

MAGYARORSZÁG LEÍRÁSA.

ÍRTA

FÉNYES ELEK,

HITES ÜGYVÉD, MAGYAR ACADEMIAI LEVELEZŐ TAG, BIHAR
TORONTÁL, UGOCSA MEGYÉK TÁBLABÍRÁJA.

II. RÉSZ.

Magyarország részletesen.

PESTEN,
NYOMATOTT BEEMELNÉL.
1847.

Az ország felosztása.

Hogy az ország kormányzását megérthessük, szükséges elébb ennek különböző felosztásaival megismerkednünk. Magyarország 4 féle értelemben vétetik, u. m. l e g szorosabb, szoros, tágas és leg tágasabb értelemben. Legszorosabb értelemben csak az anyaországot értjük; szoros értelemben már a hozzákapcsolt tartományok,— névszerint Horvát- és Tótország isidé sorozhatók, mellyek szinte magyar törvények által igazgattatnak; tágas értelemben Erdélyországgal együtt vétetik, mert bár ennek külön political igazgatása és országgyűlése van, de a magyar koronának egyik elszakíthatlau gyöngye, s alapszerkezetében hasonló az anyaországhoz, végre l e g tágasabb értelemben mindazon tartományok értetnek, mellyek hajdan a' magyar koronához tartoztak, s mellyeknek zászlói jelenleg is koronázás alkalmával a király előtt vitetnek, de mostan részint török hatalom alatt állnak, részint az ausztriai birodalom kiegészítő részei ugyan, hanem nem magyar törvényeket ismernek. Legtágasabb értelemben a magyar birodalmat e következő országok képezik: Magyarország, Dalmatia, Horvátország, Tótország vagy Slavonia, Bosnyákország vagy Ráma, Rácország vagy Servia, Havasai- és felföld vagy Óláh- és Moldvaországok. Mindezek hajdan a magyar koronától függöttek, s ennek nem csupán szövetségesi valának, mint ezt némelly újabb írók különösen Serviára nézve állítják, hanem valóban a magyar király által teljes hatalommal birattak, s a serviai despota is, úgy mint a horvátor-

szági bán, a magyar zászlós urakhoz soroztatott. E munkában mindenütt csak a szoros értelemben vett Magyarországról volt és leendő szó. Ez ismét különböző nézetek szerint különbözőkép osztatik fel, nevezetesen:

1. politikai, 2. törvénykezési, 3. egyházi, —
4. katonai, 5. biztossági, 6. irodalmi, 7. bányászati, 8. postaintézeti tekintetben.

1. Politikai tekintetben eloszlik először polgári Magyarországra; másodsor: polgári Horvát- és Tótországra; harmadsor: katonai Végvidékre. Polgári Magyarország ismét 52 vármegyét, s 5 vármegyétől független kerületet foglal magában, ide értve Szerem, Verőcze és Posega vármegyéket is, mellyek most hibásan Tótországhoz számíttatnak, ámbár Slavóniához a 18-dik század közepe előtt, soha nem tartoztak, hanem az anyaország kiegészítő részét tették Valkó vármegyével együtt a Drávántuli kerületet képezvén; továbbá Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd vármegyéket s Kővár vidékét, mellyek az 1836:21-dik törvényczikk által Erdélytől visszakapcsoltattak. Horvátországnak 3 vármegyéje s 1 kerülete van. Polgári Tótországhoz jelenleg az említett 3 vármegye számíttatik, de hibásan. Végre Magyar- és Horvátországnak török tartományokkal szomszédos szélein egy keskeny vidék vonul el, mellynek lakosai született katonák lévén, ez okból az egész vonal katonai Végvidéknek neveztetik. Ennek igazgatása a vármegyétől különböző és azoktól független, s kisebb Végvidékekre és Ezredvidékekre oszlik el. Nevezetesen a károlyvárosi végvidékben 4, a bányai, a szeremiben 3 ezredi és 1 zászlóalyi vidék, bánságiban 3 ezredi vidék, az összesen 5 külön végvidéken 14 ezredi és 1 zászlóalyi vidék számláltatik. Végre a királyi városok ámbár nemeseikre s földjeikre nézve egyik vagy másik vármegyéhez kebelezvék, s ezektől a hűs, s némelly áruk árszabályozásában s várni kiváltságokra! felügyelésben függők is: mindazáltal külön s független politikai igazgatással bírván, szinte az önálló törvényhatóságokhoz sorozhatók. Illy királyi város pedig van Magyarországnak 45, Horvátországnak 7, Végvidéken 1, s összesen 53. E szerint az önálló politikai törvényhatóságok száma a szoros értelemben vett Magyarországnak 128, mellyek közül vármegye van 55, kerület 5, ezredvidékek 14, zászlóalyi

vidék 1, királyi város 53. — Hazánknak vármegyékéi felosztása igen régi, s már Sz.-Istvántól az első magyar királytól veszi eredetét. Számuk különböző időszakokban különböző volt. Rogerius IV. Béla alatt a mongolok pusztítása alkalmával 72-re teszi. (Est omnibus non ignotum, quod septuaginta duos habet Ungaria comitatus); de e szám későbbben a török hatalom, Erdély elszakadása, a Végvidék felállítása, s több megyék törvényes egyesítése által jelenleg 55-re olvadt. Kiterjedésre és népességre nézve szerfelett különbözők. Van olly vármegyénk (Bihar),— melly a szász királyságnál csak 70 □ mértfölddel kisebb; ellenben Tornát Biharban húszszor föl lehetne találni. Legkisebb vármegyék: Torna 10⁷⁰⁹, Esztergom 19^{119/}, Kraszna 19⁸⁴⁹ Thurócz 21²⁸⁸, □ mföld, legnagyobbak: Bihar 200³¹⁰, Pest 191⁴² Mármaros 178⁹⁸¹, Bács 170⁷⁸⁹ □ mértföldnyi kiterjedéssel. Pestnek 600 ezer s Rácsnak közel ennyi népessége, Torna népességét 19-szer felülhaladja. Átalában a vármegyék kiterjedését és népességét egyenként előadtuk. A vármegyék ismét 2—6 főszolgabírói járásokra különöztetnek el.

II. Törvénykezési tekintetben eloszlik az ország 4 kerületre, u. m. dunáninnenire, dunántúlira, — tiszáninnenire és tiszántúlira; továbbá Horvátországra Szerem-, Posega- és Verőcevármegyékkel együtt. Mindenik kerületnek van egy kerületi törvényszéke, melly a hozzátartozó vármegyékből bizonyos perekben bíraskodik* Nevezetesen a dunáninneneni kerülethez 13 vármegye (Árva, Liptó, Thurócz, Trencsén, Nyitra, Poson, Bars, Hont, Esztergom, Nógrád, Zólyom, Pest, Bács); adunántulihozll (Moson, Győr, Sopron, Vas, Zala, Somogy, Baranya, Tolna, Fejér, Komárom, Veszprém); a t i s z á n i n é n i h e z 10 (Sáros, Szepes, Torna, Gömör, Borsod, Heves, Zemplén, Ung, Bereg, Abaúj; a tiszántulihoz 15 (Mármaros, Ugocsa, Szathmár, Kraszna, Középszolnok, Szabolcs, Bihar, Békés, Csanád, Csongrád, Arad, Zaránd, Krassó, Temes és Torontál) vármegye tartozik. A horvátországi és hozzákapcsolt drávántuli kerület három-három, azaz összesen 6 (Zágráb, Varasd, Kőrös és Posega, Verőcze, Szerem) vármegyét foglal magában. Váltótörvényszéki tekintetben 8 kerületre osztatik az ország.

III. Egyházi tekintetben mindenik vallásbeli feleke-

zet máskép osztja el az országot. így a romai catholicusoknak 3 érseki, 17 püspöki, 1 főapáti; a görög catholicusoknak 4 püspöki, a nem-egyesült görögöknek 1 érseki, 7 püspöki megyéjük van. Az ágostaiak 4, és a reformátusok szinte 4 egyházkerületre (superintendentia) osztják az országot, nevezetesen az előbb említettek a dunamellékire, dunántúlira, bányavárosira, tiszáninnenire, a reformátusok a dunáninnenire, dunántúlira, tiszáninnenire, tiszántúlira. De ez egyházkerületek nem egyeznek meg a főnebb említett országos kerületekkel, mert például a dunántúli kerületben fekvő Tolna, Fejér, a dunáninnenire ref. egyházkerülethez számíttatnak, mellynél fogva ez magától a főconsistoriumtól helyesebben dunamelléki egyházkerületnek neveztetik.

IV. Katonai tekintetben az ország 4 hadi parancsnokságra osztatik fel. A magyarországi vagy budai magában foglalja az egész polgári anyaországot, Temes-, Krassó-, Torontál-, Szerem-, Verőcze, Posegavármegyét kivéve; a bánságihoz vagy temesvárihoz tartoznak Temes-, Krassó-, Torontálvármegyék, a németbánsági, oláh bánsági végezredek, és bánsági illyr ezredvidék; a szere mihez vagy pétérváradíhoz: Szerem-, Verőcze-, Posegavármegyék, bródi, pétérváradí, gradiskai végezredek és a csajkások vidékei; a horvátországihoz vagy zágrábihoz: Varasd-, Kőrös-, Zágrábvármegyék, fiumei tengerpart körösi, szentgyörgyi, első báni, második báni, szluini, ogulini, ottocháci, liccai végezredek vidékei.

V. Biztossági tekintetben. A törvényhatóságok által fizetett hadiadó behajtása, a vármegyékkel s királyi városokkal ez iránt teendő computus, a fekvő és utazó katonaság szállása, élelmezése, szekerezése végett mind katonai, mind polgári részről biztosok vannak kinevezve, s ennél fogva az egész ország 10 tartománybiztossági kerületre osztatik fel, mellyek közül mindenikben egy főhadibiztosnak 1 tartományi biztos felel meg. E tartománybiztossági kerületek e következők: 1. posoni, Poson-, Nyitra-, Trencsén-, Moson-, Győr-, Komárom vármegyékkel beszterczebányai: Árva-, Liptó-, Turócz-, Bars, Zólyom-, Hontvármegyékkel; 3. soproni: Sopron-, Vas-, Zala-, Veszprémvármegyékkel; 4. budai,

Pest-, Nógrád-, Heves-, Esztergom-, Fejér-, Csongrád-, Csauád-, Arad-, Békésvármegyékkel s Jászkuukerülettel;

5. kassai: Abaúj, Zemplén-, Sáros-, Szepes-, Gdmör-, Torna-, Borsod-, Ungvárnegyékkel és a szepesi XVI várossal; 6. d e b r e c z e n i: Mármaros-, Szatmár-, Szabolcs-, Bihar-, Ugocsa-, Beregvármegyékkel s a Hajdúkerülettel;

7. p é c s i: Somogy-, Baranya-, Tolna-, Bácsvármegyékkel; 8. szeremi: Verócze-, Posega-, Szeremvármegyékkel, 9. temesvári: Temes-, Krassó-, Torontó vmegyékkel; 10. z á g r á b i: Varasd-, Kőrös-, Zágrávmegyékkel s a fiemei tengerparttal.

VI. Literariai tekintetben 6 oskolai kerületre szakítatik el az ország, ugyanannyi főiskola igazgatóval. Ezen kerületek: 1. a p o s o n i, 2. a g y ő r i, 3. a k a s s a i, 4. a nagyvárad, 5. zágrábi, 6. az újonnan visszaállított b u d a i.

VII. Bányászi tekintetben 4 bányászkerületre osztatik az ország, úgymint: 1. alsó magyarországra, vagy selmec/iire, 2. felső magyarországra vagy szomolnokira, 3. nagybányaira, 4. oravicz a i r a.

VIII. Végre a postaügyet tekintve-, Magyarország 6 fő-postakerületet foglal magában, úgymint: 1. a budait, 2. posouit, 3. kassait, 4. temesvárit, 5. varaséit, 6. eszékit.

I. Dunántúli kerület.

1. mosonvármegye.

1. *Fekvése.* Moson vármegye fekszik az ország nyugoti határszélén. Határai északról Posonvármegye, mellytől nagy részt az öreg Duna választja el; ke.étről Győr; délről Sopronvármegye; nyugotról a Fertő tava s Alsó-Ausztria, mellytől Könighoftól kezdve egy darabon a Lajta vize választja el. A Lajta még a múlt század elején nem Könighóflól kezdve, hanem sokkal főnebb eredeténél képezte az ország határát, és Lajta, So mórja-, Mau-

nersdorf, Hóff és Au helységek, melyek most Alsó-Ausztriához csatolják, Mosonvármegyéhez és a győri püspökséghez tartoztak. Nagysága 35 215 □ m. f. Használható földe 372,622 h.; ebből 162,948 h. szántóföld; 54,518 h. rét; 12,128 h. szőlő; 2127 h. kert; 45,667 h. erdő; 95,234 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Ezen megye, ha kiveszszük azon kis részét, melyet a Sopronból benyúló Lajta hegyének ága borít, egészen róna. Azonban jóval felemelkedettebb- s dombosabbnak tetszik azon környék, mellyen Lajtafalu, Gáta, Zarándfalu, Barátfalu, Gálos, Védény és Nezider helységek fekszenek. Földje majd csaknem egészen fekete, porhanyóé kertiföld, és igen termékeny, mind gabonára, mind szénára; de vannak némelly terméketlen, csak száraz füvei fedett pusztaságai is, melyekből mindazáltal Károly főherceg urodalmainak bölcs igazgatója, néhai Vittmann úr, már igen sokat virágzó rétekké, vagy gyümölcsösökké változtatott. Az egész rónaság a németek által Haidebode nnek, a magyarok által Nyúlásoknak szokott nevezettni. — A Lajta hegyének egy rövid ága Sopronvármegyéből csap be, s miután Vinden, Nyúlás, Kőbánya helységek határát megfutotta: apró dombokká változik, s lassan-lassan a síkságban egészen elenyésszik. A hegyek közé tartozik a farkasvölgyi hegynek azon része is, mellynek Ausztria határát képező oldalán Prelkenkirchen felé egy kies völgyben Nemesvölgy, vagy Edelsthal helysége fekszik, és ott az ország és megye határát teszi. — Főfolyója a Duna, Köpcsénél jön be az ország s megye határába, s több ágakra szakadozván, számos kisebb-nagyobb szigeteket képez. Legnagyobb ezek közül az úgy nevezett Szigetköz, melyet a Rajkánál kiszakadó, s mosoni vagy győri Duna név alatt ismeretes ág képez. Kiterjed ez Moson-, Poson- és Győrvármegyékre, s minden tekintetben sokat hasonlít a Csalóközhez, csakhogy ennél még termékenyebb, s több rétekkal és erdővel bír. Bár a Duna áradásaival némellykor károkat okoz, mindazáltal megbecsülhetlen hasznára van a megyének. Ennek köszönheti Moson igen élénk gabona- és borkereskedésit; továbbá partjait gyönyörű erdők, s gyümölcsök kísérvén, a fában és gyümölcsben épen nem bővelkedő megyének legérezhetőbb szükségét pótolja. A Lajta, Könighoftól kezdve határt csinál Ausztria közt; továbbá

Hátánál befordul a megyébe, hol két ágra szakad, u. m. a körtvélyesire és zarándfalusira, Miklósfalván alól és Márialigeten felül pedig összesül, s Óváron alól szakad a Dunába. A töle képezetett sziget, mellyet nagy részt erdő, s gyümölcsös-liget borít, oily igen regényes, hogy kivált összefolyása végénél valóságos természeti angolkertet ábrázol. Ezen folyó, az áradásoknak elhárítása végett, mintegy 5 mértföld hosszúságú két csatorna által szabályoztatok E kettős csatorna közt mintegy 30—35 ölnyi szabad térség van, hogy a töltések között a kettős csatornában meg nem férő víz ezen tágasabb téren szabadon, de kár nélkül lefolyhasson. A R á b c z a, Bősárkánytól kezdve lefelé Sz.-Miklóson alól képezi a határt Győr-, Sopron- és Mosonvármegyék közt. Folyása lassú, partjai mocsárosok, a halak s rákok benne iszapizüek. Ezen előszámlált folyóvizeken kívül még .3 patakja van a megyének. A megye nyugoti oldalán a Fertő tava mintegy 3 mértföldnyi hosszúságra nyúlik el, s ámbár ezen a részen sem azon gyönyörű vidékeket, sem azon világszerte híres bortermő szőlőhegyeket, mellyek a soproni oldalon vannak, fel nem találhatni: mindazáltal! északi részén itt is jó bor terem; keleti része pedig, melly mocsáros, magas szép nádjáról, széksóban való gazdagságáról híres. A Hanság az egész megyét délre és keletre félhold formára bekeríti, s bár nádat minden időben, szénát pedig szárazabb esztendőkből felette nagymennyiségben szolgáltat, mégis vizes években jóval tetemesebb károkat okoz, árjával nemcsak a réteket, hanem szántóföldeket is elborítván. A Hanság kiszáraitására a legközelebbi időkben főherczeg Károly és herczeg Eszterházy urodalmi igen sokat tettek, s munkálatok következtése lett, hogy Sz.- János mellett máris egy pusztát lehet kiszáraitani a Hanságból, mi azelőtt víz alatt volt, e mellett a víz alól kiszabadult rész igen sok turfát szolgáltat.

3. *Termékei:* Mosonvármegye szép róna földje igen termékeny, úgy hogy régenten nem hiába neveztetett Ausztria tárházának. Tisztabúzáat legtöbbet termeszt, még pedig igen jót; híres, sikerességére nézve: a sz.- andrási, lébényi; termeszt ezen kívül kétszerest, rozst, árpat, zabot, kölest, tengerit évről-évre többet, kolompért bőven; a horvát és néhány német helységek a rozstarlóba h a j d i n á t is vetnek. Kendert és l e n t, kivált

az utóbbit egy időtől fogva nagyobb mennyiségben termesztik. Dohány felelte kevés van. Kerti vetemények közt említést érdemel az igen szép nezideri spárga és zeller, melly az itteni számos kertekben termesztetik. Sok zöldséget természetnek még az óváriak; káposztás-kerteket nagyobb kiterjedésben művelnek számos helységek. Fű és széna nevezetes termékei ezen megyének, azért mind a szarvasmarha, mind a ló- és juhtenyésztés virágjában van: a Hanság melletti helységek száraz esztendőben szénával nem megvetendő kereskedést űznek. Gyümölcs dolgában nincsen ugyan nagy bőség, de az újabb időkben erre is nagyobb figyelem fordítatik. Nézésre méltók a magyar óvári ritka szépségű s különféle fajú gyümölcsfa-ültetvények. Egyébiránt leggazdagabbak e részben a Duna és Fertő tava melletti helységek. Bor, leginkább a Fertő körül *ÍZ* helység határában terem, s a közönséges jó asztalihoz tartozik; leginkább dicsértetik a védényi és nyulasi. Fában szinte, mint gyümölcsben, nincs nagy bősége Mosonnak. Erdeje ugyan majd minden helységnek van, de ezek többnyire kicsinyek. Egyébiránt a Fertőben és Hanságban termett nád nevezetes segítségére szolgál a fában szűkölködő lakosoknak. — A l o v a k általában középtermelűek; de találtak köztök szép szálasak is, minthogy a mosom* jobbágy örömet nemesíti lova fajtáját, s a helységek egymás közt vetélkednek abban, hogy mentül jobb ménlova tarthassanak. Ennél fogva a jobbágyok aránylag sok lova tartanak, s a szekerezés, kivált a horvát helységekben fő-élelemforrás. A lovak nemesítésére sokat tesz a Parndorfon évenként tartatni szokott lóverseny is, néhány rendes megállapított díjakkal. A szarvasmarhatartás közepszerű divatban van. Az ökrök magyar fajtából valók és szépek. Nevezetes schweiczi tehenészetek vannak Óváron, Gátán, Köpcsenben s a nováki pusztán s Márialigeten. De legfontosabb mindenek felett e megyében a juhtenyésztés, úgy hogy e tekintetben az első megyék közé tartozik. Főképp az óvári uradalom tetemes áldozatokkal s csüggedhetetlen szorgalommal nemesítette nyájait. Több helységekben a jobbágyok is űzik már a juhtenyésztést, s azokat nemesíteni is kezdik. Sertés kevés tartatik; de a méh tenyésztés mindinkább kezd emelkedni. A kasok száma könnyen felmegy 2000-re, adó alá esik kereksszámmal 500. Poson és Bécs

közel lévén, szelíd szárnyasállatokat, u. m. ludakat, tyúkokat, pulykákat a házi-gazdasszonyok udvarain; vizimadarakat felelte nagy különféleségben s mennyiségben a Fertő tavában és Hanságban; fácánokat a féltoronyi köpcséni fácánosokban eleget láthatni. A halászi, edelsthal, zarándfalvai, féltoronyi erdőkben őzek, nyitlak; a Fertő és Hanság bozotos helyein pedig farkasok találhatók. Hal a t sem a Duna, sem a Fertő nem adnak sokat, többet a Hanság és a Lajta vize; de mióta az utóbbinak a medre megtisztított, szemlátomást csökkent benne a halászat is. — A Fertő tava körül Bánfalu, Alsó- és Felső-Ilmitz, Sz.-András sok széksót sepernek. A nyulasí és kőbányai kőfejtések olly jeles épületkövet szolgáltatnak, hogy azokat Becsbe, Posonba elhordják; a vindeni és nemesvölgyi kövek ezután következnek. Ásványos-vizet e megye nem mutathat.

4. *Lakosok.* Népeisége a megyének 61,862 lélek, kik laknak 14 mezővárosban, 37 faluban, 16 népes pusztán. A házak száma 7342. Esik 1 □ mértföldre 1767 lélek. Nyelvökre nézve. Ezen egyetlen egy megye hazánkban, hol németek teszik a többséget; mert itt 41,860 német mellett csak 8059 magyar, 9978 horvát, 6 görög, és 1959 zsidó lakik. Vallásukra nézve 53,568-ra menő katolicusok 45 plébániában a győri püspöki megyéhez tartoznak. Az ágostai hitvallásuk 5 anyaegyházban 6315 lelket számlálnak, s kivéve a lébényi anyaegyházat, melly a dunántúli superintendentiához tartozik, négyen, u. m. gálosi, rajkai hegyeshalomi és zarándfalvai anyaegyházak a dunáninneneni superintendens által igazgatnak. Reformátusok száma 14; görög 6, és 1959 zsidó.

5. *Ipar és kereskedés.* A mezőgazdasági iparban a magyar óvári urodalom szép példával megy elő, különösen merinó juhászatai szépek, s Hegyeshalom mellett a márialigeti mesterséges rétöntözés nézést és követést érdemel. De a jobbágyok is jól mivelik földeiket, jó lovakat nevelnek, s a szálasabb ökröket örömet megszerzik; a honnan a magyar-óvári baromvásár igen kedvező piacz a szép szarvasmarhára. Gyárokról nem sokat mondhatunk: de Brucknál a magyar földön van egy szép gyapot f o n ó-intézet, melly a Lajta vize által tétetik mozgásba. Belső készülete a legújabb angol minták szerint szerkesztetett, és nemcsak mesterséges alkotása, de a fonás szépsége által is magát kitünteti. Figyelmet érdemel

továbbá az óvári urodalom híres tehénsajt (sfrachinó) készítése; valamint az ilmiczi és bánfalvi szódagyárt s több rendu salétromfőző házakat is, mellyek közül a zarándfalvai legnevezetesebb, nem mellőzhetjük el. A pusztasomorjai magyarok gyékénykészítéssel foglalatkoskodnak. Mesteremberek számszerint 957, a mezővárosokban elég számosan találtnak, legtöbb s különféle mesterember van Magyar-Ováron. — A megye Ausztria szomszédságában feküdvén, a kereskedés is élénk, különösen Moson és Nezider gabonával nagy fontosságú kereskedést űznek. A Hanság környékén termett szénát maguk a lakosok hordják fel Bécsbe s Posonba. Levél helyése rongygyal kereskedik. Fő-országútja, és pedig rendesen javított s jó karbantartott, e megyének 5 van.

6. *Jobbágytelkek és adó.* Egész jobbágytelek után van itt első osztályban 20, másodikban 22, harmadikban 24. negyedikben 26 hold szántóföld. Rétekből első osztályban 6, másodikban 8, harmadikban 10 embervágó. Illy egész jobbágytelek számlálatik 4433, mellyet 1839-ben 3473 telkes jobbágy bírt, és így egyre átmérőleg több esett egy házhelynél, sőt nemeily helyen, mint például Mosonban, csaknem 4 egész telek jött egy jobbágyra, mi valóban a jobbágyok sorsára kedvező körülmény, s hazánkban egyetlen egy példa. Zsellére van 1404, házaslakó 2680, házatlan 1624. Adóalatti szántóföld 115,157% hold, adóalatti rét 24,604% embervágó. Szőlő 15,761 kapa. Adózási rovatok száma 22,122%. Egyébiránt portája a megyének, mellytől a hadi-adót fizeti, 120.

7. *Nemesség és úr odairnak.* Nemessége a megyének 388 főre megyen. — Urodalmi közül a magyar-óvárit, melly 24 helységből áll, s legszebb részét foglalja el a megyének, bírja főherczeg Károly; a b o l d o g a s szonyit és köpcsenyit herczeg Eszterházy Pál; oroszvárit, csunyit és mecsérit gróf Zichy Manó; sz.-miklósit b. Szína, parndorfit gr. Harrach Ferencz, gátait gr. Eszterházy Kázmér, lajta falusit gr. Batthyány József; védényit a győri káptalan; barátfalvait és királyudvarit a czistercziták rende. Ideesnek továbbá a Batthyány grófok horvátkémlei, gr. Viczay Károly araki, a szombathelyi káptalan felső ilmiczi, és Bruck ausztriai város birtokai. Középosztálybeli földesurak itt nincsenek, hanem csupán curialisták.

8. *Felosztás.* Eloszlik két főbírói járásra, u. m. 1 nézi déri és mosoni járásra. Gyüleseit tartja Magyar-Óváron.

Nevezetesebb helyek.

1. *Nezideri járásban.* Boldogasszony, mezőváros, népes búcsujáró hely, ferencziek zárdájával, a róla nevezett urodalom feje. Gálos m. v. a Fertőtől $\frac{1}{2}$ órányira 1652 l., kik juhtenyésztést is űznek, szőlőt miveinek. Köpésén, m. v. igen kies környéken, Posontól J/2 órányira 1830 l., kik közt sok a sidóság. Ekesiti hg. Eszterházy Pál szép kastélya angol- és fáczános-kertével, jeles tehenészettel és juhászattal, a város feje egy «irodalomnak. Lajtafalú, m. v. Ausztria szélén a Lajta vize mellett, regényes vrdéken gr. Batthyány József kastélyával. Nezider m. v. épen a Fertő partján, számos mesteremberrel s kereskedővel. Szombaton tartott hétivásárai gabonára nézve híresek, mert itt évenként több mint 200,000 mérő gabona vásároltatik fel a szomszéd ausztriaiaktól és soproniaktól. Van egy omladozó félben levő kastélya, mellyben hajdan Maria II Lajos özvegye gyakran mulatozott. Jó bort szűr, s kertéiben sok zöldséget termeszt, különösen spárgája nevezetes. Nyulás m. v. kőbányája híres, szőlőhegye legjobb bort terem a megyében. Oroszvár m. v. a Dunának egy ága mellett, felette kies vidéken, gr. Zichy Manó goth modorra épített pompás új várkastélyával s gyönyörű angolkertével. Lakosai, kik közt számos zsidó találatik, fuvarozásból sok pénzt bevesznek. Rajka m. v. a Dunának egy ága mellett igen kies és termékeny vidéken, 2188 l., kik közt 72 kézműves és 4 kalmár is találatik. Van sok csinos urodalmi és nemes-udvari épülete, gyönyörű erdeje, nagy kiterjedésű káposztása, gyümölcsösei és tágas határa. Hajdan itt tartotta a megye gyűlését. V i n t e n, m. v. Sopron megye szélén a Fertő partján egy kőbányával. Féltorony f. közel a Fertőhez egy kies felemelkedett helyen. Díszére szolgál a főhercegi várkastély, mellyben 111 Károly gyakran mulatozott, miglen magát ugyancsak itt vadászaton meghűlvén, 1740 octob. 12-dikén halálosan megbetegede. Erdeje ékessége az egész környéknek. G a t h a f. a posoni- soproni országotban Eszterházy Kazmér grófnő kastélyával és pompás angol kertével, mellyet egész hoszszában a Lajta szöke habjai nedvesítenek. Párandorf falun - minden évben lóverseny szokott tartatni. V é d é n y f. szőlőhegye a nyulasival vetekedő, jó bort ad, sok káposztát termeszt. Z a r á n d-falu f. egy felette kies, róna és termékeny vidéken a Lajta partján, a brucki országotban. Nagy határán jeles gazdaságot űznek a

jobbágyok is sok káposztát termesztnek. Van salétrom főző intézete; erdeje a legszebbek közül való a megyében. Itt született Feszler történetírónk.

2. *Mosont járásban.* Halászi m. v. a mosoni Duna balpartján, a Szigetközben, magyar lakosai sok gyümölcsöt és káposztát termesztenek; erdeje gyönyörű. L é b é n y m. v. Győrvarmegye szélén, 1837 l. R kath. szentegyháza igen régi goth ízlésű épület. Gazdasága, marhatenyésztése virágzó; szénával kereskedést üz. Magyar-Ó vár szépen épült szabadalmas város a Lajta és Duna vizek összeömlésénél, 2000 l., szép urasági házzal, nagy és jeles kath. szentegyházzal. Ven egy vármegye háza, hol közgyűlések tartatnak, kath. gymnasiuma a piaristák felügyelete alatt; régi vára, melly már a magyarok kijövetelekor fenállott, s mellynek nagyobb része jelenleg a főhercegi gazdasági intézet lakhelyeül szolgál. Ezt 1810-ben Albert főherceg alapította, s benne 4 rendes oktató tanítja a gazdaság tudományt, természettant, földmérést, baromvrosolást, gép- és műtant, építészetet, rajzot, urodalmi szám vitelt, erdőszetet német nyelven. Az intézet alapítványából évenként 6 ifjú kap fejenként 120 pftot, szálást és fűtést. Környéke a városnak, a ligetekben tett új faültvények s gyümölcsök által igen kellemessé tétetett. Országos vásárai kivált szarvasmarhára és lóra híresek. Óvár feje egy roppant urodalomnak, melly 24 helységből áll, s legszebb részét foglalja el a megyének; mostani birtokosa Károly cs. kir. főherceg. Moson m. v. a Dunának egy hajókázható ága mellett 3085 l. kik az egész megyében legvagyonosabbak, mellyre sokat tesz az élénk gabonakereskedés,

8 gabona rakhelyet itt csaknem minden háznál találni. Lazius szerint itt állott hajdan a romaiak L i m u s a nevű vára S z. János m[^] v. közel a Hansághoz 2128 vagyonos lakossal, gazdagon alapított plébániával. Hegyeshalom f. szomszédjában van Mária ligetén a híres rétöntözés, mellyről a megye leírásánál is emlékeztünk. F. Illicz f. szódagyárral. Káinok faluban a méhtenyésztés egész megyében legjobban virágzik. P o t n o g y f. a Hanság mellett, a Sopron vármegyébe vivő nagy töltés végén, hol van a Hanságon való átjárás. Pusztasomorja f. magyar lakosai földművelésen kívül gyékény készítésből, szénaszállításból és szekekezésből élnek. Sz.-András f. legsikeresebb búzát termeszt a megyében. Sz.-Miklós f. b. Szína egy halomra épült díszes kastélyával s kertével. Szolnok f. 1782 l. gazdagon alapított plébániával, határa legnagyobb a megyében.

2. Győrvármegye.

1. *Fekvése.* Győr megyének határa északról Posen, Komárom; keletről Komárom; délről Veszprém; nyugatról Sopron-, Moson-, Posonvármegyék. Nagysága 28 765 O m. f. Használható földje 285,345*hold. Ebből 104,515 hold szántóföld, 49,686 rét, 10,540 hold szőlő, 3752 hold kert, 72,134 hold legelő, 44,718 hold erdő,

2. *Termeszeit tulajdonsága.* Az egész megyét, ha kiveszszük a Bakónynak azon néhány ágait, mellyek a déli részbe befutnak, tiszta róna tartománynak lehet nevezni. Azonban ezen rónaságot a gyakori dombok, a ligetek közt folydogáló öreg és kis vagy mosoni Duna gyönyörű szigeteivel együtt kellemes lakhelyé teszik. Különös kilátás esik a megye vidékére a szent-mártoni Pannonhalmáról. Minéműsége földterületének nem egyforma: mert a sokorói és pusztai járásokban főalkató rész a sárga-homok, helyyel-közel termékeny agyaggal vegyítve; a Csiliz és Szigetközben sa Rába melleit fekete agyag vagy kertiföld, a Tóközben fekete iszap és ingovány kevés homokkal keverve. Atalában mégis a szerencsésb megyék közé lehet számítani Győrvármegyét; s azon folyó homokos térek is, mellyek kivált a pusztai járást lepték el, igen sok helyt fákkal ülteltettek be, s ott most sűrű pagonyok gyönyörködlelik a szemet. Levegője, a Tóközt kivévén, hol az zordon és kellemetlen, íven egészséges, főkép a sokorói és pusztai járásokban. Kutvize sokhelyt, mint Győrött, a Tóközben stb. ihatatlan, hanem e helyett folyóvizet használnak. A Bakónynak némelly lánczai, Veázprémvármegyéből a megye déli részébe becsapván, itt több rendbeli hegyeket képeznek, mellyek mlndazáltal inkább domboknak neveztetethetnek. Legnevezetesebb ezek közt a Pannonhalma, vagy Sz.-Márton hegye, honnan gyönyörű kilátás esik; három halmait pedig az országunkban legrégebbi szerzetnek (Sz. Benedek) gazdag főapátsága diszesíti. Továbbá említést érdemelnek a Sokoró hegye, a móg ennél is kisebb Rézhegy, ismét azon leghosszabb hegy-láncz, melly Veszprém megye szélétől egész Csanakig felfutván, a déli részt két felé hasítja. Végre a Szabadhegy nevű halom Győr városa határában. Mindezen hegyeket legnagyobb részt szőlőtőkék fedik, erdők kevésb-

bé. — Kevés vármegye dicsekedhetik ilyen kiterjedésben annyi sok és nagyhasznú folyóvizekkel, patakokkal, mint Győr. Elsőben is a Duna két hatalmas ágával nedvesíti határát: nevezetesen maga az öreg Duna Ásványnál jöven be a megyébe, azt csak 5 mértföldnyi folyása után Gönyőnél hagyja el; a kis Duna pedig, mellj Rajkánál (Mosonmegyében) szakad ki, az öreg Dunából, Hédervárnál jön be a megyébe, s Győr városának falai alatt hömpölyögven, Véneknél azzal ismét egyesül. Ezen kis Duna képezi a Szigetközt, mellynek nagy része Győr, kisebb része ellenben Moson- és Posonvármegyékhez tartozik. Ez is hajózható kisebb hajókkal: de szabálytalansága miatt sok károkat okoz, hajózása is nem kis veszélylyel van egybekötve. A R á b c z a, csatorna segedelmével vezetetik ki a Hanságból, s Győrnél a kis Dunába szakad. A Rába Marczatótól kezdve Csécsénig határt csinál Sopronvármegye közt, innen kezdve pedig egészen a megye kebelébe folyik s Győrnél a kis Dunába szakad. A Rába és Rápcza rendetlen, szabálytalan és hajózhatlan vizek, s némellykor egész vidékeket elöntenek s rémitő károkat okoznak, míg máskor szárazságban igen kevés vizök van* Malmot sokat hajtának, s e két víz képezi a sok tekintetben nevezetes Tóközt. A Marczal szabálytalan s hajózhatlan kis víz, sok károkat okoz, s a Rábába folyik. A Bakonyfolyás kis szabálytalan víz, a Bakonyból ered, s több vizerekkel egyesülve, a Dunába ömlik; hajózhatlan, de sok malmot hajt, s ha szabályoztatnék, sok helyen gyárakra nagyon alkalmas lenne; A C sili z a Duna balpartján szakad ki a Dunából, s Kulcsodnál azzal ismét egyesül. Ezen erecske ad léteit az úgy nevezett Csiliz köznek, melly tulajdonképen a Csalóközhez tartoznék, de azért nagyobb része nem Poson-, hanem Györmegyéhez kapcsolatotott. Tavai közül figyelmét érdemlenek a K ó n y i t ó, F c j é r t ó, mindkettő a Tóközben, a Lodomeri tó a Szigetközben.

3. *Termékek.* Györmegye legszokottabb természetmennyei: búza, rozs, árpa, zab, kukoricza, burgonya (híres a patasi); azonban kisebb mennyiségben repce, köles, kender, len, hajdina és czukorrépa, némelly helységekbén dohány is. Gyengeség és zamat tekintetéből legkitűnőbb a malomsóki. Gyümölcsöt csak a szőlőhegyekkel ellátott helységek természetnek; híres a nagybaráti őezibaraczk és spanyol-

megy. A megye borai közül a tényői, nyúli és nagybaráti hegyekben termettek legkitűnőbbek. Erdeje a népességhez képest kevés, a Duna, Rába partjait rendszerint lágyfát szolgáltató erdők és ligetek kísérik; ellenben szép cser és tölgyfa erdők vannak kis és nagy Péczen, Ravaszdon, Pátkán és Tényőn. Fenyvesek a megyében nincsenek. Turfát a tóköziek nagy bőséggel használhatnának, ha akarójok volna. — A győri lóvásárok a jó lovakra nézve országunkban leghíresebbek lévén: nem csekély figyelmet és szorgalmat fordít a körülbelül fekvő vidék is a lótenyésztésre. így sok közönséges gazda csikókat vagy maga nevel, vagy vészén, s azokat fölnevelvén, az említett győri vásárokon nagy nyereséggel eladja, s minthogy a jó lovat csak itt is drágábban fizetik: tehát lovfaját igyekszik nemesíteni, erősebbé tenni. Egyébiránt a lótenyésztés leginkább divatozik a Csilizközben, de főképp a Tóközben, hol nem ritkaság egy gazdnál 8 — 16 darabot látni. A szarvasmarhatartás szinte szép divatban van ezen megyében, sőt a tóközieseknek csaknem egyedüli élelmők, s ha vizes esztendőben a rétek, legelők vízzel borítottak, akkor marháik éhség miatt egymásra hullván, igen nagy szegénységet kénytelenek szenvedni. A tóközi marhát messziről megismerhetni iszapos sárga lábáról, hasáról, soványságáról és borzas szőréről. A megye zsiros mezőségein már régóta nagy haszonnal üzetett a juhtenyésztés, s ez most mindig elterjedtebb kezd lenni, kivált mióta Magyar-Óváron a Károly főherceg gyönyörű merinó-nyájaiból szép kosokat és anyabirkákat vehetnek a birtokosok, illő áron, s minden esztendőben, a szokott őszi árverés alkalmával. A Tóközben azonban kevesebb juh tartatik. Sertést legtöbbet nevelnek a Veszprémmegyével határos helységek. A méhtejesztés mind az uraknak, mind a jobbágyoknak kedves foglalatosságuk; de a selyembogarak tenyésztése kevés figyelmet érdemel. Ellenben mind szelíd, mind vad 'szárnyasállatokban nagy bősége van ezen megyének, s lehet mondani, hogy Magyarországon, illy kiterjedésű földön, annyi ludat, kacsát sehol nem tartanak, mint a Tóközben, s sehol annyi tollat vagy ágyiruhát févzhezmenetelkor nem visz a parasztleány, mint itt. A számos folyóvizek, tavak, kivált a Tóközben, bővelkednek hallal, csikkal, rákkal, s ezeket Győrbe, Posonba, Bécsbe hordo-

gatják. A Dunában néha 30 fontos vizát is fognak a halászok, a Tóközben pedig olykor vidrát találnak.

4. *Népesség.* Népessége a megyének 100,805 lélek, melly lakik 1 szabad királyi, 2 mezővárosban, 78 helységben és 52 puztán. Esik egy Q] m. f. 3600 l. — Nyelvükre nézve, Gyórt a legtisztább magyar megyék közé lehet számlálni. Névszerint van 92,251 magyar, 5790 német, 449 horvát, 63 görög, 2152 zsidó. Németek csak Győrben és Sövényházán, horvátok Sz. I vány on laknak; de ezek is a magyar nyelvet nemcsak értik, hanem beszélnek is. — Valláskülönbségre nézve 75,805-re menő római katolikusok 45 plébániái közül 30, a győri püspöki, 8 az esztergomi érseki megyéhez tartozik, 7 plébánia pedig a szentmartoni főapát független megyéjében van. Az evangélicusok 14 anyaegyházban 14,764 lelket számlálnak, s a dunántúli superintendentiához tartoznak. A reformátusok 7921 számmal, 9 anyaegyházban, a dunántúli püspöki megyéhez kapcsolattak. A 63 lélekre menő görögöknek csupán egy templomok s papjok van Győrött. Zsidók száma 2152.

5. *Ipar és kereskedés.* A műipar és kereskedés főfészke Győrvárosa, hol 812 czéhes mesterember és 214 kereskedő létezik. A műipar, különösen a védegyelet óta, szemlátomást gyarapodik. így például: több szorgalmas és jeles műtakácsok, kik ez előtt munka nélkül vesztegeltek, most már több szövöszékeken, a legszebb nőruha, asztalnemű, s más jeles kender-, len-, gyapot- és szőrszöveteket állítanak elő, valamint a kalaposok is nagy mennyiségben készített kitűnő minőségű kalapokkal látják el a vidéket. Általában az 1846-ik évi győri iparműkiállítás tetteleg bebizonyítja azt, hogy Győr városa, a műipar csaknem minden ágában jeles műveseket mutathat elő. Figyelmet érdemelnek továbbá a ménfői és csanaki helyheli lakosok is, fonott kukoricza levélből készített székeikkel. Ezek tartóságra, szépségre és Ízlésre nézve, bármely külföldi legszebb szalmaszékekkel versenyezhetnek. A gyárüzlet szinte örömteljes emelkedésben van Győrvárosában; miről azonban alább, Győr városa leírásánál bővebben értekezünk. Ellenben a sz. mártoni és csécsényi répaczukorgyárak, melly utóbbi évenként 5—600 mázsa cukrot állita elő, ezúttal megszűntek működni. Kereskedését a megyének a két Duna melletti fekvése, s Pestről Bécsbe vezető főke-

reskedési út, igen előmozdítják. Főkereskedő város Győr maga, melly különösen gabonával nagyfontosságú kereskedést űz; mert csak középszámítással évenként 1,000,000 mérő búzát s 800,000 posoni mérő árpát, zabot, tengerit s más mezei terméket szállt fel maga hajóin Mosonba. Gabonakereskedő van jelenleg 142, s 33 borcellás, azaz olly bérhajósok, kik minden vidékre, különmemű kisebb szállításokat tesznek: de leginkább a nagy hajókon Győrbe felszállított gabonát saját kis hajóikra általrakva, Mosonba szállítják. Sertésekkel szinte nevezetes átmeneti kereskedést folytat Győr, s már a városban bosnyák sertéskereskedők kezdenek megtelepedni. Végre a győri szarvasmarha-, kivált pedig lóvásár Magyarországon a legnevezetesebbek közé számítatik.

6. *Jobbágytelkek és adó.* Egész jobbágy bír itt, első osztályban, 20, másodikban 22, harmadikban 24 hold szántóföldet; rétekből első osztályban 6, másodikban 8, harmadikban 10 embervágót. Illyen egész telek van 2047. Az 1828-iki összeírás szerint volt adó alatti föld 86491 hold, ezenfelül Győr városa kiterjedése tesz 7227 holdat, mellyből 5992 h. adót fizet. Portája a megyének, melly után hadi adója kivettetik, 52, Győr városának 18.

7. *Nemesség és urodáirnak.* A megye 3/5 részét a papság, névszerint a győri püspökség és káptalan, a pápóczi, csornai prapostság s szombathelyi káptalan s seminarium bírja. A főnemesség közül, aliedervári urodalmat bírja gr. Viczay, a ráróit gr. Sándor; de ezeken kívül a hg. és gr. Eszterházy család is igen nevezetes részét bírja a megyének. A középbirtoku osztály az összes nemességnek, melly 11,753 főből áll, Ve részét teszi, míg a többi köznemesség annálinkább csekély birtoku, minthogy a minimum nem léte végett, osztály részei túlzott szerény kiterjedésűek. Ezek között főleg megemlitendők e három helységben; „Bácsa, Nagy- és Kis-Bajes“ lakó nagyszámú papi nemesek, kik a rakonczátlan Dunának szerencsétlen áldozatai.

Felosztása: Eloszlik egy szabad kir. városra és három főbírói járásra, mellyek e következők: 1. C s i l i z - Sziget t ó k ö z i. 2. Sokorói. 3. Pusztai járás. Gyűléseit tartja Győrött.

Szabad királyi város.

Győr. Fekszik egy kies rónaságon, akis Duna mellett, mely itt a Rába és Rápcza vizeket veszi fel, Budától 18 mértföldnyi távolságra. Eloszlik belső városra, újvárosra és a majorokra. Ezenkívül Dunasziget, Révfallu és Pataháza falukat csak a Rápcza és kis Duna választja el. Né pessége magának a k. városnak, a mondott falukon kívül, 17,200 l. A belváros régi idomra van ugyan építve: de eléggé tiszta, utszái kövezettek, s tágas négyszegű piaczat szép épületek veszik körül. Valami kitűnő épületekkel nem dicsekedhetik ugyan; de mégis említést érdemel a püspöki székesegyház, s a hajdani jesuitatemplom. Az Újváros a Rába és Rápcza között fekszik, a bécsi ut felé, s a belső várostól a Rába választja el, mellyen derék fahid áll. Közel a hídhöz van a sétatér s egy színház, mellyben majd magyar, majd német színjátszók mulattadják a közönséget. Győr, melly, közbevetőleg legyen mondván, egyik legmiveltebb s legvagyonosabb városaink közül, székhelye egy róm. kath. püspöknek s káptalannak, s a róla nevezett vármegyének, melly itt tartja gyűléseit s törvényszékeit. Továbbá találatik itt egy kir. akadémia, főgymnasium, a benedekiek vezérlete alatt, püspöki papnő vendékház, evang. gymnasium, egy leány tanító intézet az Orsolya szüzeknél, több elemi- és rajz-iskola, egy könyvnyomó intézet s könyvkereskedés. Ugyancsak itt adatik ki egy kereskedelmi s szép literatúrai ujság is, melly elébb német nyelven szerkesztetvén, már most „Hazánk“ czíme alatt magyar nyelven jelenik meg. A város virágzó műiparáról, már főnebb a megye leírásánál szólottunk; azért itt csak némelly gyárakat hozunk elő, melyek leginkább a védegyelet óta keletkeztek. Illyenek: egy nagyobbszerű és három kisebb kiterjedésű posztógyár, egy rosoglio és pálinkagyár, melly évenként 3000 akó eczetet, ugyanannyi rosogliót és pálinkát készít; egy kesztyűgyár, melly több mint 40000 frtot hoz forgásba, egy kisebbszerűi czukorgyár, s végre egy virággvár; az apróbb szivar-, olaj- s pálinkagyárakat nem említvén. De vagyonos állapotját Győr mindenek felett gabonakereskedésének köszönheti, mellyet 142 kereskedő folytat, s ezenkívül igen hasznos kereskedést üz még törökországi sertések-

kel, gyapjúval, gubacsos és épületfával, valamint szarvasmarha s kivált lóvásárai is igen híresek. Ez élénk kereskedés némi segítségére szolgál egy takarékpénztár. Győr hajdan jeles vár és erősség volt; de 1820-ban a vár bástyái és sánczai elrontatván, betöltettek, s ezek helyét most házak, kertek és sétaterek foglalják el. Itt ütközött meg János főherczegnek Olaszországból visszavonuló s a nemes felkelő sereggel egyesült hada, a francziákkal 1809. évi június 14-én, de szerencsétlenül, mert egyesült seregeink keményen megverettek,

Nevezetesebb helyek.

1. *Csiliz, sziget- és tóközi járásban* Hédervárn. v. igen termékeny térségen, 1083 1. Főekessége az urasági kétemeletes négyszegű vár, melly három toronnyal ékeskedik s hajdan bástyákkal és sánczokkal is körül volt véve, de ezek most kellemes angolkertté változtattak. A Duna mellett pedig szép fáczános kert nyúlik el, a szomszédjában levő gyönyörű erdő vadtilosokkal. A város feje a gr. Viczay család egyik, urodalmának. Ásvány f. sok káposztát termeszt, s azt Pestre is lehordja, az öreg Dunában pedig néha jövedelmes viza halászata van. B á cs a, Ki s-B a j cs, Nagy-Bajcs papi nemesektől lakott f. kik a Dunaaradásoktól sokat szenvednek. Csécsén yt Sibrik uraság czukorgyára tette nevezetessé, melly azonban jelenleg nem dolgozik, Balon y, Nyárad, R a d v á n y sok szénát adnak el s jó lovakat tenyésztnek. Patas a Csilizközben fekvő falu, sok burgonyájáról nevezetes. Ráró f. közel az Öreg Dunához, feje gr. Sándor Móricz egyik urodalmának, csinos urasági kastélyllyal és kerttel.

2. *Sokoróaljai járásban* Ó-és Új-malomsókf. homokos határán jó izü és zamatos dohányt termeszt. Felpécz, Kispécz, T é n y ö bort termesztnek s szép talgy és cserfás erdőkkel bírnak. Gyarmat népes f. 1250 l. kik szép lovakat tenyésztnek. Ménfő f. lakosai font kukoriczalevélből igen csinos székeket készítenek. 1042-dik évben a magyarok a németeket itt kegyetlenül megvervén, a helység is soká megtartá veszett német nevét.

3. *Pusztai járásban.* S z. - M á r t o n n.v. a híres Pannonhalma nyugoti tövében, Gyórtól 2 mfnyire, 3015 l., kik többnyire kézművességből s bortermesztésből élnek. De legnevezetesebbé teszi ezen helyet a Pannonhalmán levő igen régi, híres és gazdag apátúrsága a Sz. Benedek szerzeteseinek. Ezen apátúrságot még Geiza

hg alapította 997-ben, de tökéletességre fia, Sz. István vitte, ki a szerzetet sok jószággal, a főapától jeles kiváltságokkal ajándékozta meg, mint ezt láthatni az általa 1001-dik évben kiadott oklevélben. A zárda legfőbb nevezetességei közé tartozik egy 100,000 kötetre menő jeles könyvtár, melyben sok becses és ritka könyvek s kéziratok találhatók. Említést érdemel még itt azon jeles víz-erőmű, mely óránként 65% akó vizet, 372 lábnyi magasságra s 2400 lábmasszeségre tol fel. C s a n a k f. lakosai, mint a ménfőiek, fonott kukoriczaszárból székeket csinálnak. Kis- és Nagy-Baráti f. sok bort s híres barackot és spanyolmezyet termesztnek. Gönyü f. a Pestről Bécsbe vivő országútban, nagy vendégfogadóval és postahivatallal. Főállomáshely a gőzhajón utazók számára. Káptalan--Nyúl, Kis- és Nagy-Nyúl, három f., melyek a megyében sok és igen jó bort termesztnek.

Komárom vármegye.

1. *Fekvése.* A Duna Komárom vármegyét keresztül folyván, csaknem egyenlő két részre osztja; úgy hogy északi része a dunáninnen, déli része pedig a dunántúli kerületbe esnék; de political tekintetben egészen a dunántúli kerülethez tartozik. Határa északról Poson, Nyitra, Bars; keletről Esztergom és Fejér; délről nagyobb részt Fejér, aztán Veszprém; nyugotról Győr és Poson vármegyék. Földterülete 53⁷⁰⁷ □ in. f. Használható földje 564,819 hold, ebből 218,340 h. szántó föld; 45,518 rét; 12,103 h. szőlő; 4528 h. kert; 96,104 legelő, 188,196 h. erdő.

2. *Természeti tulajdonsága.* A megyének $\frac{1}{4}$ része, azaz a csalóközi járás egészen róna, s nagyobb részt lapályos, de vannak dombos részei is kivált az ekeli és olcsai határban ; az ekeli határban az országot mentiben van három domb, melyeket a csalóköziek hármas hegynek hívnak, s a nemes olcsai határban a szőlők is homokdombon fekiisznek. Az udvardi járásnak is csak keletészaki csúcsát érintik a barsi hegyek, de a gesztesi járást kellemes hegyek és dombok futják meg, s a tatai járás nagy része hegyes, erdős, minthogy ezt a Bakonyynal összefüggő vértesi bérezek borítják. A mi földje minőségét illeti: a csalóközi járás csaknem egészen fekete porhanyós kerti földdel bír, s kár hogy a Vág és Duna mentiben még olly sok jó föld víz alatt hever. Az udvardi járásban már több

sárga agyagos, vagy fekete homokos föld találtak: de általában véve, ez is igen termékeny. A gesztesi járás sok helyt sárga homokos, kivált a Duna körül; dombjai vagy homokos, vagy sárga agyagból állnak? azonban fekete vegyes föld is sok van. Végre a tatai járásban majd fekete agyag, majd homok, majd sárga agyag és kövecses, majd fejr homokos és fővényes, vagy sikeres búzát termő fekete földet találni. Egyébiránt a vízmosságok itt legtöbb kárt tesznek a határookban. A csalóközi járásban, sok helyen, névszerint pedig Újfalunál, a Duna mentiben, az ekeli és nemes olcsai határookban, a felső termő föld réteg alatt, mintegy egy lábnyira csapóföld találtak, mit a lakosok atkának neveznek, és ez mélyen tart. Áll ez az atka kővé vált homokból és kövecsből, néhol pedig homokkal összeállott apró csigákból, apró meszes földből, és olly kemény, mint akarmi más erős homokkő. Az illy atkás helyeken fát nevelni igen nehéz, mivel a csapó földön és atkán által a fa gyökerei nehezen hatnak. A csalóköziek az atkát kutak kirakására használják, és jobbnak tartják a téglánál. A Bakonyinak egy láncza Veszprémből bejövén, Fejér és Komárom megyekre is kiterjeszkedik, s a vértesi hegyek nevezete alatt, Fejérnek északi részét, Komáromnak pedig tatai járását több igen apró ágba keresztül futja, innen Esztergom vármegyébe lépven által. E vértesi hegyágazatokban számos üreget, a bánhidia határban pedig meglehetősen nagyságú barlangot találunk, továbbá e hegyek kimerithetlen rakhelyei a forrásoknak; s az ezekből eredő számos patakoknak és tavaknak. — Komárom vármegye szerencsés abban, hogy határát két hatalmas hajózható folyam nedvesíti. Áz egyik maga az öreg Duna, közép Európának főere, melly Csicsótól kezdve Radványig hasítja keresztül (7 mfd.), s mintegy két egyenlő részre osztja. Itt már nem szakad annyi ágra, mint Győr és Poson vármegyékben, hanem inkább egy mederben foly; azonban jobb partja mindenütt magasabb lévén a balnál, e részen áradásaival tetemes károkat okoz. A V á g h Szemőnél jön be Nyitrából, Guttánál a Poson alatt kiszakadó s a Csalóköz szigetét képező kis Dunát magához veszi; innen Vágh-Duna neve alatt dél felé folyván, Landornál ismét a Nyitrával egyesül, melly egyesülése után, mintegy 150 öl szélességű árkában, a komáromi vár szegletén a Dunába ömlik. Ezen víz az

északi kereskedésnek nyit utat, mert a felső vármegyék szálfajokat, zsendelyüket, léceiket ezen hozzák le Komáromig, innen Pestre, az alsó vidékekre, sőt Törökországig is. Félfele legfeljebb Negyedig vagy Nádszegig (a kis Dunán) hajókázható. Folyása sebess hirtelen megárad; partjai alacsonyok, azért áradásaival nagy károkat okoz mind a két parti vidéknek, s a megyében itt van legtöbb mocsár és posványosság. A Z s i t v a Nyitra és Bars vármegyék közt határt csinálván, Udvaránál lép a megyébe, és Zsitvatónél a Dunába szakad. Áradásinak meggátlására több határookban egyenes csatornára vétetett. A Duna jobb partján eső vidéknek semmi nevezetesebb folyóvize nincs: ellenben nagyobb kisebb patakai számosak, s nem csak jó ízű halaikkal, hanem az által is sok hasznot tesznek, hogy mintegy 200 liszt-, deszkametsző-, és pokrócz-kalló malmot tartanak forgásban. A miilyen gazdag ez a része a megyének patakokban, annyira bővelkedik tavakkal is. Majd minden helység határában láthatni itt nagyobb kisebb tavat, mellyek többnyire természeti forrásokból gyűltek össze, s egyszersmind halastavak, kifolyásaik pedig malmokat vagy kallókat hajtanak. Nevezetes többek közt a tatai úgy nevezett feneketlen tó, melly 1 órányi kerületű, s több ágú csatornákkal, a Dunával köttetik össze. Ugyan csak Tatának vannak még néhány meleg forrású tavai.

3. *Termékei:* Komáromot hazánknak szebb és áldottabb megyéi közé méltán számítjuk, mert a természetnek nemcsak sok és különféle ajándékaival bír, hanem egyenkint azokból sokat és jó minőségben is termeszt. A gabona nemeire nézve különösen a csalóközi járás a többi járásokat felülmúlja. Terem itt sok és sikeres búza (híres a csicsói), mellyről a szép és jó komáromi kenyér elég bizonyosságot tesz. Búzát természetnek a többi járások is (különösen jó hírben áll a perbetei, az udvardi járásban), csak hogy kevesebbet, hanem inkább e helyett kétszeres és rozs van divatban. Árpa, zab mindenütt elég. Kukoricza szinte bőséggel, de még sem annyi, mint a déli megyékben. Hajdina kevésbé ismeretes. Köles sem sok De a burgonya elterjedt. Legtöbb terem a tatai járásban jóságára nézve híres a bokodi. Koltha és Tardos felette szép lencsét termesztnek. Kendert a csalóköziek, lent a tatai járásbeliek művelnek többet.

Dohány kertészek találtak a Vághmellékén, és Kis-Bér körül, s meg néhány dunarnelléki helységben: legtöbbször becsültetik a véki és keszegfalvai. Káposztát, zöldséget, hüvelyes veteményékét sokat és jól termesztnek a Vágh mellékén, különösen Guttán, Kamocsán, Szemén stb. — Fűben és szénában nagy gazdagsága van e megyének. Legelővel és szénával kitűnőleg bővelkednek a csalóközi helységek, mindenképp pedig Gutta mező varosa, melly oly térés legelővel s rétekkel bír, hogy a Tisza mellékén is kevés határ mérkőzhetnék vele. Száraz esztendőben szénájukat, melly egyébiránt nem a legjobb minőségű, hajókon egész Pestig leszállítják. Szelíd, valamint v a d g y ü m ö l c s dolgában szinte áldott ezen megye, s itt csupán a csalóközi járást veszszük ki, de itt is Gutta nagykiterjedésű gyümölcsöseivel jelesen megkülönbözteti magát. Híres a neszmélyi körtvély, barack, szilva, jó ízűek s édességük miatt. Egyébiránt leggazdagabb gyümölcsben a tatai járás; csak maga Kecskéd faluja 10,000 gyümölcsfát számlál, s még az utszák is ezekkel vannak beültetve, Koltán pedig t. Kürthy Lajos urnak jeles gyümölcsös kerte van. Nagyobb fontosságú az eddig előszámoltaknál a szőlő s ennek leve a bor. Szőlők mennyisége 12,103 hold. A tatai járásban csaknem minden falu természet bort; hasonló az udvaréi s gesztesi járásokban is, kevés kivétellel, minden hártárban találtak szőlőhegy, vagy legalább szőlőskert; ellenben a csalóközi járásban csupán Ekeinél, Örsnél, Nagy Lénél, Nemes-Olcánál és Szilváson láthatni nem rég ültetett, s elég gyenge bort termő szőlőskerteket, de az olcsi és ekeli borok több évig eltarthatok, és a tartás által fanyarságukat elvesztvén, jó ízűek lesznek. Színére nézve a komárommegyei bor feje; vörös igen kevés termesztetik. Jóság tekintetéből mindenkinek koronája a neszmélyi. Az udvaréi járásban elsőseget érdemel a madari. Végre borokról szólván, említjük gr. Eszterházy Miklósnak báji pinczejében lévő roppant hordóját, melly 2150 akós. Erdeje a csalóközi járásnak úgy mondván semmi sincs; az udvaréi és gesztesi járásoknak elegendő; a tatai járásnak felesleges. Az egész vértesi főhegylánczot, továbbá a kisebb ágazatokat roppant szép erdőségek borítják, s kevés urodalom mutathat hazánkban oly sok és jó karban levő erdőt, mint a gesztesi és tatai

urodalmak, mellyek fából főjövédelmet húznak. Mindösze az erdőség 188,196 holdra terjed. — A tapasztalás bizonyítja, hogy Komárom-megyében a lótenyésztés nem megvetett ága a mezeiparnak. így a csalóközi járásban, hol számos nemesség lakik, nagy becsben tartatik ezen állat, s itt sok, nem magas ugyan, de jó vérű lovakat láthatni. Az ácsi, nagyszőnyi, almási híres kocsisok magas, erős, de mégis jó futós lovakat tartanak. Azonban a lótenyésztésre nézve legfőbb ékessége a megyének a bábolnai cs. kir. ménes, hol most csaknem kirekesztőig eredeti arab ménlovaktól nemzett csikók neveltetnek, s leginkább a felséges udvar számára. Bővebben erről a bábolnai pusztára leírásánál. Jeles ménese van még hg. Lichtensteinnak Ácson. A szarvasmarha tenyésztés főleg virágzik a csalóközi, aztán az udvardi és gesztesi járásokban; leginkább pedig a guttai határban. Bivalyokat az udvardi járásban láthatni legtöbbit. A j u h t e nyésztés ámbár nagy gonddal űzetik s meglehetősen közönségessé lett, mindazáltal még sem terjedt el annyira, hogy a szarvasmarhatartást akadályoztathatná, mi már több vármegyékben megtörtént. — Fácánosok vannak Nagy-Megyeren-, Környén-, Kis-Béren, a bajcsi, páthi pusztákon, a Zichyek prépost nevű szigetében. A vértesi gyönyörű erdőségekben őzek, szarvasok, dámvadak bőven találhatók, s már hajdan Corvin Mátyás királyunknak, itt kedves vadászó helye volt. Kerített vadaskerte van gr. Eszterházy Miklósnak a síkvölgyi pusztán, Környe mellett, gróf Sándornak gyarmati, gr. Batthyáynak a nagybéri, az esztergomi érseknek a bajcsi pusztákon. — A méhtenyésztés meglehetősen divatban van, kivált a tatai és gesztesi járásokban. — Halakban olly bősége van e megyének, hogy azokkal nem megvetendő kereskedést űzhet. Már a régi időkben Komáromnak és Tatának kötelességükben állott a királyi udvart hallal tartani. A Duna tokot, vizát; a Vágh csukát, harcsát, pontyot, kecségét, a 150-nél szaporább halastavak jó izü csukákat és rákokat, a kavicsos ágyazatú számos patakok pisztrángokat; végre a Vághmelléki mocsárok csikot, tekenősbékát szolgáltatnak. — Az ásványok országát tekintve e megyében a Duna egész hosszában némelylek által gyakorlott aranymosásnál sokkal fontosabb a márvány, melly Tatánál, Tardosnál stb. töretik, s e

helyeken, és még Almáson, Pizskén stb. sok száz embert foglalatostkodtat ennek simítása. Mészét igenjét égetnek Oroszlánban. Kőszén van a zsömléi határban, melly azonban csak téglá- és mészégetésre használtathatik. Ásványos vizek találtnak Almás, Kis-Tagyos és Szemere helységeknel. Ezeken kívül Tata városánál vannak több meleg források. Az almási kénköves forrás nyáron hideg, télen lágy meleg; a szarvasmarha megissza, de a lovak és juhok nem szeretik. A kis-tagyosi keserű sós víz gyengébb az esztergominál.

4. *Népesség.* Népessége e megyének 146,084 lélek, kik laknak 1 sz. kir. városban, 5 mezővárosban, 89 faluban és 64 pusztán. Esik egy négyszeg m. f.-re 2756 1. Nyelvre nézve Komárom egy a legmagyarosabb megyék közül, névszerint van 129,474 magyar, 5767 tót, 5915 német, 54 görög és 4874 zsidó. Vallás tekintetéből legtöbben vannak a katolicusok, számszerűit 84,587, kiknek 50-re menő plébániáik közül a duna balpartján levők az esztergomi, a jobb partján levők (kivevén 4 esztergomi megyéhez tartozót) a győri, Fős és Tárkány pedig a sz. mártóni főapát független megyéjéhez tartoznak. Az 5543-ra menő evang. lutheránusok öt anyaegyházai: Komárom-, Bököd-, Szenei-, Szák- és Oroszlányban a dunántúli superintendentiához kapcsolvák. A reformátusok 47 anyaegyházban 51,026 lelket számlálnak, és mind a dunántúli superintendens által igazgattatnak. Ó hitű görögök egy egyházban vannak Komáromban 54 számmal. Zsidók száma 4874.

5. *Ipar és kereskedés.* Kézi mesterségekben szüksége nincs a megyének, sőt Komárom városában ritkább mesterségek is találtnak, Tatán pedig mintegy 80 posztós és csapó igen kapós közönséges posztót, pokrócztot és szűrt készit. Ugyancsak a tatai molnárok olly sok és hires lisztet őrlenek, hogy azt messze vidékiek helyben is felkeresik; a számos tímárok és vargák pedig jó borkészítéssel foglalkoznak. A komáromi hajócsinálók inkább csak a régi hajókat javítják, újat ritkán csinálnak. Végre a márványtáblák faragásában, simításában nagyügyességet mutatnak a pizskeiek, s általában a márványkövek törése, ezeknek sírkövekre s más táblákra való alkalmazása több száz embert foglalatostkodtat. Gyár három van, t. i. a tatai kőedénygyár, a hajdani camalduli szerzet

majki kolostorában letelepített szabadalmas szőr és pokrócz készítő intézet, és a fűztői pusztán egy fiók répaczukungyár, mely a pesti finomító főgyárnak dolgozik. — A kereskedést a Duna és Vágh hajókázható vizei, a inegyén keresztül menő bécsi főországút nagyon élénkké teszik, s azért mindez, mind a hajózás és fuvarozás sok embernek ad táplálékot. Csak Komáromban magában 190 vonatoló lakik, kik a török szélekről kezdve a Dunán felfelé egész Ulmig szokták a terhes hajókat erős lovaikkal vonatolni. Főágai a komáromi kereskedésnek; a gabona mindenféle neme, a talpkereskedés, a ló, szarvasmarha, sertés, bor, gyapjú, tűzifa, gubacs, hal, márványkő. Talpkereskedés alatt értetik az, mely a Vágh vizén fenyőszálakkal, deszkákkal, léccelkel folytatattik. E kereskedés Komáromban 32-társulatot, személy szerint mintegy 80 egyént foglalatoskodtak Végre a kereskedés előmozdítására szolgál a komáromi szabadalmas hajó biztosító társaság. Célja ennek a dunai és tiszai hajókat kármentesíteni az elmerülés esetében.

6. *Jobbágytelkek és adó.* Egész jobbágy bír itt első osztályban 20, másodikban 22, harmadikban 24 hold szántóföldet; rétekből első osztályban 6, másodikban 8, harmadikban 10 embervágót. Illy telek számláltatik a megyében 395823/32, házasszellér van 4960, lakó 2192. Az 1828-dik országos összeírás szerint adó alatti föld tesz 160,237 holdat Ezenfelül Komárom városa határának kiterjedése 4107 hold, mellyből adó alatt van 2944. 1845-ben háziadója volt a megyének 56,358 f. 457a kr. Portája, melly után hadi-adót fizet, 92. Komárom városának 8.

7. *Nemesség és uradalmak.* Komárommegyét igen számos nemesség lakja, úgy hogy csupán a családfők száma 4510-re megy, és ebből legtöbb esik a csalóközi járásra, számszerűit 2197; mellyből Komárom városának nemessége 698 családfő. Az összes nemesség száma 18,040 lélek. — Urodalmaiból a tatait és gesztesit bírja gróf Eszterházy Miklós, az almásit s szönyinek $\frac{1}{3}$ t. gróf Zichy Miklós, két harmada gr. Zichy János örökösei birtokában lévén; a nagy megy érit gr. Zichy István, kisbérít gr. Batthyány Kázmér, mocsait, guttait a primás Ezen kívül szép jószágokat bírnak még: hg Pálffy, gr. Sándor, hg Liechtenstein, gr. Eszterházy Vinczéné, a sz.-

mártoni főapát, a fels. uralkodó-család, a sz.-tamási prépost, s több nemesek.

8. *Felosztása.* Eloszlik 1 szabad kir. városra és négy főbírói járásra, u m. 1 csalóközi, 2 udvardi, 3 gesztesi, 4 tatai járás. Gyűléseit tartja Komáromban.

Szabad királyi város.

Rév-Komárom: a Duna balpartján, a csalóközi sziget legvégső csúcsában, hol t. i. a Vágh-Duna az öreg Dunává! egyesül, róna, lapályos vidéken. Mostani állapotában áll a várból és városból. A vár épen azon szegletben épült, mellyet a Vágh-Dunának az öreg Dunába való ömlése képez, és 3 felől vízzel vétetik körül, 1809 óta első rangú vár, roppant kiterjedésű sánczokkal, bástyákkal, kaszárnyákkal. Védelmére 10,000 ember és 400 ágyú legalább megkivántatik, de ezen kívül még 10,000 ember a kaszárnyákban, másik 10,000 pedig a kaszamatákban elfér. A vártól nyugotra 2000 lépésnyire esik a város, s a Duna balpartján terül el. Utszái keskenyek, rendetlenek, s belölők csak négy főutsza van köveze. Házai többnyire földszintiek. Kitűnő épületei: a roppant sz. András temploma két törpén maradt tornyával, hajdan jesuita, most kath. paroch. szentegyház; a sz. János temploma magas tetejű tornyával; az ó-hitű szép aranyozott tornyu szentegyház; a reformátusok magas kőtornyu, és az evang. tornyatlan, de díszes szentegyházai: a ferencziek temploma, a kétemeletes vármegyeház, városház. Álló-hidja fából kettő van: egyik a 150 öl szélességű Vágh-Dunán, másik az öreg Dunának 100 öl szélességű ágán. A másik Szőnyfelé eső ágon pedig hajóhíd viszen által. Ezen két említett ágtól képezett dunasziget épen a város előtt fekszik, s gyönyörű zöldséges, gyümölcsös kertekkel, mulató házakkal és árnyékos fasorokkal van ellepve. Népesége a városnak 19,113, kik közt 427 kézműves találta—tik, főfoglalatosságuk a kereskedés: nevezetesen kereskednek gabonával, a Vágh-Duna segedelmével pedig deszkákkal, léczekkel, szálakkal, mellyek Liptó, Arvavármegyéből úsznak lefelé. A halászatot szinte nagyban folytatják; s igen ügyes tok- és vizafogók. Hajócsináló társulat 4 van. Mesteremberei közül legtöbben vannak a mól-

nárok (90). Van itt továbbá egy könyvnyomtató, 1 könyváros, 32 talpkereskedő társulat, számszerint 80 személylyel, és 190 hajóvontató, kik a hajókat a Dunán fel s alá vontatják, s kik nagy hajózás idején 300-ra is megszapornodnak. A hajókat biztosító kiváltságos társaságról főnebb a megye leírásánál emlékeztünk. Van itt továbbá egykath. kir. és egy református szépen virágzó gymnasium és egy takarékpénztár.

Nevezetesebb helyek.

1. *Csalóközi járásban.* Gutta m. v. fekszik lapályos róna vidéken a Vágh-Duna melleit, hol t. i. a Vágh a posoni kis Dunával egyesül, 5926 lakossal. Határa felette nagy, de az árvizek járják, s azért roppant kiterjedésű rétjei sok, de nem igen jó szénát adnak, mellyel mindazáltal szép kereskedést üz. Gyümölcsös kertel szépek, mi a Csalóközben ritkaság. Guttánál a posoni dunaág, és a Vágh összefolyása közt fekvő úgy nevezett Békavárát már a Vágh nagyon elhordta. Nagy-Megyer m. v. Poson s Győr megye szélén, Komáromtól 4 órányira. Van szép szálás erdeje, fáczános kerte, jó határa, széna s nádtermő rétje elég. Cs icsó f. közel a Dunához. Ékesíti gr. Zichy uraság kastélya, főképek pedig ritka szépségű angolkerte. Búzája legáczélosabbnak s legnehezebbnek tartatik az egész Csalóközben. Érsekiéi f. Ettől veszi nevét az esztergomi érsektől függő érsekiéi papi nemesi szék, mellyhez következő faluk s puszták tartoznak: Örs, Czudor, Illés, Ontopa, Érsekiéi, Rotzháza, Kis-Tany és Szilas. Nádora ezen papi nemesi széknek jelenleg gróf Nádasdy Leopold. Fuss f. E helységet a szentmártoni főapát papnemesei bírják, s a hajdani kis és nagy Füss már összeolvadtak. A szék gyűléseit itt tartja. A főapát itt nem földesur, hanem főispán és adományozó. Keszegfalva f. sok és híres dohányt termeszt. A mellette Gutta felé fekvő s z ölösi puszta hajdan mezőváros volt. Bálványszakálás, a Vágh-Duna mellett nevezetes puszta, igen szép és nagykiterjedésű rétekkal. Hajdan s pedig még 1530 körül, népes és nagy jobbágy falu volt, s elpusztult szentegyházának romjai még most is láthatók. Kis-Tany puszta, hajdan szinte népes helység vala, s a régi kőfallal bekerített szentegyház omladékai s kertületének falai most is kitűnnek.

2. *Udvarát járásban.* C s u z, sok tekintetben nevezetes helység, Esztergom megye szélén, Komáromtól 5 órányira, egy kiálló

hegytövé e ln y ló kies völg yben, melyet egy vármegyétől ásátoftot csatorna nedvesít. Ékesítik a földesuraságok gyönyörű kastélyai és kertei. Különösen említést érdemel Csuzy Zsigmondné aszszonyság nagykiterjedésű, s mind természeti fekvésére, mind elrendezésére s gazdagságára nézve kitűnő jeles angolker te. Kőbányája jó épületi köveket szolgáltat. I z s a f. 1155 l., kik gabonával is kereskednek. 1822-ben febr. 8-án olly kemény földrengés volt itt, hogy a kath. szentegyház tornya elgörbült, s 16 háznál nem maradt több lakható. K o l l h a f. Jó bort sok és igen híres lencsét természet, Kürthy Lajos úr jeles gyümölcskertével ékeskedik. Madar f. 1798 l. Szőlőhegye igen jó fehér bort terjm, mely a neszmélyi után mindjárt következik. P e r b e t e népes falu 2600 l. Tágas határa sok javakkal megáldott; búzája aczélos és nehéz, bora, szénája, marhája elegendő. U d v a r d igen régi nevezetes nagy magyar helység, a Zsitva vize mellett 3080 l. kik föl—des-urokat nem urbér szerint szolgálják, hanem természetmányaikból egy tized részt adnak, és 261 egész jobbágytelket bírnak. Lakosai hajdan királyi szolgálak vagy udvarnokok voltak. Sz.-Miklós pusztá, hajdan virágzó mezőváros volt, s a Zsitva partján felemelkedő Sz.-Márton halmán ma is láthatni egy régi kolostor maradványait, s hihető, hogy épen ebben tartotta Tamás érsek 1309-ben azon nemzeti zsinatot, melynek követeztében hazánkban is a katolikusoknál Urunk megtestesülésének emlékére, a harangok reggel, délbe és este meghuzatnak. Bajcs pusztá, Érsekújvárhoz 1 órányira. Nevezeteseik a három külön szakaszban levő fáczános, vaddisznos és szarvas-kert, yadászházakkal s egy vendégfogadóval. Vék pusztát dohánykertészek lakják, kik sok és híres dohányt termesztene k.

3. *Geszten járásban.* Kis-Bér m. v. Veszprém megye széln. Ékesíti gr. Batthyány Kazmér tágas kastélya pompás angolker tével. A város feje egy szép urodelomnak. Ó-S z Ő n y m. v. a Duna mellett, a bécsi országútban. Díszére szolgál az urasági kastély szép angolker ttel. Lakosai híres gyorskocsisok. Itt sok római régiségek, a város alsó részén pedig 9 öl magas sánczok nyomaira akadni. E környék szőlőtőkékkel van beültetve s Pannóniának neveztetik, honnan közönséges vélemény, hogy B r e g e t i u m római város itt állott legyen. Acs, nagy magyar falu, a bécsi országútban, 3956 l. Ékesíti hg. Lichtenstein kastélya, angolfer ttel, melyben régi váromladókok találtnak. Lakosai híres kocsisok, határa nagykiterjedésű, s hozzá több pusztá tartozik. Itt is sok római régiségek ásatnak, többek közt fedeztek fel egy oszlopot illy felírással: „Columna Valentini.” Nevezetes itt hg. Lichtenstein

lőtenyésztése. Bököd f. a vértesi hegyek közt, híres és sok burgonyád termeszt. Kocs nagy magyar f. 3000 l. lovas kaszárnyával. Nagy határát ezelőtt a vízmosások igen rongálták, de most költséges hidakkal ellátott csatornák által oltalmaztatik. A Badacsonnak nevezett szőlőhegyvel átellenben T e k e v á r hegyén láthatni egy régi váromladékot. K ö m l Ó d f. csinos úrilakházak- és kertekkel. Mocsfa faluhoz közel van egy halastó s ennek partján gazdag forrás, melly az 1749-diki szokatlan nagy szárazságban az egész környéket kitarotta vízzel. Bábolna pusztája Ácstól dél felé 1 órányira. Nevezetessé teszi ezen pusztát a fölséges királyi udvar ménese, mellyhen nagyobb részt eredeti arab lovak tenyésztetnek, s e tekintetben Európában is eléggé ismeretes. A pusztákiterjedése 6908 hold s 1104 □ öl és szép vízzel bővelkedő ligetekkel, bokrosokkal s új erdő ültetvényekkel dicsekedhetik. A ménés 600 darabból áll.

4. *Tatai járásban.* Tata: igen régi és nevezetes mezőváros, Komáromtól dél kelet felé 2 mértföldnyire, egy, majd órányi körületű tó mellett. Vidékét a kies szőlőhegyek és erdők, a halas és meleg forrásos tavak egy részről, más részről pedig a szép szántóföldek, rétek s gyümölcsök, igen kellemessé teszik, úgy hogy hajdan Mátyás királynak kedves mulató helye volt. A város két részből, u. m. a tulajdonképeni Tatából és Tóvárosból, melly amannak csak külvárosa, áll; mindeniknek külön tanácsa van, de vásárt együtt tart. Tata rendes utzáin csinos házak, köztök számos emeletesek vannak. Nevezetesebb épületei: az igen szép kath. paroch. szentegyház, a kegyes szerzetek laka, kik itt egy gymnasiumban tanítanak, egy derék ref. anyaszentegyház, gr. Eszterházy Miklósnak vár formára épült urasági kastélya, s egy más régi vár Tata és Tóváros közt a tópartján, melly most fogházul szolgál. Van egy angol s gyümölcsös kerte s 12,590 lakosa. Számos posztosai jó közönséges posztót, csapói jó pokróczot s szűrt csinálnak, s mintegy 60-ra menő molnárai híres lisztet őrlenek. Van egy jeles fejerceserép edénygyára is. Általában alig van vidék az országban, melly iparra alkalmasabb lenne, mint Tata, mert azon kívül, hogy napszám, élelem s tüzelő olcsó, a vizerő olly mennyiségben találattik, müllyenben egész országban sehol sem, névszerint itt igen számos langyos, be nem fagyó források találattanak, mellyek egész tavakat képeznek, ezen kívül 8 forrásból eredő tavai különféle hallal, kivált csuhákkal bővelkednek. Almás f. a bécsi országútban, a Duna jobb partján, egy ásványos forrassal s jó bortermesztéssel. B á j f. közel Tatához, roppant nagy hordójáról, s 30,000 akót befogadó pinczéjéről nevezetes. B á n h i d á-

nál sok forrás viz s egy meglehetősen nagyszágú barlang található. Kecskéd, szorgalmas német falu, mely utcáit is gyümölcsfákkal ültette be. Környefe fekszik egy szép tó mellett, a hajdan Quirinium helyén. Szép faczánosaiban több mint 2000 darab fáczán tenyésztetik. Lábatlan f. neszméliecz hasonló jó bort szűr. Neszmély f. a bécsi országúiban a Duna mellett, 1200 l. s híres bortermő szőlő hegygyel, mely gyümölcsöt is sokat és jót terem. Oroszlán népes f. egy olajütővel s híres mészégetéssel. Zsemle völgy Zsömle falu egy kőszinbányával, mellynek terméke azonban sok gyanlárészt foglalván magában, csak téglas és mészégefésre hasznaltatik; de hordanak belőle Komáromba a várba, sőt Győrbe is. Ha ezen kőszén a szabad levegőn két évig áll, magában meggyűlöd, s világos veres hamu marad utána. Gesztépuszta, Fejérmegye szélén 334 lakossal, kik mind zsellérek. Közel van ide s még omladékásfái is látszanak, a hajdani Vytámvár, mellynek kapitánya 1547-ben Nagy-László volt, kinek maradéki a nagy-megyeri birtokos Nagy, máskép Rác nemzetségbeliek. Ezen pusztát a tatai járásban van és gr. Eszterházy Miklós gesztési urodlantának feje, a gesztési járás is ettől neveztetett, noha most más járásban esik, mivel hajdan a tatai és mostani gesztési járás egy volt, és gesztésimk vagy győrinek is neveztetett, épen úgy, mint a csalóközi járás vizekköztinek, az udvardi pedig érsekujváriak. Majkpuszta, Oroszlánhoz 3/2 órányira, közel a vértési hegyek tövéhez, egy felséges gyönyörű vidéken. Nevezetessé teszi ezen helyet a régi, s most is fenálló camaldulensisek kolostora, két felől erdőkkel körülvételve, más két oldalról szabadon áll. Ez jelenleg pokrócz és szűrgyár, s a szerzeteseknek külön udvarral, tetővel épített szobácskáiban a munkások laknak. Kis-Tagospuszta, kesersavanyús, ásványosvize az esztergominál gyengébb.

4. Fejérmegye.

1. *Fekvése.* Fejérmegyét határozzák északra nagyobb részt Komárom-, azután Pest-; mellytől a Duna választja el, délről Tolna-; nyugatról Veszprémmegyék. Kiterjedése 75846 □ mf. Használható földje 833,055 hold; ebből 425,238 h. szántóföld, 83,446 h. rét, 35,435 h. szőlő, 5128; h. kert, 155,252 h. legelő, 128,556 h. erdő.

2. *Természeti tulajdonsága.* A legfelsőbb részt a Veszprémből bejövő bakonyi hegyek, erdők, s ezeknek

folytatása, a vértesi bérezek, borítják; melyre nézve ez leghegyesebb, sok helyt kopár kősziklás. Dél felé menvén, a hegyek mindinkább lapulnak, szelidebb képet vesznek; a völgyek tágasabbak. Fejérváron és a velencei tavon túl eső térséget pedig, azaz a megyének felerészénél többet, apró dombok hasítják keresztül. Földének minéműsége különböző; mert a vértesi hegyek közt 4 vagy 5 helység határa köves, nehéz sárga agyagos, vagy homokos, lentebb délre a szőlőhegyektől kerített tágas völgyekben porhanyós fekete agyag, melly különösen szép búzát terem; a déli rónaságon homok az uralkodó földnem, de haszonvehetlen folyóhomok kevés van, hanem többnyire vegyítve van az fekete, iszapos, vagy székes területekkel, általában Fejérvármegye igen termékeny, s hazánkban legszébb, legáldottabb megyéi közt tündöklök. Hozzájárul e termékenységhöz a természeti szépség is. Ugyanis északi részén, különösen Csókakő, Csákvár körül valódi, hajló tájékokat, lentebb gyönyörű kies vidékeket mutathat; sőt déli róna részét is a hosszan elnyúló dombsorok, az ezeket ékesítő szőlős angolkertek, s a számos úri pompás kastélyok szinte kellemes vidéknek varázsolják. A megye felső részét, mint már főnebb láttuk, a bakonyi és vértesi hegylánczok, s ezeknek csekélyebb ágai hasítják. Nevezetesebb hegycsúcsok, 1 a csókakői: ennek teteje kopár és kősziklás; déli oldalán egy régi omladozott várat mutat, közepén somlaival vetekedő bort terem; 2. a b a g l a si bérez Isztimér és Bodajk közt, gyógyforrásairól nevezetes; 3. a velencei tóra dülő Sukoróhegye, melly jó bort és épületköveket ad. Végre a Duna partját egész hosszában egy csekély magasságú hegysor kíséri, mellyet mindenütt vörös- és fejrborral fizető szőlőtőkék fednek, s rakvák régi romai városok, gyarmatok emlékeivel. — A Duna egész keleti oldalát mossa a megyének, elválasztván ezt Pestmegyétől. Folyásában igen számos hajómalmot forgat, s a hajózást és kereskedést hatalmasan előmozdítja. A Sárvíz a kikiri tóból és számos bakonyi patakokból összegyűlő Sárrétjéből veszi eredetét, melly Veszprérvármegyétől Fejérvárig, s innen tovább az egész megyén keresztül, Tolnavármegyébe nyúlik le, bozótos lapályaival. A Sárvíze által képezett mocsárok kiszáritására Veszprém-, Fejér- és Tolnamegyékben 1811—1825-ig egy főszáritó, egy a Sió és Kapós vizeit Simontornyá-

nal magába vevő mellékes, s több kisebb, a forrásokból vezető oldalas csatorna ásatván, ezeknek hossza összeséggel 92,800 folyóöl. A főszárító csatorna Sirnontornyáig 500 — 1000 mázsa terhet elbíró hajókat hordozhatna s Veszprémvármegye keleti részét 20 mfnyi távolságra a Dunával közösülésbe teszi; ezen kívül 69,805 hold mozsár földet tökéletesen kiszárított, és mivelhetővé tett. E csatorna Nádorcsatornájának neveztetik. Számos patakjai közül, mellyek a vértesi és bakonyi hegyekről tódulnak le a lapályosabb déli részekre, csak a g a j a i t említem, melly Fejérvár alatt a Sárvízbe ömlik, s malmaival pokróczkallóival vidéki lakosának tetemes hasznot nyújt. Jó ízű rákjai ismeretesek. — A v e l e n e z e i t ó minden más e megyebeli tavakat nagyságra nézve felülhalad. Fekszik ez Fejérvártól keletre 2 mfnyi távolságra a budai országút mentiben. Hossza 1, szélessége % mf., mélysége 4—5 láb.

3. *Termékei.* Fejérmegyének meleg kellemes éghajlata a növények sebes tenyészetét annyira előmozdítja, hogy itt kevesebb munka után is gazdag gyümölcsözést várhat a munkás. Tiszta!) u zaj a híres szaporaságáról, sikereségéről, s azért mind a zsemle-, mind a kenyérsütőktől nagyon kerestetik; különösen szép és sok terem a megye északi és középvidékein. A déli helységek szinte jó búzát természetnek fekete homokos földeikben; de már itt a kétszeresbuza s a rozs legelterjedtebb gabonanemek. A r p a, z a b, k ö l e s mindenütt bőven, kukorica pedig nagyban termesztetek. Burgonya legtöbb az uraságoknál és német helységekben. Hajdinát kevéssé ismerik. D o há ny kevés, és *KL* sem híres. Kender csupán házi szükségre. Repcze több nrodalmakban; valamint a m a diasativa új olajnövényt is elkezdtek termeszteti. Z ö l d s é g-termesztéssel főkép a fej érvári kertészek foglalatoskodnak. Káposzta mindenütt elég; híres a csurgói; spárga még a mezőkön is nagymennyiségben találtatik. Átalában véve, a megye igen termékeny, s még sok helyt kevés trágya mellett is 1 mag őszi gabona után 8—12-öt várhat a szorgalmas földművelő. A megyének rétjei, legelői kiváltkép jók, s több helyt kissé székesek lévén, a marhát nagyon hizlalják; ezen kívül az uraságok többsége a luczernát, vörös lóherét, bükkönnyt s többféle mesterséges takarmánynemeket rendszeren vettetvén, nem

lehet csudálkozni, hogy a juh-, marha-, lótenyésztés oly szépen virágoznak e megyében. A számos szőlőhegyek rakvák gyümölcsfákkal; sőt a déli homokdombokra ültetett szőlőskertek inkább gyümölcs-, mint bor kedvéért tartatnak. E mellett, minthogy az ezen megyebeli igen számos angolkertekhez rendszerint gyümölcsösök is járulnak, itt a legkiválógatottabb nemcsak honi, hanem külföldi fajokat is feltalálhatni, A szőlővel beültetett térség 35,435 holdat foglal el. Egyébiránt a fehérmegyei borok a közönséges asztaliakhoz tartoznak, színre nézve fejérek, s verese? csak a dunamelletiek természetnek. Jelesebb bokok: a csókái, moori, kincsesi, isztiméri, vaáli, diósi, érdi, velencei, nadapi, tordacsi, sóskúti, zámolyi slb. Fejérvár és Moor legtöbb bort természetnek; de az első a meleg pinczék miatt nem állandó. Nagyobbkiterjedésű erdők az északi részen vannak; a déli részen fadolgában nagy szükségét érezni. — Lovakat tartanak ugyan a jobbágyok eleget, de csak közönséges fajtákat. Ellenben több uraságoknak van tuiajdonkézi ménesök, mellyek válogatott vérből valók, Illyenek a lángi, csákberényi, s a hozzátartozó kisleludi, polgárdi, előszállási, nagylóki s ujfalusi, mellyeken kívül még több közbirtokosságokban magánosok által szinte jeles véru lovak neveltetnek. Már a szarvasmarhára nagyobb gondot fordít a fehérmegyei jobbágy; különösen szép növekszik a déli tágas pusztákon s Perkáta körül. Helvetiai s más mindenféle fajú tehenészet csaknem minden urodalomban található. Jelesebbek; az alcsuthi, pusztasárosdi; előszállást, lángi, perkáti, lovasberényi stb. Legfontosabb s legkiterjedettebb ága mindazáltal a baromtartásnak a juh-tenyésztés, mellynek már régóta főfészke volt Fejérmegye, s mind a nagyobb, mind a kisebb uraságok semmi költségetnem kiméinek, csakhogy birkáikat nemesíthessék s szaporíthassák. Sertést sok ezeret táplálnak a rengeteg vértesi erdőségek s a sok bozótos hely. A csákvári urodalom makkoltatásból nevezetes jövedelmet húz. A méhtenyésztés szinte nagy haszonnal jár, s kívánni lehetne, hogy nagyobb, s tudományosabb terjedést nyerjen. A selyembogarakkal azonban felette kevés ember foglalatoskodik. Nagyobb vadállatok: mint őzek, däm-vadak az északi erdőségekben most is taláztatnak; ezen kívül gr. Eszterházy Miklós nagykiterjedésű vadaskertet

tart Csákvárnál Vadréczétet, bűvárokat, szalonkákat bőven találni a velencei, pátkai s kajtori tavakban s más posványosságokban. Halakkal bővelkedik a velencei tó: fognak benne csukát, pontyot, sügért és igen jó kárászt. Vízát, harsát a Duna, csukát a pátkai és kajtori tó, rákot a Gajapatak, csikót a sárvízi mocsárok szolgáltatnak. — Ásványok országából semmi különöst nem mutathat e megye. — Meszet több helyen égetnek. Épületre való köveket a sóskúti, etyeki, moori, sokorói stb kőbányák adnak. Széksó a Sárvíz körül bőven található; salétromot legtöbbit főzhetnek Fejérváron, s a tágas déli pusztákon. Ásványosvizek vannak következő helyeken: Atya, Bodajk, Csór, Csurgó, Moha, Sárkeresztur.

4. *Népesség.* Népessége a megyének 184,393 I., kik laknak 1 szabad kir. városban, 15 mezővárosban, 64 faluban és 134 népes pusztán s más lakhelyen. Esik egy □ m földre 2458 l. Nyelvre nézve: Fejérmegye szinte egy a legtisztább magyar megyék közül, jelesen 154,767 magyar mellett van 3935 tót, 15,641 német, 4304 rác, 352 görög, 5394 zsidó. Valláskülönbségre nézve: a romai katolicusok 115,690 lelket számlálnak, s 54 plébániában s két helybeli káptalanságban mind a fejérvári püspöktől függenek. A 2852 l-re menő lutheránusok 5 anya- s 3 fiókegyházat bírnak, s a dunántúli egyházkerülethez tartoznak. A reformátusok 58,859 l. számmal 51 anyaegyházat bírnak, mellyek közül 28 a dunáninneni, 23 pedig a dunántúli superintended által igazgattatik. Nemegyesült ó-hitű parochia van 5, s számszerint 1598 lélekel a budai püspök kormányja alatt. Zsidók száma 5394.

5. *Ipar és kereskedés.* A mezőgazdálkodás körüli szorgalom s ipar annyira elterjedt a fejérmegyei számos és gazdag birtokosok közt, hogy e tekintetben egy megyénk sem mérközhetik vele. Legszebb s igazán nézésre méltó példánygazdaság az alcsuthi (boldogult-főherczeg nádor jószágá). Szép tanúságai a szorgalomnak Jakabszálása és Csillagmajor, hol a mocsáros térek, gazdag termő földekké varázsoltattak. Átalában Fejérmegyében, a nagyobb birtokosoknál a takarmánytermesztő váltó gazdaság közönségesen divatozik. — Közönséges kézművesek minden mezővárosban, sőt a legközönségesebb falukon is találhatnak. Fejérváron pedig ritkább kézművesek is kaphatók. Ugyanitt a posztó-, flanel- és pokróczcsinálók figyelemre

méltók; szinte itt van Csida kereskedőnek egy posztógyára. — A kereskedést a megyének minden termékben való gazdasága, az ország fővárosának közeléte, s a hajózható Duna igen előmozdítják. A gabonát sok pusztán egyenesen hajóra rakják, némelyek pedig Veszprémbe, Fejérvárra, vagy Budára viszik tengelyen. Boraikért a komáromi, posoni, nagyszombati kereskedők s korcsmárosok helyükbe jönnek, s moori név alatt a felső vidékre hordják. A dunamellékiek azonban Pesten adják el veresboraikat. Ökreiket, lovaikat a híres székes-fejérvári vásáron szokták eladni, melly, e két nemére nézve az állatoknak, a legnevezetesebbek közé tartozik az országban.

6. *Jobbágy telkek és adó.* Egész jobbágy bír itt első osztályban 22, másodikban 24, harmadikban 25 hold szántóföldet; rétekből első osztályban 8, másodikban 10, harmadikban 12 embervágot 800 Q ölével. Hlyen egész jobbágytelek van 2623; jobbágy van 4812; zsellér és lakó 9749. Az 1828-diki összeírás szerint adó alá esik 143,939 hold. Ezen kívül Székes-fejérvár városának területe 27,383 hold, mellyből adó alatti 20,210 hold. Portája a megyének, melly után hadiadót fizet, 92; Székes-fejérvárnak 192/8.

7. *Nemesség és urodalmak.* A nemesség száma 10,324 főre megyen. Urodalmi közül az a l c s u t h í t bírják József nádor örökösei; a lángi, adonyi és szenliniklői urodalmakat gróf Zichy János örökösei; seregélyesit gr. Zichy Ferencz, k á l ó z i t gr. Zichy Ödön, csákvárit gr. Eszterházy Miklós, e r d i t hg Batthyány Fülöp, b o d a j k i t gr. Bethlen nemzetség, csókakőit gr. Lamberg és b. Luzsinszky, csurgóit gr. Károlyi György, iszka-sz. - györgyit a Bajzáth nemzetség, sárosd i t gr. Eszterházy János és Pál örök., nagyperkátai t gr. Györy, z á m o l y i t gr. Lamberg, elősz állásit a cistercita rend zirczi, pásztói és pilisi apátsága, bicskeit gr. Batthyány Kazmér, marton vásárit gr. Brunsvik Ferencz, v a a I i t az Ürményi család, e r c s i t b. Szina. Ezen kívül számos és nevezetes urak szép jószágokat bírnak.

8. *Felosztása.* Eloszlik 1 sz. kir. városra és 3 főbírói járásra, u. m.: 1 sár melléki, 2 c s á k v á r i, 3 bicskei járás. Gyülecsitt tartja Székesfej ér vár ott.

Szabad királyi város.

Székesfejérvár. Fekszik egy kies róna vidéken, Budától s Esztergomtól $8\frac{1}{2}$ mfnyire. Hajdan nevezetesebb város volt, mint most; sőt hogy az első királyi városok közt lehetett, onnan ítélni, mert több régi királyi városok szabadságlevelében a fejérvári polgároknak adott kiváltságokra nagyon idézet. Továbbá eleinte Magyarországnak fővárosa lévén, a királyok is itt laktak, itt koronáztattak meg, s ide temetkeztek; az országgyűlései és az octavalis itélőszékek is itt tartattak. Elosztatik Fejérvár belső és külső városra, s mindössze 1357 házat számlál, mellyek többnyire földszintiek, de elég csinosak, Legderejobb házakat láthatni a vásárhelyen. Utszái köveze vannak. Nevezetes épületek: a székes-szentegyház, a püspöki palota szép kerttel, az igen szép ízlésű két emeletes vármegyeháza, a városi tanácsház. Van egy kath. nagyobb gymnasiuma, püspöki papnövendékháza, több más tanítóintézete, takarékpénztára, s legújában keletkezett életbiztosító-társasága, 22,633 1-re menő lakosai-val. Polgár 1000, kézműves 1200 van, kik közt különösen említést érdemlenek a 90 számot meghaladó posztósok és pokróczosok; Csida kereskedőnek egy posztó-gyára is van; egy műtakács pedig nadrágméket sző. Van egy selyemfestője, több tímárjai, és tabakosai pedig jó bórral látják el a vidéket. Foglalkoznak továbbá a lakosok kereskedéssel, s szorgalommal űzik a föld- és szőlőmívelést. A város határának kiterjedése 27,383 hold, ebből 9953 szántóföld, 2125 rét, 3529 kaszás, vagyis 2352% hold sárréti rét, 466 hold kukoriczaföld, 13,397 kapaszölő. Szőlőskertei rakvák csinos mulatóházakkal, de boruk a meleg pinczék miatt nem állandó. A csatornák mentiben gyönyörű zöldséges kerteket láthatni, s a Gaja vize számos liszt- és kallómalmokat forgat. Országosvásárai főkép szarvasmarhára é3 lovakra nagyfontosságúak, valamint hüvelyes veteményeket még messzebb vidékiek is itt szottak vásárlani.

Nevezetesebb helyek.

1. *Sármelléki járásban.* B o d a j k r a. v. a kajmadi hegy tövében népes búcsújársokkal. A ritka szépségű kálvária alatt buzog

egy ásványforrás számtalan erecskékből, sárga, veres és fekete fővénnyel közt csergedezvén, télen soha be nem fagy. Használ a lép- és máj-daganatokban, hideglelésben, köhögésben, aranyérben, komorkórságban, asszonyi méhbetegségekben. A város feje gr. Bethlen család urodalmának. Kálóz m. v. 2700 l. Ékesíti gr. Zichy Ödön kastélya és gyönyörű angolkerter nagy juhtenyésztéssel. Yan szegények kórháza. A város feje egy urodalomnak. Moor népes m. v. 6928 l. Utszái rendesek, piacza szép, házai közt sok derék épületet láthatni 2 urasági kastélylyal Roppant szőlőhegye igen jó bort terem. Zöldséges-, gyümölcsöskei igen számosak. Szálast ad egy lovasezred főtiszt karának. A város feje b. Luzsinszky és gr. Lamberg által bírt csókakői urodalomnak. Csókakői f. a magas kösziklás csókakői hegynek tövében, igen regényes vidéken, szép gyümölcsösök, s az egész megyében legjobb bortermő szőlőhegyek közt fekszik. A csókakői meredekhegy oldalán láthatni régi omladozott várát, melly hajdan a Nádasdy grófok lakhelye volt, s még most is nevet ad egy szép urodalomnak. Csurgó f. gr. Károlyi György egyik urodalmának feje, híres kápasztát termeszt. Iszkaszentgyörgy f. Ékesíti Bajzáth uraságnak egy felemelkedett dombon épült kastélya, igen gyönyörű angol- és gyümölcsöskeettel. Nevezetes ásványforrásáról, melly az atyai pusztán, egy rét közepén buzog fel, fürdésre használtatik, s kifolyása malmokat forgat. Moha faluról keletre egy savanyúvizforrás találtatik, melly mellé már vendég- s fürdőszobák is épültek. P o l g á r d i népes f. Fejérvártól 2 mfré 3037 l. gr. Battány István szép kastélyával s angolkerterével. Szép erdeje vadakkal bővelkedik. Nagy Láng népes pusztá, 3911. pompás urasági kastélylyal, angol- és telivérménessel, fáczanoskeettel. A pusztá nevet ad a gr. Zichy János örökösök egyik szép urodalmának.

2. *Csákvári járásban.* Adony m. v. a Duna jobb partján, fával kereskedik. A város feje gr. Zichy János örökösök egyik urodalmának. Néhány száz lépésnyire a várostól állott hajdan Ploíomes salinum, vagy Vetus salinum nevű romai gyarmat, mint ezt a kiásott romai régiségek is mutatják. Ehhez a gyarmathoz s még előbb Tolnában a Duna part mellett vezetett egy országút, melly ámbár 1800 évvel épült ezelőtt, mégis sok helyt annyira használható, hogy újabb ikökben is a megye meghagyta. Csákvárm. v. a vértesi hegyek alatt, felette regényes vidéken, 4800 l., kik közt sok kolompáros találtatik. Híres a csákvári cserépedény. Nagydizére szolgál e városnak gr. Eszterházy Miklós szép kastélya, egy pompás nagykiterjedésű angolkerterrel, melly, minthogy a vadaskert is össze van vele kötve; méltán a legszebb

magyar kérék közé számlálható. Feje egy urodalomnak. Lovas-Berényre vt Fejérvárhoz északra 2 mfre, 4641 l., kik közt igen sok zsidó találtatik. Ékesíti gr. Cziráky csinos ízlésű kastélya angolkertével, mellynek szépségét a bele eső szőlőhegy különösen emeli, s e tekintetben kevés mérközhetik vele. A város feje egy urodalomnak. Duna-Pen tele m v. a Duna mellett, szőlőhegye jó veresbort ad. Némellyek szerint itt volt A na ma ria romai város. Sárosd m. v. gr. Eszterházyak egyik urodalmának feje. A várostól csak egy patak, választja el Pusztasárosdot, melly szinte gr. Eszterházyak kastélyával és csinosan rendezett kertével dicsekszik. E pusztasárosd haszontalan posványosság- és mocsárból nem régiben varázsoltatott viruló liget- s termékeny földed. Seregélyes m. v. Fejérvártól 1½ órányira egy róna lapályos vidéken. Födísze gr. Zichy Ferencz czinkkel fedett egyemeletű pompás kastélya, minden felől gyönyörű angolkerttől körülvéve. E kert hajdan kopárhomok legelő volt, s most a fában szűkölködő vidéknek valódi ékességére szolgál. A jobbágyok szép szarvasmarhát nevelnek, jó lovakat tartanak, mellyekkel híres lóvásáraiton élénk kereskedést is űznek. A város feje egy urodalomnak. Herczegfalva, ezelőtt U j m a j o r pusztasárosd volt a neve, de 1811 -ben Dréta Antal, zirczi apát, boldogult József cs. k. főherczeg tanácsából jobbágytelkekre osztotta fel s megtelepítette, s jelenleg számlál 1482 lakost. P á t k a népes falu, a pátkai tó mellett. Nagy-Perkátasárosd népes falu, 2584 l. Feje gr. Győry egy urodalmának. Ékességére szolgál a felemelkedett dombon épült urasági kastély, gyönyörű kertével. Veréb f. Ékesíti Végh Ignác földesuraság szép kastélya s kerte. Mióta a jobbágytelkek szabályoztattak, a nép Yagyonossága szembetűnőig növekszik, az uraság pedig juhainak nemesítését nagy tökélyre vitte. Z á m o l y népes falu, híres búzát termő szántóföldekkel. Közel a faluhoz látszik egy régi épület-omladék egy kerek kápolnával s egy különös forrással együtt, melly majd minden 6—7 esztendőben kiapad, kifolyása malmot hajt. A temetőben is van egy ritka alkotású kőfal, ezt a közvélemény Aba Sámuelről épített templom maradványának tartja. AJsó-Baracs pusztasárosd mellett, néhány évvel ezelőtt találtak egy halmon a föld alatt egy egész romai módra épült házat különféle edényekkel, pénznemekkel s bálványképekkel. A téglákon e szavakat lehetett olvasni: „Cohors VII. Pannonica. u Csillagmajor, a sárosdi urodalomhoz tartozó, nem régiben posványos, most gyönyörű ligetes s fásorokkal táblákra osztott pusztasárosd. E l őszállás népes pusztasárosd, a cistercita-rend zirczi, pásztói és pilisi apátságának feje. urasági várkastéllyal, angol- s gyümölcsöskertek-

kel. Van jeles csirázata és ménese. Jakabszállás puszta, hajdan sivatag, most gyönyörű fasorokkal táblákra osztott téréin, nagy tökéletességre nemesített juhnyájakkal stb., váltó-gazdasága egy a legjelesebbek közül vala hazánkban. F elsőszolgaegy h á z a puszta, Marich és Nedeczky földesurak szép kastélyaival, mellyek mindenikéhez egy-egy 60 holdnyi angol- s gyümölcsös-kert tartozik.

3. *Bicskei járásban.* Bicske népes m. v. 4090 l. a Győr-ből Budára s Fejérvárról Esztergomba vivő országutak összejövetelevel* Gr. Batthyány Kazmér várkastélyával. Feje egy erődalomnak. E r c s i m. v. a Duna jobb partján, sok kenyeret hord Pestre. Érd Vagy Hansebég m. v. ujonan épült nagy vendégfogadóval, hg Batthyány Fülöp kastélyával. Feje egy urodalomnak. Láthatni itt egy még épségben fenálló négyszeg kövekből épült török tornyot, s a romai országúinak maradványait. Főgazdasága igen becses bort termő szőlőhegyében áll. Martonvásárm. v. a Fejérvári országúiban, Budától 4 órányira. Ékesíti gr. Brunszvik kastélya egy patak által keresztül metszett nagykiterjedésű angolkerttel. Igen szép fekvésű szántóföldéi sikeres búzát teremnek. Feje egy urodalomnak. V a á l m. v. a szőlőhegyek s erdők közé szorított felette kies vaáli völgyben. Az Ürményi nemzetség egy urodalmának feje szép urasági kastélylyal, angolkerttel. Nagy szőlőhegye igen jó fejr, kevesebb veres asztali bort terem. Alcsuth szerény f. boldogult nádor József családja egyik legszebb urodalmának feje. Ékesíti a magas ízléssel épült nyári kastély egy angolkerttel körülvéve, melly ritka növényekbeni gazdasága miatt az elsők közé tartozik az egész birodalomban. Boldogult nádorunknak itt volt kedves nyári lakása. Az alcsuthi, vagy inkább acsai urodalomhoz tartoznak Alcsuth és Ácsa helységeken kívül a mária-völgyi telepítvény, hatvani, Yért- sz.-miklósi, ginczai, göböljárasi és bányavölgyi puszták, mellyeknek hajdan kopár homokos téréin most viruló faültvényeket láthatni, hazánk legszebb s igazán példányul szolgálható váltó gazdasága üzetik. M á r i a v ö l g y ö n jeles tehenészet, Hatvanon anyaj uhászat, G ö b ö l j á r á s o n nemes lótényésztés foglalván helyet. Sósút f. híres bort termeszt, s kőbányája igen jó épületkövet ad. Tordacs. bora a legjobbakkal közl való a megyében.

5. Tolnamegye.

1. *Fekvése.* Tolnamegyének határa északról Fejér- és Veszprém; keletről Pestvármegye, mellytől a Duna vá-

lasztja el; délről Baranya-; nyugatról Somogy vármegyék. Kiterjedése 65 019Dm. f. Használható földje 711,070 hold, mellyből 268,395 h. szántóföld, 63,528 h. legelő, 44,560 h. szőlő, 10,455 h. kert, 192,122 h. erdő, 132,010 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Tolna szüntelen változó vidékei miatt a legkellemesebb magyar megyék közé tartozik. így a földvári járás, azaz a vármegyének mintegy harmada, nagy részt róna, melly rónaságot némelly elszórt domborok a szekszárdi, és a Dunát kísérő alacson hegyek szakítják félbe. A Kapós és Sárvíz közt fekvő vidék, azaz a megyének több mint harmada, számtalan, erdővel és szőlőkkel koszorúzott hegyekkel s völgyekkel változik. Végre a dombóvári járásban fekvő hegyeket tágas völgyek s termékeny róna mezőségek váltják fel, inellyeket nemcsak szántóföldek és rétek, hanem vadakkal gazdag gyönyörű erdők is borítanak. Mi a föld minéműségét illeti: fekete porhanyós kertifölde legtöbb van a dombóvári járásnak; ezen kívül a simontornyajáras északi, s a földvári járas déli részének. Fekete, sárga agyaggal, néhol homokkal kevert föld van a völgyeségi járásban, továbbá Högyész és Kölesd közt. Végre a földvári járas északi részében majd termékeny fekete és sárga, majd sivatag futóhomokos földet találni. Azon stájerországi hegy-sor, melly Dobránál jön be Magyarországra, s melly Vas-, Zala- és Somogy megyéket keresztül futja, két helyen lép a megye kebelébe. Az első a főhegyágazat a baranyai magas M e c s e k n e k folytatása. Ez számtalan ágra oszolván, az egész Sárvíz és Kapós közt fekvő vidéket egy kellemes, hegyekkel, völgyekkel változó tartományná képezi, s egész Simontornyáig felnyúlván, ott a Sióban elvész. Kő e hegyekben nem találtatik, kivéven a legalsó déli részt, hol néhány kő, sőt kőszénbányák is miveltnek. A másik főhegyágazat Somogy megyéből lép által, s a Koppán vizét közbevéven, egy kellemes völgyet képez, melly jobbról ugyan elég keskeny, de balról egy térés, búzatermő síksággá terül el. Kő itt sem találtatik. Ez említett két fő hegyágazaton kívül a Dunát majd egész hosszában kisebb-nagyobb domborok kísérik, mellyek kevés kivétellel mindnyájan szőlőkkel vannak beültetve. — A Duna Földvárnál jöven be, miután a megyét egész hosszában Pest megyétől elszakítaná, azt Battánál ismét elhagyja. E viz a megyének felette nagy hasznára szolgál

ugyanazzal, hogy kereskedését előmozdítja, de más oldalról árvizeivel tetemes károkat okoz. A Sárvíz Fejérmegyéből lépven át, a megyét szinte hosszában keresztül folyja s Battánál a Dunába omlik. E víz most rendes csatornába folydogál, mellyről Fejérmegye leírásánál is emlékeztünk. A Kapós Somogy megyében Pusztá-Korpádnál ered, s e megyében Dombóvártól Simontomyáig foly, hol miután Régölynél a Koppánnal megnagyobbodnék, a Sió vizébe vegyül. E folyó szinte mint a Sárvíz, csatornába vétetett, melly k a p o s i vagy a munkálkodó főbiztos iránti hálából, Zichy csatornának nevezetik. Hoszsza a főcsatornának 61,000 folyóöl. Végre a Sió csatornája Somogy-, Veszprém-, Tolna-, Fejérmegyék közt szinte egészen elkészült, s ez által a Balaton, mellynek vízszine 3 lábnyit és 3 hüvelyknyit apadt, a Dunával összeköttetésbe jött.

3. *Termékei.* E megye részint termékenysége, részint lakosainak példás szorgalma által mindent, mi csak az élet könnyűségére, vagy kényelmére tartozik, olly feleslegesen mutathat, hogy azokból más vidékekre is vihet ki. Tiszta búza legtöbb terem a dombóvári járásban, s a veszprémi piacon az értényi, tengődi, ireghi, szokolyi, nyéki búza mind nagy szeméről, piros színéről, mind sikerességéről közönségesen ismeretes. Szinte híres búza még a kömlődi s szentlőrinczi. A többi járasok már jóval több kétszerest és rozstot természetnek. Arpa, zab mindenütt; kukoricza sok, de mégis kevesebb terem, mint a szomszéd Somogy és Baranyamegyékben. A tatárkát kevésbé ismerik, ellenben burgonyát igen sokat ültetnek, főkép a németek. A r e p c z e nevezetes és főtermesztménye a megyének, s a dunántúli részeken itt legtöbb természetetik. Kender csak házi szükségére elég; a l e n erre is kevés. Ellenben dohányt Torontál után talán Tolna természet legtöbbet minden magyar megye közt, s ez a kereskedésben pécsi név alatt megy, valamint a baranyai és somogyi dohány is. Jóságára nézve dicsértetik a faddi, pálfai, aztán a döbröközi. A völgyeségi dohányok füstölni erősek, s ezek burnótnak használatnak. Végre a mák némelly német helységekben egész tábla földeket borít el, s nem csak ételre, hanem olajnak is használták. Gyümölcs dolgában meg van áldva e megye, sa számos szőlőhegyek, a Duna szigetei gyű-

mölcsfáktól boríttatnak el; ezen kívül vannak tulajdonképeni gyümölcsösök is. 44,560 holdra menő szőlőhegyeiben főkcse vagy Tolna-megyének; mert az ezeken termett fejér, főkép pedig veres borok honunknak legnemesebb borai közé számláinak. Híres a szegszárdi bor, melly setétveres színére, kellemes ízére, zamatajára és állandóságára nézve a budaival vetekedik, ha azt felül nem múlja: a szegszárdi név alatt menő bor nemcsak a szegszárdi, különben roppant kiterjedésű szőlőhegyen szüretik, hanem a decsi, várdombi, báttaszéki és báttai szőlőhegyek is hasonló jó borral szolgálnak, s kereskedésbe mindnyájan szegszárdi név alatt jönnek. Erdeje 192,122 holdat borítván, bőven elég lenne, ha egyenlően osztatnék fel az egész megyében; de ez nem így lévén, mikor a völgyesség! járás több ezer ölfát vásárol a szomszéd Baranyától: akkor a dombóvári járásban csaknem minden paraszt ingyen tüzel. — Ámbár a juhtenyésztés aszar vasmarhatartást keskenyebb határok közé szorította, mindazáltal épen nincs rossz állapotban, különösen a dombóvári és földvári járásokbeli magyar helységek sok és szép magyar fajú marhát nevelnek. Összesen maguk az adózók az 1845-diki rovatos összeírás szerint, 9299 jármas ökröt s 10 399 tehenet tartottak. Ellenben a lótenyésztés valóban dicséretére válik Tolnának, s e tekintetben az első megyék közé számíthatjuk. Ugyanis a hg. Eszterházy ozorai, gr. Viczay ireghi teiivér ménesein kívül, a többi földesuraságok s paraszt közösségek is nagy figyelmet fordítanak e nemes állat tenyésztésére, különösen Iregh, Szokoly, Szakcs, Kurd, Nyék, s még néhány helységek semmi áldozatot nem sajnálnak, csakhogy jó mén és anyalovakat kaphassanak, s nem igen láthatni jobbágyoknál olly szép magas termetű lovakat, mint a tolnai németeknél, kik a földművelést rendszeren lovakkal űzik. Innen nem csuda, hogy a rovatos összeírás is 20,193 d. hámos lovat talált. A juhtenyésztés szinte mind a nagyobb, mind a kisebb uraságoknál szélesen elterjedt s virágzó állapotban van, és a nemesítés már régóta nagy gonddal és figyelemmel folytatatik; sőt a jobbágyok is számos helyeken tartanak juhokat 11,743 darabot. Makkja, kukoriczája bőven lévén, sertést sokat tart, kivált a báttaszéki urodalom, s a dombóvári járás Méh tartás a sem megvetendő. A selyemtenyésztés

tést a tolnamegyei épen e célra keletkezett szederegylet, valamint egyesek buzgósága is nagyon előmozdítja 1845-ben beváltott a szederegylet 1923³/₄ font gubót, eladott 141⁴/₅ font gombolyított selymet, fontját 9¹/₂ pfrtjával, 1846-ban vett 2234 font gubót és 186⁴/₅ font gombolyított selymet; ezen kívül Hidján nyeretett 7 mázsa gubó. — Vadállatokból őzeket, de méginkább däm-vadakat és szarvasokat ezerekint rejtenek kebleikbe az Eszterházy hg. vadastilosai, a dombóvári járásban, vadaskertek vannak Tamásiban és Simontornyán. Halakban szinte bősége van e megyének, s a halászat maga igen sok családot táplál, kivált a Duna mentiben. Viza halászatok esnek: Tolnán, Báltán, Öcsényben, Pakson stb. A Sió, Kapós, Sárvíz mióta szabályoztattak, kevés halat adnak. Minthogy a tolnai hegyek nagyobb részében kő sem található, nemes ásványokról tehát itt szó sem lehet. — Kőszén van Váralján és Nagy-Mányokon. Kőbányák e két helyen és Apathiban s Mórágyon; meszet égetnek Váralján és Nagy-Mányokon. Ásványos vizek találhatók Mórágyon és Váralján.

4. *Népesség.* Népessége a megyének 197,381 1. kik laknak 20 mezővárosban, 86 faluban, 86 pusztán, mellyeken összesen 25, 326 ház íratott össze. A nők száma 9005-tel haladja a férfiakét. Esik pedig az összes népességből 1 □ m. f-re 3016 1. Nyelvökre nézve: a magyar elem kétszeresen felülhaladja a többbit; névszerint van 132,284 magyar, 1076 tót, 58,131 német, 1682 rác, és 4208 zsidó. És nincs e megyében rom. kath. közönség, mellynek tanodájában a magyar nyelv nem taníthatnék, kivéve Belaczo és Ladományt, leginkább érezhető a hiány az ágostai közönségeknél, mellyek közül csak 5 van magyar ajkú, 4 német-magyar, 22 német és 1 tót. — Valláskülönbségre nézve: a romai katholicusok 54 anyaegyházban 125,383 lelket számlálnak, s mind a pécsi püspöktől függenek. Az ágostaiak 21 anya és 11 fiók-gyülekezetben 27,529 1-re mennek, s a dunántúli egyházkerülethez tartoznak. A 39,114 lélekre menő reformátusok 29 anya egyházai közül a dunántúli superintendentiához tartozó simontornyait és pálfait kivéve, a többiek a dunáninni superintendens által igazgattanak. Óhitű görögök 1147 lélekkal 3 parochiát s Grabóczon egy kalugyer kolostort is bírnak. Zsidók száma 4208 1.

5. *Ipar és kereskedés.* Az iparúzők száma a megyében 5338-ra megyen, és így minden 37 lakosra esik 1. Legtöbb β legkülönfélébb mesterember lakik Szegszárdon. Földvár iparosainak száma 468 főre megyen. Ezután következnek Paks, Tolna, Bonyhád, Simontornya. Említést érdemel a szegszárdi posztógyár, hol folytonosan 40 — 50 megyei rab talál foglalkozást. Tolna-megyének a Duna melletti fekvése, sok nyers termékben való bősége a kereskedést élénkké teszik. Kereskedőinek száma számszerint 336. Főkiviteli cikkek: gabona, dohány, bor, gyapjú, szarvasmarha, ló, hal. A gabonát vagy Pestre viszi hajókon s onnan tovább, vagy Veszprémbe hordja tengelyen. Bent legnevezetesebb vásárok esnek: Pakson, Földváron, Tolnán, Hőgyészen és Bonyhádon. Fontosabb kereskedő helyei: Tolna, egy igen nevezetes révvel és kikötővel. Paks, Földvár, Szegszárd, Báltaszék, Bátta, Bonyhád, Hőgyész és Simontornya. Előmozdítja a forgalmat egy Szegszárdon létező takarékpénztár, melly 1846-ban nyitattván meg, 4 hónap alatt 108,407 pftot forgatott.

6. *Jobbágytelkek és adó.* Egész jobbágytelek után van itt első osztályban 22, másodikban 24, harmadikban 26 hold szántóföld; rétekből első osztályban 8, másodikban 10, harmadikban 12 embervágó. Hlyen jobbágytelek számszámláltatik 5560, mellyen lakik 11,520 jobbágy; zsellérek száma 10,596, lakó 3258. Adó alá esik 133,445 hold szántóföld, 53,625 kaszásrét, 54,699 kapa szőlő; dikák száma, mellytől a házi adó fizettetik 21,409. Portája, mellytől hadi adót fizet 128.

7. *Nemesség és urodalmak.* Nemessége a megyének 4970 főre megyén. Urodalmi közül az ireghit bírja gr. Viczay, a t o l n a i t és s i m o n t o r n y a i t b. Szína, kölesdit, hőgyészt, lengyelit és apáthit a gr. Apponyi család, ozorait és dombóvárit hg. Eszterházy, szegszárdit a tudományi kincstár, földvárit a pesti kir. egyetem. Végre abáltaszéki szép urodalmat a bécsi tercziai lovagintézet. Ezen kívül mind a papi és fő-, mind a köznemesség közül számos és nevezetes birtokosok vannak.,

8. *Felosztása.* Eloszlik négy főbírói járásra, mellyek ezek: 1 földvári, 2 simontornyai, 3 völgyesi, 4 dombóvári járás. Gyűléseit tartja Szegszárdon.

Nevezetesebb helyek.

1. *Földvári járásban.* Földvár, népes m. v. a Duna jobb partján 11,829 l. kik ipart és földművelést, gyümölcsenyésztést szorgalommal űznek. Czéhes mesterembereinek száma 468 főre megyen, kik közt 17 fazekas is található, kik a határban található jóféle agyagból jeles minőségű cserépedényt készítenek. Határának kiterjedése 24,543% holdra számítatik. Nevezetességei közé tartoznak dunai réve és 4 országos vásárai. A Dunában s két tavaiban nevezetes halászatot űz, s lakosai kereskedéssel s különösen fuvarozással is foglalkoznak. A város feje a pesti kir. egyetem egyik urodalmának. Duna-Sz.-Gy örgy, m. v. közel a Dunához, mellynek árjaitól sokat is szenved. Vörös és fejér bora dicsértetik, s legtöbb nemessége van a megyében. Paks iparkodó s népes m. v. a Duna jobb partján észak- s nyugotról egy meglehetősen meredek domb tövében, különben homokos róna vidéken, 8294 l., kik közt számos zsidó található. Utszái tágasak, mellyek közül a fő jeles épületeket mutathat. Mesterembereinek száma 211 főre megyen. Ezek közt különös említést érdemelnek a len és gyapot kelméken dolgozó mütakácsok. Határának kiterjedése középszámmal 32000 holdat foglal, meilyből 100 egész telket 273 jobbágy mivel, a többi a földkönyv szerint 41 családra menő közbirtokosok illetőségébe esvén. Szőlőhegye messze kiterjed, meglehetősen bort terem. A kereskedést 30 felül menő kereskedői igen élénken űzik. Végre, dunai réve van. Tolna, m. v. a Duna jobb partján. Hajdan kőfallal kerített királyi város volt, de e városnak nagyobb része, most a Dunában hever. Épületei közt nevezetes b. Szina régi idomban épült kastélya, s a roppant kath. parochialis szentegyház. Kereskedése élénk, mesterembere sok; van nevezetes kikötője, dunai révje, jövedelmes halászata. S z e g s z á r d, m. v. s egyszersmind Tolna megyének székes városa 10,712 l. Fekszik a boráról nevezetes szegszárdi hegy tövében, igen kellemes vidéken. Keleti róna határát a Sárvíz barna vize nedvesíti. Főékessége a hegyre épült díszes vármegyeház, melly hajdan várformára körülkerített kolostor- s apátlakás volt. Lakosai közt legtöbb kézműves található a megyében. Kereskedői számosak. Említést érdemel a posztógyártással egybekötött megyei rabdolgoztató ház. Kisdédóvó intézete legrégibb az országban. Van egy takarékpénztára.. Vörös bora, országos vásárai híresek. B á 11 a s z é k m. v. egy rónaságon a Sárvíz mellett 5391 lakossal, 25418⁷/₈ holdra menő tágas határral, mellyet azonban az árvizek járnak. Lakosai a szegszárdiakhoz hasonló kiváltsággal élnek.

Szőlőhegye a szegszárdihoz hasonló vörösbor terem. Bóttá m. v. Baranyamegye szélén a Duna s egy meredek hegy közé szorítva. A Duna árjai a várost és határt a töltések daczára is nagyon rongálják. Fejérbora kerestetik. A város feletti hegyen láthatni egy váralakban épült kolostor romjait, melly hajdan Sz.-László király által alapított apátság volt a Sz.- Benedek szerzetesei számára. Decs falu Szegszárdhoz 1 órányira. Bora az elsők közül való a megyében. A stomfovai erdőben egy régi épület maradványa van. Nagy-Dorog falu a Sárvíz csatornája mellett 498. l., új postahivatallal. Sok káposztát termeszt. Fadd f. a Duna jobb partján 4368 l., híres dohányt termeszt. K a j d a cs f. nevezetes arról, hogy Perényi Pétert, ki a sz. koronát Sárospatakra akará vinni, Szerecsen Lajos több lovassal együtt éjszakanak idején megtámadván, e nagyfontosságú országéességétől megfosztotta, s azt Soliman kezébe játszotta.

2. *Simontornyai járásban.* Högyész m. v. egy igen kies, erdőkkel, szőlőkkel körülvelt vidéken s völgyen. Ékesíti gr. Apponyi négyszegletre épült, sok drágaságokkal megrakott pompás kastélya, csinos izléssel készült angolkertnek közepén. A lakosok szántóföldeket, főkép dohánytermesztésre használják. Országos- s kivált pénteken tartott heti-vásárai gabonára nevezetesek. Kölesd m. V. egy magas felemelkedett helyen a Sárvíz mellett. Szőlőhegye jó izü bort terem. Vására híres. A város feje gr. Apponyi Antal egyik urodalmának. Simon tornya csinos m. v. a Kapós és Sió vizek összefolyásánál, ugyanezekben vámhiddal, egy jól alapított kórházzal. Szőlőhegye jó bort terem. Régi vára most is épségben látható. Feje b. Szinna egyik legszebb urodalmának. GyÖnk f. 2889 l., igen kies vidéken egy völgyben. Ulszái rendesek, házai csinosak; kitűnő ezek közt Magyar Kossá és Visolyi uraságok kastélyai, szép kerteikkel. Van egy jó karban levő ref. gymnasiuma. Szorgalmas lakosai sok dohányt, nagykiterjedésű szőlőhegyeiken sok gyümölcsöt s bort termesztnek, kézi mestersegeket, s számos olaj malmaikban sutolt olajjal nem megvetendő kereskedést űznek. Szerdán tartott heti-vásárai fára s főzelékre nevezetesek. Sz.-Lőrincz f. egy evang. nyelvészeti iskolával, sok olajütő malommal. Medina részben megváltott jobbágy falu. Német Nagy-Székely népes falu, egy, szőlőhegyektől s gyümölcsösöktől körülvelt völgyben. Lakosai, kik német-reformátusok, igen szorgalmasak, sok dohányt, mákot termesztnek, szép lovakat nevelnek, s a juhtenyésztést is űzik.

3. *Völgységi járásban.* Bonyhád m. v. egy kies, hosszan elnyúló völgy oldalán 5305 l., kik közt 1698 zsidó is találhatik.

A házak száma, mellyek csaknem mind cseréppel fedettek, 490-re megyen. Négyszegű piaczat jeles épületek s boltok ékesítik. *Sok* dohányt termeszt. Lakosai a török kiűzése után magyarok, még pedig reformátusok voltak, most elnémetesedtek. A sok zsidóság-nak külön tanácsa s bírása van. Közel Bonyhádhöz láthatni egy goth ízlésre épült szentegyház maradványait, mellyről a közvéle-mény azt tartja, hogy az a cisterciták Czikádornak nevezetett apátsága volt. Tevel m. v. sok dohányt termeszt. Grabóc faluban van egy igen szép helyre épített kalugyerzárda és szent-egyház, mellyet Mérey szegszárdi apát azon időben alapított, mi-kor a ráczok Tolna- és Baranya vármegyét tűzzel, vassal pusztították. A zárda mellett van egy különös jó izii forráskút, márványba foglalva. Izmény f., tehetős lakosai számos malmaikban repczé-ből, tök-, kendermagból, dióból, mákból olajat sajtolván, ezzel nevezetes kereskedést űznek. Rakasd első falu, melly magát törvéynél fogva megváltotta. L e n g y e l f. pompás urasági kas-téllal s kerttel, feje gr. Apponyi egy urodalmának. Váralja f. köszén bányájáról s mészegetéséről nevezetes. A felette levő csúcsos hegyormon egy régi vár romjai most is láthatók. Zomba f. a Döry nemzetség csinos ízléssel épült kastélyaival és kertjeivel.

4. *Dombóvári járásban.* Dombóvár m. v. a Kapós mel-lett, a baranyai somogyi és tolnai határok összefövetelénél. Nyu-gotra a Kapós bozótjainál most is láthatni a régi dombói vár rom-jait, melly hajdan Dombay Pál híres jogtudósunk birtoka volt, kire II Ulászló alatt a Hármaskönyv megvizsgálása bízott. A vá-ros feje hg. Eszterházy egy urodalmának. Döbrököz m. v. a Kapós mellett egy felemelkedett kies környéken. Szőlőhegye ked-ves izü bort terem. A Kapós partján régi vár omladékával, lregh m. v. egy termékeny róna vidéken, gr. Viczay roppant háromszeg-letű kastélyaival s szép kertével ékeskedik. Nemes juhtenyésztése s telivér ménese Yan, s különösen a lótenyésztés a jobbágyok közt is nagyon virágzó. Feje egy urodalomnak, mellyhez tartozó bé-kái pasztán szemlélhetni egy veres barátok kolostorának romjait. Ozora m. v. a Sió partján, Veszprém-megye szélén, a város közepén felemelkedett várkastéllal, melly a régi vár maradvá-nyain fekszik. Nevezetes itt, vagyis inkább a különben Veszprém-megyéhez kebelezett, de ezen urodalomhoz tartozó tóti pusztán, mellyet csak a Sió választ el a várostól, hg Eszterházy híres te-livér lótenyésztése, úgy nevezett kulája, melly a legelső köze tartozik az országban. A Sión a tóti pusztá részén van, a környé-ken leghíresebb vizimalom. A város feje gr. Eszterházy egyik urodalmának. P i n c z e h e l y m. v. fekvése igen kies, a dohány

termesztést szorgalommal űzi. Régoly igen régi m. v. a Kapós és Kappán vizei közt, regényes vidéken, 107 egész telekre menő gazdag határral. Szakcs, m. v. egy hosszan elnyúló gyönyörű völgyben, £191 l. 1473/ft egész jobbágytelekkeh Tartós fejr bort termeszt, s különösen a lótenyésztésre szép szorgalmat fordít. Tamási m. v. 3082 l. 1643/4 egész telekre menő termékeny határral, nagy szőlőhegygel, egy hegy oldalában alig látszik régi várának, mely Kosba vagy Miklós várának is neveztetett — maradványa. Ennek tövében van építve hg. Eszterházy díszes négy-szegletű vadászkastélya. Van két nagy vadaskerte, a Koppán mentiben kiszáritott több 1000 holdra menő rétségen rétöntözése, jeles gazdasága. Értény f. híres búzát termeszt. A hozzá tartozó méhesi pusztán Leányvárának, az edelényi pusztán pedig Kupa várának omladékai láthatók. Felső-Nyék f. igen szép búzát termeszt, lótenyésztésre nagy gondot fordít.

6. Baranyavármegye.

1. *Fekvése.* Baranyavármegye fekszik a Duna és Dráva folyóktól képzett szegletben, Magyarország déli részén. Határozzák: keletről Bács-; délről Verőczemegye, ettől a Dráva, amattól a Duna választván el. Nyugolra Somogy-; északra Tolnavármegyék. Nagysága 91 79 0 m.f. Kóczian József megyei mérnök 1838-diki jeles földképe után a kiterjedés 1,340,820,000 bécsi négyszeg ölet, vagyis 838/jo O bécsi postamérföldet teszen. Használható földde 948,031 hold, melyből 466,766 szántóföld, 96.314 h. rét, 57,128 h. szőlő, 9503 h. kert, £31,200 h. erdő, 87,120 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Ha meggondoljuk Baranyamegyének kellemes éghajlatát, tiszta, egészséges levegőjét, az élénk tenyésztést, két hajókázható folyam közti fekvését; továbbá fontolóra veszszuk azt, miszerint e megye a természet különféle ajándékaival bőven megáldottot, s hogy földszíne szelíd dombokkal, szőlőhegyekkel, erdőekkel, s ismét termékeny síkságokkal szüntelen változván, az egész egy nagy angolkertet képez, nem hibázunk, ha azt állítjuk, hogy Baranyavármegye hazánk legszebb, legáldottabb megyéi közt, ha az elsőséget magának nem veszi is, ezekkel méltán mérközhetik. Földde természeti minőségét tekintvén, leginkább fekete porhanyós agyag,

melly a Dráva mentiben fővénnyel s iszappal van keverve. A mecsekhati járásban s a szentlőrinczinek északi részén kemény sárga agyag; a Mecsekhegy északi környékén köves vagy agyagos mészszel és homokkal vegyes. Hegyesnek egy vidékét sem lehet mondani; de a mecsekhati járásban a hegyek és dombok legsűrűbben jőnek elő. Legkiterjedtebb rónasága az, melly a Dráva mentiben 2 mfnyi szélességben terül el; továbbá azon szeglet, mellyet a Dana és Dráva összefolyása képez, Mohács, Villány és Bélye helységek közt. — Baranyamegyének hegyei mindazon d o b r a i hegysorhoz tartoznak, melly Stájerországból jöven, miután Vas-, Zala-, Somogy megyéket megfuttotta, Csebény nevű helynél e megyébe is belép, s itt több ágra szakadván, a megye nagyobb részét elborítja. Ezen ágak közt legnevezetesebb az, melly majd keletnek, majd északnak tartván, elébb Jakab, azután Mecsek nevet vesz magára, s Pécsen felül mindig nagyobbodván, Hoszszuheténynél a Zengő hegycsucsával legnagyobb magasságát eléri. Második nevezetes hegysor a siklói, melly Hegyi-Szentmártonnál kezdődván, Villányig, és így mintegy 4 mfnyire húzódik. Ennek mind déli, mind északi oldalát nagobbára szőlőtőkék fedik, de tetejét szép vadakkal bővelkedő erdők koronázzák. Harmadik hegyláncz a Karasicza vize jobb partján elnyúló baranyavári vagy s z ő l ő s i, melly a többiekkel csupán apró dombok által köttetik össze, s Mohácsnál kezdődve, 2 órai menetele után Batinánál a Dunában végződik. Említést érdemlenek még a berementi és siklói elszigetelt hegyek. — A Duna a szekcsői határnál lép be a megyébe, de csak egyik ágával; mert másik ága a bácskai határt mossa, és csak Batina mellett jőnek össze. A Dráva Zalatánál éri el a baranyai határt, s egész a Dunába való szakadásáig határt von Verőcze- és Baranyamegyék közt. Rendetlen, tekervényes folyású víz. A Karasicza, a hetényi, pécsvárad, trinitási patakokból származván, Batinánál a Dunába ömlik. Hajdan ez is sok posványtságot hagyott maga után; de Albert k. herczeg, a bélyei uroaloin volt birtokosa 18,800 öl hosszú, 10—18 öl széles csatornát ásatván, csak eddig 5700 hold jó rét szabadult meg a víztől. A pécsi patak a mecsekhegyi Tetyeforrásból ered. Rendes, csinált mederben folydogál, s számos fűrész-, kalló-, papíromalmokat forgatván, végre az Okorral egyesül. A Ka-

pos csak észak-nyugoti részét érinti a megyének. Almás, Ókor, Gyöngyös, Feketevíz Somogyból tódulnak be Baranyába, s mind igen korlátlan vizek, melylyek a Dráva árjaival egyesülvén, gyakran az egész siklósi járás lapályos részét elbontják, és sok mocsárt okoznak.

3. *Termékei.* Baranyamegye még azon boldog megyék közé tartozik hazánknak, hol az északi s nyugoti részeket kivévén, a föld kevés trágyázás mellett is a belevetett magot 8 —12-szeresen visszaadja. Búza minden részeiben természetik, még pedig igen sikeres és olly nagymennyiségben, hogy másoknak bőven juttathat belőle; híres a püspöklaki, pellérdi, m. bolyi és somberekí. Rozs főkép a mecsekháti járásban. Kukoricza a Dráva mentiben legtöbb. Z a b ugyanott, á r p a mindenütt; h a j d i n a a Somogygyal határos vidékeken. Burgonya legtöbb a német helységekben. Sok köles a siklósi, béllyei, dárdai urodaltnakban. Kender mindenütt bőven. Len csupán némelly siklósjárásí falukban. Dohány a Tolnamegyével szomszédos vidékeken, különösen Hidason, hol ávenkint 2000 mázsánál több természetik; azután Mekényesen, Maróczon, Bikáiban, Ráczközaron, Zsibriken stb. A R e p c z e egy idő óta nagyon divatba jött. Mák, á n i s, kömény, sáfrány, paprika, valamint főzelékek, u. m.: borsó, lencse, bab, bőséggel. Igen szép nagy f e j e s k á p o s z t á k Bélyén, Németiben, Szalántán, stb. Spárga a sátoristyei és pécsi mezőkön vadon terem. Gyümölcsben, — melly, különös édességéről, zamatjáról, a más északiabb megyékben termettektől egyszerre megismerhető, — igen gazdag e megye; és bár a nép közt még a gyümölcsmemesítés el nem terjedt, egyesületek, magánosok egyesült buzgósága ezt terjeszteni igyekszik. Kiemelendők e részben, Vlasies egerrági, Gruber széki, Jankó kárászi kath. és Pápai terehegyi ref. lelkész urak. Szépségéről és nagyságáról híres a pécsi őszibarack-Gesztenye a Mecsek oldalán sok terem; Pécsváradon, Várkonyban és Varasdon évenkint legalább is 3000 pos. mérő. Hosszuhetényben van egy gesztenyefa, mellynek átmérője két öl, területe pedig 20 öl, közönséges évben 10 mérő gesztenyét ad. A Mecseken igen sok dió és t ö r ö k, vagy veres mogyoró. Szilvát a Dráva mentiben egész erdőkkel láthatni, s belőle a slavoniaihoz hasonló hí-

res szlivovicza főzetik. Sok eper. A sok cseresznye közt legjobb az úgy nevezett borizú és közte a pellérdi. A roppant, bikk- és tölgyerdők makkot és gu bacsót annyit adnak, hogy sok ezer sertés ineghizlalásán kívül még néhány ezer mérő gubacsot is adhat el. Hogy Baranya a borok hazája legyen, az közönségesen tudva van, sőt némelyek nevét is innen szeretnék leszármaztatni, azt állítván, hogy Baranya annyit tesz, mint borannya. A szőlőtőkékkel beültetett hegyek összesen 57,128 holdat foglalnak el. Borai színre fejelek és veresek. A fejelek közt legjelesebbek: a szilvási, pécsi, helyesfai, iiszögi, hidori, szilágyi, versen di, kárán-esi, berkesdi, pellérdi és a szentmiklós hegyi. Veresborai közt az országhirii villányi, egy hazánk legjelesebb borai közül, de nem mind a villányi, épen nem nagykiterjedésű szőlőhegyen terem az, mi e név alatt kereskedésbe jön, hanem a szomszéd, délnek fékvő, magas, és árnyékával a villányit mintegy eltakaró nagyharsányi hegy, sok helyt még jobbat szolgáltat. Igen jó veresborok továbbá: a gyüdi, siklósi, ráczipetrei, pal-konyai, kövesdi, báni, sz.-miklósi, bodolyai, sepei, kői. Főtulajdonságaik mindezeknek a setét-vörös szín, a fűszerszámos kellemetes íz és állandóság. A szőlőmiveltést leginkább értik a pécsiek. Főherczeg Károly villányi szőlőjében a Mosel vidékéről hozott kis ri z l i n g eddigelé a lehető legjobb bort adja, mellynek palaczkja 1 pfrton kél. 231,200 holdra menő erdőségei fát annyit adnak, hogy ez nemcsak belső szükségre elég, hanem Bács-, Tolna-, Pestmegyéknek is több ezer ölfát adhat el; ezen kívül hamuzsirt főzhet. A mecsekháti járásban több száz holdra terjedő fenyőfás erdők is találtaknak, de azért épületiákat, szálakat, zsendelyt stb. a stájerek hoznak a Dráva segedelmével, ugyancsak itt termett sok borókafenyőből pedig igen tartós szőlőkarók készülnek. — Szarvasmarh a legtöbb s legszebb növekszik a Duna és Dráva mentiben, hol a lakosok főéletmódja a marhatartás. Már a németek szántásra, vetésre inkább lovakat tartanak, mint ökröket, s borjúikat szopós korokban mézszárszékre adják. Ellenben lovakat szépeket nevelnek, csaknem minden helység maga költségén tartván hágó méneket. A juh tenyésztés nem rég kezdte divatba jöni, s már is ollyannyira elhatalmazott, hogy itt szinte, mint több más me-

gyékben, a gazdaságnak főcikkévé vált. Különös szépségű nemesített birkákat láthatni a bélyei főhercegi uradalomban, de más nagyobb-kisebb uraságoknál is; a jobbágok közt azonban leginkább csak a ráczok tartanak feleszámmal közönséges fajú juhokat. A sertéstartás szinte főjövedelmét teszi az idevaló lakosoknak, s a rengeteg, tölgyes, bikkes erdők, s a sok kukoricza és posványások hatalmasan előmozdítják ezt. A méhtenyésztés itt általános tapasztalat szerint nagy haszonnal jár, de még kevés szorgalommal üzetik. Legtöbb kast bírnak a mecsekháti, szentlőrinczi, azután a siklósi járások. A selyembogártenyésztés nagyobb előmozdítására Pécsen és Mohácson társaságok alakultak, mellyek már megszűntek, s jelenleg csak két mázsa selymet termeszt a megye; Pécs, Mohács, Siklós. Gyüd körül leginkább foglalatoskodik a nép selyem bogártenyésztéssel. A megye ropant erdőségei mindennemű vadállatokat rejtnek keblükben, s a Mecseken s Keskeny körül őzek s dámvadak is láthatók. A vadmadarak közt főkép a fenyvesek érdemlenek említést, mellyek télen át seregesen tanyáznak, a varasdi, bodalyi, laki, geresdi határon; Dárda körül hatyúk is találtatnak, és Somogy szélén a ritka fekete farkály. A Duna és Dráva s méginkább ezeknek lágjai között találtató természeti halastavak annyira bővelkednek halakkal, csikókkal s rákokkal, hogy ezek Pestre és Bécsbe is felhordathatnak. Vizahalászatról híresek: Mohács, Batina, Bélye, Darócz, Laska, Izsép, főkép Kopád. A rákok nemei közül legkedvesebbek a Dráva úgy nevezett kőrákjai. — Ásványokból nem épen szegény e megye, miután a leghasznosabb ásvány, t. i. a kőszén itt nagymennyiségben s jeles minőségben ásattatik. Ástak például 1845-ben Pécssett 70,500 mérőt 120 fontjával, Szabolcson 28,977 m Vasasban 9633 m. Szászon és Váralján 29,840, összesen 133,159 m. Eddigelé legjobb kőszén ásatott Szabolcson, s ebből a pécsi vasgyár-társulat koakszot is kezdett égetni. Márvány különféleszínű ásatik Pécsen, Berementen, Bükösdön, Siklóson, Tótfaluban, Trinitáson, Hetényben stb. Bükösdön, Szászváron és Váralján a z ö l d m á r v á n y vagyis kígyókő nyomaira is akadt Bergszur. M e s z e t igen jót és jeleset égetnek Ofaluban, Berementen, Pécssett, Megyefán, s Órfűn stb.; Pécssett pedig és környékén írótablákra s házfedezetre alkalmazható pá-

lakó találtatik. Malomköveket készítenek Pécssett, Pusztafalun és Kővágó-Szőlősön, mellyekből legalább is 500 vitetik ki évenként más megyékbe, köszörű és fe-li ők öveket leginkább Szőlősön készítenek. Tűzkő van Szabaron. Szappan föld Pécssett, s ugyanitt faze-kasok számára a legfinomabb agyag is találtatik; fej éredény hez való pedig Bükösdön. — Ásványvizei kö-zül leghíresebb a harkányi meleg forrás, mellyben ihlany is találtatik, s melly csuzban, lép- és májbajokban, arany-érben, fejrőfolyásban, s bőrnnyavalákban igen foganatos-nak tapasztaltatik. Ásvány-vizek vannak még Siklóson, Tapolczán, Vasason, Pölöskén, Kőkényben stb. Hetény-ben oily forrás van, mellyben még a beeresztett rákok is megkövülnek; ugyanilly forrás találtatik a pécsi úgy ne-vezett Mélyvölgyben.

4. *Népesség.* Népessége Baranyának 251,552 l. me-gyen, s e lakik 1 sz. kir. városban, 13 mezővárosban, 341 faluban s 40 pusztán és majorságban. Esik egy □ mértföldre 2764. Legszámosabbak a magyarok 374 hely-ségben 132,480 l., a németek 278 helységben 76,834, kath. és óhitű ráczok pedig 77 helységben 41,000 lelket számítanak. Zsidók csak 1238-an vannak A 174,579-re menő catholicusoknak, kik 86 plébániára felosztvák, fő-papjok a pécsi püspök, s ugyancsak Pécssett vagyon egy székeskáptalan is. Legszámosabbak a kath. után a refor-mátusok, kik a dunamelléki superintendentiában, 80 anya-egyházban (mellyekből 63 a f. baranyai, 13 a baranyai, 4 a tolnai esperességhez tartozik) 53,248 lelket számlál-nak. Az evang. luth. csak két anyaegyházat bírnak t. i. ^lácZ-Kőzárón és Mekényesen, de ezen kívül 15 fiók-gyü-lekezet van, s pedig mindenik imaházzal és iskolával, lel-kek száma 7949, s főpapjuk a dunántúli superintendens. Az óhitiiek, kik 14,538 l-re mennek, a budai püspök kor-mánya alatt 28 parochiát, 30 papot, 31 tanítót s 667 tanu-lót számlálnak. Zsidó van 1238, s a fő Rabbi Pécssett tar-tózkodik. Haas Mihály, pécsi lyceumbeli tanár úr Baranya-vármegyét jelesül leírván, becses munkáját én is sok helyt használtam; de a népességre nézve egy kissé eltérünk egymástól.

5. *Ipar és kereskedés.* Mind az ipar, mind a kereskedés gyűlpontja Pécs, hol 854 kézműves s több gyár találtatik. Számos mesterember van még Nádasdon (252), melly csak

falu; továbbá Boly, Pécsvárad, Mohács és Siklós mezővárosokban. Híres pokróczokat készít Pécs, 13 takácsmesterei közül több műtakácsok is vannak. Festők - kik a gyolcsot, vásznat kékre festik, nemcsak mezővárosokban, de falukban is talátnak. Papírgyár jelenleg csak egy van Pécsen, mely évenként 1600 mázsa rongyból 5000 rizma jó papírt készít. Ser nemcsak a fővárosban, de némely falukban is főzetik. Gőzműves, szesz- és pálinka-főző házak vannak Villányban, (mely évenként 5000 mázsa burgonyát használ fel) Berementen, Pécsen stb. Liqueur-, rosoglio- és eczetgyár van Pécsen. Ugyanitt malom van 2-3, s meggyeszerzte a sok patakon anynyi, hogy Baranya más megyéknek is szolgálhat liszttel. Czindery nagy gőzmalma Pellérdén van készülöben. Különös említést érdemel e megyében a f a c z i p ő csinálás, mellyet németek üznek. Van falu, hol 12 faczipőcsináló talátnak: párja 4 — 6 váltó garas s évekig eltart. A templomok és iskolák előtt legszebb sorban állanak sokszor az efféle czipők, vagy klumpák, és különös, hogy minden tulajdonos megismeri a magáét. Fejér és egyéb jó cserépedényt is sokat készít Baranya. Csak magában Nádasd faluban 50 fazekas talátnak; Vaszarban pedig csaknem minden lakos fazekas. Híresek a pécsi fejér kályhák. Végre M.-Hertelenden egy különös művészet virágzik, mellyben a lakosnők a hajdani hetruskokkal vetélkednek és ez a korsókészítés. Bőrkészítők közül legjelesbek a pécsi, kik egyszersmind szép úri hintókat s jó hírben álló csizmákat s czipőket készítenek. Végre legnevezetesebb iparintézet a csetnek - pécsi vasgyár, mely több nagyszerű géppel, gépműhelylyel, hámmal és kemenzékkal bír. — Kereskedése Baranyának két hajózható víz közt feküdvén, s a természet ajándékával bőven megáldván, igen élénk. Viszen ki mindennemű gabonát, bort, gyümölcsöt, sertést, gyapjút, nyersbőrt, dohányt, kőszenet, gubacsot, halat, hamuzsirt, faeszközöket, cserépedényeket, agyagot s meszet. A stájerek pedig talpakkal, csajkakkal a Dráván leereszkedvén, s a páli révnél megállapodván, fenyőszálakat, vasat s vasműveket hoznak be. Fényüzési s ipartárgyak Bécsből s Pestről hozatnak. Legelső kereskedő helye Pécs, aztán Mohács. Híres gabonavásárok a pécsi, mohácsi. Sertésekre nézve legisme-

retesebbek a vaiszlói, bolyi és mohácsi. Baranya útjai az országban a legjobbakká közé tartoznak.

6. *Jobbágytelkek és adó.* Egész jobbágy bír itt első osztályban 22, másodikban 24, harmadikban 26 hold szántóföldet; rétekből első osztályban 8, másodikban 10, harmadikban 12 embervágót. Illy egész jobbágytelkek számítatik 11,989, mellyet 18,536 jobbágy mivel. Az 1828-diki összeírás szerint az adó alatti föld összege 641,394 hold. Ezen kívül Pécs városának határa 15,916 hold, mellyből adó alá esik 9990 hold 1200 □ ölével; 1600 □ ölével az egész város kiterjedése 12,128 hold. Portája a megyének, melly után a hadi adó kivettetik, 160. Pécsvárosának 12.

7. *Nemesség és urodalmak.* Nemessége a megyének kiterjedéséhez képest igen kevés, mert csak 3405 főre megyén. Urodalmi közül a 15 □ m földet tevő roppant b é Ily eit; bírja főherczeg Károly; az ü szögit és siklósit gr. Batthyány Kazmér; a b o l y i t gr. Batthyány János; a dárdait hg Lippe; s z. - l ő r i n c z i t hg Eszterházy; nádasdit, pécsit és mohácsit a pécsi püspök; a pécsváradita pesti kir. egyetem; a v a i s z l ó i t és mágocsit a kegyes alapítvány. Ezen kivül nevezetesebb birtokosok még a pécsi káptalan, pécsi papnövendékház, pécsi székes-szentegyház. Bésán Czindery, Jeszenszky, Majláth, Mihálovics, Perczel, Sauska, Siskovics nemzetségek.

8. *Felosztása.* Eloszlik a megye 1 sz. kir. városra és 6 főbírói járásra, mellyek következők: 1. p é c s i, 2. s z - l ő r i n c z i, 3. siklói, 4. baranyavári, 5. mohácsi, 6. mecsekháti járás. Gyűléseit tartja Pécssett.

Szabad királyi város.

Pécs sz. kir. város a Mecsekhegy déli oldalán, felséges vidéken, utszái többnyire kövezettek, de keskenyek, s ó modor szerint rendetlenek. A püspöki székesegyház, melly hazánkban legnagyobb jövedelemmel bír, nemcsak Baranyában, de országszerte ismeretes szép márványt! oltáiról. A püspöki palota szinte pompás alakban olasz modorra alakítottatott át. A vármegye és város-ház, a kath. lyceum és gymnasium, seminarium, mind kétemeletes épületek; ilyen azonban több polgárnak is van. Van itt továbbá püspöki könyvtár, két casino, takarékpénztár, több ugró-

kutak és csatornák nagy számmal. Tanító-intézeteiről már fent teltünk említést, itt csak az megemlítendő, hogy a lyceumban jogi tudományok is adatnak elő, úgy mint a kir. akadémiákban, Van itt továbbá mestereket képzőintézet, könyvnyomda, több elemi iskola, s egy állandó színház, mellyben majd magyarok, majd németek mulattatják a közönséget. Lakosai, kik 15,318 lélekre mennek, főkép kézművességből, szőlő művelésből és kereskedésből táplálják magukat. A pécsi tímárok, takácsok, asztalosok és cipészek jeles műveiről már szólottunk. Gyárak közül van egy jó hírben álló papiros, továbbá liqueur rosoglio és eczet, különösen pedig egy nagyszerű vasgár (csetnek-pécsi névvel részvényekre alapítva) Czukorgyára megszűnt. Roppant szőlőhegyén (13,954 kapás 200 □ ölivei, vagyis 1745 hold) sok és jó bort, igen sok gyümölcsöt, kivált híres őszi barackot termeszt. Hegyeiben sok kőszent, szép kék csikós márványt, s igen jó fazekas agyagot, mészkövet, pala- és kőszörűkövet ás. Székhelye a várme gyének, egy kath. püspöknek és káptalannak.

Nevezetesebb helyek.

1. *Pécsi járásban.* Hosszú Hetény nagy magyar falu 2000 l. Határában van a Zengőhegye, melly egész megyében legmagasabb, s rajta egy régi vár nyomai láthatók. P a t a c s f. arról nevezetes, hogy sz. Pál remete szerzetesének az itteni erdőben állítottatott először monostor Magyarországon 1275-ben. Pelérd f. Czindery László kastélyával s igen nevezetes okszerű gazdaságával. Bora, cseresznyéje, búzája s pinczekezelése az első közül való a megyében. Van nagyszerű szeszgyára s készülöben egy gőzmalma. Szabolcs f. legjobb kőszent ad e megyében. K ö v á g ó-S z ő l Ö s f. sok malom- és kőszörűkövet készít. Hajdan Paulinus kolostora volt. Üszögh pusztája nevet ad gr. Bathyány Kazmér egyik szép uradalmának. Van egy dombra épült díszes kastélya.

2. *Szentlőrinczi járásban.* B ü k Ö s d m. v. bort termeszt, márványt tör. Szép kastély. Szabadszentkirály 1158 lakossal, kik többnyire nemesek, s azért Baranyában tisztujításokon ezek játszá a főszerepet. Szén t-L ö r i n c z m. v. Feje hg. Eszterházy egyik urodalmának, mellyhez 17 falu s 4 pusztája tartozik. Göröcsön f. Mihálovics úr szép kastélyával és kertével.

3. *Siklói járásban.* Siklós régi nevezetes m. v. igen kiser vidéken, 3400 l., kik magukat örökösen megváltották. Van igen

tartós s erős veresbora. Ásványvize, márványa és kőbányája, esélyemgombolyiú intézete. De legnevezetesebbé teszi Siklóst a felette felemelkedő, még most is lakható állapotban levő régi vár. Ebbe hozta Gara Miklós Zsigmond királyt 1402-ben, hogy visegrádi kemény fogságát megenyhíthesse. E vár jelenleg feje Batthyány Kazmér gr. 23 helységből álló urodalmának. **V a i s z l ó m.**

v. sertésvásárai híresek. **G y ü d f.** a szűz Mária képéhez nevezetes bucsujárással, igen jó bort természet, vörös és kék márványt tör. Harkány f. Nevezetessé teszi kénköves forrása, melyben iblany is találatik. Szép fürdőházakkal. Használ kőszvény-, méhbetegségek-, szorulásokban, lép- és májbajokban, aranyérben, fejtérnyelésben s bőryavalyákban. Hamu színű iszapja nagy hatású. Harkány tájéka igen gyönyörű, egy felől a regényes szépségével kínáló harsányi hegy látszik, más felől pedig Siklósnak híres vára büszkélkedik, délnyugotra térségen simul át a szem. Nagy-Harsány népes f. virágzó ref. nyelvészeti iskolával. Szőlőhegye sok helyt jobb bort terem a villányinál. A helység felett emelkedő czukorsüveg alakú magas hegy tetején láthatni egy régi vár-omladékait, honnan felséges kilátás esik.

4. *Baranyavári járásban.* Német-Boly m. v. gr. Batthyány János kastélyával, két nagy magtárral, melynek egyikében 30,000 p. mérő gabona fér el. Híres búzát természet, szép lovakat tart, sertésvásárai nevezetesek. Dárda m. v. 2046 l., kik főképp marha és sertéstenyésztésből élnek. Főekessége hg Lippe kastélya egy gyönyörű angolkerttel. A város feje egy 23 helységből s 6 pusztából álló uodalomnak. Bar anyavár faluhoz közel láthatók azon vár romjai, mellytől a megye nevét vette. Batina, másképp **K i s-Kőszeg f.** kőbányája van. Délnyugot felé fekvő hegyén látszik Leányvár omladéka. Bólye, feje főherczeg Károly roppant uodalmának, mellyhez 30 helység, 2 pusztaság és 5 majorság tartozik. Ékesíti az Eugen herczegtől épített fellegvár. Ezen uodalom, valamint a dárda is, arról nevezetes, hogy itt végzetetlen kiterjedésű mocsárok kiszárártattak, s mivelhetőkké tétettek. Villány jó vörös boráról híres falu, fekszik Siklóstól 2 m. fnyire a harsányi vagy siklósi hegylánc északi tövében.

5. *Mohácsi járásban.* Mohács m. v. a Duna jobb partján, 10,017 l., kik a kézművességet és kereskedést élénken űzik s fuvaroznak. Áldott határa, igen nagy, vásárai különösen sertésekre nézve híresek. A Mohácstól délfelé eső síkságon történt 1526, aug. 29-én a gyászos emlékeztető Mohácsi ütközet. Ugyancsak Mohácsnál törté össze 1687 augusztusban a vitéz lotharingiai Károly a törököket. Pécsvárad m. v. a Mecsekhegy déli tövében, igen

regényes vidéken. Szt.-István 1000-dik évben itt apátságot állított a sz. benedekiek számára, mely a törökök Magyarországra bejövetelével elpusztult. Szekcső m. v. Bésán uraság szép kastélyával s kertével. A városon kívül egy régi vár omladékai látszanak. Hidas f. sok dohányt termeszt, hajdan vára volt. Nádasd népes falu, 2200 l., kik nagy részint kézművesek. A pécsi püspök Ízléses nyári laka ékesíti. Somberek f. jeles lótenyésztéssel s két kastélyal.

6. *Mecsekháti járásban.* Gödre csinos m. v. Siskovics úr szép kastélyával. Lakosai gyümölcsből néha évenként 10,000 forintot is bevesznek, tehetős jobbágyok, szép lovakat tartanak. Mágocs m. v. sok bort termeszt. Régi apátságának romjait most is láthatni. Rá ez köz ár ni. v. sok bort termeszt. A báli get f. csepegő köves barlangja teezi nevezetessé, mely 500 ölnyre terjed. M a g y a r - E g r e g y f. határában állanak egy hegycsúcán a régi Márávárnak még most is nagyot mutató falai. Magyar-Hertelend f. lakosnői sok és híres úgy nevezett bugyogós korszót készítenek. Kárász f. érdemes plébánosa Jankó János, az okszerű bor- és gyümölcstermesztést a vidéken sikerrel mozdítja elő. Pölöskében egy felette régi szentegyház (közvélemény szerint még István király idejében épült). Rákos f. dagadó forrásáról nevezetes, mely koronkint nagymennyiségű vizet, mintegy lök—dösve buktat ki. Szász f. régente híres Szászvár, melynek erős kerített falai és sánczai most is egészen megvannak. A régi apátság épülete most a plébános lakául alkalmaztatott. Kőszénbánya van.

9. Somogy vármegye.

1. *fekvése.* Somogyvármegye határai északról: a Balaton tava, melynek fele ide, fele Zalamegyéhez tartozik (a felső Veszprémmegyei részt nem értve) és Veszprémmegye; keletre Tolna- és Baranyamegyék; délre a Dráva, mely Verőczevármegyétől s a szentgyörgyi végzedrtől választja el; nyugotra Zalavármegye. Kiterjedése 114°* O mf. Használat alatti föld 1,321,992 hold, melyből 421,218 hold szántóföld, 89,523 h. rét, 59,142 h. szőlő, 13446 h. kert, 538,308 h erdő, 200.355 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Somogyvármegye honunk kiesebb s áldottabb megyéi közé tartozik. Ugyanis ennek földterülete sem nem csupán rónaság, sem nem hegyes, hanem a búzatermő síkságokat, szelíd bort termő hegyek,

vagy kertek, ezeket ismét komor tölgyesek, vagy bikkesek, majd mosolygó völgyek váltják fel. Fekete föld legtöbb van a Dráva alsó vidékén Szigetváron alól s körülte, és még némelly helyen. Homok legtöbb a Dráva mentiben, különösen Szülök, Darány, Csokonya körül; de van ezektől felfelé a Balatonig, főkép Nagy-Bajom, Paszta-Kovácsi, Nikla körül. A somogysági hegyek, szinte azon dobrai hegysor ágai, mely mint irtuk, Dobránál bejövén, miután Vas- és Zalavármegyéket megfutotta, Misaídnál Somogy-vármegyébe is beköszöntvén, itt 4 ágra oszlik. Legnevezetesebb ezek közt azon ág, melly Zseliz hegyének is nevezetik, s a szigetvári járást lepi el. Zordon vidékei többnyire bikkes, cserjés, fenyveserdőkkel megrakvák. Megjegyzésre méltó, hogy Somogy hegyeiben semmi kő nem találtatik, hacsak a Zseliz némelly hegyfokaiban levő és szinte elmorzsolható porköveket ide nem számítjuk. — A Dráva Legrádnál ütközik a somogyi hegyek csúcsába, hol hajdan a Zrínyieknek, somogyi főispánoknak földvára (Zerinvár) állott. Ez folyásában 2—3000 mázsás hajót is elviszen, de felfelé sokkal bajosabb, sőt árok töke, alacson, mocsáros partok miatt csupán Barcsig lehetséges a bátorságos hajózás. A Mura hasonlókép hajózható folyóvíz, de csak egy kis délnyugoti csúcsát érinti a megyének. A Sió Siófoknál szakad ki a Balatonból, s Veszprém közt határt csinálván, Simontornyánál a Sárvízzel egyesül. Sokak véleménye szerint a Sió hajdan csatorna volt, melly a rómaiak idejében a Balatont a Drávával összekötte. A Koppány Karád környékén több patakából ered, s átfutván a felette gyönyörű koppányi völgyet, Tolnában a Kapósba ömlik. A Kapós Puszta-Korpád körül számtalan forrásokból, mellyek közt végső forrása Gigénél van, származván, Tolnába megy által, s ott Simontornya mellett a Sárvízzel s Sióval egyesül. Almás arról nevezetes, hogy a Zseliz fokaiból eredvén, hajdan Szigetvárának bástyául szolgált. Az Ókor, R i n y a, Kanizsa kisebb folyam s patak. — Tavai közül a Balaton, mellynek bővebb leírását Zala-megyében közöljük. Végre különös e megyében, hogy itt alig van határ, mellyben kisebb vagy nagyobb posványosság ne volna (itt bereknek hívják); továbbá a források a völgyben egymást érik, a hegyi patakok számosak, de kavicsot egyiknek ágyzatában sem szem-

lálhatni. A Balatonnak 40,000 holdra terjedő mocsara, folyói, marczi és ormánczi bozótnak neveztetik, s ezekből gr. Széchényi, Jankovics és gr. Festetics már több ezer holdra menőt kiszárítottak, de egész posványosság kiszárítása közvélemény szerint a Sió vizének tökéletes szabályozásától függ.

3. *Termékei.* Somogyvármegye föld és éghajlata az egy tengerit kivéve, általában kedvezőbb az őszi, mint tavaszi vetésekre. Tisztabúza terem mindenütt, még pedig sok helyt igen sikeres, gömbölyű, vastag szemű, vékony hajú; azonban minthogy a homokos és kemény agyagos határok a búzára nem olly kedvezők: legfőbb természetmánya a megyének mégis a rozs, melly olly nagybőséggel terem, hogy abból nemcsak a szomszéd Zala- és Veszprémmegyéknek, hanem még a távolabb eső horvátoknak, stájereknek is feles mennyiségben juttathat. Árpa nem sok, sőt a homokos határookban igen kevés természetik. Zab több. A tengeri pedig szinte olly főterméke a megyének, mint a rozs; még a legsilányabb homokos helyeken is szép tengeri vetéseket láthatni. A Dráva mellékén egy bizonyos faj van szokásban, mellynek csöve nem nagy ugyan, de a rajta levő szemek tömötten állnak, gömbölyűk és igen vékony hajúak lévén, sok lisztet adnak. A hajdina vagy tatárka mindenütt természetik, különösen a homokos vidékeken. Burgonyát az uraságok nagyban ültetnek, általában pedig minden földműves egyaránt természet. Köles igen sok a Dráva, Rinya, Ókor mentiben. Len Csököly körül; kender házi szükségre mindenütt, D arányban pedig s környékén kereskedésre is természetik. Dohányt főkép a németek természetnek s a perui és virginiai dohánnyal is igen szerencsés próbát tettek; egyébiránt legtöbbet ültet Szülök nevű nagy német helység. Takácmácsonya sok helyt vadon is terem. A gyümölcsnek Somogy valódi hazája; a számos szőlőhegyek és kertek, s a Dráva vidéke szinte ellepetnek a gyümölcsfáktól. Híres kormos és pogácsa almája, főkép az istvánczi fejér pogácsaalma, mind fűszeres izére, mind zamatjára, mind nagyságára nézve a legnagyobb szorgalommal ápoltt piros pogácsaalma is felülhaladja Gesztenyéje az északi részén, szilvája a Dráva mentiben egész erdővel van; ezen kívül cseresznye, körte, dió, noszpolya, berkenye, barack, sárga- és

görögdinnye szinte feleslegesen. Mi a bort illeti: ebben is meg van áldva a megye. Fejérborai közül kitűnők a gombai, horvátkúti, marczali, köhegyi, lel lei a Balaton körül; továbbá a surdi, szentmihályi, bagolai és zákányi a Dráva mellékén, melly utóbbi Somogyban a legjobb bornak tartatik. Jó vörösborkok a baglashegyi, marczali, kéthelyi, böhönyei, szőlősgyőröki, köröshegyi, számárdi, endrédi, gombai, leilei, tapsony a i, rádi stb. Hogy fában szüksége nincs e megyének, kitetszik abból, hogy az erdők 538,308 holdat borítanak el, és így többet $\frac{1}{3}$ nál a megye haszonvehető földének. Azonban az újabb időkben tett irtások, kivált a Balaton melléki helységekkel a tűzi- és épületfa hiányát nagymértékben éreztetik. Fenyves van a szigetvári járásban, de kevés. — Somogyvármegye térséges legelőekkel, kövér, természetes, valamint mesterséges rétekkel dicsekedh tven, marhatar-tása jó karban áll. Szarvasmarha sok és szép növekedik a Dráva, Rinya, Ókor, Almás mentiben, s ezekkel nem megvetendő kereskedést üznek a drávamelléki lakosok, kivált a horvátok. Bivalyokat egy vármegyében sem látunk annyit, mint Somogybán, főkép a Balaton és Sió mentiben. A lótenyészt és re nézve elsőnek lehet Somogy megyét tenni az országban, mert nemcsak a számos és telietős birtokosok nagy kedvvel üzik, hanem a jobbágyok is különös szorgalmat fordítanak a gazdaság ezen ágára. S e tekintetben a megye bölcs rendelkezésének örvendetes sikere van. Telivér ménesek találtnak Adandón, Ládón, Kéthelyen, Hetesen, Marczalin, Szőlősgyőrökön, Böhönyén, Iharos-Berényben. A jobbágyhelységek közt leginkább kitűntetik magukat e tekintetben Attala, Pulya, Aszaló, M.Egres, Gölle, Kánya; úgy hogy a magyar gazdasági egyesületnél júniusi vásárkor a parasztszűkők jutalmazására évenként kitűzteni szokott jutalmakat még eddig többnyire ezen helységek lakosai nyerték el. Ezen kívül a lótenyésztés előmozdítására szolgál a Hetesen évenként tartatni szokott lóverseny. A juhok tenyésztése csak nem régiben kezd divatban jőni, de annyival erőteljesebben igyekeznek a somogyi fel világosodott gazdák nemcsak szaporításán, hanem inkább nemesítésén is ezen honunkban nagyfontosságú állatnak. A rengeteg erdőkben a sok posványos, bozótos helyeken, számos nyájokban le-

gelnek a sertések, a honnan azok főágát teszik a somogyi népség jövedelmének. Az idevaló úgynevezett giczasertés valamivel alacsonyabb, mint más hazánkbeli vidékeken, de köpczös és könnyen hízó. Füle hegyes és előreálló; lábai rövidek. Egyébiránt legközönségesebb itt is a köznép közt a siskafülű, hosszú lábú s derekú sima disznó, mely a szalontai híres fajhoz tartozik, és húsrá nagyon megszokott nőni. Sárközy Sándor úr híres sertéstenyésztését itt el nem hallgathatjuk. — Halakban hasonlóul hőségek uralkodik itt: a Balatonban fogast, harcsát, fogassüllőt, a keringihez hasonló gárdát, a Drávában galócztát, néha vizát, a Rinyában e környéken híres rákot, a mocsároknak csikót annyit fognak a lakosok, hogy szekereként hordják el más megyékbe. — Ásvány és ásványos vizekről itt szó sem lehet.

4. *Népesség.* Somogyinegyének népessége 231,3591., melly lakik 30 mezővárosban, 282 faluban, vagy különadó rovatos pusztán, és 187 más pusztán. Esik 1 □ m. fre 2029 lélek. Nyelvökre nézve legtöbben vannak a magyarok, 202,938 számmal, tót 1308, német 8959, horvát 9370, rác 3876, görög 63, zsidó 4845 l. találhatik. Tótok úgy nevezett vindusok ez előtt igen számos helységben laktak, de ezek mind elmagyarosodtak, szinte úgy, mint néhány német helységek, (p. o. Költse) sőt a főnebb kitett idegen ajkú lakosok is többnyire beszélnek magyarul, kivált a tótok. — A 148,747 főre menő katolicusok 76 plébániát bírnak, mellyek közül 5 a pécsi, a többi a veszprémi püspök által igazgattatok. A reformátusok 82 anya és 29 leánygyülekezelben, 67081 lelket számlálván, a dunamelléki és dunántúli püspök megyéhez tartoznak. A 10,623 l.-re menő ágostaiak 11 anya és 10 fiókegyházban a dunántúli püspök megyéhez kapcsolattak. Ó-hitű parochia egy van Szigetváron 63 lélekkel. Zsidók száma 4845.

5. *Ipar és kereskedés.* A kézművességet nem találjuk olly virágzóznak Somogy megyében, mint miilyennek láttuk a mezőgazdaságot s baromtenyésztést. Az 1845-diki rovatos összeírás szerint, kézművesek száma 471, kik közül Marczaliban 2 takács jeles kelméket készít, meglehetősen számmal laknak Kaposváron, Szigetváron és Toponáron. — Ugyancsak Szigetváron Czindery László urnák jeles czukorgyára van. Több rendű pálínkaházai körül, Kálmáncsán van egy nagy szeszgyár, melly évenként 2000 akó szesz

szolgáltat. A lakosok pedig itt s még néhány helyen faeszközök s szekerek készítésével is foglalkoznak, miket Bácsba, Tolnába hordanak széljel. Üveghuta találtatik: Szent-Mihályfán, és Sz.-Lukán. Ugyancsak Lukafán legújabbán egy kőedénygyár is állított, és Szilban egy szivargyár. Kaposvárott legújabbán egy részvényes társaság posztógyárt állított, s célja e vállalathoz a megyei rabokat használni. Hamuzsirt főznek Kőröshegyen. A kereskedés hasonlóképp szűk körökben mozog, és leginkább a megye belterrhékeire szorítkozik. Főkereskedési czikkek: a búza, rozs, gyapjú, sertés, és szarvasmarha. Gabonáját vagy a veszprémi, vagy a nagykanizsai és keszthelyi piacokra, vagy pedig a bogiári és szántód!, balatoni révekbe hordja. Marhavasára ugyan a megye kebelében, Sárdon, Szigetváron, Nagy-Atódon is nevezetes; de a marhák mégis többnyire Nagy-Kanizsán adatnak el; a gyapjút a zsidók, sertést a győri, soproni kereskedők vásárolják fel. Gyarmati és gyári árukat, főképp Nagy-Kanizsáról, Pécsről és Pestről vészén a megye.

6. *Jobbágy telkek és adó.* Egész jobbágy bír itt első osztályban 22, másodikban 24, harmadikban 26 hold szántóföldet; rétekből első osztályban 8, másodikban 10, harmadikban 12 embervágót. Ilyen egész jobbágytelek számláltatok $5559\frac{2}{8}$ mellyen lakik 11,916 jobbágy, házasszellek száma 4356, hazatlan zsellér van 2388. Az 1828-iki országos összeírás szerint az adó alatti földmennyisége 256,946 hold. Portája a megyének melly után hadi adót fizet, 123. Kapa hg. zenebonája miatt minden kir. dézma a benedekieknek adatott, miglen hosszas törvénykezés után a földesurak ezt örökösen magukhoz váltották.

7. *Nemesség és urodalmak.* Somogy megyének számos nemessége 10,768 lelket számlál az utolsó tisztújításra öszeíratott 2692 szavazó. Urodalmi közül a karádit bírja a veszprémi püspök, kilitit a veszprémi káptalan, szántódit a benedekiek, tapsonyit az esztergomi káptalan, mernyeit az ájtatos szerzet, m a r c z a l i t és d r á v a m e l lékit gr. Széchényi Pál, f. se g e s d i t, kálmáncsait, somogyvárit s csokonyait gr. Széchényi Lajos, csurgóit, szent miklósit, ba laton sz. györgyit gr. Festetics Tassiló; bőhonyeit, top on ár it, és cseretőit Festetics Antal kéthelyét és szemesit gr. Hunyady József; s i m o n g á t i t b. Szina, s z i l i t gr. Hu-

nyady Ferencz kaposvárit hg. Eszterházy; s o m o dóri t és m o s g ó i t gr. Batthyány Kazmér; s é l l y e i t gr. Batthyány Iván; szőlősgyőrökit Pribéri Jankovich család; iharos-berényit Inkey Antal utódai; v r a s z lóit gr. Zichy Károly; lakocsait a sz. jakabi apát; babocsait Végh István örökösök; h a r s á n y i t Festetics Ágoston Lajos után, Festetics Antal fiai, Ágoston, Sámuel és Dénes. Ezek közül vérhatalmat gyakorolnak: Karódon, Kilitiben, Szántódon, Marczaliban, Segesden, Curgón, Böhönyén, Kéthelyen, Simongáton, Kaposváron, Mosgón, Sellyén, Somodorban. Az előszárláltakon kívül vágnak még mind a főpapi, mind a főnemesi osztályból nevezetes birtokosok, közép nemes osztálya Somogynak átalában véve szinte vagyonos.

8. *Felosztása.* Eloszlik 5 főbiróijárára, u. m.: 1 marczali 2 kaposi, 3 igali, 4 szigetvári, 5 babolcsai járás. Gyűléseit tartja Kaposvárott.

Nevezetesebb helyek.

1. *Marczali járásban.* I h a r o s-B erény m. v. postahivatallal. Berzeucze m. v. gr. Festetics Tassiló szép kastélyával, posta hivatallal. Régi várának maradványai alig láthatók. Böhönye m. v. jó bort termeszt. Curgó m. v. erdők közt egy kies völgyben; a reformátusok gymnasiumával. Kéthelym. v. a Balatonhoz közel igen okszerűen üzött gazdasággal, jeles ménessel. Marczali m. v. igen híres fejér és vörös bort termeszt, gr. Széchenyi Pál schvaiczi tehenészetével. Felső-Segesd m. v. gr. Széchenyi Lajos majorátusához tartozó urodalomnak feje. N e m e s v i d m. v. postahivatallal. N a g y-G o m b a, és Horvátkút f. fejrboraik a legjobbba közé számíttatnak a megyében. Zákány f. marhával és sertéssel kereskedik, szőlőhegye pedig némelyek szerint a legjobb bort termi Somogyban. Pusztasári pusztas gr. Hunyady József szép kastélyával s kertével, és igen jeles okszerű gazdaságával.

2. *Kaposi járásban.* S z ö l ő s-G y ö r ö k m. v. kies vidéken közel a Balatonhoz, posta hivatallal. Kaposvár m. v. a Kapos vize mellett 3671 I. Ekességére szolgál az új szép vármegye háza, hol a megyei gyűlések tartatnak. Van kath. gymnasiuma, casinója s olvasótársasága s egy posztógyára, melyet részvényes társaság állított fel, s célja a megyei raboknak dolgot adni. Mernye m. v. Sárd m. v. Somsich Miklós jeles kastélyával s kerté-

vei. Toponár m. v. egy kies vidéken, számos mesteremberrel, jeles juhtenyésztéssel. Feje Festetics Antal másod szülötte majoratusságához tartozó urodalomnak. Aszaló f. jó lovakat nevel. Hetes f. gr. Festetics Miklós telivér jeles ménésével. Itt minden esztendőben jutalomdíjakkal összekötött löverseny s állat mutató tartatik. Somogyvár falu felett lévő hegyen láthatni a régi Somogyvár romjait, messzeterjedő sáncaival; a hegyoldalban pedig a somogyi apátság dűledékeivel. A vár Kupa herceg itt lak-tárói, az apátság pedig hajdani hiteles levéltáráról nevezetes.

3. *Jgall járásban.* Ádánd m. v. Csapody Pál úr jeles telivér ménésével. Nagy-Berki m. v. gr. Schmideg szép kastélyával s kertével. Vámos-Hidvég m. v. a Sió mellett, a Sión vámmal s számos mesteremberrel. Igái és Karád, népes mezővárosok. Török-Koppány m. v. a Koppány vize mellett igen gyönyörű völgyben. A mohácsi ütközet után e helységet a törökök bástyákkal és sánccokkal megerősítvén, innen sok rablást s dúlást követek el. Régi várának nyomait alig láthatni. Nágocs m. v. szép urasági kastélylyal s kerttel, dohányt termeszt. Attala f. lótenyészteséről nevezetes. Döröcske csinos német falu, lakosai vagyonosak, házaik többnyire cseréppel fedvék. Kőcse vagy Kőttse f. német lakosai annyira elmagyarosodtak, hogy a megyétől magyar urbáriumot kértek, minthogy a németet nem értik. Kőröshegy f. közel a Balatonhoz. Itt a kath. templom igen régi góth épület, s hogy e hely hajdan nevezetesebb lehetett, mutatják egy kolostor és két szentegyház omladékai és egy nagy temetőhely. Szamáréi f. határában Van a jó bortermő Kőhegy. Szil f. Tolnamegye szélén, tehetős német lakosokkal, és szivar-gyárral.

4. *Szigetvári járásban.* Istvánéi m. v. posta hivatallal. Pogácsa almája híres. M o s g ó m. v. dohányt termeszt. Szigetvár m. v. az Almás vizétől képzett szigetben 3589 I. A kath. szentegyház hajdan törökmecset volt, s csarnokában a szigetvári ostrom lefestve szemlélhető. Ékesíti Czindery László urasági kastélya, kinek itt egy ezukorgyára is van. De legnevezetesebbé teszi régi vára és gr. Zrínyi Miklós szigetvári ütközete és halála. A mostani várban azonban a Zrínyiéből egy téglá sem látszik, hanem egy török mecset még van benne. A városon kívül az Almás hidján túl jobbra egy kis kápolna jelöli a helyet, hol a hős elesett, a város pedig évenként ünnepélyesen üli meg Zrínyi halálának emlékét. S é l l y e m. v. Baranyamegyétől egészen körülveve, virágzó marha- és sertésenyésztéssel. Kis Dobsza Na g y-D o b s z a husziták által megszállott helységek, most már egészen elmagya-

rosodtak. Z s e l i c z-K i s f a l u d f. határában homokkőve van. Egy régi vár vagy kolostor romjait mutatja. Dráva Szent Márton f. szent marton- vaskai apátságáról nevezetes. Német- L u k a f a pusztá, köedény gyárral.

5. *Babolcsai járásban.* Nagy-Álad m. v. Csuzi uraság kastélyával s kertével, nevezetes barom vásárokkal. B a b o l c s a m. v. egy kastélyllyal, nevezetes szarvasmarha és kivált sertéstenyésztéssel. Régi vára hajdan nevezetes erősség volt. Barcs m. Y. drávai révvél és soházzal. C s o k o n y a, m. v. sertés-, marha-, juhtenyésztése nevezetes. C s ö k ö l y m. v. lent s kendert termeszt. D a r á n y f. legtöbb kendert természet a megyében s ezzel kereskedést, üz. H e n c s e f. 1243 hold területű határral, Márfy uraság gyönyörű lakával s kertével. Kadarkút f. 5730 hold- uyi határral 1418 lakossal, Somsich József uraság szép kastélyá- val s mulató kertével. Kálmán csa f. 8350 holdra terjedő ha- tárral, 870 l. kik sok faeszközöket s szekereket csinálnak, s ezek- kel Bácsba, Tolnába kereskednek. Van egy szeszgyára és ser- főzőháza. A reformatio elején itt volt ezen vidéken a reformátu- soknak első iskolája. Régi várának maradványai láthatók. Kis- as szó nd f. 3256 holdas határral, 273 l. Sárközy Albert uraság szép lakával. Magas fekvése miatt semmi folyóvizet be nem vesz. Magyar- és N é m e t- L a d két egymás mellett álló falu. Össze- sen 3379% holdhatárral, 912 lakossal. Az utóbbit ékesíti Czín- dery László földesuraság szép kastélya és gyönyörű kerte. Van itt igen nevezetes ménes, mely arablovakból állván, később angol ménnek (névszerint a híres doctor csödör) állal nemesítetett. Szülők német telepítvény. Határa 79% úrbéri egész telket számlál, 1856 lakossal, kik közt 24 mesterember is találattik. Legtöbb dohányt természet a megyében (évenkint 1500 mázsát) mely szulki név alatt eléggé ismeretes, országos vásárokat tart.

§. Veszprémmegye.

1. *Fekvése.* Veszprémvármegye határai északról Győr, keletről Fejérvármegye, s Komáromnak egy kis része, délről Tolna-, Somogy-, Zalavármegyék, és a Balaton tava; nyugotról Vasvármegye. Nagysága 74 419 O mért- föld. Használható földje 787,159 hold, ebből szántóföld 286,930 hold; rét 48,612 h., szőlő 31,510 h., kert 7138 h., erdő 309,215 h. és 103,754 hold legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* A megye derekát 9 mért-

földnyi hosszúságra, 2—5 mföldnyi szélességre a Bakony láncza futván meg, ez erdős és hegyes; ellenben a megye délkeleti és északnyugoti része, Pápa körül róna. Földe szerfelett különböző. Veszprém-, Palota-, Nagy-Vásony körül köves, s mi különös, mégis szereti a tisztabúza; a Bakonyban nehéz sárga agyagos, vagy homokos; Zirc vidékén meszes, Devecsertől délre fővényes. Pápa vidékén majd homokos, majd termékeny fekete agyagos; Dég és Enying körül sárga homokos, csakhogy itt igen termékeny televényföldek is talátnak; Vörös-Berény tájékán vörös agyag; a Somlóhegy alján és tetején feketés porhanyós hamuforma; végre a Marczal mentiben porhanyós, homokos fekete agyag. Levegője tiszta, egészséges, s azon mocsárok, mellyek a Marczal mentiben voltak; többnyire lecsapoltatván, már nem ártalmasok. Égalja a Bakonyban sokkal zordonabb, hidegebb, mint a rónaságon, s a szőlőnek, tengerinek nem kedvező — A Bakony, Öcs és Halimba közt Zalamegyéből bejövén az egész vármegye derekát északfelé keresztülfutja, s menetelésben mind jobbra, mind balra több ágakat bocsát ki, mellyek utóbb szelíd bortermő dombokká változnak által, míg végre a síkságban elenyésznek, maga a főhegyláncz Aka és Inota közt Fejérvármegyébe lépven, ott kezdet fog a vértesi hegyekkel. Több nevezetes hegycsúcsai közt, legmagasabb a Somhegy, Bakonybél mellett, föld alatti üreggel, a Kőröshegy, Pápa körül; Papod Veszprém s K a h Nagy-Vásony közelében. Mindezen hegyeket felette szép, százados bikkes, tölgyes, hársfás erdők bontják, mellyekben néha csudálkozást gerjesztő szörnyű vastag fákat szemlélhetni. A somhegyi üregen kívül, a cseszneki várhegy alatt is talátnak 3 barlang, mellyek közül egy, kellemetlen ízű és szagú vízzel van tele, egy pedig az egész vár alatt, mint valami setét bolt terület. Említést érdemel végre a híres bortermő Somló hegye, melly Veszprémtől nyugotra 5 mföldnyire egyenesen a síkságból emelkedik fel, és semmi közösülésben nem áll más hegyekkel. Magassága a tenger színén felül 580 láb, alakja kerekded. Főalkatrésze az egésznek kemény hasalt, s ilyen kőszirteken nyugszik. A tetején levő behorpadást némelnyek kiégett tűzokádó hegy torkának tartják, s ha innen gyakran köd emelkedik fel, azt az ide való köznép időjósolónak tartja. — Nagy folyóvize egy sincs e megyének, egyéb-

iránt említést érdemelnek a következők: a M a r c z a l, folyása lassú, partjai alacsonyak, melléke bozótos és nádas. A Sió, Sió-Foknál a Balatonból szakad ki, s határt von Somogy és Veszprém megyék közt. A Séd a szentgáli határban ered, s Veszprém városa határán keresztülfolyván, Eösinél a Sárrét jébe foly, s így kezdetét teszi az ismeretes Sárvíznek. Folyása közben számtalan liszt-, kalló-, fűrés- és egy papirosmalmot forgat. Mióta Veszprém városában árka egyenesre ásított, folyásában megszűnt tetemes károkat okozni. A Tapoleza Tapolcza főnél több apróbb s nagyobb meleg forrásokból ered, s Marczaltóig 94 malomkereket hajt, s mivel télen sem fagy be, tehát Rábaközből, sőt messzebből is járnak ide örölni. Többi nevezetesebb patakok: Bakony, Bitva, Gerecse, Atya, Halyagos, Torna, mély számos malmaival nagy hasznot hajt, de áradásaival sok károkat is okoz.

A Balaton tavának északi része Vörös-Berénytől Siófokig; és így mintegy $Z^{1/2}$ tnértföldnyi területben ide tartozik, s arról nevezetes, hogy Kenésénél, különösen pedig a márnai pusztán halakkal felette gazdag, mivel a partok itt gyökeresek, nádasok, gyékényesek. A Balaton fogását, mély egyedül e tóban fogatik, országszerte is meretes lévén, említenem nem szükséges.

3. *Termékei.* Igen szép, vékony hajú és sok lisztet adó t i a l t a b u z a terem Palota, Veszprém körül, az ottani kövecses határokon. Azonban minthogy a megye nagyobb része alkalmasabb a rozs termésre, ezt lehet főterménynek mondani, s e b őségben terem mindenütt, s jóságáért hírben áll. Árpa, tengeri a nyugoti részén és Dégh körül; zab, haj din a. burgonya, borsó, lencse inkább a Bakonyban divatoznak. Lent a bakonyiak, nevezetesen V á r o s - L ő d, Kis-Lőd, A j k a stb. Kendert a marczal és siómellékiek természetnek legtöbbit. Doha n y kevés van, s az sem híres: legtöbb természetik Hanta, Mező-Komárom, Marczaltó, Dobróka körül. A bakonybeli helységeknek róna legelőjük s rétjük kevés, azért többnyire a ritkás erdők közt szoktak kaszálni. Ellenben Dég körül roppant legelők és rétségek találtnak. Pápa vidékén kevesebb a legelő és ré, de jobb, s az ide való széna igen hizlaló, kivevén a Marczal lapályain termettet. Gyümölcsben nagy gazdasága van e me-

gyének, különösen a Bakonyban letelepedett német gyarmatok nevezetes szorgalmat fordítanak erre. Híres a bakonyalji őszibarack. A számos szőlőhegyek s az uraságok házi kertei rakvák nemesi) gyümölcsfákkal. Ezen kívül vannak itt több pompás angol és francia ízlésű kertek, mint Pápán, Dobán, Déghen, Veszprémben, Oszlopon, Lovászpatonán. A szőlőtőkék 31,510 holdat borítanak el. Boraik színre nézve leginkább fejekek, de vannak veresek is. Jóságukért dicsértetnek: a sóly i (hasonlít a somlóihoz) litéri, palotai, kajári, csaj ági, kenesei; a kövér, felette édes vőro s-b erényi, p é t e r d i, l á z i, különösen pedig a felette kellemes zamatu és tiszta izü zsörki (Teszér mellett). De mindezeket felülhaladja, sőt országunkban is a legelső borok közé tartozik a somlói. Terem ez a már főnebb említett magán álló hegyen, Veszprémtől nyugatra 5 órányira. Erdeje a megyének bőven van, mert az 309,215 holdat borít el, s a Bakony híres ropant vastagságú fáiról, mellyeknek nagy része tölgyből és bikkból állván, makk és gubacs is elég szedetik. Egyébiránt az az előtt olly sűrű, olly félelmes Bakony erdeje jóformán megrikittatott részint a számos (22) faluk bele szállítása, részint a hamuzsírforrás, részint az üveghuták, vagy az utak mellékeinek a megye által 1548:49 törvényezikk következtében parancsolt és teljesített kivágatása, majd szerfeletti irtogatások, részint pedig gondatlanság által. A szentgáliak különösen sok fát behordanak a veszprémi piacra, kiknek erdeje 32,000 holdra terjed. A Marczal és Sió mentiben erdő nem igen van, hanem e vidékbeliek náddal, szalmával és más vidékekről pótolják szükségüket. Fenyves csupán Zircznéi találattik, s ezt is csak a cisterciák szorgalmának köszönhetni. A mezőföldön Enying körül, szinte szépen nevelszik az erdő. A szarvasmarhatartás leginkább virágzik Dégh, Mező-Komárom, Enying körül, valamint a Marczal mentiben, hol bivalyt is tenyésztenek; egyebütt a szűk legelő miatt nagyon csekély lábbon áll. Egyébiránt igen szép urasági gulyák vannak Déghen, Festetics Antalnak, és a pápai urodalomban. Telivér ménesek vannak Dákán, Déghen, Rédén, Zirczen. Nagy reményt nyújt továbbá gr. Eszterházy Károly által Károlyföldén, Pápa melletti majorjában, felállított telivér ménes is. Közönséges lovakat legtöbbet tenyésztenek Lovász-Patona, Marczaltó, Dégh s más helységek. A juhte-

nyésztés nagy tökéletességre ment a déghi, dákai, enyingi, pápai urodalmakban, hol már nagyobbára eredeti spanyol és szász kosok által nemesített nyájak legelésznek. A Bakonynak rengeteg bikkes, tölgyes erdőségei maguk mutatják, hogy Veszprém a sertésenyésztésnek is valódi hazája lehetne; a minthogy ez valóban nagy fontosságú, mert csak az említett erdőségekben 100,000 darabot telettet ki, mellyek igaz, nem mind itt neveltetnek, hanem a drávántuli megyékből s Törökországból jöven, s itt makkon meghizlaltatván, úgy hajtának tovább Győr, Sopron, Bécsfelé. A méhtartás nem igen van divatban. Selyembogártenyésztés épen nincs. Mindennemű vadállatokkal bővelkedik a Bakony, különösen a sz.-gáli, ugodi, zirczi, vásonyi gyönyörű erdőségekben nagy vadak, u.m. szarvasok, őzek is legelnek. Halakban szinte bősége van a megyének, főkép a Balaton tavában Kenésénél, a márnái pusztán gazdag halászatok esnek. A Marczal csíkkal s tekenős békával kedveskedik. — Ásványok országából: vörös- fejeércsikos márványt ásnak Koppánnál, Szücsnél, Fenyőfőnél. Kőszén találtatik Jákótólkezdve Gerencsérig, az ugodi, városlódi, ajkai hegyekben, tiszta fejrő agy a g Kis-Lódnél. Számos kőbányai közül legnevezetesebb a hántai pusztán lévő Eöskütől északra, és a tapolczafői. Meszet több helyen égetnek, híres a koppáni, szücsi, rátóti, stb. Turfát a Marczal s Sió mellékin igen sokat találni, kivált Békás körül. Ásványos vizek vannak következő helyeken: Béb, Dabrony, Kis-Bogdány, Noszlop, Magyar Sz. László, Takácsi, Tapolczafő, Ugod.

4. *Népesség.* Népessége a megyének 206,026 l., kik laknak 13 mezővárosban, 160 faluban, 143 pusztán. Esik egy □ mértföldre 2740. Nyelvükre nézve 172,068 magyar, 23,118 német, 3200 tót, 7640 zsidó. Vallásokra nézve: a 121,213 lélekre menő katolicusok 73 plébániái, néhányat kivéve, a veszprémi püspöktől függenek. A reformátusok száma 53,628 l., kik 54 anya- s 8 leány egyházban, mind a dunántúli superintendentiához tartoznak. Az ágostaiak 23,545 lelket számlálván, 22 anya- és 12 leánygyülekezetben a dunántúli superintendens által igazgataltak. Végre a zsidók száma 7640.

5. *Ipar és kereskedés.* Mesteremberekben szükség nincs; mert Pápán és Veszprémben nemcsak közönséges kézi, hanem ritkább mesteremberek is bőven találatnak.

Sok mesterember van még Palotán, Nagy-Vásonyban, Zircien és Devecserben. Szürszabók nagyszámmal vannak Veszprémben és Palotán, jó cserépedényeket egeinek a szentgáliak; a város- és kis-lódiak pedig, valamint a lókutiak, zircziek, mindennemű faeszközöket készítenek. Egy papír- és egy poszt ó gyár van Pápán, melly utóbbi 37 egyént foglalkoztatván, 600 mázsa gyapjút dolgoz fel évenként. Ezenkívül ugyanitt 5 posztós, évenként 280 mázsa gyapjút használ. Szinte Pápán van egy kőedény-, egy p i p a g y á r, melly utóbbi 55 egyénnel, hetenkint 20,000 darab különféle cseréppipát készít. Továbbá van egy kisebbszerű pipa-, egy nagyszerű szivargyár stb. mind Pápán. Porcellángyár található Herenden, az itt készült cserép átlátszó, s tüzet is ad, s benne sütni lehet. Ehhez hasonló állítatott újabban Város-Lödön. Karton-gyár található Mező-Komáromban. Üvegghuta van Cseh-bányán, Németbányán, Urkutbányán, Pénzeskuton és Som-hegyen. Papirosmalom van Súlyon és Pápán. — A kereskedésnek főágát teszi a gabona, sertés, bor, fa, faeszközök, ló, gubacs, hamuzsir, hal. Gabonája a megyének magának felesleges ugyan, de mivel sokan a vidékbeliek közül gabonát a veszprémi piacon szoktak bevásárlani, s minthogy továbbá a soproniak, vasiak szinte ezért Pápára járnak le: ennél fogva a megyébe sok idegen gabona hozatik, nevezetesen a veszprémi, pénteki hetivásárra Tolna-, Somogy-, Fejérvármegyékből ezernél számosabb szekér érkezik meg. A gyapjú, gubacs, hamuzsir zsidó kezén megy által. A sertést, bort, györi, soproni, posoni kereskedők vásárolják fel. A megyének két fővárosa lévén, az ország és postautak is ezekből mennek ki, vagy itt jönnek össze. így Veszprémből 5, Pápáról 6 loországut megy széljel az ország különböző részeire, mellyek általában hazánkban a legjobbak közé tartoznak. Legújabban pedig, valamint Zala-, úgy Veszprémmegye kereskedésének előmozdítására igen nagy reményt nyújt a balatoni gőzhajótársaság, melly már múlt 1846-dik évben Kisfaludy gőzösét meg is indította, s egyik főkikötőjét Kenésén, e megye kebelében tartja.

6. *Jobbágy telkek és adó.* Egész jobbágy bír itt első osztályban 22, másodikban 24, harmadikban 26 hold szántóföldet; rétekből első osztályban 6, másodikban 8, harmadikban 10 embervágot. Úrbéri legelőből, egység

szerint 10, 12, s 18 hold szokott egy egész jobbágytelekre adni. Illy egész telek számláltatik 3179. Az 1828-diki országos összeírás szerint adó alatt van összesen 158,388 hold. Az 1843-diki megyei összeírás szerint az adórovatok száma $16,374\frac{6}{8}$, egyébiránt portája a megyének, mellytől hadiadót fizet, 98.

7. *Nemesség és urodalmak.* Szavazó nemes 6805, összesen pedig 27,220 lélek számláltatik. (Irodalmi közül a pápait, ugödit, devecserit gr. Eszterházy család; az e n y i n g i t bírja hg Batthyány Fülöp; d éghit Festetics Antal kamarás, palotait gr. Zichy István és Miklós, nagyvázsonyit gr. Zichy Ferraris Bódog; r é d e i t gr. Eszterházy Pál és testvérei; bakonyzombat helyit és csesznekit gr. Eszterházy János örökösei, Ferencz, Lajos, György, Mihály, Dienes és László . n á n a i t gr. Nádasdy Tamás, nagyszólóéit gr. Zichy István, somló vásár helyit a kegyes alapítvány, z i r c z i t és bakó nybé lit az oda való apátok, l o v á s z p a t o n a i t gr. Somogyi, mezóla k i t gr. Eszterházy Miklós, túskevárít és vasza^ rit a győri püspök. Ezen kívül a főpapság és fő- s közne- mesek közül is több nevezetes birtoknak vannak.

8. *Felosztása.* Eloszlik 4 főbírói járásra, mellyek ezek; 1. veszprémi-, 2. c s e s z n e k i-, 3. pápai-, 4. d e v e c s e r i járás. Gyűléseit tartja Veszprémben.

Nevezetesebb helyek.

1. *Veszprémi járásban.* Veszprém igen régi nevezetes püspöki város a Bakony erdeje és Balaton tava közt, mindeniktől 5 óra uegyednyi távolságra. Nevezetességei közt említendő a vár, melly a hegyen, völgyön épült városnak most is szebb részét teszi, mindenfelől (csak délről nem) 24 öl magasságú sziklahegyen van épülve. Nevezetes épületei: a püspöki székesegyház földalatti sírbolttal, kettős toronnyal, s Gizella királyné kápolnájával. Továbbá a püspöki palota, hova a víz 24 ölnyi mélységű völgyből malomkerék forgása által mozgatott szivattyúkkal hajtatik fel, innen a város piaczára vezetettvén le. A várban vannak még a kánonok urak házai, a megyeház, melly hajdan reformátusok szentegyháza volt. Itt tartja a megye gyűléseit. Nevezetességei közé tartozik még a püspöki papnevendékház derék könyvtárral, egy kath.

nagyobb gymnasium, néptanító középintézet, takarékpénztár, s árvaház. Népessége a városnak 12,276 I., A Séd víze a városon keresztül folyván, számtalan lisztmalmot, szűr és pokróczkallót forgat, de hirtelen áradásaival gyakran kárt okoz. Fűfélelem mód itt a kézművesség és kereskedés, különösen sok pokróczos, szűr-szabó és csizmadia lakik itt. Van egy könyvtiyomó intézete is. Országos vásárt négyet tart, de sokkal fontosabbak ezeknél pénteken tartott heti-vásárai, kivált gabonára nézve. E n y i n g m. v. az orzai országúiban, ékességére szolgál a virágos és fáskert közepére épített csinos kath. parocbialis, valamint a hegyre épült ref. szentegyház. A vár feje hg. Batthyány Fülep egyik szép s igen okszerűen kezelt urodalmának. Mez δ-K omárom m. v. kevéssé homokos, de azért termékeny és tágas határán virágzó marhate-nyésztést üz, van egy kartongyára. Palota régi nevezetes m. v. a budai országúiban, Fejérmegye szélén, magas helyre épülve 6400 l., Van itt két urasági kastély, mellyek közül az egyik a hajdani vár helyén igen régi épület. Köves határán igen sikeres lisztabuzát termeszt. Erdejében sűrű bokrok közt láthatni Pusztapalotának omladékait, melly hajdan Hollós Mátyás vadász-kastélya volt. A város hajdan szép szabadságokkal birt, s maiglan is nevezetes kedvezésekben részesül. Lakosai főképen kézművességből élnek, s köztök különösen sok csapó és posztós találatik. N a g y Vásony m. v. a Veszprémből Sümegre vivő országntban. Ékesíti a városon kívül álló urasági kastély; a város közepét pedig egy négyszegletű vastag toronnyal, Kinizsi Pál várkastélyának omladékai láthatók, hol híres köszobra már rontsolt állapotban áll, most sűrű házak környezik, alatta pedig bő vizű források buznognak. Közel a várostól nyugotra a temető mellett van egy elpusztult barátiak, mellyet Sz. Mihályi kolostornak neveznek, e mellett, mennyire romjai mutatják, a régi világnak remek műve a kolostor szentegyháza. E templomba voltak letéve Kinisi Pálnak s társának Míszlenovicsnak tetemei az oltár előtti sírboltban. Ez egy raárványfedéilel volt befedve, mellyre bámulatos ügyességgel csaknem emberi nagyságban vannak a két halott képei kifaragva, Mintegy órányira vagyon ide még rengeteg erdőség közepén egy T a l ó d nevű mesterséges készületű paszta kolostor; de hogy miféle szerzetesek lakhatták, nem tudhatni. Bánd falutól nem messze láthatni a híres Esseg várának maradványait. Dégh f. Fejérmegye szélén. Ékesíti Festetics Antal gyönyörű kastélya, egy pompás angolkerttel, melly hazánkban az elsők közé tartozik. Az ide tartozó pusztákon nagyfontosságú gazdaság üzetik. Van itt nevezetes és kitűnő szépségű merino- juhtenyésztés, gulya, telivér

ménés, és schveiczi tehenészet. A haszonvehetetlen mocsáros s homokos helyeket viruló rétek s fiatal erdők váltották fel. Siófok f. a Sióvizének a Balatonból való kiszakadásánál Somogy megye szélén, mellyhez határának egy része is tartozott, de újabb egyezkedés szerint egészen Veszprémhez csatoltatok, postahivatalal. Hajdan a törököknek itt erős sánczaik voltak. Szent-Gál f. 4015 l., Lakják a Szentgáli helynemesek, kik hajdan királyi vadászok voltak, s most is hódoló kötelességük jeléül a királyi udvarnak évenként különféle nagy vadakkal szolgálnak. Roppant, de már ritkuló erdejében nagy vadak is tanyásznak. Számos örlő- s deszkametsző malmokkal bír, sok cserépedényt éget. **H e r e n d** népesített puszta a pápai országúiban, a Bakonyban, híres porcelángyárral. **B a l a t o n f ö - K a j á r f.** nagy szőlőhegye kedves izű asztali bort terem. Kenese f. a Balaton partján egy szőlőhegyek közé szorított völgyben. Nevezetessé teszi e helyet legújabbán kikötője, melly induló helye a balatoni gőzhajó társaság hajóinak, mint erről a megye leírásnál is emlékeztünk. **R á t ó t f.** Veszprémtől északra 1 órányira. Itt kath. és reform. templomok külön tétő atatt ugyan, de egy épületté összeragasztva békésen állanak. Ékesíti az ide való prépost kastélya. Gróf Gyulaffy várának, egy veres barátok kolostorának omladékai láthatók. **S ó l y f.** Palota s Veszprém közt. A reformátusok temploma felette régi épület, s hihető, hogy már Szent-István király idejében fenállott* mert a veszprémi püspökség itt erősítettet meg, mint azt az oklevél vége mutatja. „Dátum in Villa nostra sóly“. Határán keresztül foly a Séd vize, s ezen van egy hegy oldalában igen mesterséges papirosmalma. Rora igen jó, és ha sokáig áll, a somlaival vetekszik. Vámos f. mellett van egy Likacs nevű török régiség, melly a síkon összehordott fuldhaloniból áll, belseje boltozatokra lévén, nem rég is még járható volt, de már beszakadozott. Ezen boltokból ment egy titkos földalatti ut, a mintegy dülő földnyire eső nagy gödörhez, egy másik a faragott kövekkel kirakott dicső forráshoz, melly a helység alsó részén most is fenáll. **T ó t - V á s o n y** falunak Nözsér nevű mezeje a törökökkel volt ütközetről híres, juhtenyésztésre igen alkalmas. Vörös-Berény f. a Balaton mellett, egy felette gyönyörű, kies s egészséges vidéken. Említést érdemel itt a kath. szentegyház gyönyörű festése miatt, és a tud kincstári urasági kastély. Határának majd egy harmadát a Balatonra néző szőlőhegyek teszik, mellyek igen édes és kellemes izű borral fizetnek. Szántóföldéi égett veres agyagból, vagy fekete vulkán hamuból állnak, s termékenyek. Forrásai Sz. Király szabad a felől igen

gyönyörük, s oily bővizűek, hogy felbuzgásuktól nem messze mindjárt malmot hajtanak.

2. *Cseszneki járásban.* Zircz m. v. a Bakonyban, Veszprémhez északrb 3 órányira 1906 l., kik főkép kézművességből, földművelésből, faeszközök készítéséből s fuvarozásból élnek. Nevezetessé teszi e várost a cistercita szerzet gazdag apátsága, melly 1814 -től fogva a pilisi és pásztoói apátságokkal egyesítetvén, most egészen független. Az apátsági szentegyház a Gizela királynétől építtetett, de már megrongált templom romjain épült. Ékesítik a várost a cistercita rend szép urasági kastélya s gyönyörű gyümölcsösei. Van itt derék schweiczi tehenészet és nemes lótenyésztés. Bakonybél f. a Bakony közepén egy keskeny, do kies völgyben. Apátságát még sz. István király alapította a benedekiek számára. A helység felett felemelkedő Somhegy legmagasabb csúcsa a Bakonynak. Csesznek f. a Veszprémből Győrbe vivő országúiban. Hajdani szép szabadságait már elvesztette. Gyümölcse sok. A helység mellett magas és kősziklás hegyen láthatni régi várát, honnan a felséges kilátás bőven megjutalmazza a terhes felmenetelt. A Yárat tartó kőszirt nyugoti részén találtatik egy barlang, melly mint setét bolt, az egész vár alatt elterjedt, átellenben majd hasonló üreg, mellette ismét egy, melly kellemetlen izü s szagu állóvízzel van tele. Szén t-L á s z l ó f. ásványos forrassal s fördőintézettel. L á z i f. jó bort termeszt. Lókul f. üveg-hutával. Réde f. agyagos földet a záporok rongálják; gr. Eszterházy család szép kastélyával s ménésével, feje egy urodalomnak.

3. *Pápai járásban.* Pápa régi nevezetes szabadságokkal bíró m. v. fekszik kies térségen, Győrtől délre Z. posta állásnyira. Utszái tágasok, s nagyobb részt kövezettek. Ékességére szolgál gr. Eszterházy család urasági vára, díszes kerttel. Roppant kath. paroch. szentegyháza az egész környéken legszebb. Több intézetei közt dicsekszik a reformátusok virágzó főiskolájával. Van egy kisebb kath. gymnasia is a benedekiek vezérlete alatt, nevezetes zsidó gyülekezete. Egy nagy polg. s egy nőkórháza s ismét egy tébolyodottak intézete. Népeisége 16,183 l.. Kézművesei szép számmal vannak, a műipar majdnem minden ágából, s köztök többben meglepő ügyességet és szorgalmat fejtenék ki, s nemcsak a környéket, hanem, vásárookra járván, a szomszéd megye közelebbi vidékeit is ellátják készítményeikkel. Vannak több gyárai is. Egy finom posztó s gyapjú szövet gyára. Ezen kívül 5 posztós 17 legénynyel még 280 mázsa gyapjút gyárt fel. Fejér szúrposztóval pedig számos csapói látják el a közönséget. Továbbá van itt egy kőedény-gyár, Mayer György, a főnebbi posztógyár tulaj-

donosa birtokában. Egy nagyobb s egy kisebbszerű pipagyár, egy nagy forgalmú szivargyár, papiros malom s enyvgyár. Műtakácsai jeles damasz k szöveteket, festői pedig évenként 5200 vég kelmét gyártanak. Végre a pápai irhások által készített kesztyűbőrök is nevezetese k. M a r c z a 11 ö m. v. a Rába és Marczal vizei közt, mellyeken két derék kőhid vezet. Van szép urasági kastélya és angolkerte. Lovászpato na m. v. gr. Somogyi gyönyörű kastélyával s kertével. Élénk baromvásárokat tart. Békás falunál sok turfa és gyeptőzeg találtatik. D á k a f. telivér ménéséről nevezetes. Kopán német falu a Bakonyban, híres őszi barackot és sok gyümölcsöt természet. Szúcsnél vörös és fejr márvány töretik. Tapolczafő magyar papnemesi (praedialis) falu s a vecsei papnemesi székhöz tartozik, mellynek örökös főispánja s adományba a győri püspök. A Tapolcza, melly malmaival e vidéknek olly sok hasznot hajt, itt ered. Ugod f. határában meszet égetnek, s kőszén is találtatik; a vadkerti pusztán pedig van savanyú vize, s fürdő intézete, melly tiszta épületekkel s árnyékos séta helyekkel kellőleg el van látva. Ugod feje a gr. Eszterházyak egyik urodalmának; de hajdani vára már most romokban fekszik.

4. *Devecseri járásban.* Devecser m. v. közel a Somló-hegyéhez 3400 J., sok mesteremberrel. Nagy Szőlös m. v. a somlói hegy alatt, melly itt különösen erős s állandó bort terem. Somlóságár helym. v. a Somlóhegy déli tövében, 1800 l., D o b a f. a somlói hegy északi tövében. Ékesíti gr. Erdődy Kajetán, külföldi ízléssel készített pompás kastélya s augolkerte. A Somló ormán még most is láthatni omladékaiban a híres So m I o v á r á t. Ezt Zsigmond Cs. és K. Garóknak adta, aztán a Zapolyáké volt, később Bakacs Tamás érseké, kiról maradt mostani örökösére. Város-Löd hajdan Lövőid német falu 2000 l., kik igen szorgalmasok, gabonát, burgonyát, lent, sok gyümölcsöt termesztenek, faeszközöket csinálnak, taplót gyűjtenek, fuvaroznak. Van több fűrészes és lisztmalma, s itt van készülöben egy a Herendhez hasonló porcellán gyár is.

10. Zalavármegye.

1. *Fekvése.* Zalavár megyének határai: keletről Somogy, mellytől a Balaton tava s Kanizsa patakja választja el. Délről a Dráva von határt Horvátország, névszerint Kőrös- és Varasdrnügyék közt, nyugotra Stájerország és Vasvármegye, északra Vas- és Veszprémvármegyek.

Nagysága 100227 □ mértföld. Használat alatti földre: 1,104,365 hold, melyből 423,745 h. szántóföld, 78,953V4 rétet, 62,654 h. szőlő, 21,123 h. kert, 438,239 erdő, 79,651 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* A megyének egész róna tájéka kevés van, mert ilyennek csak a Mura és Lendva közötti lapályos térséget, sa Muraköznek keleti részét és Kis-Komárom vidékét mondhatni, melyek összesen alig teszi a megye J/8 részét; a többi kisebb hegyekkel, szelíd bortermő dombokkal borítottak, melyek közt számtalan, majd szűk, majd tágas völgyek nyílnak meg. A földnek minemúsége különböző. így a Balaton mellékén felette, köves, mészfölddel, homokkal keverve; azonban a rozso és kukoriczát igen szereti, s nedves esztendőben gazdagon fizet. E tulajdonsága a földnek okozza azt is, hogy itt az aratás sokkal korább beáll, mint más hazánkbeli környékeken. Némelly Balatonmelléki hegyeknek földre porhanyós, rosdaszínű fővény. Muraközben szinte kövecses a föld, azonban alsó és közép vidékein igen termékeny. A megye többi részeiben sárga agyag, néhol homokkal, vagy kavicscsal vegyest; Nagy-Kanizsa körül sárga folyóhomok, Legszebb tájéka Zalának, valamint egész hazánkban is, az úgy nevezett Balatonmelléke. Itt a síkságból felemelkedő számos különvált hegyek, melyek majd négyzszegfiek, majd gömbölyűk és csucosok, az ezeket fedező gyönyörűsége erdők és szőlőhegyek, pompás mulatóházak; a tetőket koronázó régi omlodozott várak, az innen való felséges kilátás a Balatonra s az egész környékre; a nagy szorgalommal miveit szántóföldek, a sűrűn elhintett csinos faluk: ezek mondom összesen, olly bájos kiesz vidéket képeznek, melly Olaszország igéző szépségű tájékaival is méltán vetekedhetik. Levegője általában tiszta és egészséges, kivált a Balaton mellékén, de nem a Dráva és Mura vizek mentiben, hol sok halvány képeket láthatni, sőt itt számos gely vások is találtatnak. — Mindazon hegyek, mellyek Zalavármegye területét ellepik, ha kivesszük azon egyet, melly a Dráva és Mura közt Stájerországból nyúlik be; a magas Tirolicson, Stájerországon átfutó s Dobronál Vasvármegyébe bejövő sz. Gotthárd hegyének ágazatai. Azon hegyek, mellyek a Balaton mellékén fekszenek, egy magas és erdős hegy-sor által kapcsoltatnak össze a Bakonysággal. Vannek e-

zeken kívül, ugyancsak a Balatonmellékén számos elszigetelt, minden közösülés nélkül levő hegyek, mellyek majd kerekded szegletes, majd csúcsos alakjokkal nemcsak a szemet gyönyörködtetik, hanem mint természeti ritkaságok is nagy figyelmet érdemlenek, a minthogy származásukat földalatti tűznek, vagy földindulásnak tulajdonítják. Ilyen különálló hegyek: a badacsonyi, gulácsi, sz.-györgyi, halápi, csobánczi, hegyesdi és a monoszlói határban a hegyestói. A hegyesdinek alakja egészen czukorsüveg, s egy omladozott várral koronázott teteje olly hegyes, hogy messziről azt vélné az ember, hogy rajta meg sem lehet állni. A Dráva déli részét mossa a megyének s elválasztja Horvátországtól, Légrádnál a Murát magához vevén, Somogyba lép által. Fövenyéből aranypor mosatik. Halakban bősége van; malmi híres lisztet őrölnek; végre partjait gyönyörű bikkes, tölgyes erdők kísérik. A Mura Deklesinnél jön be a megyébe s Légrádnál a Drávába ömölván, ezen vízzel képezi a sok tekintetben nevezetes Muraköz félszigetét. Partjai alacsonyak, folyása tekervényes, s gyakran és hirtelen kiönt, egyébiránt szinte hajókázható. A Zala Zalafőnél ered Vasvármegyében, s Páczodnál ide átlépven, előbb keletre, Zalabértől kezdve pedig délfelé foly, s miután egy gyönyeri völgyet képezne; Hidvégen felül, a Balaton mocsáraiban elvész. Délfelé sok posványt és bozótos helyet csinál, mellynek szélessége Zala-Apáli és Esztergál körül félmértföldet teszem Nem hajózható, de rákjai híresek. Az Eger vagy Egregy a bakonyi erdőkben fakad, s a tapolczai járást keresztül folyván a szigligeti és badacsonyi hegyek közt a Balatonba ömlik. Folyásában 100-nál több liszt- és fűrészmalomkat, kallókat forgat. Kapolcsnál 9 liszt- és 3 fűrészmalomra szolgálatot vezet. Ezeken kívül vannak a Kerka, Lendva, Lesencze, Marczal, Ternova, Kanizsa, Hévíz, Vilizka, Pölöske, Cserta, Tatna, Lesen, Csernik stb. kisebb-nagyobb folyóvizek; elhallgatván a számos hegyi patakokat, mellyek közül csak a Balatonba 11 Ömlik. Tavai közül nemcsak itt, hanem egész hazánkban legnagyobb a Balaton. Fekszik ez Zala-, Somogy-, Veszprémmegyék közt, hosszúsága 10, szélessége 1—2 mf., sőt a tihanyi révnél csak 790 öl. Mélysége 6—8, Tihánynál 24 öl. Az egész a szélein levő posványokkal együtt, közel 24 □ mértföldet foglal el. A Sió vizének színe a Balaton torkolatánál leszállít

tatvári, a lónak színe is 3 lábnyit és 3 hüvelyknyit apadt meg egész kiterjedésében, a honnan az következett, hogy a Balaton vize medrbe visszahúzódván, azon szélei, melyek azelőtt nagy kiterjedésben víz alatt voltak, mostan attól szabadok, s e helyt vidám kaszáló rétek és legelők támadtak. Hajdan gr. Festeticsnek vitorlás hajója járt e tavon, Keszthelyről dongákat s más faeszközöket vivén Kenésére, itt ismét sóval rakodván meg; múlt 1846-dik évben pedig a balatoni gőzhajótársaságnak Kisfaludy nevű gőzhajója indult meg rajta, melly hajózás, kivált ha a Balaton a Sió és Sárvíz csatornák segedelmével a Dunával összeköttetésbe jöhet, szép jövődönék néz elébe. Somogy megyéveli könnyebb közlekedés tekintetéből 1839-ben Fenéknél egy hosszú fahíd is építettet e tavon.

3. *Termékei.* Főtermesztményei a megyének rozs és kukoricza. Különösen a Balaton mellékén és a Muraközben csaknem kirekesztőleg ezen gabonanemek termesztnek. Búza legtöbb és legszebb terem a bellatinczi urodalomban, a Zala völgyében, és az egerszegi járás déli részén. Árpa; zab mindenütt vail, de nem felesleges mennyiségben. Hajdinát főképen a muraközi horvátok és vindustótok termesztnek, még pedig rendszeren a tarlóknban. Köles igen sok a bellatinczi urodalornban és Muraközben Kendert házi szükségre mindenütt, lent, még pedig igen jót a muraközi járás hegyesebb részein termesztnek, s gyakran ez utóbbit egy évben ugyanazon földben kétszer is vetik. A dohánytermesztés szinté a muraközi járásban igen szépen virágzik, s az itt termesztett tatár- és virginiai dohány felette becses. Termesztnek még dohányt némelly balparii magyar helységek is, főkép Letenye körül. Gyümölcsből felette gazdag ezen megye, s némelly esztendőknben, úgy szólván, épen semmi értéke sincs. Van itt sok és ismeretes pogácsaalma, körte, híres cseresznye, barack, noszpolya, berkenye, szilva (a Dráva mentiben) meilyből jó izü, erős slivoviczát égetnek, sok dinnye, gesztenye, egész erdőkkel. Híres továbbá az aracsi spanyolmegy, mellyel a lakosok a füredi fürdőben szoktak eladni. Bora nemcsak sok van Zalának, hanem jó is. A Balaton melléke majd csupán szőlőhegyekből áll, mellyek országszerte híres borokat termenek. A badacsonyi édes főtt ürmös mind kellemes izére, mind zamatjára talán legelső egész

házánkban. Jeles borok még a s z . - b é k á l l a i , n e m e s p é c s ö l i , s z e n t g y ö r g y i , á b r a h á m h e g y i , s z i g l i g e t i , k o v á g ó ő r s i , k ö v e s k á l l a i s t b . A Balatonmelléke után legtöbb s legjobb bort természet a muraközi járás. Itt van az úgy nevezett hegyi kerület, hol az ismeretes nagornyakok laknak, s mindcnik házhoz tartozik egy kevés szántó föld, rét, erdő, vagy főkép szőlő, mellyeket ők szabadon adhatnak, vehetnek. Leghíresebb borok itt: a g l o b a k i , s t r i d ó i , v e s i c z a i , s t a t e n i c z a i é s s z l a t n y a k i . Az erdők 438,239 holdat foglalnak el, és úgy vannak feloszolva, hogy kevés kivétellel fában mindenütt bőség van. A Muraközben fenyvesek is találtnak. — A lótenyésztés ezen megyében szép divatjában van. Az egerszegi és kapornaki járásbeli nemeily magyar helységek, főképen pedig a muraközt horvátok, nemcsak sok szálas, hanem szép és erős lovakat is nevelnek. Szarvasmarha legtöbb neveltetik A.-Kanizsa, Kis-Komárom körül, a Zala völgyében és a bellatinczi urodalomhan, legkevesebb a Muraközben, hol efelett igen satnya is a jószág; a Balaton melléken sem sok. — A j u h t a r t á s e g y i d ő o t a l á b r a k e z d k a p n i , s m á r i s t ö b b u r a s á g o k j ó s z á g a i b a n s z é p n e m e s í t e t t n y á j a k a t l e h e t l á t n i . Azonban nagyobb kiterjedésű ennél a sertés tenyésztés, mellyet a rengeteg bikkes, tölgyes erdők, az itt nagy mennyiségben természetett kukoricza, hatalmasan előmozdítanak, s a nagykanizsai sertésvásár méltán velekedhetik a sopronival. A selyem bogártenyésztés szinte nem megvetendő, kivált Muraközben, hol a jobbágyok is kezdenek ezzel foglalkozni, s természetményeiket a perlaki felügyelőség váltja be. Stridón egy selyetngombolyító-intézet is van. —* Vadállatokból szarvasokat, őzeket, uyulakat, rókákat elégét táplálnak a szép erdőségek; a csehi erdőben pedig vaddisznó tanyázik. A farkasok a Zala, Balaton bozótjaiban nem ritkaságok. Halakból gazdag a Balaton tava, úgy hogy ennek mellékén több száz család él csupa halászatból. Ennek ideje főkép a tél, ha t. i. a Balaton keményen befagy. Legnevezetesebb halmemei a Balatonnak: a jó ízű, s gyakran csaknem mázsányi fogas, a harcsa, fogassüllő, közönséges süllő, ponty, csuka, keszeg, gárda. A Drávában kecségét, harcsát, a Zalában pedig híres jó ízű rákokat fognak, mellyek Becsben is ismeretesek. A Balatonban is

van rák, még pedig 3 félé, az úgy nevezett cseresznyerák elevenen is piros. — Aranyat mosnak a Drávamellékiek. Igen finom fejeérfövenyet, melyet különösen üveg- és porcellángyárakban használnak, található: Kapolcson. Tűzkő Keszthelynél és Balaton-Henyénél, ez utóbbi helyen ökölnyi nagyságban. M é s z k ő a Balatonmellékén s a Muraközben. Homokkő a csesztregi határban. Ez köszörükének is használtaink. Kőolaj vagy k u l i m á s z Peklenicza mellett található, s ez szántóföldeken keresztül árkokban folyik, úgy hogy az urodalom évenként, 20—30 mázsát szokott szedetni. Ásványos vizek találhatóak: Kékkút, Kis-Eörs, Keszthely, Lovas, Peklenicza, Kendes, Tapolca, Vérkut helységeknel, de legnevezetesebb savanyú vízforrás és ásványos fürdő van Fürednél, melyről azonban bővebben a helység leírásánál szölandunk.

Népesség. Népessége a megyének 298,515 l., kik laknak 33 mezővárosban, 573 faluban. Esik 1 □ mfre 29?5

1. Nyelvökre nézve a magyarok 221,126 lelket számlálnak. Német van 3837, horvát 53,539, vindustót 13,080, görög 85, zsidó 6848. A romai katolikusok 267,613 lélekkel 122 parochiát bírnak, és a veszprémi, szombathelyi és zágrábi püspök által kormányoztatnak, olly formán, hogy a tapolczai, szántói és kapornaki járások az első; a lövői, egerszegi, a második; a muraközi járás pedig a zágrábi püspöki megyéhez tartoznak. Van 6 jövedelmes apátságuk és 2 prépostságuk. Az ágostaiak 11 anya- és 8 fiókgyülekezetben 7183 lelket számlálnak, s a dunántúli superintendenstől függenek. A reformátusok 18 anya- és 3 leányegyházban 16,786 lélekkel, leginkább a Balaton mellékin fogtak helyet, s a dunántúli egyházkerülethez tartoznak. Ohitűek száma 85. Zsidóké 6848, s legnevezetesebb közönségük van N.-Kanizsán.

5. *Ipar és kereskedés.* A mezei gazdaság nagyobb virágoztatására igen sokat tett a halhatatlan Festetics György gróf, nemcsak a keszthelyi gazdaságtanító-intézet felállításával, hanem az által is, hogy az okszerű gazdálkodást urodalmaiba gyakorlatilag behozta. A köznép közt legnagyobb szorgalmat lehet észrevenni a Muraközben s a Balaton mellékén. Legtöbb kézműves lakik: Sümegen, Tapolczán, Keszthelyen, Kanizsán, Z.-Egerszegem Sümegen van egy kartongyár is; Kanizsán pedig nagyszerű szivargyár létezik. Sok cserépedényt égetnek: Sümeg,

Bagonya, Dobronok, Kebele, s Zala-Lövő helységek; hamiszsir s szekérkenőcs sok főzetik a lendvai és nempti urodalmakban. Üveghuta van: Vétymen. A számos szesz-, serfőzőházakat, liszt- és fűrészmalmokat elhallgatjuk. — Kereskedésre igen kedvező helyzetet ad a megyének azon körülmény, hogy az ország szélén fekszik, s két hajózható folyóvizet is bír, ez a Dráva és Mura, s az alsó vidékekről, törökvidékekről, s a magyar tengerpartról Bécsbe menő országul is itt megyen keresztül; a Balatonon pedig múlt évben gőzhajózás kezdeteit. Főkviteli czikkei a megyének: bor, gyapjú, szarvasmarha, sertés, ló, nyersbőr, méz, gnbacs, hamuszsir, gyümölcs. Legelső s országunkban is nevezetes kereskedő város Nagykanizsa, hol évenként több mint 600,000 mérő gabona adatik el, s ezen kívül szarvasmarhával, sertéssel felette fontos átmeneti kereskedést üz, valamint gyári és kézműi kelmékkal! kereskedése is élénk. Jó marhavásárok esnek még Letenyén, Alsó-Lendván, Dagonyán; lóvásárok: Csáktornyán és Kanizsán. Útjai azonban a megyének, kivéve a Muraköz egy részét, nem dicsérhetek.

6. *Jobbágytelkek és adó.* Egész jobbágy bír itt első osztályban 18, másodikban 20, harmadikban 22 hold szántóföldet. Rétekből első osztályban 6, másodikban 8 embervágót. S ilyen egész jobbágytelek találhatók 78629/2s. Az 1828. országos összeírás szerint adó alatti földmennyisége 229,217 hold. Portája a megyének: 170.

7. *Nemesség és uradalmak.* Nemessége a megyének összesen 26,915 főre megyen, legtöbb lakik a tapolczai járásban 1427 család; ezután az égerszegiben 1094, kapornakiban 990, szántóiban 870, lövőiben 843 és végre a muraköziben lakik 159 család. Uradalmi közül a kéméndit, vasvárit (ez utolsónak nagy része Vasban van) keszthelyit, Csáktornyáit bírja gr. Festetics Tassiló; alsó-le ndvait, nemptit és csobánczit hg Eszterházy Pál; kanizsait hg Batthyány Fülöp; s ü m e g h i t a veszprémi püspök; kiskomáromit a pesti papnő vendékház; becse helyit a Csuzi és Halasy nemzetségek; pólóikéit gr. Széchényi István; szent-g r ó t i t a Batthyány grófi család; merenyeit a veszprémi káptalan; i g r i c z e i t Rummy Ferenc; l e t e n y e i t gr. Szapáry; zalaapáthit a hasonló nevű apátság, t i h a nyit szinte a helybeli apát; zalaegerszeghit a

szombathelyi püspök; bellatinczit a Gyika család. Ezeken kívül mind a főpapi, mind a fő- és közép nemesi osztályból számos nevezetesebb birtokosok találhatók.

8. *Felosztása.* Eloszlik a megye 6 főbírói járásra, melyek ezek: 1. tapolczai, 2. szántói, 3. kapornaki, 4. zalaegerszegi, 5. lövői. 6. muraközi járás. Gyűléseit tartja: Zala-Egerszeghen.

Nevezetesebb helyek.

1. *A tapolczai járásban.* Gyula-Keszi m. v. közel a Csobáncz hegyéhez, igen szép róna vidéken, hg. Eszterházy kastélyával. Köves-Káli a ni, v. határát nagy részt igen nemes bortermő szőlők foglalják el. A köveskálai hegy tetején 2 tavat is láthatni, melyek hihetőleg tűzokádók torkolatai lehetnek, bennek jó ízű kárászokat fognak. Itt 2 pusztá épület és egy pusztaszentegyház romjai is láthatók. S z i g l i g e t m. v. a Balaton mellett, egy köveshegy sor tövében. Szőlőhegye igen jó bort terem. Régi vára, mely kies kilátású hegyen épült, most omladékban hever. Sü meg h m. v. fekszik egy regényes vidéken, hajdan nevezetesebb vára alatt, 3556 l., a veszprémi püspök kastélyával. Van egy kartonyára, számos mesterembere. Itt lakott Kisfaludy Sándor koszorús költőnk. Tapolcza m. v. 3231 l, kik közt számos mesterember található. Szőlőket a magas magánálló s jó bortermő szentgyörgyi hegyen tart, sok tengerit természet. A város közepén van egy kis tavai képző meleg forrása. Tihany ni. v. a Balatonnak róla neveztetett félszigetében, egy hegy oldalban, melyet a tihanyi apát emeletre épült laka, s a két tornyu szentegyház koronáz. A híres tihanyi viszhang, mely 32 szótágot könnyen visszaad, a hegytetőn álló apáti szentegyház északi oldalánál képeztetik. A Balaton partján itt igen sok kecskeköröm-alaku kövek találhatók. A tihanyi begyfok keleti oldalán pedig, sziklákba bevéselt remete lakok, ezekben oltárok s kápolnák még most is épségben láthatók. Itt, hol a Balaton szélessége *nem* több 790 ölnél, van egy Somogyba átjáró rév. A hegy alatt a Balatonban néhány meleg forrás és egy savanyú vízforrás is buzog fel. Monostor-A p á t h i f. pusztá kolostor s szentegyháza romjait mutatja. Csicsó f. vidékén 3 pusztá szentegyház található, u. m. a szentbalási, herendi és bereczfai. Csobáncz f. a híres magánálló csobánczi hegy alatt, mellynek tetején álló Gyulafiak régi omladozott várkastélya a Somlóéhoz sokban hasonlít. Már ma csak nagy fáradsággal lehet a várba feljutni, de a felséges

kilátás a fáradságot elfeledteti. Különösen érdekli a látogatót az elvadult kastélykert. Csobánczon ivóvíz nem leven, a szomszéd Díszei helységből hordanak. Füred f. igen közel a Balatonhoz. Szőlőhegye igen erős, olajos, aranszínű bort terem. De legnevezetesebbé teszi e helyet a helységtől csak egy óranegyedre eső Europaszerte híres savanyú víz forrása és fürdő helye. Helyben a füredi víz, kivált nagy melegben igen erős, de messze vitetvén, erejét elveszti. Használ a vérköpésekben, vérfolyásokban, a gyomór erőtlenségeiben, a máj-, lép-, vesének megkeményedéseiben a hypochondriában, sárgaságban, a fővénnyavalyában, s az anyaméh betegségeiben. A forrást hosszas négszegben veszi körül a sétálóhely, mely gyönyörű hársfákkal van beültetve. A mulató kert szélén nem régiben épült egy játékszín. A hideg fürdőhöz, minthogy a Balaton nádasában van építve, egy hosszú híd vezet. Végre említést érdemel az úgy nevezett Angolkert, mely különböző fákkal, csemetékkal lévén megrakva, s több kanyargós, hegyen völgyön vitetett utaktól átmetszve, igen kellemes nyugvó helyet ad a fürdő vendégeknek. Hegyesd f. nevezetes a felette álló igen csúcsos hegyre épült régi váráról. Balaton-Henye f. felett álló hegy ormozatján láthatni egy hosszúkás meredek sziklasort, mely török halálának neveztetik, s róla a közvélemény, hogy innen egy egész ide szorított török csapat ugratott le. Továbbá a helység keleti halmos halárán, sokszor igen különös sírokra bukkannak a lakosok, mellyek a határban fejtett szelvény kővel, mit hopoga kőnek neveznek, vannak kirakva; a bennök talált holtak karcsonjtajikon pedig sokszor már majd egészen megemésztett karpereczeket, s mázzal vont ivókorsókat találnak. Az itt találtató jó fejr tüzokobáuyákról főnebb emlékeztünk. K apolcs f. üveghutákban és porcellángyárakban igen használható finom fejr fővényeről nevezetes. Említést érdemel egy erdős hegy oldalában, pokollíknak nevezett barlangja. A helység régenten Atila-Kapolcsnak neveztetett, s nevezetes illy nevű váráról is, mellynek romjai az úgy nevezett király kővön látszanak. Kékkút f. savanyú vízforrással, mellynek vize sok tekintetben a füredihez hasonlít, de annál kékebb színű. Mon oszló f. a hegyesdihez sokban hasonló, de annál sokkal magasabb hegyestő hegye, melly a tagyoni hegylánezot befejezi, határában esik. Lakosai felette szorgalmatosak. Közönséges vélemény, hogy e hely elmagyarosodott csehgyarmat. F e l s ö-Örs f. jó bort termeszt, igen régi, még most is virágzó apátságát a gr. Batthyány család, mint az Ürs nemzetség ivadéka szokta ajándékozni. Kővágó Örs népe f. 1882 l. Van egy evang. gymnasiuma, takarékpénztára.

Roppant szőlőhegye igen jó bort terem. Balatoni réve Boglára jár át. Sok puszta veszi körül, mellyek hajdan faluk voltak, mint Fülöp, Ecser, Ábrahám, Kis-Örs. Ecseren van Jankovich uraság gyönyörű kastélya. Rendes f. van egy savanyú víz forrása, két ölyire a Balatonban. Badacson-Tomaj f. a Balaton mellett, az óriási Badacsonhegy tövében, igen felséges vidéken. Mulató házakkal ellátott gyönyörű szőlőhegye kevélyen tekint le a Balatonra. Itt és a hegyalján történnek Magyarországon a legfényesebb szüretek} a badacsonyi bor és főtt ürmös pedig egész hazánknak a legjobbak közé tartozik.

2. *Szántói járásban.* Keszthely m. v. a Balaton mellett igen szép vidéken, 7343 l., kik közt 496 zsidó is található. Van sok mesterembere. Legfőbb nevezetessége a mező-gazdasági tanító intézet; gr. Festetics Tassiló csinos urasági kastélya s kerte, nem rég épült hid a Balatonon; egy ásvány fürdő a Hévíz pataknál; végre a Balatonban igen jövedelmes halászata van. S z. Grót m. v. gr. Batthyány János örökösök kastélyával s kertével. K i s-Komárom m. v. sok és szép marhatenyésztéssel. Túrje, v. T ü rgy e, m. v. ékesíti a praemonstratensisek róla nevezett prépostsága Alsó- és Felső-Kustán faluk a Zala völgyében. Rákjaikról híresek. Z a l a v á r, f. a róla nevezett hiteles levéltárral bíró gazdag apátságról nevezetes, melly ugyan most már Zala-Apáthiba tétetett által. Szántó faluhoz közel láthatók Tátikavár omladékái.

3. *Kopornaki járásban.* Z a l a-A p á t h i m. v. Itt lakik a zalavári apát, s a város feje egy 7 helységből s 4 pusztákból álló urodalmának. N a g y-K a n i z s a m. v. egy lapályos, ingoványos vidéken. Régi erős és híres, s az 1702-diki királyi parancsolatnál fogva lerontott várának csak a posványok közt lehet némi maradványait látni. Ezen város igen élénk, mert Pest és Horvátország, ismét Bécs és Slavonia s Bosnyákországok közt feküdvén kereskedése nagy fortosságú, sertés-, marha-, gabona vásárai felette híresek, s a törökországi sertések, ökrök mind itt mennek keresztül, ezen kívül majdcsaknem egész Somogy megye innen veszi a gyári és gyarmati árukat. Egyébiránt a város két részre oszlik, Nagy- és Kis-Kanizsára, összes népessége 9728 l., kik közt sok mesterember, sok kereskedő és 1200 zsidó is található. Van kath. gymnasiuma, királyi tanítóképző intézete és több szivargyára. Nagy-Kapornak m. v. hajdani hiteles levéltárral bíró apátsága elpusztult, jelenleg is azonban jövedelmes apátságát ő felsége világi papoknak szokta adományozni. Z a l a b é r m. v. kies termékeny vidéken a Zalavölgyben a Zalabéri

Horváth család szép kastélyával s kertével. Csatár f. egy régi klostorra omladékait mutatja. Van egy apátsága, mely hajdan a benediktinusoké volt, most a gr. Erdődy család ajándékozta el. Hahót f. apátursága felett való patronatusi jogot Mária Terézia gr. Festetics Pálnak ajándékozván, azóta mind a czim, mind a jövedelem a keszthelyi plébániával van összekötve. Kehida f. Deák Ferencz lakhelye. Palin f. az igen régi Inkey család törzsök birtoka, Inkey János úr igen szép kastélyával s gyönyörű angolkertével. Okszerűen kezelt gazdaságában sok mocsár kiszárrítottatott. P ö l ö s k e f. Határában van egy nagy bozotos hely, omladozott várát mutatja. R é c s e falunál két templom omladékai láthatók, földlein pedig sok régi fegyvereket s hadi készüléteket ásnak ki.

4. *Egerszegi járásban.* Z a l a-E gerszeg m. v. egy kies termékeny vidéken, 3944 l., kik közt számos mesterember. Hajdan kőfallal kerített híres város volt, most ékességére szolgál a roppant és szép vármegyeház, hol a megyei gyűlések tartatnak. Roppant erdeje sok gubacsot szolgáltat. Vásárai, kivált szarvasmarhára nevezetesek. Le tényé m. v. gr. Szapáry család kastélyával, sok dohányt s dinnyét termeszt. Nova m. v. Roppant erdejében hamuszir s szekérkenőcs főzetik.

5. *Lövői járásban.* Bellatincz m. v. a Gyika család nagy várkastélyával s roppant magtárral. Feje egy ZI helységről álló urodalomnak, mely legtermékenyebb részit foglalja el a megyének. Csesztreg m. v. köszörű és fénköveket csinál. Dobro η o k m. v. sok cserépedényt éget. A I s ó-L e n d v a m. v. a Lendva vize mellett. Ékességére szolgál hg. Eszterházy nagy várkastélya. Országos vásárai közül az October 8-án tartott szarvasmarhára nézve különösen híres. Némellyek úgy vélekednek, hogy a város hajdan római gyarmat volt, s Lindaviának nevezetett. Lenti v. Lenti, Nempti m.v. termékeny határát a Kerka vize gyakran előnti. Zal a-Lövö m. v. a Fiúméből Becsbe vivő országúiban, a Zala vize mellett, mellyen itt egy nagy kőhid viszen keresztül. Van számos mesterembere, és sok cserépedényt éget. Túrnische m. v. kath. temploma igen régi nevezetes goth épület, lakosai többnyire mesteremberek, u. m. vargák, szűr- és aprószabok, tímárok, de a sok tűz miatt szegények. Szécsisziget m. v. egy régi várkastélylyal. Dagonya f. híres marhavásárokat tart, sok cserépedényt éget. Kebele f. szinte cserépedény égetéssel foglalkozik. Sál otnyúr f. a Zala vize mellett, régi vára romjait mutatja. Strelec f. határában van egy jó ízű forrás, mellyhez sz. Vid napján nagy összejövetelek történnek, s vizével szemeiket szokták mosni az emberek.

6. *Muraközi járásban.* Csáktornya m. v. egy igen kies vidéken, ott hol a budai, bécsi, gréczi, és zágrábi postautak összejönek. Ékesíti gr. Festetics Tassiló három emeletes tornyos várkastélya. Vadaskerte is van. Országos vásárai különösen seretésekre, jó lovakra és szarvasmarhára nézve híresek. Régi vára hajdan a Zrínyiek birtokában nagy fényben s hírben állott. A városhoz közel levő ligetben volt hajdau a Paulinusok kolostora, mellynek szentegyházába temetkezett a Zrínyi nemzetség, s a szigetvári hősnek, Miklósnak is ide hozták nagy ponpával a fejét. Ne deli tz m. v. van liarminczad hivatala, a tengerpartra nagy szállító kereskedést üz. Légrád m. v. a Dráva és Mura összefolyásánál 2126 l., kik többnyire kereskedésből, hajózásból s fuvarozásból élnek. Perlak m. v. sóházzal, epres- cs szedreskerttel; jelesen űzi a selyemtenyészést, s az idevaló felügyelő szokta a vidéki jobbágyágtól a selyemgubókat beváltani. Strid ó m. v. van selyemgombolyító intézete. Kurschanecz f. környékén levő roppant erdőben láthatni egy oszlopot, melly reá vésett deák versekkel jelöli Zrínyi Miklósnak a vadkan által itt történt megöletését. Peklenicza f. Határában igen sok kőolaj, vagy kutimász gyűjtetik.

Jegyzés. Ezen járás összesen 109 helységet számlál, mellyeknek lakosai többnyire borvátok és igen szorgalmatosak. Közülök tíz helységet kivéve, a többi mind gr. Festetics Tassiló Csáktornyai urodalmához tartozik.

10. Vasvámnegye.

1. *Fekvése.* Vasvármegyének Határai északról Sopron; keletről Veszprém és Zalavármegyék; nyugtról Stájerország és Ausztria egy kis része. Kiterjedése: 96,940 □ mf. Használható föld 1,114,425 hold, ebből 438,675 h. szántóföld; 81,320 h. rét; 40,826 li. szőlő; 17.749 h. kert; 381,127 h. erdő; 154,728 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Majd az egész vármegye hegyekkel s kisebb dombokkal van elhintve, a honnan az egész inkább dombosnak, mint rónának mondható. Keleti fele azonban inkább róna, mint hegyes. A kernenesaljai járás egy magasan fekvő dombokkal vegyített rónaság. Egyébiránt föld a megyének a Gyöngyös. Peruit, Sorok. Répcze vidékein, a Rába, Lapincs, Mura széles völgyein porhanyós fekete s termékeny, a kemenesalja már agya-

gosabb; egyéb részeken sárga agyagos, több köves homokkal vegyítve, nehéz művelésű hideg, s már a tengerit is nagy bajjal, vagy sok helyt épen nem termi, vagyis inkább nem érleli meg. A tétsági járásban a föld általában kavicsos, homokos és kopár, s annyira sovány, hogy még a fenyőfa sem nőhet meg illően, hanem idő előtt elgörbül s megvénhedik; különösen Felső-Pelrécz körül oily sivatag és kavicsos, mintha itt valódi kőeső hullott volna. Levegője általában tiszta és egészséges, s beteges halvány arczokat csupán a muramelléki rénaságon láthatni. — Ausztriából és Stájerországból 2 begyágazat jön be a megyébe. Az első része a Cetius hegyének, s a kőszegi járásba belépven, itt több ágra oszlik. A másik fő begyágazat, me Ily a Helvetian, Tirolon, Stájerországon keresztül ágazó nagy szt-Golhárd hegyének egy láncza Dobránál lép be a tótsági járásba s közel mindjárt Dolincznál két részre szakadván, egyik ágát délkelet felé, Zalamegyébe küldi, másik ágával pedig jó darabra a Rába folyamát kísérvén, Peresztég felé ismét délnek fordul, s Zalavármegyébe átalmenvén: a Dobos begygyei kezdetét teszi a B a k o II y n a k. Ezen kívül említést érdemel még a magánálló, másokkal semmi összefüggésben nem levő Sághegy a kemesaljai járásban. — A Bába Stájerországból Velikénél lép be a megye határába; s előbb keletre, aztán északra folyván, az egész megye derekát keresztül folyja, s minden megyebeli víznek — a Murát s mellékfolyamait kivéve — csatornául szolgál. A Pinka szinte Stájerországból a magas Vexel begyéből ered és Sinnersdorfnál beköszöntvén, a kőszegi és körmendi járásokat keresztül folyja, s Körmendhez közel a Rábába ömlik. Egész folyásában számtalan liszt-, fűrészmalmost s kallókat forgat; völgye pedig termékenységére, szépségére, lakosainak szorgalmára nézve igen nevezetes vidéket képez. A L a p i n c s szinte Stájerországból jön, s Neustiftől Dobrafalváig határt von a két ország közt; innen keletre fordulván, egy felette termékeny völgyön által Sz. Gothárdnál a Rábába szakad. A G y ö n g y ö s Ausztriában ered, s miután Léka, Kőszeg, Szombathely határait nedvesíté, Sárváron felül a Rábába vegyül. A Marczal több vas- és zalamegyei patakokból eredvén, Keresztártól Marczaltóig határt von Vas- és Veszprémmegyék közt. Partja, sőt egész környéke lapályos, nádas, ingoványos. Mura csak déli csu-

csat érinti a megyének, Barkóczon alól Zalába menvén át. Széles völgye igen termékeny, kellemes meleg, de helylyel közzel mocsáros. R é p c z e Gőr mellett jön be Sopronból és egy pár mfre határt vonván a két megye közt, Csánigon felül egészen Sopronba tér át. Mellékén a legkövőbb rétek díszlenek a megyében. A Sorok, S t r e m, C s ö r n ö c z, Herpenyő, Szolnok, C s e r n e c z, Lendva, Mókus, Doubeo apróbb patakok s az elsón kívül mind a Murába ömlenek. Csatornáikat a megye ásatta.

3. *Termékei.* Búza a megyének minden vidékein termesztetik, csakhogy nem egyforma mennyiségben és minőségben. Leggazdagabb búzaterméseket láthatni a Gyöngyös, Sorok, Répcze, Mura, Lapincs mellékein, a meszléni kövér rónaságon és a Kemenesalján; de a tótsági járásban búza nagy ritkaság. Rózs mindenütt terem, s mennyiségre nézve legtöbb vettetik, A r p á t a rónán lakó magyarok, a muravölgyi vindusok, zabot pedig a németújvári és kőszegi járások termesztnek legtöbbet. K u k o r i c z a a síkságon s a melegebb völgyekben elég, különösen Vép, Ikervár körül, a Lapincs és Mura mellékén; már a német-újvári járásban igen kevés vettetik; a kőszegiben pedig mondhatni semmi vagy kevés. Hajdina a németeknél és horvátoknál van szokásban, főkép azonban a vindus-tótoknak főeledelök az, s a hajdina pogácsa, úgy szólván csemegéjük, s azért mind a begyek közt, mind a rónaságon egyformán termesztik; de a magyarok előtt kevésbé ismeretes. Köles a Mura völgyében van leginkább divatban; egyébiránt a magyarok szinte vetik. Burgonyát a németek és horvátok ültetnek legtöbbet, úgy hogy még eladásra is jut. Kender csak házi szükségre vettetik elegendő; hanem lent a pinkavölgyiek, kitűnőleg A. és F. Eőr. Jobbágyi, Ló, Orisziget, Vörösvár stb. helységek nagymennyiségben termesztnek, és nemcsak nyers lenért, de felszött gyolcsért is nevezetes pénzösszeget vesznek be. Dohány nem nagyon sok, de jó. A jánosházi nem dicsértetik közönségesen, sokkal jobbnak tartják ennél azt, melly Sz.-Gothárd táján, különösen Nagyfalunál terem. A rétek és legelők igen egyenetlenül vannak felosztva. Így a tótság nagy részében, úgy szólván legelő semmi sincs, s kicsin teheneik gödrökben legelésznek; rétjeik kevesek, s egy kis zápor

mindjárt elsepri, vagy beiszapolja. A németújvári és kőszegi járásokban, mind a rét, mind a legelő szűk, s a réteket, mellyek egyébiránt a Pinka völgyében kövérek, többnyire a földesurak bírják, a jobbágyok lóherével, bükkönnyel segítnek magukon. Már a magyarok róna térségein sokkal bővebbek a rétek és legelők. Gyümölcsöcse Vasnak jó is, sok is. A nyngoti járások, mellyek terméketlenebbek, kettőztetelt szorgalommal igyekeznek a hiányt kipótolni. Ezért sok gyümölcsfát ültetnek, s gyümölcsöcseiket a magyar rónaságokon gabnáért cserélik be. Legtöbb gyümölcsöt természetnek Pornó, Keresztes, Pinka-Mindszent helységek. A vindusoknak legkedvesebb gyümölcsök a szilva. Gesztenye talál tátik Kőszeg, Jánosháza vidékén. Kőszegeiv Völfel József legnemesebb gyümölcsoltványokká! messze földre kereskedik. Szombathelyen pedig Stallner Ferencz úr, mint jeles gyümölcsös szőlőtermesztő egész hazánkban ismeretes. Cseresznyét a gérczeiek Győrbe is hordanak. Vasvármegye honunk azon megyéi közé is tartozik, hol sok és jó b o r terem. A kőszegi, rohonczi borok a megyében a legjobbak, s legerősebbek közé soroztainak. Jó borok még a csekei, keresztesi, stremi, szentkúti és büksi; továbbá nagyfalvai, badafalvai, ercsényi, borosgödri, neustifti stb., de az igazi borvidék a tótsági. Itt a szőlőművelés annyira elterjedt, hogy majd minden háztelekhez egyszersmind szőlő is tartozik, s ha rősz esztendő jön a borra, a szegény vindusnak valóban semmije sincs; mert nemcsak elvesztette azt, miből magát táplálni szokta, hanem a hegy vám miatt még adósságba merül, s e tekintetben rosszabb állapotjuk van azoknál, kik adózásukat dézmával szokták lefizetni. Egyébiránt a föld kövecses, de jó bort ad; különösen fő tulajdonsága, hogy seprőn sokáig eláll, főfáját nagyobb ital után sem okoz, vizelletet hajt s vidámságot szerez. Legjobban becsültetik a szent-beuedeki, kükecsi, bokrácsi, szentbiborcsi, dusanóczi, vesiczi. A kemcnesaljai vidéken a ságliai és kis-somlói hegyek adnak legnemesebb bort. — Erdeje e megyének elég, sőt sok helyt nemcsak tűzre és épületre, hanem kereskedésre is jut. Ezen kívül a gubacs szedés, makoltatás, hamuzsír és szekérkenőcsfőzés, szénégetés nem megvetendő ágát teszik a lakosok és némelly urodalmak jövedelmeinek: de mindenek felett legszebb az ivánczi erdő, melly okszerűleg és nagy szorgalommal mi-

veltetik. Végre a tótsági járásnak is sok erdeje volna, kivált fenyvese, hanem a föld soványsága miatt a fa nagyra nem nőhet, sőt idő előtt elgörbül s vénhedik. Az állati tenyésztésben egyes helységeknek meg van azon érdemük, hogy erős és nagy lovakat nevelnek, főkép a kőszegi és németújvári járásokban lakó németek és horvátok, s ezek közt Pinkafő, F. Lő, Sárösszék helységek nagy gondot fordítanak az erős és csontos lovakra, miről kizr meggyőződhetik a vörösvári és német szentmihályi híres lóvásárok. Nevezetes lótenyésztésre nézve a csákányi vidék, és a hozzá tartozó őrségi helységek, továbbá a murámi-léki tótság. A horvátok és kemencsaljai magyarok híres szekeresek. — A szarvasmarha tenyésztés legnagyobb divatjában van a Rába, s az ökörhizlalás a Répcze mellékén, A nyugoti járások ökröt keveset nevelnek, hanem gazdasági munkáikat inkább lovakkal végzik; tehenek kicsinyek, verhenyegesek és soványok, kivált a tótsági járásban. Győr váron gr. Festetics TassiJónak szép magyar fajú gulyája van. Bivalyokat legtöbbet tenyésztnek a Kemenesalján, a Rába és Gyöngyös mellékein. J u h-tartásra nézve Vas első megyéink közt fénylik; mert a nemesítés már régóta divatban van. Gr. Károlyi Lajos a rohonczi urodalomba hajtattott fel megyeri jószágából szép merinó-juhokat, mellyek itt igen jól tenyésznek. A borostyánkői haszonbérlett urodalomban boldogult Klauzál Imre társai nemcsak országszerte híres nyájakat tenyésztnek, de kosokkal és anyákkal nevezetes kereskedést is űznek. Sertés házi szükségre elegendő, de nagyobb nyájakban, főkép csak a hegyháton tartatik. A selyembogár-tenyésztés hajdan nagyobb virágjában volt, most leginkább a szentgothárdi urodalomban divatozik, mely 20 holdat epreskertiek átengedvén, több százezerekre menő csemetékét osztogattattott ki a nép közt. Gróf Batthyány Lajos selyemtenyésztése Ikervárott szinte jó állapotban van, hanem a sopronvasi szederegyesiilel ezélját kívánt szerencsével el nem éri. Mindennemű szárnyasállatokat a szombathelyi és kemenesaljai járás legtöbbet tenyész. Vadállatokat, u. m. nyulakat, őzeket bőven táplálnak a nyugoti szép erdőségek. Kerített vadaskertek közül nevezetes a gr. Erdődy Györgyé Vörösváron. Halakban nagy bősége van e megyének. A Murában jóízű galócza halásztatják. A *Czörnöczhen*, Herpenyőben, Rábában szép rákok

fogatnak. — A borostyánkői hegyekben találtatik kén-
 ére z, higany s kevés r é z. Kőszén találtatik Boros-
 tyánkőnél, Schreibersdorfnál, Markusőcznál. T u r f á t
 Egervár körül lehetne ásni. Végre a monyorókeréki és
 németujvári hegyek közt levő vidék sok meszet éget,
 mellyek közül legnevezetesebbek a koloni, szentkatalini,
 gyepüfiizési, puniczi, sóskúti és hovárdosi. Ásványos
 vizek következő helyeken talátnak: Borostyánkő, Ei
 senhiitten, Jormansdorf (Gyimótfalva), Jeszero, Koberling,
 Hettenbach, Schmelcz, Sóskút, Stábén, Tarcsa. Ezek kö-
 zül a sóskuti és tárcsái iblanyos források hasznaikról a
 helységek leírásánál emlékezünk.

4. *Népesség*, képessége e megyének 298,772 l., kik
 laknak 1 szabad kir. városban, 41 mezővárosban, 622 fa-
 luban. Esik egy □ mföldre 3112 l. A magyarok szám-
 lálnak 138,939 lelket, s a megye keleti dombos rónaságit
 foglalták el. Németek száma 104,669, horvátoké 18,453. A
 vindustótok 31,456-an vannak. E nép, melly magát szlo-
 wenczinek is nevezi, hazánk egy kis csúcsában lakik,
 jelesen, miután a somogyiak mind elmagyarosodtak, most
 Vasvármegye tótsági járását és Zalamegye lövői jára-
 sa egy kis részét foglal ják el. Eredetük felől több tudósok
 vetélkedtek, hanem hogy nem a régi vendek v. vandalusok
 maradékai. Tacitus után tökéletesen elkeli hinnünk; mert
 a régi vandalusok németek voltak, a mostaniak tót szárma-
 zását pedig nyelvük tagadhatlanu! bizonyítja. Átalában jó
 dolgozók, mind a mellett a hegyes vidékiek szegények, a
 rónaságiak vagyonosok; eledelük azonban mindenütt so-
 vány. Míveltségük csekély. Iskolájuk kevés, erkölcsük
 mégis szelíd, ruházatjukban a környék népességét köve-
 tik. Végre zsidók laknak a megyében 5255*en. Vallá-
 sukra nézve: a romai katolikusok 152 plébániá-
 ban, 220,071 lelket számlálnak, s mind a szombathelyi
 püspöki megyéhez tartoznak. Az evang. lutheránusok 31
 anyaegyháza, 62,972 lélekkel, a dunántúli superintendens-
 től függ. Reformátusok 10,474 lélekkel 9 anyaegyházat
 bírnak, u. in. Karcza, Körmen, Felső-Őr, Egyházas-Ra-
 dócz, IVagy-Hákos, Ór-Szentpéter, Sennyeháza, Szalafő,
 Terestyén-Szecsődön, mellyek mind a dunántúli egyházke-
 rületben esnek. Zsidók száma 5255.

5. *Ipar és kereskedés*. Minő szorgalommal folytatják a
 vasmegyeiek a mezőgazdaságot, nagy részt láttuk a nyers

termékek előszámlálásában. itt csak azt jegyezzük meg, hogy a nyugoti részen, kivált a kőszegi járásban, ugart csak tiszta búzára tartanak, főképp az uraságok, a jobbágyok ritkán, továbbá, hogy a luczerna, lóhere, bükkönytermesztés, és a tarlóknak hajdinával, fehér répával való bevetése közönséges divatban van. Végre a gazdasági szorgalomnak egy ágát, t. i. a marhahizlalást a répczemelléki magyarok nagyban űzik, s a csontos ökröket vásárokon összeszedvén, s azokat zsíros szénájukkal meghizlalván, Becsben vagy Sopronban eladják. Mi a mesterségeket és gyárakat illeti: azok szinte szorgalommal űzetnek. Répacukorpyára vanlkervárott gr Batthyány Lajosnak, Bucsánban 1845-ben egy gyapotszövet gyár alapítottván, csakhamar megszűnt. Kőszegen van egy részvényes posztógyár, mellynek alapja 200,000 pft, de még nem kezdett el dolgozni. Ugyanitt van egy kőedénygyár. Számos posztósok vannak még Kőszegen, számszerűt 90 mesterember, kik közül 50 nagyban űzi mesterségét, ezután Lékán (66) Pinkafőn (60) Alsó és Felső-Örön, Rohonczen, Szombathelyen (6) Börgyár van Körmenten, Új-Szalónok lakosai pedig nagy részt tímárok, vargák és csizmadiaák, de jó tímárok vannak még Kőszegen, Lékán, és Pinkafőn is. S z e l e n c z e g y á r, melly *vastag* papirosból szelenczéket, bödönöket, s különféle árukat készít, van Rohonczen. Vásznat házi szükségre a házi gazdasszonyok, gyolcsot pedig a Pinkamellékiek kereskedésre is szőnek. Hamuzsír és szekérkenőcs intézet van Németujváron. Szivargyár Szombathelyen. Papirosmalmok Lékán, Pinkafőn. A jobbágyi lakosok hegyeikben találtató kékes homokkal vegyített agyagból igen erős korsókat s más edényeket égetnek, s ezeket távol vidékekre elhordják. Igen jó fazekasok találtak még Jakon és Monyorókerék vidékén. Végre különös említést érdemel Vasban a vasipar. Ugyanis itt 5 hámor (Pinkafőn, Lipótfán, Rödönben, Szinnersdorfon és A. Örben) létezik, mellyek nyers vasat ugyan Stájerországból hoznak, de a munkabér megkímélésével mégis tetemes hasznot hajtának hazánknak. — Kereskedésre nézve Vasmegye fekvése az ausztriai és stájer széleken igen kedvező lévén, mind bel-, mind külkereskedése élénk. Viszen ki gabonát, dohányt, lent, gyolcsot, szarvasmarhát, lovat, gyapjút, juhot, sertést, közönséges posztót, bort, gubacsot, gyümölcsöt, faeszközöket. Hoz be

pedig* gabonát Zala és Veszprém vármegyékből, sertést az alföldről és Törökországból, vasat Stájerországból, mindenféle gyarműveket Ausztriából, gyarmati árukat Triesztből. A szentgollárdi, körmendi, szombathelyi piaczok gabonára, a vörösvári lenre és gyolcsra, ugyancsak ez és a szentmihályi lóra nézve híresek.

6. *Jobbágytelkek és adó.* Egész jobbágy bír itt első osztályban 18, másodikban 20, harmadikban 22 hold szántóföldet · rétekből első osztályban 6, másodikban 8 embervágót. Hlyen jobbágytelek számláltatik 7635. Az 1828diki országos összeírás szerint az adó alatti földmennyisége 239,305 hold. Ezen kívül Kőszeg városának területe 9113 hold, mellyből adó alá esik 4056. Az 1845-diki felmérés szerint 10,012. holdat (1200 □ öl) és 1165 □ ölet tett a város egész kiterjedése. Az 1843-ki megyei kivetés szerint a házi adó rovata 107,419½ Portája a megyének, melly után hadi adót fizet 212. Kőszeg városának 6⁴/₈.

7. *Nemesség és urodalmak.* A nemesség összes száma 25,656 főre megyen. Urodalmi közül a sárvárit és pornóit bírja Estei Ferdinánd főherczeg; a k ö r m e n d i t, i n t a i t bírja hg Batthyány Fülöp; a roppant n é - metuj várinak ½ l ig. Batthyány, másik ½ gr. Batthyány család, rohonczit, német s z e n t m i h á l y i t, borostyánkőit gr. Batthyány Gusztáv; ikervárit, dobrait, tót-maróczit, gr. Batthány Lajos; szálona - k i t gr. Batthyány Kristóf és Lajos; jormanszдорfit gr. Batthyány Ferenc; p i n k a f ő i t gr. Batthyány Miklós; csákányit gr. Batthyány Károly; muraszombatit gr. Batthyány és gr. Szapáry családok; kőszegit és lékait hg. Eszterházy Pál; vörösvárit és gyepüfüzesit gr. Erdődy György; vépit gr. Erdődy Sándor; jánoshá zit gr. Erdődy Kajetán; v a s - várit gr. Festetics Tassilo; e g e r v á r i t gr. Széchenyi Lajos; f. l e n d v a i t gr. Nádasdy Leopold; szentgott - hárdit a cisterciták apátsága; i v a n c zit gr. Sigray család, baltavárit Horváth Eduárd. Ezen kívül főbb birtokosok még a győri, szombathelyi püspökök, a szombathelyi, győri, soproni káptalanok, dömölki, jaki, péczöli apátságok és prépostságok, gr Cziráky Antal, gr. Eszterházy Károly, gr. Széchenyi Pál, gr. Somogyi, gr. Hugonay, gr. Niczky, gr. Zichy, b. Mikos és több számos nemes családok. Végre jegyzést érdemel az, hogy hazánk-

ban egy megyében sem váltotta meg magát annyi úrbéri község, mint Vasban; mert itt a 17 helyséből álló borostyánkői urodalom magát már eddig (egy kis helységet kivéve) egészen s örökre megválté.

8. *Felosztása.* Eloszlik a megye 1 szabad kir. városra és 6 főbírói járásra, u. m. 1 kőszegi, 2 németujvári, 3 tót-sági, 4 körmendi, 5 szombathelyi, 6 kemenesaljai járás. Gyűléseit tartja Szombathelyen.

Szabad királyi város.

Kőszeg fekszik Sopronmegye szélén, a Gyöngyös vize mellett, két hegy közt, igen kies vidéken, Ausztria széléhez 3, Stájerországhoz 6 m. f-nyire. Régi dicsőségére válik az 1532-ben kiállott kemény ostrom, midőn Soliman a Zápolya pártfogója 300,000 emberrel, 300 ágyúval a város alá érkezvén, Ibrahim vezérrel a várost ostromoltatta, úgy hogy 25 nap alatt 19 véres ostromot állott ki, a halhatatlan vitéz lelkű Jurisich vezérlete alatt, a csüggedetlen Kőszeg. Utóbb is a török szörnyű veszteségén meg-^o rémülve, vérengző pusztítások között kénytelen volt a város alól eltakarodni. Jelenleg Kőszeg csinos és iparkodó városaink jele-^o sebbjei közé tartozik. Népesége 6823 lélek, kik közül polgár 520} a házak száma 667. Határának kiterjedése az 1845-diki felmérés szerint 10,012 hold, (1200 ölével) és 165²/₁₂ □ öl, mellyből belső telek 104 h., 502⁹/₁₂ l l öl, kert 133 h. 338⁴/₁₂ □ öl, szántóföld 2460 h. 8102/12 □ öl, 824 h. 82²/₁₂ □ öl szőlő, 5004 h. erdő. A város székhelye a dunántúli kerületi táblának; továbbá van itt egy kath. kir. nagyobb gymnasium, 2 növe-^o velő-intézet, hangász egyesület, egy az első alapítókról Kelez és Adelfi névvel címzett árvaház, hol 60 árva nyer ellátást Van egy, leginkább hagyományokból gazdagított kórház, saját épületén kívül 40,552 fr. 33⁶/₈ hr. alaptőkével ellátva, melly még mindig szaporodik, ezen kívül még két kórházak. Lakosai a városnak a kézműveséget szorgalommal üzik. Mesteremberek száma 426, kik az 1846-diki összeírás szerint 439 legénynyel és 148 inással dolgoztak. Találhatik ezek között 90 posztós is, kik közül azonban csak 50-en dolgoznak maguk kezére, a többiek bérbé munkálkodnak amazoknál. Van itt még egy részvényeken alapuló s már meg-^o alakított posztógyár, egy kisebb kőedénygyár. A városnak Ausztria és Stájerország szomszédságában fekvése, s azon körülmény, hogy 5 főországút vonalak vágják keresztül, a kereskedést igen élénk-^o ké teszi, a nagyobb kereskedők száma 46. A

földmívelést is meglehetősen űzik a lakosok, különösen jeles fejr bort természetnek. Gyümölcse bőven, öszibarackja híres. Végre megemlítendő itt a takarékpénztár, mely 1846. aug. 1-ső napjától azon évi december hó 31—dikéig, összesen 253,868 frt. tökével dolgozott. Portája a városnak 6½

Nevezetesebb helyek.

1. *Kőszegi járásban.* A l h a u, m. v. Stájerország szélén, harminczad hivatallal. Lakosai marhával kereskednek. Borostyánkő m. v. szorgalmas lakosai kendert, lent természetnek, vásznat, gyolcsot készítenek, borovicskát, olaját sutulnak; hegyeikben pedig réz és kén találtatik. Magas kősziklán épült vára, egy fegyvertárral s a kősziklába vágott kúttal most is épségben van. A város feje gr. Batthyány Gusztáv egy urodalmának, melynek nagyobb része azonban magát már megváltotta; az allodialis földek pedig jelenleg, boldogult Klauzál Imre társai által haszonbértelek, kiknek jeles gazdasága, kivált juhtenyésztése különös említést érdemel; ugyanezen társaság virágkereskedése is figyelemre méltó. L é k a v. L e u k a 7 m. v. hg. Eszterházy várkastélyával. Van papiros malma, számos kézművese, kik közt 66 posztós is találtaik. Pinkafő, in. v. 2440 l., kik közt 60 posztós. Lakosai erős csontos lovakat nevelnek, zsindelet s más faeszközöket is készítenek, gyolcsot szőnek s élénk kereskedést űznek. Rohoncz m. v. 4819 I. kik közt sok zsidó találtatik. A város közepén áll gr. Batthyány Gusztáv 3 emeletű roppant kastélya, mintegy 220 szobával. Van itt sok kézműves, kereskedő s egy papiros szelenczegyőr. S z a l ó n a k m. v. egy meredek hegyen; lakosai többnyire kézművesek, főképp pedig tímárok, vargák és csizmadiák. Német szent Mihály m. v. Gyümölcse sok; híres lóvásárokat tart. V ö r ö s v á r m. v. gr. Erdődy György kastélyával és vadaskertével. Lakosai többnyire takácsok és fazékasok. Vizkereszt s mindszentkor tartott vásárai különösen lenre nézve híresek. Lóvására is egy a legnevezetesebbek körül. A p á t h i kis falut nevezetessé teszi gr. Széchenyi Pál szép kerte s eredeti schweiczi tehenészete. N é m e t-G e n c s f. van katonai kórháza; lakosai jó lovakat és marhákat tenyésztnek. Jobbágyi f. lakosai igen szorgalmasok s hegyeikben találtató kékes agyagból igen kapós korsókat s más edényeket csinálnak, melylyek p e t e r s d o r f e r név alatt messze vidékeken ismeretesek. J o r m a n s d o r f vagy Gyimótfalva lakosai szinte cserépedénygetéssel foglalkoznak, és sok gyümölcsöt természetnek. A helység

feje gr. Batthyány Ferenz egy urodalmának. L i p ó t f a, R ö d Ö n, Sinnersdorf vasgyárakkal. Felső és Alsó- Or f. magyar lakosai felette szorgalmasak, sok lent természetek, gyolcsot, posztót, kést és más vasműveket készítenek, jó lovakat nevelnek; e felett A l s ó-Ö r bír egy vasgyárral; Felső-Ör pedig nem megvetendő kereskedést is folytat. F e l s ő- l ö f. német lakosai szinte igen szorgalmasok és vagyonosok is; kereskednek, gyolcsot szőnek, szép lovakat tenyésztenek, s Rakasd után első volt a helység, melly magát a törvény után megváltotta. A házak többnyire csinosak s tiszták, főnevezetessége azonban e helységnek iskolájában áll, mert azon kívül, hogy itt a közönséges tudományok négy tanító által olly kiterjedésben taníttatnak, hogy a tanulók közül más helységekbe tanítókul is szoktak vitetni, a tanítók olly fizetéssel vannak ellátva, miilyen nagy városoknak is dicséretére válnék. T a r c s a f. egy gyönyörű, keskeny, de hosszú völgyben, Kőszeghez 3½ m. f. távolságra. Híres savanyú víz forrása a falutól északra egy lapályos térségen esik. Használ ez: a nyálkás betegségekben, aranyérben, vizelethólyag dagadásaiban, köszvényben, csúzban, sülyben, anyaméhbetegségekben, dugulásokban.

2. *Németujvári járás.* Gyepü-Füzes m. v. gr. Erdődy Györgynek igen szép kastélyával s *kertével.* Van itt híres sajtcsinálás és igen jó mészégetés. Németujvár m. v. 1951 l., kik közt sok zsidó találtatik. Ékesíti hg. Batthyány nyári mulató kastélya, kellemes angolkerttel. De leginkább nevezetessé teszi e várost magánálló hegyen épült régi vára, mellynek egy része most is épségben van, több jeles gyűjteményekkel. Most a vár feje egy 59 helységből álló urodalomnak, mellyel a hercegi és grófi Batthyány család, melly előnevit is innen veszi, közösen bír. Szent-Elek m. v. lakosai igen erős és magas emberek. Szent-Gothárd kis mezőváros a Stájer szélektől 2 órányira; lakosai többnyire kézművesek és kereskedők. Hétfőn tartott hetivásárai főkép gabonára, sertésre, és marhára nézve nevezetesek. Híres e város a cistercita rend gazdag apátságáról, melly jelenleg a szentkereszt-i apátsággal is Össze van kötve. A szerzet temploma igen szép épület, s benne kifestve látható a szentgothárdi ütközet, mellyben Montecuculi a törököket 1664-ben egészen tönkre zúzta. Badafalva f. hegyen épült igen ékes szentegyházában levő b. szűz Mária képéhez nagy búcsújárások történnek. Nagyfalva legjobb dohányt természet a megyében; szőleje pedig híres fejbórral fizet. Diszítí a szentgothárdi apátság kastélya. A szentgothárdi híres ütközet a helység mellett elterülő síkságon történt. Sárosszék f.

igen szép lovakat nevel. Sósút f. meszet éget. Egy gyönyörű regényes völgyben van igen nevezetes fürdőintézete. Főhasznai a fürdőnek, tüdő, gége, vizelethólyag s bélnyalvákdsságokban érzetik *, basznál továbbá májdugulásokban, köszvényben, aranyérbben stb.

3. *Tótsági járásban.* Dobra m. v. hegyen épült régi várral. Felső-Lendva m. v. Diszesiti gr. Nádasdy Leopold hegyen épült s hajdan a Széchyek által birt tornyos várkastélya. Muraszombat m. v. igen híres baromvásárokat tart. R a k i c s á n m. v. gr. Batthyány nagy várkastélyával. Iván ez f. gr. Sigray szép kastélyával s kertével. Pecsarócz f. Ide szoktak összejönni Husvét után második vasárnapon nagy számmal az egész Tótságból leginkább az aszszonyok, az úgy nevezett meleg búcsúra (topla prouszka) hogy szemeik fájdalmát elvesztenék, marháik egészségét különféle babonaságokkal eszközölnék. Alsó-Szőlnök f. mellett sok fegyvert s más emlékeket ásnak ki, mellyek a szentgohárdi ütközetre emlékezteinek. Szén t-B e n e d e k f. legjobb bort termeszt az egész Tótságban, s mindszentnap vásárai híresek. Ekkor szabják meg az nj bor és szilvapálinka árát az egész vandaliára nézve, a mint akkor itt kél, jó formán egész éven át úgy marad.

4. *Körmendi járásban.* Csákány ni. v. gr. Batthyány Károly szép kastélyával s kertével, van jeles telivér ménese. Egervár m. v. gr. Széchenyi Lajos várkastélyával. Jak m. v. sok jó cserépedényt éget. Jövedelmes apátságát a gróf Erdődy család szokta elajándékozni. Körmend m. v. Szombathelyhez 3 m. f. nyíre 3145 L A várost 8 posta és kereskedő út vágván keresztül, ezért kereskedése igen élénk, s kivált gabonával, gyapjúval, gubacscsal, sertéssel, marhával nagyfontosságú kereskedést üz. Van egy bőrgyára, számos kézművese. De legnagyobb ékességére szolgál hg. Batthyány Fülöp pompás várkastélya, ritka szépségű fegyvergyűteménnyel s angolkerttel, melly a közönség multságára is nyitva áll. M o n y o r ó k e r é k m. v. gr. Erdődy nagy várkastélyával. Sok gyümölcsöt termeszt és cserépedényt éget. Vasvár m. v. hajdan kir. város és nevezetes erősség volt, s a vármegye innen vette nevét. Neme t-K eresztes f. sok gyümölcsöt s igen jó bort termeszt. Pinka Mindszent f. szinte sok gyümölcs termesztéssel. Pornó f. régenten cistercita monostoráról s apátságáról volt nevezetes, most sok és jó gyümölcse lüesili.

5. *Szombathelyi járásban.* Szombathely szabadalmas püspöki város a Gyöngyös és Perent vizek közt, egy felette kies vidéken, ott hol hajdan a római Colonia Claudia Savaria

nevű város feküdt. Itt köttetett 1441. Ulászló és Poslumus László pártja közli polgárháborúnak véget vető béke. Székhelye a róla nevezett kath. püspöknek s káptalannak és a vármegyének. Népeisége 4317 l. Nevezetességei közé tartozik az igen szép ízlésű roppant két tornyu püspöki templom, a püspöki palota, a két emeletes vármegyeház. Van itt továbbá kath. főemeli 8 rajziskola, egy gymnasium és lyceum, alapítvány elnggotl hitszónokok számára, polgári kórház s szegényintézet. Lakosai a kézművességet s kereskedést szorgalommal űzik, heti vásárai gabonára nézve felettele élénkek. Szentgyörgy m. v. Horváth uraság szép kastélyával s kertével. Ikervár in. v. Ekesiti gr. Batthyány Lajos gyönyörű kastélya, s rilka szépségű kerle, fáczánossal s gyümölcsösökkel. Van itt egy nagyszerű czukorgyár. Sárvár m. v. Ferdinand főhercz g nagy várkastélyával. Vép m. v. gróf Erdödy Sándor várkastélyával, sok dohányt termeszt. Bogát f. határának nevezetes része gyümölcsfákkal van beültetve. Hegyfalu, lakosai sok Ökröt hizlálnak. P é e z ö l f. apátságát az Erdödy grófi család szokta elajándékozni. Lakosai jó lovakat neveinek. Váhl f. hajdan servita kolostora volt az úgy nevezett váthi szentkutnál, mosta szentegyházában látható csudatevő Szűz Mária képéhez nevezetes bucsujárások történnek.

6. *Kemenesaljai járásban.* Ostfi-Asszonyfa m. v. régi várának nyomai alig látszanak. Kis-Czel m. v. a benedekiek kolostorával és sok kézművessel. János háza m. v., lakosai jó lovakat tenyésztenek, dohányt termesztenek szelíd szárnyasokkal pedig Bécsbe, Gréczbe kereskedést folytatnak. Miske ra. y., sok kézműves lakja. Pápócz m. v. nevezetessé teszi prépostsága és prioratusa. Hosszú Peres zteg m. v. Ság h m. v. a híres Ság hegyénél, jó bort termeszt. Itt volt plébános Krcsznerics Ferencz, fáradhatlan magyar író, kinek szótárát a m. tudós társaság 200 arannyal jutalmazta. B a 11 a v á r f. Horváth Eduárd úr kastélyával s kertével. Neme s~D ö m ö l k f. ágostai anyaegyháza igen régi, s mindjárt a bécsi és linczi békekötés kihirdetése után állíttatott. Pór Dömölk f. Szent Benedek rendéhez tartozó apátságát II. Béla alapította. Gércze f. gyümölcskertei tágasok, cseresznyéje híres.

11. Sopronvármegye.

1. *Fekvése.* Határai Sopronvármegyének északról Mosonvármegye, s Ausztriának kis része; az elsőtől a Fertő-

tava és a Hanság; a másodiktól a Lajtahegy ágazata választván el; keletre Győrvarmegye s Veszprémnek egy kis része, mellyek mindenikétől Bodonhelyig a Rába választja; délre Vasvarmegye; nyugotra pedig Ausztria határozzák. Nagysága 57,088 □ mf. Mívelés alatti föld 629,145 hold, s ebből 268,924 hold szántóföld, 42,128 hold rét, 45 675 h. szőlő, 14,823 h. kert, 166,283 h. erdő, 91,312 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* A megye nyugoti és északi részét némelly Stájerországból jövő hegyágazatok futván meg; ez erdős és hegyes, hellyel közzel kies völgyeket rejtván keblében. Ellenben déli és keleti része, azaz egészen fele, róna és lapály. Már ez említett tulajdonságából is könnyen gyaníthatni a megye különféle természeti kincseit. Ugyanis a nyugoti rész bájoló szépségű vidékekkel, erdőkkel, híres borttermő szőlőhegyekkel, gesztenyés és gyümölcsös kertekkel, s végre érczes forrásokkal, ásványokkal; a keleti rész ellenben kövér búzaföldekkel, buja növésű rétekkel, ezekre menő nemesített birkanyájakkal, ménesekkel és marhacsordákkal dicsekedhetik. A földminőségét tekintve általában agyag, pórhányós fekete, kerti föld leg több van a Répcze és Ikva vizek mellékein. Levegője tiszta és egészséges; a szelek gyakoriak s gyakran igen erőszakosak. Tavasz a nagy szelek miatt hideg, kényesebb növényeket megrontó, legmelegebb éghajlattal bír a Fertőtava nyugoti melléke. Azon hegyek, inellyek a megye nyugoti részét ellepik, mindnyájan Ausztrián keresztül, Stájerországból jönnek be, s itt három nevezetes hegyláncot képeznek. Az első, melly szent Rozáliánál jön be, hol egyszersmind legnagyobb magasságát eléri, délkeletnek húzódik, s több apróbb kibocsátolt ágai az úgy nevezett nagy erdőben érnek véget. E hegylánc többnyire erdőkkel borittatik, kivevén azon legdélibb részét, melly csepreginék neveztetik, s melly szőlőtőkékkel van elborítva; továbbá itt találatnak azon gazdag kőszénbányák, mellyek Brennbergnél, Riczingnél stb. olyan nagy haszonnal míveltetnek. A második főhegylánc a lajtai; a harmadik az, melly a Fertőtavát nyugoti s déli oldaláról, azaz Sércztől kezdve egész Széplakig körülövedzi. Ez utóbbi inkább csak dombsor. Ennek a tófelőli oldalán teremnek a híres ruszti és soproni borok; de már nyugoti oldala észrevehetőig zordonabb s leginkább erdőkkel fe-

detik. Nevezetes e hegysor arról, hogy a legjobb kőbányák itt találhatók, s hogy többnyire mésző anyagú ágyazataikban kővé váll tárgyak, u. m. csigák, csontok stb. szemlélhetek.— Folyóvizei Sopronnak a Répcze. Ered ez több északról lerohanó patakból s Lomcsándnál egyesülvén, elébb délnek foly Guorig, innen keletre intézi útját, s határt von Vasvármegye közt; Dienesfalvától kezdve pedig északra csavarodik, s Vittnyéden felül a Hanságban elvész. Ennek mind a két partját a legzsirósabb rétek kísérik, mellyek nemcsak sok, de igen jó és hizlaló szénát is adnak. A R á b a Vasvármegyéből jön be, s Kcczölnél egy gát miatt két ágra szakad, s egyik ágával északnak foly s Kapuváron felül a Hanságba vegyül; a másik ág, melly öreg Rábának is neveztetik, elébb keletnek, majd északnak folyván, határi von Győrvármegye közt. E két ág közt fekvő vidék neve: Rábaköz. Az 1 kv a sok patakból ered, s Czenknél e nevet felvevön, keletnek foly; de már Endréden túl a Hanság nyeli el. Sok malmot hajt; melléke igen termékeny. A Vilik a a fraknoi hegyből eredvén, keletnek tart, s egy szép tágas völgyet képezvén, Sércznél a Fertőbe ömlik. Számos malmokat forgat. A Lajta csak északnyugoti határát érinti a megyének. Számtalan patakjai közül a Csáva legnagyobb, s ebből áll főkép a Répcze folyója. Liszt-, kalló- és fűrészmalmaival sok hasznot hajt. — Tavai közül első helyet érdemel a Fertő, melly hazánkban is a Balaton után legnagyobb. Hossza északról délnek 4, szélessége néhol 1, néhol 1½ mf.nyi. Egy részét teszi e tónak az úgynevezett Hanság, vagy, mint itt hívják Hány, melly Pomogy és Sarród közt fakad ki a tóból, s keletfelé Sopron- és MOSOM megyék közt 4 mfnyinél tovább terjed. Ez nem egyéb roppant mocsárnál és lápnál, melly csupán kákát, nádat, reketyét terein. Némelly szárazabb esztendőben annyira kiapad, hogy a lakosok szénát kaszálnak benne, s ilyenkor ha vigyázatlanságból gyökeres és ingoványos földe meggyulad, egészen heég, s képtelen üregeket hagy a tíiz maga után. A barbarcai tó Győrvármegye szélén különös jóízű tekenősbékáiról nevezetes.

3. *Termékei.* Tisztabúza sok és igen jó természetlik a Répcze és Ikva mellékén s a Rábaközben; ezenkívül a soproni piacon jóságáról híres az ágfalvi búza. Rozs, árpa, zab mindenütt. Hajdina a hegyes vi-

dékekről, mindinkább elterjed a magyarok által lakott rónaságra. Burgonya igen sok, főleg a hegyes tájakon. K omló ültetvények vannak Kis-Martonban. Dohány csak a Rábaközön terem, s a vidéki kereskedők általában veszik a rábaközi dohányt, s a leveleket gondosan osztályozva, a javát vittnyédi név alatt adják el a városokban. Egyébkint a híres Vittnyédivel méltán vetekedik a hőveji, melly amannál gyöngébb. A kapuvári nagy részt igen erős és csak búméinak használtalik. Széna a Hanság körül felette nagy mennyiségben terem, de fez csak szarvasmarhának és lónak való; ellenben a répcze melléki széna kitűnő jóságú és hizlaló. Gyümölcs dolgában meg van áldva e megye, mert igen sok, édes, mindenféle fajú, ámbár nemes gyümölcs felette kevés találatik. Híres a marczi, fraknoi és ruszti cseresznye, pulyai őszibarack, ruszti szőlő. Gesztenye Fraknónál, Sopronnál egész erdővel van, s Kis-Marton vidékén az adózók cseresznyéből és gesztenyéből sok ausztriai pénzt vesznek be, s az olasz név alatt Bécsben árult gesztenye többnyire Sopronvármegyében terem. A soproni aszalt szilva, körte, és barack katulyákba csinálva, messze elhordatik, s nevezetes kereskedési czikk. Egyébiránt Sopron tájékán legtöbb; a Répcze és Rába mellékein legkevesebb gyümölcskertet láthatni. Borai közt a ruszti, a világszerte híres tokajinak enged valamit, de a ménésivel vetekedik. A soproni bor bár jó ugyan, de mindkettőnek igen enged; ezután említendő a csepregi. Szinte jó s erős borok még a rákosi, oggauri, medgyesi, boozsi a Fertő partján. Mint jó asztali borok dicsértetnek a nyéki, németkeresztúri, szeptmargiti, loosi és hidegség!; ezután jönnek a kövesdi, szentmiklósi, szakonyi. Erdő a nyugoti hegyes vidékeken elég van, s mégis a nagy népesség miatt drágább itt a fa, mint az erdőben szükölködő Rábaközben. A Répcze és Rába inellékiek ellenben, hol hajdan sok szép erdő, most csak bokros hely, nagy szükségét érznek fadolgában, s a szegénységtagarólászáritással, ganéjjal, vagy a Hanság környékein, náddal pótolja ebbeli szükségeit; a vagyonosabbak pedig Csepreg tájékáról és Vas megyéből szereznek tűzifát. Atlatokországból a Répcze mellékén szép divatjában van az ökörhizlalás, de maga a marhatenyésztés aránylag csekély, ámbár a hizlalás kedviért sok szép, csontos, széles ökröket láthatni. A németeknél és horvátoknál mind a legelő, mind a rét szü-

ken lévén, a marhatartás nem nagy fontosságú, de tehene-
ket jókat tartanak. A milyen mértékben híres a Répcze-
melléke ökreiről, olly mértékben dicsekedhetnek a rábakö-
ziek jó lovakkal. Itt a jobbágyság nagy részt lovakat tart,
s épen nem ritkaság egy gazdánál 6—12 darabot látni, sőt
a ki csak szerit teheti, igyekszik legalább is, négy jó vérii
pajkos lovat szekere elébe fogni. Juhot nemcsak az uro-
dalmak, hanem a nemes birtokosok is számosan tenyészte-
nek, ellent nem állván a legelők nagy részt szűk volta.
Sertést a házi gazdák maguk szükségére nevelnek;
nagyban ezen állat itt nem tenyésztetik, s azon sok ezer
darab, melly évenként Sopronban eladatik, az alsó várme-
gyékből és Szerbországból jó. A selyem bogárte-
n y észet és jövendő biztos felvirágzását egyenesen a fá-
radhatlan hazafinak, Széchenyi István grófnak köszönhet-
jük. Czenken az eperfäültetés, nagyban üzetik, mind el-
adásra, mind az urodalmi tábláknak fávali bekerítésére, mi
már nagy részben megtörtént. Továbbá „sopronvasi sze-
deregyesület“ neve alatt egy részvényes társaság állott
össze, mellynek célja saját telkein, mellyeket Sopron vá-
rosa határában vásárlóit, eperfaiskolát állítani, s eladandó
csemetéivel a szederfa tenyésztését e környéken terjesz-
teni, ezt selyemtenyésztés által idővel állandó, s igen hasz-
nos élelemforrássá alakítani. Szelid szárnyasállatokat a Rép-
cze és Rába mellékiek igen sokat nevelnek; mert az
ezekkel s tojással való kereskedés Bécsbe sok magyar
gazdasszonynak fő jövedelmét teszi. — Vadállatok-
ból farkasok még itt ott a Hanság bozótjai körül gyakran
károkat okoznak. A F értő tava csukát, pontyot, kárászt
s más apró nemű halakat eleget szolgáltat, de nem felette
sokat és jó izüt. — Ásványok országából. Ásvá-
nyai közt főfigyelmet érdemel a kőszén, melly e megyében
több bányákban ásatik. Legnevezetesebb ezek közül a
brennbergi, melly egy neme a barnakőszénnek, s olly bő-
séggel van, hogy ágyazataiban 10—lőölnyi vastagságnyira
fekszik. Egyébiránt kénkövel és timsóval vannak rétegei
keresztül ágozva, a honnan a brennbergi kőszén, nem olly
jó, mint az ország több más részében, mert abból 9 mázsa
számittatik egy öl kemény tűzifára, ezekből pedig 8 má-
zsa. Brennberg Sopron városa tulajdona. Különös említést
érdemel itt a gőzerőmű, mellyel a kőszénbányából a víz
és kőszén felemeltetik. Nem messze Brennbergtől, Riczing

határában is ásatik kőszén, melly szinte barna fajú s elég gazdag lenne, ha több gonddal műveltenék. Az újfalusi (Neufeld) határon találtatott kőszén igen sok timsó részecskével van vegyítve, mellynél fogva a haszonvehetlenek egyberaktván, meggyújtatnak, s ezekből készül a timsó, melly jóságára a híres munkácsival vetekedik. Épületre való terméskövek több kőbányákban töretnek, még pedig olly jó minőségűek, hogy Ausztriába is kihordatnak. — Ásványos vizek következő helyeken találtatnak: Balf, Bándorf, Kabold, Nagy Höfflein, Német-Keresztur, Pecsényéd, Sércz, Szent-András, Harka, Lajta-Sz. Miklós.

4. *Népesség.* Sopronmegyének népessége 210,016 lélek, kik laknak 3 kir. városban, 38 mezővárosban, 198 faluban, 31 pusztán. Esik egy négyszeg mérföldre 3687 l. — Nyelvükre nézve a magyarok 91,587, németek 84,148, horvátok 27,141, zsidók 7140 lelket számlálnak. A római kath. 129 anyaegyházban 175,673 lelket számlálnak, s egyházi dolgaikban a győri püspökségtől függenek. Az evang. lutheránusok 19 gyülekezetben 27,164 lélekkel, a dunántúli superintendenstől függenek. Reformátusok vannak 39-en. Zsidók száma 7140.

5. *Ipar és kereskedés.* A nemesebb szorgalom a mezei gazdaság körül szép előmenetelt tesz, kivált a nagyobb birtokosoknál, hol a váltógazdaság, lóhere, luczernatermesztéssel, a barmok gondosabb tartásával s nemesítésével párosulva, majd csaknem közönségesen be van hozva. Nagyon dicséretes ága továbbá az iparnak az ökörhizlás, melly a Répcze mellékén divatozik. Közönséges kézműves nemcsak a királyi és mezővárosokban, hanem a nagyobb helységeekben is elég van; de gyár az egész megyében kevés. Sopron városában találtatik egy czukorfinomító gyár, egy könyvnyomtató műhely, 45 posztószövőszék, sok késcsináló, fazekas és tímár; a gőzmalom ez időben nem dolgozik. Kismartonban 1 bőrgyár s egy könyvnyomtató műhely. Nagy Höffleinban eczet és liqueur gyár. Czenken kocsigyár vagyon. Eszterházán répaczukorgyár találtatik. — Kereskedése a városnak Magyarországhoz mérve elég élénk, sőt hazai termékekkel s barmokkal való kereskedése felette nagyfontosságú. Különben a megyei gazdák, földesurak, úgy szinte a jobbágy ok, gabonájukat ritkán adhatják el oda haza, hanem Sopronba viszik hétfőn és pénteken, s ott veszik meg a kereskedők,

kik többnyire horvát jobbágyok, és nagyobb részt Bécs-újhely környékére viszik. Előbb Sopronmegyének jobb borait élénken hordották Porosz-Szileziába, de mióta a német vámszövetség létesült, és ez által Németország szélén a vám nagyobdott; magában Németországban pedig a közben levő vonalokon kevesebb lett, a rajnai és más jó német borok a magyart elnyomják. A borkereskedés tehát most nyomorult, a gyöngébb borokat lefelé viszik, nevezetesen Rábaközbe Sérczről, Fehéregyházáról. Sokan a megyei lakosok közül apró marhakereskedésre adják magukat, s kocsikkal a magyar helységeket eljárván, a tyúkokat, kappanokat, hidakat stb Sopronba vagy Bécsbe viszik. Szinte így kereskednek gyümölcscsel a németek és horvátok a róna magyar vidékekre, honnan aztán gabonával terhelt szekerekkel térnek vissza. Legelső kereskedő helye Sopron, hol 40 kereskedő hazai termékekkel, külföldi gyári és gyarmati árukkal nevezetes kereskedést üz; híres hetivásárokat tart, országos vásárai közül a virághéti baromvásár legnevezetesebb.

6. *Jobbágytelkek és adó.* Egész jobbágy bír itt első osztályban 16, másodikban 18, harmadikban 20, negyedikben 22 hold szántóföldet; rétekből első osztályban 6, másodikban 8 embervágót. Ilyen egész jobbágytelkek számítatik 3889. Az 1828-diki országos összeírás szerint az adó alatti földmennyisége 180,520 hold. Ezen kívül Buszt városának területe 1540, mellyből adót fizet 1198 hold. Sopron városáé 31,554 hold, mellyből adó alatt van 12,898 hold. Kismárton be nem küldte. Portája a megyének, mellytől hadi adót fizet 194. Sopronvárosának 24. Kismartonnak 5. Rusztnak2.

7. *Nemesség és urodalmak.* A nemesség összes száma 12,808 1. ezek közül szavazó nemes íratott össze 1845-ben 3202. A megyének csaknem kétharmad részét bírja hg. Fszterházy. Ezután főbirtokosok gr. Széchenyi Lajos, Pál, és István, a győri püspök, gr. Festetics Tassiló bírja a sághi urodalmat, gr. Festetics Vincze, Sándor és Lajos, a csornai prépost, gr. Cziráky Antal, gr. Viczay, b. Meskó, Jankovich Isidor, gr. Niczky, gr. Zichy Miklós, gr. Eszterházy János, gr. Pejacevich, pápóczi prépostság, liliummezei cisterciták, a győri és soproni káptalan s több nagyobb és kisebb birtoka nemes családok.

8. *Felosztása.* Eloszlik három sz. kir. városra u. m.

Kis-Marton, Rüszt, Sopron; és 5 főbírói járásra, mellyek ezek: 1 alsósoproni, 2 felsősoproni, 3 répczemelléki, 4 felső rábaközi, 5 alsó rábaközi járás. Gyűléseit tartja Sopronban.

Szabad királyi város.

K i s-M a r t o n fekszik egy szőlőtőkékkel, erdőkkel megrakott hegytövében, igen kies egészséges vidéken. Bécstől 6, Soprontól $2\frac{1}{2}$, a Fertótavától $1\frac{1}{2}$ m. f-re. Tulajdonképen két részből áll, a királyi városból és hg Eszterházy által bírt várból és váraljából. A királyi városban nevezetes a sírbolt, melly az Eszterházy hercegi családnak temetőhelyül szolgál. Lakosainak száma 3111 főre megyen, kik mind németek. Portája, melly után hadi adót fizet 5. — A váralja felül esik a városon, s számlál összesen 2854 lakost, kik szinte németek, s köztük sok a zsidóság. Nevezetessé tesz még külföldön is e várost a hercegi pompás kastély, hol a magyar királyok képcsarnoka különösen említendő; a felséges angolkert, mellyben a gőzerőmű, mellyel a kert locsolása tétetik, figyelmet érdemel; a kálvária, melly Magyarországon a selmeczi és eperjesivel az elsőség felett vetekszik, s ide igen népes búcsújárások történnek. Végre a vadaskert.

R u s z t legkisebb királyi város kies vidéken, a Fertótava és híres bort termő szőlőhegyei közt, 1179 lakossal. — Van egy polgári kór- és szegényekháza. Legnagyobb nevezetessége pedig híres bort termő szőlőhegyében áll. A ruszti bort sokan elibe teszik a ménesinek, s mindjárt a tokaji után sorolják; dicséretet érdemelnek a rusztiak azért, hogy bortermesztőkben a minőséget a mennyiségét soha fel nem őrizzák, azért is boruk eddig mindig megtartotta eredeti jóságát, de kevés is terem, a 6565 kapára menő (20 illy kapa tesz 1200 □ Öles holdat) szőlők csak 25,529% soproni akót teremnek.

Sopron igen régi s hazánkban egy a legszebb, legnevezetesebb királyi városok közül, mind Bécstől, mind Posontól 8 mértföld távolságra. All a város bel- és külvárosból. Maga a belváros kicsiny, de rendszeren épült utszái járdákkal ellátvák. Nevezetesebb épületei: A külső város régi gothiz-lésü szentegyháza, a városház tornya, melly az országban legmagasabbnak tartatik. Szt Ferencz szerzetének temploma, az új derék vármegyeház, a casino épület, s több magános épületek. Van itt egy első bíróságú váltótörvényszék, mellynek hatósága Sopron, Zala,

Vas, Veszprémmegyékre terjed ki, királyi, hadi és tartományi biztosság továbbá e város székhelye a megyének és egy lovasezred főtisztí karának. Van egy kath. gymnasiuma és virágzó ágostai lyceuma 6 tanítóval, ágostai mesterintézet stb. Népessége a városnak 14,987 l., kik magyarosodni kezdő németek. Élnek kézművességből, kereskedésből, melly itt igen élénk, földművelésből, bor- és gyümölcsstermesztésből. Van itt egy czukor-ginomitógyár, egy lugsó és hamuzsír főző intézet, könyvnyomda, 1 gyapotszövő-intézet, sok kécsináló, fazekas, 2 könyváros és művészeti bolt, számos postósai jó középszerű postót készítenek. Negyvenen felül menő kereskedői borral, gabonával, szarvasmarhával, sertéssel, mézzel, viaszszal, gyapjával, gyümölcscsel, kéz- és gyárművekkel igen jutalmas kereskedést üznek. Országos és hetivásárai kivált szarvasmarhára és sertésekre igen fontosak. Legközelebb gyapjúvásárra is szabadalmat nyert. A Fertőtava partján keletre nyúló szőlőhegye termi a jó soproni bort. Sopron városa földesura 8 helységnek, u. m. Ágfalva, Harka, Balf, Kopháza, Klimpa, Medgyes, Lépesfalva és Bánfalva. Ez utóbbi helység határában van gazdag kőszénbányája.

Nevezetesebb helyek.

1. *Felsősoproni járásban.* Fekete város m. v. hajdan vár vala, mellynek falai nagyobb részt állanak, és a város bástyák közé van építve, a bejárás is a régi kapun. Frakn óváralja m. v. Ausztria szélén, épen a fraknoi vár tövében. Van bires cseresznyéje s roppant gesztenyés erdeje, melly a megyében legjobb gyümölcset terem. A fraknoi vár egy meredek hegyen épült, hova gesztenyés és cseresznyés kertek közt vezet fel az út, a négyszögű várkastélyban különös figyelmet érdemel a fegyvertár, s más hadi készültek gyűjteménye. Itt van hg Eszterházy lieczegi kincstára. A hercegi ágyús csapatoknak főszálása, s ezenkívül a várörzésére egy hercegi gránátos osztály is szokott itt tanyázni. H a r k a m. v. savanyú vízforrással. Nagy Hö f f lein m. v. a bécsi országúiban, hg Eszterházy fürdőházával, eczet és liqueurgyárral. K abol d m. v. Ausztria szélén, liszt- fűrés- és kallóalmokkal. Sok gyümölcsöt és gesztenyét termeszt. Van savanyúvíz forrása. A város mellett levő várat hajdan gr. Kéry bírta, ez fogatta meg Zrínyit és Frangepant 1670ben, midőn nála barátságotés menedéket keresnének, s küldötte Bécsbe. Német Keresztur m. v. savanyu vízforrással s hg Eszterházy 4 toronnyal ékesített várával.

Lanszer m. v. van sok gyümölcse s gesztenyéje; roppant nagyságú régi várának falai jobbra fenállanak. Nagy Marton m. v. sok mesteremberrel s kereskedővel. Erdeje teli vadakkal. Lajta Szt.Miklós m. v. van harininczad hivatala, savanyú vízforrása. Nyék m. v. hajdan fallal kerített erősség volt, határában szappan föld találtak. Pecsényéd m. v. savanyúvizét Pécsbe is hordják. Rákos m. v. Ékesíti a győri püspök díszes nyári kastélya, szép kerttel. Kőbányává híres. Szőlőhegye jó bort terem. Szarv-kő m. v. erdeje vadakkal bővelkedik. Közel a városhoz egy hegytetőn láthatni régi várának omladékait. Ágfalva f. híres búzát, sok gyümölcsöt termeszt. Ralf v. Farkasé bora híres, barackja, mondolája s más gyümölcse sok. Nevezetes hideg kénes forrásáról, savanyúvizéről és fődöntézetéről, melly a soproniaknak kedves mulatóhelyük. Bánfalva v. Lakfalva f. Soprontól nyugotra 1½ órányira, igen szép vidéken. Határában van az úgynevezett Brennbergi kőszénbánya. Itt 10—16 öl mélyen fekszik a barnakőszén s gőzerőművel huzatik fel. Daru falva f. gr. Zichy Miklós szép kastélyával s kertével. Márczfalva f. cseresznyéje sok és igen híres. N á d a s d f. R i c z i n g f. amannak savanyú vízforrása, ennek kőszénbányája van. Rétfalu sok gyümölcsöt termeszt.

2. *Soproni alsó járásban.* N a g y-Czenk m. v. az Ikva vize mellett a Fertőtől ½ m.fre. Van egy igen nevezetes kocsi-gyára, számos mesterembere, szederfatenyésztése és selymeszete. K i s-C zenk falut tőle csak az Ikva vize választja el. Ekesiti ezt gr. Széchenyi István angol Ízlésű fényes kastélya. L o o s m. v. gr. Viczay csinos kastélyával s kertével. Lövé m. v. határa híres búzát terem. E s z t c r h á z a *f. hg Eszterházy pompás kastélyával s ritka szépségű kertével. Van itt egy eredeti angol ménes s répaczpkorgyár. N e m e s k é r f. Itt volt a múlt század közepéig Sopronvármegye széke, s a megyének hajdani udvarházát jelenleg Kis Pál fiumei kormányzó bírja. K I astro m f. egy kies völgyben. Ekesiti a cisterciták laka és szentegyháza. Peresznye, Német-Pereszteg, Röjtök faluk csinos urasági kastélyok- s kertekkel. Felsőpulya f. van egy szép kastélya, sok gyümölcsöt s híres barackot termeszt.

3. *Répcze melléki járásban.* B e ö, m. v. Jankovics uraság kastélyával. Rétjei igen jó szénát adnak. Csepreg m. v. 2334 l. közel a Répczéhez, igen kellemes vidékén. Igen jó bort és sok gyümölcsöt termeszt. Lakosai már rég időktől fogva évenként lóversenyt tartanak. Gr. Nádasdyak alatt virágzó város lévén, híres evang. iskolája s Lünyvnyomó intézete is volt. Itt tette közönsé-

gessé Szilvester János a magyar újtestamentomot 1541-ben, és Dr Veszprémi szerint a legelső magyar grammatica is itt nyomott 1539-ben. Répce Szemere m. v. sok úri lakházakkal. Különösen rétjei gazdagok. A1 só-Felső-és Közép-B ü k k f. ékes úri lakokkal és kastélyokkal, mellyek *köziül* legnevezetesebb az, mellyben hazánk nagy szónoka Nagy Pál tölté csendes falusi magányban honának s a közjónak szentelt életét. Keresztény f. E helységet Mária Terézia Kollár Ádám híres tudósunknak ajándékozta, s most is egy testvérétől származott rokona bírja. S á g h f. gr. Festetics Tassiló szép kastélyával s nevezetes méhtartással.

4. *Rábaközi felső járásban.* Kapuvár m. v. 3844 l., kik közt találtató sok dohánykertészek jó, de a vitlánydinél sokkal erősebb s inkább burnótnak való dohányt termesztenek. 70—80 évvel ezelőtt találtak itt a Hanságban egy gyermeket, ez négykézláb futott, legkedvesebb eledele béka volt, lábujjai között uszóhártya nőtt, egy évig tartották őt a várban, honnan végre elszökött. Régente Kapuvár erős vár volt, s a mostani jobbágyok, mint hajdúk védelmezték, s ezért kaptak szabadságot. Utóbb a védelemrendszer változván, a katonai szolgálat helyeit más szerződés kötetett, s gróf Nádasdytól nyert engedmény levélben az is foglaltatik, hogy szabadságaikat csak addig tarthatják meg, míg katolikusok maradnak. M i h á l y m. v. a *kis* Rába mellett sok *marhát* s juhot tenyészt. Vittnyédf. valamint vidéke igen híres dohányt termeszt.

5. *Rábaközi alsó járásban.* Csorna m. v. 3902 l., kik közt számos mesterember s kereskedő találtatik, kies róna vidéken. Nevezetessé teszi a praemonstrati szerzet prépostsága, melly hiteles levéltárral is bír. Ékesíti a csinos préposti lak és kert. Egyed m. v. gr. Festetics szép kastélyával. Lakosai jó lovakat tenyésztenek. S z á n y m. v. Ékesíti a győri püspök kastélya. Lótartása említendő. Szili m. v. Ló és marhatenyésztése nevezetes. Szent-András f. Itt született Kis János superintendens és fáradhatlan tudósunk. Határa szép búzát s rozsot terem. Szili-Sárkány f. a pápai országnban. Tágas határán a birkatenyésztés nagy divatban van.

II. Dunáninneneni kerület.

Poson vármegye.

1. *Földterülete.* Poson vármegyének halárai északról Nyitra-; keletről Nyitra-, Komárom-, Győr-; délről Győr-, Mosonvármegyék; nyugotról Ausztria s egy kis részben Morvaország; Győr- és Mosonvármegyétől a Duna, Ausztriától s Morvától a Morva vize választván el. Földterülete 82 699 □ mértföld. Használható földje 805,115 hold; melly böi 385,675 szántóföld; 80,713 rét; 34,835 szőlő, 10,244 kert; 162,320 legelő és 221,328 erdő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Posonvármegyét a termékeny erdőkkel változó rónaság, a viruló szőlőhegyek s a hatalmas Dunának zöldelő szigetei s gyümölcsösei, a sűrűn elhintett faluk és városok, a számos és pompás urasági kastályok és kertek, méltán azzá varázsolják, minek hajdan Csalóközt nevezték; t. i. arany kertté, melly nevezet azonban inkább rá illik az egész megyére, különösen pedig Poson, Szentgyörgy, Bazin, Vöröskő és Szomolán vidékeire, melljek a természettől többféle javakkal s igéző szépséggel ajándékoztattak meg. Egyéb-iránt a megye csaknem egészen rónaság, mellyet a Posontól északra húzódó Kárpát hegyláncz két igen egyenetlen részre hasít. E hegyláncz, melly a Kárpát kezdetét teszi, Dévénytől Posonnak elébb keletre, Posontól tovább északra húzódik, s felső északi részén több ágakat eresztvén ki, Fehérhegy név alatt ismeretes. Keleti oldalát egész menetében híres bortermő szőlőtőkék, tetejét és nyugozsi oldalát pedig roppant bikkesek és fenyvesek borítják. Nevezetesebb hegycúcsai: 1. a K óh el Dévény mellett. Ennek alján s oldalában számos tengeri csigák és más állatok csontjai találatnak. 2. A Gemsenberg, Poson határában. 3. A s z e n t g y ö r g y i hegy, gesztenye erdejével.

4. A B á b a Vöröskő mellett, legmagasabb az egész megyében. 5. Via oka a kuklói, 6. Bach stun és. Peter kun a széleskúti határban. — Hegyüreei közt a Detrekői két barlang legnagyobb; ezen kívül kisebbek vannak Borostyánkőnél, Szomolánnál, Stomfánál, Bazinnál. — Legnagyobb folyama a Duna, itt több ágakra szakadván, számtalan apró s négy nagyobb szigetet képez, s ezek: Csalóköz, Szigetköz, Csilizköz és Vizköz, mely utóbbit kivéve, a többiek más megyékbe is kiterjednek. A Vág keleti oldalát mossa a megyének, s igen sebes folyása lévén, medrét gyakran változtatja. Áradásokat okoz ugyan, de szálfa s Negyedig felfelé nagyobb szerű dunai hajókra is alkalmas. A Morva, mint már említém, Ausztriától választja el a megyét, s Dévénynél szakad a Dunába. Igen szép víz ez, s könnyen hajózhatóvá lehetne tenni; most csak tűzifát eresztgetnek le rajta. ADudvág, Fekete víz, Mi a v a, Blava, Tirna, Par no, Rónává, Gidra, Csádé, Rudava, Ma ni na stb. mind apró folyók s patakok. E vizek itt-ott mocsárokat képeznek, különösen az alsó Csalóközben Böös és Bögöllő körül nagy kiterjedésű mocsárok és rétes helyek vannak. Szentgyörgytől keletnek szinte terjed el egy posványosság 8ur neve alatt. E helyen feküdt hajdan a rómaiak idejében Peisum tava, melytől vévé nevezetét Poson is.

3. *Termékei.* Földe a megyének termékeny fekete agyag, különösen a Csalóközben, még termékenyebb a Mátyusföldén, (így neveztetik azon térség, mely a Vág, Kisduna és a Kárpát közt terjed el); ellenben a Morva mellékén sivatag és homokos. Búza legtöbb természetik a Csalóközben. Róz mindenütt, de legszebb a Mátyusföldén. Árpát, burgonyát is nagy mennyiségben, de kukoriczát csak házi szükségére művelnek. Szép és sok k e n d e r terem a hegyentúli járásban; hanem d o hánytermesztéssel csak a vásárútiak és udvárnokiak foglalatoskodnak. Híres káposztát természet a Csalóközben Szemet, Gulor, Nagy-Bodak; a hegyentúli járásban Besztercze, Mászt és Stomfa. Hajdan a Csalóköz arany- és gyümölcskert névvel tiszteltetett meg; de ma épen nem érdemli, mert kivevén némelly dunaparti helységeket, másutt gyümölcsfát is alig láthatni. Jelenleg legtöbb s legszebb gyümölcs terem Poson, Szentgyörgy és Magyar-Bél vidékén. Szentgyörgy és Récse közt gesz-

tényé erdő is van. — Posonmegye fehér asztali borát méltán a jobbak közé számíthatjuk az egész országban. Főképp nevezetes a récei, szentgyörgyi, praesni (Weinern), grünaui, bazini, limbachi, modori, diósi, dubovai stb. A szentgyörgyi aszú a híres rusztival vetekedik. Sok bort természet még Szencz vidéke is, de csak másod osztálybeli; ellenben a Csalóköz s Mátyusfölde teljesen nélkülözi a szőlőkerteket. A Duna szigeteiben tágas és olly jó legelő k vannak, hogy ezeken a marha legcsekélyebb gondviselés mellett felhizik, holott némelly csalóközi falukban fejős tehenet alig lehet tartani a felette szűk és sovány nyári legelő miatt. Hasonló eset van a rétekkal, mert mikor a felső csalóközi járás legtöbb helységei ezekben legérezhetőbb szükségét szenvednek: akkor az alsó Csalóköz, főképp Böös, Nyék és Karosa tájéka több ezer szekér szénát adhat el, melly azonban vadvizes helyeken teremvén, más tájbeli marhának épen nem kedves. Alótenyésztés e vidéken virágozik leginkább. Ménesek vannak Kiri-polczon hg Pálffy-nak, Tallóson gr. Eszterházy Mihály-nak. A s e l y e m birkatenyésztés egész megyében közönségessé vált, s főjövödelmét teszi az uraságoknak. De ásványokban sem szegény e megye. Igen jó s tiszta arany találtak, 40—50 mark, a bazini bányákban; p i s k o l c z Bazinnál s Femeknél; márvány Stomfa s Vöröskő mellett; vas, réz Borostyánkőnél; barna kőszén Modor és Diós vidékén; Végre Szentgyörgyön hideg kénes-, Bazinnál pedig hideg vasas ásványvizek.

4. *Népesség.* Népessége a megyének 295,0481. (27,000 nemes személy, a legutóbbi tisztválasztás alkalmával szavazó nemes 6750 fő Íratott össze); és így esik egy II m. földre 3598. E népesség lakik 5 királyi városban, 34 mezővárosban, 277 faluban és 73 pusztán. Nyelvkülönbség r e nézve van magyar 105,931; tót 124,864; német 48,128; zsidó 16,125. Vallástekintetben r. katolicusok legtöbben vannak, s 135 plébániáikat az esztergomi érsek igazgatja. Ezen kívül van a megyében két társas káptalan, u. in. a posoni és nagyszombati, 9 férfi és 4 apácázárda, és 247,064 lélek. Az evang. luth. 24,251 lelket s 13 anyaegyházat számlálnak, mellyek a dunamelléki superintendentiában esnek. Megjegyzésre méltó, hogy Német-Gurábon, Alsó- és Felső-Szeliben és Somorjában a lutheránus atyafiak magyarok, egyébiitt tótok és néme-

tek. A 7608 lélekre menő reformátusok 9 anyaegyházai a dunántúli superintendenstől függnnek. Az 1846-díki vármegyei Összeírás csak 178,294 nem nemes főt talált, mihez, ha hozzáadjuk a 27,000 nemest, és sz. k. városok népességét 57,830 lélekkel, úgy az egész megye népessége 263,124 lélekre, s így sokkal kevesebbre ütne, taint mennyi népeiséget mi kiszámítottunk. De a megyei összeírások hiányai ismeretesek, s itt csak azt jegyzem meg, hogy 1846-ban e kútfő szerint 3673 született, 3249 meghalt, s így csak 324 volt a szaporodás (?).

5. *Ipar és kereskedés.* Budapest után Magyarországnak legnagyobb iparúzó városa Poson, mint ezt alább látandjuk; de szerteséjljel a megyében is nem csekély ipart találhatni. így két szesz- és eczetgyár van Nagyszombatban; ugyanitt, valamint Modorban, Bazinban, Czajlán, Somorjában számos posztosok vannak, kik a közönséget világos kék posztóval tartják. A megyében levő négy papirosnialom, u. m. a borostyánkői, bazini (zumbergi), vöröskői és deitai, író-nyomtató-, itató- és pakoló papirost készít. Vas- és rézhámor van Borostyánkőben, ugyanitt puskapormalom; ezen kívül híres késcsinálók a nagylevárdi és szentjánosi habánok, sárga cserépedényeket készítenek Dévénben, Deitén; fejéredényekét Kosolnán, Nagylevárdon. Losoncz falu és némelly helysége a hegyentúli járásnak faeszközök és edények csinálásával foglalatoskodik. Répaczukorgyár van Nagyszombatban. Kereskedéséta megyének aDuna és Vág hajózható vizei, a jó karban tartott országutak, s már most a poson-nagyszombati-szeredi lóerőre épített vasút is hathatósan előmozdítják; különösen átmeneti kereskedése a bányavárosok felé nagy figyelmet érdemel. Nevezetes vásárok gabonára nézve a somorjai; ez mindenik közt legnagyobb; továbbá a posoni, nagyszombati, szeredi és szerdahelyi. Szarvasrharának nézve legelső a szenczi, hol minden hétfőn közel ezer darab ígás és hízott ökör adatik el, az utóbbi többnyire mészárosoknak. Népes baromvásárok még a gajári, szentjánosi, csütörtöki, szerdahelyi, vásárúti, nyárasdi, somorjai, szeredi. Jobb fajta lovakat lehet venni Nagyszombatban és Vásáruton. Végre híres posztó- és gyapjúvásárok tartatnak Nagyszombatban; ugyanitt Szulinyinak első borkereskedése van a megyében. Fe-

nyőszálakra, deszkákra s más faeszközökre nézve főrákhelyek: Szered, Poson és Somorja.

6. *Jobbágy telkek és adó.* Egész jobbágy bír itt első osztályban 16, másodikban 18, harmadikban 20, negyedikben 22 hold szántóföldet. Rétekből első osztályban 6. másodikban 8 embervágot, 800 □ ölével. Ilyen egész telek van 64437/16, melly 11,689 jobbágy közt van felosztva; házaszellér van 11,025, házatlanzellér 2624. Az 1828-diki országos összeírás szerint a megyei adóalattli telkek, a legelőt is ide értve, tesznek 258,010 holdat. Ezekon kívül Poson városa területe 9000 hold (névszerint erdő 3899, szőlő 1700, szántóföld 1440, közönséges legelő 600, utak 296, városi telkek 465, rétek és gyümölcsös 600). Szentgyörgy város területe 6000 hold (adó alatt 2870); Baziné 5973 (adó alatt 2818); Modoré 8460 hold (ebből adó alatt 3530). Nagyszombat kiterjedése 11,433; ebből 6524 hold igen jó polgári szántóföld, 60 hold curialis házhoz tartozó szántóföld; a többi legelő, rét, kertek, belsőtelek stb. Portája a megyének 200, Posonnak 40, Nagyszombatnak 14, Modornak 6, Bazinnak 6, Szentgyörgynek $3\frac{4}{8}$

7. *Nemesség.* A legutolsó tisztújításkor 6750 szavazó nemes íratott össze; az összes nemesség száma pedig 27,000-re megyen. Urodalmi közül: a posonvárit bírja a gr. Pálffy nemzetség idősbike; a b a z i n i t, szomolánit, királyfalvit, alsó-nyárasdít s vöröskőinek egy részét gr. Pálffy Ferencz; detrekőit és dévényit hg Pálffy; borostyánkőit gr. Pálffy Lipót; n. - levárdit gróf Kolonics; korompait gróf Brunszviknő; cseklészit gr. Eszterházy József; t álló s i t gr. Eszterházy Mihály ; n. - r n a g y a r i t gr. Eszterházy Vinczéné; c z i f e r i t gr. Zichy Károly; v e d r ő d i t gr. Zichy Ferencz; szarvait gr. Illésházy özvegye; b ő s i t gr. Amadé özvegye; n. - stomfait és püspöki t az esztergomi érsek; vásár útít a posoni káptalan; az e b e r h a r d i t többen.

8. *Felosztása* Eloszlik 5 kir. városra és 6 főbírói járáásra; u. m. 1. posonira, 2. nagy-szombatira, 3. külsőre, 4. csalóközi felsőre, 5. esalóközi alsóra és 6 hegyentúlira. Gyűléseit tartja Posonban, néha Nagyszombatban.

Szabad kir. városok.

Poson. Egy a legrégebb, legszebb, leggazdagabb s min-

den tekintetben legnevezetesebb sz. kir. városok közül, a Duna bal-partján, Becstől 5, Budától 13½ posta állásra, igen szép s regényes vidéken 37,255 lakossal. Maga a város Posonváralján kívül csak 30,288 lakost számlál. Nevezetesebb épületei: a székes szentegyház, régi góth épület, csupán erős négyszegletű kövekből épülve. A magyar királyok itt szoktak megkoronáztatni. Még régebb szentegyház ennél a szent ferencziéké, hol koronázáskor a király által aransarkantyús vitézek üttetnek fel. Ezekon kívül van itt még 12 katholicus és 2 evang. szentegyház s 6 zárda. Kitünőbb épületei továbbá az országháza, mellyben tartatnak a magyar országgyűlések; városháza; az esztergomi érsek két palotája: a hajdani consiliumház, a katli. akadémiái és gymnasiumi épület; a sétatéren épült csinos városi németszínház; az új megyeház, bétvalog kaszárnya; hg. Grassalkovich kastélya. A város mellett egy hegyen épült régi vára, melly szép kilátást ad a körül fekvő vidékre; 1811-ben leégvén, most is romokban hever. A vármegyeye itt tartja gyűléseit. Ugyanitt van még kir. harminczad; sóház; posta; kir. váltótörvényszék; társas káptalan; zálogházhivatal; egy dolgozóház, siketnémák és szegények intézete; több beteg- és kórházak, mellyek közt az irgalmasbarátoké és sz. Erzsébet apáczáké különösen említést érdemel. — A felvilágosodást elősegítik több apróbb elemi fiú- és leányiskolán kívül egy kir. akadémia és gymnasium, egy evang. luth. Iyceum jeles könyvtárral s tápintézetekkel, 5 könyv és 2 műáros bolt, 4 könyvnyomtatóintézet, 1 német, 1 tót hírlap. — Poson városa szorgalmas lakosai az ipart és kereskedést nagy előmenetellel űzik. Kézművesei közt a süteményesek, asztalosok, hangszerkészítők, (Schmidt zongorái külföldön is ismeretesek) s legközelebb a koztyüsök is kitünő portékákat készítenek. Gyárai szinte számosak: névszerint van 1 posztó, 4 selyemkelme, 1 selyemszalag, 5 vegyes gyapot- és gyapjukelme, 1 fénybőr, 1 pecsétviasz és czinober, 1 jeles chemiai festék, 1 répacukor, 2 rosoglio és liqueur, 6 pesgó és több eczet s keményítő, 1 szarugombgyár, s egy angol amerikai inümalom, melly a malomvölgyi társulaté. — Kereskedése hazai termékekkel nagyfontosságú, csakhogy ez főkép zsidók kezeiben van. Takarékpénztára példásan van szabályozva, s a pesti után legtöbb pénzt forgat. A Duna jobb partjával a várost hajóhid köti össze, s itt kínálkoznak a Duna gyönyörű ligeteiben a kellemes sétahe-lyek; sőt általában a város egész kies környéke legkülönműbb mulatóhelyekkel rakva lévén, nem csoda, hogy a várost számos főnemesek, s egyszersmind olcsó élelem tekintetéből még számos polgári és katonai nyugdíjas tiszték lakhelyül választék. Itt ira-

tott alá 1805-dik december 27-dikén az ismeretes posoni békekötés.

Szentgyörgy. Kőfállal kerített sz. kir. város 3355 lakossal. Hajdan nagyobb virágjában volt, de a tatárok s kuruczok pusztításai, a gyakori tüzek, főképp pedig a borkereskedés megcsökkenése miatt igen alászállott. Utczái kövezettek; házai alacsonyok: de kitűnő épületei mégis a Szentgyörgy szentegyháza, a piacon álló piaristák temploma, és zárdája, mellyben van egy kath. kisebb gymnasium. A lakosok főélelme szőlőművelés, a minthogy a szentgyörgyi fehér asztali bor, a diószival együtt egész megyében legjobbnak tartatik, sőt aszúborra a híres tokajinak sem sokat enged. A városon kívül nyugotra egy halmon látható a szentgyörgyi régi kétemeletű vár, melly most pusztán laktalanul hever. Fő jövedelmét veszi a város szép s nagy erdejéből, öt vízi malmából s azon hideg kénes fürdőből, melly innen félóránnyira egy hosszan elnyúló égerfákkal benőtt posványság mellett fekszik.

Bazin. Kőfállal kerített sz. kir. város, egy gyönyörű, hajlós vidéken. Házai nagyobb részint földszintiek, s az 1832-diki nagy tűz óta új fedelűek, s kívülről is tiszták. Utczáinak, mellyeket egy patak nedvesít, kövezete meglehetősen. Van itt egy kath. s evang. szentegyház, kapuczinus zárdá, s egy régi várkastély, melly a gr. Pálffy család tulajdona. Népeisége 4841 l., kik szőlő- és földművelésből s kézművességéből élnek, s ezek közt legtöbb a posztós. Szőlőhegye híres fehér bort terem. Arany bányája nem sok, de finom aranyat s ezüstöt ad; kén és piskolcz már több ásatik és jó. Van itt helyettes bányász hivatal is. Továbbá nevezetessé teszi még Bazint papírgyára, hideg ásványvize és fürdője, melly a várostól félóránnyira egy gyönyörű völgy nyílásánál fekszik.

Modor. Szinte kőfállal körülkerített kir. város, 4662 l. Környéke Modornak igen kies. Nyugotra s északra szőlőhegyek, bikkes s fenyveserdők, délre szántóföldek s gyümölcsösök veszik körül. A belső várost a Módra pataka futja keresztül. Utczái elég szélesek, kövel kirakottak. Házai közt a piacon s a főbb utcákon több emeletesek vannak, de mellyek ó Ízlésben szegletes alakra épültek. Nézésre méltó a piacon álló 47 mázsányi rézzel fedett torony, mellyben három harang függ, s a legnagyobb 65 mázsát nyom; mindjárt mellette a benedekiek volt zárdája, hol van jelenleg a kath. főpolgári iskola: ezen kívül az evangelikusok is bírnak két szentegyházat s jó karban levő gymnasiumot. Kézművesei közt mintegy 50 posztós jó közönséges világos és setét kék posztót készít. Az ide való bodnárok apró sörös hordókkal, a molnárok pedig liszttel fontos kereskedést folytatnak Posonban. Szombaton

tartott heti vására élénk; szőlőhegye nagy; de bora lágyabbnak tartatik, mint a szentgyörgyi, vagy bazini. Gyümölcse nem sok; mert ámbár a fa nagyon szereti a földet, de a tavaszi hideg szelek a fa virágait gyakran elrontják. Szép erdeje 3983 holdra terjed.

Nagyszombat. Egy a legrégebb sz. kir. városok közül, s hajdan a magyarok sok szentegyházai miatt, kis Rómának nevezték, a minthogy most is 9 kath. és 1 evang. szentegyházat mutathat. Fekszik termékeny rónaságon a Tyrna vize két partján, kőfallal kerítve, de sánczainak egy része zöldséges kertekké, más része pedig árnyékos sétahelylyé alakítottatott. A dunáninneri kerületi törvényszék itt tartja üléseit* Van itt továbbá egy társas káptalan, kath. lyceum és Seminarium, gymnasiummal együtt; példány fiú- és leányiskola a sz. Orsolya szüzek zárdájában; színház, kisedővő, katona nevelőház a 33 sz. magyar gyalog ezred számára; két városi kórház, 1 városi és egy igen jeles megyei betegház, tnellynek egy osztályában örültek gyógyiltatnak. Invalidusház, harminczadhivatal. Népeisége az 1846-diki összeírás szeriut 7717 lélek, kik közt 430 polgár, s ezek közül ismét 60 választolt polgár. Kereskedik posztóval, gyapjúval, vászonnal és borral \$ s e kereskedést a poson- szeredi vasút, melly innen ágazik ki, idővel tetemesen nevelendi. Van egy répaczukor és 2 szesz- és eczetgyára, kézművesei közt a posztósok (16) jó közönséges kék és más színű posztót készitnek. Takarékné pénztára 1846-diki jul. 1 nyitattott meg s már is december végéig s így fél év alatt 118,681 frt. 34 kr. p. p. tartalmazott. A nagyszombati híres nagyságú hordó, melly 2110 akó tartalmú vala, ez évben szétbontattott. Azon tudományos egyetem, melly jelenleg Pesten van, itt állítottott fel először.

Nevezetesebb helyek.

1. *Posoni járásban.* C s e k l é s z dombra épült csinos mező - város 1183 lakossal, gr. Eszterházy József pompás kastélyával, nagy angol- s vadas kertével. Cseszte vagy Császa m. v. Modorhoz egy órányira 1700 I. Főélelmét szőlőhegyében s nagy erdejében találja. Récse m. v. a Kárpát tövében, igen kies vidéken 2000 I., kik szőlőt miveinek, s Posonba sok gyümölcset hordanak; gesztenyjök is van. Szencz m. v. a nagyszombathi országuiban, 1850 I., Születési helye Szenczi Mólnál Alberlnék; de legnagyobb nevezetésege minden hétfőn tartatni szokott híres marhahavásaraiban áll. Pila, kis helység a vörösvári hegy mellett levő völgyben, egy papiros- és több fűrészmalmokkal. Pudmericz, itt vesztett el egy ütközetet Rákóczy Ferencz 1705-ben. Van szép

fácziós kerte, de halára nyugót felé felette köves, mi Poson vármegyében nagyritkaság. Réthe nemes magyar helység 1150 L, kik szarvasmarhával nevezetes kereskedést űznek. Reform. Szent-egyház. M a g y a r-B é l, egy roppant várkastélyal s nagy szőlő-hegygyel. Lakosai sok gyümölcsöt termesztvén, ezt nemcsak Posonba, hanem Csalóközbe is elhordják. N. Senkwitz, f. 815 l., kiknek elődei horvátok voltak, s egy magas kőfállal és bástyával körül vett sz. egyházzal. Itt született Kovachich Márton fáradhatatlan nagy tudósunk. Vöröskő, a gr. Pálffy család örökös vára, egy minden oldalról fenyesekkel s bikkesekkel kerített magas hegyen, Modorhoz 1 mértföldnyire. A vár jelenleg is jó karban tartatik, s van benne régiség és fegyverek gyűjteménye is. Feje egy urodalomnak, mellyhez 18 helység tartozik.

2. *Nagyszombati járásban.* Czifer, m. v. a nagyszombati országutban, termékeny határral s gr. Zichy Károly kastélyával. Alsó-Dió. feje bora első a megyében: de legalább 3 évig kell állnia, míg kifejlődik. D e j t e, m. v. a Blava patakánál, melly két részre osztja; innenső része Poson-, túlsó Nyitravármegyéhez tartozván; lakosai sok szép cserépedényt készítenek, s van papírosmalma is. Nadasd, m. v. egy gyönyörű vidéken; vadakkal bővelkedő szép erdővel. Közel ide szinte a Kárpát tövében fekszik. S z o m o I á n, m. v. 1200 l., szép gabona termő határral. Épen a város felett láthatni a Kárpát oldalán régi omladozott várkastélyát, honnan Nagyszombat s Nyitravármegye környékére felséges kilátás esik. Gerencsér, Nagyszombat faluja, termékeny rónaságon 1083 l., kik közt sok a fuvaros és kézműves. A. Korompa, f. Nagyszombathoz nyugotra 2 m. földnyire, gr. Brunswick Józsefné pompás kastélyával, még pompásabb angolkerlével. V e d r Ő d, a Gidra vizénél; ékesíti gr. Zichy Ferencz kastélya és kerte. Kosolna és Losonc, két iparüző falu, mellyek közül az első kapós fehér cserépedényeket, a második különféle faeszközöket készít.

3. *Külső járásban.* D i ó s z e g, csinos magyar m. v. 1600 l., kiknek $\frac{3}{13}$ része német gyarmat. A város szép lovakat nevel; gabonával és köleskásával kereskedik. G a l á n t h a, több kastélyal és híres cigány zenészekkel, 2000-en felülmenő lakosainak $\frac{1}{3}$ -da zsidóság. S z e r e d, m. v. a Vág vize jobb partján, mellyen itt hosszú fahíd visz keresztül Nyitravármegyébe, Posonhoz 6, Nagyszombathoz 2 m. fnyire 2700 l., kik gabonával s a Vág vizén leusztatott fenyőszálakkal élénk kereskedést folytatnak. Van itt kir. sőház, s gr. Eszterházy Károlynak egy kert közepén fekvő nagy-kiterjedésű kastélya. A poson- nagyszombati s idáig terjedő vasút

ez évben nyitattott meg. N. M á c s é d, magyar falu Szered és Diószeg kozta posoni országútban, 1150 l., kik jeles fuvarosok s vagyonos emberek. Sűrű erdejök igen szép. Nádszeg, falu a kis Duna mellett 2200 l., kik nagy gazdaságot folytatnak, s veszőből font kocsikasokkal kereskednek. Van itt nagy kir. sóház s rakhely. Tallós, gr. Eszterházy Mihálynak új izlésű kastélyával, ménésével s gazdaságával.

4. *Felső csalóközi járásban.* Püspöki, m. v. az öreg Duna mellett 1300 l., kik közt gelyvások is találtnak. Van több csinos kastélya s a Duna mellett s szigetében vadakkal bővelkedő igen szép erdeje. Somorja, régi s a Csalóközben legnevezetesebb szabadalmas m. v. Posontól 3 m. f. a Dunától pedig J/i órai távolságra, 3045 l. Házai többnyire földszintiek ugyan, de tégla-ból épültek, utszái is kővezettek. E város tartja a felső Csalóközt posztóruhákkal, szűrőkkel, csizmákkal, kalapokkal, a honnan nemcsak országos, de szombaton tartott hetivásárai is igen élénkek, mert a szomszéd vidék gabonáját idehordja eladni. V a j k a, m. v., székhelye a hasonnevű érseki egyházi nemes kerületnek 1120 l., kik közt szinte számos gelyvás találtnak. A Duna itt sok apró szigetre szakad el, mellyek a gőzhajózást felette nehezítik; de ellenben a szigetekben a városnak olly sok és jó legelője van, hogy szarvasmarhái, csupán nagyon száraz esztendő ne legyen, legszebben meghíznak. Ugyan-e szigetekben rétje, erdeje elég, vadja is sok, a fővénytörláskból pedig némelly szegények aranyat mosnak ki. A vajkai egyháznemesi (praedialis) kerület törvényes tekintetben független a vármegyétől, s különös nádora, alispánja, jegyzője, szolgabirája van. Áll 1 mezővárosból, 7 faluból, s szabadságát az esztergomi érseknek, kinek bandériumához tartozott, és 111 Bélának köszönheti. S z t. Antal, egy kis helység a ferencziek zárdájával s szentegyházával, melly mellett egy másik elhagyatott igeu régi templom látható. Díszére szolgál gr. Apponyi szép kastélya és angolkerte. Eberhard, a kis Duna mellett. Régi vára hajdan a hatalmas bazini és szentgyörgyi grófokat uralta; később Szelepcsényi esztergomi érsek birtokába jolt, a midőn számos szerencsétlen prot. papnak fogságul szolgált. Gomba, régen a Szelepcsényi György érsek által felállított posztógyár telte nevezetessé, most Udvarnokyi bécsi ágens újabb izlésű nagy kastélya ékesíti, egy gyönyörű angolkerttel, melly ámbár nem rég rendeztetett, mégis hazánkban a legszebb kertekkel vetekedik. N a g y- és K i s- J ó k a közel a kis Duna balpartjához, csaknem karmodfél ezer lakossal, két kastélylyal és kerttel, számos nemességgel. Gyümölcsösök sok, mert úgy szólván az egész falu gyümölcsös kertben fekszik.

Ivánka, Cseklészhez közel a kis Duna balpartján, kies erdőktől, kertektől körülvéetve. Ékesíti a hg. Grassalkovich család nagy kastélya és sírboltja. Királyfalva, feje id. gr. Pálffy Ferenc egyik szép urodalmának, nagy várkastéllyal s gyönyörű kerttel. K i s-L é g, határa az egész Csalóközben legtermékenyebbnek tartatik. N a g y-S zarva, kicsin, de tágas és termékeny határral bíró falu, egy roppant órával ékesített négyszegletes kastélyal, melly gr. Illésházy Istvánnak utolsó napjaiban kedves lakhelye vala. H é k m á n y, pusztá, kicsin szőlőskertíról nevezetes, mert ez egyetlen egy a Csalóközben; de savanyú bort is terem.

5. *Alsó Csalóközi járásban.* B ö ö s, m. v. a Csiliz mellett 2500 l. özvegy gr Amadéné sánczokkal erősített kastélyával és szép angol kertével. A lakosok a lótenyésztést erősen űzik s szénával is kereskednek. A N y á r a s d, 1200 vagyonos lakossal, nevezetes szarvasmarhavásárokkal. Szerdahely, csinos m. v. cseréppel fedett kőházakkal; sok kézműves és zsidó lakhelye; pénteken tartott hetivásárai pedig a somorjaiak után legélénkebbek. V á s á r u t, m.v. a megyében legjobb és legtöbb dohányt természet, barom s lóvásárai is híresek. F e l b á r, f. egy kastéllyal s csinos kerttel. N.B o d a k, az öreg Duna mellett szép erdővel, sok dunamalommal, gyümölcsössel és híres káposztával. Lakosai közt sok hajós találatik. N. P a d á n y, sok szénát, s a Csalóközben legjobb burgonyát természet. P a t o n y, hat helység hordja ezen nevet, mellyek lakosai vagyonos, szorgalmas emberek, s szép szarvasmarhát tenyésztvén s hizlalván, azokkal kereskednek.

6. *Hegyeninli járásban.* D é v é n, m. v.épen az ország határszélén, ott hol a Morva zavaros habjai a Dunába Ömlenek. Lakosai szcp gyümölcsöt (szép kajszin baraczkot) természetnek, cserépedényeket csinálnak, hajózásból, s gyümölcs- és fakereskedésből táplálják magukat. A város felett egy magában álló sziklacsucson fekszik régi vára, melly még 1809-ig meglehetősen karban volt, a midőn ezt a francziák puskaporral felhányatták. A kilátás innen a Duna zöldelő szigeteire, a Kárpát hegyeire, s a dűsgazdag Morva mezejére felette gyönyörű. Gajár, m. v. 3000 l., s híres baromvásárokkal. S z e n t-J á n o s, lakosainak eldödei hajdan anabaptisták voltak: de Mária Teresia s Batthyány primás alatt kath. hitre térítetttek. N. Le várd, sok és jó cserépedényt, kapós késeket s vaseszközöket készít. Ékesíti a gr. Kolonich kastélya és kerte. Mai a e z k a, m. v. 2605 l. hg Pálffy roppant várkastélyával s 106 hold területű felséges angolkertével. Megemlített érdemel még a ferencziek zárdája. S t o m f a, m. v. 4000 l., kik sok kenderet és gyümölcsöt természetnek, márványt ásnak s márványeszkö-

zöket simítanak, és a számos zsidóság élénk kereskedést üz. Nézésre méltó a gr. Pálffy család négy toronnyal ékesített roppant várkastélya, mellyhez angolkert is tartozik. Borostyánkő, f. van itt egy vas- s rézhámor, papiros és puskapormalom, sok gyümölcs, mész- és szénégetés, nagy erdő. A falu felett fekszik egy magas eziklacsucson az omladékban heverő borostyánkői vár. Detrekő-váralja, hg. Pálffy szép kastélyával, szép s roppant erdővel, vadaskerttel, ritka készületű fűrészmalommal. Egy magas begyen láthatni a régi Detrekő váromladékait, hova csak az urasági kastélyból van felmenetel, melly terhes ugyan, de a gyönyörű kilátás bőven megjutalmazza a fáradságot. Feje egy hercegi urodalomnak, mellyhez 2 mezőváros, 25 falu és 12 pusztá tartozik. A váromlادékok szomszédságában, valamint a helység felett függő Rachstun hegyében is csepegő köves barlangok találatnak. Máriavölgye Stomfához órányira, erdőekkel körül kerített kies völgyben. I Lajos király 1377-ben itt egy Paulinus zárdát alapított. Híres bucsujáró hely. Mászt, falu Stomfa mellett, határában római régiségek s különféle pénzek találatnak. Pernek piskolez-bányát mivel. Kohrbach szép erdejében nagy vadak is találatnak. Van egy jeles olajgyára.

Nyitra varmegye.

1. *Földterülete.* Fekszik Trencsén-, Turócz-, Bars-, Komárom-, Posonvármegyék, Morvaország s kis részben Ausztria között. Földterülete 121 997 □ mföld. Használható földé 1,380,667 hold, melljből 476,792 hold szántóföld, 117,833 rét, 21,866 szőlő, 9628 kert, 242,123 legelő, s 512,425 erdő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Ny itra vár megye akár természeti szépségét, akár termékekbeni gazdagságát tekintjük, mindenesetre Magyarországnak első megyéi közt foglal helyet. Földe inkább hegyes vagy dombos, mert valódi rónaságnak csak déli részét mondhatjuk. Ezen kívül északi részén van két gyönyörű s termékeny völgye, u. m. a vági és nyitrai, a hasonnevű folyóktól úgy neveztetvén. A Morva melléke is mintegy 1½ órányi szélességre egészen lapály. Földszíne csaknem általában véve 11½—3 lábnyi mélységre fekete kerti föld; ezen alól 8 ölig mind tiszta fazekas agyag. A déli síkságon már csaknem annyi fekete föld van, mennyi szükséges a homokrészeccs-

kék összetartására s a legjobb s legritkábban csáló búza-földek létesítésére. A Morva vize s Fehérhegyek szomszéd-ságában a földszin folyó sárga és nem fehérhomok, de azért hasznosan műveltelik; ellenben a trencsényi és turóczi határszélén lakók igen panaszkodnak a földterméketlenségirc. A nyitramegyei hegyeket, mellyek az öreg Kárpátnak mind megannyi ágai, három főhegylánczra oszthatjuk. 1. A posoni kárpát sor folytatása, melly itt F e h é r h e g y n e k neveztetik. 2. A galgóczi vagyis temetvényi, 3 azon hegyláncz, melly a Nyitra vizét keletről zárja be. Ez utóbbi hegylánczban nevezetesebb hegyek: a Facskó, legmagasabb az egész megyében. Cséré, Rigneç, Klak, Kopanó, a lapos tetejű T r i b e c s és Z ó b o r Nyitra városa mellett. Mindezen hegyeket egész koronájokig vagy szántóföldek, szőlőtőkék, vagy erdők fedik. — Folyó vizei: 1, a Vág, melly 14 mfnyi hosszúságban nedvesíti a megyét. Balpartja egész menetelében magas és meredek; ellenben jobb partja alacson; folyása felette sebes és ragadó, s ezért gyakran új medret ás magának és számtalan kisebb szigeteket képez, ha pedig megárad, szörnyen pusztít. Egyébiránt haszna is nagy, mert talpakra hajózható; e mellett hajómalmai szép jövedelmet hajtanak; halakevés, de jó izii, 2. A Nyitra a Facskó hegyében ered, s a Vág vizével párhuzamosan a megye közepében folydogál, Érsekújváron alól Komáromba menvén által. Folyása ennek sokkal lassúbb, azért áradása sem olly veszedelmes, kivált minthogy ágyában csak apró és kevés kavicsot és többnyire iszapot viszem Nem hajózható, s aligfelényi nagyságú, mint a Vág. Völgye szerfelett regényes és termékeny. 3. A Morva csak határ folyóvíz, nagyobb mint a Nyitra, de még sem hajózható; folyása lassú, hala nagy bőséggel van és sokféle nemű. 4. Zsitva, szinte határfolyó Nyitra és Barsvármegyék közt; folyása igen lassú, s ágyazata csupa iszap, minden kavicsból tiszta; partjai sűrű náddal, gyékénynyel s sással vannak benöve. 5. Dudvág. 6. Mi ava; ez áradásaival sok károkat okoz: amannak rákja híres. 7. Blava. 8. Válás z ka Bella ragadó sebeségű patak. — Tavai közüi csak a kopcsányi vadkacsa tót említem. Mocsáros ingoványos helyeket legtöbbet láthatni a Vág és Zsitva mellékén, s Érsekújvár körül.

3. *Termékek.* Búza legsikeresebb s legtöbb terem a megye déli tájékán a magyar helységek határaitban, de azért a megye főterméke rozs, mely 6—7 mag tiszta jövedelmet ad. Az árpát erősen termesztik, de zabot főkép csak a fehér hegyek közt, a bajmóczi járásban s legtöbbet a déli magyar helységekben. Hajdina kevés, és csupán a hegyesebb részeken terem. Kukoriczát a tót nagyban sehol sem termeszt, ellenben a magyar szorgalommal műveli. Burgonya mindenütt elterjedt. *K e n d e r* a fehérhegyek szomszédságában annyi terem, hogy vele külső kereskedés űzetik. Ugyanitt és Szokolca körül sok takácsmácsonya terem. — Dohányt csak néhány helységben ültetnek; u. m. Udvanokon, Kürtön, Vecsén, Tarnóczon, Szelőczén, Özdögön, Födemesen, Sn-rányban; legjobb az özdögei. Fehérrép át a németek; fejeskáposztát legtöbbet s legszebbet a vágmelléki magyar helységek termesztnek. Kertiveteményekkel nem sokat törődik a nyitrai paraszt, de Farkasd és Negyed magyar helységek fok- és vereshagymával, répával, petrezselyem és más zöldségekkel nagy kereskedést űznek. Gyümölcsfa ugyan bőséggel van, de azért gyümölcsben épen nincs felesleg, kivévén a bajmóczi járásbeli németeket, kik apró szemű aszalt szilvájokkal kereskedést is űznek. Híres a lancsári, stérsi és kocsi cseresznye, s a fél vad gesztenyeerdő a gimesi várhegyen. Bora megyében legjobb esztendőben sem terem annyi, hogy belső szükségre elég legyen. Híres *g* vágujhelyi sétatvörös és a semptei fehér halavány bor, mely igen erős és zamatos szokott lenni, ha több évekig áll. Különféle fanemei közt legtöbb a tölgy és cser, s azért gubacs és makk olly bőséggel van, hogy az utóbbi az ó-turai és miavai lakosok olajcsinálásra is fordítják; bikkfa taplóval pedig külföldre is kereskednek. Fenyves erdő csak a szokolczai járásban levő homokdombokon és a bajmóczi járásban levő magasabb hegyeken látható. Nézésre méltók, Ūrmény és Keszi körül *gr.* Hunyadnak amerikai erdei fákból tett nagyszerű ültetvényei. — Az állattenyésztésben kevés megye mérkőzhetik Nyitravármegyével; így igen jó *l o v* a kat nevelnek a vágmelléki magyar helységek, sőt némelly tót faluk is, mint Maniga, Vesztencz s N. Tapolcsán stb.; de mindezeket felülmúlják az urasági ménesek, különösen *gr.* Hunyady mezőkeszi arabs angolvérű

ménese külföldön is ismeretes. Gr. Erdődy Józsefné galgóczi ménese jó kocsis lovakat szolgáltat, mellyek nagyobb részt feketék 16—17 markosak. A kopcsáni királyi ménés, fájdalom! megszűnt. Ökröt a vágmelléki magyar helységek kivül, nem igen nevelnek, hanem teheneket a szakolczai járásban még a köznép is szép és igen jó fajtákat tenyészt. A juhok nemesítésében Nyitra nemcsak hazánkban, hanem még Németországban is első; mert már több években a német gazdák közgyűlésére beküldetni szokott gyapjú bundák közt, az elsőseget a gr. Károlyi Lajos és gr. Hunyadyak ide való nyájjaiból küldött mustrák nyerték el. Hogy a holicsi kir. urodalom e nemesítésre, kivált ezelőtt, igen sokat tett, említenem nem szükséges. Vaddisznó nagy és jó izü lövetik a tavarnoki és temetvényi erdőkben; továbbá gr. Erdődyné jókői vadaskertében évenként mintegy 120 darab; szarvasok, őzek, dämvadak, fáczánok több vad- és fáczánkertekben tápláltatnak. — Ásványokból keveset, érczekből semmit sem mutathat elő e megye, azért bánya egyetlen egy sincs. Jó köedényföld találtatik Holicsnál; kréta Bánfa helységében; barnakőszén Miavánál. Zlatniknál; de nem használják, szóda vagy széksó Játó körül. Ásványos és orvosi vizekben már inkább bővelkedik e megye, sőt a pöstényi meleg forrás s fördő, hazánkban az elsők közé számláltatik. A bajmóczi, bilicsi meleg források s fördők szinte említést érdemelnek, sőt a jelenleg elhanyagolt kápláti meleg forrást, Tognio tanár úr, mint szakértő, különösen ajánlja. Savanyú vízforrások vaunak Drahován és Zlatnikon, de egyik sem nevezetes.

4. *Népesség.* Népessége a megyének 364,351, s e lakik 1 sz. kir., 1 püspöki s 39 mezővárosban s 413 faluban. Esik egy □ m.-fre 2986 lélek. A megye $\frac{3}{4}$ részét tótok lakják 268,333 számmal. Magyarok főkép a Vág vize alsó mellékén, s Gimes körül laknak számszerűt 57,658 l.; a németek 17,144 főre mennek, s a bajmóczi járásban 7 falut foglalnak el, utódaik a régi bányásznémeteknek, s jelenleg alig érhető durva nyelven beszélnek; ezeken kívül Szobotiszton s Mocsonokon is vannak néhány újabb német gyarmatok. — Vallásukra nézve legtöbben vannak római kath. 280,742 l., s összesen 164 plébániát számlálnak, mellyek közül az esztergomi egyházmegyébe 115, nyitraiba 34 s beszlerczeibe 12 esik. Továbbá Nyitrán lakik

egy püspök 10 kanonokkal. Vágújhelyen és Bajmócson jövedelmes prépostok, kik mindenkor az oda való föidesuraságoktól neveztetnek ki. Piaristák laknak Nyitrán és Privigyén; itt novitatusok is van; Ferencziek Nyitrán, Érsekújváron, Galgócson, Szakolczán; ugyanitt egy időtől fogva irgalmas barátok is. Az evang. luth. a dunamelléki superintendentiában 20 anyaegyházat s 55,876 I. számlálnak. A reformátusok 5 anyaegyházait, 6,517 lélekkel a dunántúli superintendens igazgatja. Végre a sebesen szaporodó s máris 21,216 lélekre menő zsidók 48 zsinagógában imádják az Istent.

5. *Ipar és kereskedés.* Okszerű mezei gazdaság csupán néhány urodalrnakban üzelik, különben a köznép s a birtoikos nemesek többsége is csak a régi megszokott utón jár. A kézműipar szinte csak néhány helységében virágzik a megyének, s ez a védegyelet óta szemlátomást nevededik; így Szakolczán a posztosok nagyobbították üzleteiket, sőt maguk közt egyesületet alakítottak, s ezek jelenleg finomabb posztót is készítenék. Holicson van egy gyapjú szövetygár 6 székkel; ezen kívül világos és setét kék posztót készítenek a verbovai, iniavai, sasvári, érsekújvári, topolcsányi és némelpatonai posztosok. Borkészítéssel Brezova és Német-Próna m. v. fáradoznak leginkább. Jeles késcsinálók a szobotiszi habának, valamint a német prónai aczél is jóságáról dicsértetik. Üveghuta van Zlatnikon, Papiros ma lom Hradeken, Lehotán és Dejtén. Angolamerikai műmalma van gr. Károlyi Lajosnak N. Surányban, gr. Forgáchnak pedig igen nevezetes liqueur és rozoglio gyára Újlakon. A sasvári hajdan virágzó kartongyár elhanyaglott, s ezt csak kis részben pótolja egy itteni bőrgyár, s azon élénk iparüzlet, melly Szeniczen, kivált egy idő óta, napról nevededik. Készítnek itt mindenféle nőruha, gyapjú, gyapot és gyolcs kelméket, sőt egy kisszerű selyemgyár is van működésben. Végre Szolcsányon, hg. Odeschalkynak ezukorgyára; Verbóczön, Szobotiszton, főkép pedig Miaván közel 300-an vannak, kik gyapjúból r e z g ő szitaszövetet csinálnak, s ezzel külföldre is élénk kereskedést űznek. Nevezetes lóvásárok esnek Érsekújváron, Tapolcsányon, Galgócson, szarvas marhavásár: Holicson, Szeniczen, Érsekújváron. Legnagyobb fontosságú gabonapiacz a vágújhelyi, melly minden héten hétfőn tar-

tátik; továbbá a verbói, galgóczi, nyitrai, tapolcsányi és privigyei. A szakolczai járásbeliek a szomszéd morvák és ausztriaiknak évenként 3000 mázsa kendert adnak el. Általában ha a középponti vasút, melly e megyén menend keresztül, elkészülend, a belső forgalom okvetlen élenkebb lesz, mert bizony jelenleg az országutak, bár más megyéhez hasonlítva elég jók, egészben véve mégis sokkal rosszabbak, hogysen ezekkel dicsekedni lehetne.

6. *Jobbágytelkek és adó.* Egész jobbágytelkek bír itt első osztályban 16, másodikban 18, harmadikban 20, negyedikben 22, ötödikben 24 hold szántóföldet; rétekből első osztályban 6, másodikban 8 ernbervágot. Hlyen jobbágytelkek 8405 számláltatik. Az 1828-iki összeírás szerint a megyei adó alatt levő úrbéri telkek 262,104 holdat tettek. Portája a megyének, melly után hadi adót fizet, 224, Szakolcza városának 5.

7. *Nemesség és urodalmak.* Nemessége e megyének áll 16,900 főből. Urodalmi közül a holicsit és sasvár i t bírja a felséges királyi család, galgóczi t, jókőit, baj na it, tapolcsány it, a csejteinek V2 részét gr. Erdődy Józsefné, mocsonokités krakovánit nyitrai püspök; újlakit és ghymesit gr. Forgách család; érsek újvár it esztergomi érsek, szkacsánit nyitrai káptalan; sé l y eit pesti egyetem; bajmóczit gr. Pálffy Ferencz; örményit gr. Hunyady és érményi; tótmegy érit gr. Károlyi Lajos; szeredinek itt fekvő részét gr. Eszterházy család; bo d o ki t gr. Herényi; apony it gr. Apponyi Antal; el e fántit és kóló s i t az egyházi alapítvány; temetvényit, divék-ujfalusit, korlátkőit, berencsit s csejteinek másik felét többen. Ezekon kívül vonnak számos fő- és középosztályu birtokos családok e megyében.

8. *Felosztása.* Eloszlik 1 sz. kir. városra és 6 főbírói járásra, mellyek a következők: 1 szakolczai, 2 vágujhelyi, 3 bodoki, 4 bajmóczai, 5 és 6 alsó és felső nyitrai. Gyűléseit tartja Nyitrán.

Szabad kir. város.

Szakolcza kőfallal kerített város a Morva vize mellett Morvaország szélén 6852 lakossal. Házai többnyire emeletesek és kőből

épültek. Ékesítik az igen régi katb. parochialis s a régi jesuiták szentegyháza és zárdája, melyben van a kir. kisebb gymnasium. Van itt egy Stibortól alapított igen gazdag kórház s hasonnemii betegintézete az irlalmas barátoknak. Lakosai föld- és szőlőmivvelésből, főkép pedig posztókészítésből táplálják magukat, melly már hanyatlani kezdett iparág, az utóbbi években tetemes haladást tett. Könyvnyomdája nem sok munkát nyer; de kő s márványbányái sok embert foglalatoskodtatnak.

Nevezetesebb helyek.

1. *A szakolezai járásban.* Egbel m. v. 29001. nem sokat érő kénes ásványvízzel, fáczánkerttel s nevezetes kenderkereskedéssel. Holics csinos m. v. 5,103 l., feje a kir. család egyik szép urodalmának; van itt egy három emeletes urasági kastély, harminczad és postahivatal, gyapjúszövetgyár, s a Morva vizén s szigetem keresztül vivő csupa kövekből épített pompás töltés. A holicsi spanyol juhok tenyésztése leginkább előmozdította magyar hazánkban a már kitűnő fokra emelkedett nemes juhtenyésztést, valamint válogatott tehenészete is jótékony befolyással van a szomszéd vidéki szarvasmarha faj nemesítésére. Jabloncza m. v. a Miava mellett, 1834 l. kik a kendertermesztést s kézművességet erősen űzik. Ékességére szolgál gr. Apponyi József csinos kastélya és kerte. Sándorf, innen látható a régi Korlátközi vár a Fehérhegyek északi csúcsán. Sas vár in. v. a Miava vize mellett, Posonvármegye szélében 3000 l.; nevezetessé teszi e helyet a csudatevő szűz Mária képe, melly gazdagon felkészített szentegyházban van felállítva, s mellyhez 1564-től fogva népes bucsujárások történnek, úgy hogy évenként több 100,000 embernél megkeresi e helyet. Hajdan virágzó kartongyára elhanyaglott, s a régi sánccokkal körülvevő vára, mint gyárépület pusztán áll, s ennek ismételi felvirágoztatására egy részvényes társaság híjába kerestetik. Van egy jeles börgyára. S z e n i c z vagy Szénásfalu, legélénkebb iparüző város e megyében, 3465 l., kiknek 1/3 zsidóság, számos urasági kastélyokkal és kertekkel. Határa nagy lévén, szép gazdaságot folytat, egyszersmind a kézműipar csaknem minden ágait űzi, nőruha-, posztó-, gyapot-, gyolcs- és selyemkelméket nagy mennyiségben készít. Szobotiszt m. v. 4.313 nagyobb részt evang. lakossal, s több urasági kastélyokkal. Az úgy nevezett habánok egy különös külvároson együtt laknak, s maradáik azon német anabaptistáknak, kik a múlt században katolikusokká tétettek,

isteni tiszteletüket német nyelven, különös kápolnában tartják, papjokat maguk fizetik; egyébiránt igen ügyes rezgő szita-szövet-készítők, fazekasok és késcsinálók, valamint híres házfedél építők, mellyel agyaggal kevert szalmából szoktak összeszerkeszteni, s tűz ellen tökéletes, bátorságot ad. Innen egy mértföldnyire látható a régi Berencs váromladéka egy magónálló magas hegy tetején; e várról nevezetik el a berencsi urodalom, mellyhez 2 város és 9 falu tartozik. Kopcsán, népes falu 1700 l., gyönyörű merino-juhtenyésztéssel s egy tágas vadkacsa-tóval. Híres ménese megszünt. N. Priced, b. Jeszenák kastélyával s gyönyörű gyümölcsösével.

2. *Vágujhelyi járásban.* B réz óva, népes m. v. 6,563 l., kik többnyire tímárok, vargák, csizmadiák s kész bőrökkel kereskednek. Csejte, m. v. 1800 l. Régi vára miatt nevezetes, mellyben Báthory Erzsébet volt az a szörnyeteg, ki arczáját, szépsége s ifjúsága föntartásaért, meleg vérrrel akarván mosni, titkon mintegy 300 fiatal leányt megöletett; de borzasztó vétke kitudatván, gr. Turzó Nádor által fogságra hurczolatott, s örökös tömlőczre íteltetett. E vártól veszi nevezetét egy urodalom, melly 6 mezővárosból s 9 faluból áll s vérhatalmat is gyakorol. A csejtei bor csaknem olly jónak tartatik, mint a vágujhelyi. G a l g ó c z, a Vág balpartján igen kies vidéken fekvő m. v. 4,358 l. A Vágón egy erős fahíd viszen keresztül. Lakosai gabonával, lóval, szarvasmarhával, de kiváltképp épületre való fával és faeszközökkel, mellyek a Vagon Liptó- és Árvamegyékből hozatnak, élénk kereskedést űznek, és sok bort természetnek. Országos vásárai a jó lovak kedvéért erősen látogattanak. A város felett a hegytetőn van most is jó karban levő s gyönyörű kertekkel kerített régi vára, melly most gr. Erdődy Józsefnét uralja. A Vág regényes völgyére innen hásonlithatlan szép kilátás nyílik. J ó k ö sziklás hegyek közt mély völgyben fekvő m. város, 1613 l., kik sok cserépedényt készítenek. Van itt szép vadaskert s egy régi hegyvár, melly jelenleg gróf Erdődyné urodalmaiból kerülő raboknak börtönül szolgál. Itt veszi eredetét a Blava vize, névszerint azon szikla tövében, mellyre a kath. szentegyház épült. Leopoldvára, nevezetes erősség és vár a Vág jobb partján, Galgóczczal átellenben. Építette ezt I. Leopold 1664-ben, lapályos téren, ötszögletes alakra, ugyanannyi bástyákkal és két kapuval. Van benne két fegyverház, őrhely, nagy raktár, szentegyház. A rendes örseregen s a magyar invalidusokon kívül, itt polgári rendből igen kevesen laknak. M i a v a legnépesebb hely egész megyében 9,104 l., kik hegyek közt elszórva nemcsak a mezői gazdaságot folytatják, hanem sok közönséges

posztót, szűrt csinálnak, (különösen híres molnár szita szövetök) olajat, pálinkát égetnek, roppant bikkes erdejökben sertést hizlalnak, bikkfátaplót szednek. P ö s t y é n, m. v. a Vág jobb partján Nagyszombathoz északra 3 m. fdyíre, 3423 l. Félórányira innen a Vág pariján fakad ama híres meleg ásványvíz, mellynek hévfoka 48 — 50° Reaumur, s fürdésre használtatik. Hasznai leginkább szembetűnök a szélütött, vagy más szerencsétlenség által elzsibbadt tagok gyógyítására, továbbá csuzban, reszketésben, régi sebekben, csípő fájdalomban; ellenben igazi köszvényre kevés faganata van. A kádfördőkön kívül vannak itt álló vagy tükörfördők is, hol azonban a fürdés együtt történik, ini épen nem kedves dolog, valamint az sem, hogy itt á nyékos kertnek s közel levő regényes séta helyeknek nagyfogyatkozása van. 0 Túra, m. v., 6104 l. kik sok tehenet tartván, nemcsak otthon köpülnek sok vajat, hanem az északi megyéket bejárván, ezt ott is összeszedik, s vele Bécsbe, Pestre kereskedést űznek. Sok csizmadia lakik itt. Vág-Ujhely, m. v., a Vág jobb partján, Trencsen vármegye szélén, 6040 l. kiknek csaknem fele zsidó. Híres a vágujhelyi viaszgyertya, melly messze elhordatik, valamint gabonayásaraí is, mivel a trencséniek és morvoiak innen szokták magukat ellátni. Csinos négyszegletű piacza és Stibor vajdától alapított jövedelmes prépostsága említést érdemel. Verbó, m. v., 3J00 l. fehér és kék posztókészítéssel s igen élénk gabonavásárokkal. V i t t e n c z, m. v. Poson vármegye szélén 2320 l. kik közt számos a posztós és varga. Díszére szolgál gr. Erdódy né kastélya, gyönyörű angolkerttel együtt, s az egy órányira fekvő vadaskert, mellyben különösen számos vaddisznó tápláltatok. Brnócz, f. a Vág jobb partján, nagy kastélylyal, melly hajdan gr. Bercsényi volt. Innen egy órányira a Vágón túl látható a magas hegyen fekvő, már összeomlott temetvényi vár. Bucsán, közel Nagyszombathoz, gr. Zay csinos Ízlésű kastélyával s gyönyörű angolkertével együtt, mellyet a Blava vize nedvesít s csukorgyárral. Kapláth a Vág mellett, sok gyümölcsöt termeszt, 8 meleg forrását, mellynek hőmérséklete 24° csak kenderáztatásra használják, holott Tognio pesti egyetemi tanár, ki Magyarország ásványvizeit megvizsgálta, a kápláthi forrást különösen dicséri. Szokolócz, urasági kastélylyal s kerttel és jeles schweizi tehenészettel. Ve szele, ékesíti néhai báró Mednyanszky Alajos kastélya és gyönyörű kerte. A báró itt nézésre méltó méhtenyésztést 5 mezei gazdaságot űzött.

3. *Bodoki járásban.* Bajna, in. Y., 1043 l. s katonakórházzal. N. Tapolcsán, hajdan kir., most mezőváros 2714 l. van szép kath. szeutegyháza, vármegyháza, mellyben szokott

lakni az itt tanyázó lovaskatonák ezredese, postahivatal. Híres sertás kenyeret készít; lóvásárai nevezetese s lakosai sáfránnyal házaló kereskedést űznek. Bodok, régi vára, mellyet hajdan Rákóczy Ferencz a császáriaktól ostrommal elvett, romokban hever, a járás innen vette nevét. Egerszeg, népes magyar falu i 103 l. jó gabona és bortermő határral. Kóros, f. a Nyitra völgyében, gróf Berényi nagy várkastélyával, mellyhöl a Nyitra gyönyörű völgyére felséges kilátás esik. Pereszlény, falu a Nyitra vize mellett 936 l. Az ide való plébános Bazalieza Mátyásnak nagy érdeme van a nemes gyümölcsenyésztés terjesztése körül, s innen messze földről is szoktak oltóágakat vásárlani. S á r f Ő, gróf Zerdahelyi kastélyával s kertével. Ta vamok, roppant erdejéről s szép kastélyáról nevezetes, melly most gr. Erdődy Józsefné birtokában van. Zl a t n i k üveghutával.

4. *Bajmóczi járásban.* Bajmóc, hegyre épült m. v. 876 l. kik többnyire mesteremberek s elég vagyonosok. Van prépostsága s egy régi most is lakható karban tartott roppant várkastélya. A hegy tövében közel a Nyitravizéhez van egy meleg ásványforrás és fődő, melly a pöstényihez hasonlít, csakhogy nem olly meleg, mint ez. Feje gr. Pálffy Ferencz egyik nagy urodalmának. Pri vigye, m. v. a Nyitra vize mellett, mellyen egy szép 13 boltra épült kőhid viszen keresztül. Lakosai közt, kik 2628 lélekre mennek, sok a posztós és varga, gyümölcsöt is bőven termesztenek. Van itt piarista zárda és novitiatus, királyi gymnasiummal együtt. Gabonavásárai híresek. Német-Próna, m. v. közel 3000 l. kik németek, s nagy részt tímárok, vargák s késcsinálok, szilvát is sokat asznak. S z k a c s á n, m. v. 856 l. kik sáfránnyal élénk kereskedést folytatnak. Nagy-Apony, ékesíti gr. Apponyi Antal szép kastélya s kerte, gazdag könytára. Határában láthatni a régen erős, de most összeomlott Apony várát. Nagy-Bilicz, f. meleg ásványforrással s fődővel. Kolos, hajdani apátságáról 8 szép erdejéről híres. La skár, kis tót falu b. Braunecker kastélyával s szép schweiczi tehenészetével. Szőlősen, a Nyitravize mellett 835 l. hg. Odeschalchy kastélyával s répaczukorgyarával. Alsó s Felső Vesztenicz, lakosai úgy nevezett sáfrányosok, kik sáfránnyal s mindenféle portéakkal egész országban széljeljárnak. K i n o r á n, kir. sóházzal.

5. és 6. *Felső- és Alsó Nyitrai járásban.* Nyitra, igen régi püspöki város a Nyitra vizénél, gyönyörű regényes vidéken, Posonhoz 10 mfnyi távolságra, 5200 l. A várost ugyan szépnék nem lehet mondani; de valódi díszére szolgál a püspöki vár, melly a Nyitra völgyében egy magán álló kősziklás hegy tetejére épült,

melly hegy keletről a Nyitra vize mellett szédítő meredek s csupán kőszirtkekből áll, hanem délről könnyű felmenetelt enged. A kőfallal, bástyával és kettős kapuval megerősített várban van a tágas püspöki palota, káptalan levéltára, s a püspöki kettős szentegyház, mellyből a kisebbiket még szent István hitese Gizela építette. E várban tartotta sz. István Vazul herczeget, kicsapongó életéért, fogóságban, s midőn Imre fia halála után őt mégis magához akará venni, Gizela itt szuratta ki szegénynek szemét, fülébe egyszersmind ónat töltetvén, csakhogy trónra ne juthasson. A váron kívül nevezetesebb épületek még a piaristák két tornyu szép szentegyháza, ugyan-csak a piaristák collegiuma, királyi gymnasiummal együtt, a ferencziek zárdája; az újabb ízlés szerint épült szép vármegyeház épen a Nyitravizénél, s a kanonokok csinos házai a várhegyen. Van itt püspöki lyceum s seminarium. Lakosai közt mindenféle kézműves találtatik, ki egyszersmind a bortermesztést s kereskedést is szorgalommal űzik. Hétfőn tartott hetivásárai igen élénkek, főkép gabonára. A várostól $\frac{1}{4}$ órai távolságra emelkedik a magas Zobor-hegye, hol hajdan gazdag benedeki apátság, később Camaldulensis zárda virágzott, melly jelenleg omladékokban hever. Koronáját e hegynek erdők, oldalait szőlőtőkék borítják, s a köztök épült csinos borházak szép tekintetet adnak az egésznek. Sellye, m. v. a Vág jobb partján, 2560 I. Hajdan a jesuitáknak itt nevezetes iskolájok volt, most a város feje a pesti egyetem egyik urodalmának. Sempte, m. v. Szereddel átellenben a Vág balpartján, híres fehér bor természetessel. Régi vára, újabb ízlésű kastélylá idomittatott át. N. S ú r á n y, m. v. a Nyitra mellett, 23001., jeles angolamerikai m&malommal. Kaprinai István régi híres tudósunk hazája. Újlak, m. v. egy domboldalban s völgyben épülve, gróf Forgách kastélyában, melly egy angolkert közepén fekszik, könyvs fegyvergyűjtemény látható, rosoglio és liqueurgyára egész Magyarországon elsőseget érdemel. Érsekújvár, hajdan híres és sok kemény ostromot kiállott erősség, most népes érseki város a Nyitra mellett 7238 I. kik földművelésből, de leginkább kézműiparból s kereskedésből táplálják magukat. Van kir. tanító képző, kiseddóvóintézete, kir. gymnasiuma, mellyben ferencziek tanítanak, érseki palotája stb. Országos vásárai mind gabonára, mind kivált szarvasmarhára s lovakra nézve élénken látogattnak. Ü r m é n y, m. v. 21001. Diszesiti gr. Hunyadnak igen szép s hercegi módra ékesített kastélya s kerte. Közel ide a Keszi pusztán van azon híres ménés, mellyről főnebb emlékeztem, s itt valamint általában gróf Hunyady urodalmában az okszerű mezőgazdaság s merinó-juhtenyésztés kitűnő fokon áll. A tulajdonos ns gróf mind itt, mind

barsi jószágaiban lófuttatás által is igyekszik a nép közt elősegíteni a lótenyésztést. Tót Hegyőr, f. 2230 l. s gróf Károlyi Lajos pompás kastélyával s angolkertével. A tótmegyeri s örményi okszerű gazdaságok s nemes juhtenyésztések valódi gyöngyei hazánknak. Említést érdemel az, hogy itt angol s német minta után sok hasznos gazdasági eszköz készítettet, s jelenleg is készíttetik. Fark ásd, m. v. a Vág jobb partján 3613 l. kik szép lovat tenyésztenek, káposztával s más zöldséggel nagy kereskedést folytatnak. Gimes, Nyitrától északra 2 órányira, regényes vidéken, gr. Forgách csinos kastélyával s kertével. Egy órai távolságra innen láthatni a régi Gimesvárat, gesztenye erdőktől körülvéetve, melly az egész megyében egyedül maradt meg a hajdani várak közül, lakható állapotban. Kom jó ti, csinos kastélylyal és kerttel. Mocsonok, a nyitrai pöspök nyári laka ékesíti; sok, de közönséges bort termeszt. Darázs, falunak régi góth modorú szentegyháza nézésre méltó. Özdöge, sok és híres dohányt termeszt Kólón, magyar falu, legjobb meszet éget a megyében. Negyed, népes helység a Vág jobb partján 2813 l., kik többnyire reformátusok, s igen haszonhajtó gazdaságot, káposztával s más zöldséggel kereskedést folytatnak. A dunai gabona s más teherhordó hajók a Vágón egészen Negyedig feljöhetnek, s azért pesti vásárok után itt a vidékről temérdek fuvaros jelenik meg, kik a kereskedők portékáit vagy gabonáit a felső vármegyékbe széthordják. Taros kedd, nagy magyar falu, Érsekújvárhoz 2 mfnyre, közel 4000 lakossal, kik szép szarvasmarhát s még szebb lovakat tenyésztnek. Magyar Sók, népes falu, 1916 l., kik közt sok nemes és tímár találhatik.

14. Trencsénvármegye.

1. *Fekvése s földterülete.* Fekszik az ország északi részén; északról Galiczia és Silesia; keletről Árva-, Turocz-, Nyitravármegyék; délről Nyitravármegye; nyugotról Morva és Silesia országok közt. Mindenünnen ezen említett szomszédjaitól magas hegyek által választatik el. Földterülete 87833 II mf. s használható földje 937,535 hold, mellyből szántóföld 331,218 h; rét 80,713; szőlő 2,102; kertek 16,300; legelő 78,579; erdő 428,623 hold.

2. *Természeti tulajdonsága.* Az egész megye nem egyeb egy széles kies völgnél, mellyet egy részről a galgóczi hegység folytatása, más részről a Kárpát bércei képez-

nek, s mellynek közepén a ragadó sebességű Vág vize hömpölygeti habjait. Tulajdonképeni síkságot csak a Vág körül láthatni. Etről a víztől kezdve a föld mindig emelkedik, egyik hegy a másikat érvén, utoljára a megye határszélén a többi hegyeket felülmúló bérezek tűnnek elő. Földe a Vág környékén, melly egyébiránt hazánknak legszebb vidékei közé tartozik, felette agyagos, többnyire homokkal keverve; a búzát, rozsot, árpát igen jól megtérüli; a hegyekben pedig köves és nehéz agyagos; azért inkább csak zabnak, hajdinának s kolompárnak való. Van vidéke, például Thurzófalva körül, hol még a földdel bíró jobbágyok sem esznek egész éven át gabonakenyeret, hanem tejjel s burgonyával táplálják magukat. Éghajlata hűvös inkább, mint meleg; levegője felette tiszta és egészséges, mit izmos, erős, hosszú életű lakosai is eléggé bizonyítanak. A megyét két főhegység veszi közbe. Az egyikben, t. i. a galgóciban, melly Beczkónál lép be, nevezetesebb hegyek: a Machnács, Facskó, Naklate, A l s ó - K i t s h e r a, B i a d a, Vinczov, Magúra, Sztocha, Roszudecz, Pupor, Felső-Kies e-ra és Bukovie. A kárpáti begységben pedig, melly Morvaország szélén húzódik észak felé, legnevezetesebb a fenyvesekkel és orvos erejű füvekkel s vadakkal gazdag B e s z k é d. Ezen kívül mind a két hegység bocsát ki apróbb ágakat a Vág vize felé s köztök főfigyelmet érdemelnek azon kopasz, különös alkotású kősziklás hegyek, mellyek Solna, itajecz, Predmir körül egy körben fekszenek, s a miilyeneken láthatni a régi Szujovi és Lietavai omlott várakat. Trsztyef határában van egy kis barlang is. — Főfolyója a megyének a V á g, melly Turóczból Varinon felül jön be a megyébe, s ezt 16 mföldnyi futása után, mikor már 14 város határáé nedvesítette, Beczkón alól ismét elhagyja. Folyása felette sebes, miért is gyakran változtatja medrét és számtalan kisebb-nagyobb szigeteket képez. Hasznót sokat tesz ugyan a fa- s más kereskedés előmozdításával, s meg hogy halakat bőven szolgáltat; ellenben hirtelen aradása miatt szörnyű károkat okoz, s nem ritkán egész helységeket elseper, mint ez az 1813-diki iszonyú árvíz alkalmával megtörtént. Vág után következik a Kiszucza, melly a Beszkéd bérceiből ered és Solnánál a Vágba szakad. Folyása ennek is ragadó sebességű, egyébiránt környéke lakosainak, kiknek fogaz-

daságuk erdejökben áll, megbecsülhetlen folyó, minthogy ezen faeszközeiket a Vágra leúsztatják. Többi folyóvizeit, mivel csak apróbb patakok, nem említem. Tavai közül csak a vörösköit hozom elő, mely mintegy 300 □ ölnyi nagysága.

3. *Termékei.* Búza kevés terem s leginkább Beczkó s Trencsén körül. Rozs és árpa mindenütt a Vág környékén, még pedig igen sikeres és jó, s ezért a trencséniser egy a legjobbakkal közül való az országban. A hegyes vidékeknek és így a megye legnagyobb részének főtermeszterményei a hajdina, vagy pohánka, zab és kólló m p é r. Kukoriczát s dohányt keveset s csak a déli vidéken természetnek. Kender és len elég, sőt az utolsóval Bajecz körül kereskednek; a komlótermesztést Krivoszád helységében próbálják némellyek. Hüvelyes és kerti veteményeket bőséggel találni, különösen híresek a solnai és zavodjai fejeskáposzták. A gyümölcstermesztés főága itt az élelemkeresésnek, mert ritka paraszt az, kinek udvara tele nem lenne gyümölcsfákkal. Legelterjedtebb gyümölcsfaj a szilva; különösen Vág-Besztercze körül (talán a berzenczei szilva innen kapta nevét), ezt vagy megszókták aszalni, vagy befőzik, úgy messze elküldözik. Jegyezzük meg azonban, hogy sem maga a szilva, sern a belőle főzött lekvár nincs olly édes, mint a bánási, szerémi, vagy pedig az alsó magyarországi; alma, k ö r t v é l y, dió is sok van, s ezt más vármegyékbe is elhordják. Bor csak Beczkó körül s az alsó vág vidéken terein, de biz ez nagy részt savanyú. A hegyek zsíros füvekkel lévén benőve, a juh és tehéntej is sokkal zsírosabb itt. Fanemei közül legtöbb van bikk és fenyő, tölgy kevesebb. Erdei gyümölcse bőséggel van, s gombát sokat és sok neműt szednek. Az állattenyésztés e megyében nem nagy fontosságú, az egy juh tartást kivéve, mely itt nagyban űzetik. Ugyanis juhokat itt nemcsak a földesurak, hanem a jobbágyok is sokat tenyésztnek, de nem annyira gyapjú, mint sajt és túró kedviért. A m é h tenyésztést szinte sokan űzik; főképp Rajecz városában és Szlozna környékén. Ámbár Trencsénvármegye tele van hegyekkel, mégis az egész megyében b á n y á s zat nincs. Gypsz találtatik Tuchinánál; márvány Rovne, Szulyok, Felső M o t e s i c z mellett, az utóbbi helyen feketeszínű. Legközelebb igen jó és kemény kőszent

találtak föl H r i c s ó n, Podhrágyon hg Eszterházy jószágaiban. Végre ha érczekben nem, legalább ásványvizekben nagy gazdagsága van ezen megyének; mert ilt 41 helység van, mellyeknek határán ásványos vizek jönnek elő, ezek: Alsó-Szucsá, Barát-Lehota, Belus, Bosács, Driétoma, Dnbodiél, Felső-Szucsá, Háúsicz, Hanzlikfalva, Hrabovka, Kis-Birócz, Kis-Chocholna, Kis-Zsámbokrét, Klobusicz, Konszka, Kosztolna, Krásználdolina, Ksifma, Melcsicz, Nagy-Chlévén, Nagy-Kubra, Nemes-Okruth, Nimnicz, Ülvéd (vagy .lasztrabie), Orecho, Popradno, Rajecz, Rozson-Mitticz, Szelec, Szoblabo, Sztresenicz, Teplicz, Trebin, Túrna, Vág-Tepla, Velcsicz, Záblath, Zay-Ugrócz, Záluzs, Zlatócz, Zsittna.

4. *Népesség.* Népessége a megyének 280,324 l. és így esik 1 □ mfre 3186 l. E népesség lakik 1 sz. kir. városban, 19 mezővárosban, 400 faliban és 23 népes pusztán, vagy más népes lakhelyeken. N y e l v k ü l ö n b s é g r e nézve legtöbbben vannak a tótok 268,074-en, úgy hogy e megyét általában tótnak lehet mondani; magyar falu egy sincs, hanem a földesurak és tisztesebb rendűek közt a magyarok száma 1500 l.; a mindinkább szaporodó zsidók 10,750 l. számlálnak. A nem csekély száma cigányság itt arról nevezetes, hogy hegedű, vagy más muzsika szerzőt nem fog kezébe, hanem csak kaipácsol, vagy más megszokott foglalatosságot végez. Vallás tekintetében legtöbbben vannak a katholicusok, 246,917],, ezek lelki dolgaikban a nyitrai püspöktől függnek. Van pedig a megyében 4 zárda, 106 plébánia. A lutheránusok, kik főképen Puchó körül és a zay-ugróczy urodalomban laknak 13 anyaegyházban 22,643 l. számlálnak, és a dunamelléki superintendens igazgatása alá tartoznak. Reformátusok száma 14, zsidók 10,750.

5. *Ipar és kereskedés.* Trencsénvármegyében a termékeny föld szükén lévén, a nagy népesség kénytelen az ipar különböző nemeivel élelmét keresni; így némellyek gyümölcsöt aszalnak vagy főznek be, mások faeszközök készítésével foglalatoskodnak; némellyek ismét hajósok. vagy mesteremberek. Sok közönséges vászon és gyolcs szövetik a megye északi részén, kivált Teplicza körül, Rajeezen 200 tiniár, különböző nemű talp-, kordovány, sárga és vörös szattyán bőroket készít. Cserépedényeket csinálnak Beszterczén, Bicsén, Belluson, Haván, Puchón,

Kolesón és Zay - Ugrócson. Posztósok vannak Z.-l) gróczon, Ilaván, Kossán, de főkép Puchón: azonban legnevezetesebb iparvállalat itt Zay Károly gr. nagyszerű posztógyára Zay-Ugróciban, mely csak 1846-ban szereltetett tel, mégis már 70 egynéhány szövöszéken, jó közönséges s igen finom posztót készít, s e tekintetben a legelső magyar posztógyárral, a gácsivai vetekedik. Szinte nagyszerű gyapotgyárt állított Szúnyog Jenő úr IV.-Jeszeniczén. Üveggyár találtatik Zliechon és Kis-Chocholnán, Papiros m a l o r n Bobothon, Tepliczán, Terchován, Rajeczen, Runyistin, Vízolajban, N.-Chocholnán, Velcsicsben és Szlatinán. Főkereskedő helyek: Zsolna, Csácsa, Rajecz, Pucho, Trencsén és Baán.

6. *Jobbágytelkek és adó.* Egész jobbágy bír itt első osztályban 16, másodikban 18, harmadikban 20, negyedikben 22 hold szántóföldet; rétekből első osztályban 6, másodikban 8 embervágót. Illyen egész jobbágytelek 6672 számláltak. Az 1828-diki országos összeírás szerint adó alatti telek van 256,084 hold. Trencsén sz. kir. város kiterjedése 2597 hold, s ebből adó alatt 1590 h. Portája a megyének, melly után hadi adót fizet 130, Trencsén városának 2%.

7. *Nemesség.* A megye nemessége áll 9813 főből. Vért hatalommal bíró urod.: B i c s e és S z t r e c s e n hg Eszterházyé, B u d e t i n özv. gr. Csáky Istvánéé, T e p l i c z a és Trencsén b. Szináé, Oroszlánkőés ílava gr. Königszeghé; G b e l á n gr. Nyáry családé, végre Solna szabadalmas város. R a j e c z m. v. magát örökre megváltotta. —

8. *Felosztása.* Eloszlik 1 sz. kir. városra és 5 járásra, ti. m. 1. solnai, 2. vághbcsztercei, 3. közép, 4. alsó, 5. hegyentúli járás. Gyüleseit tartja Trencsénben.

Szabad kir. város.

Trencsén. Fekszik a Vág· vize bajpartján, egy meredek hegy közt, mellyre épült a régi, még most is meglehetősen karban levő trencsényi vár. Áll belső és külső városból: a belső kettős kőfallal vétetik körül és csak 82 házat számlál. Van igen szép kettős toronnyal ékesített szentegyháza, melly hajdan a jezuiták volt, de most piaristák bírják, kiknek itt novitatusok is van, s egy kir. gymnasiumban tanítással foglalatoskodnak. Említést érde-

melnek még a vármegye és városháza, a kir. harminczad hivatal, a Széchenyi György által alapított convictus, főképp pedig a már fönebb is érintett vár. Elosztatik ez alsó- és felső várra; az alsónak tágas udvara s régi kettős tornya: a felsőnek egy Terentius római hadvezérről neveztetett négyszegletes igen izmos tornya van. Szinte a várban levő 95 öl kutat, monda szerint, török foglyok ásták. A vár minden oldalról, kivált pedig északról olly meredek hegyen épült, hogy hozzájárulni alig lehet; de keleti oldalával átellenben egy hegy emelkedik, mellyről ágyúval is ostromolhatni. Trencsén lakosai, kik 3400 főre mennek, nagy részt kézművesek és földmivelők, sok gyümölcsöt aszalnak és híres sert főznek. Az úgy nevezett híres trencsényi fürdők nem a trencsényi határban, hanem innen északra másfél órányira Tepliczben fekszenek.

Nevezetesebb helyek.

1. *Solnai járásban.* Csácsa, m. v. a Silesiába, vivő ország- és postautban a Kiszuczca mellett 4215 l., kir. posta, só- és vámhivatalokkal. Borral, vászonnal, főképp pedig fával kereskedik. Teplicza, m. v. 1003 l. Ékesíti az uraság kastélya, kápolnával együtt, mellybeu tartatik jótéteményéről történetileg nevezetes Bosnyák Zsófia Vesselényi Ferencz nádor hitvesének még *el nem* hamvadt holt teste. Papirosmalma meglehetősen portékát készit. Kiszuczca U j h e l y, m. v. egy völgyben a Kiszuczca mellett 2135 L., szép fenyves erdővel és borkereskedéssel. Var in vagy Várna m. v. a Vág jobb partján 2610 l., kik hajdan vagyonosabbak voltak; de a sok tűz miatt elszegényedtek. Jó meszet éget. Solna kőfállal kerített szabadalmas város a Vág balpartján, tulajdon tanácscsal. Van 2713 lakosa, 4 szentegyháza, kir. gymnasiuma a ferencziek vezérlése alatt, sóháza, posta és harminczad hivatala. Négyszegletű piacza tágas, s az itt levő házak ó modorban erkélyekkel ékeskednek. Lakosai híres sert főznek; borral, fával, vászonnal és gabonával élénk kereskedést folytatnak. Az evangelikusok itt 1710-ben nagy zsinatot tartottak, a minthogy itt hajdan virágzó iskolákat s könyvnyomdát bírtak. Búd étin, f. a Vág jobb partján a Kiszuczca folyó beleömléséül 453 l., gr. Csáky csalódnak nézésre méltó tágas várával, melly feje egy 20 helységből álló urodalomnak. Gbelan, f. gr. Nyóry csinos kastélyával s igen jó tégláégetéssel. L i e t e v a, régi hegyi váráról nevezetes, mellyhez egész urodalom tartozik, s most Lengyel, Percnyi, Révay és Turzó leányógak bírják. Sztrecsen, f. a Vág balpartján 703 l. Régi vára, melly egy meredek sziklás hegyre épült. I. Leopold

idejében rontatott le. Terehova népes falu 4150 l., s egy papirommal, nevezetes itt a Ratna nevű völgy, melly minden felől borzasztó kősziklakkal vétetik körül és csupán a helység felől nyílik belőle egy keskeny kijáras.

2. *Vágbesztercei járásban.* Vágbesztercze, m. v. a vág balpartján 2320 l., egy régi goth modorban épült szentegyházzal, sok nemes emberrel és kézművessel, kik közt azonban fazekas legtöbb találalik. A régi besztercei vár innen $\frac{1}{2}$ órányira egy a Vág partján felemelkedő felette meredek kőszikla tetején fekszik, s nevet adott egy 26 helységből á)ló urodalomnak. B i c s e, m. v. a Vág jobb partján 3054 l. Van kir. sóháza, sok mesterembere és fazekasa. Hegyen épült várában tartatott fogságban 1600-dik évben Telekesy Mihály, kinek sók latorsága és felségbántása miatt 1605-ben a posoni piacon feje vétetett. A város feje hg. Eszterházy egyik szép urodalmának, melly 21 faluból áll. Domanis nagy hegyek közt fekvő m. v. 648 l., kik többnyire kézművesek, s gr. Eszterbázy család kastélyával. Rajé ez, csinos ra. v. közel 3000 l., kik többnyire kézművesek, főképen tímárok (mintegy 200) és kereskedők; ezen kívül a méhtenyésztési, a len és kendertermesztést is szorgalmasan üzik. Papiromalmában jó közönséges papiros készül. Az úgy nevezett (ámbár hibásan) rajeczi meleg fordó, melly sériültségekben, ezuzban stb. sikerrel használatik, innen 1 órai távolságra fekszik. Branyistye falu papirommal. D l u h o p o l e, népes falu 3105 l., kik gabonával kereskednek és fuvaroznak. H r i c s ó, a Vág bal partján, hol legközelebb igen jó, kemény kőszén telepet fedeztek fel, régi váromladékkal. Kollnrovicz, hegyek közt elszórt falu 2600 l., kik sok zsindeyt s más facszközöket készítenek. Milochoy, sok almát és szilvát termeszt, s azzal kereskedik. Podhrágy, szinte a Vág bal partján szép gyümölcsös kertekkel s legújabban felfedezett kőszénteleppel. R o w n e sűrű hegyek közt széljel szórva fekvő falu 6000 l. Innen s e vidékről kerülnek ki az ismeretes drótosok, kik egész hazát bebarangolják; magas termetű, erős, viszontagságokhoz edzett nép faj, melly ámbár nyelvre nézve tót, mégis a többi trí ucséni népességtől észrevehetőig különbözik. A lakosok $\frac{1}{7}$ része kiszokott vándorolni, s 3 —4 esztendeig is oda van. Némellyek 1000—2000 vfr. kész pénzt is hoznak haza, s lehet mondani, hogy az egész országban faluk közt itt forog legtöbb készpénz, s az egész országban sehol sem beszélnek annyi nyelven, mint itt. Szulyov, f. egy különös alkatú kősziklakkal körülvételett vidéken, régi omladozott hegyi várral. Turzófalva, legnépesebb hely az egész megyében 7630 lakossal, harminczad-

hivatallal, szeszgyára és serháza van. £ helység igen terméketlen vidéken fekszik, az őszi vetés itt hallatlan, csupán tavaszt vetnek, de csak 2 — 3 magot aratnak; a legjobb gazdák is tejbe és káposztába mártott burgonyával s nem kenyérrel élnek. Lakosai közt 80 szegény takács és 25 fakereskedő találatik.

3. *Közép járásban.* Bellas, m. v. 2185 l., kik többnyire mesteremberek és fazekasok. Ékesíti gr. Königszegh kastélya. Dubnicza, m. v. a Vág balpartján 2000 l., b. Szína roppant várkastélyával s kertével. Ilava, m. v. a Vág balpartján gyönyörű vidéken 1213 l. Van egy régi várkastélya, kórhaza, számos mesterembere, kik közt sok varga s néhány posztós is van. Kossá, m. v. szinte a Vág balpartján, sok posztót sző. Ledn i ez régi szikla vára, már most lakhatatlan; de nevet ad gr. Erdődy György egyik urodalmának, melyhez 2 mezőváros és 24 falu tartozik. Pruszka, m. v. a Vág jobb partján 1158 l., derék kórházzal, ferencziek zárdájával és sok mesteremberrel. P u c h o m. v. 1813 l. Marczibányi család kastélyával, 2 kórházzal, kir. sóhivatallal. Lakosai sok és meglehetősen jó posztót készítenek, s az alföldi magyar a puchovai posztót még most is fényűzésnek tartja, ugyanitt jó cserépedényt is égetnek. Oroszlánkő régi vára, melly meredek hegyre épült, teszi nevezetessé. Rowne falu a Vág balpartján, díszére szolgál gr. Erdődy György *szép* várkastélya, s pompás angolkerthe, mellynek ritka természeti szépségét még a mesterség is sokban neveli. Teplicz, f. Trencséntől északkeletre 11/2 órányira a Tepliczvize völgyében, 82 csinos házzal s 536 l. £ helység híres ásványvizéről s meleg fürdőjéről ismeretes, mellyet közéletben hibásan trencséninek neveznek. A földnek természeti melegsége illy arányban van; az urak fürdője 30¼ a polgárok fürdője 29½; az új fürdő 30½; a zsidók fürdője 28¾; a szegények fürdője 28½, a hideg fürdő 28½ és a Brünnel, mellyből csupán isznak 32 fok Reaumur szerint. Haszna leginkább kitűnik a köszvényben, tagok zsibbadásában, csuszban, zsugorodásokban, sebek meggyógyításában. A fürdés közönségesen együtt történik, mi elég hiba. Egyébiránt a fürdő helyet, melly épületekkel meglehetősen el van látva, idegenek közül a lengyelek leginkább látogatják. Visz olaj papirosmalommal s kastélylyal. Zliecho üveghutával. Szkalka pusztá s feje a tudományi kincstár egyik urodalmának.

4. *Alsó járásban.* B e c z k ó igen régi s hajdan kőfállal kerített város, a Vág balpartján 2126 l. Régi vára, melly most omiadékokban hever, hajdan bolondócz várának is neveztetett. Van itt sok csinos urasági kastély, egy ferenczi zárdá, katb. és evang.

szentegyház. Lakosi közt sok a mesterember, s ezen kívül nagy szőlőhegyet művelnek, melly azonban olly savanyú bort is terem, hogy az alföldi magyarok beczkói borral fenyegetik egymást. Kis- és Nagy Chocholna két falu üveghutával, papirosmalommal s jeles savanyú vízforrással. Krivoszád komlót termeszt. K i s-K u b r á n a k derék savanyú vize van. Túrna, falu savanyú vízforrással. Timon Sámuel születéshelye, Velcsics, Nagy. Zablah az első papirosmalmáról, a második gr. Serényi csinos kastélyáról nevezetes, Zamorócz régi várral.

5. *Hegventüli járásban.* B a á n, m. v. 2613 l., kiknek ötöd része zsidó, van két szentegyháza, kastélya, jól rendezett népiskolája, s rendezett tanácsa. A lakosok mindenféle kézi mesterséget űznek, s gyapjúval, gabonával és vassal kereskedést folytatnak. Jasztrabnye, f. nevezetes savanyú vízforrással. Felső Motesi ez Motesiczky család kastélya s fekete márványa végett érdeml említést. Z a y-U g r ó c z csinos falu 1015 l., kik többnyire evangelicusok. Ékességére szolgál a gr. Zay család régi három emeletes kastélya; nézésre méltó könyv- és fegyvertárral együtt; továbbá a szép urasági gyümölcsös s virágos kert, leginkább pedig az újonnan felállított nagyszerű posztógyár, melly minden tekintetben a gácsival vetekedik. Lakosai igen szorgalmas s vagyonos emberek, jó közönséges posztót szőnek, cserép edényeket csinálnak, és sok gyümölcsöt termesztenek. A régi ugróczi várát Podrágy falu felett, innen mintegy $\frac{1}{2}$ órányira még most is meglehető állapotban láthatni. Felső részében hajdan Templariusok laktak, s most is van ott egy kápolna, gr. Zay család sírboltjával, s e kápolnában szemlélhetni a Zay András zászlóját több török zászlóval s fegyverrel egyetemben.

15. Árvavármegye.

I. *Fekvése.* Fekszik Magyarország legfelsőbb északi csúcsában, északról és keletről Galiczia; óéiról Liptó; nyugotról Trenesén s Turóczvármegyék és Galiczia közt; Földterülete 37422 □ mf. Használható földje 400,610 hold, s ebből szántóföld 193,614, rét 18,535, kert 825, legelő 74,203, erdő 113,433.

Természeti tulajdonsága. Az egész vármegye igen hegyes tartomány, mert a magas Kárpátok hérczei nemcsak határszélit kerítik be, hanem a megye belsejét is keresztül futják, s innen az egész megyének meglehető magas fék-

vése van, ugyannyira, hogy 1000—2200 lábbal magasabban fekszik, mint Pest. Hegyei közt nevezetesebbek: az erdőkkel s zsiros legelőkkel gazdag B e s z k é d, a gyönyörű alkotású felséges Babagura, melly minden megyebeli hegyeket felülmúl magasságával, s honnan mindenfele pompás kilátás esik; a három hegyes csúcsú 6107 láb magas R o h a c s, a környék idő prófétája a 4813 lábnyi C h o t s, a 3493 láb magas Kis-Fáttra, melly alatt egyesül az Árva a Vág vizével; a kopasz és kősziklás Sztoch;a szép és különös alkatú Roszudecz; a gyönyörű kilátástigérő Rovnahora; a juhokkal és balzsamos füvekkel gazdag Gruny; Végre a számtalan fajttyukokról híres zarubnai és erdődkai hegyek. — Mindezen elszárlált hegysorok az esztendőnek rövid idő szakáig szabadok hót ói, annyira, hogy a marhákat május végénél előbb ritkán lehet legelőre hajtani. Tulajdonképeni rónaságot csak a Bori mocsár, továbbá Velicsna és Alsó-Kubin körül láthatni; a többi rónaföld csupán völgyekből áll, mellyek majd nyíltak s kies tekintetűek, majd pedig borzasztó setét kősziklák, fenyvesek közé szorított mély utak *inkább*, mint völgyek. Földe minéműségére nézve köves, *hideg és* terméketlen; főkép csak zabnak s kolompárnak való, de Velicsna s Kubin körül termékenyebb, úgy hogy a búzát, rozst is megtenni. Éghajlata durva, hideg, s a tenyészetnek nem kedvező, hanem levegője annál egészségesebb. — Fő folyóvize a megyének az Árva, melly az erdődkai hegyekben ered, s a Cserna vizével egyesülvén, miután a megyét mintegy kétfelé osztaná, Kralovánon felül a Vág vizébe rohan. Folyása felette sebes és ragadó, minthogy minden mérföldre 83 láb esése van; továbbá a magas sziklás hegyekről a hó és esővíz hirtelen rohanván le, hamar megárad, s akkor vidéke lakosainak tetemes kárt okoz. Azonban iszapjával a földet, réteket kövériti; szálhajókra nézve pedig hajózható lévén, e megye jövedelmének fő ágát, a fakereskedést hatalmasan elősegíti. A többi 51 folyóvíz inkább csak patak, s a malatinain és oláh dubovain kívül, mellyek egyenesen a Vágba szakadnak, mindnyájokat az Árva vize veszi fel. A sebesen zuhogó S z l a n i c z a a polhorai hegyekben némelly sósforrásoknak köszöni eredetét. Námesztónál az Árvával vegyül,a szálfák úsztatására igen alkalmas. A Sztudenna különös arról, hogy Zubereczen felül

600 ölnyire fold alatt folyik. Hegyi tavakat a déli és északi kopasz koszikiás tetők közt többeket láthatni. Mocsárja csak egy van, t. i. a Bory, melynek hossza 1, széle $\frac{1}{2}$ m.föld.

3. *Termékei.* Ámbár Árvavármegye éghajlata hideg s tenyésztetre nem kedvező, földje terméketlen, különösen a gabona nemeire, s a nemesebb gyümölcsökre és növényekre felette mostoha; mindazáltal a természet e hiányt más ajándékokkal pótolta ki, részint pedig szorgalmas lakosai igyekeznek helyrehozni. Búza, rozs, csupán a déli részen terem az Árva vize körül. Ikriczát az északi részen természetnek. Ez egy megbecsülhetetlen ajándéka a természetnek, a nagyobb hideg is nem könnyen árt neki, szeme olyan, mint a rozsé, csakhogy valamivel kisebb, lisztje sem sokkal alábbvaló; e mellett egyszer elvetttévén, két évben lehet használni, mert első esztendőben a keverve elvetett árpa ($\frac{1}{4}$ ikricza 3/ft árpa) megéri, az ikricza pedig egészséges takarmányt nyújt mind a tehéneknek, mind a juhoknak; második esztendőben az ikriczát aratni lehet, 5 — 8—10 magot is megad. Árpa, hajdina nagyobb szokásban van mint a rozs, de zab mégis legtöbb természetik, s az árvái szegény embernek ez és a kolompár szokott kenyere, ha azonban e két élelem szer, idő viszontagsága, miatt nem terem, úgy kész az éhség Árvában, mint ez, fájdalom! az utóbbi három évben megtörtént. Egyébiránt kolompéra leghíresebb az egész országban, s különösen dicsértetik a namestói. Köles, k u k o r i c z a, d o h á n y itt nem terem, hanem lenj e annyival több. Az árvái len finomságára, jóságára nézve híres, s a belőle szótt gyolcs kapós, s főága a lakosok élelmi kerestetének. Hüvelyes veteménye szűkén van, de a mi van, az jó; híres a pribisi borsó. Zöldsége, u. in. káposztája, répája, salátája, retke elég. Az árvái hegyek rakvák balzsamillatu, orvosi erejű füvekkel, miért is juhaik, teheneik sok és zsíros tejet adnak, és a tej nemcsak sok ezer családot táplál, hanem belőle különös jóizü sajtés túró készítettévén, nevezetes sommá pénzt is hoz be. Gyümölcsje a hideg éghajlat miatt kevés; látni ugyan az Árva vize körül számos kerteket, s ezekben almát, körtét, különösen pedig szilvát, de tökéletesen ritkán érnek meg. Dinnyéről, gesztenyéről, barackról, szőlőről szó sem lehet, hanem annyival több ribiszkét, köszmétét találhat az

ember az urak kertjeiben. Árvavármegye erdőségei nagyobb részint fenyvesekből állván, a fenyőnek is több nemei vannak, u. m. öreg fenyő, vörös és topolyafenyő, a díszes tekintetű mondolafenyő, megehető olajos bogyoival, a már ritka, de igen szépen simítható tiszafa Ezen erdők felett pedig csak a henyefenyő diszlik, melly nem felfelé nő, hanem a földön terjedvén el, egymásba csipeszkezik, s felelte gyenge ágaiból olajat szoktak sajtolni mind az árvaik, mind a lurócziak (oleum templinum.) Végre a gyalog fenyőből készítik a borovicskát, egy erős pálinkához hasonló italt. Gombát temérdekét szednek az erdőkben, különösen sok a ricse- és a szarvasgomba. Lovakat tulajdonképen csak a fuvarosok és uraságok tartanak, s ezeket vagy a trsztennai országos vásáron veszik a lengyelektől, vagy pedig a Duna és Tisza mellékén. T ehencik aprók, vörhenyeges színűek, egyébiránt igen jók és sok tejet adnak. Ökröket nagyobbára a lengyelektől vesznek. A juhtenyésztés nagy divatjában van itt; de nem annyira gyapjú, mint lej kedviért, mellyből híres jóságú sajtot és túrót tudnak készíteni. Vadállatai közül a nagyobb erdőkben medve, farkas elég; továbbá őz (szarvas nincs) felette sok, vadkecske, murmtir, hiuz, róka, vadmacska stb. Madaraiból a kevés házi szárnyas állatokon kívül találni a fajdtyukok több nemeit, u. m. hó és nyírfajdot, különösen a zarubnai hegyekben; foglyot, sok huos madarat, rigót; ragadozók közül: havasi sast, saskeselyüt, sólymot stb, — Halakban az Árva vize, s a többi tiszta patakok gazdagok. Fognak pisztrángot (különös jó izüt Zubereczen felül) lazacot, angolnát, csukat, sügért, czompót stb. — Ásványokban nem sokat mutathat a megye. Vas érczetásnak Malatinál»,Habovkán, Zubereczen, Chisznén, Hamriban, Oszoda mellett. Barna kőszén találtatik Alsó-Stepanón, Usztyénel és LafkovnáL A stepanói kőszénbánya igen gazdag, s ha a szálhajók megszerzése nem volna a zsidók egyedáruskodó kezeikben; úgy kőszénnel Árva nyereséges kereskedést űzhetne le egész Szeredig s tovább. — Ásványvizei közül csak a poihorai konyha sósvizet említem, mellyben Tognio tanár sok iblanyt (jodium) talált, s ez ásványvizet orvosi tekintetben a leghasznosabb ásványvizek közé sorolta, ámbár még eddig terjedelmes és czélszerű használatba nem jöhetett. Végre a Dierova pusztán Párniczához ½ órányira

van egy savanyú vízforrás, s Pármiczánál egy lágymeleg forrás, melly soha sem fagy be.

4. *Népesség.* Népessége e megyének az utóbbi években a nagy éhség és nyomorúság miatt tetemesen megfogyatkozott, s az élelemkereset forrása is bedugulván, nem tömegben ugyan, hanem elszórva, ezerenként költöztek ki innen a lakosok a boldogabb magyar alföldre. Jelen népessége nem több 84,156 léleknél, és így esik egy | | mfre 2,244 1. E népesség lakik 6 mezővárosban, 93 faluban és 33 népes pusztán és majorban A római katolikusok 39 parochiát és 73,611 lelket számlálnak, kik mindnyájan a szepesi püspöktől függenek. A 8127 l.-re menő evang. lutheránusok 5 anyaegyháza a dunáninnenisuperintendentiához csatollott. A zsidók 2418-an vannak, holott 1785ben csak 115 voltak. Nyelvre nézve csaknem az egész megye tót, s magyar helység egy sincs, de földbirtokosok, liszte-sebkek közt mintegy 300 lélek találhatik; s így ezeket s a zsidókat a népességből levonván, a tótok számát 81,438ra tehetjük.

5. *Ipar és kereskedés.* Az árvái nép igen szorgalmatos és munkás, földeit nagy gonddal műveli, s úgyszólván még a kősziklákon is természet zabot, nyáron ezerenként lejár a Tisza és Duna környékére kazálni, aratni, vagy szőlőt munkálni; tehenének, juhának tejéből vaját, sajtot, túrót csinál; a sajtnak különféle formát adván s vörösre megfestvén; a túrót pedig bödönokra rakván, úgy adja el. Derék fenyves erdejüket is jól használják; mert az árvái urodalomtól megvevén lábán a fát, ebből szálfákat, léczeket, deszkákat, karókat, zsendelyeket, faedényeket csinálnak, ezeket a Szlanicza, Árva segedelmével a Vág vizére, onnan Komáromba, Pestre szállítják. Fő kikötő hely, hol minden megyebeli szálhajó megállapodik, Kralován a Vág és Árva vize összeömlésénél. — De legnagyobb fontosságú s legtöbb jövedelmet hozó ága a szorgalomnak a vászon szővés és fejeri tés. Ez annyira elterjedt, hogy a namesztói s trsztennai járásokban még a férfiak is székire szőnek, fonnak, s általánosán minden házra esztendőkint 250 róf számláltatik, melly összesen 3,575,000 róft tenne. Zubrolován nagy fejerítő intézet van, számos ahhoz tartozó épületekkel; Bohron pedig a számos festők tulajdon czéhet tesznek. Egyébiránt az árvái vászon és golycs a jó közönségeshez tartozik; de finomat is bőséggel készí-

tenek: különösen becses a trsztennai. A sor és pálinkafőzés szinte nevezetes foglalatosságuk az árvaiaknak. csakhogy már ez nagy részt a zsidók kezében van. A parasztok közt legtöbbet főznek a csimhovaiai. Pokrivats helysége gyalog fenyőhői sok borovicskát csinál, s ezt egyszersmind széljel is hordja. Némelly helyen pedig a henyefenyőből olajat csepegtetnek. Cserépedényeket Oszoda éget legjobbat. Durva posztót és szűrt szőnek Zuberecz, Lomna, Habovka, a két Lipnicza s Zabidó helységek. Tulajdonképen való gyár nincs a megyében, hanem 3 papirosmalomban, u. m. Párniczán, Nizsnán s Bielipotokon jó írópapiros készítettik.— Legközelebb Thurdosinban egy részvényes társaság jó nyereséget ígérő vitriolgyárt állított fel. — A milyen iparkodó az árvai nép földművelésében s nyers természetményeinek formába való áttételében, olyan fáradhatatlan a kereskedésben is. Gabonáért maga megkeresi a privigyei, nagytapolcsányi, lévai s a galicziai vásárokat. A galicziai sót a thurdosini raktárakból Rosenbergre, Hradekre szállítja. Sertéseket Gömör, Borsod, Ung. Beregvármegyékben; lovakat a Tiszamellékén, vagy a lengyelektől vészén a trsztennai országos vásáron, valamint szarvasmarhát is. Némelly helységek pedig, különösen Oláh-Dubova alföldi dohánynyal kereskednek. Szállhajóikkal leusztatnak Szeredig, Komáromig, sőt Pestig is. Vásznait maguk elhordják egész hazánkba, továbbá Horvát-, Szerb-, Erdély-, Oláh-, Bolgár-, Morvaországokba. Nevezetes vászonnal kereskedő helyek: Bobró, Szlanicza, Zubrolava, Jaszenicza, Nameszto, U8ztye, Podvilk, Pekelmk, Lieszek, Hladovka, Jablonka, Trsztenna, Dluha, Velicsna, Thurdosin. Ezek közül kirekesztőleg Bobró, Bolgár, Moldvaországba s a krimi félszigetbe ; Zubrolava, Erdély-, Szlanicza, Tót-, Horváth- és Dalmatországokba kereskedik. Sajttal, túróval, vajjal legnagyobb kereskedést űznek Zazriva és Oszada helységek. Az első csak maga határáról évenként 300 mázsánál többet küld le az alsó vidékekre. A borovicskával, olajjal, taplóval, húros madarakkal s dróttal széljeljárókat megemlíteni szinte nem felesleges. Előmozdítják ezen kereskedést a megyének országutak mellyek egész országban legjobbaknak tartanak. Posta az egész megyében nem jár, csupán egy levél

vagy gyalogposta van A. Rubinban. Legközelebbi lovasposta Rosenbergben, Liptóvármegyében létezik.

6. *Jobbágy telkek és adó.* Egész jobbágy telkes bír itt eUő osztályban 24, másodikban 26, harmadikban 32, negyedikben 40 hold szántóföldet. Rétekből első osztályban 6, másodikban 8 embervágót. Hlyen egész jobbágytelkek számlálatok 4,474. Az 1828-ki országos összeírás szerint a megyei adóalatti telkek száma tett 241,299 holdat. Portája, melly után hadi adót fizet 54.

7. *Nemesség.* A nemesség áll 2456 lélekből. Urodalma csak egy van, t. i. az Ár v a v á r. alj a i, melly 6 mezővárosból s. 75 helyséből áll, s vérhatalmat is gyakorol, és ez a Thurzó örökösöké osztatlan állapotban.

8. *Felosztása.* Eloszlik 4 járásra, mellyek ezek: 1. trsztennai, 2 namesztói, 3 váraljai, 4 kubini. Gyűléseit tartja Alsó-Rubinban.

Nevezetesebb helyek.

1. *Trsztennai járásban.* Trsztenna, m. v. 2680 1. ferencziek zárdájával. Sok és jó vásznat sző. Heti és híres országos vásárokat tart, mellyek kivált lovakra és marhákra nézve nevezetesek, s a lengyelektől nagyon látogattnak. C h i s z n e, népes falu 1315 l., fekszik egy szép, de terméketlen térségen. Vasbányát mivel és sok vásznat sző. Ha mii, f. szinte vasbányával és hámmal. Ja bionk a, nagy falu 3500 l. s egy harmiuczadhivatallal. Alsó- és Felső-Lipnicza, f. mindenik sok durva posztót és gyolcsot készít, sajttal s vajjal kereskedik. Oszada, f. cserépedényt éget, sajttal s vajjal legfontosabb kereskedést íiz a megyében. Pekelnik, Podvilk és Szuchabóra, f. mindeniknek harminczadhivatala van. U s z t y e, falu köszönét nem használja.

2. *Namesztói járásban.* Bobró, m. v. 1413 l., kik vászonnal, gyolccsal Bolgár-, Morvaországba és Krimbe nevezetes kereskedést folytatnak. A számos vászonfestők tulajdon czéhet tesznek. Namesztó, az Árva vize mellett, híres kolompárt természet, fával és gyolccsal kereskedik. L o m n a, f. sok zsindelet, deszkát és parasztpósztot készít. Polhora, f. közel a galicziai határszélhez 14181., kik elszórva laknak. Van harmiuczadhivatala, vendégfogadója, fűrészmalma, s egy igen híresztelt konyhasós forrása, melly érdeméhez képest eléggé nem ismertetik.

Szlanicza, f. 756 l. gyolccsal élénk és hasznos kereskedést üz, annyira, hogy házai közt sok köből épület láthatni. Z u b róla v a, f. közel ezer lakossal. Van nagy fejező—intézete, fával, gyolccsal igen nevezetes kereskedést iiz, úgy hogy a földmívelést csaknem csupán az aszszonyok folytatják.

3. *Váraljai járásban.* Thurdosin, m. v. az Árva vize mellett 1815 l. egy szép köhiddel az Árva vizén; élénk ló-, szarvasmarha- és gabonavásárokkal s gyolccskereskedéssel. Itt Yan a Galicziából behozott sónak nagy raktára, honnan tovább Rosenberg és Hradek felé szállítatik. Yan egy legújabbán állított vitriolgyára. Árvaváralja, f. az Árva jobb partján, meredek kősziklán épült régi híres várának tövében 318 l. A vár 3, u. m. alsó-, közép- s felsőrészből áll. A felsővár függőleges magassága 60 öl. Vannak benne több szobák, gót ízlésű kápolna, földalatti boltok és tömlöczök; déli részén vigyázótorony stb. 1800-ban a várnak mind a 3 osztálya elégett. A felső várba záratta hajdan Mátyás király a hűségtelen Péter kalocsai érseket, közbeszéd szerint e szavakkal: „Arva fuisti Petre, arva eris, et in Árva morieris.“ Utolsó birto-kosa e várnak gr. Thurzó nádor vala, ki ezt a hozzákapcsolt 6 mezővárosból és 75 helységből álló (irodalommal együtt, kir. engedelmel mind férfi, mind leányörököseinek olly módon hagyta, hogy az (irodalmat soha fel ne oszthassák, hanem csak a közös jövedelemben osztozzanak. B i e J i p o t o k, f. jó malomköveket készít, s papirosmalma van. Habovka, f. durva posztót és szűrt készít s vasbányát mivel. M a l a t i n a, f. vasbányákkal. N i z s n a, f. az Árva mellett, legtöbb s legjobb lent termeszt az egész megyében. Yan papirosmalma és serfőzőháza. Podbiel, f. az Árva mellett, Bieli nevű halmán egy régi vár nyomait láthatni. Pribis, f. borsójáról híres. Zabidó és Zuberecz, f. mindegyik sok paraszt posztót s pokróczot készít, s az utóbbinak vasbányája is van, s ugyanitt a Sztudenna pataka a földben eltűnik, s mintegy 600 öl távolságra földalatt folyván ismét látható lesz.

4. *Rubini járásban.* A l s ó - K u b i n, m. v. az Árva mellett 1217 l., kik nagyobb részt evangélikusok, díszére szolgál a szép vármegyeháza, s a jeles árvái köhíd. Yan itt továbbá vendégfogadó, serház, köbánya. Tart heti- és országosvásárokat, s határa legjobb a megyében, mert búzát és rozsot is szépen terem. Velicsna v. Nagyfalú, m. v. az Árva vize mellett 1453 l., kik szinte nagy részt evangélikusok. Yan kath. és igen szép evang. szentegyháza, derék hídjá az Árva vizén, kastélya. Termékeny földé búzát, rozsot, árpát, sok lent, kendert és híres hüvelyes veteményeket terem. Lakosai sajtot, gyolccot csinálnak, gabonával,

gyolcsal, fával, marhával élénk kereskedést űznek. Hajdan egy virágzó evang. gymnasium is volt itt. Oláh-Dubova, f. alföldi dohánynyal kereskedik. Jaszenova, f. sok vásznat és híres sajtot készít. Itt született Benczur. Kr a lován, f. a Vág jobb partján, hol t. i. az Árva vize bele ömlik, igen magas setét hegyek között fekszik, egy nevezetes révvel, hol minden árvái szálhajú megáll. Roppant erdejében özet, sőt medvét is lőhelt. F. Rubin, f. több csinos urasági lakházakkal, búzát is megtermő jó földdel. A falu felett egy régi vár omladéka látható. Mokragy, f. az Árva mellett, az AbafTy család szép kastélyával és tiroli tehenészetével. Van itt az Árva vizén egy 42 öl hosszú fedeles hid. P á Γ η i ez a, f. van híres sajtja, papirosmalma, egy lágymeleg, soha be nem fagyó forrása. P o k r i v a t s, gyalog fenyőből sok borovicakát készít s messze elhordja. Zazriva, f. 2415 l., kik a hegyek közt elszórva laknak, faeszközöket készítenek, sok túró, vaj, sajtot csinálnak, úgy hogy évenként 300 mázsánál többet levisznek az alsóvidékekre. Dierova, puszta egy savanyú vízforrással.

16. Liptóvármegye.

1. *Fekvése és földterülete.* Fekszik északról Árvavármegye és Galiczia; keletről Szepes; délről Gömör és Zólyom; nyugotról Thuróczvármegyék közt. Kiterjedése 4245 □ mföld, mellyből használható föld 427,337 hold, névszerint szántóföld 103,108; rét 22,140; kert 1318; legelő 101.535 és erdő 199,236.

2. *Természeti tulajdonsága.* A megye közepe, mellyel a Vág sebesen zúgó habjaival foly keresztül, egy széles völgyet képez, kisebb-nagyobb dombokkal vegyítve; a többi rész pedig északra szintűgy, mint délre, helylyel, helylyel örökös hóval fedett magas kősziklás hegyekkel van megrakva, és csak itt-olt láthatni némelly sziiak setét völgyeket, mellyeken sebes rohanással sietnek a patakok a Vág vizébe, mint valamelly központba. A Kárpát hegyei ezen megyét nemcsak mindenfelől bekerítik, hanem belsejét is keresztül kasul futják. Északkeleti részét Galiczia és Szepesvármegye szomszédságában a természeti ritkaságairól és szépségeiről nevezetes. Tátra begye borítja, számtalan felhőkig emelkedő kősziklás csúcaival, mellyek közt a 7538 lábnyi magasságú Kriván legnagyobb s mindeniket felülmúlja Az itt találtató iszonyú ma-

gas kősziklák közé rejtett két különböző tavakból s tengszemekből ered a Poprád és a Fejér Vág vize. Krivánnak ágazata délfelé a Hochvald mellyen a szepesi országút megy keresztül; lentebb Szepes-, Liptó-, Gömör-vármegyék közt van az 5000 lábnyi magas, s már több mértföldről látható Királyhegye, nemző anyja a Fekete-Vág, Garan, Hernád és Gölnicz folyóvizeknek. Innen kezdve nyugotra fekszenek azon többnyire mészköves bérezek, mellyek Gömör- és Zólyomvármegyéktől elválasztják a megyét; nevezetesebbek ezek közt: a 3696 lábnyi s nyaktörő útjáról híres Ordöglakodalma; (tótul: Csertova Szvadba) továbbá a 6170 lábat meghaladó Gyömbérhegye, a 4300 láb magasságú C s c r ni Kanien, a 4168 lábnyi KI a k, a 3711 lábnyi Tátra, mellyen keresztülvisz a posoni postaut. Meg kell jegyezni, hogy a Vág jobb partján felül eső hegyek gránitkő sziklás bérczeiből állanak, mellyek ásványokra nézve ugyan szegények, de oldalaikat, aljokai gyönyörű fenyvesek, közép tájon henyefenyők (Krumholcz, pinus montana) borítják; tetőik pedig különféle alkotásu kopár kősziklákkal vannak megrakva. Fdenben a Vág balpartján nyúló hegysor mészköves ásványokkal gazdag hegyeket foglal magában. — Barlangjai közül említjük a deményfalvait, melyly mintegy 13/4 órányira van a falutól, továbbá innen 1/a órányira eső b e n i k o v a i t. Ez rövidebb, de tágasabb a deményfalvainál. A csepegő kövek benne olly ragacsosok, mint a szappan; a földön igen szép oszlopokat, pyraraisokat stb. képeznek. Egyébiránt fenekét meglehetősen mélységű viz lepi. Végre a kis-és nagy-oknoít. Liptónak folyóvize a Vág, két kisebb Fekete- és Fehérvágnak neveztetett folyóvizekből veszi eredetét, mellyek közül az első a Királyhegyéből, a második pedig a Kriván kősziklái közt találtató hegytóból ered, Király-Lehotánál mind a két ág egyesülvén, már alkalmas szálhajók vitelére; innen tovább számos patakoktól öregbítve, nyugotfelé folydogál, s a vármegyét csaknem két egyenlő részre osztja; mégpedig Hradektól kezdve Rosenberdig meglehetősen tágas völgyet képez, mellyet valóban a termékeny szántóföldek, kies erdők, a partján levő számos helységek, a két oldalon messze látszó havasok igen kellernetessé tesznek. Rosenbergtől fogva pedig, egész az Árva beleszakadásáig, völgye mindinkább inkább összeszorul, míg az,

kivált a Nagy- és Kis-Tátra közt, valóságos borzasztó szép szoros úttá válik. Főbb beleömlő patakok a Béla, melly a pribilénai hegytóból szörnyű sebességgel rohan alá, s Hradeknél szakad bele; továbbá a szmercsányi, b o b r ó i, bóczai, deményfalvai, németlipcsei, revuczai és I u b u c h n a i, más számtalan kisebbeket itt nem említvén. A Vág folyása igen sebes, minthogy a megye földje kelettől kezdve, a nyugoti szélekig, 1400 láb-bal száll alá, ezért hamar is megárad; azonban szálba-jók vitelére alkalmas lévén, mégis igen nagy hasznot hajt a megyének, mivel erdeiben fekvő legnagyobb kincseit könnyű módon le viheti egész a török szélekig. Tavai a megyének mind hegyi tavak, vagy úgy nevezett tengerszemek, mellyek úgy tekintetvén, mint a patakok kiapadhatom forrásai, valóban megbecsülhetetlen természeti ajándékok; mert az ezekből eredő folyók még a legnagyobb hőségben sem száradnak ki.

3. *Termékei.* Liptóvármegyének kövér búza termő rónasága nincsen, ellenben a hirtelen jövő áradások, felhőszakadások, vízmosásoknak, s gyakran igen jókor beálló hidegnek nagyon is ki van téve. Megesik sokszor, hogy a Chocshegyén már augustusban havazni kezd, s milyenkor tetemes kárt okoz a lakosoknak. Ezek ellent nem állván, azon széles völgy, mellyet a Vág Hradektól Rosenbergig képez, meglehetősen termékeny. Terem itt apró szemű búza, kevés, de lisztes rozs, nagyszemű borsó, kender, len stb.; de főtermék mégis a zab és kolompár. Hajdina nem igen van szokásban s de főzelékeket s kerti veteményeket sokat és jót termesztenek. Nevezetes a tarnóczi, szelniczei, verbói borsó. Gyümölcske kevés, mert csak almát, körtét, főképen szilvát láthatni a kertekben, hanem ezek is ritkán érnek meg tökéletesen. Szőlő itt nem terem, hanem helyette földi eper, hamvas szeder, málna, áfonya, s az nagy bőséggel van, Liptónak hegyei rakvák lévén orvosi s más jószerű füvekkel, legelői, rétői olly jók, hogy e részben egy vármegye sem vetekedhetik vele. Ezt bizonyítják a híres liptói sajt, túró, vaj, mellyek főrésztét teszik a megyei kereskedésnek. Legnagyobb kincse azonban roppant erdőségében, főképen gyönyörű fenyveseiben áll, mellyek olly bőséggel szolgáltatnak mindennemű épületefákat, hogy a tetemes belső fogyasztáson kívül több százezer

forint árut vihet le a Vág vizén az alsó vidékek számára. Ezelőtt erdészeti iskola is állt fen Hradeken; de fájdalom! az elenyészvén, főelemi iskola lépett helyébe. Ló kevés van, az is erőtlen és piczin test alkotású. Tehenei is kicsinyek, színre verhenyegesek, tejet azonban sokat és igen jót adnak. Mindezeknél nagyobb figyelmet érdemel a virágzó juhtenyésztés, mert a juh tej nemcsak több ezer családot táplál, hanem belőle készített túróból nevezetes somma pénz is jön be. Méhkasokat több helyen tartanak, s a liptói méz jószágáról igen dicséretetik. Medvét, farkast, őzet, vadkecskét eleget táplálnak a rengeteg erdők és bérezek. Madarakból csak a nagy havasi sast, s a fajtyúkok több nemeit említem. — H a l a t s kitűnőleg jó ízű pisztrángot a kis patakok s a Vág vize adnak. A Poprád vagy halásztó a Kriván bércei közt épen sok halairól vette nevét; de pisztrángjai felette soványok és ízetlenek, miért is innen kihalásztatván, más folyókban hizlaltatnak. — Ásványokkal bővelkedik e megye. Aranyat, még pedig néha tisztát is (gediegen) ásnak a bóczai és magurkai aranybányákban, továbbá a szmrekoviczaí és handiliarkai hegyekben. Ugyanezen helyeken ezüstöt is. Rezet Rosenberg és Bócza körül; krispánt (flos aeris) találtak Dubrava és Lubella mellett; vasat sok helyütt, fő kép pedig Maluzsinánál. Kén kő és ónmáz erezek Bócza, Maluzsina helyeknél; az utolsó van Matejkovánál is; K o b a l d, Dubrava, Kelecsén, Lubella, Bócza körül. P i s k o l c z sok és igen jó mineműségű találatok német Lipcsénél, a lazistyei és deményfalvi hegyekben, JBóczán, Dubraván, Kelecsénben, Lubellán stb. Kőszén találtatik Kvacsánál, Huttinál, Borowénál. — Ásványos vizek e következő helyeken vannak: Szlécs, Magyarfalva, Sztankován, Szmrcsány, Szentivány, Benedekfalva, Konszka, Szelmeecz, Besenyőfalva, Zsjár, Tepla, Pribilena, Luzsna, Lucski, Bócza, Hu óra, Illanó, Ludrova, Maluzsina, ez sósvasas víz, Oszada, Patak, Paturnya stb. Hasznaik ezeknek kevés kivétellel ugyanazok, csakhogy a szelmeeczi leghasznosabb a koszvényben; a besenyőfalvi jobban munkálkodik a vizel - letre és hasra; a magyarfalvi pedig főkép a száraz betegségben sinlődőeknek ajánltatik. Az egyetlen egy meleg forrásról, a híres lucskairól bővebben olvashatsz a helységek leírásánál.

4. *Népesség.* Liptó népesség-e az utóbbi sanyarú évek miatt inkább fogyott, mint szaporodott; névszerint ez jelenleg tesz 76,548 lelket, melly lakik 13 mezővárosban, 127 faluban és 32 pusztán, vagy más népes lakhelyen. 1 □ mfre esik 1822 lakos. Vallásukra nézve a népesség felinél valamivel többet a r. kath. teszik, névszerint vannak 40,168 rom. kath., kik 38 plébániát bírnak s mind a szepesi püspöktől kormányoztatnak. Szerzetesek laknak Rosenbergben és Okolicsnán, az első helyen piaristák, az utóbbin ferencziek. Az evang. luth 34,672 l. számlálnak; s így közel felit teszik a népességnek s 13 anya, s 3 leányegyházai a dunamelléki superintendentiához tartoznak. A zsidók 1708 főre szaporodtak s legszámosabban laknak Sz.-Miklóson, hol jeles zsinagógájok vari. Nyelvökre nézve magyar helység ugyan egy sincs, hanem a birtokosok és lisztesebb rendűek közt van, mintegy 500 magyar, mellynél fogva ezeket s a zsidókat a népességből kivonván, marad a tót ajkuakra 74,340 l.

5. *Ipar és kereskedés.* Liptóvármegye müiparra nézve ugyan hátrább áll, mint a szomszéd Árva, de azért ez is több ágakban megkülönbözteti magát. Mindenféle faeszközök, továbbá deszkák, léczek, karók, zsindeyek csinálásával sok ezer ember keresi kenyerét, kivált a megyének keleti részén, u. m. Csorba, Vasecz, Vichodna, Királylehota, Hradek, Pribilena és Sz.-Miklós helységeiben stb. A szálhajóknak nagyobb része Hradek kamarai városban készíttetik. Közönséges vásznat és gyolcsot szőnek N.-Bobrócz, Tarnócz, Szelnicze, Sz.-Miklós, Verbicze és Bócza mezővárosok, s némelly körülöttük levő faluk. — Az ásványok közül legnagyobb tekintet érdemelnek a maluzsinai királyi vashámor és érczolvasztó huta; melly utolsóban a Szomolnokról ide küldött réz szokott felolvasztatni. Cserépedényeket most Rosenberg városában igen jó minéműségűeket csinálnak, üveghuta találatik Bóczán, Gombáson, Novottiban; Papiros malom pedig Rosenbergben. A hradeki fegyvergyár, mellyben 24,000 darab puskacsó készíttetett évenként, 1813-ban felső parancsolatnál fogva megszűnt. Azon körülmény, hogy Liptó életmi s gyármüi dolgokban szükségét szenved, ellenben fában, érczekben nagy bősége van: igen elevenné teszi a kereskedést. A gabona minden nemei, dohány, borok, úgy a manufactu-

rai és colonialis portékák Besztercebányáról hozatnak be a megye kebelébe, a Rosenbergre vivő nagy országúton; melly említett város egyszersmind legnevezetesebb kereskedő helye a megyének, s itt tartatik a legnépesebb gabona-ásár, mellyet kivált az árvaiak csoportosan megkeresnek. Lovat, marhát, sőt a lengyelektől vesznek. Sertést részint Besztercebányáról hajtának, részint pedig magok a liptóiak vásárolják össze Ung-, Bereg és Borsodvármegyékben.

6. *Jobbágy telkek és adó.* Egész jobbágytelek bír itt első osztályban 18, másodikban 20, harmadikban 24 hold szántóföldet; rétekből első osztályban 6, másodikban 8 embervágót. Hlyen egész jobbágytelek 1636 van. Az 1828-diki összeírás szerint az adóalatti telkek tettek 62,665 holdat. Portája a megyének 34.

7. *Nemesség.* E kis vármegyének elég számos nemesége van; mert 4910 főt számlál. Vérhatalommal bíró uradalnak Hradek és Likava, továbbá Német-Lipcse, mind egyik a királyi kamaráé

8. *Felosztása.* Eloszlik 4 járásra, mellyek e következők: 1. nyugoti, 2. északi, 3. déli, 4. keleti. Gyűléseit tartja Liptó-Sz.-Miklóson.

Nevezetesebb helyek.

1. *Nyugoti járásban...* Rosenberg, m. v. a Vág mellett, 2318 l. Van egy piaristák szentegyháza, collegiummal egyben; kath. kisebb gymnasiuma, kir. só-posta és gazd. hivatala, nagyobb rendű néptanodája, réz és vas raktára, papiros- és több lisztmalma stb. Lakosai sok és jó cserépedényt égetnek, márványt törnek, s népes heti- és országosvásárokat tartanak. A Regucza vize itt foly a Vágba. A város születési helye Pálma történetírónknak. Közép S z l é c s, m. v. 604 l. T e p l a, m. v. 653 l., földje a búzát is megtermi, savanyúvize, derék kastélya és kerte. Gombás, falu a Vág bal partján, két üveghutával. L u c s k i, f. a Chocshegy alatt Rosenbergtől északkeletre 1% mérföldre, 825 kath., 36 evang. lakos., kath. paroch. templom. Hátára s erdeje nagy; legelőjén sok juhot tart; patakjaiban pedig rákot, pisztrángot nagy bőséggel fog. Különös, hogy rákjai megfőzetvén, szürke színt vesznek magukra, a mit onnan magyaráznak, hogy a nevezett patak szénsavanyos meszet viszen magával. De legnevezetesebbé teszi

ezen helységet híres meleg forrása és fördőintézete, mely $\frac{1}{2}$ órányira van a falutól. Fakad ez szörnyű nagy tófa-sziklákból több forrásokban, melyek mind igen gazdagok. Vize igen tiszta, ment minden kénkötől, azért akármely mejj kiállhatja, melegsége nem forró, hanem lágymeleg. Szembetűnő sikerrel használják a köszvényesek, aranyerések, s általában véve mindazon betegek, kiknek nyavalyájok az inak s más tagok gyengeségétől származik. A vendégek befogadására néhány évek óta igen kényelmes épületeket s fürdőházakat építtetett a kamara, melynek birtokában van mind a fördő, mind a falu. *L i k a v a*, f. 1203 l., feje egy nagy kamarai urodalomnak, gyönyörű fenyves erdővel s egy régi váromladékkal, melyről azt hiszik, hogy Mátyás király építtette legyen. *S z - M i h á l y*, kis helység papirosmalommal.

2. *Északi járásban*. Nagy-Bobrócz, m. v. 1125 l., kik földművelésen kívül pálinkafőzésből, vászon- és gyolcsszövéssel élnek. *L i p t ó - S z - M i k l ó s*, fővárosa a megyének 1839 l. Verbitze, m. vtól csak egy párták választja el. Nevezetesebb épületei a vármegye székesháza, a kath. szentegyház és egy szép zsinagóga. Lakosai a kézművességet és kereskedést élénken űzik; mert e kis városban 92 kézműves és 44 kereskedő számláltatik, kik vászonnal és fával főképen fontos kereskedést folytatnak. *S z e l n i e z a*, *T a r n ó c z*, mindegyik m. v. sok lent és borsót természet s vásznat készít. Hufeti, falu Arvavármegye szélén 1240], kik közt sok üveges és ablakos találtatik, ezen felül vásznat készítenek-, lenmagolajt sujtolnak s azzal kereskednek. *S z - M á r i a*, f. a Vág jobb partján egy régi szentegyházzal, mely a vidékiek véleménye szerint legelső volt a vidéken a kereszténység elterjedésekor, benne levéltárt és több nevezetességeket láthatni, s a hozzákötött prépostság, már a XII. században fenállott. A falun felül egy váromladék is szemlélhető, melyet 1425 a cseh táboríták egészen eltörlöttek s lerontottak.

3. *Béli járásban*. Német-Lipcese, rendezett tanácsosal bíró ni. v. 2223 l., kik hajdan németek voltak, de már ma mind eltótosodtak. Van gazdag vas és piskolezbányája és sok timármerembere. Deményfalva, f. nevezetes csepegő kövekkel rakott barlangjáról.

4. *Napkeleti járásban*. *K i r á l y é s S z - I v á η B ó c z a*, két egymás mellett fekvő m. v. 1085 l., arany- és ezüstabányákkal, üveghutákkal és savanyú vízforrással. Hibbe, m. v. 2015 l., kik főképen faeszközkészítésből és vászonsinálásból élőködnek. Hradek v. Liptó újvár, ni. v. a Vág jobb partján 4581., feje egy nagy kamarai urodalomnak. Van kir. sóháza és nagyobb

néptanodája. Fegyvergyára 1813-ban megszűnt, de fűrészmalmai igen jó állapotban vannak, s a lehoitaival és kokovaival együtt évenként 30—40 ezer darab derékfát és törzsöket metszenek el, melyekből löbb mint 300 ezer fenyőszál és deszka készül. Az 54,000 holdra terjedő erdő felette szép s a hradeki vízi épületek, mint például hidak, töltések, rekeszek, zsilipek, remek készületeknél fogva nézésre méltók. Végre a várostól mintegy $\frac{1}{2}$ órányira fekszik a régi Liptóújvár omladéka. S z t.- I v á n, f. 916 lakossal. E helység több természeti ritkaságok miatt igen nevezetes, ugyanis 1. az itteni régi templom kriptájában a holttesteké—300 esztendeig rothadásba nem mennek, hanem oly épen megmaradnak, hogy a kisszaradt arezoknak fővonásai is kiismerhetők. Ezt tapasztalhatni szinte a templomkerítésen belől fekvő halottakról is. 2. A templomkerítés belső oldala mellett van egy mérges forrás, mely karyastagságnyra tolu ki a kőszikla közül, s kénkőves asphalticus kigőzölgésével az apróbb madarakat napfelkelte előtt elhódítja. 3. A Yölgy közepén bizonyos sziklatömeg emelkedik föl mintegy 5—6 láb megasságra, s ennek közel 20-ra menő hasadékból részint hideg, részint langyos víz omlik ki. 4. Van egy savanyú vízforrása, s 5. egy viszhangja, mely 8 szótagot visszamond. Maluzsina, f. 318 l. s számos kir. bányákkal s épületekkel, e helyet főkép nevezetessé teszi nagyban dolgozó rézhámora, melyben szokott a Szomolnokról ide küldött réz is olvasztatni. Van sós vasas ásványvize, mely különben ritkábban jó elő Magyarorszáiban.

17. Zólyomvármegye.

1. *Fekvése.* Határa északról Liptó; keletről Gömör; délről Nógrád és Hont; nyugotról Hont, Bars és Turóc-zvármegyék. Földterülete 50,575 □ rnf. Használható föld 504,636, melyből 126,758 szántóföld, 42,534 rét, 77,981 legelő, 940 h. szőlő, 7,810 li. kert és 248,613 h. erdő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Zólyom igen hegyes vármegye, mert nemcsak határszéleit, hanem helseit is magas hegyek borítják. E hegyek közt völgyet eleget, detulajdonképeni síkságot nem láthatni; azonban a Garan és Szlatina völgye eléggé tágas. Földe az északi részen köves, nehéz sárga, vagy vörös agyag, s hideg természetű, már a déli részeken termékenyebb földeket lehet látni, különösen Zólyom és Szliács vidékén, tisztabúza veté-

seket is szépeket láthat az utazó. Éghajlata a déli megyékhez hasonlítva elég zordon ugyan, de mégis melegebb, és kellemesebb, mint a szomszéd Liptóé; a szelek gyakoriak s erőszakosok; levegője és vize igen jó s egészséges. A megye hegyei két sort képeztek, mellyek tulajdonságukra nézve egymástól észrevehető különbséget mutatnak. Az északi hegysor Liptó és Zólyom közt húzódik el, mellyben nevezetesebb hegycsúcsok az Ördöglakodalma, Nagy- és Kis Gapek, Baba, Peklo, Prassziva, L a u rin és Herma necz egy nézésre méltó T u f n a nevű jeges barlanggal. A másik hegysor a Selmeczi bércekkel függ össze, s ez szinte több ágakat bocsát ki a Garan felé, mellyek közül a Polana és Véper hegyek meglehetősen magasságra emelkednek. Az említett két hegysor közt szemlélhetni még némelly elszórt hegyeket, mellyek közt Libetbánya mellett a gyönyörű kilátást Ígérő V i s z o k a, Besztercebánya mellett a kerekded U r p i n különös figyelemre méltók. Mindezen hegyiáncokban nagy kincse fekszik hazánknak, akár a keblükben rejtett nemes érczet, akár orvosi s más zsíros legelőt szolgáltató füveit tekintsük. — A megye főfolyója aGaran, a Király hegyből ered, s Benyuson felül a megyébe jövén, Besztercebányáig nyugotra, majd Zólyomig délre, innen ismét nyugotra folyik, s 12 mfdnyi futása után Berzenczénél Barsvármegyébe lép által. E folyón mennek le a deszkákkal, léczekkel terhelt hajók Esztergomig, Váczig és Pestig. A S z l a t i n a, v. S z a l a t n a a málnapataki hegyekből veszi eredetét s nyugotnak folyván, Zólyomnál a Garanba ömlik; völgye igen kies s egyszersmind termékeny. A felette számos hegyi patakok közül csak a sok erőművet s malmot forgató Bisztrót említem.

3. *Termékei.* Búza kevés s az is a déli részeken terem; de rozs igen sok vettetik, s ez még a hegyesebb részeken is, például Breznobánya határán, felette díszük. Árpa elég és jó terem a Garan és Szalatna völgyében, szinte előkelő földtermék a burgonya, zab, kevésbbé a h a j d í n a. Le n csak a hegyesebb részeken, továbbá Libetbányán, Zólyom, Garanszeg körül látható, mégpedig az ezen helyeken termett jóságára hasonló a szepesihez. Kender sokkal több van, kivált Szalatna és Dettva környékén. Komló Bihar és Hajnik körül természetlik. A zólyomi hegyek rakvák orvosi s más erőteljes réti füvekkel,

s az orvosi fűvek közül csak a hypericum perforat-
 mot említem, mely vadon nővén, a szomszéd gácsi posztó-
 gyárban, mint sárga festék használtatik. Gyümölcs ne-
 mei közül, van alma, körte, dió, cseresznye és igen szép
 nagyszemű szilva. Egyébiránt Korpona városának leg-
 szebb s legédesebb gyümölcse van, s az egész megyében
 egyedül itten láthatni szőlőhegyet, mely azonban sa-
 vanya bort terem. Ámbár a számos huták, hámorok, ol-
 vasztóházak felette sok fát elemésztenek, mégis az erdő
 248,613 holdat borít el, s így felét teszi a haszonvehető
 földeknek. Fanemei közül van igen szép öreg-, veres-, to-
 polya- és boróka-fenyő; továbbá juhar, szil, bikk, tölgy,
 cser és hárs stb. — Áll a t t e n y é s z t é s e e megyének
 főkép a juhokra nézve érdemel említést, mely legel-
 terjedtebb s első helyet foglal a megye gazdálkodásában.
 Csak maga Breznóbánya évenként 900 mázsa túrórt készít,
 s ebből 150 mázsa jön kereskedésbe. A juhokat csak má-
 jusban vagy júniusban szokták a havasokra hajtani, s itt
 maradnak egész késő őszig. Szarvasmarha sok és szép
 nevelkedik a Szalatna völgyében, s innen vajjal Bécsbe is
 kereskednek; ellenben ló és sertés kevés tenyésztetek.
 Nagyobb divatban van a méh tenyésztés, különösen
 Besztercze, Brezno, Lipcse, Zolyom, Dubova körül, úgy
 hogy gyakran egy gazdánál 150—200 kast is meglehet
 számlálni. Szelíd szárnyasállatokat a falusi gaz-
 dasszonyok, erdei madarakat a szép erdők bőséggel szol-
 gáltatnak, s vadállatok közül itt épen nem ritkaság a med-
 ve, farkas és vadmacska. — Eresekben s ásványokban szin-
 te gazdagé megye. Így aranyat ásnak Jaraba mellett,
 a bóczai hegy déli oldalán, a Nagy-Gapleken, a sz.-andrás
 és medzibródi határon, Urvölgyében összesen évenként 18
 márkát. Ezüst legtöbb Urvölgyén (600 marka) Ováron,
 Tajován, a liermaneczi hegyen, Jarnháu. De legnagyobb
 fontosságú ásványa e megyének mégis a réz és vas, az
 első Urvölgyén, Szandbergen, Ováron, Libetbányán, Jara-
 bán, Pojnikon, Sz.-Andráson, Mitón, Polhorán, Medzibró-
 don, Bisztrán évenként 6000 mázsa; vas pedig az előbb
 említett helyeken kívül Roneczen, Lehotán, Hadinon, Ba-
 ezukon, évenként 130—150,000 mázsa nyeretik. Öze-
 men t v í z, mely a vasat rézzé változtatja, Urvölgyén, Li-
 betbányán. H i g g a n y a tajovai cinzóberbányákban; ólom
 több helyeken; cink (horgany) a mitói bányákban; dár-

dany (piskolcz) Óváron, Jaszenán, Sz.-Andráson, Mitón, Medzibródon. Bii vény (kobalt) Urvölgyén, Libeten, Jarabán. Zö Idény és rézgalitz (vitriol) Urvölgyén. Kőnemek közül csak a porcellánföldet említem kicsinyén, továbbá a gypszet Urvölgyén, Óváron, és Sz.-Andráson, hol az asszonyok ezt krétának szokták égetni. E g ő - ásva n y a, névszerint kénkő van Urvölgyén, Katinkán, Baczukon, Sz.-Andráson; barnakőszén: Besztercebányán, Tajova és Breznóbánya mellett. Ásványvizek e következő helyeken vannak. Alsó Jaraba, Baczuk, (vasas savanyúvíz, mellyben iblany is találtatik, s olly erős, hogy üvegekbe alig lehet tölteni; Balogh, Besztercebánya, Breznóbánya, Csacsin, Cserén, Cserény, Ronecz, Detva, Farkasfalva, Felső-Jaraba, Katinka, Klokócs, Lieskocz, Micsinye (a baczuki után legerősebb savanyúvíz) Zólyom, Psztrusa, N-Szalatna, Sztozsok, Szrnko, Vámosfalva, Végles, Zolna. A szí iá esi híres savanyú vízforrásokról és meleg fürdőkről alább a helységeknel fogunk értekezni.

4. *Lakosok.* Zólyommegeye népessége 88,130 l. így esik egy □ mfre 1,749 lakos, kik laknak öt szabad kir. városban, 10 mezővárosban, 141 faluban és 21 népes pusztán, vagy más lakhelyen. Vallásukra nézve 52,045 r. kath. és 36,085 evang. luth.. Beformátusok, ohitiiek és zsidók itt nincsenek. A rom. kath. a besztercebányai püspöktől függvén, 5 esperestségben 33 plébániát számlálnak. Az evang. 18 anyaegyházaik a bányavárosi superintendentiához kapcsolattak. Nyelvükre, kevés bányász németeket, s mintegy 200 magyar ajkú nemest és honoraliort kivéve, mind tótok; czigányok számosán vannak?

5. *Ipar és kereskedés.* Magyarországbán alig van mege, melly az iparra nézve nagyobb előnyökkel bírna, mint Zólyom, mert a tetemes vizerőn, olcsó tüzelőn kívül, itt helyben igen jó anyagokat (vasat, rezet, ezüstöt) és olcsó s ügyes munkásokat kaphatni. A nyers réz a besztercebányai rézhámorokban dolgoztatok, s belőle vagy olly táblák készittetnek, mellyből aztán Kőrmöczön rézpénz veretik, vagy kazánok s más konyhaedények; e mellett még rézsodrony és rézhamu is természetek- Besztercebánya bányazöldet is (Berggriin) természet, melly festék azelőtt igen drága és kapós volt, most ellenben csekély áron sem kél el. A kir. kincstárnak szinte itt van egy sodronygyára, mellyben jó sodrony évenként 300 mázsa készittetik, mely-

lyet részint a környék vesz meg, részint többszörösen véve, bányai kötelekre fordítanak. Az ezüstöt dolgozóház Radván és Besztercze közt, az igen nevezetes választóház, mellyben az ezüst a réztől elválasztatik Tajován van. Ide küldetett ezelőtt a bánsági réz is, de most csak a szomolnoki és urvölgyi hozatik elválasztásra. Olvasz-öntő pöröly de és hengerlő vasműhelyek találhatók Polhorán, Rhoniczon, Libetbányán, Pojnikon, Háromvizen, Breznobányán, Bisztrán, Jaszenován, Moszteniczen, Beszterczen és Kosztiviarszknán. A kir. kincstár tulajdonához tartozó vas olvaszműhelyek (Eisen-hoch-öfen) Rhoniczon és Polliorán a hozzájuk tartozó pörölydékkal és hengerlőművekkel, nielylyek Rhoniczon, Bisztrán, Jaszenován és Moszteniczen helyeztetvék, szálltnak 100,000 mázsa öntött-kovácsolt-, hengerezett-, lemez-, rúd és szervasat; kovácsolt- és gépelyszept, reszelőt stb és jó aczélt. A kamara által közbirtokolt magántársulati olvaszműhelyek Libetbányán és Pojnikon a hozzájuk tartozó pörölydékkal Vaiszkhován, Beszterczen és Kosztiviarszkon 15,000 mázsa kovácsolt vasat gyártanak; e társulatban a kamara után Besztercze városa legnagyobb részvényes. A magántársulati Vürsching Péter és Prihradnyi Dán. birtokához tartozó háromvizi olvaszműhelyek, Libetbánya földterein a hozzá tartozó vashámorokkal, Breznobányán készít esztendőnként 8000 mázsa öntött és kovácsolt vasat. Veres rézműves czéh vagy on Beszterczebányán 4 ügyes mesterrel és 16 legénynyel, s e czéhez még 54 mester van bekebelezve, kik az országban szerteszeljel egész a török szélekig laknak. Sárga rézműves ugyan Beszterczebányán 5 van, kik rezet itthon, ellenben horganyt, választóvizet és kénsavanyt, nem különben sárga rezet és sárga sodronyt, továbbá pakfongót és tompakhot Bécsből kapnak. Breznobányán, Radványon, Vilkanován, Rakitoveczen és Beszterczen számos kovács, lakatos és szegcsináló lakik, kiknek portékáikat a csipkások hordják le az alsó megyébe. A beszterczei hat ezüst és aranyműves közt Libay Sámuel művészi nevet is érdemel. P u s kaporcshináló van Beszterczen 4, Radványon 8, kik a kir. kincstár számára dolgoznak s innen kapják anyagukat is. Jeles üveghuták vannak Szilán és Hrinován. A beszterczei, hajniki, szielniczi s libeti fazekasok közönséges cserépedényeket készítnak, mellyek közül leg többre bccsültetik a szielniczi. Vásznat az asszonyok

mindenütt csinálnak, de csak közönségest, finomabb gyolcsot az árvaiaktól és sziléziaiaktól vesznek, s a besztercei festők (6) ezt különböző színekre festvén, az ismeretes csipkások által hordatják széljel az országban. A városokban levő takácsok nagyobb részt kellő munkával szűkölködők, de van köztök, például Besztercebányán két remekszövő mester, kik szép gyapotgyártmányokat is készítenek, kettő pedig lószőrből vagy ércsodronyból szitákat csinál. Csipkét az urvölgyi, óvári s más bányászok feleségei készítenek legtöbbit. Egy kis posztógyár van Besztercebányán, ugyanitt 15, s Radványon 30 posztócsináló jó közönséges s a védegyelet óta finomabb posztót is készítenek. Beszterczen és Breznón a mindenmű bőrkészítés nagy fontosságú, s e helyeken több mint 100,000 frt értékben készíttetik évenként. Fésűsök csak Radványban 36-an vannak, s a besztercei (9) s radványi kalaposok úri kalapokat is készítenek, s némelyek ezek közül jeles portékáikat azelőtt kényszerítettek párizs* és bécsi jelekkel kereskedésbe bocsátani. A királyi szabadalmazott hermaneczi (Besztercze határán) papírgyára hermaneczi völgyben évenként 6000 mázsa, többnyire finom gép és kézműi papírt gyárt; ezenkívül szinte a besztercei földtérén az úgy nevezett Sztiavnicska és Kosztiviárszka helyeken két, és Lipcse mezővárosában szinte 2 papírgyár létezik, mellyek öszszesen véve 3000 mázsa merített papirost készítenek. A besztercei részvényes társasági répaczukorgyár, mellynek ritka jeleségű, többnyire Franciaországban készített gépei s üstéi vannak, évenként 12000 mázsa répából 800 mázsa nyers, s ebből 500 mázsa finomított cukrot készít; a 600 mázsára menő szörp, minthogy különben el nem kél, szeszgyártásra fordíttatik. Végre van még Beszterczen szalaj főzés is (hamnzsír), melly többnyire a hermaneczi papír- és körmőczi kőedénygyárban használták fel. — Kereskedése a megyének meglehetősen élénk; viszen ki más vidékekre szálfát, zsendelyt, (mellynek főfészke Polyuik), mézet, vasat, túrót, vaját, posztót, kalapot, készített bőrt, csipkét, puskaport, üveget, papirost, festett vászon és gyapotkelméket, vasszegeket, ollót, fésűt stb. Ellenben hoz be gyapjút Losonczi-ról, gabonát főképen Losonczi-ról, Léváról; lovat, szarvasmarhát, sertést Heves, Borsod, Nográd, és Gömör-megyékből, juhot a Bánságból (a megyében magában ne-

vezetes julivásár van Detván) jóféle gyolcsot Árvából, Si-leziából; nyersbőrt, különösen bornyubőrt Liptóból, Szepesből; gyarmati s divatárukat Pestről s Bécsből, bort Nográd, Hont, Pest megyékből, dohányt Honiból.

6 *Jobbágytelkek és adó.* A jobbágyföldek 4 osztályrend szerint 18—20—22 és 24 holdra szakítottak; a rétek pedig 6, vagy 8 embervágóra. Hlyen egész jobbágyházhely van 2537. Portája a megyének 52, Beszterczének 8, Breznónak 54|8, Korponának 3, Zólyomnak 24/8, Libetnek 2. Az 1828-diki országos összeírás szerint az adó alatti jobbágytelkek tesznek 66,190 holdat, Beszterczebáuyának 46,254 hold kiterjedése, mellybői 5538 adó alatti szántó-föld, rét sth. 40716 hold erdő; Breznóbánya kiterjedése csaknem 90 mf. mellyből 4285 h. szántó-föld, 4367 h. rét, városi erdő 7870 h.; végre a kir. kincstár állal magának fentartolt, s némelly esetekben a várossal közösen használt erdeje tesz 96,526 holdat. Korpona területe 16370 hold, mellybői adót (izet 16,050 hold. Zólyom város területe 5242 hold, mellyből adót fizet 2616 h.; végre Libet városa területe be nem küldetett.

7. *Nemesség.* A nemesség száma 2152 *fore* megyen. Vérhatalommal bíró urodalmak pedig: a véglesi, hg *Eszterházyé*, a zólyomi, lipcsei és dobrovinai, mind a három a kincstáré; végre a Hadványi a Radvánszky családé.

8- *Felosztás.* A megye elosztatik 5 sz. kir. városra és 2 főbírói járásra, u. m. felsőre és alsóra. Gyűléseit tartja Beszterczebányán.

Királyi városok.

Beszterczebánya. Fekszik egy völgyben magas hegyektől körülvéttelve a Garan és Bíztra vizek összefolyásánál, Kör-möcztől 3, Selmecztől 4, Pesttől 18, Kassától 26 mf. távolságra. Beszterczebánya jelenleg egy a magyarországi legszebb városok közül: mert nemcsak környéke felette gyönyörű, a szüntelen egymást felváltó hegyek, völgyek, vizek, patakok, erdők, rétek, elszórt kastélyok s hámorok, helységek, gyümölcsösök miatt, hanem a város maga is több szép épületekkel dicsekedhetvén, minden utazót kellemetesen lep meg. Nevezetesebb épületei: 1. a régi vár, mellyben van a kath. két paroch. szentegyház. 2. a káptalan székesegyháza, 3. 4. az evangelicusok szép ízléssel épült templomai; 5. a

nagy kiterjedésű püspöki kastély, 6. a kanonok urak lakháza, mely hajdan jesuiták collegiuma volt. 7. az igen pompás vármegyeház; 8. a városháza; 9. a bányáskamarai épület, roppant udvarával; 10. a polgári kórház s számos privát épületek. A belső városi pia—czon fekvő 32 házak körieknek (Ringhaus) neveztetnek, s szabad pálinkafőzési s borkimérési joggal bírnak, s közülök jelenleg 4 nagy borkereskedést is üz. Nagy dísz adnak Beszterczének az itt levő számos királyi és országos tisztségek. Így székhelye ez a vármegyegyűléseinek, a főkerületbeli tartományi cs cs. k. hadi biztosságnak, hadi pénztárnak, egy kamarai praefectus alatt levő bányáskamarának s egy bányatörvényszéknek, posta-, s óház-, harminczadhivatalnak; végre a beszterczebányai rom. kath. megyés püspöknek s káptalannak. Van itt továbbá kath. és evang. gymnasium, kath. nemzeti főiskola, papi növendékház, leánynevelő, kisdedovó intézet. Lakosok száma összesen 5630, mellynek fele evangelicus Egyébirtant a város határán levő apró helységek lakosaival együtt az egész népesség mintegy 11,0001. A lakosok hajdan Thuringiából bevándorlott németek valának; de most többnyire tótok, kevés németekkel, s még kevesebb magyarokkal vegyest. Foglalatosságuk: bányászság, kézi- és más mesterségek, kereskedés, fuvarozás. A mesteremberek 363 vannak, kereskedők száma 25. Az ide való réz-vashámorokról, gyárakról, a földterület mennyiségéről és a porták számáról főnebb a vármegyénél értekezünk.

Breznóbánya. Fekszik a megye északkeleti szegletiben, hegyektől és domboktól körülvéttetve, a Garan vize mindkét partján. A város alaprajza igen szabályos s Breznó Magyarország legszebb városai közé tartoznék, hogyha e szabályosságnak a házak szépsége e a tisztság is megfelelné. Főpiacza négyszegletes s otly nagy, hogy a Pestivel méltán vetekedik; középén van a kath. szentegyház, s az emeletes városháza. A piacon levő nyilvános épületek közé tartozik a piaristák zárdája, városi papiak, s mellette a vendégfogadó, melly annyival különösebb, inéit a kir. nyelvtani 4 osztályú tanoda (kisebb gymnasium) a papiakban létezik. A piacról négy egyenes és tágas utsza ágazik széljel, s három kapu, s a városi kőfalnak legnagyobb része még most is sértetlenül fenáll. Van itt egy evang. szentegyház is, s határán több vashámor és huta; de különben a kézművesség, a bőr- és vasgyártást s asztalos mesterséget kivéve, nem sok figyelmet érdemel. Népessége 5262 lélek, mellynek a/3 evang. y3 kath. s egész határán széljel szórva fekvő lakhelyeken (két nagyobb s 21 kisebb helység) szinte 11,000 lélek számláltatik. Városi polgár van 568. Határáról, melly 9 □ mér-földre terjed, főnebb a vármegyénél emlékeztünk. Szarvasmarha és

juhtenyésztése nevezetes, úgy hogy évenként 900 mázsa túrót állíthat elő, s idegen marhakereskedők 4—500 darab hizott marhát vásárolnak fel. Ezenkívül falt ereskedése is olly nevezetes, hogy például 1845-ben 32,666 deszka, 7535 lécz, és 300,000 zszindely vitetett ki, s nz erdőség a városi pénztárba, mellynek összes jövedelme 32,800 pfrt., ugyancsak 1845-ben 12,591 pfrtot hozott. Végre említést érdemel még egy készülöben levő angolamerikai műmalom.

K o r p o n a. Egy a legrégibb városok közül egész hazánkban; úgy hogy IV. Béla 1244-ben csak a régi s a tatárpusztítás alkalmával elvesztett szabadság levelét erősítette meg; a mostani belső város négyszegi ábrázol, mellyhez két erős kapu vezet. Piaczán levő házai emeletesek, de régi épületek. Ékesítik a kath. e\ang. s piaristák szentegyházai, a kath. kis gymnasium s a tanácsház. Fekvése szőlőhegyek s gyümölcsös kertek között igen gyönyörű, szőlőhegye savanyú bort ad ugyan, de gyümölcsére nézve annyival híresebb. Népesége 3415 l kiknek több felénél evangélikus.

Libetbánya. A Viszoka hegy tövében, épületei közt, melyek rendszerint alacsonyok, említést érdemel a város közepén levő 4 tornyu vár, melly most városi tanácsházul szolgál. Van itt továbbá egy szép kath. s egy evang. szentegyház; a város mellett számos érczüző-olvaszműhely és hámor; czément víz, melly a vasat rézzé változtatja; több bányák, mellyekben különösen rézre és vasra dolgoznak. Határa, mellyet két patak nedvesít erdő, hegyes és sovány; gabonát keveset, de lent igen jót terem; erdeje rengeteg; népesége 1764 lélek, kik nagyobb részint evangélicusok.

Zólyom. A Garan bal partján 1835 lakossal; régi vára hajdan Corvin Mátyásnak mulató helye vala, s ebbeu tartá Bethlen Gábor a Posonnál kezébe eső magyar koronát. A városnak egyébiránt csak egy valamire való ntszája van, s közepét a kath. szentegyház ékesíti. Határa termékeny, különösen rétjei igen jók.

Nevezetesebb helyek.

1. Felső járásban: Z ó l y ó vagy Tót-Lipcse, rendezett tanácschal bíró m. v. a Garan partján 1315 l. Van két papirosmalma és igen szép erdeje. A város mellett felnyúló magas sziklán meglehetős épségben láthatni régi várat, mellyhez jelenleg egy nagy kamarai kincstári urodalom tartozik. Polynik, m. v. 1028 l. több vasbányákkal és hámorokkal, e város készit legtöbb zszindelyt az egész megyében. Rád van derék m. v. félórányira Beszterczé-

től a Garon jobb partján 1235 I. Vannak itt számos posztósok, kalaposok, fésűsök, puskaporcsinálók, salétromfőzők, késmívesek, sőt meg az órásoknak is különös ezéhök van. A várost ékesítik a kath. és evang. anyateplomok, a Radvánszky családnak két szép kastélya, híres könyvtárral, pénz és fegyvergyűjteménnyel. Kis határát egy patak futja keresztül, mellyben sok pisztráng halásztartik. Országos vásárt egyet tart, t. i. sept. 8-án, de ez több napokig áll, s még messze vidéki kereskedők is meglátogatják. Urvölgye, m. v. egy setét erdős völgyben, több bányákkal, mellyekben arany, ezüst és réz ásatik. Nevezetes itt a vasnak rézzé átváltoztatása, melly czémentvíz segédelmével illy formán történik. A gáliczkő savanyúsága felolvasztja a földben levő rezet, ezt a földbe beszivárgó víz lemossa, s világosságra hozza, a midőn csatornába vétetik. Ezen csatornába tesznek aztán vasdarabokat, de úgy, hogy ne a víz alatt feküdjenek, hanem csak keresztül ázzanak. Ekkor a gáliczkő nagy atyafiságban lévén a vashoz, ezt magához huzza s felolvasztván, helyette a magában hordott rézrészecskéket hagyja ott, s így a szerint, milyen vastagságú a betétetett vas darab 4 — 5 hét múlva rézzé változik. Végre készítenek itt bányazöldet (Berggrün) is. Baczuk, f. 513 l. vasbányákkal s igen erős savanyúvízzel, mellyben iblany is található. Felső-Micsinye szorgalmas lakosai gabonával, marhával, és sertéssel kereskednek. Mító v. Vámosfalú, f. a breznóbányai határban, vas-, réz-, piskolez- v. dárány- és horgonybdnyakkal. R h o n e c z szép falu, a Feketeviznek a Garanba ömlésénél 1225 l. Van itt több vasbánya és hámor, vasöntő műhely, aczélgyár, egy vasból öntött bolthajtásos hid, egy mesterséges vízrekesz. Lakosai a szálhajózást is erősen űzik, s több száz hajó rakodik meg évenként deszkával, lézczel. Szila, jeles üveghutával. T a j o v a rész-olvaszműhelyeiről nevezetes.

2. Az alsó járásban: D e t v a, m. v. roppant kiterjedésű határral, mellyen elszórva szállások találtnak. Van 6514 lakosa és híres juh vására. Dobranyive, m. v. Verböczy István szerint Dobro várának maradványa; ez urodalmat jelenleg királyi kincstár bírja. Tót-Pelsőcz, rendezett tanácscsal bíró m. v., tágas, de nem igen termékeny határral. Nagy-Szalatna m. v. a Szalatna vize mellett s völgyében 1560 l. igen jó határral, savanyúvízforrással, s nagy szarvasmarha- s juhtenyésztéssel. G a r a n s z e g, f. a Géczy nemzetség szép kastélyaival s termékeny határral. O c s o v a, f. Beél Mátyás fáradhatlan tudósunk születési helye. V é g l e s váralja, f. 715 I. s postahivatallal, a faluval átellenben a Szalatnya bal partján áll kősziklára épült régi vára, mellyben hajdan Corvin Mátyás vadászat kedviért gyakran mulatozott, most pedig

uevet ad hg. Eszterházy szép uradalmának. Hrinova Miklósfalvához közel, jeles üvegyárral. S z l i é c s, a Garan regényes völgyében, Zólyom vármegyének egyik legkiesebb halmán. Hajnik és Ribar faluktól 10—20 percznyi, Zólyomtól $\frac{1}{2}$ m. fdnyi távolságra. Híres meleg fürdőjéről s savanyúvíz forrásáról, s az egész áll károm tükör fürdőből s négy ivó forrásból. Leghasználtabb fürdő a meleg tükör, mellyben az ember beléptekor először nem meleget, hanem s okatlan fázást érez, melly hideget csak fokoként vallja fel a kellemes meleg. A hideg tükör vize. hidegebb mint a meleg tüköré s így nem egészen 20°-nyi. A bemenőben hideg, folyóvízhez hasonlított érzést gerjeszt, melly fokokint kellemesbb mérsékletre, s végre az egész test felületén olly erős égésre változik, hogy az ember magát tüzes széntől véli illetelni; azonban csak a bőr az, melly e növekedő melegben osztozik, belől az ember mindig inkább hideget érez. A szliai ívó és fürdő vizek olly vasasvizek, melyek sós részszel, mindenek előtt annyi mennyiségű szabad s megkötött szénsavval bővelkednek, hogy e tekiutetben minden ismeretes ásványvizet felülmúlnak. Bővebben lehet erről olvasni Dr. Vagner Dániel urnák 1834-ben Pesten német nyelven kiadott röpirtában. Haszna kitűnő a máj, bél, aranyéri, komorkórsági, méhgörcsi, köszvényi, gyomorgörcsi, sáppadtsági, elgyengülési és meddő-ségi bajokban.

1. §. Turócz vármegye.

1. *Fekvése.* Turócz határos északról Árva, Trencsén; keletről Liptó, Zólyom; délről Bars, Nyitra, nyugotról Nyílra és Trencsénvármegyével. Kiterjedése 21203 □ mf. s ebből használható föld 231,124 hold, u. m. 79,714 h. szántóföld; 18,383 h. rét; 32,121 h. legelő, 3956 h. kert; 96,950 h. erdő.

2. *Természeti tulajdonsága.* E megye szépség tekintetéből egy kis kertnek neveztetetik, melly mindenfelől magas sziklás hegyekkel vétetvén körül, belől a rónán vagy dombon fekvő szántóföldek, rétek, ligetek, erdők, folyóvizek, patakok egymást kellemesen váltják fel, s ez egészet a határszáron fekvő hegyekről teljesen be lehet látni. Földe nagy részt sárga vagy fekete, nehéz agyag, néhol homokkal keverve: de tiszta homok itt sehol sincs. Termékenységre nézve nem igen dicsérendő, azonban 3-5 magot megad az ősziből is, a Turócz vize mentében.

Éghajlata hideg s még hidegebb volna, ha észak felé a Magúra magas hegye nem fedezné; levegője igen tiszta s egészséges. Nevezetesebb hegyei a 4716 láb magas. Fát-ra, mellyen vezet keresztül a posoni országút, az 5300 l. magas turóczi Kriván; aLiszecz honnan egész Turóczt, Rosenberget s Árvavárát be lehet látni; az orvosi füveiről s gazdag legelőiről híres B o r i s ó, a szép réttekkel kérkedő Plesovicza a felséges kilátást Ígérő Tiszta; a Turócz vizét szülő Hermanecz. Főal-kot része e hegyeknek: mészkő; gránit csupán a Rutka és Sztrecsen közt fekvő sorozatban találalik. Különböző nagyságú barlangok szemlélhetők a nagy Fát-rasTiszta hegyeiben, a vriczkoi és rutkai határookban, mégpedig az utóbbin kettő. — Főfolyója Turócznak a Vág, melly Liptóból setét meredek kősziklák közt beérván, nyugot-nak tart, és csak északi részét nedvesíti a megyének. Talpakra hajózható lévén, nagy hasznára szolgál erdős vi-dékének. Második s tulajdonképen való folyóvize a Tú-ró c z, melly Hermanecz hegyéből ered, s Rutkánál sza-kad a Vágba, folyása nem igen sebes, s azért kanyargós, áradása gyakori, de mellékén a föld legtermékenyebb. Az igen számos apró patakokat nem említvén, csak a tre-bosztoi és bisztrickai hegyi tavakat hozom elő.

3. *Termékei.* Búza terem a Turócz és Vág mellékén, ha csak a hideg s árvizek neki nem ártanak; rozs, árpa csaknem mindenütt s elég sikeres; de fő termékei a me-gyének zab, kolompár, hajdina. Kereskedési nö-vényekből dohányt nem, hanem lent és kendert sokat termesztenek, kivált a Vág és Turócz mellékén. A mi a kerti növényeket és főzelékeket illeti: Tu-rócz ebben sok termékenyebb megyét is feiülhalad. így híres fejes káposztája, borsója, lencséje, mindenek felett pedig édes répája, melly megszárogattatván, télire el-ra-katik, s vele nagy kereskedést űznek. Gyümölcsben szükséget nem szenvednek, különösen a szilva közönsé-gesen elterjedt, alma- és körtvélyfákból pedig sok helyt egész kerteket láthatni. Egyébiránt más nemesebb gyü-mölcsfajok vagy épen nem, vagy csak az uraságok és pap-urak kertéiben találhatók. Vadon termő gyümölcs közt földi eper, málna, szeder, mogyoró, gomba nagy bősé-gel van a tágas erdőségekben. Szőlőhegy az egész megyében nincs, s a szőlő itt nem is érnék meg. Az e rd ő k

a megyének majd felét, azaz 96,950 holdat borítnak el, s azért a fa itt igen olcsó, s egy könnyen meg sem fogyatkozik, mert fátfogyasztó huták és hámorok nincsenek. Főnemei a fáknak: tiszafa, tölgy, hars, zöldbök stb.; a fenyők több nemei közül csak a boróka fenyőt említtem, mellyből készítik a turóczyak kapós boroviczkájokat. Lovai nem igen számosak, azok is kicsinyek, minthogy a csikókat jókor beszokták fogni. Szarvasmarhát, különösen tehenet, sokat tartanak az uraságok, s a hegyes vidékeken a paraszt helységek is, úgy hogy a körmöczyi és besztercebányai vásárokon meglehetősen mennyiségű vajot, sajtot adhatnak el. A juhoknak a hegyeken levő orvosi füvekkel gazdag legelők hasznosak; azonban aturóczyi túró a lipthóival nem mérkőzhetik; az uraságok pedig a gyapjú finomítására keveset ügyelnek. Sertés igen kevés tartatik; ellenben a méhteny észtés csaknem közönséges. A nagy erdőségek bővelkednek mindennemű vadállatokka l, u. m. medvével, farkasokkal, rókával, vadmacskával, hiúzzal; a szárnyasállatokból pedig fajdtyukokkal, foglyokkal és húros madarakkal. — Halak bőséggel tartózkodnak a Vág, Turóczy vizeiben, s a számos patakokban. Főnemek: a csuka, pisztráng, a menyhal (Turóczy vizében), vidrát is találhatni. — Ásványokból szegény e megye, úgy hogy Körmöczy szomszédjában sincsenek nemes érczek; azon kőszén, melly Alsó-Zatureczen, Kis-Kákón. Mosóczy, Blatnicza és Briesztye mellett találtatik, fabősége miatt használatlanul hever. Ásványvizek vannak a következő helyeken: Budis, Dubova, Dolina, Háj (Stubnya) Jahodnik, Kelemenfalva, Tót-Próna, Váralja és Zorkóczy. A háji vagy slubnyai meleg forrásról alább a helységeknel emlékezünk.

4. *Népesség.* Népessége 44,213 l., s így esik l | | rnfre 2123 l. Ezek laknak 6 mezővárosban, 96 faluban és 7 népes pusztán vagy más lakhelyeken. Vallásukra nézve van 28,513 evang. 14,987 kath. és 713 zsidó. Az evangelicusok 12 anyaegyházat bírnak, mellyek a Dunamellékisuperintendentiában esnek. A kath. 18 plébániáit pedig a besztercebányai megyés püspök igazgatja. Nyelvökre nézve, mintegy 3000 németet, kik Felső- és Álsó-Türeseken, Szklenón és Vriczkón laknak; továbbá mintegy 200 magyar ajkú nemest és honoratiort kivéve, mind tótok 40,300.

5. *Ipar és kereskedés.* A földművelést meglehetősen iparral folytatják a turócziak. Így jóságáért a turóczi borsó, lencse, hajdina, fejér répa kerestetvén, ezeket nagyban és igen szorgalmasan művelik; lent és kendert is sokai termesztnek, de vászonszövésnél csupán az asszonyok foglalatoskodnak, s egyedül házi szükségre. A hol pedig a föld igen terméketlen, ott gyümölcs-, szilvatermesztéssel, favágással, faeszközök-készítésével, szénégetéssel pótolják szükségüket. A szarvasmarhák s juhok nemesítésére kevés figyelem fordítatik. Bor nem teremvén, helyette pálinkát, sört sokat főznek, az elsőt többnyire rozsgabonából), néha szilvából; a sz.-mártoni sör mindenik közt leginkább dicsértetik. Egyébiránt mind a sör mind a pálinka-égetés a zsidók kezében van. Mesteremberek a szükséghez képest kevesen vannak, csupán Sz. Mártonban, Mosócson laknak nagyobb számmal, s ezek többnyire szegény nemes emberek. A közönséges emberek ruháját maguk az asszonyok megkésztik a nemes birtokosok pedig öltözeteiket vagy házaló zsidóktól, vagy a megyén kívül levő nagyobb városokban veszik. Ott, hol mesterember is kevés van, természetesen gyárakról, fabrikákról szó sem lehet. Papirosmalom kettő van, u. m. Neczpálon és Znióvárán, s ezek közül az utolsó igen jó papirost készít. — Kereskedése a megyének, ha nem nagy fontosságú is, de eleven. Viszen ki t. i. a Vág segedelmével fát s faeszközöket; továbbá tengelyen, főképen Besztercze, Körmöcz felé hajdinát, kendert, főzelékeket, megszáritott fejér répát, vaját, túrót, marhát, bőröket, vadakat, aszalt szilvát, almát stb. Legnevezetesebb baromvására van Tót-Prónán, mellyet leginkább trencséniek keresnek meg. Hoz be pedig búzát, rozst, posztót, gyolcsot, gyarmati terményeket s divatárukat. Ki nem ismeri továbbá a turóczi sáfrányos, vagy gyolcsos és olajos tótokat? Az első Becsben, s a vidéken levő gyárakban összevásárolnak mindenféle selyem, pamut- és divatárukat, szalagokat, s ezeket elhordják Magyar- Galiczia- Lengyel- Oroszországokba.

6. *Jobbágytelkek és adó.* Egész jobbágy bír itt első osztályban 16, másodikban 18, harmadikban 22 hold szántóföldet. Rétekből hol sarjút kaszálni lehet 6, hol nem lehet 8 h. ilyen egész jobbágy telek van itt 1,234. Az 1828-ki orsz. összeírás szerint adóalatti földje 46,569 hold. Portája, melly után a hadi adót fizeti 24.

7. *Nemesség és urodalmak.* A nemesség összes száma e kis megyében aránylag nagy; mert az 4,800 főre megyén. Urodalmi e következők: a stubnyait bírja Kör-möcz városa; d i v é k i t gr. Batthyány József, t ó t-p r ó nait b. Prónay Gábor, Just György, Velics Lajos, Buocz Gábor és többen; znióváraljait a pesti kir. egye-tera; b l a t n i e z a i t b. Révay György, b. Révay Simon, és b. Prónay Gábor , n e c z p á l it a Justh nemes család; szklabinyait b. Révay család (azonban Sz.-Mártonban és Thuránban Újhelyi, Bella helységében Hercsuth nemes családok majorságokat bírnak); szucsánit hg. Eszterliázy Pál, gr. Nyáry János, b. Révay György, Szentiványi János és többen.

8. *Felosztása.* Eloszlik 4 járásra, u. m. 1 szentmártoni, 2 blatniczai, 3 mosóczi, 4 znióváraljai járásra. Gyűléseit tartja Sz.-Mártonban.

Nevezetesebb helyek.

1. *Szent-mártom járásban.* Turócz Szén t-M á r t o n, m. v. egy igen kies térségen 1200 l. szép vár megyeházzal, kath. s evang. szentegyházzal. Sok borsót természet, híres sert főz, és népes hat országos vásárt tart. A 14-dik században még kir. város volt. S z u c s á n szabadalmas mezőváros, van nagy sóraktára, derék hídja a Vagon és sok hajósa és fakereskedője. Thurán, szab. mezőváros a Vág jobb partján, kies hegyek alatt 1850 l. és szép erdővel. No le só, a nagy-Fátra alatt, postahivatallal s egy barlanggal. Szklabinaváralja, a meredek hegyen épült régi Szklabina vár tövében, melly várat hajdan Corvin Mátyás természetes fiának ajándékozta, most a Révay család öröksége.

2. *Blatniczai járásban.* B l a t n i c z a, egy kies vidéken fekvő falu 1100 l. sok juhot tenyészt. Egy óra negyed távolságra van innen a régi meredek sziklára épült blatniczai vár dűledéke. Folkusfalva, f. hajdan szép szabadságokkal bírt, s születési helye Tomka-Szászky tudósunknak. Neczpál, népes falu 1453 l. egy ev. nyelvészeti tanodával, papirommalommaf.

3. *Mosóczi járásban.* M o s ó c z, szabadalmas m. v. 1618 l. a Révay család 3 kastélyával s jeles könyvtárával. A l s ó-S t u b n y a Körmöcztől 2½ órányira; van egy kórháza, és egy meleg ásványforrása s fördője, melly gyengültségben, reszketésben, zsi-badtságokban, csúzos és bőrnnyavalyákban igen jó szolgálatot tesz.

4. *Zniovárjai járásban.* T ó t-Próna, szabadalmas m. v. 916 1. jeles urasági lakházakkal. Zniovárja, szabadalmas m. v. 1618 1. hath, sz. egyháza, nézésre méltó épület. Patakja, mely rajta keresztül folyik, több liszt és egy papirosalmot forgat. N. Béta itt egy gazdag prépostságot alapított, melyet később a jesuitók bírtak, most pedig a pesti kir. egyetem tulajdona a hozzátartozó urodalommal együtt, mely magában foglalja Lazán, Zlován, Valósa, Lesiacho, Nagy-Szocsócs, Moskócz, Audrásfalva, Polerjeka Vriczkó és Szolka helységeket, s Breznó pusztát. Vriczko népes falu 1525 I. felette hegyes és sovány vidéken, sok tehenet tart, s vajjal és sajttal kereskedik. Van itt egy Hollerstein nevű tágas barlang is.

19. Barsvármegye.

1. *Fekvése.* Határos északról Nyitra-, Turócz; keletről Hont-, Zólyom; nyugvóiról Nyitra-; délről Esztergom-, Komáromvármegyékkel. Nagysága 49163 □ mföld. Használható földé 525,028 h., inellyből szántóföld 232,318, rét 40,413 h., szőlő 3150 h, 9671 h. kert, 44,664 legelő, 194,512 erdő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Barsvármegyének egészen fele, azaz északi része igen hegyes, erdős, és csak a Garan, Nyitra s más patakok mentiben vannak némelly keskeny völgyek: ellenben déli felének Hontvármegye szomszédságában eső része általánosan róna lapály. Nyitra felől pedig szelíd bortermő hegyekkel s dombokkal vegyített. Földje északon, a főnebb említett völgyeket kivevén, sárga-vörös, agyagos, köves, hideg, s azért sovány; a Nyitra vize mellett termékeny fekete homok, mely különösen szép rozsot és árpát terem; Zsitva környékén jó tisztabuzza termő fekete agyag, szinte így a Garan alsó mellékén, csakhogy itt több helyt vizenyős, vad. Éghajlata mérsékleti, levegője a déli részeken egészséges *, de északon a bányák körül a sok gőz, füst miatt nem legegésesebb, főképen a bányákból kifolyó víz igen ártalmasnak tartatik, s sokan ennek tulajdonítják azt, hogy ezen a tájon számos gelyvások találatnak. Bars hegyei két fő-hegylánczhoz, u. m. a nyitraihoz és selmeczihez tartoznak; mindezen hegyek arról nevezetesek, hogy Európában a legjobb aranyat rejtik kebleikben; továbbá a selmeczi hegysorban bu-

zognak a jóltevő vichneyi, szklenói ásványvizek; a K i a k hegye pedig, honnan tiszta időben Komáromot (16 mf.) beláthatni, különféle ritka fanemei és számos vadjai miatt híres; ez egyszermind legmagasabb hegycsúc s az egész megyében. — Fő folyóvize a G a r a n, Zólyomból bejövén, Sz.-Keresztig nyugotra, innen kezdve pedig 12 mfnyi távolságra délre folyik. Mintegy Garanszőlősig két oldalról hegyek kerítik; de aztán síkságra érven, esése csekély, s azért áradásaival tetemes kárt okoz A Nyitra csak az oszlányi járásnak kis részét nedvesíti, mellékén vannak a legkövérebb rétek e megyében. A Zsitva Veikapolanál ered, s Verebélytől kezdve Nyitra- s Barsvárinegyék közt határfolyó. Folyása lassú, partjai alacsonyok, s mocsárokkal s nádas rétekkel kísérvék.

3. *Termékei.* Búza legtöbb s legszebb terem a Zsitva mellékén, továbbá Léva, N.-Salló, Zseliz körül. Rozs igen szép és sikeres az oszlányi járásban, valamint árpa is ugyanitt. Körmöcz tájékán kevés rozst, hanem sok zabot, hajdinát, kolompért természetnek. Len Sz.-Kereszt körül természetetik; kender pedig főképen a Garan alsó vidékén. Kukoricza, dohány csak a lévai, azután a verebélyi járásokban, komló pedig Trubin, Zdánya, Lovcsa, Radobicza stb. helységekben vagyon divatban. Rétjei a Nyitra, Zsitva vizei mellett legjobb; a Garan alsó mellékén pedig legtöbb szénát adnak. Legelője a lévai járást kivéven, szűk, de az északi hegyeken a juhoknak igen alkalmas és tápláló; azonban az itt készítettetni szokott sajt és túró még sincs olly zsíros, olly jó izü, mint a Zólyom- és Liptómegebeli havasokon. Gyű m öles dolgában Bars sok megyét felülhalad, mert itt csaknem minden helység mutathat gyümölcsös-kerteket. Északon főgyümölcs a szilva, melyet aszalva s becsinálva messze földre el szoktak hordani; ezután jó az alma, körtvély és dió; híres az oszlányi cseresznye. Déli részén a mondott gyümölcsökön kívül sok őszi barackot, s itt-ott dinnyét is találni. Vadgyümölcsi közt legnevezetesebb a makk, melly bőséggel terem; továbbá az északi erdőségekben találtatik igen sok vadalma, körtvély (a presztvalki erdőben) som, mogyoró, kökény, áfonya, földi eper, szeder stb. Bor az északi részeken nem terem, azért az nem sok van, s nem is igen híres. Legjobbnek tartják még a sz.-benedekit, garanszőlősit,

cseskőit, lévait. Mindössze a szőlőhegyek 3450 h. foglalnak el. Sokkal nagyobb figyelmet érdemelnek az erdők. Ugyanis ezek 194,512 holdat borítanak el, s minden helység kevés kivétellel, mind tűzi, mind épületre való fát könnyen szerezhet magának. Nagy része ezen erdőknek tölgy- és bikkfákból áll; e mellett van gyertyán, cser, nyír, liárs, körtvély, s a Klak hegyén öreg, veres, tapolyafenyő. Végre a Garan partját délfelé mintegy 3 mf. hosszáságu berkek és füzesek kísérik, mellyek a hajdani török időkben jó menedékhelyül szolgáltak a szegény lakosoknak. A lévai járásban, különösen a Garan mellékén sok szép szarvasmarha nevelszik, s ezekkel a lakosok nem csekély kereskedést űznek a lévai és nagy-sallói híres baromvásárokon. L ó is ezen járásban tenyésztetik legtöbb, nevezetesen Salló, Zseliz, Lekér, Nyer körül: de a többi járásokban, mind marhát, mind lovat alig tartanak annyit, hogy a tulajdon szükségére elég legyen. A j u h t a r t á s az északi részen a lakosok főéleimét teszi, hanem délen többnyire csak az uraságok tenyésztetik; itt a gyapjáért tenyésztetvén a nemesített birka faj, amott pedig a közönséges durva szőrii van divatban, s a tej többre becsültetik a gyapjúnál. Sertést Bars makkos erdőségeiben sokkal többet nevel, mint a szomszéd megyék (Hont, Komáromot kivéve), s azért ebből más vidékekre is hajthat. Szelíd szárnyasállatokból annyit tenyészt, hogy a bányavárosokat bőven eltartathja; vadállatokból pedig találtatik farkas a Garan bozótosaiban, sok nyúl, róka, vadmacska stb; vadszárnyasokból: fajdtyuk, császármadár, sok huro, vadkácsa, gém, szárcsa, szalonka stb. — Halakból csukát, czompót, harcsát, sügért, kárászt, keszeget a Garan; csikót, tekenyősbékát a Zsitva; pisztrángot a számos hegyi patakok bőven szolgáltatnak. Arany van Körmöczön, Újbányán, Vichnyén; e z ü s t aranynyal vegyest a mondott helyeken és Velkapolánál; réz igen kevés; m a l a c h i t Vichnyén; vas Vichnyén, de kevés, Újbányán, Körmöczön; c z i η o b e r Körmöczön; ó n Zsarnoviczán, Velkapolán, Pilán, piskolcz Körmöczön; jó malomkövet vágnak Geletneken, híres m e s z e t égetnek Pilán és Szkitan. Kőszén találtatik: Sz.-Keresztnéi, Fenyő-Nasztolánál, Ebedecznél, Lehotkánál. Ásványvizek a szklenői vichneyi híres fürdőkön kívül, mellyekről alább a helységeknel érteke-

zünk, következő helyeken vannak: Alsó-Zsdánya, Bukovina, Cserénye, Körmöczbánya, Koszorúi, Magaspart, Nyitraszeg, Pózba és Szlászka.

4. *Népesség.* Népessége 130,248 l.; és így esik egy □mfre 2617 lélek. E népesség lakik 1 sz. kir. városban, 13 mezővárosban, 200 faluban és 49 pusztán, vagy más népes lakhelyen. Vallásukra nézve 112,466 r. kath., 14,450 református, 2728 evang., 604 zsidó. Nyelvükre nézve 39,526 magyar, 76,664 tót, 13,454 német, 604 zsidó, A magyarok főképen a lévői járásban laknak, azután a verebélyiben; a többi járásokban pedig egy magyar helység sincs. A németeket Körmöcz körül kell keresni: s a közvélekedés szerint a turóczi, nyitrai németekkel együtt, maradékai azon gothoknak, szászoknak, thuringiaiaknak, kik bányamívelés végett hivattak ki a 12-dik században; nyelvük igen durva és csaknem érthettem A rom. kath 80 anyaszentegyházai; az esztergomi érsek és beszterczei püspök által igazgattatnak. A reformátusok 18 anyaegyházai, inellyek nérmelly hontinegyei anyaegyházakkal a barsi egyházividéket képezik, a dunántúli superintendenliától függnék. Az evang. lutli. 4 anyaegyházai; a bányavárosi egyházkerülethez tartoznak.

5. *Ipar és kereskedés.* A mezei gazdaságot tekintve, a juhtenyésztésre legnagyobb szorgalom fordítalík; mert nemcsak hg Eszterházy, gr. Hunyady, zselizi gr. Eszterházy urodaimniban, hol ez már nagy tőkélyre vitegett, hanem a többi birtokos uraknál is szép nemesített juhnyájakat láthatni. Lovat a Garanmellékiek, különösen a nagysallóiak nevelnek legszebbet, s a szorgalom ezen ágának nagyobb virágoztalására Alsó-Pélen gr. Hunyady jószágában esztendőnkint lófuttatás tartatik. — A gazdaság után a bányászat érdemel ezen megyében főfigyelmet. Ez hajdan nagyobb virágjában lehetett, mint ma, s csak 40 esztendő előtt, Körmüczön 3—4 köbláb érczkőben J/2 márka aranyat is talállak; ellenben 1805-ben már 40,000 firt volt a bányavesztés, pedig 2000 márka ezüstöt és 75 font aranyat (különben 2 mázsát) ástak ki. Azonban az újabb időkben mind a kamara, mind a magánosok jutalmasb nyereségre tettek szert, úgy hogy az előbbeni vesztés is visszapótoltatott, A bányászathoz tartozó személyek száma — ide nem értvén mindazáltal a favágókat és szénégetőket, 1500-ra megyen. Nevezetes bányász-in-

tézetek: a körmöczi pénzverőház, a választóház, hol az arany az ezüstöt különöztetik el; a zsarnóczai igen nagy olvasztó szin, hova Selmeczről küldik a nyers érczeket (Schlich). Sert sokat főznek a saskői és revistyei kincstári urodalmakban s Körmöczön; híres a zsarnóczai ser és kenyér. Pálinkát az északi részeken majd minden faluban égetnek, többnyire gabonából, kevesebbet szilvából. Közönséges vásznat a házigazdasszonyok szönek, de nem eleget. Csipkekötéssel a körinöczbányai s környékbeli bányászasszonyok foglalatoskodnak; s ugyancsak Körmöczön vernek bányákhoz való köteleket. Durva s jó közönséges posztót csinálnak Ar.-Maróthon, Kis-Tapolcsánban, Léván. Számos tímárok, vargák laknak Körmöczön, Léván, Ar.-Maróthon. Kosztolányban dr. Wildner urnák koczkatalaj gyára van (parquette). Papirosmalom van Körmöczön, Ebedeczen, Perlepen, Kamenecezen. Üveghuta van Klakon, Fenyő-Kosztolányban, Szkiczovon, Ebedeczen, Csávádon, Zlatnón Zahn Györgynek üvegyára. Jó köedénygyár van Körmöczön. M e s z e t égetnek Pilán, Kalacsón, Szkiczovon. A bányákból kifolyó víz tele lévén vas vitriol részecskékkel, ezekből Körmöcz mintegy 400 mázsa vitriolt főz. Végre ugyancsak Körmöczön a felette számos gombcsinálók, lakatosok, kolompárosok, harangöntők, rézművesek, kézcsinálók nagymennyiségű rezet és vasat dolgoznak fel. — Mind belső, mind kölső kereskedése a megyének elég eleven; belső: mert félvidéke épen azzal bővelkedik, minek az alsó szükét látja; és viszont. Külső kereskedésben viszen ki mindennemű gabonát, szarvasmarhát, sertést, nyersbőröket, gyapjút, malomköveket mindenfelé; aranyat, ezüstöt Bécsbe. Hoz be ellenben szálfenyőt, deszkát Zólyomból, főzeléket Turóczból, bort Hont-, Esztergom, Komáromvármegyéből, vásznát, gyolcsot Árva-, Liptóvármegyéből Szilesiából, továbbá finom posztót, vas- és rézműveket, divat és gyarmati árukat, dohányt stb. Egyébiránt főkereskedő hely a megyében Léva, s az ide való heti- s országos vásárok igen nevezetesek szoktak lenni, kivált gabonára és marhára.

6. *Jobbágytelkek és adó.* Egész jobbágy bír itt szántóföldből első osztályban 18, másodikban 20, harmadikban 22, negyedikben 24 holdat; rétekből, hol sarjút lehet kaszálni 6, hol nem lehet 8 embervágót ilyen egész job-

bágytelek van 2868. Portája a megyének, mellétől hadi adót fizet, 88. Újbányának 2. Körmőcznek 8.

7. *Nemesség és urodalmak.* Barsvármegye nemessége áll jelenleg 5452 főből. Urodalmi közül a saskóit és revistyeit bírja a kir. kincstár; a 1 évait hg Eszterházy; szent-keresztit a beszterczei püspök; szeri t-benedekit az esztergomi káptalan; kis-tapolcsán i t gr. Keglevich János; verebét y it és n a g y - s álló it az esztergomi érsek; aranyosmarót it gr. Migazzi; l e k é r i t hasonló nevű apát; a csiffarit a nagyszombati papnövelde stb. Ezekon kívül számos kisebb nagyobb birtoku nemes családok vannak.

8. *Felosztása.* Eloszlik 2 sz. kir. városra és 5 főbírói járásra, u. m. I. oszlányi, 2. garami, 3. lévai. 4. kistapolcsáni, 5. verebélyi járásra. Gyűléseit tartja Aranyos-Maróthon.

Szabad királyi városok.

Körmőcz, első bánya és igen régi kir. város, egy hegyektől körülvelt mely és szűk völgyben, Besztercebányától 3, Seimecztől 5 mf-re. A belső város a várral együtt csak 39 házat számlál, s kőfallal van kerítve. Ezen házak közül 26-nak szabad bormérés joga van, de ezért tartoznak a bányamivelésben részt venni. A külső városokban 582 ház számláltak. Nevezetesebb épületei: a vár, régi goth Ízlésű templomával együtt; a város pompás kath. pároch. szentegyháza, 2 rézzel fedett, B gazdagon megaranyozott tornyával, a Lippay esztergomi érseklőt 1634-ben alapított ferencziek temploma és zárdája; a bányászok kórháza; az evang. szentegyház; a városháza, a bányatisztség házai; a pénzverőház; a primás kastélya. Továbbá említést érdemelnek még a piacon levő Szentháromság ékes oszlópa, ugyanitt az ugrókut s a nagy csatorna, mely egy hegy gerinczen által folyván, a város minden házait friss forrásvízzel bőven eltartja. A városi tanácson kívül helyet ad e város a hányásztörvéuyszéknek, a pénzverő-, bányász-, igazgató-, erdőszéki kir. hivataloknak; egy kath. nagyobb gymnasiumnak, melyben a piaristák tanítanak; normális iskolának, leánynevelő intézetnek, s 4 köz kórháznak. Lakosainak száma 5052 l., nyelvökre nézve nagyobb részt németek, kevesebb tótok. Főéletmódjuk a bányászság, kézi mesterségek, kereskedés, fuvarozás stb. Készítenek itt közönséges és finomabb kalapokat,

különféle bőröket, asztalkendőket, abroszokat, s más gyapotszőveteket, bányaköteleket, csipkét, búrokat. Van egy jó kőedénygyára, s a pesti kir. egyetemnek egy papirosmalma, mely jó minőségű géppapírost készít. Ezenkívül a rézművesek, kolompárosok, lakatosok, harangöntők, késcsinálók felette számosak. Fődisze azonban Körmöcznek gazdag arany és ezüsbányáiban áll, mellyek ez előtt kivált, nagyon jövedelmeztek, mert 1780 előtt és után csak 12 év alatt az itt veretett arany és ezüstpénzt 48 milliómra lehet becsülni, ide nem számítván 11½ márka aranyat, 1500 márka ezüstöt, mellyek hónaponként Bécsbe küldettek az oda való aranyművesek és sodronyhúzóok számára. A jelenlegi bányanyereség egyre-másra véve, nem tesz többet 2 mázsa aranyból, s 14 mázsa ezüstnél; e mellett ásatik még kevés réz és vas, ön, piskolez, továbbá vitriolt főznek, mintegy 400 mázsát. A bányákon kívül van itt egy olvasztóház (Scheidgadn), mellyben az arany különözletik az ezüsthöz, s 18 érezzuzó és mosószin. Mindezen érezzel bánó házak erőműveit s gépelyeit egy viz csatorna tartja mozgásban, melly Turóczvármegyéből roppant költséggel 2 m. f. nyi távolságról vezetettet ide. Körmöcz városa földesura a stubnai és turcseki urodalmaknak, mellyeknek roppant erdőségeit a bányász kamara használja, s esztendőnkint 40,000 öl fát szolgáltatnak; ezen kívül a jobbágyok is tartoznak a bányák körül mind kézi, mind igás napszámot tenni. Portája 8.

Újbánya, sz. kir. bányaváros, Selmecztől 2½ órányira, Körmöczlől délre 5 m. f.-re. Fekvése nem igen szép, mert mindenfelől magas kopárhegyek kerítik be. Nevezetesebb épületei: a kath. paroch. templom; a plébániaház; a városháza; a kamara. Vagyon itt továbbá egy jó nemzeti iskola, bányász tisztség és egy helyettes bányásztörvényszék. Lakosainak száma 4502, kik bányászszággal, mesterséggel és kézi munkával keresik élelmüket. Régibb időkben a posztóképzítés itt igen virágzott, most azonban a posztósok száma 24-re leszöl lőtt, kik mindazáltal évenkint 7—8000 rőf közönséges jó posztót készítenek s e város olcsó fa és vizerő lekintetéből egy posztógyár felállítására igen alkalmas volna. A város határán keresztül folynak a Garan és más számos hegyi patakok, melly utóbbiak jelenleg 6 malmot s több erőműveket hajtanak. Portája 2.

Nevezetesebb helyek.

1. *O szidni járás.* Özlán, m. v. a Nyírla vize mellett, Bajmóczhoz 3 mértföldnyire 1460 l, s ezek közt sok posztós,

Szántóföldéi igen jó rozstot és árpát termenek, rétjei gazdagok; erdeje elég; cseresznyéje híres, heti és országosvásárokat tart, posta hivatalal. *V e l k a p o l a*, m. v. Újbányától északnyugotra 2. m. f. erdős hegyek közt, 2253 l. Roppant erdejében, igen sok irtásokat tettek a lakosok. Ónbányái nem megvetendők. *K a m e*-ncez f., határa meglehetősen; erdeje, legelője sok. Patakja 4 liszt-es egy papirosalmot forgat.

2. *Garami járásban*. Szentkereszt, m. v. a Garán jobb partján Kőrmöcz és Selmecz közt, mindeniktől 2. m. f-re, egy kies vidéken. Díszére szolgál a kath. sz. egyház s az uraság kastélya egy csinos kerttel, feje a besztercei püspök egyik urodalmának, mellyhez 18 helység tartozik. Zsarnócza, m. v. a Garán jobb partján, Selmeczhez 2 órányira, 086 l. Van egy kath. anyaszentegyháza, urasági kastélya, a várostól % fgy nézést érdemlő olvasztóháza, hova Selmeczről küldik a nyers erzet; híres sere és kenyere, melly utóbbit Selmeczre hordja. Ezen helyen verte meg Zúza cs. kir. hadvezér 1664-ben a törököket, Geletnek, f. a Garán bajpartján, Selmeczhez 3 in. f-re. Yan egy igen nevezet köbányája, melly a legjobb malom követ adja egész hazánkban, s azért messze elhordatik. *P i l a* f. Velkapolához. 4. m. f-re 1460. l. Nagykiterjedésű határa sovány, de erdeje, legelője sok, híres meszet éget. Saskő (vára) falu a Garán bajpartján, Szentkereszthez $\frac{1}{2}$ m. f-re. Mellette egy hegyen láthatni az omladozó állapotban levő Saskő várát, mellyről egy kamarai urodlom veszi nevezetét. Szkleno, f. a Selmeczről Kőrmöczre vivő országútban, Selmecztől 2. m. f-re, egy gyönyörű vidéken. Mejeg forrásai egy domboldalból erednek, s több közönséges fürdőbe szolgáltatnak vizet; főbbek ezek közt 1 az úgy nevezett izzasztó lyuk, melly barlang formára tófa kősziklákba van beásva, s benne 20 személy is elülhet; itt a víz melegsége oly nagy, hogy a legerősebb ember sem állhatja ki tovább $\frac{1}{2}$ óránál, s a tojást benne meglehet főzni. 2 Az úri fürdő. 3. A hercegi fürdő. 4. A császár fürdő. 5. A közönséges fürdő. Azon forrásokon kívül, mellyek az említett fürdőkre szolgálnak, van niég egy említésre méltó a templom falához közel. Ez szinte oly meleg, mint az izzasztó, s a vendégek külön kádokban használhatják. Használ a dugulásokban, tagok zsugorodásában, szédelésben, vete lép- máj- keményedésben, vizelet hólyag, vagy könyavalyákban, fekélyekben: főképen belső használatban foganasos. Vichnye, f. Selmecztől nyugotra $1\frac{1}{4}$ m. f-re 934 l., arany és ezüsbányákkal. Híres vasas ásványos forrásai a helységtől keletre $\frac{1}{2}$ órányira bu-

zognak. A víz ezen fördőbe a fürdőházon felül emelkedő halomból fakadó forrásból vezetetik. Melegsége 32.° r. Ezen víz erősíti az elgyengült testet, továbbá használ a belső részek dugulásaiiban, vérfolyásban, az epés nedvtől eredt betegségekben stb. Vidékjét a fördőnek a gyönyörű erdők, szép gyümölcsösök, igen bájolóvá teszik, különösen nézésre méltó a fürdőtől mintegy 200 ölnyire egy halmon elterülő gyümölcsös kert, árnyékos sétatályaival, barlangjaival, s egy jég hidegségű forrásvizével. A kertből beláthatni Vichnye és Peszerin falukat, s az egész vidéket, mellyben erdők, gyümölcsösök, rétek, szigetek, szántóföldek egymást kellemesen váltogatják. K l a k pusztá, üveghutával.

3. *Lévai járásban.* Ó-B a r s, m. v. a Garan balpartján, Lévatól északra 1 órányira. Hajdan szabad város volt, s egy várnak és zárdának omladécai most is láthatók. Új-Bars, m. v. a Garan balpartján; Ó-Barstól csak egy híd választja el, jó bort és sok gyümölcsöt termeszt. Léva, m. v. Nyitni és Selmecz közt, mindeniktől 6 m. f-re. Fekvése kies; mert keletészakra szép szőlőhegyek, erdők; délnyugotra pedig gazdag gabona termő földek, kövér rétek, s tágas legelők környezik. A város utszái elég rendesek, de sárosok, a házak többnyire földszintiek s náddal fedvék, hanem az urak utszája derék kőházakat mutathat, s a mi több kövezve is van. Piacza nagy és tágas. Nevezetesebb épületei: a kath, és reform, szentegyház, az uraság emeletes kastélya, mellyben a tisztek laknak, a kath. gymnasium, egy nagy vendégfogadó, számos itt lakó nemes urak lakházai. Lakosainak száma 4807. Foglaltóságukra nézve vannak köztök sok mesteremberek . kivált csizmadiák, szűrszabók, kalaposok, néhány posztósok, tímárok és takácsok, továbbá marha-, gabonakereskedők, fuvarosok, végre föld- és szőlőművesek. Szélesen kiterjedt szőlőhegye kedves ízű fejér (vöröst keveset) bort terem. Gabona és szarvasmarha vásárai nevezetesek. A város feje hg Eszterházy egyik szép és nagy uradalmának. Nagy Salló, m. v. Lévatól délre 2½ m. f-re 1643 I., Róna és dombos határa mindennel bővelkedik: van tágas legelője, jó rétje, földje, erdeje stb. Lakosai szép csikókat nevelnek; baromvásá? p híres. G a r a n s z ö I ö s, m. v. közel a Garan balpartjához. Főgazdagsága jó bort termő szőlőjében áll. C sej kő, falu Garanszölöshez Vs m. f. 1106 l. Határa sok javakkal megáldott, így szőlőhegye igen kapós bort és sok gyümölcsöt terem. K e s z i (Garan), f. Lévatól északra 1 m. f. Határában láthatni azon kápolnát, melly a lévai ütközetben elesett gróf Koháry István emlékére állíttatott. Lekér, f., a Garan jobb partján az Esztergomba vivő országútban, szép kath. anyaszentegyházzal, urasági kastélyal.

Határa igen termékeny, különösen sok szénája és legelője van és több vízimalma. Feje a lekéri apátsági uradalomnak. Zseliz, f. a Garan jobb partján, a Léváról Esztergomba vivő országútban 1188 l., gr. Eszterházy Józsefné csinos kastélyával s kertével, vendégfogadóval, vízimalmokkal. Róna határa gazdag termékenységi!; rétje, legelője bőven lévén, a jobbágyság sok szarvasmarhát, az uraság pedig gyönyörű merino nyájakat tart. Feje egy szép urodalomnak.

4. *Kis tapolcsáni járásban.* Aranyos Marót, m. v. Nyitrától 6 m. fre 1400 L, kik földművelésből, mesterségből, posztócsinálásból táplálják magukat. Több csinos épületei közt említést érdemlenek: a szép kath. paroch. templom, mellyel Migazzi cardinalis é illetett, az uraság kastélya gyönyörű kertével; a vármegyeháza stb. Héti- és országosvásárai híresek, népesek. A város feje a Migazzi család uroalmának. S z. - B e n d e k, m. v. a Garan jobb partján egy szűk völgyben, Lévától északra 2½ m. f. 1126 l. Dizvére szolgál a gothizésre épült igen régi két tornya kath. paroch. templom, mellyben tartatik a hiteles levéltár, (mint-hogy ezen hely locus credibilis); alatta pedig szemlélni azou sírboltot, hol a nagy érdemű Koháry nemzetség több tagjai, s ezek közt a halhatatlan emlékű Koháry István gr. Hontmegyei főispán tetemei nyugosznak. Ez köztudomás szerint 1664-diki, törökkel történt ütközetben esett el. Szőlőhegye tágas és jó bort terem. Hajdau e város a sz.-benedeki szerzeteseké volt, kiknek I Gejza 1085-ben, itt gazdag apátúrságot fundálván, monostort is építtetett, most a hozzá tartozó uroalommal együtt az esztergomi káptalan bírja. A vár formára épült roppant kastélyt egy főkáptalanbeli tag s az uraság tisztjei lakják. K i s - T a p o l c s á n, m. v. Aranyos-Maróttól északra 1 m. fre 1114 l., kik közt sok mesterember és posztós taláztatik. Ekesíti a kath. paroch. szentegyház, különösen pedig az uraság csinosan épült kastélya, pompás angolkertével. Van vadaskerte, savanyúvízforrása. Északra 1 órányira erdős hegyek közt láthatni a régi Hrusov várának dűledékeit. A város feje gr. Keglevich János egyik szép uroalmának, melly kivált szép erdőségekkel dicsekedhetik. Ebedecz, f. Tapolcsánhoz 1/2 m.fie papirosmalma, üveghutája és igen jó kőbányája. Fenyő K osztó 1 á n y, f. Tapolcsánhoz északra 2 m. fre. Van itt egy üveghuta és dr Vildnernek egy koczkatalaj (parquet) gyára. P e r I e p, falu Arvanyos-Maróthoz 3/4 m. f. Van papirosmalma. Szkiczov, f. Nyitravármegye szélén, magas, erdős hegyek közt. Van üveghutája, s jó meszet éget. Nagy-Vezekény v. Vozokóny, falu, Aranyos-Maróthoz délre 1/3 m. f. Vozokány mezején 1652-ben

26-dik augus., igen keményen megverték a magyarok a törököket, s ez alkalommal 186 keresztény rabot szabadítottak meg. Azonban siralmas leve ezen győzelem a fényes érdemű Eszterházy családra; mert az elesett 48 magyar közül 4 Eszterházy maradt a csatapiacson, u. m. László, Kristóf, Ferencz és Márton, kiknek neveik örökítésére Eszterházy Imre gr. esztergomi nagy prépost 1734-ben oszlopot is állított a vérmezején; de a felírás már alig olvasható. Z l a t n ó, falu, Nyitravármegye szélén. Főgazdasága roppant erdejében áll. Itt Zhan György üveggyára készít alabástromot, agáth követ, fekete hyalitkövet, zománczolt színes és fehér üvegből asztali dísz edényeket, aventurin üvegből pálczagombot, solintáblákat stb.

5. *Verebélyi járásban.* V e r e b é l y, m. v., Nyitravármegye szélén a Zsitva vize melleit, a posoni országutban 1524 l. Főhelye ez a róla nevezett esztergomérseki egyháznemesi széknak, a honnan a gyűlések is itt szoktak tartatni, cs. kir. sóházzal és postahivattal. Határa termékeny, sok gabonát természet és marhát tenyészt. Besenyő f. sok marhát nevel, gyümölcsöt és híres káposztát természet. Fáj kürt, falu. Fekszik egy kies és termékeny dombon, a Komáromvármegyei határ szélétől 1 mértföldre. Van nagy szőlőhegye és legelője, sok szilvás és gyümölcsös kertekkel, derék erdővel.

90. Esztergomivármegye.

1. *Fekvése.* Esztergomot szinte, mint Komárom vármegyét a Duna két egyenlő részre hasítja; de azért politikai tekintetben egészen a dnnáninenni kerülethez tartozik. Határa északról Bars; nyugotról Komárom; délről Komárom, Pest; keletről Pest és Hont vgyék. Egyéb-iránt Komárom vgyének egy kis részét Lábatlan, Piszke nevű helységekkel minden oldalról e megye zárja be. Földterülete 19¹¹⁰ mf. Használható föld 210,836 hold, ebből szántóföld 84,674 hold; rét 7,240; szőlő 7,371; kert 2140; legelő 20,662 erdő 88,749 hold.

2. *Természeti tulajdonsága.* Esztergomot méltán a leg-szebb, legkisebb megyék közé számláljuk, mert ezt a pompásan folydogáló Duna zöldéin szigeteivel, az egészet elborító kisebb nagyobb s minden formákat játszó begyek, az egymást kellemesen felváltó szőlőskertek, erdők, szántóföldek, a számos patakok, a felelte tiszta és egészséges levegő, a szelíd éghajlat, valóban boldog fakhelylyé varázsolják; s hogy a rómaiak is kedvelhették, kitészik a sok

római szállítványok már most porban heverő dűledékeiből. Földének mineműsége nagyon különböző. Általánosan véve a Duna balparii rész, vagyis a párkányi járás sokkal termékenyebb az esztergominál, vagy a déli résznél; különösen a Garan melléke gazdag búza termő fekete földekkel, zsiros rétekkel dicsekedhetik; a Komárom vgye szomszédságában levő helyek dombos határai fekete, sárga agyagosok és cdég termékenyek; Bátorkeszi, Mocs, Karva körül sárga homokosok s jó mívelést kívánnak. Ellenben az esztergomi járásban legtermékenyebb vidék az, melly a Duna jobb pariján Esztergom, Táth, Nyerges-Ujfalú, Tokod körül terül el. Itt a fekete homokos szántóföldek sikeres gabonát, főkép szép kukoriczát teremnek; de a többi helységeknek valamivel mostohább határ jutott; mert a dombokon, hegyeken levő szántóföldek kemény agyagosak, s a víz mosásoktól rongáltatnak, a lapályon pedig homokosok, s felette száraz természetűek. A hegyek fő alkotó részét mészkő teszi. — A megyének minden begyei 3 különös hegy lánczhoz tartoznak. A vértesi délnyugoti részét borítja el, s itt nevezetesebb hegycsúcsok a Somberek, B ö r z s ö k, M á l é h e g y, Í v! a g o s h e g y, Órhegy, Gete. s a Márvány bányáiról híres Gerecsén. A pilisi északkeletről jön be, s itt említést érdemelnek a magas kopasz derekú Ár pás hegye (Dömös mellett), mellyuek tetejét holmi régi épületek omladékái koronázzák, a jó bort termő Szamárdh egy Esztergomnál, Strazsahegy, Csókáskő, Fejérkő,

Ü l l ö k ő, Kétágú. A párkányi járást a Barsból jövő v e l k a p o l a i hegylánca futja meg; de az jóval alacsonyabb és szelídebb a már említetteknel. Ugyanezen járásban Kőbölkút és Párkány közt nyúlik el egy hegység, mellyuek semmi összeköttetése nincs más begyekkel, s mellyuek Hegy fark nevű oldala felette kedvező bortermesztésre. — Folyóvizei: a Duna Mocstól Esztergomig azaz a Garan vize beleömléséig egészen a megye kebelében folyik s azt két egyenlő részre osztja: innen kezdve Domösig (2 mf.) csak a jobb part Esztergomé, a bal Honthoz tartozik; egyébiránt mind két felől szép szőlővel, erdővel koszorúzott magas hegyek szorítják össze, s valóban méltóságosabb, pompásabb folyása ezen Európa főerének egész magyarországi menetelében nincs; mint itten. Szigetei közül legnagyobb a k ö r t v é l y es Eszter-

gom és Táth között. — A G a r a n Kényénél jön be Harsból, s Esztergomon felül 3 mfnyi folyása után a Duna nyeli el. Folyása sebes ragadó, s ha a Duna megárad, mindkét oldalon visszatolatik, minélfogva tetemes károkat okoz mellette lakosainak. Különben szálakra hajókázható, malmokat forgat, halakkal s híres rákokkal bővölködik; s környékbeli mezősége gazdag aratásokkal vigasztalja a némellykor megkárosult föld mi velőt. A S z i k i n c z e patakja Ó Harsnál szakad ki a Garanból, s csak Kéménden alól egyesül avval, ezen vizet a nagy fekete rákok, mellyek idővel megveresednek, teszik nevezetessé. A számos kisebb nagyobb hegyi patakokat elmellőzvé, csupán a mocsárokat említjük, mellyek épen nem csekély földterületet foglalnak el. Így Farnád, Kuraly, Kéty, Bény helységek határain egy 2 mf hosszúságii ingoványos kákás nádas ér folydogál. K. Újfalu és Köhid-Gyarmat közt szinte ilyen hosszú posványos viz találtatik, s több helyt igen mély.

3. *Termékei.* Búza mindenütt természetik; különösen sok és jó a Garan mellékén: de a megye fő terménye mégis rozs és zab, melly utóbbiból máshova is meglehetősen hord ki. Árpára a földek nagyobb része nem kedvező, hanem annyival több és híresebb a kuk o r i e z a. G y ü n i ölesbe n nagy gazdagsága van e megyének, úgy hogy némelly esztendőkbén majd semmi becse nincs. Híres az esztergomi őszi duránczi baraczk; Pilis-Maróthon gesztenyeerdő van: de dinnyét csupán az urak kertjeiben láthatni. Fontosabb a gyümölcstermesztésnél a bor, melly itt majd minden helység határában terem. Színére nézve több a vörös ($\frac{2}{3}$) mint a fejr ($\frac{1}{3}$). Egyébiránt legjobbnak tartatik a süttöi, melly a híres neszmélyihez sokban hasonlít; ezután jó az esztergomi, kivált a Diós völgyben, Kis-Kurián és Szamárdhegyen termett; a nyerges-ujfalusi, csolnoki, bélai, sárkányi, hátorkeszi. Az esztendei termést könnyen lehet 200,000 pos. akóra becsülni. Erdeje a megyének 88.749 holdat foglal el, s úgy van elosztva, hogy minden falu kevés kivétellel mind tűzi, mind épületre való fát eleget szerezhethet magának. Legszebb erdők vannak Bajna, Bálorkeszi, különösen Maróth és Dömös körül, honnan évenként számos ezerörfát szálltnak le Budára, Pestre. — Esztergomnak rétje, legelője a népességhez képest kevés lévén, a lakosok sem sok, sem szép marhát vagy lovat nem tenyésztenek,

kivevén a Nyerges-Ujfalusiakat, kik szálás, gyors, tartós lovaikért méltán dicsérhetek. Az uraságok már jobb fajtájú fejős teheneket, és sok juhot tartanak, de nemesítésükre a b á t o r k e s z i s bajnai «irodalmakon kívül kevés ügyelet van. — A méh és selyembogár tenyésztés csekély fontosságú. — Harcsát, pontyot, keszeget a Duna, jóízű csukát a Garam híres nagy rákokat a Szikincze patakja; teknyős békákat, csikókat a farnadi mocsárok bőven szolgáltatnak. A Dunában jövedelimes víza halászat esik 1 bednél. — Ásványok országából legtöbb figyelmet érdemel a kőszén, ásatik ez évenkint Bajtonál 30,000, Csolnaknál 30,000, Mogyorósnál 65,000, Sári-Sápnál 60,000, Tokodnál 200,000 mérő mennyiségben, legjobb a tokodi. Márvány különféleszinű, t. i. vörös, fehér, kékes, barnás vagy hamvas ásatik a vadacsi pusztán, Gerecsen hegyéből; ugyan itt vörös és zöldes-sárga, melly az esztergomi ujszékes egyház kibélelésére használtatott. Keserűsó van Esztergom körül; Bajnán fehér, finom fővényét ásnak, s üveghutákba messze elhordatik. Épületre való köveket adnak a pilis-maróti és esztergomi kőbányák. Mészet igen sokat égetnek Késztolczön. Ásványvizek találtnak Ebed, Esztergom, Mogyorós, Sárísáp körül; ezek közt legnagyobb figyelmet érdemel az esztergomi, Szent Tamás hegyéből buzogó keserű sósvíz, melly Vinterl, Schmidt, Kramolini, Kitaibel és Tognio tanár urak által is megvizsgáltatott, egykor nagy divatban volt: de már most elhanyagoltatik annyira, hogy víze Budapesten sem kapható, inkább 3—4000 pftért csehországi keserű vizeket iszunk. Hogy ezen esztergomi keservizek alkatrészeikhez! mennyiségi arányban nem állandók, nem von le mit sem becsükből, mert ugyanaz történik minden erős — különösen a cseh-keservizekkel is; — és először meg is kellene azt mutatni, mellyikné! történik ez inkább, vagy kevésbbé; annyi minden esetre bizonyos, hogy a nevezett esztergomi vizek mértékletes adagban is bizonyosan hashajtók.

4. *Népesség.* Népessége 64,560 lélek, kik laknak 1 sz. kir. városban, 4 mezővárosban, 45 faluban és 5 népes pusztán vagy más népes lakhelyeken. Egy □ mfre esik 3228 l. Nyelv ii kre nézve 49,658 magyar, 7015 német, 7023 tót, 57 görög, 813 zsidó. Vallásukra nézve a a catholicusok 3 esperességben, 31 plébániában, 53,334

lelket számlálnak, kik mindnyájan az esztergomi érsektől függnek. A 10,028 l-re menő reformátusok 8 anya, és két leány egyházait a dunántúli superintendens igazgatja. Lutheránusok csak egy anyaegyházban vannak (Fámádon) 334en. Az óhitű parochia Esztergomban 57 lelket számlál, zsidók száma 813.

5. *Iparés kereskedés.* Mesterember-legtöbb van Esztergomban, számszerint 442, kik közt 16 posztós, és egy könyvnyomtató talállalik. Továbbá Sültön és Nyerges-Ujfaluban számos kőfaragó foglalatoskodik a márványkövek kifaragásával és csinozásával. Azonban tulajdonképem gyár a megyében egy sincs; hanem most tervezetik egy posztógyár Párkányban, és egy amerikai műmalom Esztergomban. Esztergom megyét a Duna s a bécsi főországút kereszti! l hasítván, fekvése a kereskedésre igen kedvező. Főczikkek, mellyekkel kereskedik: kőszén, bor, tűzifa s márványkő. Az ősszel Párkányban tartatni szokott vásár, dohányra s különféle főzelékekre nézve igen híres. Kereskedőt maga Esztergom 28-at számlál.

6. *Jobbágy telkek és adó.* Egész jobbágy bír itt első osztályban 20, másodikban 22, harmadikban 24 hold szántóföldet; rétekből első osztályban 6, másodikban 8, harmadikban 10 embervágót, 800 □ ölével. Illy egész jobbágytelek van 1779. — Az 1828-diki országos összeírás szerint adó alatti telkek tesznek 79,580 holdat. Ezenkívül Esztergáin városának határa áll 3051 h. szántóföldből, 1622 h. rétből, 4548 h. legelőből 1137 hold szőlőhegyből és 3277 h. erdőből. Portája a megyének, melly után hadiadót fizet 56, Esztergom városának 8.

7. *Nemesség és urodalmah.* A megye nemessége áll 903 főből. Urodalmaiból az esztergomit bírja az érsek; sztamásit, az esztergomi főkáptalan; bátorkeszit bg Pálffy; b a j n a i t gr, Sándor Móricz; c s o l n o k i t és p i l i s-m a r ó t h i t a vallás alapítvány; t á t h i t az esztergomi seminarium.

8. *Felosztása.* Eloszlik 1 sz. kir. városra és 2 főbírói járásra, u. in. az esztergomira, párkányira. Gyűléseit tartja Esztergomban.

Szabad királyi város.

Esztergom. Fekszik a Duna jobb pariján, egy gyönyörű

vidéken, Búdétól 6 m. f-re. Tulajdonképen 4 váróira osztatik u. m. Szabad királyi, 2 vízi vagy érseki városra, 3 és 4 Sz. Tamás és Szent György mező városra. A királyi város utszái elég rendesek, tágasok, és kövezettek, a házak többnyire alacsonyok és sindellyel fedettek, de csinosok; piacza bő. Több sz. egyházai közül említést érdemel egy új igen szép ízléssel épült sz. egyház. Nevezetes épületei még a Vármegeháza; a Városháza, mellynek egyik részében van egy királyi gymnasium, hol sz. Benedek szerzetesei tanítanak. Van itt továbbá egy iskola tanítói és egy érseki preparándia, azaz olly intézet, mellyben a theológiát végzett növendékek gyakorlatilag készítetnek a papi hivatalra, kik már most honi polgári törvényt is hallgatnak. Lakosai Több főre. egyházai közül főkép szőlőművelésből és kézművességből táplálják magokat. Az ipar előmozdítására nem rég takaréék *pénztár alapítatott*. *A most leírt* királyi várostól északra a Duna parton terül el a Víziváros, s egy hegy tetején a vár, mellynek főkéssége Rudnay hg. primástól 1822-ben építeni kezdett roppant székes egyház, melly ha fölépülhet, csalhatlanul legszebb sz. egyháza leend hazánknak. A templom alatti magas, világos sírbolt felséges építmény, s itt főleg a korán elhunyt Ambrus királyi hg s primás emléke vonja magára a figyelmet. Ugyancsak a vár díszére szolgálnak a kanonok urak roppant új lakházaik, a pompás földalatti kapu, mellyen a városba járnak le, a nézést érdemlő vízi erómű, melly a Dunából 150 ölnyi magasra tolja fel a vizet s at. A királyi varastól keletre egy hegy oldalban fekszik sz. Tamás m. városa, egy gazdag kórházzal, keserű forrással, és egy 40 lépésnyi melegtóval, melly soha be nem fagy. Végre Esztergom mellett fekszik még sz. György m. városa is, melly hajdan gazdag prépostsággal birt; jelenleg pedig 1213 holdnyi szőlőhegyén sok és jó bor terem.

Nevezetesebb helyek.

1. *Esztergomi járásban*. Baj na, falu Esztergomtól délre 2½ m. f-re, egy felette szép vidéken, 1737 I., Szőlőhegye kapós bort terem, gyönyörű erdeje tele vadakkal, feje gr. Sándor Móricz egyik urodalmáuak. Ezen határban fehér fővényét ásnak, melly üveghutákba messze elhordatik — Bajóth, f. kőszén bányáiról nevezetes. Csolnak, f. kőszén banyákkal, feje egy urodalomnak. Domös, f. a Duna jobb partján, mellynek ilt legpompásabb folyása van egészen országban. Hajdan I Bélának kedves mulató helye volt itt, unokája pedig Almos hg prépostságot állított fel 12

kanonokkal, s ezt gazdagon megajándékozó. Kálmán király a szerencsétlen Álmost fiával II vagy vak Bélával ide záratta be, s itt tolatta ki szemeiket. P i l i s-M a r ó t h, f. 1737 l., egy gyönyörű vidéken, van gesztenye erdeje, kőbányája. Mogyoróson kőszén és igen jó fazekas agyagot ásnak. Sári Sáp, f., szinte kőszén bányát mivel. Süttő, f. az egész megyében legjobb bort természet, melly a neszmélyivel vetekedik, márvány követ farag. Tokod, f. legtöbb s legjobb kőszén ás a megyében (200,000 mérőt évenként) Nyerges Újfalu, f. gyors kocsisairól s márvány faragásáról híres. Schönwiesner szerint ezen helyen állott hajdan a rómaiak Villa U r t i a nevű városa.

2. *Párkányi járásban.* B á t o r k e s z i, ni. v. 1847 l., szép új angolkerttel, feje hg Pálffy Antai egyik szép urodalmának. Párkány, m. v. Esztergommal átellenben, őszi országos vásárai dohányra és főzelékekre igen nevezetesek. Kis Bény, hejdan egy Praemonstratensis apátság volt itt, mellynek templomát 3 torony ékesítő, — jelenleg ezekből csak egy áll fen. Mind kis mind Nagy Bényt háromszoros régi sánczok veszik körül; de ki hányhatta ezeket, nem tudhatni. — M u z s l a, f. 2160 lakossal, kikben a keleti magyar nép faj még tisztá eredetiségében látszik.

21. Hont vármegye.

1. *Fekvése.* Hont vármegye, melly nevét Kund, Chunt, Hunt magyar vezértől, s az általa építtetett vártól vette, fekszik északról Bars, Zólyom; keletről Nograd; délről Esztergom és Best, mellytől a Duna választja el; s nyugotról Esztergom, Bars vármegyék között. Földterülete 46u2 □ mföld. Használható földje 512,533 hold, ebből 176,122 h. szántóföld; 45,218 h rét; 16,884 h. szőlő; 9,841 h. kert; 63,102 h. legelő; 201,366 h. erdő.

Z. *Természeti tulajdonsága.* Hont, akár természeti szépségét, akár termékenységét, akár különböző ajándékait tekintsük, hazánknak méltán legszebb s legáldottabb megyei közt foglal helyet. Tulajdonképeni rónasága nincs, mert az egészzet magas hegyek vagy szelíd dombok borítják, mellyek számos patakoktól, folyóvizektől áztatott völgyektől szakíttatnak szét. Ezen völgyek közt az i p o l y i t tágassága, termékenysége; a selmeczit kellemes, egészséges levegője., továbbá gabonában, borban, gyümölcsben, savanyúvíz forrásokban, hajoló vidékekben

való gazdagsága teszik nevezetessé. Földe északon sok helyt köves, kősziklás, hideg, vagy fehér-sárga agyagos; a megye derekán a felszínén 2 láb mélységre van a termékeny fekete agyag; a Ipoly völgyében már homok a fő alkotó rész; de azért búzát, rozstot, dohányt, kukoriczát, kendert, dinnyét, bőven terem. Levegője igen tiszta és egészséges, kivevőn északon a szoros völgyeket, hol a szelek nem járhatnak szabadon, s hol a bányákból folyóvíz és a sok huta füst ezt némiképen egészségteleenné teszik annyira, hogy halavány képeket, s gelyvásokat látni épen nem ritkaság. Éghajlata hasonlóan szelíd, meleg, mind borra, mind gyümölcsre kedvező; de Selmecz s Bozók tájékán éretlen marad a szőlőfürt. — Hegyei olly széljel szórva állnak az egész megyében, hogy köztök bizonyos összefüggést nehéz volna találni; minélfogva legalkalmasabban 3 hegytömegre osztathatnak fel. 1. s e l m e c z i, 2. csábrági, 3. borsnyi hegytömeg. Ez utóbbi az Ipoly és Duna közt Nógrád vgyéből jó által, s a Cserhát-nak egy részét teszi. Ebben legmagasbb hegycsúcs a szókólái határban levő Magos fa; mellyről tiszta időben a nyírlírai hegyek s a szepesi havasok belátszanak. Gyönyörű meglepő kilátást ad a Dunát hajózóknak a *Z e b e g é n y* hegye is, égfelé tornyosuló meredek kőszálaival. — A Duna bal partjával a déli részét érinti a megyének sa Garan beleömlésétől Kis-JVIárosig számítván, 4 mfnyi hosszúságra áztatja azt. Egyébiránt itt egész útjában magas, felséges erdőkkel, gesztenyésekkel, szőlőtőkékkel koszorúzott hegyek szorítják össze, a honnan folyása is sebes és pompás. Az Ipoly Nógrád vgyéből jön be, s a borsönyi hegyeket megkerülvén, elébb nyugotra, azután délre folyik, s 7 mfnyi menetele után Szobnál a Dunába szakad. Szélessége általánosán 30 öl; folyása inkább lassú, mint sebes; sok és jó ízű halával, s számos több kerekű malmaival nagy hasznot hajt; sőt könnyen hajózhatóvá lehetne tenni. A Korpona a hason nevű királyi város határában fakad, s 4 mfnyi folyása után Ipolyságnál az Ipolyba ömlik. Völgye széles és termékeny, de hala nem sok. A Selmecz a selmeczi hegyekből eredvén, s több patakoktól szaporittatván, Gyerken felül az Ipolyba vegyül. Völgye gyönyörű szépségű s a természet számtalan ajándékával megáldott. Szikincze, A Csábrága szenográdi hegyekből buzog s Paláston alól a Korponába merül.

Folyása sebes, sőt ragadó; kavicsos ágyazatú medrében híres pisztráng halászat esik.

3. *Termékei.* Búza legtöbb s legszebb terem a Selme cz, Korpona, Szikincze és Ipoly völgyeiben. Rozs igen szép az Ipoly vidéki fekete homokos határokon; a hegyek közt is nagyon sikeres terem, de kevesebb mennyiségben; egyébiránt Sz. Antal körül kevés őszi gabona természetlik. hanem helyette tavaszi. Árpát mindenütt vetnek, még pedig többet, mint zabot, melly nagyban csak az északi hegyes vidékeken és az ipolytályi magyar falukban divatozik. Sertést sokat tartván a megye; a kukoricza nagyon kedves növény. s a meleg völgyekben szépen díszlik; de h a j d i n á t és kölest csupán itt ott láthatni. A burgonya egész megyében közönségessé vált, sőt az északi lakosoknak egyedüli élelmök. Kereskedési növények közt első helyet érdemel a dohány, melly kellemes íze, s illata miatt felette kapós. Legjobbnek tartják füstölni a pereszlényit; a füzes-gyarmati, kóspallagi már erősebb, de szinte kedves ízű. Egyébiránt az összes esztendei dohánytermést, melly kereskedésben p a l á n k i név alatt ismeretes, mintegy 16,000 mázsára lehet becsülni, s a szorgalom ezen ágában legtöbb részt vesznek az Ipoly vidéki lakosok. Kendert házi szükségre eleget természetnek, de lent keveset, s csupán Selme cz és Bozók körül. A hüvelyes vetemények természetése nagyon szokásban van, s a bozói b o r s ó t jóságára a lócseivel egyformának tartják. Bakabányán a lakosok többnyire ügyes gyümölcsfa tenyésztők; a nőnem pedig valóságos örökös kertész, és fok, vörös hagymával s virágokkal messzeföldre kereskedik. Ha a gyümölcsfák ápolására Hont népessége kellőbb ipart fordítana, úgy gyümölcs dolgában sok vármegyét felülhaladna; mert gyümölcsfákat nemcsak a lakosok kertjeiben, s erre rendelt gyümölcsösökben láthatni, hanem a számos szőlőhegyek szinte tömvék ezekkel, nem kis kárára a bortermesztésnek. Különösen sok a cseresznye, őszi baraczk, szilva, alma, körte; görög és sárga dinnyét az ipolymelléki homokos földek, gesztenyét pedig a Nagy-Maroson levő gyönyörű gesztenyes erdők szolgáltatnak. Átalában véve legtöbb gyümölcs terem: IX. Maros, Zebegény, Szob, Börzsöny tájékán; továbbá Németbíbui, Sz. Antalón, Szebelében, úgy hogy ezeu helyek tartják gyümölcsösei a bányavárosokat is. A

szelíd meleg éghajlat, a sok alacson hegyek és dombok igen elősegítik a bortermesztést, s innen ez, kivéven a legfelsőbb északi részt, egész megyében el van terjedve. A hét bányaváros közt csak Bakabánya mivel szőlőt, s mi különös alatta elhagyatott bányáüregek vannak. Az itteni borok felette egészséges asztali italok, s színre nézve nagyobb részt fejeerek, vöröset csupán Kemencze, Peröcsény, Kövesd s egynéhány helyeken természetnek. Jóságára dicsértetik az ő s s ö d i, s z » d i, l i s s ó i, tótbakai, vinári, nádasi és szelényi, továbbá a nagy marosi, és zebegényi. A siráki savanyós, de erősszeses borból legjobb pezsgő bort lehetne készíteni. Börzsöny városa roppant szőlőhegyén mindenek közt legtöbb bort természet, csakhogy nagyon közönségest. Egyébiránt az esztendei termést 16884 hold után 300,000 pozsonyi akóra becsülhetni. Fábán nagy bősége van ezen megyének; mert 201,366 holdat foglalván magokban az erdőségek olly helyesen vannak felosztva, hogy alig létez helység, melly tüzelőben szükségét érezne. — Állattenyésztésben nem sok különöst mutathat e megye. A lovak aprók, de tüzesek; a szarvasmarha is jóval kisebb az alföldinél, hanem az Ipoly alsó vidékén t. i Szakállason, Pásztói], V. Mikolán, Szálkán sok és szép neveltetik, s ezen helységek több száz darabot adnak el, a híres lévai s báthi baromvásárokon. Az északi begyek közt ökor kevés, de fejős tehén sok tartatik, főleg a tej, vaj kedviért. A juhtenyésztést az egészséges elegendő legelők hatalmasan előmozdítják, s valóban a birtokos urak jószágaiban szép nemesített nyájakat láthatni. Sertésből szinte pénzhetnek az idevaló uraságok; mert a makkban, kukoriczában levő bőség könnyen tenyészthetővé teszi ezen állatot. A mi a fajt illeti, főkép mangalicza van divatban, s hosszú derekú vörös magyar sertés ritkábban látható. A Duua, Ipoly melléki rengeteg erdőségekben özek, szarvasok, d a ni vadak csoportosan legelnek, s a szerit antal i vadaskertben vadkanok is tanyáznak. A selyembogár tenyésztés előmozdítására igen sokat tett Matuska Gáspár rakonezai evang. lelkész.— 1842-ben a kincstári bányák adtak Selmecezen 708 marka aranyat, 15,126 marka ezüstöt, 2498 mázsa ólmot (Reichsblei) 2681 mázsa ólomtajtót Ugyancsak Selmecezen magánosok bányái adtak 856 marka aranyat, 18493 marka ezüstöt és 6945 mázsa ólmot. Ta-

láltatnak továbbá fekete érez, réz!azür in a la-chit, cinóber, czink, pizskolcz, egérkő, vismuth, mind Selmecezen; Molybd ezfistbánya nyitattott legújabbán Börsöynnél. A sokféle kőnemek közt említést érdemel a a finom porcellánföld Prencsfaluban a Szitnahegy tövében, melly innen messze vidékekre elhordatik. Kénes ásvány vizek vannak következő helyeken: Egeg, Gügy, Mére, Magyarád, mellyekben Tognio tanár iblányt is talált; továbbá: Bakabánya, Gyürk, Nagyfalú, Podluzsán, Selmecebánya, Szalatnya és Szántónál. A szalatnyai savanyú vízről a helységek közt bővebben emlékezünk.

4. *Népesség.* Népessége 110,128 lélek, kik laknak 3 kir. városban 8 mezővárosban, 176 faluban, és 28 pusztán. Esik egy □mfre 2372 l. Az 1845ki megyei összeírás, nemességen, papságon, s a k. városok népességén kívül 80,394 főt talált. Születtek 2169, meghaltak 1812; szaporaság 357, tehát $\frac{3}{40}$. Nyelvükre nézve 49,223 magyar, 52,220 tót, 8,317 német, 368 zsidó. — V a 11 á s u k r a nézve római kath. az esztergomi érsekségben 60 plébániával 75,484 lelket számlálnak; evang. anyaegyház 28, fiók 8 számláltak, 27,134 lélekkel; s a bányavárosi superintendenciához tartoznak; református van 7142 lélek, 12 anya és 2 leány egyházban, s mindnyájan a dunántúli superintendens-től függnék. Zsidók száma 368.

5. *Ipar és kereskedés.* Mi a müipart illeti, ez olly csekély, hogy a selmecezi kapós cserép pipákon, a bellujai és bakabányai cserépedényeken, a csábrági, derzsényei üvegütákon, s a Bozók, Szenográd, Szelcz, Csábrág, Varbók, Csery helységek lakosítói készített faeszközök u. m. hordók, abroncsok, szekerek csinálásán; s végre az igen számos pálinkafőzőkön fcsak Bakabányán 54 van, mellyekben évenként 3000 akó égettetik ki) kívül, semmi más különöst nem lehet mondani. Kézműves a királyi városokon kiviül 1003 Íratott Össze. Ellenben a bánya mivel és szép virágjában van s több mint 10,000 embernek ad évenként táplálékot. — Nevezetes gabonavásárok esnek: Selmecezen, Báthon, Ipoly'Sághon; szarvasmarha, sertés vásárok Báthon, Szálkán. A külföldi portékák s kézművek főkereskedő helye végre Selmece, 14 fűszeres- vas- és elegyes portéka kereskedővel.

6. *Jobbágytelkek és adó.* Egész telkes jobbágy bír itt első osztályban 18; másodikban 20; harmadikban 22 hold

zsántóföldet. Rétekből első osztályban 6, második 8 ember vágót, 800 □ ölével. Illy egész jobbágytelek számlálatik 4176, mellyeket 5685 jobbágy mivel; zsellér van 7953. Az 1828iki összeírás szerint az adóalatti föld tett 132,981 holdat Selmeicz városának területe 12,912 hold, ebből adó alatt 2704 hold, a többi nagyobb részint erdőség. Bélabánya területe 3874 hold, ebből adó alatt van 954, a többi nagyobb részint szinte erdőség. Bakabánya, kiterjedése 7128 (1200 □ ölével) hold és 609 □ öl, ebből a város fekvése 235 h., 1020 □ öl. kert, burgonyás 224 h. 354 □ öl, szántóföld 945 h., 809 □ öl, rétek 711 h. 1077 □ öl; szőlő 137. h. 342 öl; legelő 229 h. erdő 4533 h. víz-rohamok által elrongált telkek 41 h. 607 □ öl. Portája a megyének, melly után hadi adót fizet 72, Selmeicznek 11; Bélabányának 1%; Bakabányának 2.

7. *Nemesség és urodalmak.* Nemessége a megyének 5423 főre megyen. Uradalmaiból a drégelpalánkit bírja az esztergomi érsek; a c s á b r á g i t é s z i t n a i t h g Coburg; az ipolypásztói h g Eszterházy, a né-methit az esztergomi káptalan; bozókit Sz. István sze-mináriuma, s a pesti királyi egyetem; Ipolyságit a roz-snyói káptalan; a gyekesit a selmeiczi bányász kamara.

8. *Felosztása.* Eloszlik 3 királyi városra u. m. Selmeicz, Bélabánya, Bakabánya, és 4 főbírói járásra u. m. 1 bo-zóki, 2 ipolyi, 3 selmeiczi, 4 báthi járásra. Gyűléseit tartja Ipolyságon.

Szabad kir. városok.

Bakabánya, szabad királyi és bányaváros, erdőshegyek közt, Selmeiczhez 2 órányira, 31011, kiknek felinél több evang. másik fele kath. Nevezetesebb épületei: a kath. goth egyház, melly még 1510. épült; evang. egyház; az óváros s tanácsház, toronyforma keskeny négyszegletes s 4 emeletű épület; újavárosház, és a csinos homlok-zata vendégfogadó. Van itt 3 vegyes vallású fiú és egy leány elemi tanoda, vasárnapi iskola, kórház, melly inkább kath. szegé-nyeket táplál (6). Lakosai közt van 310 kézműves, 216 bányász, 332 polgár. 46 választott; sok kertész, kik gyümölcssei, fok és vörös hagymával kereskednek. Van 54 pálinka, 1 sörfőző háza, s 3 bányászati törőmalma. Kénkő s vasrészekből álló ásványvize igen egészséges ital s különösen a gelyvásoknak nem lehet eléggé ajánlani, meglepő sikeréért. A városkiterjedését fentebb a vgye

leírásánál láttuk, s itt csak azt említjük meg, hogy a 7 bánya város közül csak Bakabánya mivel szólóket.

Béla bánya, Selmecz mellett. A 14-dik században Selmeczhez tartozott, de később tőle elszakadt. Rudolf 1572-ben Selmeczczel együtt kir. bányavárossá telte, de evvel majd ismét egyesült s jelenleg is egy tanács alatt áll, bár portája $1\frac{1}{8}$ külön van. Lakosai száma 1800.

Selmecz, legnevezetesebb s igen régi sz. kir. bányaváros. Bécstől 33, Pesttől 20 mfnyire Magas kősziklás hegyek közt fekszik. Levegője, a banyákból kifojó víz s sok füst s gőz miatt nem igen egészséges. All a város a tulajdonképen Selmecz székhelye 4 külvárosból. Lakosainak összes száma 18,120 lélek. Jelesebb épületei, a régi vár, melly most fegyvertárul szol;ól, a négy-szeglétű pompás újvár; a roppant kamaraház. Selmecz székhelye az alsó magyarországi főkamara grófnak . és a kerületi bdnyatorvényszéknek. Van egy kegyes szerzeti gymnasiuma, két k th. főiskolája, egy evang. kerületi lyceuma, két rajztanodója. Itt van az Európában leghíresebb bányász és erdősz academia, nagy vegykémi dolgozó házzal, ásvány, földismeai és minta gyűjteménnyel, könyvtárral. Legnagyobb nevezetességei azonban e városnak arany s ezüstitányáiban állanak, melly bányákkal az egész város mintegy alá van ásva. Nézésre méltók a földalatti roppant erőművek, mellyek tűz, víz segítsége által, szüntelen mozgásban állván, az erzek felhordására használtatnak. A városon kívül van a Cálvária, melly gyönyörű kilátásánál fogva, legszebbnek tartatik az országban. A bányászságon kívül Selmecz lakosai különféle mesterségekkel foglalkodnak. Különösen híresek a selmeczzi cseréppák.

Nevezetesebb helyek.

1. *Bozóki járásban.* Bozók, m. v. van egy régi vára, melly jó karban lévén, most is laknak benne. Borsója híres. Csábrág-Varbók, félórányira a helységtől keletre láthatni a meredek hegyen épült régi Csábrágivárat, hounau Szász Coburg ^bg egy szép urodalma veszi nevét. Jelenleg a vár lakhatatlan, hanem az aljában vannak több uvasági épületek. Van itt sörház, vízimalom, szép ritka tehenészet, jeles merino-juhtenyésztés; végre egy üveghuta.

Ipolyi járásban. B ö r s ö n y, m. v. Szőlőhegye legnagyobb egész megyében, makkos erdeje gyönyörű. Régenten bányákat mívelt, újabban ismét molybdezüst-bányát kezdtek mívelni. Nagy

Maros, m. v. egyfelette szép vidéken 2658 lakossal, határa jó rozst, dohányt, sárga dinnyét, sok gyümölcsöt és bort terem. Gesztenye-erdeje nagy, fája olly bőven, hogy belőle több ezer ölet szólíthat Pestre. I p o l y s á g, m. v. jó határral s új vármegye házzal, mellyben a megye gyűléseit tartja. Drégely, falu egy gyönyörű vidéken, plébániája leggazdagabb az országban. Egy óra negyedre a falutól egy magas erdővel sűrűen benőtt hegytetéjén láthatni a régi Dréglyvár omladékáit. Hont, f. dohányt termeszt. Ettől veszi a vgye nevét. Régi várónak nyomát alig láthatni, Kemencze, f. itt tartattak hajdan a vgyei gyűlések. Vörösbor, gyümölcse, dinnyéje, dohányja, gabonája sok: rengeteg makkos erdeje számos özet s szarvast táplál. K ó s p a l l a g, f. jó illatú dohányja híres, bár füstölni némelyek erősnek találják. Mária Nostra, falu, nevezetessé teszi ezen helységet a Paulinusok régi kolostora, melly egy magas hegyen épült, még magasbb hegyektől körülvéve. Két tornyu temploma szép, s hajdan sánczok erősítették. Építője volt ezen monostornak I. Lajos, ki benne gyakran mulatozott, s olly tágas volt, hogy sokszor 300 szerzetes lakott itt, kik a mohácsi ütközet után magokhoz bevén szolgálkat és jobbágyaikat, a sz.-korona őrzésére Visegrádra mentek. Palánk, f. felette sok dohányt termeszt, s innen a hontvgyei dohány kereskedésbe p a l á n k a i név alatt jön. Pereszlény, f. igen kapós dohányt termeszt, melly füstölni a megyeiek közt legtöbbre becsültetik. Szók óla, f. 1971 l. Határa felelte tágas, gesztenyéje bőven, rengeteg erdejében özek, szarvasok legelnek.

3. *Selmeczi járásban.* S z.-A n t a l, m. v. Szász Cóburg hg pompás kastélyával s vadas kertével. B a g y o n, f. itt született Valaszky Pál híres tudósunk. B e l l u j a, f. kapós cserépedényeket készít. E g e g, kénsavas ásványos víz forrással, mellyben iblany is találtatik. Gyügy, f. egy savanyú víz s több kénsavas forrással, mellyekben Tognio tanár szinte iblányt talált. Magyaré d, f. szinte kénköves fődötóval, mellynek haszna kivált csúz, köszvény s sibbadásos betegségekben mutatkozik. Prenesfalu, porcellán-földét messze elhordják. Szalatnya, f. fekszik a regényes szépségű selmeczi völgyben. A dicsért sovanyuviz források a helységtől 1 óra negyednyie, egy szelíd domb allján elterülő széles lapalyos rét szélén fakadnak, de közülök csak az használtatik, melly a réten legbentebb fakad. A víz színére tiszta s apró habokkal buzog fel, ize csípős savanyús, s olly kellemes, hogy ha a szarvasmarha megkóstolja, sietve fut reá. Fogatjai e következők: nagyobb elevenséget ad a testnek, az emésztést és vizelletet előmozdítja, a hányást elállítja, a gyomorgörcsöket megszünteti,

a fővenykövet felolvasztja, valamint a köszvényes csuzos betegségben is nagyhasznúnak tapasztaltatik.

4. *Báthi járásban.* Bath, m. v. egy kies kellemes vidéken, termékeny nagyhatárral, híres gabona és szarvasmarha vásárokkal. S z a l k a, m. v. írnyg kiterjedésű termékeny határán, sikeres búzát, s egyébféle gabonát bőven termeszt; teres legelőjén sok szarvasmarhát, lovat, juhot tenyészt. Dersenyé, f. üveg hutával. Füzes- Gyarmat, f. híres dohányt termeszt. Ipoly-Pásztó, f. az Ipoly jobb partján, mellyen egy hosszuhíd viszen keresztül, 2 nagyszőlő hegygyei, kövér rétekkal, szántóföldekkel, s bőlege-lővel bír, sok szarvasmarhát s csikót nevel. Feje hg Eszterházy egyik szép urodalmának. Szántó, f. savanyúvíz forrásokkal, melyeknek vizét a köznép gyermekeknek giliszták ellen hasznosnak tartja.

22. Nógrádi vármegye.

1. *Fekvése.* Nógrád vgye határai északról Zólyom, keletről Gömör, Heves, délről Pest, nyugotról Hont vgyék. Nagysága 77 070 □ mf. használható földje 832.327 hold, mellyből 350,560 h. szántóföld, 41,352 h. rét, 42,839 h. szőlő, 5225 h. kert, 54,137 h. legelő, 338,214 h. erdő.

2. *Természeti tulajdonsága.* E megye egész belsejét számos kisebb nagyobb hegyek, dombok futják meg, s innen, kivevén a loson czi, szécsényi, balassagyarmati, vadkerti és zagyva-melléki egyenkint 3 mfnyre alig terjedő rónaságokat, az egész vgye hegyes, dombos, ezer változásokkal teljes, s a természetnek nemcsak minden-ajándékival bőven megáldott, de egyszersmind hajoló szépségű vidékeivel, mellyeket a kősziklás hegyormokra épült régi várak omladékai méginkább meglepővé tesznek, az érzést és szemet is gyönyörködteti. Egyéb-iránt a begyeknek kisebb, nagyobb magassága csaknem hihetetlen változást tesz az éghajlatban s a földek minőségében. Így az északi rész t. i. a loson czi járás, majd egészen, a füleki járásnak fele, azaz a megye $\frac{1}{6}$ -da hideg, zordon, földjei kövesek és terméketlenek: őszi gabonát ritkán, tisztabúzát soha sem teremnek, fő termékek zab, burgonya stb. ellenben a déli rész a természet minden javaiban pazarlásig részesült; van búzája, bora, szénája, fája, gyümölcse bőséggel, s midőn az északi tótok tökéletesen

megérett szilvát is alig kapnak, akkor a déli helységek dinnyével, dohánnyal, gesztenyével, borral egész kereskedést űznek. Leggazdagabb termékenységük a vadker-ti, és zagyva-melléki fekete porhanyós földű róna-ságok. A hegyesebb határokkal bíró déli helységeknek szinte jó földjük van; de a meredek hegyekről sebesen jövő záporoktól sokat szenvednek. Levegője a megyének mindenütt tiszta és egészséges. Az égilháborúk, záporok s jégesők gyakoriak. A nógrádi hegyeket az Ipoly vize északi és déli két tömegre osztja. Az északra esők a korponai hegysor ágazatai, s köztök nevezetesebb hegycsúcsok a L i s z e c z, melynek tetején holmi régi sánczolásokat lát-hatni. Osztroski, Streborny; ezek képezik a Zó-lyomba vivő hosszú pilai völgyet. A vadászatokról híres márna-pataki hegy forrásából ered az Ipoly vize. A délre esők összefüggésben vannak a hon ti, börzsön-y i begyekkel s Gömör vgye felé húzódván, menetelek-ben Nógrád és Pest vgyékben képezik a Cserhátot. Neve-zetes hegyek ezen tömegben, a diós jenői őz, szarvas, vad-disznó s számos nagyvadaival. N a s z á l vagy N a g y s z á l Vác felett, ennek déli oldalán híres bor terem, tetejéről pedig Budapestet, sőt Kecskemétet is megláthatni. S z a n d a, Várhegy, Karancs, melynek bárom emeletes for-májú meredek oldalairól lerohanó záporok nagy kárt okoz-nak a környékbeli földeknek. A Medves, Sátoros, végre Bucson, Bolgárom és Korlát helységek közt. Ennek tetején sokszor nyár közepén is hó látszik fejeded-ni, s midőn a völgyben eső, akkor tetején hó esik. Ezen említett hegyek kősziklás ormait hajdan számos várak ko-ronázták u. in. K a m o r v á r, N ó g r á d, Szanda, Bu-ják, Ecseg, Hollókő, Sámsonvár, Pogány-vár, Baglyas, Salgó, Somoskő, Fülek; mely-lyek történetünkben fontos szerepet játszottak, most bús omladékokban hevernek, — a hegyek oldalait pedig sűrű tölgyes makkos erdőségek fedik, míg az északra esők vagy kopár kősziklások, vagy fenyves és bikkes erdővel fedettek. — Két fő folyója van a megyének: az Ipoly, eredetét a málnapataki hegyekből veszi, s alább dél, majd nyugotnak folyván, B. Gyarmaton alól Hontvgyébe lép ál-tal. Folyása sebes s ha az északi hegyeken olvadni kezd a hó, akkor kiönt, s egész völgyét elborítja; egyébiránt men-tteliben több mint 40 malmot forgat. A Zagyva hason

nevű helységnél egy kis forrásból fakad, s a Medves hegyek allján, Szűrös nevű völgyön keresztül folyván, délnek tart, s Nemtítól kezdve elválasztja a megyét Hevestől. Loson ez, Tugár, Sztregova, Szálát n y a, a sebes Kürtös, Féketevíz, a lassú Lókos, Tarján, Dobroda, melly a Karancs hegyéről lefutó záport felfogván, sokszor egész völgyét elönti, mind apró folyamok. Nagyobb tavai nincsenek: apróbbak közül említést érdemel a Csertó a mátranováki határban, Vizelesi hasonnevű helységnél, és a Zsumbtó Nógrád mellett. Ezek partjain termett növények annyira mérgesek, hogy ha a marha belőlük eszik, felpuffad s megdöglik. A halászi kis tó csukáiról híres; a diós-jenői ponttyal, czomppóval s más halakkal bővelkedik.

3. *Termékei.* Tisztabúza a déli részen mindenütt természetek, mégpedig sok és igen jó; legszebb a vadkerti és zagyvamelléki kövér rónaságokon. Fülel Püspökinek is híres a búzája, úgy hogy ez a losonczyi piácson legdrágábban fiztetik. — Rozs igen sikeres terem a ballassa-gyarmati homokos térségen. Árpa elég. Zab legtöbb az északi hegyek közt, hol az őszigabona csak elsilányul; innen e részen t. i. Abelova, Lentvora, Buda-Lehota, Madacska, Polichna, Prága helységekben, s a málna-pataki hegykörnyékén zabkenyérrel élnek. Hajdina szinte itt vagyon szokásban, s ebből a boldogabb déli vidékekre sokat elhordanak. Kukoricza a déli, burgonya az északi részeken vagyou inkább divatban. Főzeléket, lencsét, borsót annyit természetek az északi tótok, hogy velők nem megvetendő kereskedést űznek. Kendert, lent csupán házi szükségre vetnek: de dohány természetéből számos helység táplálja magát. Legjobbnak tartják a becskeit; az endrefalvai igen erős s sárga portubáknak való; a pataki szinte híres; a kistercnyei, Salgótariját erős dohányok most kezdenek hírbe jönni. Leggazdagabb réteket láthatni az Ipoly mentében. Gyümölcsse a megyének sok, csakhogy nemesítésre kevés szorgalom fordítatik, ámbár mind e megyében, sőt meszebb vidéken is, Szentiványi uraság híres gyümölcskerte és iskolája Tolmácson, nemesítésre jó alkalmat szolgáltat. Az északi hideg vidékeken csak alma, körte, cseresznye, s szilva terem, s ez is vagy soha sem vagy későn érik. Ellenben a déli rész baraczkot, dinnyét, mondolat,

gesztenyét is mutathat. Híres a füleki ritka nagyságú alma, a lőrinczi, hugyagi, szécsény-kovácsi, trázsi, várból dinnye, a diósjenői nagyszemű gesztenye. Vannak számos angol és francia ízlésű kertek. Legszebb Szécsényben Puiszky Ferenczé. Szőlőt a déli és északi vidék mivel legtöbbet, a losonczi járásban és fülekeinek nagy részében a szőlő meg nem érik. Legjobban dicsértetik a rádi bor: ez részint fejr, részint veres, izére erős, zamatos és igen tartós: ezzel vetekszik akosdi és szánd aváral jai, ezután jön a pen ez i, jobbágyi s a kellemes ízű buja ki; jó borok még a csatári, legéndi, badonyi, galabóc s i stb. — A szarvasmarha és lótenyésztésről keveset lehet mondani, fontosabb ezeknél a juhtenyésztés, melly a losonczi gyapjú vásár bizonyosága szerint, évenként mind mennyiségre, mind minőségre gyarapodik. Az északi hegyek közt a jobbágyok is tartanak juhot: de csak durva szőrüt, s Divén körüi sok s jó túrot s sajtot készítenek. A sertés tenyésztés szinte egy főágát teszi a gazdaságnak, mit a rengeteg bikkés és tölgyes erdők, sok kukorica-nagyon elősegítnek, úgy hogy e tekintetben kevés megye haladja felül Nógrádot. A pohánkát termesztő vidékek m éhtenyésztésre szinte nagy szorgalmat fordítanak: de a selyembogár tenyésztés gyenge lábón áll. Vadállatokból őzeket, szarvasokat, vaddisznókat, a rengeteg erdők bőséggel táplálnak, sőt medvék is találtnak. Ám bár Nógrádnak sok hegyei vannak, mégis nemes érez e k e t nem mutathat: hanem a köveknek többféle nemei fordulnak elő; jóféle fej ér kréta van Litkén. Kőszén találtnak Andrásfalván, Nagy és Kis Kürtösön, Bánknál, Verőczenél, Mátra Kováknál. Ásványos vizek vannak következő helyeken: Alsó - Esztergály, Berzencze, Diós - Jenő, Ebeczk, Felső-Tiszovnyik, Felső-Petény, Fülek, Garáb, Guta, Hugyag, Kálnó, Kis-Szalatnya; Kis-Ujfalú, Korlálh, Nagy-Keresztúr, Losoncz, Perenna, Poltár, Ráros-Mulyád, Kónya, Szálmatercs, Szécsény Kovácsi, Szklabonya, Vadkert, Zsély.

4. *Lakosok.* Népeisége a megyének 192,128 lélek, kik laknak 11 mezővárosban; 252 faluban, és 130 népes pusztán, vagy más lakhelyen. Esik egy □ mfre 2495 l. Nyelvükre nézve a magyarok 125,047 lelket számlálnak és délkeleti részét foglalták el a megyének. A tótok az északnyugoli részekben laknak, úgy hogy Losonczon felül már egy magyar helység sincs, számok 62,078 l. Németek

Szendehelyen, Berkenyén, Szécsénykén, Balassa-Gyarmatlion, s Katalin pusztán laknak, számszerint mintegy 1000 en. A szőlő és dohányművelést nagy szorgalommal folytatják. Sidők száma 4003. Vallásukra nézve a r. kalh. 131,199 lelket számlálnak, s az esztergomi érsektől, váci és rozsnyói püspököktől függenek, oly formán, hogy az elsőnek megyéjében 26, másodikában 25, harmadikában 24 anyaszentegyház számlállatik. Az evang. luth. 41 anyaszentegyházait a bányavárosi superintendens igazgatja 52,415 lélekkel. Reformátusok 5 anyaszentegyházban 4428 lelket számlálván egyen kívül, a dunántúli superintendentiához tartoznak. 0 hitű anyaszentegyház van Balassa-Gyarmaton egy, 83 lélekkel a budai püspök kormánya alatt.

5. *Ipar és kereskedés.* Az északi tótoknak földjük s éghajlatok mostoha lévén, fáradtsággal pótolják ki azt, mit a természet tőlök megtagadott. Így főzélékeket, lencsét, borsót stb. sokat termesztvén, az alföldön gabonával cserélik be; fából mindenféle eszközöket, t. i. hordókat, abroncsokat, kerekeket, taligákat, villákat, lapátokat, sajtárokat csinálnak; a divényiek szitákat, rostákat kötnek; a málnapatakiak, divényhutaiak a szédítő meredekségű bérczeokról lehordván a fenyőszálakat, zsindelyeket, léczeket, karókat, deszkákat készítenek. Jó hírben álló pipákat (évenként 10,000ft. árut.) égetnek Podrecsányon, továbbá Tamásin, Maskován; cserépedényeket: Föltár, Nagyfalú, stb. helységek készítenek raeszét, mégpedig nagyon jót, égetnek Szőlősön, Szúpatakén; jeles üveghuta van a bzovai pusztán Sauer testvéreké (6000 mázs.kész. év.), Szinóbányán Kubinka testvéreké; ezenkívül Divényhuttán. Kézimesterek számosan laknak Losonczon, Tugáron; Gyarmaton, Füleken és Szécsényben. Losonczon egy részvényes társaság bőrgyárt állított. Végre említjük a gácsi posztgyárt, mely hazánkban inég eddig legnagyobb; ez már régebben is évenként 1000 mázsa gyapjút dolgozott fel; a védegyelet keletkezése óta pedig tetemesen növelte üzletét, s áruai a kényesebb Ízlést is kielégítik. Ugyan itt van egy répa czukorgyár is, valamint Balassa-Gyarmaton 7 posztós ugyanannyi szövő széken évenként 4900 rőf közönséges posztót készít. Legfontosabb gabonapiac» és kereskedő hely Losoncz. Idejárnak le a zólyomiak, liptóiak gabonáért, s a csütörtökön tartott hetivásárokon évenként 100,000 mérőn felül kél el, mely

mennyiséghez azonban Hevesmegye több ezret ad. A bort a bányavárosok veszik meg, részint Váczon által, Poson, Nyitra felé hordják fel a Dunán. A losonczi híres gyapjúvároson évenként több mint 10,000 mázsa gyapjú kél el.

6. *Jobbágytelkek és adó.* Egész jobbágy bír itt első osztályban 20, másodikban 22, harmadikban 24, negyedikben 26 hold szántóföldet; rétekből első osztályban 6, másodikban 8, harmadikban 10 embervágót. Illyen egész jobbágytelek számlálta tik 4926. Az 1828-diki össze írás szerint adó alatti föld 191,194 hold. Portája a megyének, melly után hadi adót fizet 100.

7. *Nemesség és urodáirnak.* Nemessége a megyének 17,468 főre inegyen (szavazó 4,367). Urodalmi közül a d i vényit bírja id. gr. Zichy Ferencz, mint a család seniora. Kékkőit b. Balassa; balassa-gyarmatit a gr. Zichy és b. Balassa család; a g á c s i t és v i l k e i t a gr. Forgács család; f i i l e k i t Szász Cóburg hg., s többen; b u j á k i t hg. Eszterházy; s a l g ó i t Jankóvich Antal, n o g r á d i t a váczi püspök; s z é c s é n y i t Pulszky Ferencz s még néhányan; ti. orosz it gr. Berchtoldnő. Ezeken kívül vannak még számos fő és közép osztálybeli földesurak.

8. *Felosztása* Eloszlik négy főbírói járásra, u. m. 1. losonczi, 2. füleki!, 3. szécsényi. 4. kékkői járásra. Gyűléseit tartja Balassa-Gyarmaton.

Nevezetesebb helyek.

1. *Losonczi járásban,* Divón m. v. meredek kősziklás hegyre épült régi összeomlott várának tövében. G á c s- váralja mező város a mostan is épségben levő gácsi vár alatt, posztó, s cukor gyárakkal. Losonc, igen régi szabadalmas m. v. egy kies, lapályos, távolabbról hegyekkel övedzett térségen; sok mesteremberrel, híres gabona és gyapjúvásárokkal, s a reformátusoknak egy virágzó Lyceumával, van itt egy részvényes társaság által állítandó bőrgyár. — Losonc-T u g á r, m. v. Losonc szomszédjában. Podrecsány, falu. Török uraság szép két emeletes kastélyával, s gyönyörű kertével. Pipagyára híres cserép pipákat készít. A l s ó-S z t r e g o v a, f. Madách uraság szép kastélyával s angolkertével. V i l k e, f. gr. Forgács jeles kastélyával s kertével, feje egy uodalomnak.

2. *Füleki járásban.* Füleki, m. v. egy igen kies vidéken.

Hajdan kőfallal körülkerített s pompás úri lakásokkal ékeskedő nevezetes város volt, úgy hogy Heves, Nógrád s Pest vármegyék itt tartották gyűléseiket. Három osztályra szakított vára egy magas sziklás hegyre épült, 8 oltalom bástyája vala a bányavárosoknak. Van itt egy nagy Ferenczi monostor, savanyú viz és kőbánya. — Ipoly Bolyk, falu. Itt született Katona István nevezetes történet írónk. Garáb, f. savanyú vizét Losoncra s Pestre is hordják. Kis-Terenye népes falu Gyürky Pál krassói főispán szép kastélyával. Hajdan itt Rákóczynak pompás köépülete volt, most ennek helyén kenderföldek állanak. Málnapataka, népes falu, sok deszkát, sindelyt, léczet készít s főzeléket termeszt. Nagy-falu, f. lakosai többnyire fazekasok és bognárok, jó egyagföldét vidéki fazekasok is hordják. Mátra-Novák, f. mérgesfüvű taváról, melly Csertónak neveztetik, a megye leírásnál emlékeztünk. Ozdín, f., mellette a hegytetőn láthatni egy régi paszta vár maradványait. P o l l á r, f. agyagja híres, lakosai közt sok fazekas található, itt egy hegytetőn szappan föld is vanmellyel a molnárok malom kerekeik tengelyit kenik; több savanyúvíz forrásokat mutathat. R a p, f. Renyik nevezetű hegyén közel a tetőhöz elhagyatott kőbányában több kővé vált tengeri csigák, sőt egy halvesfű állat feje is találtatott. R ó n y a, f. határában egy vasas ásványos forrás van, mellyel különösen a Rimaszombatiak fürdésre nagyon használnak, Szentiványi uraság kis szőlős kertével, melly a megye e hideg éghajlatú vidékén ritkaság. S a l g ó-T arján, f. Jankovich uraság kastélyával s kertével; sűrű erdőségek közt, egy magas és csúcsos hegyen láthatni a régi Salgóvárát. Szinóbánya, falu Kuhinka testvérek jeles üveghutájával, hajdan bányákat miveit, mellyeknek üregei most is láthatók. Zagyva, f. felette terebélyes fák árnyai alatt hever régi várának omladéka. Itt ered a Zagyva vize.

3. *Széchenyi járásban.* Szécsény, m. v. egy gyönyörű termékeny dombos rónaságon. Pulszky Ferencz kétemletű szép kastélyával s ritka növényekkel ellátott gyönyörű angolkertével. Van itt a Ferenczieknek egy monostora. Síkon fekvő régi várának most csak némelly maradványait láthatni. Szí rák, m. v. gróf Teleki család szép kastélyával. Itt volt hajdan a Jeruzsalmi Kereszt. Sz. János jövevények és szarándokok jeles rende (Ordo Hospitaliorum seu Cruciferorum sancti Joannis Hyerosolymitani). Alsó-Ludány, f. gr. Ráday két emeletes kastélyával. Becs ke, f. híres bort s legjobb dohányt termeszt a megyében. B u j ák, f. a felette függő régi várral, melly most omladékokban hever, magos hegyek foglalják körül. Tartós és kellemetes izu bort termeszt. £ c s e g,

nevezetes s népes f. A falun kívül levő szép dombon áll régi vár roma. Jó bort természet. Hollókő, f. omladozott régi Yára a bátkai pusztá határában esik. Kürt, f. gr. Steinlein csinos kastélyával s kertével. L i t k e, f. Vajas nevű hegyében jó féle fejér kréta található. S z a n d a, ftól egy óra negyedre romban áll régi vára. S z ö l l Ő s, f. legjobb meszet éget a megyében.

4. *Kékkői járásban.* Balassa-Gyarmath, csinos m. v. egy kies vidéken 3741 l., újonnan épült megyeházzal, mellyben a megyegyűlések tartanak, kath. gymnasiummal, számos mesteremberei közt hét posztós is található, szőlőhegyén kedves bort természet. Hajdani erősvárának, melly a vitéz Balassa nemzetség kedves lakhelye volt, csak némelly omladékai látszanak az Ipoly—parton. Kékkő, m. v. meredek nagy hegyek közt, egy mély völgyben: Gyümölése sok, gesztenyés erdeje szép. A város felett egy kék színű kősziklás hegyen láthatni régi várát, mellynek egy része most is lakható állapotban áll. Nagy-Oroszi, m. v. lakosai hajdan királyi szabados joggal bírtak, s csupán a felséges udvar kapuinál tartoztak őr állani. N ó g r á d, kies vidékü m. v. hajdani híres vára, mellytől a megye is nevezetét vette, egy kősziklás dombon, omladékokban hever, csak ötszegű bástyáinak némelly maradványai állanak fen. Van egy pióczás tava, s határában esik a mérges növényü Zsumbtava, mellynek kerületén termett növények a szarvasmarhának ártalmasok. Vadkert, gazdag határu m. v., ásványos víz forrással, népes országos vásárokat tart. Bánk, f. mellett van egy különös tó, mellyet a köznép tengerszemnek nevez, mélysége olly nagy, hogy fenekét még eddig el nem érheték, vize sem nem szaporodik, sem nem fogy, halat némelly aprókon kívül nem táplál, E b e z k, f. savanyúvíz forrása tavasszal s nyáron kellemes italt ad. Felső-E sztergál y, f. hajdan nevezetes mezőváros volt, s vár is ékesítette. Diós-Jenő, népes f. Van híres nagyszemű gesztenyéje, vadakkal gazdag roppant erdeje, több nemű halakkal bővelkedő halastava, ásványos forrása; a helység felett elnyuló jenői heglánazon pedig gránitkő is ta áltatik. Kösd, f. a Naszál hegy tövében, jó bort természet. P e n c z, f. szinte jó boiáról híres. Rád, f. bora legjobb a megyében, szőlejét a hegyaljáról ültette. R i b a, f. jó dohányt természet. Romhány, falu, egy kőbányával, mellynek köve sokat hasonlít a vörösmárványhoz. Nevezetesei az 1710—diki ütközet, mellyben Rákóczy Ferencz a császári hadi seregektől tetemesen megverettet. Szügy, f. itt tartotta a megye hajdan gyűléseit és törvényszékei!, 1790 után pedig csak törvényszékei. T e r e s k e, f. hajdan apátsága volt, mellyet bizonyít a falu közepén most is fenálló négyszegű kövekből épült

két tornyú templom. Tolmács, f. Szentiványi uraság szép lakházával s híres gyümölcsös kertével. V a r b ó, f. Szentiványi Sándornak az Ipolyparton álló kastélyával s kertével. Verőcze, f. nagy szőlőhegyén jó bort természet, a Dunában halászatot üz, hegyeiben kőszén is találattik.

23. Pest, Pilis, és Solt törvényesen egyesült varmegyék.

1. *Fekvése.* Pest vármegyét a Duna két egyenetlen részre osztván, határai is különfélék. A sokkal kisebb rész a hajdani Pilismegye, a Duna jobb partján terül el, s nyugolról, Esztergom-, egy kis részben Komárom-; délről Fejérvármegye; északról és keletről pedig a Duna keríti be, észak felől elválasztván Hont-és Nográdvármegyéktől. A nagyobb rész, vagy is a régi Pest- és Soltvármegye, a Duna balpartján fekszik s határos vele északra INógrád-; keletre Heves-, Csongrádvármegye, a Jászság, Kiskunság, Bács- és egy kis csúcson Baranya-; nyugotra Tolna- és Fejérvármegyék, mellyektől a Duna szakítja el. A most kitűzött határba azonban, a Kiskunság nevezetes része is be van kebelezve; ellenben Jánoshida is 2 pusztával egészen a Jászságtól vétetik körül. Kiterjedése 19142 □ mf. Mívelés alatt való föld 2,071,706 hold, s ebből 810,968 h. szántóföld; 186,714 rét; 77,128 hold szőlő; 16,315 hold kert; 532,381 hold legelő; 448,200 hold erdő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Pestmegye, ha nagyságát, népességét, ország közepetti fekvését, a természet különféle kincseiben fekvő nagygazdagságát, s végre királyi városait összegondoljuk, bizonyosan minden vármegyék közt az első helyet foglalja el. Elosztatik hegyes, dombos és róna tartományra. Hegyes részét teszi a régi Pilisvármegye, a szigeteket ide nem értvén. Ezt a pilisi és vértesi hegyek több ágazatai futják keresztül. Ezen hegyek több keskenyebb s tágasabb völgyet képeznek, hol a felső réteg 1½ láb mélységre is fekete kertiföld s híres sikeres búzát terem; alább egész 8—10 ölnyire kemény fazekas agyag. Dombos vidéke a megyének az úgy nevezett Cserhát. Itt a hegyekben vagy inkább dombokban alsó alap az agyag, a felsőréteg pedig homokból, agyagból, kavicsból, feketeföldből álló egyveleg, kivevén a magas

Na ez ált s a pesti kőbányai halmot, melly a ténynyivel alkotására megegyez. Átalában a hegyes és dombos vidékek egy negyedrészt teszik a megyének. A többi $\frac{3}{4}$ rész csupa síkság, s ennek ismét hasonfele, azaz azon tartomány, melly Pest, Alpár és Hajós közt fekszik, kietlen homokos térségből áll, mellyel erdők, helységek ritkán, hanem csak homok buczkák, turjánok (bozótok) kis állóvizek szakítnak félbe. Egyébiránt felváltva itt is találatnak jó gabona termő földek. A Sz.-endrei szigetben a föld homokos, szomjas és sok trágyát kíván;, a Csepel szigetében szinte fő alkotrészt a homok; de több fekete földdel van vegyítve, s ez különösen szép zöldséget, fákat nevel, sa mellett kövér, hizékony legelőt szolgáltat. Továbbá egyrésztől Hajós, Nádudvar, Siikösd, Csanád; másrésztől a Duna közt fekszik egy 10 □ mf. nagyságú tájék, az úgy nevezett Sárköz: itt a föld fekete ugyan, de felette lapályos, vizenyős, s csak száraz esztendőkből termékeny, s mivel a Duna s Vajas árvizeitől gyakran szenved, kevés szántóföldet bír, hanem helyette náddal, fával és sásos szénával bővelkedik. Levegője a megyének, a mocsáros helyeket kivéve, egészséges; a homokos vidékeken nyáron a hőség csaknem kiálhatatlan, télen pedig az erőszakos szelek, zivatarok uralkodnak, legkiesebb, s egészségesebb éghajlata van a pilisi és váczzi járásoknak. — Mint fentebb láttuk, árpilist járást, a v é r t e s i és p i l i s i hegylánczok futják meg, s itt nevezetesebb hegycsúcsok: a magas P i l i s Sz.-Kereszt helységénél, mellyben számos elhagyatott bányáüregeket láthatni; a Dunára ki-domborodó V i s e g r á d hegye, a hajdani pompás királyi vár mohos omladékaival, a magábanálío (isolált) s teke formára magason felnyúló S c h o d y, Bogdány mellett; az A b r a h á m hegye; Budánál a Szent-János, Sváb-hegy, Sas hegy, s Gel l ért hegye, csillag vizsgáló tornyával, A Duna bal partján legmagasabb hegy a N a szál Vác mellett. Ennek tetején egy kis térség vagyon, s innen gyönyörű kilátás esik a mátrai, selmeczi és budai hegyekre. Találatik benne egy barlang is, mellyből víz csorog ki, s igen sok kővé vált fa. — A D u n a 26 mf. hosszúságra nedvesíti a megye határát, s sehol hazánkban pompásabb folyása nincs, mint a hol először a megyébe beköszönt; t. i. mind a két oldalról gyönyörű erdőkkel, szőlőkkel koronázott hegyektől szoríttatván össze. Folyása

közben számos szigeteket képez; nevezetesebbek: a 4 mf. hosszú S z. - E n d r c vagy monostori sziget Vácznál; a Margit vagy N y u l a k szigete Budapest közt, hol hajdan nevezetes apácza zárda virágzott; a 7 rnfold hosszú Csepel vagy r á c z k e v i sziget Budán alól. Áradásaival a Duna tetemes kárt okoz, kivált a Solt és Csanád közt fekvő vidék minden töltések daczára is gyakran áldozatja lesz. A Tisza két helyt érinti a megye határát, először Paládics pusztánál s Tószegnél; másodszer a böghi, kécskei, kerekdombi, alpári és ujfalusi határokon, de mindenütt csak jobb partjával. Folyása itt is, mint másutt, csavargás és rendetlen. A G a I g a felső részén a megyének, a Zagyvába ömlik. A Hajta Valkón felől ered, s Tápió-Szelénél a Taplóval egyesül. A Rákos Gödöllőnél veszi eredetét, s Isaszeg, Péczel, Csaba, Keresztúr helységeknél, s a pesti határon keresztül folyván, az ördögmalmánál a Dunába szakad. A k i s és n a g y Tápio igen posványos folyók, az első a sz.-györgyi pusztán (Isaszeg m.) a másik Szecsőn felül ered s Szent-Mártonhoz közel egyesülvén Új-Szásznál a Zagyvába ömlik. A Vajas Foktőnél szakad ki a Dunából, s Kalocsa, Duzsnok mellett elfolyván, Sükösd és Bogyiszló közt újra visszatér. Kecskemétnél említést érdemel a Csalányos; Czeglédnél a Gerje, mindenik a Tiszába ömlik. Solt vidékét pedig a Dunának igen számos kiszakadásai szaggatják; nagyobbak: a Sósér, Nagyér, a Kopolyák, ez utóbbi épen Solt városa alatt folyik el. — A mocsárok közt legnagyobb kiterjedésű az ö r j e g i tó, Hajóstól kezdve Akasztóig, hossza 4, szélessége mf. A K o l o m t ó Izsák mellett 4000 hold. Az apró számos mocsárokat nem említjük.

3. *Termékei.* Mint már fentebb láttuk, a megyének közel fele szép fekete földdel dicsekedhetik, mellyek a gabonának minden nemeit csekély trágyázás mellett is bőven megtermik, s mivel Budapest különösen sok tiszt a búzát elemészt, ennek termesztése főgondja az itteni földmi velőnek. Sikerességére nézve jó hírben áll a biai, jenői, zsámbéki, toki, tinnyi búa; főkép gazdag gabonatermő határoknak tartatnak pedig a tápio-sz.-mártoni, abonyi, rékasi, újszászi, s más ezen vidékeken fekvő határok. A kétszeres termesztése különösen Hajós, Nádudvar, Mieke körül van szokásban. A homokos vidékeknek főgabonájok a r o z s. Tavasziaik közül zab több vettetik, mint

árpa, köles pedig olly nagymennyiségben, hogy a természetes belső fogyasztáson kívül, sok ezer mérőt adhat el a felföldieknek. Kukoriczát nagyban általában véve nem vetnek, ide nem értvén Kalocsa tájékát, hol a sertés - tenyésztés különös divatban van, s hol ennek szára az ottani gazdag földekben 9—10 láb magasságra is megnő. A burgonya mindinkább kedvesebb növény kezd lenni a mezei gazdáknál, még a magyaroknál is. Kereskedési növényekből dohány termesztéssel, számos helységek foglalatostkodnak, de nagyban csupán az ujfalusi pusztán (Csongrád mellett) üzetik. Kender házi szükségére elég van; lent Kalocsa vidékén természetnek legtöbbit. A csepelszigeti helységek igen sok kertiveteményt s zöldséget hozdanak Pestre, Haraszti, Taksony híres nagyfejű káposztával; Pataj, Ordas, Lak, Úszód pedig fok- és vereshagymával kereskednek. A szántóföldek összesen 810,968 holdat foglalnak el. Gyümölcs dolgában épen nincs bősége ezen megyének. Van ugyan a kecskeméti, nagykőrösi, czeglédi szőlőskertekben, a szadai, csömöri, váczy, visegrádi szőlőhegyekben, valamint másutt is temérdek gyümölcsfa: de ezek mind nagyon közönséges fajból valók; a pócsmegyeriek, tótfalusiak, bogdányaiak stb. szinte nevezetes gyümölcskereskedést üznek Pestre: azonban mégis Ausztria tartja gyümölcsével Budapestet, s kivált a nemesebb fajt csaknem kirekesztőleg ettől kell megszerezni. Ellenben abortermesztés szépen virágzik itt, smind a dombos vidéken, mind a rónaságon annyira közönségesé lett, hogy alig lehetne egy két helységet előszámlálni, melly szőlőt nem mivelne. Különösen híres vörösborokat termő szőlőhegyek a budai, melly maga 5334 holdat foglal el, s évenként 240,000 akót terem; továbbá a p r o m t o r í u m i, t é t é n y i, sz.-endrei, p ó c s m e g y e r i. Első osztálybeli fejr borokat termő szőlőhegyek a tótfalusi, bogdányi, pesti-kőbányai, szadai, csömöri. A r ó n a s á g o n legjobban dicsérik a kecskeméti, nagykőrösi, czeglédi, pilisi borokat; ezek többnyire veresek, s jobb esztendőkbekben sok erőt fejtenek ki, s több évekig elállnak, a mi különben kerti borokban ritkaság. Az erdő elég lenne, ha minden vidékre egyformán osztatnék fel: de midőn a váczy járásban, a Csepel szigetében, s azon alól a Duna partjain szép erdőségek gyönyörködtetik a szemet; a visegrádi, bogdányi erdőkből pedig évenként több ezer

ölfa szállítatok Pestre: akkor a megye közepe s alsó része fa dolgában nagy szükségét érez, s kénytelen azt nád-
dal, szalmával, venyigével vagy tőzeggel pótolni. — A
juhtenyésztésre egy idő óta e megyében is legna-
gyobb figyelem fordítatik, úgy hogy ezt mindenütt kö-
zönségesen elterjedtnek s első fontosságúnak lehet tartani.
A juhok nagyobb réttaze közönséges nemesített fajból való,
s valamint hosszú gyapjas magyar juhokat már csak a
kecskeméti s némeily déli pusztákon láthatni; úgy külö-
nös finomsági! nyájakat is kevesen tartanak. A közép és
déli tágas pusztákat számos kisebb ménések és gyö-
nyörű gulyák lepik el, sőt még a jobbágyok is sok helyt
szép lovakat szoktak tartani. Így a csepelszigeti németek
s még inkább a ráczok lovai nagyon jó hírben állnak, va-
lamint a palotai, főthi, vérségi, tó-almási, rékasi s más
több magyar helységek lakosainak is derék vésés és tartós
lovaik vannak, s a Pest és Debreczen közt való élénk fu-
varozást leginkább ők úzik. Az ökrök és tehének a kö-
zönséges nagyszarvú, hófejérségű magyarfajból valók. A
sertéstartásban is főgazdasága fekszik Pestvármeg-
yének, kivált Kalocsa tájékán, hol ezt a nagykiterjedésű
gyökeres, bozotos, posványos helyek, s a kukoricza ter-
mesztés hatalmasan előmozdítják; s lehet mondani, hogy
az elhíresedett bajai sertésvásárt főképen ezen vidékbeli
virágzó sertéstenyésztés tartja fen. Megkülönböztető jegye
a kalocsai sertésnek a nyúlánk test, s a hosszú fül. Kalo-
csa vidéke után Kecskemét, Nagy-Kőrös tart legtöbb
sertést, s azon kivüi, hogy Pestre minden héten számos
kocsi hnst, szalonnát, zsiradékot hordanak, még szalon-
nával s hízott sertéssel messzibb tájékra is kereskednek.
— Mi a vadállatokot illeti: farkast a turjános, bozó-
tos, nádas helyek sokat rejtegetnek kebleikben; nyulakra,
rókákra nevezetes nagy vadászatok tartatnak évenként mind
a vacsi és pórharasztyai pusztákon, mind a Csepelsziget-
ben; őzeket, szarvasokat a gödöllői vadaskertben eleget
láthatni; a számos mocsárok és tavak pedig számtalan se-,
regekben húzzák magokhoz a különféle vizimadarakat,
mellyek közt itt különösen sok hattyút s darvat szemlél-
hetni. A selyemtenyésztés figyelmet alig érdemel.
Szép epreskertek vannak azonban a boldogkátai pusztán és
Solton. Halat a Duna Vác, Pest körül keveset szolgál-
tat, többet a déli részen, hol néha 1—5 mázsás vizát is

fognak; ezenkívül ad igen jó ízű csukát, harcsát, menyhalat, angolnát, kárászt, pontyot. A felette kapós kecseget a Tiszából hozzák. — Nemes érczekkel Pestvármegye nem dicsekedhetik. Azonban nevezetes kőbányák vannak: Pesten, Mogyoródon, Prómontoriumban, Tétényben, Budakeszin, Békásmegyeren stb., de legértékesebb s legjobb követ ad mégis a csobánkai. — Mész a pilisi járásban több helyen. Korsós agyag van Tószegnél, honnan a túri híres korsósok is gyakran hordanak. Kőszén találhatók: Bogdánynál, Csobánkánál, Pomáznál, Visegrádnál, hanem eddig csak Pomázon nyitattott kőszénbánya (tava! ősszel) s eddigi terméke mintegy 6000 mázsára mehet. Ásványvizei közül első helyet érdemlenek a híres budai melegfürdők. Biának kesersós vize van. Továbbá ásványos vizek vannak még Apaj, Békásmegyér, Csik, Csobánka, Kiskőrös, Nemes-Izsák, Ó-Buda és Pestnél.

3. *Népesség.* Pestvármegyének népessége összesen 590,900 lélek (az 1845-dik évi megyei összeírás a nemességen s királyi városok lakosain kívül 387,924 lelket számít). Lakik e népesség 2 sz. kir. városban, 25 mezővárosban, 157 faluban, 119 népes pusztán. Házak száma, a királyi városokon kívül 57,020. Pesten 5157. Esik 1 □ mfre 3093 1. Nyelvökre nézve 392,585 magyar, 38,613 tót. 127,500 német, 12,000 rác, 20,202 zsidó. Vallásukra nézve a 386.924-re menő r. katolikusok 129 plébániái közül 20 az esztergomi¹⁸ a kalocsai érseki, 64 a váci, 27 pedig a fejérvári püspöki megyéhez tartozik. Van a megyében e vallásfelekezet részéről 1 érseknek (a kalocsai) 1 püspöknek (váci) s 2 főkapitánynak székhelye, s 16 szerzetes ház. — Az evangélikusok 34 anya egyházban 40,213 lelket számlálnak, s a bányavárosi superintendenstől igazgattatnak. — Reformátusok száma 136,748 1. és 56 anyaegházaik a dunamelléki egyház kerületben esnek. Ó-hitűek a budai püspök igazgatása alatt 18 parochiát és 6813 lelket számlálnak; zsidók száma 20,202.

5. *Ipar és Kereskedés.* A kézimesterségek, s gyárok, főképen Budapesten vannak összpontosítva, s ezekről ott különösen fogunk szólani. De számos mesteremberek vannak még Kecskeméten, hol különösen egy eczetgyár? s a szappanosok érdemlenek figyelmet; továbbá Vácson, N. Kőrösön, kivált tímárok és cserző vargák igen számosan,

Czeglédén, Kalocsán, Gödöllőn, Aszódon, melly utóbbinak szorgalmas lakosai sok zöld és kék juhbandát készítenek. s azt messze elhordják. Soroksáron van egy kalapgyár, szivargyár Péczelen, Palotán egy nagyszerű festőintézetsszínnyomtatás, melly egész hazánkban legelső, s a különösen legfinomabb ízlésű nőkelméket előállítani képes. Ó-Budán van két karton, ugyanitt egy nagyszerű hajógyár, legnagyobb az országban, hol épültek t. í. a dunai gőzhajótársaság hajói. Ugyancsak Ó-Budán van egy selyem gombolyító ház is, melyet a gőzhajótársaság a kir. kincstártól selyemtenyészési s gombolyítási feltétel alatt megvett; de jelenleg kevés jelt adja életének; végre Sz.-Endrén van papirosmalom. Meszel még pedig jót égetnek: Csóvár, Pilis, Sz.-László, P. sz. Kereszt és Szántó helységek. Az egész magyarországi kereskedésnek középpontja Pesten lévén, innen a megye kereskedése is virágzó karban áll, kivált mivel azt a hajókázható Duna s a sok különféle megyei természetmények is hathatósan elősegítik.

6. *Jobbágytelkek és adó.* Egész jobbágytelek után van itt első osztályban 24, másodikban 26, harmadikban 30 h. szántóföld; rétekből első osztályban 8, másodikban 10, harmadikban 12 embervágó. Iiiyen egész jobbágytelek számlálatok $7281^{19/32} >$ melly 20,638 telkes jobbágy közt van felosztva. Mindenrendü zsellérek, lakók és kertészek száma 53,530. Az 1828-diki országos összeírás szerint az adó alatti föld mennyisége 478,893 hold. Ezenkívül Pest városának területe 18,862 hold, mellyből adó alá esik 15,370 hold. Budának kiterjedése 17,337, s adót fizet 11,498 hold. Portája a megyének, melly után hadi adója ki vettetik 244% *, Budának 3^; Pestnek 80.

7. *Nemesség és urodalmak.* Pestvármegyének nemessége 13,950 főt számlál. Urodalmi közül: a budait és visegrádit bírja a korona; ráczkevit a kir. család; p i l i s - c s a b a i t főhg József nádor örökösei; c z e g l é d í t az egyházi alapítvány; f ó t h i t gr. Károlyi István; u a g y k á t a i t gr. Kegievich család; s z a l k - s z . - m á r t ó n i t gr. Festetics Taseilo; dunavecseit a Földváry nemzetség; soltit és abonyit többen; g ö d ö l ő i t, melly mindenek közt legnagyobb s a megye legszebb részit foglalja el, hg Grassalkovich Antal özvegye. — Ezen kívül a kalocsai érsek s vácsi püspök, továbbá kalo-

csai, egri, váczi és nagyváradi káptalan; telki apát, csornai prépost terjedelmes jószágokat bírnak, valamint a fő-s középnemesi osztályból is számos s nevezetes birtokos családok találhatók.

8. *Felosztása.* Eloszlik Pestvármegye Z sz. kir. városra és 5 főbírói járásra, mellyek ezek: I. pilisi, Z. váczi, 3. pesti, 4. kecskeméti, 5. solti járás. Gyűléseit tartja Pesten.

Szabad kir. városok.

Buda, szabad királyi város, egyszersmind Magyarország fővárosa. Fekszik a Duna jobb partján, Pesttel átellenben, mellyel jelenleg 222 öl szélességű Dunán keresztül egy hajóhid, 3 év múlva pedig, ha az igyekezetnek hitelt adni lehet, egy Tirney, Clark úr vezérlete alatt már épülő lánchíd kötenدى össze, melly nemcsak hazánkban, de Európában egy leendő a legjelesebb építmények közül. Buda áll jelenleg a várból vagy belső városból, és 5 külvárosokból. Maga a vár egy hosszúkás kerekded, magában álló 32 öl magasságú hegyre épült, s mint a régi magyar királyok dicső lakhelye, kevélyen tekint le az alatta hempelygő Dunára, a tiszai a dunai megmérhetlen síkságokra, s a nyugotról félhold formában övedző szőlőhegyekre. Kőfalai s bástyái maiglan jó karban vannak*; de hadi tekintetben nem nagy fontosságnak. Van Budán 12 kath. 1 görög templom, a luth. temploma most épül. Továbbá nevezetes épületek a királyi várpalota, melly a várhegy délkeleti csúcsán épülve, fejedelmi méltósággal tekint le a lábánál hullámozó Dunára, a hatalmasan növekedő Pestre, s az egész körülfekvő vidékre. Sokkal kisebb e palota, mint a régi volt, melly 1686-ban Buda visszavételekor végső pusztalásia jutott, s annak csak romjain áll. A királyi palotának nem kis ékességére szolgál a hozzá tartozó kert, melly az épületet keletfelől környezi, s a várhegy meredek oldalán terülván el, egész tövéig lenyúlik. Ennek felső része francia, alsó pedig angol izlésre van elrendezve, s igen sok nevezetességeket foglal magában. A fegyvertár, egy emletes, de nagy kiterjedésű épület; ennek egész első emeletében (kivevén a homlok részt) 3 tágas termekben különféle régi fegyverek, zászlók, hadi jelek, s 60,000 főre számolt újabb puskák, kardok s pisztolyok tartatnak. Több ritkaságai közt különös említést érdemel egy Zászló a keresztes háborúk idejéből. Az Országház vagy Consilium épülete, itt

tartja a Helytartótanács üléseit. A 3 emeletes s 100 szobánál többet számláló Kamara épülete. A magyarországi főhadi kormánysházák háza. Végre megemlítendő a pesti egyetemhez tartozó csillagvizsgáló torony a vár délkeleti oldalán emelkedő sz. Gellért begyén. Budának népessége, a tanuló ifjúságon és katonaságon kívül, 34,8931. Főfoglatóságok a kézművesség, kereskedés, föld s különösen szőlőművelés. Kézművesek száma 1 í 13, mindenféle kisebb nagyobb kereskedők száma 114. A mesteremberek közt különös említést érdemelnek a tímárok, keztyűsök, órák. Van itt a gyáralapító társulatnak egy készülőben levő nagyszerű fonógára, egy kocsigyár, gépgyár, szarugomb és fémgyár. Zsigmond jeles szőnyeggyára ez időben lankadni látszik. Takarékpénztár. Főéletmódját teszi azonban a budai lakosoknak a szőlőmi 1 é s. Ugyanis a várost félhold formára bekerítő hegyek többnyire szőlőtőkékkel diszlenek, s 8000 fertályokra osztván, 5334 tioldat borítanak el. Bora színére nézve nagy részt vörös, de egyidő óta a fejét nagyon szaporítják, s erősen kezdik termeszteni. Mióta a királyi egyetem 1785-ben Pestre vitetett, azóta iótanító intézete nincs ugyan Budának, de kisebb iskolái számosak. A városban ván egy főgymnasium, ezenkívül a város külön részeiben 12 elemi iskola s 4 kiseddovó sat. Továbbá itt van a királyi magyar egyetem könyvnyomtató intézete, melly egyik legrégibb illy intézet egész hazánkban. Ennek virágzó állapotjára igen sokat tesz az hogy kirekesztő szabadalma van minden kath. iskolai, miséskönyvek, s breviáriumok nyomhatására; ezenkívül van egymásik könyvnyomda is Bagó és Gyurién tulajdona. Könyvkereskedője van három. Budán jelenik meg egy magyar (Religió és Nevelés) és egy német (Spiegel) folyó irat. A mi a kényelemre, mulatságra s közbátorságra tartozó intézeteket illeti: van Budán egy színház a várban, s egy nyári szükkör a vár alatti Horváth kerben, mellyek mindenikében rendszeren német színészek mulattatják Magyarország fővárosa közönségét. Említést érdemelnek a városnak számos közellelvő és szép nyári mulató helyei közt, a várhegy nyugoti részét kerítő (bástya) séta-tér, ugyanezen oldalon a várhegy alatt a Horváth kert, a kintebb néhány száz lépésnyire eső városmajor, azután a mulató házakkal mindinkább épülő svábhegy; továbbá a Laszlovszky major, Zugliget, szépjahászné a regényes budai hegyek között sat. Kegyes intézetek: a nőegyesület. Intézet az elöregedett s elszégyenedett polgárok számára. Kórház a beteg asszonyszemélyek s megesett leányok részére. Az irgalmas barátok kórháza, mellyben a minden vallásbeli különbség nélkül felvett betegek száma évenkint 1200—1500-ra megyen. A sz. Erzsébet apácák

kórháza. Yégre a szenvedő emberiség javára híres ásványos forrásokkal áldotta meg a természet Budát, melyeket már a rómaiak is ismertek, a törökök pedig szenvedélyesen használtak, némelly részben máig is fenálló fürdőházakat építvén melléjük. Jelenleg következő öt ásványos fürdők vannak: a Sárosfürdő; a Rudasfürdő, ez egy szép új épület, 1 emeletre 2 udvarra, a Duna és a Sz. Gellért hegye alatt menő promontoriumi országút közé szorítva; a Ráczfürdő hajdan királyi nevet viselt, 8 Mátyás király idejében gyönyörű mulató kertek közt feküdt, jelenleg újra csinosan felszereltetett. A Királyfürdő a vízi város északi végén, csekély távolságra a nagy katonai ispotálytól. A Császárfürdő, legrégebb s legnevezetesebb az említett 5 közt. A rómaiak idejében „*aquae calidae superiores*“ név alatt volt ismeretes. A törököknek hasonlóul kedves fürdőhelyök volt itt, Werner szerint Mahomet basa ide egy török-barát (Dervisch) monostort is építtetett, s ide most is történnek évenként még Persiából is látogatások. Ezen ásványos vizek a vizeletet különösen hajtják s a kigőzölgést elősegítik. Egyébiránt a Császárfürdő leginkább használ a vizelet-hólyag nyavalyáiban, csuzban, máj és lép-dugulásokban, s az innen eredő gyomor-gyengeségekben, aranyérben, kólikában, álmatlanságban sat. Ott pedig, hol a nyavalya tiszta gyengeségen vagy öregségen alapszik, semmi foganantja nem tapasztaltatok. Melegsége az italtra használt forrásnak 46 foknyi, s a többiek valamivel még ennél is melegebbek. Budának, mint Magyarország fővárosának igen-nagy hasznára s egyszersmind ékességére szolgál a király helytartójának, a fenséges Nádornak rendes itteni lakása; valamint a számos politikai főkörmányszékek, és hivatalok, miilyenek, a magyar királyi helytartó tanács, kir. udvari kamara, magyarországi főhadikormány-szék, kir. főépítő kormány-szék, főposta hivatal, főlotteria igazgatóság, harminczadhivatal, sat. itt léte. Buda egyszersmind székhelye egy n. e. görög hitű püspöknek. Portája, mellytől hadi adót fizet, 38.

Pest, fekszik egy homokos térségen, a Duna balpartjáu, Budával átellenben. Elosztatik a belső városra, Lipót vagy új, Terézia, József, Ferencz, az ujan létesítendő Ferdinánd külvárosokra. Utszáinak száma 269, ezekből 116 egészen kövezett, s néhány négyszegű gránit kövekkel; 112 éjjeli kivilágítást kap. Házak száma a város külső telkein (városliget, kertek) levőkkel együtt 5157. Piaczai közt első helyet érdemel az Ujpiacz, a Leopold városban. Ez mind szépségére, mind nagyságára az elsőbbséggel vetekedik Európában; 12 szentegyházai közül azonban egy sincs, melly

építészeti tekintetben figyelmet érdemlene. Már középületei közt többen vannak jelesek. Ilyenek az invalidusok vagy Károly kaszárnyája olasz ízlésre; a pattantyúsok ropant kaszárnyája, vagy az úgynevezett Újépület, 9 udvarral, mellyek közül a középső 180 □ öllel még nagyobb mint a fentebb említett újpiacz. Az új városháza egy magas toronnyal. A vármegyeháza. A nagy városi játék színház 1847 feb. 2-kán leégett. A magyar játék színház szép és csinos ízlésű épület; a magyar múzeum épülete; a L u d o v i c e u m; a kereskedőház a dunaparti rakpiaczon. itálában pedig, a Dunapart s a Lipót városa annyi és olly csinos ízlésű magán lakházakat s palotákat mutathat, hogy e kis része Pestnek akár-mellyik európai székesváros szebb részeivel méltán versenyezhetik. Népeisége sebesen növekedik. Az 1836-ki összeírás 70,278 lelket mutatott ki, s az 1840—diki pedig már 100,617 lelket talált, s így a szaporúság 10 év alatt 43% évenkit 4°/₁₀₀. A fentebb kitett öszlethez járulván még az összeíráskor felnemvettek, névszerint a kórházakban, börtönökben, vakokintézetében sat. levők és a katonaság száma, 9,244 lélek; Pest összes népeisége jelenleg 109,8611., mellyhez Buda és Ó Buda népeiségét hozzá adván Budapest testvér főváros népeisége a 150,000 rétt haladja. Tudományos intézetek közül megemlítendő: a) A magyar tudós társaság. b) A magyar kir. egyetem, c) A legközelebb állított kir. ipartanoda, melly a tanulmányok kiterjedésére nézve a bécsi politechnicummal vetekedik, s különbség csak az, hogy ez utóbbiban számosabb tanárok működnek, d) A kath. gymnasium a kegyes szerzetek felügyelete alatt, e) Az evangélikusok gymnasiuma. f) Kir. tanító képző-intézet, 9 római kath. 1 reform. 3 n. egy ó hitű 2 izr. elemi tanoda, a példány intézeten kívül 8 kisdedővő, s végre számos nyilvános és magános fi és nőnevelő intézetek és iskolák, A tudományosságot előmozdítja a magyar nemzeti múzeum, a kir. magyar egyetem és a tudós társaság 80,000 darabra menő könyvtárai, ezenkívül számos közintézetek, társulatok és magánosok jeles gyűjteményei és könyvtárai. Átaljában Pest középpontja a magyarhoni tudományosságnak és liléi aturának; mert azonkívül, hogy az 1846 Magyarországbán megjelent munkák 9/10 része Pesten adatott ki, még 6 politikai (4 magyar, 1 német, 1 szerb). 3 szakbeli (egy ipar és kereskedési s 1 gazdászati, 1 iskolai és egyházi, mindenik magyar nyelven). 4 divatlap (3 magyar, 1 német) nyomatik itt. Van itt továbbá 3 könyvnyomó intézet, mellyek közül egy (Beimel és Kozma nyomdája) jeles sebes betűöntő géppel is el van látva, melly naponta 10,000 betűt előállítani

képes; 10 könyvkereskedő, 3 műáros, több könyomda, sat. Itt tartja székét a nagyméltóságú hétszemélyes főtörvényszék, a királyi ítélő tábla, váltófel- és pesti elsőbíróságú váltótörvényszék. Végre a számos középponti országos, és helybeli egyesületek (szám szerint 28), melyeknek Pest, Magyarországon egyrésztől mintegy kutforrása, másrésztől pedig góczca, szinte nevezetes dísz s élénkségét adnak e városnak, A kézművesek száma 7691 s ez elengedőleg mutatja a mesterségek virágzását. kik közül az 1846-diki iparműkiállításra 146 állított műveket. A számos gyárak közül említendők: 1 nagyszerű cukoi finomító, 1 nagyszerű és 5 kisebb selyemgyár, az első rendszeren 400—450 munkásokkal, 8 nevezetesebb gyapjú- gyapot- és félselyemszövetgyár. 2 csont lisztgyár, a pesti József hengermalom, nagyszerű vasöntődjével, 10 szivar, 2 vegykémi-, 3 bőr-, 3 kocsi-, 1 viasz-, 1 stearingertya-, 2 posztó-, 2 pakfong-, 6 gépgyár; a számos szesz, olaj eczetgyárakat nem is említvén. — De Pest sebes növekedését s mindinkább gyarapadó virágzását főképp kereskedésének köszönheti, mely hazai nyers termékekre nézve bizonyosan legfontosabb egész monarchiában. Jelenleg a kereskedők száma Pesten 2000 felül van. Csupán a nagykereskedők száma 189. S e virágzó kereskedést hatalmasan előmozdítja a hajózható Duna, az itt központosított, mindinkább kiebb terjesztett gőzhajók és vasutak, a kereskedelmi bank, takarékpénztár, s több vállalkozás és biztosító intézetek, s az évenként tartatni szokott

4 országos vásár, melyek különösen gyapjúra nézve annyira fontosok, hogy e tekintetbe Pest, Boroszlót, Lipcsét és Berlint is felül haladja *, mert itt évenként közép számmal 120,000 mázsa gyapjú adatik el. A jótékony intézetek közt különös említést érdemlenek: a kir. zálogház, a nőegyesület, szegényekintézete, a kereskedők nyugdíjintézete, elaggott kereskedők számára, a polgárikórház, melyben egyszerre 650 beteg ápolthatatok, a gyermekkórház, a vakok intézete jelenleg 52 növendékkel, ezekenkívül számos más intézetek, melyeket itt mind részletesen előszámlálni felesleges volna. Ellenben érezhető fogyatkozása Pestnek: a fával beültetett nyílt, szabad térek, kertek és közmulató helyek úgy szólván tellyes hiánya, melyet a távolfekvő város erdeje, s Ludoviceum kerte (Orczy kert), s a legújabbán állított Széchenyi sétatér is ki nem pótolnak.

Nevezetesebb helyek.

1. *Pilisi járásban.* Ó - B u d a, m. v. Budának Neustift külvárosa mellett, melytől csak egy határvámfa választja el. Hajdan

római város volt Acicum vagy Aquinum név alatt. Jelenleg rendetlenül épült ugyan, de közép utcája tágas, hosszú, s nemcsak csinos, hanem valóban szép házakkal dicsekedhetik. Nevezetesebb épületek a r. kath. és ref. szentegyházon kívül, a praefecturatusi ház, a cs. kir. katona ruházati biztosság roppant kiterjedésű épülete, egy közepén levő kastéllyal s mellette álló kaszárnyával 5 a seJemgombolyítóház, a városon kívül a 6 emeletes királyi épület, mellyben hajdan selyemfonó erőmiviek dolgoztak, de moit üresen áll, továbbá a hegytetéjére épült K i s-Mária-Czell monostora, mellyet Trinitariusok bírtak, de jelenleg katonai lakásul s lakhelyül szolgál. Azonban mindennek felett szép épület a sinagóga, melly mint Hlyen, legpompásabb egész monarchiában, s csak az amsterdámival vetekedhetik. Népesége Ó-Budának 7694 l., kik részint szőlő és földművelésből, részint gyümölcs és zldségtermesztésből; részint pedig kézi mesterségből élnek. Különösen nagy hasznára van a városnak a helybeli katona ruházati biztosság. A számos zsidóság foglalkodása a kereskedés, de vannak köztök néhány kardon és festőgyárosok, valamint kézművesek is. Különös említést érdemel itt a hajógyár, hol a dunai gőzhajók készülnek, s ez egy a maga nemében Magyarországon. Ráczevi, m. v. a Csepel, vagy ráczevi szigeten 4512 l., kik különféle élelmi szerekkel hasznos kereskedést folytatnak Pestre. Szent-E ndre, szabadalmas m. v. a Duna jobb partján, Budától északra 2 mf. Hajdan nevezetesebb város volt, mint számos szentegyházai és tornyai is mutatják (1 kath. 6 ó hitű templom). Főgazdasága 2550 holdra menő szőlőhegyeiben áll, mellyeken aszú bort is szoknak készíteni, papirosmalma is van. V i s e g r á d, m. v. a Dunára kidomborodó szédítő meredekségű visegrádi várhegy nyugoti tövében, egy felséges vidéken. A hegyormán láthatni a hajdani pompás királyi vár mohos omladékait, mellyek hazánk egykori nagyobb fényét hozzák emlékeztünkbe. Zsambék, m. v. Fejérmegye szélén 3547 l., kik közt sok a zsidóság. A város hajdan török basa lakhelye volt, s láthatni itt azon időből egy török mecset, földő s vízvezető csatorna maradványait. Továbbá van itt egy felette régi góth pusztaszentegyház, a melléragasztott épülettel, mellynek most fenálló falai méltán csudáltatják az egész kiállítását. B i a, f. van kőbányája és az esztergomihoz hasonló kesersós ásványosvize. B 0 g d á n y, falu 2405 l., kik igen szorgalmas szőlőművesek, s évenként 20,000 akonfelül menő nagyheesű vörös és fejér bort természetnek. A tóth-falusi szőlőhegygel szomszédos Schodyhegyen, melly egészen magában állva, teke alakúlag magasan felnyúlik, igen különös az,

bogy majd minden évben elveri a jég a termést; holott a többi hegyek sértetlenül maradnak. Pilis, Csaba, csinos f. az esztergomi országutban. Lakosai sok burgonyát s dohányt természetnek, s jó tehenet tartanak s vagyonosok. Itt a bold. Nádor által tétetni rendelt fa ültetvények nézésre méltók. Csobánka, f. kőbánya, a a megyében legjobb követ ad, mesze jó. Promontórium, f. Budához délre 1 mf. £781 l. Legelője szűk, de azért a lakosok kiválogatott szarvasmrrha-tenyé. ^ztést üznek. Kézi mesterségből s kőbányákból sokan keresik kenyerüket, de főkincese a helységnek mégis 1467 holdnyi, a budaihoz hasonló jó bort termő szőlőjében áll (évenkint 50 — 55,000 akó). So lm ár, f. igen gyönyörű vidéken. Oláh Miklós szerint Corvin Mátyás vadaskerte eddig terjedt. Van egy régi pusztavára. Sz.-Kereszt, f. jó meszet éget. Itt a Pilis hegyében több öregeket láthatni, mellyek elhagyatott banyákra mutatnak. A helységen kívül egy kolostor római láthatók. Tétény, f. 15271. Ékességére szolgál a b. Rudnyánszky szép kastélya s kerte. Szőlőhegye nagykiterjedésű, s igen híres, nagyobb részt vörös bort szolgáltat. Yannak itt jövedelmes kőbányák, s egy nevezetes urasági pincze a Nuszgrabenben. Ez egy kősziklába vágóit üreg, több alacsony s magas boltozatokkal, közönségesen török munkának tartják; a pinczébe kocsiival lehet bejárni. T ó t f a I u, f. a Sz.-Endrei szigetben 2591 l., kik ügyes hajósok. Pestre sok kenyeret s gyümölcsöt hordanak. Szőlőhegye a Tahi pusztán bár három oldalról erdőkkel borított begyek övedzik; igen híres fehér bort terem. Üröm, f. Budához északra 1 mf. az itteni kis ó hitű szentegyházban, hol az isteni szolgálatot, mindenkor egy Petersburgból küldött orosz pap végzi, 4 e végre rendelt éneklővel, nyugosznak Alexandra Pawlowna hg asszony, boldogult József Nádor Főherczeg első hitvesének tetemei. V ö r ö s v ó r, f. Budához 1 posta állásnyira a bécsi országutban. Lakosai gyors fuvarosok.

2. *Váczai járásban.* Aszód, m. v. Podmaniczky család két kastélyával. Lakosai közt számos mesterember találatik, kik különösen sok kék gubát készítenek, s azt messze elhordják. Az itt keresztül folyó Galga vizén, több kallómalom van. Gödölő, m. v. egy völgyben a kassai országutban, igen kies vidéken. Ékességére szolgál özvegy Grassalkovics Antal herczegnő 7 tornyos pompás kastélya, gyönyörű angolkerttől körülvéve. Van itt továbbá nagy vadas és fáczános keit. A város feje egy 20 helységből s 12 pusztából álló szép urodalomnak. Vác, püspöki város a Duna balpartján, Nógrád megye szélén, Pesthez 4 mf. a vasúti vonalban, egy kies, egésséges vidéken. Áll két részből: püspöki- és

kaptalan Váczból. Mind kettőnek külön tanácsa van. Lakosainak összes száma 12,239 1., kik főkép közti mesterségekből, szőlőművelésből, azután kereskedésből, hajózásból s fuvarozásból élnek. Utczái kövezettek, elég tagosok és tiszták. Nyolcz templomai közül legjelesebb a kath. püspöki szentegyház, melly kicsinyben a római híres Sz.-Péter templomát ábrázolná. Továbbá jelesebb épületei: a kegyes szerzet Collegiuma, a ferencziek s igralmas barátok kolostorai, a püspöki díszes palota; paknövendékház, siketnémák épülete, és az örültekházává fordítandó Ludoviceum. Van itt egy kath. gymnasium a kegyes atyák felügyelése alatt, s egy kath. lyceum, siketnémák s több jótékony intézetek. A vasút Pesttől idáig már megnyitvatván, élénkségét előmozdítja a városnak. Ácsa, f. b. Prónay család két kastélyával. Csömör, f. igen kedves zamatu bort termeszt. F ó t h, f. 2086 L, jó bor természetessel. Ékesíti e falut gróf Károlyi István szép kastélya, egy gyönyörű angolkerttel. Szép emeletes kath. plébánia s iskolaháza, és épülőben levő új katolikus temploma, ha elkészülend, legszebb falusi szentegyház lesz egész országban. A vasúttól társaság-kocsik járnak a faluba. Rákoskeresztúr, f. b. Podmaniczky János ékes kastélyával s kertével. Borát a pestiek kőbányai helyett veszik meg. Lakosai közt igen vagyonosok találtnak. Mogyoród, f. kőbányája híres. Itt verték meg Salamon seregét Geiza és László magyar feir. herczegek. Palota, f. Pesthez északra 1 mf. a vasúti vonalban, itt van a legelső megálló hely. Lakosainak száma 1676 i., kik sok szarvasmarhát s lovat tenyésztenek. Van itt egy nagyszerű festő intézet s színnyomatás, melly a legfinomabb ízlésű nőkelméket is előállítani képes. Mióta a vasút e falu alatt el jár, azóta szép mulató helyek kezdenek itt épülni, mellyeket a pestiek felette látogatnak. Ide tartozik a Békésmegyeri pusztá is, mellyen Kis-Pest épült a Duna partján; többi része pedig többnyire pestieknek lévén kiosztva, szép épületeket mutató majorságokká alakult. Ugyancsak e pusztán van a Pestmegyei gazdasági egyesületnek példány-gazdasága. P é c z e l, f. egy kies vidéken, gr. Ráday Geleon régi kastélyával s több csinos úri épületekkel. Van egy szivarvára. S z a d a, f. híres fejbort és sok gyümölcsöt termeszt. B e s n y ő, pusztá Gödöllőtől $\frac{1}{4}$ mf. kies erdők közt, láthatni itt egy kapuczinus kolostort, melly alatt van a hg Grassalkovics nemzetség sírboltja. Nevezetes még e pusztá népes bucsujárásairól.

3. *Pesti járásban.* P i l i s, m. v. a vasút vonalban, b. Nyáry és Ilkey Sándor úr kastélyaival, bort termeszt. Soroksár, német m. v. Pesthez délre 1 posta állásnyira a Duna balpartján 4228 1. Házai rendben épültek s nagyon csinosok. Lakosai tehetős gazdák

s Pestre sok kerti veteményt, káposztát, borúut sat. hordanak. Van itt Karczag testvéreknek egy kalapgyárak. G y ö m r ő, f. két csinos kastéllyal, mellyek egyikét gróf Teleki Sámuel Ujlás szerint építette. Haraszti, f. a Duna balpartján, b. Laffert szép urasági kastélyával. Rendbe épült csinos házáit elől árnyékos fák ékesítik. Ócsa, f. a kecskeméti országúiban, 1817 I. Felette régi ref. temploma, 4 szegletű faragott kövekből van építve. Ennek kerítésében taláztatott egy pecsét illy felül Írással „Sigillum Civitatis Jolcsa. J629.tC Tápió Süly, f. Nevezetes itt az igen régi kath. paroch. templom, melly még a 13. században épült; egy hegybe ásott goth boltozatu üieg; s egy régi sáncz s váromladék, melly Leányvárnak nevezetik.

4. *Kecskeméti járásban.* A b o n y, m. v. a szolnoki országúiban 8963 I. Ékesítik a számos uraségi lakházak és kertek. Van itt egy kisededovó intézet. Tágas legelőjén a nemesített juh-, szarvasmarha-, ló- s sertés tenyésztés szépen divatozik. Czegléd, m. v. ugyancsak a szolnoki országúiban, Pesthez 10 mf. ott hol a vasúti fővonalból a Czegléd-kecskeméti vonal kiszakadása terveltetik. Lakosainak száma 17,209 I. Nagy kiterjedésű szőlőskertei jó vörösbort adnak. Határa foglal magába $375\frac{3}{8}$ jobbágytelket. Különös említést érdemel a reformátusok olasz ízlésre épült új pompás templomuk. A város határában esik a szÖkehalmi majoros-gazdákat képző intézet. Nagykáta, m. v. 4039 I. Tágas utczáit eperfák diszesítik. Marhavásárai híresek. Nagy-Körös, szabad m. v. Pesthez 8, Kecskeméhez 2 mf, 18,755 I. Szépen virágzó reform, lyceuma 4professort számlál, s itt a népoktatás tudománya gyakorlati gazdaszáttal összekötve, egy oktató által különösen tanítatik, s van az intézetnek egy kis példány-gazdaság* is, melly azonban még ekkorig csekély. Továbbá a 4 nyelvészeti osztályban a helybeli lyceum első növendékei közül évenkint választott 3 nyilvános oktató tanít; a nemzeti iskolák 4 osztályaira ugyan annyi tanító szinte a lyceum első növendékei közül évenkint választatik. Van itt egy kisededovó intézet is, és ezenkívül 4 leány iskola, egy rom. kath. nemzeti s egy izraelita iskola. Nevezetes épülete az igen régi ropant ref. szentegyház. Említést érdemel még a városon kívül épült 9000 □ ölet épületeivel körülfogó új lovas kaszárnya. A várost csaknem egészen jó vörös bort, és sok gyümölcsöt termő szőlőskertek fogják körül. Nagy kiterjedésű határa egészen róna, s hozzá még kilencz pusztá tartozik; sőt ezenkívül a város többet haszonbél; a Tiszántúl zálogban bírja Báboczkát. Kézműveseinek száma 400 t. halad, kik közt 152 csizmadia. A számos tímárok, különféle bőr, s fontostalp készítményeiket Fejérvárra is elhordják. Em-

ütést érdemlenek még a körösi kofák, kik különösen cseresznye éréstől kezdve szüret végéig, naponta 30-40, sőt néha 100 kocsi-val is egyszerre megjelenén, kovászos uborkával, és közönséges gyümölcsössel árasztanak el a pesti piacokat. Kecskemét, legnagyobb m. v. egész országban Pesthez délkeletre 10 mf. egy nagy kiterjedésű homokos pusztaság közepén 40/119 I. Templomai közt különös említést érdemel a rom. kath. úgy nevezett égett templom magas csonka tornyával. Utczái a városnak rendetlenek s közvetlen, sárosak | de néhol pompás s számos emeletes épületeket is mutatnak. Nevezetes ezek közt a virágzó ref. collegium. Van itt továbbá egy kath. gymnasium a kegyes szerzetiek felügyelete alatt, kik itt novitiatust is bírnak. Hatóra Kecskemétnek magában is nagy kiterjedésű, de ez a népességhez szűk lévén, számos pusztákat bír részint zálog, részint haszonbérlet útján. Lakosai főképp földművelésből juh- szarvasmarha- ló- sertésenyésztésből élnek, nagy kiterjedésű szőlőskerteket művelnek, hol sok, és szép gyümölcsöt, becses s erős vörös s kevesebb fejér bort természetnek. Továbbá vannak köztök nagyszámú kézművesek, különösen említendők a szappanosok. Pestre az asszonyok érlelmi szerekkel nem megvetendő kereskedést űznek. Végre szarvasmarhával, lóval, sertéssel mindenfelé elágazó kereskedése szüete nevezetes, s a kecskeméti barom-vásárok első közé tartoznak hazánkban. A rendes 5 országos vásárokon kívül június közepén tartatik itt egy nevezetes juh-vásár, melly két hétig tart. Van itt egy eczet s rosolis gyár, igen sok száraz, különösen szélmalom. T ó-A 1 m á s. f. Ékesíti b. Prónay Albert gyönyörű angolkerte. Kóka, f. 2205 1., legjobb tormát természet e vidéken.

5. *Solti járásban.* Dunavecse, m. v. közel a Dunához 77291., cs. k. sóhivatallal, melly innen ½ mf. esik a vadasi határban. Hajós, m. v. a vizektől felette sokat szenved, s az utcák is eső után csaknem járhatlanok. Homokos dombokon fekvő szőlője jó vörös bort terem, mit azonban a lakosok még vörösebbre festenek. Innen észak fele kezdődik a több mfre nyúló örjgítő nevű mocsár. Izsák, m. v. 4993 l. kik közt sok a sidóság, juh és marhatenyésztése virágzó. Hala bőséggel van a helységtől nyugotra fekvő majd 1 miig húzódó kolumtóban. Kalocsa, érseki város a Vajas vize mellett, közel a Dunához, egy róna, lapályos vizenyős vidéken. Ékességére szolgálnak a szép székes anyaszent egyház, az érseki palota, a kanonokok házai, s a kegyes szerzetiek collegiuma. Van itt egy intézet az előregedett lelki atyák számára, érseki papnövendékház, katolikus gymnasium a kegyes atyák felügyelete alatt, egy jeles, 30,000 kötetből álló érseki könyvtár

sat. Lakosok száma 9,929 l., kik közt számos kézművesek talál-
tatnak. Nagy kiterjedésű határa szép búzát, sok kukoriczát, külö-
nösen sok zöldséget terem, nagymennyiségű szarvasmarhát, s még-
több sertést táplál. Kiskőrös, m. v. 5972 l., kik közül kézi
mesterségekből sokan keresik élelmöket. A város lakosai közül
magokat többen örökösen megváltották. P a t a j, m. v. lapos
határa a Duna árjaitól sokat szenved, sok juhot tart, hagymával s
más kerti veteménnyel Pestre is kereskedik. Szalk sz. Már-
ton, m. v. igen termékeny határral, mellyen gr. Festetics Tassilo
okszerű gazdasága nézésre méltó. Tágas legelőin nemes birka
tenyésztés virágzik. Solt, m. v. ½ mf. a Dunától, határát szá-
mos erek szagattják, s a város a Duna árjaitól felette sokat szenved.
Állattenyésztése virágzó. Van itt gróf Vécsey Miklós uraságnak
szép kertje, egy nagy eprese, selyemtenyésztése. Napkeletre egy
órányira esik a várostól a Tételhalma, szélesen elterjedt tetejével;
Ide akarják már régóta a várost az árvizek elől kiszálltam.
Harta, f. a Duna mellett 2428 l., kik igen szorgalmasok s va-
gyonosok, különösen sok babot, borsót termesztének, nagy csontos
lovakat tartanak, juhot tenyésztének, hajókat építenek, Pestre a
Dunán különféle élelmi szerekkel, aprómarhával, gabonával keres-
dést űznek. Nádudvar, f. szőlőkkel beültetett halmok aljában,
kellemes vidéken. Itt békült meg Corvin Mátyás Zápolya Imrével
1468-ban. S ü k ö s d, f. 3094 l. Régen len közel a Dunához
feküdt, egy felette lapályos mocsáros térségen, de 1809 óta mos-
tani helyére épített ki} hol az előtt csak egy csárda, s egy magos
dombon 3 fakereszt volt, mellyről a falu Háromkeresztnek
is neveztetik. A Csanádi erdő szomszédságában a Duna pertou
láthatni egy dombon levő épület maradványait, melly hihetőleg a
hajdani A b r a n i vagy Á b r a h á m i apátúrság volt.

24. Bács-Bodrog egyesült vármegye.

1. *Fekvése.* Bácsmegyének határa északról Pest és
Csongrádvármegye s a Kis-Kunság; keletről Torontói s
a Csajkások kerülete; délről Szerem; nyugotról Verőcze-
ée Baranya vármegyék. Bodrog vármegye hajdan északi
részét tette a megyyének, s határa mintegy Zentától Föld-
várig: lehetett; de ez az újabb időkben bizonyosan sohasem
tudatván, igen sok határbeli villongásokra adott alkalmat,
míglén 1802-ben a két megye törvényesen egyesítettet.
Kiterjedése a megyének 170,⁷⁶⁹ □ mf. Használható földé

1,964,610 hold, melyből 813,252 h. szántóföld, 572 488 h. rét, 26,000 h. szőlő, 7034 h. kert, 108.400 h. erdő, 437,436 legelő. A megye 1826'ban felmértvén, egész kiterjedése tett 1,623,311% hold földet 1600 □ ölével.

2. *Természeti tulajdonsága.* Bácsmegyének földszíne merő rónaság, úgy mindazáltal, hogy északi fele sokkal magasabb, s ezt az úgynevezett t e l e c s k a i domboknak számos ágai futják keresztül; déli fele pedig lapályos síkság, hol Apátintól kezdve Földvárig csupán némelly félhold formában kanyarodó magas sánczolások láthatók, melyeket sokan a rómaiknak tulajdonítanak; de hibásan. Legszébb, legkiesebb része a megyének a Ferencz csatorna melléke. Földe általában termékeny, de azért nagyon különböző. Északról Szabadka, Jankovác, Baja, Monostor, Baracska, Madaras, Almás körül folyó sárgahomok, melyet eddig csak kopár legelőnek, s legfőlebb szőlőskerteknek használtak, de az újabb időkben különféle fákkal kezdték beültetni, úgyhogy már Szabadkánál, Almásnál szép fiatal erdőket láthat az enáber. A Duna posványságaira dülő Szonta, Bogojeva, Vaiszka Bogyón, Plavna helységek határai vizenyősek, salétromotok és csak közép-teríkenységűek. A teiecskai domboktól hasított magasan fekvő rónaságnak földje a halmokon kemény agyag, úgy annyira, hogy sok helyt a pinczék üregeit emeletre lehet kiásni, s mégis ezek téglafalazat nélkül sem omlanak Őszre; ugyanitt a kutakat nagyon mélyen kellett ásni; ellenben a völgyekben a föld termékeny fekete homok, melly minden gabonanemet bőven terem, s különösen marhatartásra nagyon alkalmas. Végre a csatorna és Duna közt fekvő tájék földje $\frac{1}{3}$ fekete agyag, $\frac{2}{3}$ pedig igen finom főveny vagy homok, melly minthogy felszínén a kertiföld 2 lábnyi mélységre is fekszik (p-o. Bulkeszen) felette gazdag termékenységű s minden trágyázás nélkül 10—12 szeresen fizeti vissza a szép tisztabuzát. A levegő a mocsárok körül nem igen egészséges. Az éghajlat meleg, szelíd; de télen át nagy hidegek s erős szelek uralkodnak. Hegyek itt nincsenek. A Duna Bajánál lép be a megyébe, de csak egy kis ágával, melly Sokoviczának nevezetik, s melly csupán nagy viz idején hajókázható. Maga az öreg Duna 1 fertálynyira folyik innét, de 1 órai menetele után már 2 nagy ágakra szakad, s úgy képezi a mohácsi nagy szigetet, melly egészen Bárányához tartozik.

Partjai ezen víznek a bácskai részen mindenütt alacsonyok, azért széles posványások veszik körül. A Tisza Mártonyosnál érinti a megye határát, s azt 9 nafnyi folyása után Földváron alól hagyja el. Folyása felette csavargós, partjain nem láthatni oily szép tölgyes erdőket, mint a Dunánál, hanem ezek helyett csupán ritkás fűzeseket: egy, szóval környéke jóval kietlenebb, mint a Dunáé. Ezen említett 2 fő hajózható vizeken kívül csupán holmi lassan folyó mocsáros erek találtnak itt. Illyenek p o.akigyó-ér, mellya vármegyétől ásatott mederben folydogálván. Bezdán és Zom bor közt szakad a Ferencz csatornájába». AMosztonga a csatornától kezdve délfelé húzódik s a bácsi határon keresztül menván, Bukinnál a Dunát al egyesül. Hajdan Várady Pál érsek által által hajózhatóvá volt téve, most csupán tekenyŐs békáiról, halairól, csikjáról, nádjáról, gyékényéről híres. ACsernabara a Ferencz csatornáját a Tiszával kötné össze, ha ágya kiiiisztfttatnék. A Körös-ér, Csik-ér, Ostrova-ér, Almási mocsár, Vajas, apróvizek, s a Dunába szakadnak. — Tavai közül említést érdemelnek a palicsi, vér ti, ludasi, jezeri-tó. A palicsi legnagyobb, Szabadka határában. A jezer tava Madaras és Kmnbaja közt, halat eleget szolgáltat. A Ferencz csatornája kezdetét veszi a Duna felől Monostorszegen felül, s végződik Tiszaföldvárnál, s így hossza 1¹/² mf. A csatorna árka csak Ó-Verbászig (8¹/² mf.) ásatott ki, ezentúl a Tiszáig (6 mf.) a Csernabara mocsár fenéke tisztított meg, s ez szolgál csatornául; mégis a reá tett költség 3 millió kétszáz ezer ezüst forintot túlhalad. Igaz ugyan, hogy ezen megbecsülhetlen csatorna 47 mérfölddel, vagyis 3heti úttal rövidítette meg a hajózást, s azért igen sok hasznot is okozna*, azonban medre most már nagyon megvárná a tisztítást; mert kivált ha a Duna kevésbé apad, jelesen már akkor, ha Pestnél 5' áll, Monostorszegnél annyira meggyérül vize, hogy alig képes a hajókat befogadni.

3. *Termékei.* Bács megyének minő gazdag szántóföldéi, s milly térés mezei légyenek, láttuk fentebb, s valóban elmondhatjuk, hogy ezen megye, Torontállal együtt, legtöbb gabonát természet egész hazánkban, s mind a felföldnek, mind kivált Ausztriának valódi tárháza. Sokan az itteni esztendei termést 3 millió posoni mérőre becsülték, de ennyi középszerű esztendőkbén is terem. Tisztabuzája

legtöbb van: mert a kereskedők ezt keresvén leginkább, a lakosok is ezt termesztik legbővebben; különösen a németek ősztáblájukba csaknem kirekesztőig búzát vetnek. Minéműségére nézve ez nagyszemű és sikeres, s több helységek, mint például Bulkesz, Ó és Új Kér, Új Verbász olly jót termesztenek, hogy a híres bánátnál semmivel sem alább való. Kétszeres, rozsz, kevésbé és csak a homokos határookban van divatban. Árpa elég, de z a b jóval több termesztetik, s evvel szinte, mint a búzával, fontos kereskedést űznek. H a j d in a nincs szokásban; de k ö l e s t sokat vetnek; s gazdagon fizet, jószágára nézve híres a temerini. Kukoriczát a ráczok és magyarok, burgonyát a németek és tótok vetnek többet, s ezeknek nagyon szokott eledelük. A kereskedői növények közül első helyet érdemel a k e n d e r. Ez fejrőségére, hosszúságára nézve legjobb egész hazánkban s vele eleven kereskedés űzetik (apatini név alatt) Pestre, Bécsbe, Linczbe, s a bányavárosokra. Az évi termés mintegy 25,000 mázsa lehet, mellyből maga Apatin 5000-t ad, a többit pedig Hodsák, Parabuty, Lality, Pivnicza, Dérony, Karavukova, s más körül belől fekvő helységek. Len kevesebb mértékben termesztetik; de a d o h á n y szinte fő természetménye a megyének, úgyhogy az esztendei termést 50,000 mázsára becsülhetni. Legtöbb öltetik a Tiszamelléki koronái kerületben s Szabadka városa határán. Mindezek kereskedésben szegedi név alatt mennek. A r e p c z e, egy idő óta nagyon kezd divatba jönni, főképp olaja kedviért. Komlót maga a megye keveset termeszt, hanem Zombor városa ezt is kezdi ültetni, s ad évenként 10 mázsát; ugyanitt a takácsrnacsonya mívelése is megkezdett. Főzelékek közül, b a b legtöbb van, kevesebb lencse, borsó. — Zöldségben sincs fogyatkozás: híres a kupusini fejes káposzta, ugyan csak az idevaló és keiebiai fokhagyma. — Gyümölcsben épen nincs bőség, sőt jót ritkán lehet kapni. Van azonban helyen sok gyümölcsös kert, s sok s jó gyümölcs. így a csatorna partján fekvő helységeknek sok gyümölcsöseik vannak, a kamara pedig és a Duna mellett fekvő helységek több helyt szilváskerteket bírnak. A számos epreskertek és a német faluk utczáit ékesítő eperfák, annyi epret szolgáltatnak, hogy belőle néhol (p. o., Apatinban) pálinkát égetnek. Végre említést érdemel jó ízű

cserhajú-almája, és sok sárga és görög dinnyéje. A róna Bács varmegyét ez előtt a Szeremség és Buda környéke tartotta borral, de az újabb időkben a szőlős-kertek itt is annyira szaporodtak, hogy a szőlőültetvények 26,000 holdat borinak el, mellyek azonban jobb bort csupán Jankovác, Baja, Szabadka körül, az olt levő homokos apró kövecsesei kevert földeken teremnek. — Fában, ámbár a Duna melleit való helységek nemcsak tűzi, hanem épületfát is adó szép erdőségekkel bírnak, mindazáltal legnagyobb része a megyének szükségét lát. A nagy kiterjedésű Bácsban 1826-ban csak 45,500 hold makktermő erdő, és 35,800 harasztos, sűrű és füzes találatott, ellenben a rétes, nádas, sásos, szittyós lérek 76,600 holdat foglaltak el, úgyhogy minden erdőség, 45, a nádas rétségek pedig 57 helységekre jutának, $\frac{1}{4}$ része pedig a megyének csupán szalmával és ganéjjal tüzelt. Az újabb időkben azonban dicséretesen haladnak elő, kivált némelly homokosabb vidékek, új erdők ültetésében, jelesen szép fiatal erdőket mutathat, Szabadka és Jankovác s jelenleg 108,400 holdat foglal el az erdő Szarvasmarhát sokat és szépet nevel e megye, kivált Szabadka városa és a Tizamelléki koronái kerület. Atalában véve a magyar és orosz legtöbbet tart, kevesebbet a rácz, legkevesebbet a német, ki ökrökkel soha sem szánt, hanem csak teheneket tart. Lovat a rácz tenyészt legtöbbet. Ezek zömökök, szügyben szélesek, s bár kicsinyek, mégis erősök; futósok, vésések, s mind kocsiban, mind paripának tartósabbak, mint a németeknek elcsigázott magas homoeopatiCe abra-kolt görbe lovaik. Azonban a németek közül is, kik egyébiránt mindig lovakon szántanak — sokan nemcsak jó, de valóban szép lovakat nevelnek. A juhtenyésztés szinte divatozik Bácsban, kivált a ráczoknál, csakhogy nemesítésre még eddig csekély szorgalom fordított. Hogy a sertés tartás szinte nem vetendő ága itt a gazdálkodásnak, mutatja a bajai híres sertésvásár, melly fontosságára nézve talán a sopronit és nagykanizsait is felülmúlja. Az itteni Miklós napi vásár határozza meg a sertés árát a körül fekvő vidékre. Nagyobb vadállatok gyéren vannak, de annyival több a nyúl, róka s a t. s a szabadkai zsidók nem épen csekély kereskedést folytatnak nyulbőrrel. A selyem bogár tenyésztés nagy divatban van, kivált a németek közt, úgyhogy az évi nyers termést

100 mázsán felül lehet tenni. A német helységek utczái többnyire eperfákkal vannak sorba beültetve; ezenkívül nagyobb közepreskertek is találtak u. m. Újvidéken. Palánkén, Szántován, s a t. 3 ez iparág évről évre szebb jövőt ígérve emelkedik. — Halakkal egy megye sem bővölködik annyira, mint Bács. A Duna, Tisza vizei, a Mosztonga, Vajas mocsárok, a Ludas, s Jezer-tavai szinte tömve vannak halakkal. Szép viza halászatok esnek Plavnán, Bukinban, az úgynevezett kis és nagy Hágelben, Vaiszkán, Szontán. — Ásványt Bács nem mutathat.

4. *képesség.* Népeisége Bácsmegyének 493,186 lélek, kik laknak 3 szabad királyi városban, 16 mezővárosban, 87 faluban és 31 pusztán. Esik 1 □ mfre 2901. A magyarok 186,102 lelket számlálnak, továbbá 10479 tót, 98,408 német, 100,742 óhitű rác; 89,249 kath. sokacz, 436 görög; végre zsidók száma 7770. Bács vármegyének régi lakosai a török háborúban kipusztulván, a mostaniak nagy részt maradékai azon jövevényeknek, kik nemcsak hazánkban, hanem Németországnak is különböző vidékeiről a múlt században ide szállítottak, s a Bánátot kivévén, egy vármegye sincs, hol a helységek úgy össze volnának zagyválva, s hol egy félnap alatt olly különböző nyelvű, valiasu népre találna valaki, mint épen itt. Va II ásukra nézve leg-többen vannak a kálholikusok 78 jól alapított plébániában 315,752 lelket számlálván; a 7070re menő egyesült ó hitűeknek három papjok van u. m. Kereszturon, Kuczurán és Újvidéken. Az evang. luth. 38,765 lelket számlálnak. Reformátusok száma 23,087. Főpapjok a dunamelléki superintendens. Megjegyzést érdemel, hogy ezen reformátusok lire menő anyaegyházaik közül 5, úgymint Szivác, Cservenka, Verbász, Sóve, Torzsa német, az újvidéki német magyar. A nemegyesült ó hitűek az újvidéki egyházi megyében 42 parochiát: s egy kalugyer monostort bírnak, s számok 100,742-re megyeu. Zsidók száma 7770.

5. *Ipar s kereskedés.* Közönséges vásznat nagyobb része a háznépeknek belső szükségre eleget készít; a rác asszonyok pedig, kik általában igen ügyes szövőfonók, vásznat s különféle gyapjú szöveteket, szőnyegeket, lábtakarókat (bocskorhoz) kötényeket s a t. kereskedésre is szőnek és azt vörös zöld fekete színekre magok megfestik. Továbbá Zomborban van egy szőveg-gyártársulat, már működésben, ugyanitt egy gyapot és gyapjú szövet gyár.

Szabadkán pedig Kmell József mütakács nadrag szövete-
ket készít. Rigyczán egy szivargyár. Kötélverő sok
és jó van Kulán, Cservenkán, Verbászon, s ezek porté-
káikra a Ferencz csatornái hajósokban kész vevőkre ta-
lálnak. Selyemgombolyító ház van Újvidéken,
Apatinban 8; Palánkon, Koluthon, mellyek évenként 60
mázsa selymet gombolyítanak fel. Többi selyem termésit a
megyének az eszéki gombolyító intézet veszi fel. Boc-
korosok nagy számmal vannak Baján, Szabadkán, Új-
vidéken; tímárok ugyancsak ez utóbbi helyt. Szalma-
kosara két kalapokat csinálnak az apitini gyermekek és
öreges, s ugyanezek vesszöből kasokat, kosarakat fonván,
azokat más vidékekre is elhordják. Burn öt (tobák) gyár
van Újvidéken. Szappant sokat csinálnak Szabadkán,
Lisztmalmai az egész belső bácskaságnak lovak ál-
tal húzott szárazmalmok, de a Dunán és Tiszán mintegy
130 vízimalom forog. A Ferencz csatorna csak egyet
hajt. Bács vármegyének az ötet körül folyó Duna és Tisza
vizei s ezeket összekötő Ferencz csatornája olly kedvező
fekvést adnak a kereskedésre, miilyennel egy megye sem di-
csekedhetik hazánkban, s hozzájárulván ehhez a földnek
rendkívüli termékenysége, s a lakosok szorgalma, nem csu-
da, hogy itt a kereskedés meglehetősen állapotban van, sőt vi-
rágzó lehetne, ha a megyének országutat minden kritikán
alól roszzsak nem volnának. Legfontosabb tárgya a keres-
kedésnek mindenek felett a gabona. Fő gabonarakodó és ke-
reskedő helyek: Baja, Apatin, Újvidék, Palánka, Kula, Ver-
bász, Sz. Tamás; Sertésekre nézve a bajai vásár
egész országban az elsők közé tartozik. Előmozdítja a ke-
reskedést az apatini hajóbiztosító társaság, melly a ko-
máromi példájára részvényekkel alakult. 1844-ben, s alap-
ját 40 helybeli kereskedő vetette meg először, tőkéje
25,000-re megyen, s időnként még szaporodik.

6. *Jobbágy telkek és adó.* Egész jobbágy bír itt első osz-
tályban 32, másodikban 36, harmadikban 38 hold *szántóföl-*
det; rétekből minden különbség nélkül 22 embervágot. Uy-
lyen egész jobbágytelek számláltatik pedig 15,368, s így
legtöbb az ország minden megyéi között. Az 1828ki ösz-
szeírás szerint adó alá esik 1,084,222 hold föld. Ezenkívül
Szabadka városának területe 212,436 hold, mellyből adó
alatt van 165,396. Újvidék határa 35,769 holdat foglal, adó
alatt 29,748 h. Végre Zombor bír 71029 holdat, miből adót

fizet 60130 h. Ezekből kitetszik, hogy a bácskaiaknak nemcsak jó, de sok földük is van, mellyhez hozzá járulván még az eleven kereskedés, nem csuda, hogy ezen megye fizet legtöbb adót. Ugyanis portája a megyének, melly után hadi adót fizet 290. Szabadka városának 46, Zombornak 30. Újvidéknek 22.

7. *Nemesség és uradalmak.* Nemessége a megyének, 14108 L; a szavazó nemesek száma 3,527 főre megyen Urodalmaiból az ó b e c s e i t vagyis a szabadalmas Tiszamelléki koronái kerületet bírja a korona; az a p a t i n i t, szán lovait, palánkait kulait a kamara, a bajait szentgyörgyi Horváth tartja záloghaszonbérben, különbéit hg Grassalkovich bírta; a futakit özv.b. Forray Andrásuő és özv. gr. Chotek Hermannő; a bácsit a kalocsai érsek; a t e m e r i n i t gr.Szécsen család, ajankováczit Mayer bécsi nagykereskedő; a topolyait özv. Kray bárónő; a stanicicsitb. Hédi család. Ezenkívül a bácsi közép-nemesi osztályt átalában jó birtokosnak lehet mondani.

8. *Felosztás.* Eloszlik 3 királyi városra, u. m. Szabadka, Zombor, Újvidék, és 5 főbírói járásra, mellyek a következők: 1. felső, 2. alsó, 3. közép, 4. telecskai, 5. tiszamelléki járás. Gyűléseit tartja Zomborban.

Szabad kir. városok.

Szabadka sz. k. v. egy dombokkal változó térségen, Szegedtől 4, Pesttől 20 mfnyi távolságra. Határa igen nagy kiterjedésű, mint fentebb láttuk s van rajta több falu s pusztza, a palicsi, verti-to és hidasi mocsár is határában esik. A királyi városnak házai alacsonyak, náddal fedettek; de találatnak köztök számos kő és csinos épületek is, kivált az újabb időktől fogva csinosodni kezd. Nevezetesebb épülete a kalocsai érseki sz. egyház mintájára épült kath. templom, az árvák háza, egy nagy lovas kaszárnya, mellyben egy ezrednek stábja, s egy század szokott tanyázní. Lakosainak száma 41,707, ide számítva a Szabadkához tartozó helységeket és pusztákat is. Fő foglalatosságuk a földművelés, kivált kendert, lent, dohányt sokat termesztenek, a szarvasmarha-lójuhtenyésztést felette üzük; továbbá vannak felette számos kézművesei, kik közt főkép a sok vászonszövők és festők érdemlenek említést; egy műtakács, több székre dolgozván, nadrág kelméket készít. Kereskedőinek száma 40.

Újvidék sz. k. v. a Duna balpartján Szabadkától 12. Pest-

től 32 mfre, Pétervárával ötellenben egy sík térségen. A város rendetlenül épült, de kivált a Duna utcán jeles két emeletű házakat mutathat, s tágas piacán gazdag boltokkal dicsekedhetik. Fétervárával való közlekedést a dunai hajóhíd tartja fon. Különös, hogy itt minden magyarországi vallás felekezetnek van saját gyülekezete s imádság-háza. Van továbbá egy nem egyesült óhitű gymnasium, harminczad hivatal, sóház s a város székhelye egy nemegyesült óhitű püspöknek s consistoriumának. Népeisége 18,8961. Fő foglalatosságuk kereskedés, melly Törökországba menő s onnan jövő portékákkal s természetnyekkel felette fontos, mit a Duna is hatalmasan elősegít; eleven kereskedést űznek továbbá a szerémi hegyeken termett borral, ürmössel, valamint a kedves izű, erős slavoniai slivoviczával. Van itt egy selyemgombolyító intézet, 1 portubák-gyár.

Z o m b o r sz. város egy kies termékeny rónaságon a Dunához 2 mf. a Ferenczsatornához 1 óra negyed távolságra. A város nagy helyen fekszik, minthogy a házakhoz térés udvarok és kertek tartoznak, utczái rendesek, tágasok, de kövezetlenek, házai alacson nádasok; de mostanában Zombor nagyon kezd szépülni, s a főbb utczákon elszórva számos szép épületeket láthatni; legnevezetesebb ezek közt a 2 emeletű vármegyeháza, mellynél szebb nem igen van az országban. Itt tartatnak a megyei gyűlések, a katli. par. templom hajdan török mecset volt. Határának kiterjedése 71,029 h. lakosainak száma 22.886 I., kik nagyobb részint ráczok. Fő foglalatosságuk a földművelés, marhával, kivált gabonával való kereskedés; mit a Ferencz csatornája még inkább előmozditna, ha az 1/ft órányira eső várossal mellék csatorna által összeköttetnék. Továbbá mindennemű kézművességek is űzetnek. Van itt egy vegyes szövetygár egy társulat birtokában s egy másik gyapjú szövetygár.

Nevezetesebb helyek.

Almás, m. v. 7477 lak. több úri házakkal, virágzó juh-tártással. Apathin m. v. a Duna balpartján, 8024 igen szorgalmas lakossal. Utszái szélesek; s nagy árnyékos eperfákkal vannak végig űltetve, házai szépek s rendet s vagyonságot mutatnak. Fő foglalatosságuk a lakosoknak kender, selyem, repce termesztés, kézművesség s kereskedés. Az évi kender termést 5000 mázsára lehet tenni, melly hosszúsága s fejrésége miatt egész országban legnevezetesebb. A selyembogártenyésztés virágzását mutatja az, hogy itt 8 selyemgombolyítóház dolgozik. Rep-

cze ternésit, több olajmalmaiban, Apathin maga üti olajnak. A gyermekek szalmakalapokat, az öregek korcz- vesszőből kosarakat fonnak. Végre itt nemcsak közönséges, hanem ritkább mesterségek is találatnak. Hajóbiztosító egyesületéről fentebb tettünk említést. Bács m. v. 3151. l., igen kies termékeny rónaságon, vörösborral s gyümölcsessel bővelkedik, marhatartása virágzó. Hajdan nevezetesebb város volt, s a megye is tőle vette nevét. Régi vára a városon kiivül, a Mosztonga mocsárja mellett feküdt s lakhelyül szolgált a kalocsai érseknek, kire az érseki czim is sz. László által alapított bácsi érsekről szállott. Baja szabadalmas m. v. az öreg Dunától % órányira, ennek egy hajózható ága mellett, 15,076 lakossal, kik a kézművességet s kereskedést szorgalommal űzik. Legtöbben vannak a csizmadiák, szűcsök, boeskosok, szürszabók, s a vidék nagyrészt ezek látják el készítményekkel. Nevezetes vásárait, pesti, bécsi kereskedők is látogatják, s ezek kivált sertésekre s szarvasmarhára híresek. De legnagyobb tekintet érdemel mégis Bajának gabona kereskedése; mert itt éven át több száz hajók rakodnak meg búzával, zabbal, kukoriczával. Kereskedik továbbá baranyai borokkal, sárközi tűzi fával, gyapjúval, bőrrel sat. s a komáromiaknak szélesen elterjedt falelakodó helyeik vannak itt. O-B e c se m. v. 1120 l., közel a Tiszához, mellyen gabona rakodó helye van. Székhelye a tiszamelléki szabadkerületnek. B e z d á n m. v. 7,657 l., lapályos határa a Duna árjaitól sokat szenved. Ó-Futak csinos m. v. 5756 l., gr. Brunswik József örökösök (b. Forraynő és gr. Choteknő) szép kastélyával. H o d s á k m. v. 3342 L, az apathinihoz hasonló kendert nagymennyiségben, és sok bprgonyát termeszt. Jankovác m. v. 7025 lak., igen nagy, de homokos határral. Feje Mayer úr, bécsi nagykereskedő uradalmának. Széksót gyűjt. 0 vagy magyar K a n i z s a jól épült m. Y. a Tisza jobb partján, 10,028 l., révvel. Határját a telecskai dombok hasítják, sok kölest, dohányt termeszt. Marha tartása virágzó. Kula m. v. a Ferencz csatornája mellett, mellyen magas hid viszen keresztül. Roppant sörházában híres sört főz. Gabona rakodó helye nevezetes, rácz s magyar lakosai vagyonos földművelők, gulyát, ménest s számos juhnyájakat tartanak; a németek többnyire kézművesek, s köztök igen ügyes kötélgyártók s kalaposok találatnak. S z e n t a v. Z e n t a m. v. a Tisza jobb partján 14,877 l. Nevezetessé teszi ezen helyet az 1697. sept. 11-én vett győzelem a törökökön. Sztanicsics m. v. nevezetes juhtartással. Temerin m. v. 70521. Ékesíti gr. Szécsen csinos emeletes kastélya. Egyébiránt a paraszt házak is csinosok. Lakosai szorgalmasok, sok kölest természetnek, fuvaroznak s átalá-

ban tehető, sőt pénzes gazdák vannak köztök. Topolya m. v. 6954 l., b. Krayne kastélyával s kertével. Ó- és Új Palánka csinos m. v. 7*697 vagyonos lakossal, kik mindenféle mesterségeken kívül, gabonával nagykereskedést folytatnak, selyembogarat tenyésztnek, jó lovakat nevelnek, s a vármegyének itt van egyik selymgombolító háza. Cservenka rendesen épült csinos falu. Német lakosai vagyonosok, miveltek s olvasó társaságot, kávéházat is bírnak, gabonával fontos kereskedést űznek, a helység felett emelkedő halmokon, sok és meglehetősen bort természetnek, számos olajmalmaikban sok olajat űznek. Kiskér f. igen híres s sikeres bűzát, sok kendert, kolompárt, zabot természet. K o l l u t h f. selyembogarat tenyészt, s van egy selymgomholító háza. A Duna mellett láthatók az úgy nevezett régi Béka várnak omladékai-Kupuszina f. híres káposztát, sok zöldséget természet, nevezetesen fokhagymát. A halárában levő posványosságok közt némelly éj ületek nyomdokait láthatni. N e m e s-M i l i t i c s f. vagyonos lakosai többnyire nemesek. B ó t h-M onostor f. hajdan híres apatursága volt, melly Sz. Lélek Báth monostarinak nevezetett, most a templomnak, klaszronnak, valamint mellette a Duna kiszáradt ágánál fekvő régi városnak is csak némelly maradványai láthatók. Monostorszeg f. közel a Fercenz csatorjának a Dunába szakadáshoz, mltiyett itt nem ártana kitisztítani. Itt van az első ilip. Hajdan e tájon feküdt B o d r o g h városa, s itt volt a Sz. Péter tiszteletére szemelt Bodrogh- monostori apátság is, valamiüt szinte a Bodrog-Duna szigetében a szentkeresztű apátság. P l a v n a f. halászata leggazdagabb a megyében, mellyet mind a Dunában, mind a Vajas mocsárjában űz. S z i v á c z népes falu, 8085 l., homokos halmain jó bort természet. U j-V e r b á s z igen szép gazdag német falu a Fercenz csatornája mellett, 3178 szembetűnőleg vagyonos lakossal, kik a mellett műveltek is, újságot járatnak, s olvasol tságuk általában figyelmet gerjesztő. Buzájok igen szép terem, s evvel nagykereskedést űznek. A kézművesek közt legtöbb a köntes. Említést érdemel itt az evangélikusok temploma, melly egy a legszebb falusi templomok közül. S z. T a m á s, f. a Fercenz csatornája mellett, 11,355 l., utszái tágasok, szélesek, házai csinosok. Itt van a negyedik zsilip a csatornán Bora meglehetősen, marhája, lova, juha sok. Ó-V e r b á s z, f. 3459 L, kik tehető gazdák. A helységet a Fercenz csatornája hasítja keresztül.

III. Tiszáninneri kerület.

25. Heves és Kiilso-şzolzok egyesült vármegyék.

1. *Fekvése.* Hevesvármegye igen hosszan nyúlik el, tekervényes határokkal. Határa északról Nógrád-, Gömör-, Borsod-; keletről Borsod-, Szabolcsvármegye, a Nagy-Kunság, Békésmegye; délről Békés-, Csongrád-; nyugotról Pestvármegye, a Jászság és Nógrádvármegye. Dévaványát néhány pusztákkal együtt egészen a Nagy-Kunság, Alatyánt, Monostort, Kerekudvart pedig, melyek szinte Hevesvármegyéhez tartoznak, a Jászság veszi körül. Nagysága 120 703 □ mértföld. Használható földé 1,281,878 hold, mellyből 524,639 h. szántóföld, 138,103 hold rét, 22,214 hold szőlő, 3126 h. kert, 225,472 hold erdő, 368,324 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Hevesvármegyét csaknem egészen róna tartománynak lehet nevezni, csupán V* része, t. i. az északi hegyes és dombos , mivel itt a M á t r a emelkedik fel, s számos kisebb nagyobb ágat bocsát ki. A mi a föld minőségét illeti: az alól a tiszai járásban kemény aczélos fekete agyag, melly sikeres tisztabuzát s mindennemű gabonát, sőt a burgonyán kívül, melly itt megpodvásodik, egyéb kapás növényeket is gazdagon terem, hanem a szárazságot hamar megsinli. A Tiszamelléke sok helyt homokos, másutt, különösen pedig Kőtelek körül, ingoványos, szikes és mocsáros, mind amellettt itt is vannak földek, mellyek csekély javítás után, mindent uzsorával teritnek vissza. A megye derekán szinte fekete agyag a földszine, de több homokkal keverve, s ez hasonlóul kevés javítás után illendően fizet. Mátravidékének majd fekete sárga, agyagos, majd homokos földé, nem különben minden gabonanemet jól megterem, de már szi-

lárdabb szorgalom kívántatik reá. Innen láthatjuk, hogy Heves hazánknak legtermékenyebb, legáldottabb megyéi közt foglalt helyet. Levegője, a szelek szabadon járhatván, tiszta és egészséges, kivált a Mátra vidékén sok hosszú idejű embert találhatni.— A Mátra hegye keletről nyugotnak húzódik, s hossza mintegy 6 mf. Evvel csaknem párhuzamosan megyeri egy másik alacsonyabb hegyágazat Reck felé, s ekét hegyláncz képezi a sok tekintetben nevezetes parádi völgyet. A Mátrának kelet és délfelé menő ágai közt legnevezetesebbek az E g y e d h e g y e Egernél, Sárhegye Gyöngyös felett, mind a kettő boráról híresedett el. A T i s z a Poroszlón felül lép be a megyébe, s mindjárt alább egy nagy mocsáros szigetet képez; délnek vevén útját, jobb partján széles mocsárok kísérik; s végre 25 mfnyi felette csavargós folyása után, Csépanál Csongrádba megyen által. Rendes szélessége 90—130 öl, mélysége 1½— 2½ öl. Partjai elég magasak, de medre igen tekervényes. Hajózható lévén, a sószálitást, az épületfa- s gyümölcs- (melly kettőben Heves nagy hiányt érez) kereskedést tetemesen előmozdítja, számos hajóalmot forgat, s végre halakban Európában egy folyó sem bővelkedik annyira; de ezen bőség napról napra fogy; továbbá áradásaival gyakori és tetemes károkat okoz. A Zagyva Nádujfalutól kezdve határt von Heves és Nógrád vármegyék közt, majd a hatvani határon, s a Jászágón keresztül folyván, Szolnoknál a Tiszába ömlik. Nem hajózható, de számos és nagy malmokat fogat. Az Eger Lelesz környékén fakad, s Bekölcztől kezdve Valkig, hol a Tiszával egyesül, Hevest elválasztja Borsodtól. Míg a hegyek közt folyik, addig sebes árjaival nagy pusztításokat teszen. A Tárná a Mátráról lerohanó patakokból gyűl össze, a parádi kies völgyet végig futván, Sz. Marinál s Verpelétnél kiér a nagy síkságra, s Mihálytelkénél a Zagyvába ömlik. Ez is tavasszal vidékét gyakran el szokta önteni. A Berettyó, Körös csak déli határszélit nedvesítik a megyének, s hasonlóul korlátlan vizek. Számos patakjai közt a Bene érdemel említést, mely sok malmot hajt, s különösen az iparra nézve fontos víz. Nevezetesebb nagyobb tó itt nincsen, hanem annival több a mocsár a Tiszá környékén, különösen jobb partján, Poroszlótól kezdve Szolnokig.

3. *Termékei.* A föld nagy termékenysége okozza azt,

hogy Heves mindenféle gabonából feles mennyiségben juttathat másoknak is. Terem igen szép és sok tisztába-za, sok kétszeres, kevés rozs, sok árpa, zab, k ö l e s, k u k o r i c z a. A pohánkát nevééről is alig ismerik. Burgony a sem sok van, kivált a tiszai járás fekete agyagos vidékén és Kőtelek körül; mert ez itt megpodvésódik. Kender szép, magas és vastag szálú terem a Tisza környékén, különösen Kis-Köre tájékán. Lent csak itt-ott vetnek. Ellenben a dohány nevezetes termesztménye Hevesnek, akár a minőséget, akár a mennyiséget tekintsük. Ki nem halottá hírét t. i. a szép sárga deprői dohánynak? Füstölni igen kerestetik a verpeléti. Sok dohányt természetnek még a Tisza mellékén, nevezetesen Derzsen, Rofflon, Fegyverneken, Szakálason, T. Bálán, Kengyelen, Varsányon, Szelevényen. A r e p c z e mindinkább kezd divatba jöni, főképp a tiszai járásban. Réty e, legelője nemcsak sok Hevesnek, hanem jó is. Itt még szokásban van egész göböly csordákat nyári legelőn meghizlalni. Ellenben gyümölcsé kevés van, kivéve Eger és Gyöngyös tájékát, sőt ebben a rónaságon, melly a megyének % részét teszi, érezhető szükségét szenved. Ezen hiányt valamennyire kipótolja a görögdinnye, melly nagy hőséggel terem. Jóságára, szépségére nézve egész országban legtöbbre becsültetik a hevesi és csányi görögdinnye. A gyümölcs hiányát kipótolja továbbá a bor, melly mind mennyiségre, mind kivált minőségre nézve főtermesztménye a megyének. Avisontai, egri vörösborok hazánknak legnemesebb borai közt foglalnak helyet, s mind a kettőt többen a burgundiéihoz hasonlítják. A sári, felső- vagy tőtnánai, domoszlói szőlőhegyek termései visontai név alatt adatnak el. A korán elhunyt b. Brudern nézésre méltó szőlőibe Vésuv hegyéről, Burgundiából, s Rajna mellékéről is hozatott vesszőket, s igen meglepő sikerrel. A Mátra közelebbi vidékén kívül mindenütt kevés a fa, kevés az erdő, s itt a hiány tőzeggel, náddal, szalmával pótoltatik. A Mátra erdőségei többnyire bikk-, gyertyán-, tölgy- és cserfákból állanak. Különben vannak még más fanemek is, mellyek közt legnevezetesebbek: a virágzó kőrisfa, a havasi rózsa, fekete juhar. Eger mellett az Egyed hegyén vadon nagy mennyiségben terem a szömörce, vagy szemerice (rhus), mit a tímárok gyártásokhoz használnak. Állattenyésztést tekintve:

Heves még azon kevés vármegyék közé tartozik, mellyek szarvasmarhát nagyban, s kereskedésre tenyésztetik. A tiszamelléki tágas pusztákat számtalan gulyák és göbölcsordák lepik el, és a jobbágyok is sok ökröket nevelnek. Mező-Turon országszerte híres baromvásár tartatik. Ménesek több helyen vannak. A juhtenyésztés közönségesen elterjedt, s főjövödelmét teszi a földesurásoknak, kivált mióta a középbirtoknak is többet ügyelnek a nemesítésre. A jobbágyok közt legtöbb juhott tenyészt Mező Túr városa, még pedig részint birkát, részint hosszú gyapjas magyar fajt, s innen sajttal nem csekély kereskedést üz. Végre a sok árpa és kukoricza, a számos gyökeres bozotos helyek, annyira előmozdítják a sertés-tartást, hogy a tetemes belső szükségen kívül, még több ezer darab adathatik el idegen megyebelieknek. A sinlődő selyemogár tény és téstnek fokozatosabb virágoztatására b. Orczy, Tarna-Eörsön sok ezer eperfát ültetett. Szelíd szárnyasállatokat a tiszamellékiek sokat nevelnek, és az ezekkel s tojással való kereskedés számos magyar gazdasszonynak főjövödelmét teszi. Vadkacsát, szárcsát, búvárt, szalonkát a Tisza, Berettyó, Körös mocsárai ezrenként táplálnak; ugyanígy találhatni kócsagokat is. Vadak közt a farkas még elég van a pusztákon, s a bozotosokban; nyúl felette sok a mezőségeken; őz, dímvad csak itt-ott a Mátra körüli. A Tiszát halakra nézve leggazdagabb folyóvíznek tartják egész Európában. Fognak benne híres és jó ízű kecsegét, vizát, csukát, pontyot, süllőt, harcsát, s más apró halakat. Szolnok mellett s a Berettyó és Körös vizeiben tekenyösbéka; a mocsároknál esik nagy bőséggel halásztatik. Nemesebb ásványai Hevesnek nincsenek. Kőszén találtatik Gyöngyös-Sárnál, Bálonynál, Bátornál; timsókó pedig Párádnál. Ásványosvizek vannak következő helyeken: Bene, Eger, Gyöngyös-Püspöki, Nagy-Ivány, Párád, Poroszló, Recsk, Tar, Terpes és Pata. Ezek közül a nagyiványiban iblány is találtatik; de legnevezetesebb ezek közt a parádi timsós víz, mellyről azonban, valamint a patairól is a helységnél bővebben emlékezünk.

4. *Népesség.* Népessége Hevesmegyének 296,816 1. van 1 püspöki, 16 mezőváros, 126 falu és 116 pusztá; házak száma 35,185. Esik egy □ mértföldre 2473 lélek. Az 1845-diki megyei összeírás talált Hevesben 235,664

lelket, melléhez a nemesség számát, 31,620, hozzáadván, az összes népesség* lenne 267,284; azonban e megyei összeírás igen hiányzik. Nyelvre nézve Heves egy a legmagyarabb megyék közül, névszerint 290,546 magyar mellett lakik itt 1658 tót, 1318 német, 226 görög és 3068 zsidó. A Mátravidékit tős palócz magyarok foglalták el. Németek főképp a városi mesteremberek közt találkoznak; de laknak még Al-Debrőn, Kompolton, Kápolnán, Makiáron; ezek azonban többnyire elmagyarosodtak, s leginkább csak a makiáriak tartották meg anyanyelvüket. Vallásukra nézve a római katolikusok 223,283-ra mennek, s 81 anyaegyházaik, a váci püspöki megyéhez tartozó 5 anyaegyházon kívül, mind az egri érsek által igazgattatnak. A reformátusok. 24 anyagyülekezetben 68,928 lelket számlálnak, s 19 anyaegyházban főpapok a tiszántúli superintendens, 2 pedig a dunamelléki egyházkerülethez kapcsolattott. Evangélikusok 1311 lélekkel csak egy anyaegyházat bírnak Földváron, mely a bányavárosi superintendenstől függ. Görög nem egyesültek száma 226, zsidóké 3068.

5. *Ipar és kereskedés.* A kézművesek száma e megyében 3881-re megyen. Mindenféle és sok kézműves találta-tik Egerben, Gyöngyösön, Szolnokban; a mezővárosok s nagyobb helységek szinte illő számmal mutathatnak. Leginkább figyelemre méltók Egerben a tímárok (Innen az Egyed hegyén találtató szömörce (rhus) börgyárakba egész a török szélekig elhordatik); Gyöngyösön a pokrócz, szűr, kostók csinálók; M. Túron a korsósok, T. Füreden a nyereggártók érdemlenek főfigyelmet. (1819-ben a porosz király innen 2 nyereggártó legényt vitetett). A szolnokiak sok deszkát metszenek s zsendely t készítenek. Üveggyár van Párád mellett, gr. Károlyi Györgyé, mely évenként 20,000 schok metszett s közönséges üveget, 65,000 vfrt értékben készít. Igen jó hamuzsirt főznek Sólymoson, egy gyapjú és gyapot kelme-gyár van Egerben, ugyanitt egy börgyár. Szivargyár Roffon. Heves igen gazdag vármegye, mivel sokféle és nagymennyiségű nyers természetményt adhat el. Viszen ki nevezetesen tisztabuzát, kétszerest, árpát, zabot, kölest, lovat, juhot, gyapjút, sertést, nyers bőrt, halat, szárnyasállatokat, üveget, s végre bort, főképp az északi vármegyékbe s Lengyelországba. Hoz be pedig épületre való fát, fenyőszálat,

deszkát, léczet, sőt Bereg- és Mármaros vármegyékből a Tisza segedelmével, gyümölcsöt Bereg- és Szathmárvármegyékből; továbbá hoz be vasat, vasműveket, rezet, mindenféle gyártott fényüzési s gyarmati árukat. Főkereskedő helyek: Eger, Gyöngyös és Szolnok. Ez utóbbi helyen van kir. sóház, honnan a sószállítás különösen Pestre történik; nagy szál- és falerakó hely, s épület s bodnárfa kereskedése nevezetes. Híres marhavásár esik Mező-Taron. Az egész országban legnagyobb számárvásár esik Gyöngyösön, úgy hogy ezt törökországi kereskedők is meglátogatják. Az Egerből Pestre vivő országútban láthatni csinált utat, de különben az utak sáros időben felelte rosszak. A Tiszán három helyt van állóhid, u. m. Szolnoknál, Fürednél és Cibakházánál; ez utóbbi a Pestről Erdélybe menő országútban.

6 *Jobbágytelkek és adó.* Egész telkes jobbágy bír itt első osztályban 26, másodikban 28, harmadikban 30, negyedikben 32 hold szántóföldet; rétekből, hol sarja mindig kaszáltatik 8, hol ritkán 10, hol sohasem 12 embervágot. Hlyen egész jobbágytelek számláltatik 6751; mellyet a nép összeírás szerint 12,001 jobbágy mivel. Házasszélelérek és lakók száma összesen 32,580. Az 1828. országos Összeírás szerint az adó alatti föld mennyisége 234,787 hold. Portája a megyének, mellytői hadi adót fizet, 148.

7. *Nemesség és urodalmak.* Szavazó nemes íratott össze 1845-ben 7905; az összes nemesség pedig 31,620 főre megyen. Az egeri érsek és káptalan urodalmain kívül, a szathmári püspök bírja a vérhatalommal bíró tiszánán a i urodalmat; a t. püspökita szathmári káptalan; h a t v a n i t hg Grassalkovich özvegye; akompoltit gr. Károlyi György;a törökszentmiklósit s ezen kívül igen sok és szép jószágokat az Almásy nemzetség; tiszaföldvárít b. Podmaniczky család; t. kürtit Luby kir. tanácsos és gr. Tigé; erdőtelekit gr. Buttler örökösi,pétervásárit gr.Keglevich; poroszlóinak egy részét gróf Károlyi István. Ezeken kívül még számos gazdag és közép birtoku földesurak vannak itt. Mező-Tur felső része egészen, T. Földvár szinte egy részben örökösen megválté magát.

8. *Felosztása.* Eloszlik 4 főbírói járásra, u. m. 1. gyöngyösi, 2. tárnái, 3. tiszai, 4. mátrai járás. Gyűléseit tartja Egerben.

Nevezetesebb helyek.

1. Gyöngyösi járásban: Apcz m. v. Nógrád megye szálán, Gyöngyöshöz 2 mf. híres jó bort termeszt. Gyöngyös, m. v. a Mátrahegy alatt egy kies vidéken, Pesthez 9 mfnyire, 16,208 1. Ezen várost nagyon ékesítik az itt lakó, vagy birtokos számos uraságok csinos lakházai, s a számos templomok, mellyek közül a kath. Bartholomaeus 2 tornya temploma különösen szép. Van itt egy nagy gymnasium a ferencziek felügyelete alatt, kiknek itteni monostora legnépesebb az országban. A lakosok főfoglalalossága a kézművesség, szőlő- s földművelés és kereskedés. Szőlőhegye kedves ízű bort terem, lakosai különösen sok pokróczot, durva posztót, kostököt, bőrt és czipőt készítenek. Nevezetes itt b. Orczy család könyvtára, fegyver s régiség gyűjteménye, országos s hetivásárai nagy fontosságúak. Hatvan m. v. a Pest-debreczeni országúiban. Vámhídja van a Zagyván. Hajdani kis vára nem megvetendő erősség volt. De leginkább nevezetessé teszi Hatvant az 1524-ben itt tartott lármas országgyűlés, mellyben a Rendek Báthoryt hivatalából kimozdítván, helyette Verböczy Istvánt választották. Pásztó m. v., apátsága a zirczivol és pilisivel yan összekötve. Pata m. v., Gyöngyöstől nyugotra 1³/₄ mf. Van egy ásványos vize, mellyel a vidékiek lábfájás s köszvény ellen sikerrel használnak. C s á n y f. különösen híres görögdinnyét termeszt, melly a hevesi után legjobbnak tartatik az országban. Gyöngyös Sár, f. szőlőhegye a viszontaihoz hasonló jó bort termeszt. Nevezetes ezen hely régi apáturságárai, a minthogy egy dombon valamely monostor maradványát most is szemlélhetni. Látható itt továbbá Aba Sámuel király sírboltja egy kősziklába vágva. S o l y m o s f. erdeje roppant kiterjedésű. Lakosai faeszközöket, lapátot, villát, ekéket stb. készítenek s velők kereskednek. A dült fákból az egrí érsek itt egy jeles hamuzsir főzőintézetet tart, melly évenként 5000 mázsát állít elő. Tarján f. megboldogult b. Brundern József által kősziklába vágatott több szakaszú híres pinczével, mellyben 15,600 akó bor könnyen elfér.

2. *A tárnái járásban:* Eger, igen régi és nevezetes érseki város, Pesthez 14 mfre, szőlőhegyekkel bekerített völgyben, az Eger vize mellett, melly a várost két részre hasítja. Ezen városnak a sok és pompás templomok, épületek szép tekintetet adnának, de utszái egykettőt kivéve, keskenyek, csavargósok, hanem nagyobb részt kövezettek. Nevezetesebb épületei: a pompás ízlésű új főegyház ; a két emeletes érseki lyceum, mellyben könyvnyomó inté-

zet, csillagász torony is találtak az atyaérek és a kanonok urak laka, az irgalmas barátok temploma egy régi török toronnyal; gazdag ékességű görög szentegyház; a cistercita rend újabb időben átalakított zárdája, egy gymnasiummal; végre a vármegyeház, hol a megyei gyűlések tartatnak. Van itt továbbá egy jó karban tartott polgári ispotály, szegények intézete 41,000 frt tőkével; az Eger vize mellett két meleg fürdő. A népesség 18,675 főre megyen, kik főkép szőlőművelésből, kézművességről és kereskedésből élnek. A kézművesek közt különös említést érdemelnek a tímárok. Van itt egy bőr- egy gyapot- és gyapjú kelme gyár is. Az egeri vörös bor mind kellemes ízére, mind tartósságára nézve, a budaival vetekedik. Legnevezetesebb bora terem az Egyed hegyén, s az ugyanitt termő szömörcseről a megye leírásánál emlékeztünk. Heves m. v., sok és igen híres görögdinnyét természet, mit legjobbnak tartanak az országban. *V e r p e l é t m. v.*, dohányja füstölni felette becses és kapós, *A l- D e b r ő f.*, dohányja legjobbnak tartatik az országban. *Kompolt f.*, sok lovat tart, s az uraság gr. Károlyi György jeles juhtenyésztést űz. Feje egy urodalomnak. Vezekény f., némelly írók úgy vélekednek, mintha itt történt volna a törökökkel azon ütközet, mellyben a 4 testvér Eszterházy elesett; de ezek Barsvármegyében Nagyvezekénynél estek el, s ott áll emlékükre maiglan is egy oszlop. *V i s o n t a f.*, Gyöngyöshez keletre 1 órányira. Főgazdasága igen híres vörös bort termő szőlőhegyében áll, mellynek termésit a burgundiával tökéletesen azon jóságúnak tartják. *V i s z n e k f.*, igen sok aprómarhát tenyészt, mellyel nagy kereskedést tiz Pesten.

3. *Tiszai járásban:* *C z i b a k h ó z a m. v.*, 2300 l. az erdélyi országúiban, a Tisza balpartján, mellyen 1834 óta derék fahíd viszen keresztül. Tiszafüred m. v., közel a Tiszához, mellyen itt szinte fahíd áll. 4908 lakossal, kiknél a szarvasmarha-, juhsertésenyésztés virágjában van, jövedelmes halászatot űznek s híres magyar nyergeket csinálnak, úgy hogy 1819-ben a porosz király innen két nyereggyártó legényt is vitetett Berlinbe. Török szent Miklós m. v., egy csekély dombokkal változó rónaségon, a Tiszától Y_2 órányira, annak balpartján 8037 l. kik közt 125 kézműves is találtak. Határának kiterjedése 24,700 hold, s e gazdagon terem mindent, kivévén a burgonyát és a rozst, melly nem is vettetik. Dohánya sok és szerfelett erős. Van itt egy kisedovó intézet, takarékos magtár, két kórház, olvasótársulat. Régi Balasz. Miklós nevét a törökök kiűzetése után cserélte föl. A régi török vár sánczai itt ma is láthatók. A volt török várban van épülve a kath. templom, s tornya épen a törökmecset alapján áll. Poroszló

m. v., a debreczeni országtútban 4108 . cs. kir. sóházzal. A Tiszában sok halat fog. Szolnok m. v., a Tisza jobbpartján, hol a Zagyva bele ömlik. Pestről 11^{1/2} mfre 10,886 I. kik a mesterségeket és kereskedést szorgalommal űzik. Van itt egy álló bid a Tiszán, nagy sóraktár, honnan a Mármarosból ide szállított só Pestre s más vidékekre hordatik; nagy szálderkeskedés, sok hajómalom a Tiszán. Piacza gabonára, kivált gyümölcsre igen nevezetes; mert a tiszahátiak kormos almájokat s egyéb gyümölcsöket hajókra s talpakra rakván, évenként több százan itt állapodnak meg, s innen szokta magát ezzel ellátni a vidéki közönség. Nézést érdemiének a régi szolnoki vár maradványai s bástyái a Tisza és Zagyva parton. M e z ö - T u r m. v., a Berettyó partján, mely a várost félkörben körül folyja, ugyanazon vámoshiddal. Lakosainak száma 16,150 l., kik közt 428 kézműves, ezek közt pedig igen sok korsós találatik, kik a híres túri korsót s mindenféle fekete cserépedényt nagy bőrségben készítenek, s ezt Debreczenbe, Pestre is elhordják. Határának kiterjedése 75,408n/100 hold, lelkes gazda van 818, kik a szarvasmarha-, sertés-, főképp pedig a juhtenyésztést szorgalommal űzik, 8 híres sejtjükkel messzebb vidékekre is kereskednek. Ven itt a reformátusoknak egy jó karban álló gymnasiumok. Egyébiránt a város két részből, felsőből és alsóból áll, mindenik felét bírván a határ kiterjedésnek. A felső részben már az úrbéri szabályozás s váltság is tökéletességre ment, de az alsó sem maradand el felétől, s ezen dolgozik. Országos-vásárai, kivált szarvasmarhára nézve országszerte híresek. A b á d f. Nevezetessé teszi Lejeunne testvérek serfŐző intézete és szeszgyára, mellyben a 4 viz húzó gép különös szerkezete miatt nézésre méltó. Földvár f., a Tiszához közel, annak bal partján, mellynek árjaitól sokat szenved, 4000 l. kik közül 61 egész telket bíró jobbágyság magát megváltotta, sok lovat tenyészt. Tisza-Nana f., szép szarvasmarhát nevel. Feje egy urodalomnak, mellybez még Sárád, Halászi, Köre, Kömlő (Zsértz Borsodban), helységek is tartoznak, mellynek több közbirtokosok közt főbirtokosa a szathmári püspök. Van itt igen derék praefectualisbdz, és egy kórház. Boff, f., a Tisza balpartján, juhot, marhát, lovat, sertést felesen tart. Van egy szivargyára, malmai mesterséges készületűek. V ezseny, f., a Tisza jobb partján egy révvel. Van 80 halásza és gazdag kecsge halászatja.

4. *Mátrai járásban:* P é t e r v á s á r a m. v., gr. Keglevich Gábor úr derék kastélyával. Párád, magyar falu egy felette szép regényes vidéken, a Mátra megett, egy völgyben, Egerhez nyugotra 4, Gyöngyöshez északra 2 mfre. Van egy nevezetes üveghutája, melly évenként 65000 vft áru, vagyis 2000 schok üveget készít,

különös pontossággal csinálja az orvosi, vegyész és gyógyszeri használatokra szolgáló üvegeket. Van továbbá itt egy timsógyár. De legnagyobb nevezetessége háromféle, u. m. timsós, kénsavas, és vastartalmú ásványos forrásaiban és fürdő intézetében áll. A timsós fürdő Párádtól keletre, a órányira egy meglehetősen széles gyönyörű völgyben fekszik, 25 lakszoba, 10 fürdő és 2 gőzfürdőből álló emeletes épülettel van felkészítve. Hasznai tapasztaltainak: a makacs kőszvénynek csaknem minden alakjában, szélütésben, megrögzött csúzos (rheumaticus) és ebagás (rachiticus) bajokban, sömörbeu, vérfolyásokban, a nemző részek tehetetlenségiben, különösen az anyaméh gyengeségeiben, gyuladós nélkül járó makacs folyadékokban, fehér folyásban, (icizamodás és csonttörés után támadt bajokban, mindenféle petyhedt fekélyekben. Újabb próbatételek után, ezen víz, gőzfürdő gyanánt használva, a görvély kórnak (Skrófel) számtalan elágazásaiban csudatevő hatását több izbeu kimutatták. Keletre Párádtól szinte $\frac{1}{2}$ órányira egy szőkébb völgyben, a második gyógyintézetre akad a vendég. E völgyben 3 érezforrás fakad. Két kénkőves savanyúvíz és egy harmadik bővebb forrás, mellynek vize melegítve használtatik fürdésre. Ennek szomszédságában van egy épület, melyben 30 nagyobb, 18 kisebb lak, 8 fürdőszoba, tágas ebédlő s mulatóterem találtatik. A két első forrásnak vizéből évenként sok ezer palaczkkal elhordnak, s ha ezek jól becsináltak; akkor a víz sokáig megtartja erejét, s kénkőves szagát, különben mindkettőt hamar elveszti. Használ a vak és folyó aranyérben, máj és lépduulásbau, csuzban, kőszvényben, gyomor-görcsben, első időszakbeli tüdővészen, makacs főfájásban, idült sárgaságban, főnyen bántalmaiban. Van még itt egy igen gazdag forrású kellemes italu savanyúvíz, melyet a tiszta gyengeségből származott senyekben, makacs folyadékokban, vérfolyásban, születési bennulásokbau, görcsös betegségekben, kőszvényben, idült ideg betegségekben, gyomor gyengeségeiben sokan meglepő sikerrel használtak. Sirok f., felette északkeletre egy magas kősziklán van régi pusztá vára, melyet Országit Kristóf építtetett 1562-ben. Szék f.. Van egy kősziklából fakadó sóstartalmú forrása, nevezetes kőbányája, mellyből zöld, vörös és sárga színű köveket ásnak.

26. Borsod vármegye.

1. *Fekvése.* Borsodvármegyét határozzák északról Torna, Gömör; nyugotról Gömör, Heves; délről Heves; keletről Abauj, Zemplén, Szabolcs vármegye; Zempléntől a

Hernád, Szabolcstól a Tisza vize választván el. Kiterjedése 65525 □ mf. Mívelés alatti földje 698,875 hold, melléből 241,328 h. szántóföld, 44,899 li. rét, 25,262 h. szőlő, 5300 h. kert, 250,939 h. erdő, 131,147 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Borsodot a természet nemcsak kies, egészséges levegővel, hajoló tájékokkal, hanem mindenféle kincsekkel is bőven megáldotta, úgy hogy kevés kivétellel itt mindazt fellelhet találni, a mit Magyarország nagyban mutathat. A megyének % részét lapályos síkság teszi, 3/* részét pedig dombos és hegyes tájak foglalják el. A föld minősége a lapályon fekete agyag, itt-ott székes, vagy iszapos területekkel keverve, a hegyek közt kemény sárgás fekete agyag, melly már nehezebb inivelésű, de azért jó megmunkálás mellett tiztabuzát is terem, a Sajó és Bodva gyönyörű tágas völgyeiben legtöbb a porhanyós kerti föld, melly mindennemű gabonát gazdag uzsorával térít vissza, s azért a megye első osztályú határai többnyire itt vaunak. A szendrői járás sok helyt kövecses és terméketlen, de itt is sok helyeken találatnak jó földek is, különben pedig roppant erdőségei pótolják a hiányt. A megyebeli hegyek részint a Cserhátnak, részint a nyitrai begysornak ágazatai. A Cserhát Nógrádból jön által, s Hámornál két felé válván, léteit ad a természeti szépségéről híres diós-győri völgynek, két szárnyai pedig északról a Sajó, délről az Eger vizei felé lapulnak el. Nevezetes helyek ezen hegysorban. a magas, vadakkal bővelkedő Osztra Varbó mellett, és a kösziklás különös alkotáeu N y á r l y í k Visuyónál. Barlang találatik a diós-győri völgyben, Apátfal vénái és Cserépfalunál. A nyitrai hegysor két helyen jön be a megyébe, t. i. egyik ágával Gömorből, másik ágával Szepcsen keresztül, Abaujvármegyéből, s a két ág képezi a hajoló és termékeny Bodva völgyet. — A Tisza Szederkényen felül lép a megye határára, mellynek délkeleti részét 4 infnyi távolságra mosza, de csak jobb partjával; mert a hal Szabolcshoz tartozik. Kígyózdó tekervényes folyása s alacson partjai okozzák a gyakori áradásokat, ezek pedig a messzire terjedő ingoványos helyeket. A Sajó Gömörből hömpölyög által, s elébb keletnek majd délnek folydogálván, s a Bodva és Hernád vizeivel egyesülvén, 8 mfnyi menetele után, Órösön túl, a a Tiszába szakad. Völgye ennek különösen szép és termékeny, kivált Kaza, sz. Péter körül valóban regényes; e-

gyébiránt hirtelen áradásaival nem ritkán tetemes károkat okoz. A Bodva Tornából siet be, s délnek vevén útját, egy szinte gyönyörű, termékeny völgyet nedvesít, s 3 m. fnyi folyása után, sz. Péterén alól a Sajóba vegyül. Az Eger vize csaknem 6 mfre Heves és Borsodvármegyék közt foly, s Valkón alól a Tisza nyeli el. Patakjai közül különös említést érdemel a Héj ő patakja, mely a tapolczai hévviz völgyéből jövén, soha be nem fagy, és gyárákra igen alkalmas.

3. *Termékei.* Ha a József császár által küldött választmánynak hitelt adunk: úgy Borsodban, nevezetesen Miskolcz körül teremne a legnehezebb, legsikeresebb tisztabúza egész hazánkban, mellynek jóságát, szépségét egyébiránt a miskolczi híres kenyérsütőnek s pékek eléggé bizonyítják. Kétszeres, rozs, árpa, zab mindenütt bőven természetlik. Kereskedési növények közül a kender és dohány főszerepet játszanak, s az utóbbi főképen a déli részen van divatban, valamint a kertészségben Szirma minden más helységet felülmúl, s ennek nagy fejt kemény káposztája leginkább kerestetik. A meleg és szelíd éghajlat igen kedvező a gyümölcsfáknak, s innen gyümölcs bőséggel találhatik, ámbár termesztésére, nemesítésére a lakosok felette kevés szorgalmat fordítanak. Különösen szép és sok gyümölcsöt adnak el Diós-Győr és Kis-Győr helységei, hol egyszersmind legnemesebb barack és mondolafák lepik el a szőlőhegyeket. Borsodnak 25,262 holdra terjedő ez ölö s kér t ei b en nagy kincs fekszik. Legkiterjedtebb szőlőhegye van Miskolcznak magának, hol 1424 pinczénél több találhatik. A miskolczi bor színére fejt, továbbá kedves italu, szeszes, s csak közepszerű jó esztendőkbén is felette erős, e mellett állandó; mire a hideg és száraz pinczék nem keveset tesznek. Szinte becses első osztálybeli fejt asztali borok teremnek: Sz.-Péterén, Csabán, Görömbölyön, S.-Kereszturon, Nyéken, Geszten, (hol néha aszút is csinálnak, mint Miskolczon) Kazán stb. Vörösbor csak Eger tájékán szüretik, s itt a noszvalyit, ostorosit, kis-tallyait, méltán az egridhez hasonlíthatjuk. Az erdők 250,939 holdat borítván el, fában mindenütt bőség van, kivevén a délkeleti róna tájékat, hol az ebbeli szükségét nád és szalma pótolja. A megyének délkeleti részén, a Tisza mellett, nagy kiterjedésű legelők és rétek lévén; itt sok és szép szarvasmarha tenyészte-

tik; lovat is sokat nevelnek, kivált a nemes helységek. A szirma-besenyői nemesvérű lótenyésztés említést érdemel. A birkatartás egész megyében közönséges lett, s a fajnemesítés mindinkább örvedetesebb gyarapodást nyer. Végre a roppant bikkes, tölgyes erdők makkot bőven adván, a sertésenyésztésben szinte nevezetes kincse fekszik Borsodnak. Réz van Rudóbányán, Telekesen; Vas, Diós-Győr, Uppony, Tapolcsány, Neke-seny körül, s más helységekben; p á l ak ó Kis-Győrött és Visnyón. Ez igen híres, s házfedélre egész Pestig, Poson-ig elhordatik. Kőszén találtak: Diós - Győrnél, Ma-lyinkánál, Szilvásnál, Ozdnál, Királyénál, Czenternél, Sajó-németinél, továbbá Várkony, Nádasd, Arló, Paraszna hely-ségeknél. Po rezei lán agyag legjobb van a tapolczai meleg földő völgyében; innen hordja Miskolcz, Telkibá-nya és Apátfalva is. Ásványvizek vannak: Csabai Ta-polcza, Csernely, Kács, Tapolcsán helységekben; ezek közt leghíresebb a tapolczai, hol földő intézet is van.

4. *Népesség.* Borsod népessége 199,135 lelket szám-lál, kik laknak 1 szabadalmas koronái, 9 mezővárosban, 171 faluban és 26 népes pusztán. Esik egy □ mfre 3063 1. E megye szinte a legtisztább magyarok közül való, jelesen 178,813 magyar mellett, lakik itt 3815 tót, 1090 német, 5668 orosz, 181 görög, 9568 zsidó. Vallásukra nézve a rom. kath. 53 anyaszentegyházban 77027 lelket számlál-nak. Főpapjok az egri érsek. A görög katolikusok 12,402 lélekkel 12 szentegyházat bírnak és az eperjesi püspök által igazgattatnak. Az evang. lutheránusok száma 4499 és 3 anyaegyházaik, u. m. Miskolczon, Sajó-Kazán és Arnó-ton, a tiszáninzeni és túli egyház kerülethez tartoznak. A reformátusok 94 gyülekezetben 95,458 lélekkel a tizsa-melléki egyházkerülethez kapcsolvák. Nem egyes, görö-göknek egy templomjok van Miskolczon, számok 181. Zsidók száma 9568.

5. *Ipar és kereskedés.* A borsodi köznép szorgalmát általában véve, dicsérni nem lehet, sőt az alsó osztálybeliek közt sok korhel, erkölcstelen ember találtak v a mint ezt a számos fenyítő perek is bőven bizonyítják. Mindenféle és számos kézműves lakik Miskolczon s Diós-Győrben. A rakaczaszendiek, szalonaiak, s más körül-belül fekvő hely-ségek bikkfából tálat, kanalat, kereket, szóval mindennemű faedényt s eszközt; a diós-győriek pedig borkulacsot ké-

szítenek, s ezeket messze földre elhordják. Végre a palóczasszonyok sok vásznat szőnek. Fekete s olajszin kőedénygyár van Szilváson; fejér kőedénygyár Apálfalvávi. Miskolczon; boríték (founier) gyár Diós-Győrött; szalajgyár: Szendrőn, Dédesen; keményítő és burnót (tobák) gyár Miskolczon; végre egy nagy czukorgyára van Szász-Coburg herczegnek Edelényben, mely eddig legnagyobb a magyarországiak közt; évenként 3000 mázsa czukrot készít P a p i r o s m a l o m van: Mihályiban, Dédesen, Apátfalván, Diés-tíyörrién, mely utolsó különösen jó készítményt szolgáltat. Üveghuta van: Visnyón, és a diós-győri határban. Vas hámor: Dédesen, Tapolczán, Ozdon, Szilváson, Diós-Győrben; Szilváson híres öntöttvas; Diós-Győrött hazánkban legjobb aczél készíttetik; Borsodot a természet kimerithetlen kincsekkel ajándékozván meg: ennél fogva felesleges javaiból másoknak is bőven juttathat. F ő k e r e s k e d é s i czikkek: a gabona, bor, gyapjú, sertés, és rongy; mely utóbbiból évenként mintegy 15,000 mázsa adatik el. A kereskedés gyiilponlja Miskolcz, melynek mind heti, mind országosvásárai a legnevezetesebbek közé tartoznak. Egyébiránt az egész kereskedés, zsidók s görögök kezeiben van. Országutat e megyének a legjobbak közé tartoznak hazánkban.

6. *Jobbágytelkek és adó.* Egész telkes jobbágy bír itt első osztályban 26, második 28, harmadikban 30, negyedikben 32 hold szántó földet. Rétekből első osztályban 8, másodikban 10, harmadikban 12 embervágót, llyen egész jobbágytelek találtatik 3232. Az 1828·diki országos összeírás szerint, az adó alatti föld mennyisége 153,764 hold. Portája a megyének, mely után hadi adója kivettetik: 84.

7. *Nemesség és urodalmak.* Borsodvármegyének nemessége 35,425 főre megyen, és így legtöbb az országban. Urodaimai közül, a diós-győrit bírja a királyi korona; ó n o d i t gr. Erdődy, szirma-bessenyőn gr. Szirmay nemzetség; cserépváraljit és e d e l é n y i t Szász-Cóburg hg.; s z i l v á s i t és s a j ó v á r o s i t gr. Keglevich; szendrőit kevés kivétellel a Csáky gr. család. Ezeken kívül mind a főpapság, mind a mágnások és nemesek sokat bírnak itt.

8. *Felosztása.* Eloszlik 4 főbírói járásra, u. m. I. miskolczi, 2. egri, 3. sz. -péteri, 4. szendrői járás. Gyűléseit tartja Miskolczon.

Nevezetesebb helyek.

1. *Miskolci járásban.* Csáth, m. v. 5685 1. Diós-Győr, m. v. 3956 I., a természeti szépségéről híres diósgyőri völgyben. Miskolcihoz nyugotra 1 m. fr. régi váromladdal, mely Erzsébet és leánya Mária királyné kedves laka, s nagy királyunk, Mátyásnak mulatóhelye volt. Lakosai közt számos kézműves találatik, megemlítendő különösen a sok borkulacs, mellyet itt készítenek. Szőlőhegye nagyon becses, s állandó bort terem; gyümölcse bőséggel; rengeteg erdejében nagy vadak is tanyáznak. A Bikkhegynek északi oldalán van ásványos forrása és fordóintézete, meltynek közelében a régi kir. fordó nyomai most is szemlélhetők. A Szinva patakján levő papírmalma igen szép portékát készít. Van egy boríték (founier) gyára, mely Pestre is dolgozik. Továbbá ugyancsak a diósgyőri határban esnek Alsó- és Felső Hámor, Ó- és Ujhuta telepek: a két első vasbámoraiban legjobb aczelt készit Magyarországon. A két utóbbit üvegputája teszi nevezetessé. M i s k o l c z, népes és nevezetes szabadalmas koronái város, Pesthez 18, Debreczenhez 10, Kassához 10¹/₄ m. fre a diósgyőri kies völgy keleti szélén. Utszái tágosak s rendesek, s újabb idő óta a főbbek következtek, s éjjeli lámpákkal is elvannak látva, s kivált az Újvárosban csinos épületeket mutatnak. Piaeza keltő van; egyik az ó-, másik az újvárosban; amott a belí vásárok; itt az országosak tartatnak. Van itt egy reform. lyceum és egy kath., s ágostai gymnasium; egy állandó magyar színház, részvények utján most épül. Szép és nagy vármegyeház, hol a népes megyei gyűlések tartatnak. Népesége a városnak 30,148 1. Legfőbb foglalatosságuk a bortermesztés avval való kereskedés, szőlőhegye 1275 holdra terjed; továbbá mindenféle kézimesterség üzése s földmívelés van itt egy fejer köedénygyár, egy keményítő és híres brnótgyár, 1213 kézművesei közt legtöbb a csizmadia. Hetivásárai gabonára nézve felette nagy fontosságúak; búzája, kenyere híres. Ónod, m. v. Itt veretett meg IV. Béla a mongoloktól, kimondhatatlan veszedelmére hazánknak; itt jutottak tönkre a törökök 1582-ben; itt tartotta 1707-ben II. Rákóczy Ferencz azon országgyűlést, mellyben Kakovszky Menyhért a gyűlés szeme láttára összevagdaltatott, Okolicsányi Kristóf megsebesítettett, Turócz pedig a vármegyék sorából kitöröltetett. Szirma-Bessenyő, gr. Szirmay kastélyával s gyönyörű kertével. Csaba, f. Miskolcztól ¹/₂ órányira 3088 1., kik közt 1280 zsidó találatik. Felette sok mézárszéke van. T i s z a T a r j á n, f. van szép gazdasága; országos vásárokat

is tart. Z s o l c z a, f. b. Vay szép kastélyával. T a p o l c z a, puszta Miskolczboz délnyugoton 1 m. fre, egy kies bájoló vidéken ásványosvizéről nevezetes, mellynek völgyében legjobb porcellán agyag találtatik a megyében, innen hordja: Miskolcz, Telki-Bánya és Apátfalva.

2. *Egri járásban.* Mező-Keresztes, m. v. 4320 l., 11,597 holdra menő igen termékeny határral. Mező-Köves d, m. v., Miskolcztól délre 5 m. f. a pesti országutban. 6904 l., kik közt csak 47 kézműves találtatik. Házai, kivált az országút mellett csinosak, zsidelyesek, kitűnök köztök a díszes városháza, derék vendégfogadó, postaház és lovagkaszánya. Határa 14,990 holdat foglal, mellyet 1784 óta a kamarától örök szerződés mellett szabadon bír. Cserépfalu, f., földeit már tagosította; roppant erdeje 8000 holdat foglal; kőbányája jó épületkövet szolgáltat; mcszet is éget. Hegyeiben van 2 barlang, s több kisebb üreg, a Hór völgye oldalán pedig borzasztó magányban meredek sziklacsucson, Odor, várának nevezett régi váromladék látható. Cserépváralja, f. egy szűk völgyben, Sz.-Cóburg hg kastélyával, s egy régi váromladékkal. Tibold-Darócz, f. több kastélyai közül legnevezetesebb a Majthényi uraságé, melly a bécsi Theseus templom alakjára épült. Ernőd, f. Fáy uraság kastélyával. Geszt, f. szőlőhegye igen jó fejr bort terem, úgy hogy aszút is szoktak csinálni. Egy dombon láthatni itt egy régi vár omladékait, melly a köznéptől Léányvárnak nevezetik. Kis-Győr, f. igen sok és híres gyümölcsöt termeszt. Határában p á l a k ő találtatik. Kacs, f. van kőbányája, mészégetése, lágymeleg ásványosvize. Határában láthatni egy régi várromot, mellynek építését sokan még Árpádnak tulajdonítják. Ő ajándékozta e helyet Eurs vezérnek, s a helység szentegyháza oldalában egy kőtáblán ma is e szavak olvashatók: *Dux Eurs Deo suo.* N o s z v a j, f. Almásy uraság kastélyával. Szőlőhegye híres erős vörös bort terem. Mező-Nyárad, falu, Majthényi uraság derék kastélyával. Kis-T á l l y a, f. lakosai sok dohányt, gyümölcsöt, dinnyét természetnek, s azt Egerbe hordják. Felső-Tárkány, falun alól állott hajdan egy pompás Fuor contrasti nevű mulatókastély. Van itt kő-, márványbánya, mészégetés, fűrészmalom 10.787 hold terjedő rengeteg erdő. Leányfalva, puszta határában találtatik valami lágymeleg s felelte gazdag forrás, úgy hogy kifolyásához közel egy, s folytában 12 vízi malmot forgat.

3. *Szentpéteri járásban.* Apátfalva, m. v. Van papirosmalma, fejr köcedénygyára, Bélakőhegynek tövében, 3 soha be nem fagyó forrásban, ásványos vize s fődője. Uyanitt van egy bar-

lángja: Hajdan „Trium fontium de Beel“ név alatt apátsága volt. Sz.-Péter, m. v. a Sajó mellett 3933 lakossal, kik közt 786 zsidó is találtak. Határának kiterjedése 5048 h. s nagy szőlő-hegyén igen becses fehér bort termeszt. A r l ó, f., kőszénbányával, 6164 holdas erdejében sok sertést hizlal. Cz enter, f. kőszénbányával. D é d e s, f. van papirosmalma s vashámora. Határában egy régi vár romjai szemlélhetek. K a z i n c z, f. régi vár omladékát mutatja. Nádas d, Ózd és Parasznya, f. határaikban kőszén s Ó z d o n vashámor találtak. S i H v á s, f. vashámoraiban igen becses, kivált öntött vasárkat készít. Van egy fekete s olajszerű kőedénygyára. V i s u y ó, f. üveghutával. Határában igen híres pálakő ásatik, mellyel fedélre, Egerbe, Pestre s meszebb is hordanak.

4. *Szénáról járásban* E d e l é n y, m. v. hg Coburg szép kastélyával s igen gyönyörű kertével, a Bodva kies völgyében. Legnagyobb czukorgyóra van az országban, melly évenként 3000 mázsa czukrot készít. S z e n d r ö, m. v. gr. Csáky kastélyával. Lakosai dohányt természetnek, s különféle mesterségeket űznek. Borsod,!, hajdani várának, mellytŐP az egész megye nevét vette, csak kevés nyomait láthatni. S a j ó-K a z a, nevezetes magyar helység, a Sajó mellett 14361., kik közt sok a kézműves, s majd minden háznál van szövőszék. Onga, f. Aszaló helyeit Borsodhoz tartoznék, de törvényesen becikkelyezve nincsen. R u d ó b á n y a, falu, hajdan bányahelység volt, s hegyeiben réz találtak. Szalonna, falu, sok faeszközöket készít, s azokat az alföldre hordja. S a j ó-Vámos, f. gr. Keglevich szép kastyélyával. nagy juhtenyésztéssel. Feje egy urodalomnak.

27. Gömör és Kis-Hont egyesült vármegyék.

1 *Fekvése.* Határa Gömörvármegyének északról Liptó, Szepes; keletről Torna, Borsod; délről Borsod, Nógrád, s egy kis részben Heves; nyugotról Nógrád, Zólyom vármegyék. Kiterjedése 784,327 hold, s ebből 349,638 h. szántóföld, 39,283 h. rét, 2,568 h. szőlő. 11,453 h. kert. 315,414 h. erdő, 65,971 h.. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Gömörvármegyét egész hegyesnek, vagy legalább dombosnak mondhatni. Az északi részen tulajdonképen való rónaság csak Berzété, Kraszna-Horka és Rozsnyó közt van; a déli részen mind a Sajónak, mind a Kímának széles völgyei vannak. Mi a

föld minőségét illeti; ez északon a Király hegye körül Sumjaczon, Telgarlon, Vernárton köves, hideg, s olly sovány, hogy csak zabot és pohánkát terem; már a többi garanvölgyi helységeknek valamivel jobb föld jutott; mert itt rozstot is vetnek; a Garanvölgyétől lefelé, mintegy a vármegye közepéig, többnyire veres agyagos a föld, melly tisztabuzát is megterem ugyan, de általában mindenféle gabonát csak középszerűen. Végre a Sajó és Rima tágas völgyeiben fekete kerti és iszap földet találni, melly mindenemű gabonát, kerti véleményt, főzeléket, gazdag uzsorával térít vissza. Éghajlata mérsékleti, mivel a meleg déli szelek a Sajó, Rima, Balogh völgyein könnyen feljuthatnak; ellenben a hideg északi szeleket a magas Királyhegye, Pozsáló s más több hegyek feltartóztatják; de egyszerűs mind itt a levegőben gyakori változásokat, zivatarokat okoznak. Különben a levegő, általában véve, inkább száraz, mint nedves. A gömöri hegyeket 4 főlánczra lehet osztani. Első az, melly a Garan és Gölnitz partjain majd keletnek, majd délnek húzódik. Ezek a megyében legmagasabbak s ásványokkal teljeseek. A második hegyláncz a Cseremosznya vizétől indul ki, s gazdag bányáiról (különösen a Z e l e z n i k begye) nevezetes. A harmadik hegyláncz az említett második begysortól délfelé ágadzik el, s csak alacsonyabb mészköves begyekből s dombokból áll. itt számos barlangok találtnak; ilyen a világszerte híres B^radla Aggteleknél, azután a pelsóczi stb. A negyedik hegyláncz a Mátrának ágazatja, s magasságával eléri a második osztálybeli hegyeket. Legmagasabb hegy egész megyében a Király hegy, t. i. 5000 lábnyi, s ennek vidéke egész országban legfelemlkedettebb. Éhből erednek Gömörnek nevezetesebb folyói. A H e r n á d északi oldalán ered a nevezett begynek, Hranovniczánál Szepesije megy által, s a Sajóval egyesülve, Zemplén vármegyében ömlik a Tiszába. A G ö l n i c z szinte a Ki: alyhegyéből fakad, s a Pozsáló tövénél Gömörvármegyét elhagyván, Szepesbe hömpölyög ál. A Garan forrásai a Királybegyében vannak, s a megyében magában 40 patakot vevén fel, mint hajókázható víz tér át Zólyomba. A S a j ó ugyancsak a Királyhegyéből Dobsinánál ered, s a felső sajói, cselneki, jolsvai fokon kívül, Borsod vármegyéig közvetlenül 56, közvetőleg pedig 500 patakkal öregbedik. Ezt ősszel és tavasszal hajózhatóvá lehet termi. A Rima három főágból

(tiszolczi, kokovai, klenóczi) gyűl össze, s a Gortvával, Macskáspatakkal, Baloggal egyesülvén, Velkenye és Sajópüspöki közt, a Sajóba merül. Végre említendő a Dráz a s pataka, melly Rosnyót keresztül folyván, sok kallót és malmot forgat, s az iparra nézve különösen fontos víz.

3. *Termékei.* Igen szép és sok tiszta búza terem a putnoki, kövecses», rimaszécsi, jánosi, rimaszombati gazdag térségeken. A hegyes vidékeken lakó tótok huzat keveset, hanem e helyett rozstot természetnek: de a Királyhegye körül ez is ritkaság, meri itt főlermesztmény apóba n k a. Vetnek továbbá árpát, z a b o t, k ö l e s l, s a putnoki s serkei járásokban sok kukoriczát. A burgonya termesztés mindinkább kezd terjedni, pohánka főkép a rosnyói völgyben van divatban, egész fel Dobsináig s a Garan mellékéig. Lenését, borsót a csetneki jolsvai, balogi; káposztát a Sajó völgyében természetnek legtöbbet. Spárga az osgyáni mezőkön vadon nő. A putnoki és serkei járásokban vastagabb, szebb s magasabb a kender, mint az északi részeken; legjobbnak tartják a sirnonyil. Len leginkább a megye északi részén van szokásban, főkép Murány, Dnbsina Rosnyó körül. Dohányt több helyt ültetnek, s a csetneki, különösen pedig a dulhási és serkei kedves illatáért nagyon becsültetik. Széna a Sajó völgyében, kivált Gömör körül, nagy bőségben terem, úgyhogy Ratkő, Jolsva vidéke ide jár le téli takarmányt venni A Garanmelléke s Rimavölgyének északi tájéka, szénáját bajosan hordja ugyan le a magas hegyekről; de ellenben ezek igen zsíros, s tápláló füvekkel lévén megrakva, nyári legelőjük felette jó; annyira, hogy az itt készített sajt és túró méltán vetekedhetik mind a breznobányaival, mind a liptóival. A gyümölcsenyésztés Gömörben annyira elterjedt, hogy e tekintetben első megyének mondhatjuk hazánkban. Majd minden helységnek van itt tulajdon szilvás- vagy almáskerte; a jolsvai pomologiai társaság, külföldről hozatott eseresnye, alma, körte, kajszinbaraczk fajokkal ezen egész környéket gyümölcs paradicsommá varázsolta; a jolsvai, gömöri cseresnyés erdők ineglepőleg gyönyörködtetik az utazót. Felső-Kalósánál diófákból erdő iiltettetelt. A balogi völgyben már régóta szokásban van a szántóföldek mesgyéit gyümölcsfákkal ültetni be. Végre Sajó-Görnörön híres sárga dinjüket is természetnek. Bor legtöbb terem a putnoki és

serkei járásokban; sokkal kevesebb a kis-hontiban s rátkaiban; a felső járásban pedig: érellenül marad a szőlő-, flirt, ámbár Cselnek és Jolsva ebben sem akarna hátramaradói. Jó asztali borok a putrioki, ragályi, trisi, kelemért, hubai, zubogyi, uzapanyili, liajnácskői, zeherjei, balogi, ulsó-pokorági. Érd ő mindenütt bőséggel van, kivévén a belléri, csetneki, murányi urodalmakat, hol az a számos hámorok miatt meglehetősen kiritkult, s innen fabeli szükségüket kénytelenek a Cselény (Putnok és Aggtelek közti) erdejéből pótolni. A Garan mellékén szép fenyvesek vannak. A tiszafa hajdan Dobsina, Redova körül olly buján nőtt, hogy belőle két lábnyi vastag deszkátlehet metszeni; de most eltörpül s bokornak marad. A gömői földműves gazdaságában több ökröt tart, mint lovat, s innen a szarvasmarhatenyésztés nem megvetendő. Egyébiránt a felföldi tót borjúját gyakran levágja, de a kövér legelőkel bíró sajtó- s rimavölgyi magyar, ökörnek felneveli, s jármas barommal ő tartja az északi tótot. A lovak kicsinyek és nem elegendők, mivel itt aránylag igen sok a fuvaros. Legnagyobb lóvásár tartatik Rima-Szécsen és Rima-Szombaton. A juhtenyésztés főgazdasága a garan melléki vidéknek, s a felső kis-honti kerületnek. Itt számos ezer ember él juhtejből; ezenkívül a zsiros hegyi legelők miatt mind a túró, mind a sajt vetekedhetik a híres breznobányaival és liptóival. Különben a juhok durva szőrűek, s gyapjúikat vagy inaguk a parasztok, vagy a megyebeli posztósok dolgozzák fel. Kisebb nagyobb részben nemesített birkákat a földesurak tartanak. Legszebb és legszámosabb sertésnyájukat láthatsz a Cselény erdeje körül, a serkei járásban, s az osgyáni tölgyes erdőkben. A méhtenyésztés meglehetősen sikerrel üzetik, kivévén a hideg Garanmelléket; de a selvembogártartás említést alig érdemel. Vadállatokból özet, szarvast keveset láthatni, nyúl sincsen bőséggel, a farkasok gyakran meglátogatják a juhnyájukat, de a medvék a dopsinai és murányi erdőségekben is ritkaságok. A magyar helységek ludat nagy mennyiségben nevelnek s Rimaszécsen nevezetes kereskedés üzetik tollal s pehelylyel. — Gömör ásványokban gazdag megye. Főkincese a vasérczben van. Sehol egész Magyarországon nem ásatik olly sok és olly jó vas, mint itt, (ámbár némellyek a diósgyőrit jobbnak tartják). Réz van Felső-Sajón

Rosnyón és Berzétén, sok kobalt vagy d á r d a n y Dobsinán, ez itt á l a n y- vagy n i c k l érczcel vegyesen találattik, mellyet régebben használatlanul vetettek el, most pedig megtisztítva készítik belőle az ezüstöt pótoló pak-fongot. A vegyes érzeteknek egymástól való elválasztása, vagyis a tisztított álny (Nickel-Schwamm) készítése, igen nehéz; ez itt Dobsinán még csak kicsinyben próbálatott, hanem a bányák nickel termésit egy angol haszonbérig ki azt szepesi hámorában olvasztatja fel, részint pedig nyersen viteti Angliába. Dárdany találattik még Rosnyón, ugyanitt a nickl érez is; pizskolez Rosnyón, Betléren, Dobsinán; v i s m ű l h Dobsinán; b a r n a k ő Dobsinán, Betléren; egér k ő Dobsinán és Pólómén*, igen jó fazekas agyag IVfaschtineczen, Rosnyón; mész-kő egész hegyágazatokban; mész-tófa Tiszolczon. Ásványos vizek következő helyeken találattnak: Hajnásckő, Síd, Várgede, Po-csevicsze, Kisfalu, Szutort, Czakó, Rimabrezó, Tiszolcz, Szuha, Pongyelók, Maschtinecz, Jelen, Ratkó-Szuha, Telgárt, Rosnyó, Baracza, Királyi, Lévárt, Kun-Taplócza, Jolsva, Sumjacz, Polonka, Rónapatak, Osgyán, Kokava, Helpa, Nagy-Rőcze, Ochtina, Pogony.

4. *Népesség.* Gömörtnegyének népessége 186,388 lelket számlál, (a megyei összeírás, hiányai miatt, használhatlan. A kath. püspöki névtár szerint a népesség csak 175,000 Sélekre megy; de én a népesség kiszámításában minden vallásfelekezet saját összeírását használtam) kik laknak egy püspöki, 12 mezővárosban, 263 faluban és 40 népes pusztán. Esik 1 □ mfre 2452 l. N y e l v k ü l d n b s é g következő: magyar van 97,417, tót 81,750, német 2,519, orosz 4,702. A putnoki és serkei járást egészen magyarok lakják, a többi járásokban is feles számmal találattnak, sőt a tótok és németek nagyobb része szinte tud magyarul. Valláskülönbség szerint: a 64,386-ra menő rom. kath. 48 parochiáit a rosnyói püspök igazgatja. Görög kath öli kus ok száma 4702. Az evang. lutheránusok 55 anyaegyházban 75,601 lélekkel, a tiszáninneri és túli egyházkerület superintendensétől függnék. A reformátusok 41,699 lelket számlálnak, és 52 anyagyülekezetben a tiszamelléki egyházkerülethez kapcsolattak. Megjegyzést érdemel az, hogy itt a reformátusok közt vannak néhány helységek, hol az emberek maguk közt tótul beszélnek, p. Alsó- és Felső-Vályon stb. de az isteni tiszteletet magyarul hallgatják.

5. *Ipar és kereskedés.* A nemzeti ipart tekintve, Gömört bátran első magyar megyének tehetjük. Főiparczikkek a vas, cserépedény, üveg, bőr, posztó, gyolcs, papiros. Mind vásznat, mind gyolcsot sokat szönek a felső vidéki tótok, úgy hogy ezekért más megyéktől évenként mintegy 300,000 frt jön be. A mit a görögök helyben a falukban fel nem vásárolnak, az Rosnyón vagy Jolsváu adatik el. Rosnyón 23 gyolcs fej éritő van, kik 24—30,000 darab gyolcsot fejeritenek évenként. Papiros malom van, Rosnyón, Dohsinán, Ochtinán, Rokfalván, Murányon, Tiszolczon, Nadabulán, Kokaván kettő. Szlaboson. A szlabosi géppapirgyár az elsők közé tartozik hazánkban; ámbár sok akadállyal kell neki megküzdnie. Ez naponként 70 embert foglalkodtat, s évenként 3,500 mázsa különféle színű és minőségű géppapírt készít, 75,000 p.forint értékben. A rosnyóiban szalmából is próbáltak papírt készíteni és jó sikerrel. A Garanmelléke sok ezer deszkát, léczet, fenyőszálat ad el az alföldieknek. Főfavásár esik Jolsván. Közönséges és paraszt posztót csinálnak Rosnyón, (16 posztós) Jolsváu, N.-Rőczén, Tiszolczon, Rima-Szombaton, Ratkón s a körül belül fekvő helységekben. Klenócson, Nustyán, Rosnyón (200), Rimaszombatban (120 csapó) különösen sok gubát és lótakarókat készítenek, annyira, hogy ez utóbbit katonaság számára innen szokta venni az ó-budai, ruházttatásra ügyelő bizottság. Több helységekben maguk a parasztok szönek durva szűrposztót, s ez igen erős. Arosnyóiak Magyar- és Erdélyorezágbau összeveszik a nyers mézet (5000 mázsát évenként) s kitisztítván, ezzel ésviaszszal több száz ezeret forgató kereskedést üznek. Ugyanitt kaphatni az egész országban a legszebb és legjobb viaszgyertyákat. Rimaszombatban ö k ö r s z a r v b ó l híres csutorát, fülönfüggőt s gyűrűt készítenek. Részint fekete és vörös bőrt, részint pedig vastag talpbőrt nagy mennyiségben készítenek Jolsváu, Ratkón, Rosnyón, IV. Szlaboson, Lukovistyén, Babaluskáu, Papucson s más több helyeken. A rosnyói szabadalmas bőrgyár talpbőrei különösen említendők. A jolsvai völgyben Migleszen, Süvettén, Mikocsán, Naszraiban, Giczén, Liczén, Perlácson, s a kövi patak mellett Deresken, Lévárton csaknem mind fazekasok laknak; valamint szinte Zsaluzánban, Pongyelokon, Szukán, Cserencsen, Törjéken, Ralión, Szkároson. Egyébiránt

a kis-honti edény, téglá, cserép egész megyében legjobb s legdrágább. Rimaszombaton, Tamásfalván, Pongyelokon becses kályhák készíttetnek; kevésbbé Jolsván és Rosnyón. A perlaczi pipák eléggé ismeretesek. De nagyobb ügyeimet érdemel ezeknél a rozsnói és murányi kőedénygyár, mellyek szép fehér s virágokkal ékesített műveket készítenek. Üveghuta van Forgácsfalván, Kókván. A nyersvas az olvasztó hutákból kijöven, a megyében szerteséjljel nagy számmal találató hámorokban dolgoztatik fel. Legnevezetesebbek ezek közt Szász-Cóburg gothai f. herczeg vasgyárjai a Garan mentében: Pórhorellán, Vereskőn, inelly kettő tulajdon birtok; ezen kívül a dobsinai gyárt haszonbérben bírja. A garani vasgyáraknak készítménye a nyár szárazsága és tél keménysége szerint változik, minthogy csupán vízi erő használtatlak; lehet azonban egyre másra évenkénti készítményül felvenni 56 -65,000 mázsa nyers vasat, 10—11000 mázsa fekete mindenféle lemezt,²³— 25,000 mázsa rudvasat, 45,000 darab kaszát, harmadfél millió zsendelyseget, s 200 mázsa aczelt. A dobsinai haszonbérlett gyár évi készítménye 24,000 m. nyers vas, és 6000 in. rudvas. A garani gyárak egy évi készítményének értéke az áruk szerint változó ugyan, de fel mg 350—380,000 pftra; a dohsinaié pedig 80—90,000 pft. körül van. Nevezetes vasgyárak továbbá Betlérén gr. Nádasdy Tamásé, Oláhpatakán gr. Andrassy Károly örök. Hámos úr hámorai le egész Pelsőczig több helyeken vaunak, a rimabrezói, csetnekvölgyi unió vashámorai évenkint 50,000 mázsa termeléssel; a csetneki 35,000, tiszolezi 25,000 mázsát ad; s általában és összesen véve e megyében 250,000 m. különféle vas dolgoztatik évenkint. A murányi völgyben olly jó vaspléhet készíttetek, hogy a stájerországihoz hasonlít. A legszebb öntött vasművek Pórhorellán, Betlérén, Rima-Brezón és Oláhpatakán dolgoztatnak. Berzétén van egy rézműgyár, ugyanitt egy műmalom, fournieryár van Rosnyón. Gömörben mind a belső, mind a külső kereskedés igen élénk. A belső azért, mivel a felföldi tótok épen abban szűkölködnek, miben az alföldi magyarnak bősége van és viszont. így viszen le a felföld vasat és vasműveket, faeszközt, gyolcsot, posztót, bőrt, kész ruhákat, magyar csizmát, nyers termékekből egy kevés pohánkát, Lokovistyéről hagymát, Klenóczról mákot. Vészén pedig helyettük, zabon kívül, mindenféle gabonát,

főzeléket, dohányt, bort, vágó és igásmarhát, lovat, szénát, a Cselény erdejéből szenet. Legnevezetesebb gabonavásárok esnek: Rosnyón, Rimaszombaton, Jolsván; marhavásárok, az előbbi háromon kívül, még Putnokon, lóvásár Rima-Szécsen, hol ludtollal is fontos kereskedés űzetik. A mi a külső kereskedést illeti: a gömöriek Pestet és Debreczent leginkább megszokták látogatni. Debreczenben minden országos vásárkor több száz szekér megy le vassal, sajtárokkal, vedrekkal, s más faeszközökkel terhelve, s visszamenet raknak gabonát, szalonnát, bort. Utjai Gömörnek elég jók. A Sajó és Gömör vizeit könnyen hajózhatóvá lehetne tenni.

6. *Jobbágy telek és adó.* Egész telkes jobbágy bír itt első osztályban 24, másodikban 25, harmadikban 28, negyedikben 32 hold szántóföldet. Rétekből, hol sarju mindig kaszáltatik 8, hol ritkán 10, hol soha sem 12 embervágót. A kis-honti kerületben pedig bír első osztályban 18, másodikban 20, harmadikban 22 hold szántóföldet. Rétekből, hol sarját lehet kaszálni 6, hol nem lehet 8 embervágót. Hlyen egész jobbágy telek a két egyesült megyében 11285/g számláltatik. Az 1828-diki országos összeírás szerint az adó alatti föld mennyisége 136,861 hold. Portája a megyének 92.

7. *Nemesség és urodairnak.* Nemessége a megyének 16,448 főre megyen. Urodalmi közül a murányit és bologvár it bírja hg. Cóburg; a c s e t n e k i t, dérencsényit, ajnácskőit, osgyánit, rahóit, és serk i t többen osztották fel; a b e l l é r i t most szerzetté gr. IVádasdy Tamás; krasznahorkait gr. Andrássy György; berzéteit a Máriássy család; várgedeit a Rubin yi nemzetség; p u t η o k i t gr. Serényi stb.

8. *Felosztása.* Eloszlik 4 főbírói járásra és 1 kerületre; u. m. 1. felső járás, 2. ratkói, 3 putnoki, 4. serkeijáras és 5. a kis-honti kerület. Gyűléseit tartja Pelsőczön vagy néha Rimaszombatban.

Nevezetesebb helyek.

1. *Felső járásban.* Rosnyó vagy Rosnyóbánya, csinos és élénk püspöki szabadalmas város. Pesthez 27. Kassához 8, Lőcséhez 6 m. fre, egy *egészséges s szép* rónaságon, mellyel la-

volról hegyek övedzenek. A Volovecz hegyéről lezuhanó Drázaspataka keleti részén folyik el a városnak, a Sajó ellenben nyugoti határát mossa. Házai inkább alacsonyok, de rendesek: négyszegű lágas piacsa szép épületeket multhat, mellyek közt különösen a kanonokok házai tűnnek ki. A négy szentegyházon kívül szemebetűnik továbbá a püspöki kastély. Van itt rom. kath. gymnasium a praemonstratensisek felügyelete alatt, püspöki lyceum, növendék papház, evang. luth. gymnasium, mellyben rhetorica is tanítatik, kisededovó intézet, nagy polgári kórház, egy olvasó társaság és két casino. Népeisége 5864 l. Kézműveseinek száma 700 felül van, ezek közt 200 szürccsapó és gubás, 16 posztós, jó közönséges posztót készít, 23 fejírtó évenként 24 — 30,000 darab vásznat fejírt, 12 festő és 20-nál többre menő takácsai csinos és keresett női kelméket készítenek. A számos mézes kalacsosok közt, kik összesen mintegy 300 mázsa viaszot hoznak kereskedésbe, kettő különösen híres viaszgyertyákat készít. Továbbá van itt egy kőedénygyár, jeles szabadalmazott bőrgyár, 1 papírosmalom, 1 fournieryár. Kereskedése Rosnyónak szinte nagyfontosságú, mézzel viasszal, dárđanyal, bórrel, fonott és festett gyapjúval. Bányászai (80) dárđany-, réz-, ezüst-, vas- és most legújában nagy tűzzel felfogott ály (Nicklércz, mellyből megtisztítva készül a pakfong) bányákban dolgoznak. Csetnek, szabadalmas mezőváros Rosnyótól nyugotra $1\frac{1}{2}$ m. f. Az evang. templom különösen szép régi goth épület. Van itt továbbá két kórház, sok csinos kőépület, mintegy 200 kézműves és kereskedő. Legfőbb gazdasága híres vasat adó bányáiban s hámoráiban áll; ezenkívül kereskedik vassal, borral, gabonával, szalonnával, sajttal, s végre fuvarozik. Tulajdon tanácsosai bír s egyszersmind vérhatalmi és vásártartási jogot is gyakorol. E város régi német lakosai a 16-dik században tótosodlak el egészen. Dobsina, szabadalmas bányaváros egy magas hegyektől bekerített mély völgyben 5362 l., kik élelmöket leginkább bányákban keresik, mellyekben vas, piskolez, réz, cinóber, kényeső, asbest, gránát chrysolittal vegyes terpentín, vismutb, márvány, és dárđanyal vegyes álaoyércz is (nickl.) találtatik. Ez utóbbit régebben elvetették, most megtisztítva pakfongkészítésre kezdik használni. Tisztítását Dobsina is megpróbálta, de kicsinyben, azért nagyban egy angol kereskedő szerződött jelenleg ez érez termékekre, ki szepesi hutáiban dolgoztatja azt fel, részint pedig nyersen küldi Angliába. A hámorokban sok és jó vas, öntött is készül, valamint a papírmalom, a méhtenyésztés és lentermesztés szinte figyelemre méltók. Jól sva, szabadalmas m. v. 4435 l. Erdeje felette fogy.

Gyümölcsös kertei nagyon szépek s a legválogatottabb fajokkal dicsekedhetnek; különösen cseresznyéjük egész erdővel van és híres jóságú. Kézműveinek számé 600-on felül van, s ezek közt számos tímár, (kik igen híres bőrt készítenek) fazekas, harangmives, posztós és gubacsapó. Krasznahorka váralja na. v. A várostól északra fekszik régi vára, mely gr. Andrássy György birtokában ma is ép és lakható állapotban fen áll. Pel só ez, szabadalmas m. v. a csetneki és rosnyói Sajó összefolyásánál, egy termékeny térségen. Lakosai szép szabadsággal (a többek közt vérhatalmi és vásárijoggal is) bírnak. A megye gyűléseit itt tartja. Hajdani várát* Bebek György hűségtelensége miatt, Svendi Lázár hányatta széljel. Nagy Rőcze, m. v. a Revucza és Jolsva vizek összejövetelénél 2028 1. A kath. templom két tornyu, s benne egy 13-dik századbeli harang függ. Lakosai többnyire kézműves-ségből, vasbányászatból, posztócsinálásból, vászon, gyolcsszövésből táplálják magukat. Van savanyú víz forrása. Berzéte, f. Ékesítik a Mariassy családbeliek 3 kastélyai. Van rézbányája, rézműgyára és egy műmalma. Lakosai fuvaroznak. Be ti ér, f. gr. Nádasdy Tamás kastélyával s kertével. Lakosai közt mindenféle és jó kézművesek találtnak; továbbá vasbányákban s jeles műveket készítő vashámorai-bari dolgoznak, kereskednek s fuvaroznak. Fekete -Le h óta, f. a Cserna - Hóra hegye alatt. Lakosai sok gyolcsot szőnek. H e l p a f. a Garan mellett, sok tehenet, ökröt, juhot tart, s híres sajtot csinál. Van ásványos vize. Mi glesz f., sok cserépedényt készít. Murányalja, f. Van kőedénygyara, papirosmalma. Lakosai különféle faeszközöket készítenek, az ide való vashámorokban dolgoznak. A helység feleit északra egy meredek kösziklás hegy te-tején fekszik a régi, most már omladékokban heverő murányi vár. Nadabula f. vasbányákat mivel. O c h t i n a, f. Jolsvához 2 órányira, gyümölcsfák közt elrejtve a Hradek alatt. Jövedelmes vasbányákat mivel. Vannak vashámorai, papirosmalma, savanyú-vize. Lakosai fuvarozással, kereskedéssel s szénéégetéssel foglal-koznak. O l á h p a t a k a, f. szenet éget s vashámorokat bír. P e r -l a c z f. lakosai többnyire pipacsinálók. PorhoreUa, f. a Ga-ran völgyében 25501., kik szép juhot, szarvasmarhát nevelnek, fenyőszálakat, deszkát, stb. csinálnak, s az itt levő vashámorok-ban, hol öntött Vas is készül, dolgoznak. R o c k f a I v a, f. pa-pirosmalommal. Alsó-Sajó, f. Kis-Muráynak nevezett régi váromladékkal. N a g y -S z l a b o s, f. van számos mesterembere, s pa-pirosmalmában jó géppapírt készít.

2. *Ratkoi járásban.* Ratkó m. v. 1759 1. Főutszóját ékesíti a két tornyú evang. igen régi szentegyház. Van a Turócz vizén

több liszt, s kallómalma, 100 felül menő tímárai a vargái híres bőrt készítenek, közel más fél száz durva posztó és gubacsinalója és sok mindenféle kézművese van. Babaluska, f. sok szekrényt s más faeszközöket csinál. Felső-Balog f. hg. Coburg kastélyával; sok cseresznyét termeszt. Bisztra f. sok juhot tart, s ennek gycpéből durva posztót készít. Derencsén f. a Benkovo hegy tövében, sertéseket hizlal. Λ Háj hegyén, mely az Aggtelekihez nagyon hasonlít, van két barlangja, mit a lakosok Kis- és Magyar lyuknak hívnak. *E* hegynek északi oldala jó meszet ad. Három régi várkastélya dűledékben hever. Esztrény, f. szántóföldé barázdáit is gyümölcsfákkal ültette be. *G i c z e*, f. van sok gyümölcs, cserépedényt s meszet éget. *H r u s s ó*, f. posztót sző, fa eszközöket csinál s viasszal kereskedik. *K ö v i*, népes falu 2589 !., búzája híres. Lé várt, f. hideg ásványos forrása kőszvényben, sebekben foganatosnak tapasztaltatik. *L i c z e*, f. vashámmal, cserépedény- s mészégetéssel. Lukovistye, f. Gyümölcsöt nemcsak kertekben, hanem a szántó földeken is termeszt, úgy hogy az egész határ gyümölcskerthez hasonlít. Lakosai közt sok tímár van a Konkava hegyén pedig híres répája tereli. *P o l o e z k a* falunál az agyagnak egy neme találatok, mellyel tenta helyett irui lehet. *H á k o s*, f. a Zseleznik hegyéből sok vasat ás. Ugyanezen hegyben egy forrást is mondanak, mely a dragobertfai dagadó forráshoz hasonló; azaz a víz csak időtől időre folyik ki belőle. *S z i r k* f. szinte a Zseleznik hegyében gazdag vasbányákkal.

3. *Serkei járásban*. Rima Szécs m. v. szarvasmarha, kivált lóvásárai nevezetesek, ludtollal s pehelylyel is kereskedik. Hégi vára dűledékben hever. Hajnácskó I. hajdani hegyen fekvő vára romban áll. *D u l h á z a*, f. sok gyümölcsöt s híres dohányt termeszt. Feled, Gesztetef. b. Vécseyek kastélyával. Jánosi, f. dohánya, dinnyéje sok. Majom f. erdejében igen szép és vastag nyírfák vannak s lakosai nyírvízzel is kereskednek. *S e r k e* falutól nyugotra egy dombon romokban fekszik a Lorándliak vára, mellyel Bonfinius Castrum Zirziethumnak nevez, illatos dohányt termeszt. Sid f. jó savanyú *vit* forrással. Simony, f. kenderét legjobbnak tartják a megyében. *V á r g e d e*, f. régi várának, mely hajdan nevezetes erősség volt, nyomdakai alig látszanak.

4. *Putnoki járásban*. *P u t n o k*, m. v. 2318 L, kik különféle mesterségeket szorgalommal űznek. Nagy szőlőhegye jó bort terem. Népes vásárokat tart, kivált szarvasmarhára nézve. Régi vára hajdan nevezetes erősség volt Sajó Gömör m. v. kas-

télylyal s kerttel. A nyugotra s délre fekvő dombokat pompás cseresznyés erdő lepi él, s itt e gyümölcsnek 13 — 14 faja talál-tatik. Marba- s juhtenyésztése virágzó; dohányt jót és sokat termeszt. Hajdani várának, mellytől a megye nevét kölcsönözte, az úgy nevezett várhegyen, omladékai alig láthatók. Aggtelek, f. nevezetessé teszi a B a r a d l a barlang, (a hegyről, mellyben van, nevezetik így) melly nemcsak hazánkban, hanem az egész világon egy a legnagyobbak közül való. A Baradla hegye laposan terülő alakja nem gyaníttatná azt, a mi bemie van. Ez a több magasabb hegyek sorából egészen külön szakad; teteje kősziklás s kopár. A hegy eleje szikláival egy szép magas kőfalat képez, hasadékaiban süni cserjéktől benőve. A barlang külső szája már most ajtó—nyi magasságú. A bemenetelnél lejtős, távolabb egyenes, s könnyen járható. Legelői van a csontház, melly a benne találtott sok ember csontról nevezetett így. Balra a denevér barlang, melly ezelőtt kősziklával volt elrekesztve a többtől, mi elhányatváfr, itt sok csizmák és szekrények találtattak; most télen át sok denevér lanyáz itt. A barlangot egész hosszában egy csavargós menetelű patak futja meg, mellyen több hid van csinálva. Egyébiránt benn a barlangban az üregek különböző alkotása, majd a csepegő kövekből képzett oszlopok, képek, oltárok, jégcsapok vonják magukra a Ügyeimet. NagyCsoltó, f. a Cselény erdejében szenet éget. Hark ács, Nagy-Ka los a f. mindenik a Praskóczy uraság kastélyával s kertével. H é th, f. sok dohányt s szénát termeszt. Király, f. a Sajó nyugoti partján van egy ásványos tava, melly malmot hajt. Méhi f. némellyek állítják, hogy IV. Béla és a tatárok közt itt történt volna az ütközet, mivel itt némelly embercsontokat rejtő dombokra találni. Tornalja f. kastélylyal s posta hivatallal. A l s ó-V á l y f. református lakosai tóttal beszélnek, de az isteni tiszteletet magyarul hallgatják. Z á dorfa, f. 1062 l., kik többnyire nemesek.

5. *Kis~ honit kerületben.* Rima Szombat nevezetes szabadalmas m. v. Rosnyóhoz 6. m. f. 8133 lakossal, kik nagyobb részt reformátusok, igen szorgalmasok, s mind a kereskedés, mind a mesterségek folytatása által jelesen kitűnnek. Vannak itt jó nyereggyártók, guba- és pokrócz csinálók, (120,) kik kivált ló-takarót annyit készítenek, hogy ezt a budai ruházttató bizottság innen szokta venni, a katonaság számára; továbbá ötvösök, gombkötők, csutorások, kik szaruból jeles pipa szopókat és gyűrűket stb. csinálnak; az asszonyok pedig híres búza kenyeret sütnek. Kereskedésnek főtárgyai: gabona, szalonna, bor, dohány, viasz, méz, vászon, szarvasmarha és ló. Szombaton tartott heti vására gabo-

nára; országos vásárai pedig szarvasmarhára s lovakra nézve igen nevezetesek. Savanyú kútja kedves italt szolgáltat. Egyébiránt a város rendesen épült; utcái egyenesek, s kövezettek, négyszögű térés piaczát számos boltok ékesítik. Van itt egy vármegyeház, a Rima vizén derék köhid. A polgároknek jeles szabadságaik vannak, vámot nem fizetnek, vérhatolmi jogú rendes tanácscsal bírnak, s a magvaszakadtak vagyonaiban a város örökösödik. Ti szol ez bányaváros 3275 l., kik közt számos posztós és kézműves. Van itt egy jó karban álló evang. iskola; királyi vashámoraiban évenként 25,000 mázsa dolgoztatik fel, papirosmalma igen becses portékát készít. Házai fából vannak s a Rima partján hosszan terjednek el. Határán sok juhot táplál, és a liptaival vetekedő sajtot, túrót készít. Hajdana Hr a do v a hegyen állott régi vára ondadékban hever. R i m a-B á n y a f. a Szineczhegy tövében; hegyei vasal s más ásványokkal bővelkednek; vizeiben sok halat, különösen jó ízű rákot fog. Rima-Brezó, f. vasbányákkal; hámosaiban igen jó vasat készít. Van több ásványos forrása. For g ács falva f. üveghutával. Klenócz f. 2723 l. Terjedelmes határán a lakosok szálásokat tartanak, sok mákot s főzeléket termesztenek, a marha- s juhtenyésztést szorgalommal űzik, némelylyek durva fejr posztót is csinálnak. Kokava f. 1800 l., kik tágas határait szinte szállásokkal művelik. Van itt két üveghuta, papirosmalom, hamuszir főző-intézet, sok posztós. O s g y á n, f. b. Luszinszky kastélyával. Hajdan itt a várkastélyban nevezetes evang. gymnasium volt, most ez nyelvészeti iskolává olvadt. P o n g y á k, f. sok cserépedényt éget s becses kályhákat készít. A maszineczzi pusztán savanyúvize van, s híres agyaga, mellyet a szomszéd helységek is cserépedény készítésre hordanak. R a h ó számos nemesi lákházakkal csinosított falu, régi bástyákkal erősített várkastélyának csak északi része lakható. Tamásfalva, f. Rimaszombat mellett, úgy hogy külvárosának tekinthető; becses kájhákat éget.

29. Szepesvármegye.

1. *Fekvése.* Szepesvármegye az ország északi részét foglalja el, s épen tövében fekszik az itt legnagyobb magasságra emelkedő Kárpát havasainak. Határai északról Galiczia; keletről Sáros- és egy kis részben Abauj-; délről Gömör-, Torna-; nyugotról Liptóvármegye s Galiczia. Nagysága 66503 □ mf. Mívelés alatti földei 660,607 hold, mellyből 234,583 h. szántóföld, 25,298 h. rét, 5125 h. kert, 313,188 h. erdő, 82,413 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Mind vidékének igéző szépségére, mind lakosainak szorgalmára, mind becses kincseire nézve Szepes vármegyét a legielcsih megyék közé méltán számíthatjuk. Egyébiránt határszéleit egészen magas hegyek futják be, mellyek körulte mintegy természetes kőfalat képeznek, s innen egyáltalában igen hegyes tartomány. Földe nagyon különböző minőségű; Átalában köves és agyagos. Legtermékenyebb mezőket (mellyek azonban a tiszai gazdag földekhez nem is hasonlíthatók) láthatunk: Ó-Lublyó, Maldur, Béla, Matheőez, Szombat-hely, Felka, Poprád, Menyhárd, Késmárk, Lócse, Igló, Szepesváralja, (Maszi, Kluknó helységek határain. Valóban gyönyörű felséges tájakok több helyt találtainak. Levegője hideg és zordon. de a lakosok egészségére jótékony behatással van. Ezen hideget főképen a Táttra okozza, mellynek teteje legtöbbit hóval s jéggel lepetik el. Itt nyári hónapokban is gyakran hó esik, mindazáltal úgy tapasztaltatok hogy ha télen a völgyekben nagy hideg uralkodik, akkor a hegyek középtájékán langyosabb idő jár. Az északi szelek, mellyek igen csipősek szoktak lenni, felette ritkán csendesednek el egészen, s némelykor az erőszakos szélvészkek a házak tetejét is lesodorják. Innen a Táttra hegyei közt sokszor legpusztitóbb felhőszakadások vannak. A nyár rövid és nem állandó. A hó a legmagasabb hegyeken csak májusban olvad el, s már october elején e kellemetlen vendég újra beköszönt. — A Kárpátok Szepesvármegyében legszebb pompájokhan mutatkoznak. Ezeknek nagyobb része, melly az embert eUenáUhatlanul csudálkozásra ragadja, Táttrának neveztetik. Ez a Kárpátnak legmagasabb havasaiból áll; s ismét több hegycsúcsokra oszlik, mellyek azonban összeköttetésben lévén, csak egy hegylánczot képeznek. Ezen hegycsúcsok pedig következők: az eisthali (Wahlenberg szerint 8000 lábnyi magassággal(lomniczi (79421.); hunsdorfi (78001.); zöldtói (77001.); késmárki (7300); nagyszalóki (7200); vöröstó-toronyi (7200); fej értói csúcs (6700); kalhbachergráti (6595); Hinter-Leit h e n (6184); s t i r n b e r g i (5899) dulsbergi (5586); a nyereg (5379); stösscheni (4571); késmárki major (4038); a Magúra (3500 láb). A Királyhegy vagy Hola vagy Kralova Hóra a megyének azon szegletében fekszik, hol a liptói, gömri, szepesi határok

összejönnek. Az I h I a h e g y Száztelek (Hundertmark) határán, s északra összefügg a Magurával. Magassága 3800 l. Végre említendő még az Ö k ö r h e g y (Bubulus, Volovecz). Folyóvizei közül a Pop rád ered a Popperhegyi tóból Liptóvárnegyében. Útját előbb délnek veszi, de kiérvén a hegyszornlatokból s a Lucsivna vizével egyesülvén, északkeletre fordul. így egy gyönyörű völgyben Szepesnek bájos vidékét keresztül futja. L u b I y ó n túl, Hobbartennél Sárosmegyéhe lép, hol egy nagy kanyarodást tevén, nyugotra foly Szepesvármegye s Galiczia közt. Muisseknél pedig egészen Galicziába megy által. így néhány mértföldig borzasztó hegyek közt folydogálván, Szandecznél egy szép térségen a Dunajeczbe ömlik. Útjában számos patakokkal Öregből, úgy hogy forrásától kezdve 7 mfre, azaz Gnezdánál már hajózható. A Hérti ád eredetét egy a Királyhegygyel szomszédos alacsonyabb hegyből veszi Vikartócz helységénél. Folyását keletre intézvé 10 mfnyi menetele után Margitfálván alól, hoLa Gölniczcel egyesül, Sárosba, onnan Abaujba hőmpölyög s Körömnél a Sajóba szakad. A G ö l n i c z a Királyhegyében fakad, s Margitfálvánál a Hernádba ömlik. ADunajecz, melyet a lengyelek kis Dunának neveznek; a Tátra északi oldalán levő két hegyi tónak egyikéből ered. Folyását előbb keletnek, majd északnak veszi, a Vörösklastromon alól két egymáshoz közel fekvő sziklák közt elzuhogván, Opatovecz, galicztai falunál a Popráddal egyesül. A B i a l k a szinte a Tátrából fakad, s nagy részt határfolyó Szepesvármegye és Galiczia közt, s végre Fridmannál a Dunajeczbe ömlik. A szepesi tavak csupán hegyi tavak, vagy úgy nevezett tengerszemek, mellyek a Tátra havasai közt iszonyú magasságon találatnak.

3. *Termékei.* Szepesvármegyének általában terméketlen föld jutott, s a lakosok ezen hiányt keltő szorgalommal kénytelenek kipótolni; s innen, a hol a szántóföldek távoli fekvésök miatt gazdagon nem trágyáztathatnak, ott még a jobb környékeken is, mint Lócse körül, őszi gabonából három maggal már megelégesznek. Legjobban megterem az árpa és zab. Búzát, rozsot is vetnek ugyan, kivált a déli részeken; de ezek belső szükségre sem elegendők, hanem a rosnyói, meczenzéli piaczokról kell behozni. Az árpa különösen szép, s innen a sör s pálinka, mellyeketa XVI szepesi városok leginkább főznek, jó hírben állanak a liptaiak és gömöriek előtt.

Szinte jó ízű és nagy szemű borsó terem Lőcsén, Poprádon, Matheócson, Leibiczon. Lencsét a szepesi ember nem örömet eszik. A Galicziával határos helységek többnyire zabkenyérrel élnek, mert az itteni száraz sovány dombokone terem meg legjobban. A burgonya egy idő óta felette elterjedt, úgy hogy az ugarföldek többnyire ezzel vannak beültetve, különösen azon vidékeken, hol a kalászos gabona a hideg miatt mostohán diszlik. P o banka elég van; de babról, kölesről, kukoriczáról semmit sem tudnak. Kendert csak némelly északi helységek vetnek; ellenben a len, mind mennyiségre, mind minőségre (legjobbnak tartatik egész hazánkban) főtérmesztménye a megyének; noha mostanában ez iparág csökkenésnek indult; mert illőlcg nem jövedelmez, úgy hogy a bufgonyavetések is több hasznot hajtanak. Legszebb s legszálásabb len terem a kárpátaljai határookban, s a Poprád völgyében. Lentermesztés tekintetéből egyéb-iránt Szepesi két részre lehet osztani* északira: melly a Poprád völgyét 64 helységgel foglalván magában 10,320 mázsa szál- és kőcztent természet évenként; és délire, melly a Hernád völgye körül 108 helységben 5160 mázsát szolgáltat; s így az összes termés 15480 mázsára rug. A kertésze ég a hideg éjhajlat miatt mindedig kevés előmenetelt tett. A szép virágoknak a szepesiek Jegszenvédélyesebb barátai egész Magyarországon. A dohányterjesztés nem sikerül. A hideg éghajlat a gyümölcsre nem kedvező. A s z i l v a a déli részeken ritkán, Késmárk körül soha sem érik meg tökéletesen. Legjobban diszlik még a meggy, alma és körte; a lőcsei meggy híres. Az erdőkben sok és jó földi eper, málna, áfonya, mogyoró szerfeletti mennyiségben található. Legelője a megyének nagy részt erdőkben van, s általában nem elegendő. A Tátra orvosi füvekkel bővelkedik annyira, hogy illyenekkel egész Magyarországot kitarthatná. Ámbár Szepes nagyon erdős és hegyes tartomány; mindazáltal részint a hosszú telek, részint a sok hámorok s pálinkaházak roppant fát emésztvén el, igen szükségessé teszik a szigorn, s okosabb erdőgazdaságot. A fanemek közt főhelyet foglalnak el a fenyőnek különböző nemei. — Szarvasmarhából ökröt kevesebbet tartanak, mint tehenet. Ezek kicsinyek, feketés vörlienyegek, kurta szurvuak, azaz lengyel fajból valók, jó tejelők, s azért vaját más vármegyéknek is adhatnak el. A lovak aprók, s ámbár szántásra

inkább ezek fordíttatnak, mint az ökrök, mégis csekély számmal találtnak. Juhot Erdélyből, Máramarosból vesznek, ezeket nyáron használják, de télire, mivel szénájok kevés, vagy eladják, vagy levágják. A sertésstenyésztés is kevés figyelmet érdemel. A sok erdőségekben számos vad: őz, nyúl, hiuz, farkas, róka, a Tátrán sok vadkecske, zerge, medve, murmutir, havasi sas. A méhtartás (az erdőekben) meglehetősen elterjedt; de a kasok nem igen gazdagok, hanem a méz igen jó. A Poprád halakban szerfelett gazdag, s holmi apró halakon kívül nevel igen szép toniolygó szemlinget (salrno thyinallus), angolnát, menyhalat, pisztrángot. Mikor a Tátra hegyeiben a tavak megáradnak: akkor a Poprárdban különösen sok pisztrángot foghatni. A földgyomrában szinte nagy kincse van e megyének, arany; de kevés Iglónál; hasonlóul kevés ezüst a réz érczekben (12— 14 lat egy mázsában). Ellenben Amerika és Siberia után legtöbb réz ásatik, s még a németországinnál jobb e kedvező helyeken: Szomolnokon, iglón, Szlovenkán, Remetén, Poracson, Helczmanován, Zavadkán, Schwedleren, Wagendrüsselen stb. Fakó érez, tiszta réz és réz kavics Szomolnokon; m a l a c h i t iglón, Wagendrüsselen, Remetén, Késmárkon. A szomolnoki ezément vizis ad évenként 1000—1200 mázsa rezet. Gömörvármegye után honunkban, Szepesben ásnak legtöbb vasat: nevezetesen a következő bányák, következő mennyiségű vasat adnak évenként: az iglói, grattleri és kis-hlinetzai bányák összesen 95,000, az iglói Knollerbánya 15,000, krompachi 74,000, szlovenkai 8000, végre a gölniczi vasércz bánya 143,000, s így mindössze 335,000 mázsát; és ezen bányák terméke még tetemesen nevelhető volna, ha ezt a f a s tüzelő anyagok drágasága nem akadályozná. Cz in ó b er Szlovenkán, Schwedlérén, Poracson; cz i n k Szomolnokon és a Braniszkó hegyén j kobalt,' piskolez közönséges és finom fazekas agyag mind Szomolnokon; tiszta fejez porcellánföld Nagy-Szalókon; mészkő több helyt; márvány Podolinon, Landokon, Schwedlérén, Szomolnok.on, a Hégen hegyén; fekete kőszén: Iglónál, Késmárknál. Leibicznál, Riszdorfnál, Durándnál, Ófalunál, Csötörtök-helynél; a l a b astro m Landokon; g y p s z Iglón, Szomolnokon. Vas és rézvitriol Szomolnokon; borostyánkő a Magúra hegyén; g r a p h i t Poracson; t u r f a a pop-

rádi völgyben, nevezetesen Nagy-^Szalókon és Kakas-Lomniczon. — Ásványos vizekkel szinte gazdagon megáldotta a természet Szepesi. Igen jó savanyú víz források vannak Ujlyublyón, Mühlenbach határában (Schmeks neve alatt), Sz.-Andráson, Filiczen, Felső-Ruszbachon, Toporczon, Kreighon, Kamjonkán, Landokon, Vibornán. Vastartalmú fürdők vannak Uj-Lublyón; mésztartalmuak Felső-Ruszbachon, Bélán, Ganócson, Rokuszon, Baldócson, Siva-Bradán (Szepesvára környékén); k é n k ő t a r t a l m u a k: Smerszonkán, a vörös klastromhoz közel, és a leibiczi határon Schwefelbadon. Továbbá ásványos vizek vannak még Farkasfalva, Gnezda, Grenicz, Halikócz, Horka, Hoszelec, Kakas-Lomnicz, Késmárk, Kisócz, Komáro ez, Kövesfalva, Laczkova, Leehnicz, Lipnik, Lócse, Matheocz, Primócz, Reichvald, Rókus, Svablovka, Svábócz, Sivabrada, Szlatvina, Teplicz, Toporc, Tótfalu, Új-Leezna, Viborna, Vojkócz mellett. A jelesebbeket bővebben a helységek leírásánál említendjük.

4. *Népesség.* Összes népessége Szepesvármegyének 191,523 lélek; mellyből a XVI szepesi városokra esik 34,219, kik laknak 2 szabad kir. városban; a XVI szepesi városokban, 15 mező-és bányavárosban, 192 faluban és 39 népes pusztán, vagy más lakhelyen. Nyelvükre nézve: magyarok a nemes s tisztesb rendből mintegy 500 főt számlálnak; tótok száma 93,017; a XVI szepesi városokban 5934, s így összesen 98,951 I. német van 35,641, a XVI szepesi városban 28,192, s így Összesen 63,833. Oroszok száma 26,196, zsidóké 2043. A németekre nézve megjegyzést érdemel, hogy Hobgarth falu a többi szepesi németektől egészen eltérő, különös hangjattal beszél. Vallástekintetben a római katolikusok a megyében 101,690; a XVI szepesi városokban 18,096, s így összesen 119,786 lelket számlálnak, kiknek 97 parochiái közül 87 a szepesi, 10 pedig rosnyói püspöki megyéhez tartozik. A görög katolicusok a XVI szepesi városokban lakó 30 lélekkel együtt 26,227-re mennek, s 17 anyaegyházat bírnak. Az evangélikusok száma a megyében 27,364; a XVI szepesi városokban 16,091; összesen pedig 43,455 L, reformátusok 12, zsidók 2043 főre mennek.

5. *Ipar és kereskedés.* A szepességi mezei gazda kitűnő szorgalommal mivel földjeit, azokat gyakran trágyázza és szántja, barmaira nagy gondot visel. A lóheretermesztés meglehetősen elterjedt, de az istálontartás még

sincs divatban. Kézműves sok is van, jó is van, különösen a kir. városokban, és a XVI szepesi városok kerületében. Így felette becses és erős posztót csinálnak Leibiczon (22 posztós közül, 7 csak finom posztón dolgozik), Késmárkon, (18 durva posztót, de a posztógyár megszűnt). Iglón, Bélán; bőrt Késmárkon, hol egy bőrgyár is van, Kakas-Lomniczon; ügyes arany- s e z ü s t m i v e s e k, órá-sok, asztalosok laknak Késmárkon és Löcsén; Podolinban és Leibiczon pedig több mii takács ok. Késmárkon, Poprádon, Iglón. Szombathelyen, Felkán híres festők, kik közül többeknek színnyomó intézetük is van. Egyébiránt legnagyobb figyelmet érdemel Szepesvár megyében a gyolcsszövés és gy o l c s f e j é r i - t é s, mert ez csaknem általánosan el van terjedve. Északi Szepes előállít évenként 5/4 rőf széles gyolcsból 100,000 rőföt, % szélesből 500.000, 7/g szélesből 1,000,000, % szélesből 800.000, hasonló szélességűből durvábbat inésszel fejjert 250,000, egészen finom házi vásznat, nyüstözött, sávolyozott asztali nemueket 20,000; összesen 2,670,000 rőföt; déli Szepes készítménye 1,335,000 rőf; az egész termék összesen 4,005,000 rőf, melly csupán külső kereskedésbe jön, annál fogva a belső fogyasztásra még mintegy 2,000,000 rőföt hozzáadván, az egész előállított összeg 6,005,000 rőfre megy. A XVI szepesi városok s a kárpátaljai helységek igen sok sert és pálinkát készítenek, különösen Késmárkon van egy nagyszerű serház, mellynek készítménye jóságra nézve a híres csehországgal vetekedik. A sermoslékkal részint marhát, részint sertést hizlalnak. Papirosmalom van Tepliczen, Ruszbachon, (kettő) Poprádon, Iglón, Felkán. A bányászás is sok embernek ad kenyeret, s az iparnak ezen ága, (melly a francia háborúban felette csökkent) ismét hatalmasan kezd emelkedni, névszerint a vas ipar az utóbbi 6 év alatt 40% emelkedett. A ezomolnoki főbányakerületben évenként kiásott réz 25,000 mázsára felmegy, vasérczet pedig mintegy félannyit ásnak, mint Gömörvármegyében, azaz: 335,000 mázsát. Olasziban van egy rézhá-mor a Hernádon, Iglón egy csinos és tartós árukat készítő kőedénygyár; végre Gölnczen, hol az olvasztó kemenczékben, mintegy 17,000 mázsa vas készül, 175 szabadalmas kovácsmester évenként mintegy 39,600,000 különféle szegeket készít, ezenkívül sodronyt húznak és sok kést csinálnak.

A számos vasgyárak fogyasztását a megyei belső vastermék kielégíteni nem képes, úgyhogy a. 335,000 mázshoz, mennyiben fentebb a megyei vasbányák évi termékét kimutattuk, még némelly olvaszkemenczék 130,000 mázsa vasat vesznek Gömörből, főképp pedig a dobsinai bányákból. Ezen vasgyárunk évi terményelésit, a készítmények különfelhasználásához képest a következő táblázat mutatja.

A' gyár helye 's neve.	Tulajonosok s cizme	Alkohol részai.	évi termelési képessége mázsa számban				J e g y z e t e k.
			nyersvas	öntővas	összesen	szálas	
Kaposzlás- falván.	SzászCoburg gollhai f. her- cege, saját kezelés	1. Olvaszkemencze (5000fen) 5. Olvaszhámor (Grüdfener)	25,000	"	25,000	12,000	Egy Olvaszhá- mor (Grüdfener) Gömörben ha- szonbérrel
Palczman gyára	Családi bir- tok, haszon- bérben	1. Olvaszkemencze	24,000	"	24,000	6,000	Egy Olvaszhá- mor Gömörben
		3. Olvaszhámor 2. Nyujtó, bográcsám (Ztreff u. Seiffelham.)					
Wagendrüs sel	Wagendrüs- sel város ha- szonbérben	2. Olvaszhámor	"	"	"	4,000	

A gyár helye 's neve.	Tulajdonosa 's annak birtok címe.	Alkotó részai.	évi termelési képessége mázsa számban			Jegyzetek.
			nyersvas	öntöttvas	összesen	
Prakendor- fon.	Gr. Csáky család, saját kezelés.	1. Olvasztó 1. kupolkem. Kupol-Ofen				
		3. Olvaszhámor 1. Nyújtó hámor 1. Czfrazseregudvash. (Knopperhämmer)	22,000	3,000	25,000	9,000
Mathildan hámorai	Saját kezelé- se alatt	1. Olvasztó hámor				
		1. Ráfhenger (Ehfenenwalze) 1. Gépszeggyár (Walzfingnägeifabrik)	3,000	3,000	3,000	1,800
Patz gyára.	Patz A. saját kezelés.	1. Olvaszkemenctze				
		4. Olvaszhámor 1. Nyújtó 1. Czfira szegrudvas hámor	14,000	3,000	14,000	8,000
Szamizán.	G. Csáky A. haszonbérbe	1. Olvasztó kemenctze				
		3. Olvaszhámor 1. Nyújtóhámor	24,000	3,000	24,000	7,200

A' gyár helye 's neve.	Tulajdonosa 's annak birtok ezime.	Alkotó részei.	évi termelési képessége mázsa számban				Jegyzetek.
			nyersvas	öntöttvas	összesen	szálvás	
Krompachon vasgyár	Vasgyártár- saság, saját kezelése	1. Olvaszkemencze 1. Kupol kemencze 3. Olvasz hámor 1. Nyújtó hámor 1. Lemez henger (Rölefmal(beretf))	16,000	2,000	18,000	5,000	1. Olvaszhámo- ra van Sáros- ban.
Javorinán vasgyár	Bárá Palo- csay, haszon- bér	1. Olvaszkemencze. 6. Olvaszhámor 1. Nyújtóhenger (Rölefmal(berf))	6,000	„	6,000	14,000	
Jakubján vasgyár	Probstner A. saját kez.	1. Olvaszkemencze 3. Olvaszhámor 1. Nyújtóhámor	6,000	„	6,000	4,000	
Összesen			137,000	5,000	142,000	71,000	

Meg kell jegyezni, hogy a javorinai gyár a még hiányzó nyersvasat ugyanazon tulajdonos és illehetőleg haszonbérleti Sáros-
megyei gyártóól hozatja, annál fogva a szépsi nyersvasból készült szálvás mennyiségét csak 61,000 m.ra tehetjük.

A megye természeti fekvése s különféle termékekben! gazdagsága és a lakosok szorgalma mind a külső, mind a belső kereskedést virágzóvá teszik, s valóban kereskedést, itt nemcsak városiak, hanem falusiak is egyaránt űznek. Főkereskedési cikkek, melyeket idegeneknek adhatnak el, ezek: durva és fejéritett gyolcs, fonal, len, pálinka, sör, hizott marha, réz, vas, s más érczek, fa, zszindely, deszka, faeszközök, borsó, vaj, juhturó, sajt, borovicska, méhser, szekérkenőcs, kőedény, papiros, orvosi füvek, ujlublyói savanyú víz, hal stb. Vészén pedig: búzát, rozsot a rosnyói, meczenzéii piacokról; szarvasmarhát Galicziából, Sárosvármegyéből; sertést Abauj, Borsod, Gömör vgyéből juhót Erdélyből, Máramarosból; bort Zemplén, Borsod, Abauj vármegyékből. Országutat általában véve még sok javítást várnak ugyan, de a jobbak közül valók. Harminczadhivatalok vannak Késmárkon és Ófalun.

Jobbágytelkek és adó. Egész jobbágytelkes bír itt első osztályban 22, másodikban 24, harmadikban 26, negyedikben 30 hold szántóföldet. Rétekből, hol sarju mindig kaszáltatok 8, hol ritkán 10, hol sohasem 12 embervágót. Hlyen egész jobbágytelek van 3512. Az 1828-diki országos összeírás szerint az adó alatti telkek mennyisége tesz 172,603 holdat; ezenkívül Késmárk városának területe 10,877 hold, mellyből adó alá esik 9924 h. Lőcse be nem adatott. A XVI szepesi városok területe 74,624 hold, s ebből adót fizet 39,444 h. Portája a megyének, melly után hadi adója kivettetik 68¹/₈. Lőcsének 7, Késmárknak 5, a XVI szepesi városokuk 26.

7. *Nemesség és úr odairnak.* Szepes vármegye nemessége 3825 főre megyen. Nagyobb részét a megyének a 15-dik században a Zápolya vagy Deák nemzetség bírta. Később majd a Thurzó, majd Laszky, majd Tököly nemzetségek voltak a hatalmasok. Most a gróf Csáky nemzetség bír legtöbbet, s ugyanazt ékesíti a főispán i méltóság is. Nevezetesebb birtokosok még a kamara, az alapítványi kincstár, a szepesi és eperjesi püspök és káptalan, Lőcse, Késmárk városok, herczeg Szász-Coburg, (a káposztásfalvi urodalmat birjai. b. Palocsay, b. Márjássy, Aranyosy, Badányi, Berzeviczi, Bobest, Görgey, Horváth, Johnny, Lányi, Mayer, Márjássy, Matyasovszky, Moncskó, Okolicsányi, Péchi, Probstiur, Reisz, Spielenberg, Várady, Szakmáry, Szirmay, Spóner, Svaby, Teőke, Újházi, Vitális stb.

8. *Felosztása.* Eloszlik 2 szabad kir. városra; (Lócse és Késmárk) XVI. szepesi városokkerületére, mellj a vármegye hatóságától egészen szabad s különös tisztikara s portája van; és végre 4 főbírói járásra, u. m. 1. magurai, 2. kárpátaljai, 3. lócsei, 4. hegyi járás. Gyűléseit tartja Lócsén. Egész a 19. század elejéig volt Szepesvármegye kebelében egy kis vármegye is, t. i. a Dárdások tartománya (sedes 10 Lancealorum), melly a főispántól függött ugyan, de a nagy vármegyétől megkülönböztetett vármegyei igazgatással birt. Most ez mintegy 14 kis helységből áll. Lakosai, néhány zsellért kivéve, mindnyájan nemesek, s hajdan közülök tizen mindig tartoztak a magyar királyt háborúiban kísérsni. IV. Béla szép szabadságot adott nekik, sőt vérhatalommal is bírtak, de ez tőlök későbbben elvétetett. Az 1802diki 2-dik t.cz.-nél fogva egészen Szepesvármegyéhez csatoltattak. Főhelyeik voltak: Betlehemfalva, Ábrahámfalva, Horka, Kisócz. Gyűléseiket Bethlehemfalván tartották, s innen vette elő nevét a hatalmas Thurzó nemzetség is.

Szabad kir. városok.

Késmárk. Igen régi s nevezetes kir. város, a Poprád vize jobb partján, egy kellemes rónaságon, az ős Kárpát bérezek 3 órányira eső tövében, Pesthez 32½ m. f. 4391 l., kik közül jelenleg 304 polgár, választott polgár 50. Házainak száma 304. Nevezetesebb épületei: a rézzel fedett tornyos városháza, a volt Tököly féle vár, a várbeli kápolna, mint régi díszének utolsó emléke; továbbá a goth Ízlésre épült r. katli. nagyobb szentegyház, mellyben a colossalis nagyságú feszület és keresztelőké a honi régiség bűvárok által historailag is megismerttetett; az ágostai más fél század előtt fából remekül épült templom; megemlítendő végre az ugyazon vallósuak virágzó lyceuma, mellyben a hazai törvények is tanítatnak, a hozzá tartozó jeles könyvtárral. Van itt továbbá egy gymnasium is a romai kath. részére, s bárom jótékony intézet. A helybeli kereskedés, a nyitott boltokkal ellátott kereskedőkön kívül, nagyban üzetik több festők és még több magánosok által, leginkább vászonnal s hegyaljai borokkal. A késmárki hetivásárok Szepesmegyében legélénkebbek, a porcellán és posztógyár még kezdetben megszűnvén, jelenleg fenáll egy börgyár. A nagyszerű serház csehországihoz hasonló és igen sok sert főz. Kézművesek

összes száma 265. A város 5 porták után adózik s földesúri joggal 2½ helységet bír.

Lőcse, fekszik egy szép gömbölyű dombon, Eperjeshez 6¼ m. fnyire. Főekessége a közepén levő nagy négyszegű piac, mellynek közepén van a kath. igen régi nagy templom, híres orgonával. Jelesebb épületei: a városház, a szép Ízlésű vármegyeház, hol a gyűlések tartatni szoktak; a tiszteletet gerjesztő régi Thurzóház. Van itt egy evang. és kath. gymnasium, ez utóbbi a praemonstrali szerzetesek felügyelete alatt; a Gusztáv Wasa ezrednek nevelőháza, könyvnyomó intézet. Lakosok száma 5611. Foglalatosságuk kézművességen s kereskedésen kívül földművelés } különös, hogy az idevaló föld mind az őszi mind a tavaszi vetésekre egyformán kedvező. A lőcsei borsó nagy szemére s jó ízére nézve egész országban leghíresebb, valamint az itt készült mélisér. A juh és méhtenyésztés szinte nagy fontosságú. Birtokához a városnak 6 falu tartozik, 10,560 hold erdősséggel. Portája 7.

A XVI szepesi városok.

Béla, a Poprád bal partján 2863 l. Határa igen nagy s termékeny. Fejérnépe sok lent természet, gyolcsot sző, s azzal kereskedik, borovicskája talán egész országban legjobb. Van egy kénköves ásványvize és fürdője. Durand, a szepességen legjobb juhsajtja van. F e I k a, asszonyai sok gyolcsot szőnek; van papirosmalma. Híres festői színnyomót is tartanak. G n e z d a, a Poprád balpartján. I g l ó, a XVI. szepesi városok közt fő és leguagyobb város, egy széles gyönyörű völgyben, felséges kilátással a távol eső Kárpátokra 5571 lakossal. A város szépen és rendszeren épült. Épületei közt említendő a rézzel fedett tornyu roppant római kath. és az új szép evang. szentegyház. A Palzmann kerte ritka virágai miatt nézésre méltó. Az administratio itt tartja székét s gyűléseit. Van itt egy sóház, jó kőbánya, számos vas és rézhámor, mellyekben sok réz, s a megyében legjobb vas készítettik, papirosmalom, vitriol- és piskolezgyár; végre egy jeles kőedénygyár; sok mesterember. Fördő egy regényes vidéken. Leibicz, régi nevezetes város, Késmárkhoz 1½ mf. Messze kiterjedt határán különösen jó borsót és lent termeszt. Van több mütakácsa; 22-re menő posztósai közül 7 csupán finom posztón dolgozik \ a többi pedig igen erős és becses közönséges posztót készít. Határán két falu is épült: u. m. Schwefelbad és Majerka, ez utóbbi lakosai zsendely készítésben igen ügyesek.

Ó - L u b l y ó, nevezetes bor-, gyolcs-, és méhserkereskedéssel. A várostól ¼ órányira egy magas begyen most is e'p állapotban áll a régi Lublai vár. Matheocz, lakosai pálinka-, sör-, eczetfőzésből, lentermesztésből,- sertéshizlalásból, s lótenyésztésből keresik élei—mökét. Menyhárt!, erdejében jóizii szarvasgomba találtatik. 01 a s z í, igen légi város. Vannak kö-, márvány-, réz-, vasbányai és rézhámora. A városi plébános Zsigmond király idejétől fogva Kolinfalva helységet is bírja. P o d 0 l i n, hajdan kőfallal erősített kir. város volt. Régi vára omladékban hever. Van egy gymnasiuma a kegyes szerzet ügyelete alatt; 12 öl hosszú barlangjában fejr márvány töretik. Pop rád, vagonos város a Poprád jobb partján, lakosai híres rézművesek, van papirosmalma. Rusz-□ u i n ó c z, hajdan híres kereskedő város volt. Sztrázsa, hatá a igen szük. Lakosai főkép kézművességéből élnek. Szombathely, szép fekvésű s csinos város a Poprád balpartján, házai kőből épültek s emeletesek. E«y óra megyedre a várostól láthatni egy pusztta templomot, ott állott hajdan Steoisdorf falu, melyet a tatárok pusztítottak el. Ennek határát Szombathely bírja, de tőle 22 aranyat fizet évenként Lőcse városának örök haszonbér fejében. Szepesváralja, csinos város Lőcséhez keletre 13/k órányira 3237 I. Lenkereskedése legnagyobb a megyében. Szepesváraljához nyugoton egy puska-lövésnyire áll Szepesliáza, mely a vármegye hatósága alá tartozván, alább jön elő.

Nevezetesebb helyek.

1. *Magurai járásban.* Ó-F a l u, m. v. Galiczia határszélén, só-harminczad-, vám hivatallal. Vásárai igen népesek, sok gyolcsot csinál s a Dunajeczben fogott lazaczcza nagy kereskedést üz. Haligócz,f. egy völgyben elszórva. Van itt egy Penina nevű barlang,mellyben különböző iszonyú nagy állatok csontjai találatnak. Közel a helységhez van Szmerdsonka nevű kamarai fürdő, s ásványos víz, */a órányira a Dunajecz partján pedig Vörös-klastrom fekszik, mely hajdan Camaldulensisek zárdája volt. Hanusfalva, f. Spillenbergné asszonyság kastélyával. Jarembina, f. 1653 I., kik igen erős izmos emberek, sok és nagyon kapós talpbŰrt, gyolcsot készítenek; a marba- és jurtartást erősen üzik. Lengyelországban összeveti fonállal kereskednek, drótozni egész országban széljelárnak. Kamjonka, f. 2405 L, nagy juh- s marhate-nyésztéssel. Van egy igen jó savanyúvizforrása, meilynek vizét az asszonyok kenyérsütésnél kovász helyett használják. N e d e c z f.

A helységtől $\frac{1}{2}$ órányira, épen a Dunajecz vize mellett, b. Palocsay Hováth birtokában lakható állapotban fenáll a régi Dunavecze vára, s benne tartatnak az uriszékek.

2. *Kárpátalját járásban.* T e p l i c z, m. v. egy szép és termékeny vidéken, a Poprád jobb partján. Papirosmalma 1613-ban; s így legelőször állítottatott fel Magyarországom Határa különösen sok és híres káposztát terem. Batisfalva, Men gusf alva, Gerlacsfalva, helységek határait foglalta el hajdan a C h e t e n e nevű erdő, mely a Szepességet illető oklevelekben olly gyakran előjön. Az utóbbi helység lakosai legszebben tudnak gyolcsot fejériteni a megyében; az első patakjában jóízű és híres piszt-rángokat fog. Busó ez, f. Badányi uraság kastélyával; sok gyolcsot sző és fejérit. A falu körül több apró dombok látszanak, mellyek hunhalmoknak neveztetnek, s az a vélekedés, hogy a rómaiak itt ütköztek meg a hunnokkal. Fiiicz, Gánócz, f. az elsőnek savanyúvize hideglelésben, másodiké csípős nedvektől származott bajokban foganattal használtatik. Hunsdorf, f. py; amis alakú igen régi tornya meredek csúcsán kereszt helyett vastyuk van. Mi összeköttetése volt hajdan a hunsdorft tyúknak a lomniczi kakassal, meghatározni nem lehet. Huusdorf nevét vette a hunoktól, kik itt 441-ben a rómaikkal megütköztek. Itt esett el Macrin és Tetricus római hadvezér, a lakosok régi hunfegyvereket néha most is ásnak ki. N. - S z a l ó k, *helység* magát örökösen megváltotta. M ü l e n b a c h, f. határán az úgy nevezett Schmeksz vagy Tátrakies, v. Füred nevű savanyúviz és fürdő. Vize vizelletet hajt; a főveny bajokban felette foganatos, erősen feloszlató, gyomrot sok ivás után sem terhel. A fürdő kellő épületekkel elegendőleg el van látva. Vidéke felséges, s innen legjobb felmenetel esik a Kárpátokra. Egy órányira esik innen a nevezetes vizzuhatag a Kolbachi völgyben. L a n d o k, f. Mészegetése híres; szántóföldéin gyakran fehér kristály, vagy álgvémánt; rétéin kékes achat találtatik; hegyében alabastromot s fekete márványt tör. Kakas-Lomnicz, f. a Poprád balpartján, Késmárkhoz délre egy órányira, igen regényes vidéken. Szép fahíd a Poprádvizén. Ekesíti a Berzeviczy család kastélya. Szorgalmas lakosai sok lent termesztnek, gyolcsot szőnek, bőrrel kereskednek. Alsó-Ruszbach, f. papirosmalma legjobb a megyében. A helység körül a föld csupa tófa- és mészkőből áll. Felső-Ruszbach, f. az előbbeni helységtől északra $\frac{1}{2}$ órányira, egy felséges vidéken. Lakosai sok gyolcsot szőnek s azt az ide való meszes vízben szépen kifejéritik, de épen azért nem is olly erős, mint a Malduron, K. Lomniczon, Toporczon készült. Papirosmalma, ásvápyosvize s fürdője van. E lágymeleg

lévén, télen be nem fagy, a tárgyakat kővé változtatja; a csuz és kőszvényben főképp használ. S t o l a, f. lakosai sok teknőt s más faeszközöket készítenek, fiatal medvéket, borzokat, murmutirokat fognak. Hajdan itt Sz.-Benedek szerzeteseinek apátságuk volt. Sztraska, f. Szirmay család igen régi várkastélyával s kertével. Hajdan nevezetes gymnasium s apáczazárdája volt. Új-Lublyó, falu, Ó-Lublyóhoz délre $\frac{*}{2}$ órányira, Yashámmal s híres savanyúvíz forrással s fürdővel; fekszik ez egy minden oldalról fenyves erdőkkel körülvetett mély, de kellemetes völgyben. Ezen fürdő, ha nagyobb gond lenne rá, a spaai, pyrmonti leghíresebb ásványvizekkel s fürdőkkel vetekedhetnék. A vizet üvegben messze el lehet vinni* s mind erejét, mind jó izét sokáig megtartja. Z s d j á r, a Kárpát hegyei közt hosszsan elnyúló falu. Határában különféle nemes kővek, markasit, fejkristály stb. találatnak. A vaskapuhoz (ezt a Tátrának két roppant kőszirte képezi) közel van egy nagy és mély barlang, mellynek torkolatából gyakran gőz és kőd emelkedik fel, s ezen jel időváltozást, vagy éppen zivatart jövendöl.

3. *Lőcsei járásban.* Csütörtökkel y, m. v. Hajdan itt volt a kamarai igazgatóság, melly most Kassán létez. Káposztafalva, m. v. Van itt egy szegények háza, több vasbámor. A toronyban pedig egy igen szép hangú harang csüng, melly hajdan a lapis refugii hegyen állott Carthuzi kolostorban függött. Feje hg Szász-Coburg egyik urodalmának. Közel ide, de már Lethánfalvi határban van az úgy nevezett Lapis refugii nevű hegy. Nevét onnan vette, mivel IV. Béla alatt a tatárok pusztítása elől, a szepesi németek ide vették magukat; itt laktak mintegy 3 évig; a hegyet kőfallal körülvették, melly utóbb a carthusi szerzetesek birtokába jött. A templomnak már ma csak omladécai látszanak, s körülte iszonyú magas fenyőfák emelkednek. Ezen hegy gyomrában van még 3 nevezetes barlang is. Wagendrüssel, német bányaváros Iglóhoz délkeletre 2 m f. 2452 l., vasbányákkal s hámorokkal. Szent-András, falu, jó savanyúvízforrással. Használ ez a felesleges csípős nedvtől származott bajokban s gyengeségi nyavalyákban. Görgő, falu, a Görgey család kastélyával. Kotterbach, f. réz- és ezüsbányákkal. Markusfalva, falu, a Márjássy nemzetség kastélyával, egy márványbányával.

4. *Hegyi járásban.* G ö l n i c z, bányaváros a Gölnicz v. Hnilecz vize mellett, Szomolnokhoz északkeletre 3 m. f. magas hegyek közt, 5149 I. Helyettes bányásztörvényszékkal. Főgazdasága vas- és rézbányáiban áll. Van itt 2 vashámor, 3 vasolvasztó és frásító kemence, mellyekben évenként 17,000 mázsa vas készül.

egy vasszeggyár; a közelfekvő Grellenseifen nevű völgyben ismét kilencz hámost hajt a hasonnemii víz. Lakik itt továbbá 175 szabadalmas kovácsmester, kiknek nagyobb részök csak vasszegeket készit. A kovácsműhelyek száma 22, s ennyi a tulajdonos mester is; a többi ezeknél bérben dolgozik, naponkint szerződés szerint 1000 szeget tartozik egy munkás készíteni. Van itt végre még négy rézkovács s 3 bányakovácsműhely is, négy árpakása malom, egy érczuzda. Az ide való vasat az iglóival együtt legjobbnak tartják a megyében. A város 1838-ban gr. Csáky uraságtól örök áron megváltotta magát, s vérhatalommal is bír. Krompach, bányaváros, Gundelfinger úr szép kastélyával s kertével, 18921., kik bányászásból, gyolcsszövésből, méztisztításból, zsindelyszegcsinálásból keresik élelmöket Vannak vashámorai. K l u k n ó, m. v. gr. Csáky kastélyával, vashámorokkal és hámorokkal. Remete, bányaváros, Szomolnokhoz északra 11/2 m. f. gazdag vashámorokkal. Stosz, bánya v. gazdag vashámorokkal s hámorokkal. Schwedlér, bányaváros, jövedelmes rézbányákkal. Szoznolnok, csinos német bányaváros egy szűk völgyben, Rosnyóhoz keletre $2\frac{1}{2}$ m. f. 4168 l. Itt van a főbányászkerület széke, egy bányász és pénzverőhivatal, kerületi bányásztörvényszék. Az ide való rézbányák már Zápolya és Báthory grófok alatt híresek voltak. Vannak itt nézésre méltó rézbányák, mellyekben a bányászat újabb időkben ismét növekszik, hámorok, vízerőművek, cementvíz, melly a vasat rézzé változtatja, még jobban, mint az urvölgyi Zólyomban. A lakosok némi elsőséggel bírnak a többi szepesmegyei bányavárosiak felett; mert az előfogatozástól és katonaszálásozástól mentek. B a l d ó c z, falu, sayanyuvize a legjobbak közé tartozik a megyében, s a fürdőhez elegendő épületek vannak. Szepesháza, Szepesváraljához uyugotra egy puekalövésnyire, kőfallal, bástyákkal s két kapuval ellátott helység. Az alsó kapunál sorban van 10 ház, emeletes, a szepeevári püspök kanonokainak lakházai; a felsőnél a püspöki palota, szép kerttel; a székes egyház, a papnövelde szép épülete. Az ide való káptalan levéltára igen nevezetes. Egy magán álló csúcsos gránit szikla tetején láthatni Szepesvárat, honnan az alatta elterülő regényes vidékre gyönyörű kilátás ragadja el a szemet.

29. Torna vármegye.

1 *Fekvése.* Torna vgyének határai északról Szepes; keletről A bánj; délről Borsod; nyugotról Gömör vgye. Nagysága 10799 □ mf. Mívelés alatti földje 120,906 hold,

s ebből 42,258 szántóföld, 8056 h. rét, 2832 h. szőlő, 1009 h. kert, 51223 h. erdő, 15,528 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Torna igen kies hegyekkel s völgyekkel változó tartomány. Azonban inkább hegyes, mint róna, úgyhogy rónaságait inkább csak szélesebb völgyeknek mondhatni. A föld itt ott köves és száraz természetű ugyan, de északi részét, melly hideg s nagyon hegyes, kivéve, épen nem terméketlen, különösen a tornai, szilasi völgyben fekvő határokon mindennemű gabona, kukorica, hüvelyes s kerti vetemény jól díszük, s jóval gazdagabban fizet, mint a szomszéd Szepes vgyében. Levegője tiszta és egészséges; az éghajlat általában szelíd s minden növénynek kedvező; csupán az északra eső dernői völgyben és Borzova, Szilicze helységek hegyes vidékein zordonabb, minélfogva itt a szőlő meg nem érik, s az aratás is későbben kezdődik, mint a megye többi tájékain. — A tornai hegyek három nevezetes völgyet képeznek, u. m. *a)* a d e r n ő i t vagy b a r k a i t, *b)* a tornai termékeny, *c)* a szilvási hozzá hasonló völgyet. Mind ezen hegyek mészkő alkotásnak, s mint milyeneknél szokott történni, rakvák földalatti üregekkel, mellyek közül különösen említést érdemlenek a szád élői és sziliczei vagy l e d n i c z e i barlangok. Ez utolsóban annál nagyobb a hideg, minél melegebb a külső levegő; ellenben télen a benne levő jég is elolvad. — A B o d v a vize Abaujából jön be, s délkeleti részét megfutván a megyének; Horvathhoz közel, a tágas tornai völgyet nedvesítő Torna vizével öblösödik Dobodéi alatt a Lófej forrásból eredő Jó sva patakát veszi fel; mellybe szakad az aggteleki Baradla barlangból jövő, sok mészkő részecskével terhelt, a rákokat is kőhéjjal beterítő folyó, alább pedig a szőlős-ardói patak. A dernői völgyben, a szádélői barlanghoz közel eredő C s e r e m o s z l y a vize hajtja a hámorokat. Különös említést érdemel Torna városa határában a halastóból eredő patak, melly soha be nem fagyván, az iparra nézve igen fontos.

3. *Termékei.* Torna vgyében a határok szőkék s nem is igen gazdagok; de jó mfvelés mellett, ámbár a megyei fogyasztáshoz képest nem elegendő mennyiségben, mindenféle gabonát és veteményt megteremnek. Így terem szép és sikeres tisztabuza, rozs, árpa, sok zab. Kukoriczát szinte eleget vetnek, kivévén a dernői hideg völ-

gyet és Borzova, Szilicze helységek hegyes határait. A burgonya évről évre kedvesebb kezd lenni. Kerti vetemények közül főszerepet játszik a káposzta, s ebből a köznép szép mennyiségű pénzt szokott bevenni. Dohányt ültetnek sz. Andráson s más több helységekben. Len kevés termesztetik; ellenben kender nagy mennyiségben, kivált a Bodva mellékén. Gyűnőlcseben felette gazdagekis megye; Almás, Jablonca, Körtvélyes hihetőleg neveiket is innen vették. Különösen szilva némelly esztendőben annyi terem, hogy felszedni alig győzik. A bőséggel termő somból, a szilva-pálinkával egyenlő áron kelő pálinkát főznek. Ámbár Torna Szepes vgyével határos, mégis már bort, a fenérintett hidegebb vidékeken kívül, mindenütt termeszt; jóságára nézve legelső a varbóci, melly kedves ízére, főkép különös jó zamatjára nézve a híres neszmélyi, somlói és szerednyei boroknál épen nem alább való. De fő gazdasága Tornának mindedig erdejébe áll, úgyhogy más megyéknek eladott fáért, faeszközökért, szénért legtöbb pénzt vészén be. A jó rétek s legelők hathatósan előmozdítják a baro Kitenyésztest, hozzá járulván még az, hogy a nagyobb birtokosok luczernát, lóherét, bükkönyt termesztenek. — A muhar e vidéket nem szereti. Szarvas marba belső szükségre elég van, sőt valami kevés kereskedésre is jut. Nagyobb fontosságú ennél a juhtenyésztés, inelly igen elterjedt s a hg. Eszterházy, gr. Andrassy György, gr. Keglevicli jószágaiban szép nemesített nyájakat láthatni. Seretés sok bizik a nagy tölgyerdőkben. Méh t e n y é s z t é s e, halászata, vadászata szinte nem megvetendő. A dernői völgyben sok vas ásatik; s a tornai (irodalomban is lehetne vasbányákat nyitni. Vas kőbánya van Bakónál az Ősztromos hegyében. Fekete márvány töretik Zsaruénál. Epületköveket több helyt ásnak; legnevezetesebb a görgeői. Jablonczánál gypszbánya találtatik, pálakó Kovácsvágásnál. Ásványos vizök van Bácsa - Rákos és Sz. András helységeknek, ezenkívül Jolsvafőtől és Jablonczától kezdve, egész fel Tornáig több meleg forrás buzog.

4. *Népessége.* Torna megye népessége 30,037 l. kik laknak I mezővárosban, 46 faluban, s 5 népes pusztán. Eszik 1 □ mfre 3003 lélek. Nyelvökre nézve 27144 magyar mellett, van 545 tót, 1635 orosz, 713 zsidó. Vallásokat te-

kintve a római kath. száma 13,154 l. és 11 anyaszentegyházaikat a rozsnyói püspök igazgatja. Görög kath. az eperjesi püspök felügyelése alatt 3 plébániában 2738 lelket számlálnak; az ágostaiak száma 195, a reformátusok 13,237 lélekkel, 20 anya egyházat bírnak, mellyek a tiszamelléki egyházkerülethez kapcsolvák. Zsidók száma 713.

5. *Ipar és kereskedés.* Nagyobb része a népességnek föld és szőlőmívelésből, gyümölcs termesztésből s baromtartásból él. Némelyek azonban bányászok, mások, mint a barkaiak, fakanalat, tálat stb. faeszközöket készítenek, s azokat messze elliordják; mások ismét szenet, meszet égetnek. Kézműves kevés van, s a megyének egyetlen egy mezővárosában, Tornán sincs elegendő. Demon van gr. Andrássy György urnák egy nevezetes vasgyára, mellynek állandó személyzete 255 főre megyen. Készít évenként legalább 30,000 mázsa nyers vasat; mindenféle kovácsolt vasneműekben 10,000 mázsát, s e közt gömbölyű vasat, melly kitünoleg itt készül, továbbá 6—7000 mázsa öntvényeket, mellyek a rendelményekhez képest furl, és esztergályozott minőségben állíttatnak ki; mindezek pedig 110—120,000 pft értékéig rúgnak. Végre egy fourmier vagy boritékgyár van Szénfaluban. — Ámbár Torna vgye népessége nagy, termékenysége közepszerű, mégis más megyéknek sokféle termékeket adhat el. A szepességre hord szenet, bort, gyümölcsöt, káposztát, szilva és sompálinkát, kendert, lent. Országutai közül kettő különösen jó karban tartatik. Az egyik Kassáról jövéen, a tornai völgyön át Kosnyóra vezet. Posta ezen megyében nem jár.

6. *Jobbágytelkek és adó.* Egész jobbágytelek után van itt első osztályban 26, másodikban 28, harmadikban 30, negyedikben 32 hold szántóföld. Rétekből, hol sarju mindig kaszálható 8, hol ritkán 10, hol soha sem 12 embervágó. Illyen egész jobbágytelek van: 502. Az 1828-ki országos összeírás szerint adó alatti föld mennyisége 23,252 hold. Portája e megyének, melly után hadi adót fizet 12.

7. *Nemesség és urodáirnak.* Nemessége e megyének 2600 lelket számlál. Urodalmi közül a szép szadvárit bírja hg. Eszterházy, a dernőit gr. Andrássy György, tornait gr. Keglevich.

8. *Felosztása.* Eloszlik két főbírói járásra, u. m. 1. felső, 2. alsó járás. Gyűléseit tartja Tornán.

Nevezetesebb helyek.

1. *Felső járásban.* Torna, m. v. Kassától nyugotra 5 m. f. egy kies egészséges vidéken 2206], gr. Keglevich jeles kastélyával, kertével, s újabb ízlésű vármegyeházzal, melyben a megyei gyűlések tartatnak. Yan itt egy halastó, melyből kifolyó patak, soha be nem fagyván; az iparra nézve igen fontos, most csak egymalmot forgat, mellette egy fődő intézet is létezik. A várostól északra egy magas kopasz hegyen láthatni régi pusztá várát, melytől kölcsönzi nevét mind a város, mind az egész megye. Almás, falu, sok gyümölcsöt, különösen szilvát, almát természet, ezenkívül, káposztát is. Az itt Kassáról Rosnyóra vivő országút, most már a szoroskor szorulatot elkerülve, egyenesen Hárskutnak tart, s kősziklákba bevágva, roppant szorgalommal, mesterséggel s költséggel készült. Barka, f. vasbányákkal s hámorokkal. Rengeteg erdejéből sok tálat, kanalat s más faeszközt készít, gyümölcsei a szepeségre élénk kereskedést folytat. D e r é n k, f. fűrészmalma van s szenet éget. A helységtől nyugotra magas kőszirten omladékokban hever S z a d v ó r. D e r n ö, f. gr. Angrássy György kastélyával. Van sok erdeje s gyümölcse. Nézést érdemlő s hazánkban ritka jelességű vasgyáráról a megye leírásánál bővebben értekeztünk. Görgő, f. Tornához nyugotra 11/4 órányira 14591. Legelője sok birkát táplál. 3 bányában sok darázkövet ás. J a b l o n c z a, f. gyümölcse igen sok. Van igen jeles gypszbányája, melynek termékei messzeföldre elvitetnek. Kovácsvágás v. Kovácsi, falu, a Somhegyében vasbányákat mivel, tágas erdejében szenet éget. Van pálakőbányája is, mely épület fedélre s írótablákra alkalmas. S z á d e l ő, f. nevezetessé teszi nagy barlangja, mely igen messze elnyúlik, s benne különféle állatok csontai szemlélhetők. Zsarnót, sok urak lakják; fekete márványt tör.

2. *Alsó járásban.* Rakó, f. az Osztromoshegyében jeles vaskőbányát mivel. S z i u v. Szón, f. igen jó bort, sok kendert természet, van egy fourmir v. boritékgyára. Szil a s, f. 1458 l., nagy juhtenyésztéssel. S z i l i c z e, falutól keletre ¼ órányira a magas S o l y o m k ő i hegyen van egy régi omladozott vár. De legnevezetesebbé teszi e helységet az úgy nevezett Ledniczei, barlang; fő különössége ennek abban áll, hogy kívülről a milly arányban növekszik és fogy a meleg, bent ugyanazon arányban fogy és nő az; nyáron bent fagyos, télen olvad. V a r b ó c z, f. bora a leghíresebb magyarországi borokkal vetekedik.

30. Sárosvármegye.

Fekvése. Sárosvármegye Magyarország legfelsőbb északi részén fekszik, s határos vele északról Galiczia; nyugotról Szepes; keletről Zemplén; délről Abauj, és Szepes vármegyék. — Nagysága 65123 □ mf. Mivelés alatti földje 726,083 hold, ebből 231,548 h. szántóföld; 52,277 h. rét; 7216 h. kert; 348,914 h. erdő; 86,128 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Az egész megyét számos völgyektől áthatított hegyek és dombok borítják, s innen tulajdonképeni rónaság itt nincs. Alsó vidéke általában véve nagy kellemmel bír, s egy bizonyos szelíd szépség terül el rajta. Földje, a reá ható igen változó körülményeknél fogva, felette különböző. A Tapoly és Tárzavölgy földszine iszap és főveny vegyületeket foglalván magában, inkább vagy kevésbé televényes, miért is e lapályok a kerti és konyhanövényeknek legkedvezőbbek. A mészhegyi völgyek különösen a rozsnak kedvezők. A sivármezőn a poprádvölgyi magas szántóföldek mészkaucscsal és poronddal lévén vegyítve, aratásaik ugyan háladatlanok, de szép lent és hüvelyes veteményt teremnek. Szekcső magas vidékén a föld agyagos, nedves és nehéz, a hegyek oldalain köves és hideg, miért csupán száraz éveken termékeny. Makovicza hegyes háts környéke részint agyagos, részint kövecses, völgyein pedig fővennyel vegyes és trágyázás mellett, száraz meleg évebben termékeny, éghajlata Sárosnak szinte nagyon különböző. A Tapoly és Tárza völgyei, részint a mély és fődött fekvés, részint mivel a meszes és égvényes földnek több meleget fejlesztenek ki, szelíd és kellemes éghajlatnak. Makovicza, Szekcső és a Tárza felső vidéke, a karpáti jeges szeleknek kilevén téve, zordon. Az ezen két említett vidék közt eső középső rész, melly legnagyobb részét foglalja el a megyének, mérsékelt ugyan, de igen változékony. Uralkodó szelek az északi, északnyugoti, azután a keleti; ritkábban a délnyugoti, legritkábban a déli szelek. Nehéz fergeteg csupán a leghőbb nyári napokban érzetik. Hegyei különösen 4 tömegre oszlanak, legelső helyen áll ezek közt a Beszkéd v, Beszcsád hegység; kúpjai ennek meredek, kopárok; ős lomb és fenyőfaerdők által benőtt rengetegeit csu-

pán ittott szakítják gazdagon pompázó legelők. A Perhiba főképen fővenykövekből áll, s Szepes megye magurái részéből jöven be, a poprádvölgyén keresztül számtalan elágadásokat tesz s majdnem egy harmadát foglalja el a megyének. Kellemes és szelíd völgyei buja növényzetűek, fenyő-bikk és tölgyfa erdeik gazdagok, melyekben különösen pompás gombák teremnek. A d é I - nyugoti hegy vonal alkotó része többnyire szénfővenykövel fedett mészkő, különös alakzatai, kopártetőt, csodás völgy-torkolatai által igen regényes vidékeeket képez, főkép a hegységben találtató számos barlangok rendkívüli érzésre ragadják az embert. Legnevezetesebbik e barlangok közt a szinnyerlipóczi, sztakilit, és ó-ruzsinaí mészkőbarlangok. Ezen hegyekből végre számtalan kénköves források buzognak. A sóvári hegyláncz tűzokadó hegyek maradványait foglalja magában. Felületét a legszebb lomb-erdők koszorúzzák. Gyomrából sós források buzognak fel; mnellyekből főzetik a só; egyedül ezen hegyben terem a nemes opál. — Folyóvizei közül a Her nád, a Szepességből Ó-Ruzsin mellett jön be, és csupán 2 mnyi csöndes folyása után, Tihany mellett magába vevén elébb a rákos és pisztránggal gazdag Szopotnikát, a megyét ismét elhagyja. Ugyancsak ebbe szakad A bős mellett a Svinka is, mely két ágra oszolva, a Siroka kettős völgyén nagy károkat okoz. A T á r c z a vagy T o r i s z a a balásvágási erdőség mélyeiből, s a róla nevezett völgyben 9 mfe Eperjesig ragadva; azután pedig Vajkóczigesendesen foly, és Kassán alól Baksa helységnél a Hernád nyeli el. Eperjes alatt magába veszi a Szekcső-kerületi patakot, mely 4 mfdel feljebb a hertneki hegyekből jön, később felfogja a sóvári vidéket gyakran pusztító Deínát. T a p o l y (T o p l y a) a livói hegységből eredvén, miután Bártfa, Kurima, Girált, Hanusfalu helységek határait nedvesítette, 7 mnyi folyása után Zemplénbe rohan, hol Varanó mellett a pólyánkat' hegyekből jövő Ondovával egyesül. Az eddigi apró hegyfolyóknál sokkal nevezetesebb a P o p r á d, mely Szepesből jöven át, Lipnik és Szulin mellett a hazai földet elhagyja, s a Dunajecz hullámaival egyesülve, a keleti tengerbe ömlik.

3. *Termékei.* Sáros vármegye már észrevehetőleg termékenyebb, mint a szomszéd Szepes: földje a kalászos gabona nemek mindenikét különböző helyeken jól megtermi.

Búzát, kölest, kukoriczát természetnek leginkább a Tapoly és Tárca alsó vidékén. Siroka, Tárca felső és Szekcső vidékének egész a délkeleti vonalig, rozs és árpa a szokottabb gabonája*, mi ezeknél magasabban fekszik, az az árpa, tatárka, és zab hazája. — Len, kender, burgonya mindenütt, leginkább pedig a Szekcső és Tárca völgyeiben. A káposzta, répa neműek majd nem mindenütt jelesen teremnek, leginkább azonban, Szinnye és Tárca völgyben, névszerinti Sóvár, Kende, Somos, Szent Péter, Lászka, Luzsánka, Kajata, Szinnye és Jernye helységek határain. A gyökér és levélzöltségek főképp a Hernádvölgyében, azután Eperjesen, Nagy Sároson, Licsérten, Somoson természetnek. A legkiterjedtebb s legbujább völgyrétek Kellemes, Kapi, Kis- és Nagy-Sáros, Szinnye, Jernye, Kajata és Szinyeujfalu vidékein találhatók; ezután jönnek a Svinka-Alsó-Tárca és Tapolyvölgy lapályai. A lóhertermelés évente kiterjedtebb és gyümölcsözőbb műveltetést nyer. Hogy Sáros a gyümölcsfának hazája, a falvak körül mindenféle még vadon is díszlő gyümölcsfák mutatják; azonban itt a gyümölcsfatermesztés csupán a házi szükség kielégítéséig terjed; általában az ez iránti buzgalmat a túlságos szorgalommal üzött burgonyatermesztés elnyomta. Azonban Szeben városa különös szorgalmat fordít ezen gazdaságra, és sok jó gyümölcseről messze vidékeken, külföldön is ismeretes, különösen barackja, diója híres, e mellett nemes oltványokkal is kereskedik. Kitűnők továbbá: Viszoka, Tárca jeles almákkal, Péchujfalu, Lithinye szép alma s szilvával. Nyárs-Ardó, Uszpeklín és Rencsissó cseresznyéikről híresek. Uszalgó, Jakabvágás, ízsép almája s cseresznyéje kellemes. Sebes, Böki, Budamér gyönyörű körte s alma, Sóvár és Eperjes pedig mindenféle válogatott asztali gyümölcsökkel szolgál. Az egész Tapolyvölgy zamatos körle és almafákkal átszótt szilvás kertet képez, mellyeknek legpompásabbjait Kükemező, kivált Margonya, Nyírjes, Kalnás, Csalfalva, Komarócz bírják. Nagyobbszerű új gyümölcskerteket láthatni Nagy-Sároson, Ó-Peklinben, Aboson, Kendén, Zsebfalun, Kerekreten, Nyárs-Ardón, Varlászon; szőlőkertek csupán Tihanyka faluban műveltetnek. A terjedelmes erdőségek bőven adnak tűzi és épületfát; deszka, zindely, lécz csinálással s szénógetéssel sok kéz foglalkozik. Az erdők

kellemes árnyékaiban pedig eper, málna, hamvasszeder, som, csipke, mogyoró s a t. gazdagon terem, — A marhatenyésztés, főképp pedig a juh tenyésztés meglehetősen emelkedett fokon áll. Sáros' alsó részeiben az ökör és tehén nagy, csontos, velős, erőteljes, fehérszínű, kifele szépen görbített szarvakkal, a felső tájakon sokkal kisebb, rövid és alacsony; de tömött husu köpczös, befele hajtott rövid szarvakkal, szilárd kemény körömmel, téglavörös színű. Az alsó vidékeken, hol a buján növő lóher és takarmányfüvek művelése általánosan divatba jött, istálózás is, a felső, termékeny legelőkkel bővelkedő tájakon pedig szabad hegyi legeltetés gyakoroltatik, és a hegyi parasztnak legfőbb jövedelemforrása az állattenyésztés. A sertésenyésztés szinte virágzó. Egyébiránt a felső vidéken a sertés lengyelfajú, rövid vastag, hosszú konya fülekkel, hosszú szőrű, piszkos fehér. Az alsó vidékiek sertését keskeny hosszú orr, hegyes fül, rövid sima szőr, és sötét vörös szín, hosszuranyuló termet különböztetik meg. — Sáros megyében a juhok száma 450,000-re rúg, melyek évenként 9—10,000 mázsa gyapjút adnak. Nemesített nyájak több helyeken találtak, leginkább azonban közönséges juhot tenyésztnek; névszerint a inegye alsó vidékén a juh kicsiny, gyapja félfinom, göndör, fejér; a felső vidéken a juh nagy, vidor, a kos bátor, göndör, durva gyapjas, fejér és fekete. — A lótenyésztés hanyatlásban van, általában jó csődörök nincsenek, a Tapoly vidékin, jelesen Margona, Laszko, Lapos, Németfalu, Porubka, Budamér és Hadács helységek fordítanak némi figyelmet lovaikra. Sebesen van arab eredetű ménes. — Az alsó vidéken a sárosi ló nyúlánk, 13—14 markos, gyors, bátor, s többnyire barna. A felső részen nyúlánk vékony, kicsiny, biztosan lépő és kitartó. Szamár kevés. Házi szárnyasok mindenütt neveltetnek. A sárosi várhegyen egy új fáczánoskert is van 180 darabbal. A méh tenyésztés sok kedvelőket számlál, de keveset jövedelmez, minek oka vagy a kellemetlen éghajlat befolyásában, vagy abban van, hogy körülte sokat mesterkélnek. Az egész megyében 7—8000 méhköpű létezik. A selyemtenyésztés kisorszerű. A halászat leginkább csak mulatságból üzetik; mert, kivévén a halduzs Poprádot, mellyben gyakran lazacztot is fognak, a többi folyókban s a t. a hal kevés, mindazáltal a hegyipatakok s tavak szolgálnak pisztrággal,

Bártfa mellett pedig a Tapolyban gyakran angolnát fognak. Vad, ámbár a határok majdnem mindenütt tilalmazottak, a nagy erdőségekben is kevés. Ásványok országából, ámbár hegyes, Sáros nagy gazdaságot nem mutathat; nemes ércei: aranyja, ezüstje igen kevés, vasat keveset áshat. Legfőbb kincse a só. A sóvári sóágy, mellyriek felolvadt 25 percentes sóvíze 81 öl mély veremből, az úgynevezett Leopold aknából merítetik, kellően megmunkálva, évenként 120,000 mázsa főtt só ad. A nemes tüzelő és szíri vár ványzó opál Vörosvágás helység mellett, Dubnik és Libanka hegyeiben darlai torolványoktól körülvevett erekben és zugokban találhatik. Közéleiben gyakran találhatik még opal, áspis, faopál, viaszopál és hyalith. Ugyanezen hegyvonalban obsidian, chalcedon, domit, szarutünd, hegykristály, szurokkő és gypsz, a sóvári remete háznál cinóber, Harmsfalva mellett pedig higany nyomaira akadtak. Mésző a hegyekben nagy mennyiségben van, és belőle több helyeken égetnek sok meszet, legjobb a színnye-lipóczi, kőszegi, ó-peklini. Singlérben tartós malomkövek készítenek. Dús épület-kőből nyakat bírnak Sztankó-Hermány, Berlhót, Nagy-Sáros és Szeben. Leveles főven ykóvet, melly kő kőszörükőre használták, Kajahtán, és Bertholdon, jeles fazekaságyagot KuFímán, Bártfán, Gergelylakon, Palocsán ásnak. Fekete és vörös márvány töresek vannak Szebenben. Kőszentet csupán kis mennyiségben találtak Lubotin melletti rétegek és erekben, a Szélhegyen és Szeben mellett a majoroknál, tetemes mennyiségben Kapin és Hanusfalván. Ásványos vizek következő 49 helységeknél találhatnak. 1. Szénsavas higanyos, sós, földes, iblanyos vasas savany vizek: Bártfa, Hosszúrét, Sznakó, Hrabszke, Pitrova, Fricska, Grlacho, Gaboltó, Felső- és Alsó-Tvarostza, Czigelka, Niklova, Csigla, Dubova, Radoma, Szulin, ide számlálhatik a félig behányt két lagnói forrás. 2. Szénsavas-só-föld-vas-és kén kövel bíró savany vizek; Ternye, Ádámföldre, Töltszék, Pétervágás, Kapi-Pálvágás, Hanusfalva, Tapoly-Bisztra, Kakasfalu, Somosujfalu, Kende, Eperjes, Radács, Kis-Sáros, Czemetbe, Buják, Bajor, Berki, Izsép, Singlér, Színnye-Lipócz, Styavniki, Kaproncza. 3. Kén köves csupán szikeggel és mészfölddel terhelt vizek. Decsön, Hradziskon, Szebenben, Ollyson,

Darócson, Bajorvágáson, Kozeleczen, Plavniczán. 4. A vulcanicus hegyláncokban sóvíz és savas ásványos források buzognak Soóváron, Sebesen. Legnevezetesebbek az előszámláltak közül: a bártfai, czigelkai, szulini, szinnyelipóczi, styavnyiki és sebesi, mellyekről a helységek leírásánál bővebben értekezünk.

4. *Népesség.* Az 1844ik évben Sáros lakosainak száma 197,878 1. Laknak 3 királyi városban, 13 mezővárosban, 358 faluban és 27 népes pusztán. Esett 1 □ mfre 3044. Ezen népesség azonban a nevezett idő óta, a szűk évek s más körülmények miatt, inkább fogyott, mint szaporodott. Nyelvükre nézve magyar helység ugyan a megyében egy sincs, azonban a nemesek és tisztesb rendűek közt a magyarok száma felmegy 1000-re, tótok számlálnak 117,324 lelket, német van 3151, orosz 66,191, görög 30, zsidó 10,182» Vallásokra nézve: a rom. kath. 71 anyaegyházban 102,981 lelket számlálnak, s a kassai püspöktől függenek. A görög kath. 66191 lélekkel, 75 egyházat bírnak s az eperjesi püspöki megyéhez tartoznak. Az evang. lutheránusok 15 anyaegyházban 18,396 főre mennek, s a tiszáninneri s túli egyházkerülethez tartoznak, reformátusok száma 98, görögöké 30, zsidóké 10,182.

5. *Ipar és kereskedés.* Sárosban a köznép iparának fő ágát teszi a szövés-fonás, ez legfőbb jövedelem forrásuk, s általában kitűnő szorgalommal gyakorolják. Minden rendes parasztnő legalább egy szövőszéket tart, mellyen összes férfi és nő cselédsége által font fonalát, vászonná szövő, s ezt rendszeren otthon szokták kiféheríteni is. A városbeliek fonala, vászna és asztalneműi Tihany, Kurima, Sztankó- Hermány, CJs-z-Peklin, Berzevicze, Eperjes, Bártfa és Kerekrethen fejéretik. Egyébiránt a felvidék közönségesen durvább nem fehéritett, az alsó tájak finomabb fehéritett vásznat készítenek, ez utóbbiak közt ismét a sirokai és Poprádvölgy, főképen pedig Sztankó-Hermány és Plavnika lakosai finom és fehér szöveteikkel tüntetik ki magokat. Szirmay Pál legújabban állított fel legelőször e vidéken egy finom vászongyárt. Továbbá szorgalommal foglalkozik a köznép a kender elkészítésével, kivált a Tárca alsó vidékén, a szekcsői és lenártói völgyekben. Gyümölcsaszalás, szilva, dió befőzés mindenütt divatban van. Hamuzsirt főznek, zindelyt csinálnak, szentet égetnek. Mészegetéssel kivált Tarkó, Palocsa, Szinnye-Lipócz, Kőszeg, Licsérd, Ó-Peklin,

Ladna, Berki, Demeth helységek foglalkoznak. Palló s köszőrüköveket vág Berthót, malomköveket készít Singlér helysége. A mező, főkép pedig a szabad kir, városokban a kézművesség és művészet szinte kitiinó szorgalommal folytatattik. Legtöbb kézműves lakik Eperjesen. Van itt egy posztógyár, 2 gyapjufonó, 1 vatta, 2 eczet, és 1 pezs-gógyár. Számos posztós lakik még: Nagy-Sároson és Szebenben. A számos műtakácsok közül legtöbben laknak Szebenben, összes készítményük 50,000 róf különféle kel-mére rüg. Timárok és vargák legtöbben laknak: Nagy-Sároson, Hanusfálván, Zbórón, Fintán pedig gr. Des-sewffy Sámuelnek nagyszerű és jeles portékát készítő börgy ára van. Üveghuta van: Kis-Lipniken, Livón és Sarbón, Vas hámorok közül különösen megemlítettők az Izsóp melletti, mariavölgyi, kurczini hámorok, mellyek olvasztott s öntött vasműveket is állítanak elő. A számos papiros malmok közül kiemeltetnek a zborói, tár-czai, lukói, bartosfalvi, oleinoki, és hrabóczi. Nagyobb pálinfőző van 94, mellyek évenként 350,000 köből burgo-nyából és kevés malátából, egy köbre 12 itczét számítva, 4,200,000 harmincz fokú szeszt állítanak elő. A kurimai agyag-pipagyár, a sebest rosoglio és liqueur-gyár, orku-tai és sebest vattakészítés, sz. mihályi pipametszés szinte említést érdemelnek. Végre a híres soóvári sófőző-intézet évenként 154 rendes munkást foglalatostkodtat, és a só nye-reség 100,000 mázsa körül megy. Kereskedési tekintetben sem utolsó helyen áll Sárosmegye. Számosán kereskednek szarvasmarhával, hizott és sovány sertésekkel, juhval. Szebennek györgynapi juhvására a leghíresebbek közé tartozik, mellyre legalább 4—6000 fejös jukot behajtanak. Sáros és Szepes megyére nézve e szokta meghatározni a juh azon évi árát. A nagysárosi virágnapi vásár, főkép sodor, a mártonnapi pedig fagyú, juh, kecskebőrre nevezetes. Híres vásárok esnek még Berzeviczén, Hétháron és Pa-locsán. Mások Ujhelyt, Kassát, Miskolczot megkeresvén, az önnön hozott gabonával az eperjesi piacon kereskednek. Borral jelenleg csak Eperjes és Bártfa kereskednek szem-betűnőbben a lengyel vidékekre. Egyébiránt ezt többnyire hegyaljáról, Miskolcz és Eger tájékáról szokták venni; oda lent, gylcsot, pohánkát, borsót, lencsét, aszalt szilvát stb. szállítván. Az ásványos vizekkel kereskedés sem megvetendő. A bártfai, szulini, czigelkai vizek az egész

birodalomba szét hordatnak; 1844-ben Szulin 12,000 ládát 20—24 palaczkkal terhelve, Bártfa pedig 1845ben 130,000 palaczkkal küldött széljel. Országutat a megyének általában a jobbak közé tartoznak.

6: *Jobbágytelkek és adó.* Egész jobbágytelkek után van itt első osztályban 20, másodikban 22, harmadikban 24, negyedikben 26 hold szántóföld; rétekből, hol sarjut lehet kaszálni 6, hol nem lehet 8 embervágó. Ilyen egész jobbágytelkek van 4937. Az 1828diki országos összeírás szerint az adó alatti földmennyisége 187,178 hold. Ezenkívül Bártfa városának kiterjedése 7,699 h., mellyből adót fizet 5,190. Eperjes területe 7,319 h. ebből adó alatt van 5.266 h. Szeben határa foglal 4,634 holdat, mellyből adó alá esik 2,950 hold. Portája a megyének, melly után hadi adót fizet 74. Eperjes városának 8, Bártfának 5, Szebennek 2.

7. *Nemesség és urodalmak.* Sáros Összes nemességének száma 4,239 1. Nevezetesebb birtokosok, a kamara, a kegyes alapítvány, kincstár, szepesi káptalan, Kassa, Bártfa, Szeben, Eperjes kir. városok, gr. Andrassy, gr. Dessewffy, gr. Forgács, gr. Haller, gr. Klobusiczky, gr. Szír may, gr. Wolkenstein, b. ízdeczy, b. Palocsai Horváth, Bánó, Bertóty, Berzeviczy, Bornemisza, Bnjanovics, Dobay, Dessewffy, Fejérváry, Görgey, Gilányi, Gombos, Hedry, Kapy, Kiiikemezey, Keczer, Körtvélyesy, Mariassy, Melezer, Péchy, Pillér, Puszkay, Okolicsányi, Hady, Bholl, Raszlavicz, Roskoványi, Semsey, Szirmay, Szentimrey, Merse, Szakmáry, Schuller, Szegi, Tahy, Ujházy, Usz sat nemzetségek.

8. *Felosztása.* Eloszlik e megye 3 királyi városra u. m. Bártfa, Eperjes, Szeben, s 6 főbírói járásra t. i. 1. alsó-tárczai, 2. felső-tárczai, 3. sirokai, 4. székeséi, 5. tapolyi, 6. makoviczi járásra. Gyűléseit tartja Eperjesen.

Szabad kir. városok.

Bártfa, igen régi sz. kir. város, a Tapoly mellett, Eperjeshez 5, Kassához 9, Pesthez 41 mfre. A belsőváros köfállal van bekerítve, de a sánczok kerteknek osztattak ki, az utcák jól kövezettek s tiszták, a piacon levő házak mind emeletesek. Nevezetes épületei a kath. sz. Egyedről nevezett szentegyház, és a városi tanácsház, mindenik IV. Béla előtti időkből. A tanácsházi levéltár, régi adatokban és okiratokban igen gazdag. Van itt egy

katholicus gymnasium, nevelő intézet a 9-dik számú galicziai ezred katoná gyermekei számára. A városi kórház egész faluval (Lukovicza) s több polgári földdel bír. Népeisége 4796 lakossal, kik közt legvirágzóbb iparág a gyolcs fejerítés és gyolcs kereskedés, van egy roppat fejei itő-intézete, mellyből évenként legalább kikerül 300,000 róf gyolcs-, vászon. Fazekasai tartós és kapós cserép-edényt készitnek; bodnárai, kalaposai jelesek. Van itt végre két papirosmalom is. A városnak magának van kilencz faluja, és híres ásványos vize, mellyben iblany is találtatik s fürdője. Savanyóvizéből Bártfa 1845-ben 130,000 palaczkkal adott el. Fördő intézete pedig egy a legszebb s leghasznosabb intézetek közül Magyarországon s a spaai és pyrmonti világhírű fürdőkkel vetekszik. A közönségesen ismert czélszerű és pompás épületek, kedves mulató helyek dicsérő leírását mellözve, itt csak az új színházat említjük. FŐképen fogatosnak tapasztaltatik e fördő a gyomor és belső részek gyengeségeiben, aranyérben, komorkórságban, kórszvényben, lép dugulásban, sápadtságban, mirigyés és angol betegségekben, fejférfolyásban, nemzörések petyhüdsége miatt eredt folyadékokban, a húgycső bajaiában, s különösen a fővényben, végre az ideg gyengesége miatt származott navalyákban.

Eperjes, sz. kir. város, a Tárca vize mellett igen kies vidéken, egy a legtisztább, legcsinosabb magyarországi városok közül. Tojásdad idomú belvárosa mindössze is három igen hosszú utcából áll. A főutca általán véve igen jó kövezettel s járdákkal bír; két arányos félkört kepező magas egyforma házai, bár uagyobbára sajátos ó szerűek, de jó ízléssel építvék, és csak a háztetők alól kinyúló csatornák disztelenitik az egészet. E hosszú széles főutca felső részén 4, nagy régi épület pompázik *, egyik a Sz.-Miklós temploma; ennek tornya 36 öl magas; a 2-dik épület a kath. gymnasium; a 3-dik az evang. templom. 4-dik az ó szerű evang. collegium, melly az egyházzal kapcsolatban áll, és kolostor idomú sajátos külsejével a komor tekintetű barna falaival régi századokra emlékeztet. Eperjest sok csinos épület díszíti; de kitűnő szépségű egy sincs benne. Házainak száma 1015, mellyekben lakik 2017 család, azaz 9947 lélek. Egyébiránt Eperjes sok tekintetben nagyfontosságú, fölötte eleven, s általán véve szellemi, anyagi jóléttel bíró, miveit város. Itt tartatnak a megyei gyűlések; itt van a tiszánineni kerület táblája, a váltótörvényszék. Van itt továbbá jeles evang. collegium, 21,000 kötettel bíró könyvtárral, egy ritkaság gyűjtemény Fejérváry úr birtokában, 1 könyváros és 1 könyvnyomó-intézet, olvasó-egylet, takarékpénztár, melly keletkezése első évében 103,000 pftot vett be. Kézműveseinek

száma 359, kik közt több posztós s általában mindenféle jeles mesteremberek találtak. Van itt egy pezsgő gyár, lőpormalom. fonó l vatta, 2 eczet és egy pezsgő gyár, lőpormalom.

Szeben, kőfallal körülvevett sz. k. v. a Tárca vize mellett igen kies vidéken. Eperjeshez északnyugotra 2 mf. 2843 l., kik közt számos posztós s még több műtakács találtak. Van itt egy kath. gymnasium a kegyes szerzetbeliek felügyelete alatt. Szentgyörgy napi vására különösen juhokra nézve igen fontos, mert 4—6000 fejős-juhnál több liajtatik ide, s e vásár szokta azon évre meghatározni Sáros és Szepes vgyékre nézve a juh árát. A város határa foglal magában 1320 korecz kertet és kaszálót, 9947 korecz polgárok kezén levő és 804 korecz nem polgárok kezén levő szántóföldet.

Nevezetesebb helyek.

1. *Alsó tárczai járásban.* Al s ó - S e b e s, m. v. gr. Haller család régi kastélyával s kertével. Van egy vatta, rosolis és liqueur s pipagyára, s egy kényelmes „Magyar Isla“ nevű ásványos forróje. Haszna főkép a bőryavalyák, fekély szorulásoknál, mell és májbetegségeknel mutatkozik. Somos, m. v. gr. Andrásy kastélyával, igen jeles gazdasággal. Sóvár, ni. v. legnagyobb nevezetessége sófőző-intézetében áll, mellyben a Leopold nevű forrásból 154 rendes munkás évenként 100,000 mázsán felül menő söt állít elő. Sóvárhoz, mint sókamurai jószághoz 5 falu is tartozik, mellyeknek erdősége 10,8827/ia holdra terjed. Böki, f. Bujauovics Eduárd úr kastélyával s angol kertével, nagy tökéletességre vitt gazdasággal, híres sajt esinálással. Buda mér, f. Ujházy család kastélyával s okszerű jeles gazdaságával. Felső-Sebes, falu, kősziklára épült vára romokban hever. Tih o n y, f. szőlőhegye egyetlen egy e megyében. Vörösvágás, f. egész Európában nevezetessé teszi opálkőbányája, mellyben igen szép s különféle színeket játszó nemes opálkő ásatik, melly talán egész világon legszebb.

2. *Felsőtárca járásban.* Berzevicze, m. v. a Berzeviczy család 4 kastélyával, papiromalommal. Országos vásárai különösen juhokra nézve nevezetesek. H é t h á r s, magát megváltott mv. Híres vásárokat tart. P a l o c s a, m. v. a Poprád mellett, melly itt hajózható. Vásárai nevezetesek. A várossal átellenben a Poprád jobb partján láthatni régi várát, melly most is lakható állapotban van. Szül m, f. nevezetessé teszi igen híres savanyúvize.

melly nemcsak Magyarországon, hanem külföldön is ismeretes; úgy hogy 1844-ben 12,000 láda, 20—24 palaczkkal terhelve, küldetett innen széljel. Tarkó, f. régi vára maradványait mutatja.

3. *Sírokat járásban.* Nagy-Sáros, m. v. Eperjesbe 1 mf. a Tárca mellett 2889 l., gr. Wolkenstein örökösök nagy emeletes kastélyával, sok nemes-udvarral. Lakosai közt sok tímár, varga posztós és kertész találtatik; virágnapi vására főkép sódorra, szentmártoni pedig, fagyú, juh- és kecske bőrre nézve igen nevezetes. Sok tekintetben nevezetes régi vára omladékban hever. Nyárs-Ardó, f. Semsey Jób úr szép kastélyával. Cseresznyés kertei híres nagyszemű gyümölcsöt teremnek. F i n t a, falu, gróf Desewffy Sámuel szép emeletes kastélyával. Nevezetes börgyára igen kapós készítményt szolgáltat. Van savanyúvíz forrása, melyben iblany is találtatik. Szinnye-Lipócz, f. igen szép hegyi vidéken. Nevezetessé teszi kellemes savanyú vize s fördője. A főforrás egy savas, vasas, erősen kénköves, erősen gyöngyöző és pezsgő, könnyen emészthető kellemes víz. A nathalia forrás fanyar izű, a katlankut timsót is foglal magában. A falutól egy órányira meglehetősen nagyságú barlang van. Miklósvágás, f. a Hernád mellett, a falutól egy órányira rézbányát mivel. Van itt egy részvénytársasági vashámor (400 részv 200 fjával).

4. *Szekcsvi járásban.* Gaboltó, m. v. van savanyú víz forrása. Cz ige lka, falu, savanyú vizéről nevezetes. Leggazdagabb a Lajos forrás; szénsavas szikéleg tartalmára nézve ez leggazdagabb forrás Magyarországon, sőt egész Európában, szikhalvag, szikiblag és szabad szénsavtartalma is nagyon jelentékeny. Különösen használ a belrészek dugulásaiiban, keményülések ellen, gyöngeségi tüdő bajokban, vízkórban set., s sokféle mirigy és fekély nyavalyák ellenszereül ajánlkozik. K r u z s l ó, f. vashámorában öntött vasat is készít.

5. *Tapolyi járásban.* H a n u s f a l v a, m. v. két nrasági kastély ékesíti. Lakosai közt sok tímár, csizmadia és gubás találtatik. Vásárai népesekek. K u r i m a, m. v. Van egy agyag pipagyára, sok vásznat, gyolcsot készít és fehéiit. K a p i, f. a Kapy család két kastélyával. A helység felett magas meredek hegyen omladékban áll a régi Kapivár. Ny ires, f. híres körtét termeszt. Schavnik, f. nevezetes kénköves savanyú vize ital és fördőképen sikerrel használtatik, különösen a nemi és verőczeres rendszerek tompaságában, elidült bőryavalyák, kelések és bennulások ellen.

6. *Makoviczai járásban.* Felső-Szvidnik, m. v. az Ondava völgyében, sok lent termeszt. Z b o r ó, m. v. közel a galicziai szélekhez 2361 l., kik közt sok csizmadia és tímár van. Ékesíti gróf Erdődy György és gr. Szirmay Antal kastélya, az első Rákóczy

György leveleiből emlékezetes 100 liársfasorral: a másik angol-kerttel. Van itt egy papirosmalom. A város feje a fennevezett grófi család makoviczai urodalmának, mely hajdan herczegse'g volt. A régi makdviczivár magos hegytetején omladékban hever. Bukócz, f. egy patak két felé osztja, s fele része Zemplénhez tartozik. Van itt egy basiliták monostora.

31. Abauj vármegye.

1. *Fekvése.* Abauj vmegyének határai északról Szepes, Sáros; keletről és délről Zemplén; nyugotról Borsod, Torna vgyék. Földterülete 5272o0mf. Mívelés alatti föld 590,197 hold, mnellyből 241,400 szántóföld, 38195 h. rét, 17,350 h. szőlő, 3306 h. kert, 206,561 h. erdő, 80,385 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Abaujt az egymást kelleme- sen felváltó hegyek, dombok, völgyek; a sűrűen elhintett faluk, s ékes kastélyok; a köznépnél észrevehető na- gyobb szorgalom; a felette kies és egészséges levegő: igen szép vármegyének s boldog lakhelynek teszik, különösen a Hernád hosszú és termékeny völgye, hazánk legbájosabb vidéki közzé méltán számlálható. Rónasága tulajdonképen nincsen, hanem a megye egész belsejét kisebb nagyobb dombok vagy hegyek borítják, mellyek közt számos tágas és termékeny völgy nyílik meg. Földe minéműségére a termékenyek s gazdagok közé tartozik. Ugyanis a megye északnyugoti részén a föld hideg, köves, terméketlen; Regécz körüi szinte nehéz mívelésű, kemény agyagos vagy kavicsos, de ezek összesen alig teszik a megye tizedrészét. Ellenben máshol 1½ láb mélységre is fekszik felszínén a termékeny fekete föld, melly a Hernád alsó vidékén kevés homokkal egyvelgest lévén, gazdag búzatermő határoknak ad léteit. Futó homok nem díszteleníti e megyét. — Az abauji hegyeket két tömegre oszthatjuk, a szerint, a mint ezek a Hernádtól balra vagy jobbra fekszenek. — A jobb- ra eső hegláncz aranyban, ezüstben, réz s piskolez ér- czekben gazdag, különösen az úgynevezett aranyidkai hegy. — Egyébiránt ezen hegysor nevezetes azért; mert északon szép fenyvesek borítják tetejét, mellyek. másutt a megyében nem találtnak. Meczenzénél vasat, Jászénál különbféle színű márványt nagy bőséggel szolgáltat. Vég-

re déli részén gyönyörű tölgyes erdőkkel, s jó bortermő szőlőhegyekkel dicsekedhetik. — A Hernád baloldalán húzódó hegytömeg Sáros megyéből köszönt be, s Tokajnál végződven; egész hossza 12, szélessége 2—3 mf. s onnan híres; hogy északi részén egész Európában legtisztább, legszebb opált (Cserveniczánál=Vörösvágás Sárosban) déli részén leghíresebb legjobb bort ad. Nevezetesebb Abaujhoz tartozó hegycsúcsok itt; a Dargó, Ránk m. Rovnya, Veres hegy, Milicz két hegyi tóval, Szurok, Telkibánya m. Pa pp László, Erez hegy Farka, a természet vizsgáló előtt nagyon nevezetes F e kiteli egy, alább a Borsó, Szarkó, Gergely, Sátor. Mindezen hegyek merő salak kövekből állanak s Fichtel tűz, mások ismét víz által származtagnak gondolják, de mind a két állításra vannak próbák. — Legnagyobb folyóvize Abaujnak a Hernád, mely Kassánál jön be a megyébe, s ezt csaknem két egyenlő részre osztván, egész hosszában végig futja. Szurdokon alól jobb partján egy ág szakad ki belőle, mely elébb Új-hernád, majd Bársonyos hév alatt mindenütt párhuzamosan folyik, s belső-Böcsnél ismét vissza merül. Hosszú termékeny völgye felette gyönyörű, melyet a partjára épített helységek, pompás kastélyok és kertek még jóval emelnek. A Tárca (Torisza), Ó s v a, szinte Sárosból hőmpölyögnek lefelé, s Zsadanynál a Hernád ha szakadnak. Az Ida az aranyidkai helyekben veszi eredetét, s miután N. Idán alól kiér a síkságra, elterül, széles mocsárt, posvány-ságot hágy maga után, s nevét is Kanyaptáival cseréli fel, de a vármegye szabályozását célba vevén, reményleni lehet, hogy a büzhödt csincsárokot kövér legelők s mosolygó rétek váltandják fel. A Bodva a szomolnoki hegyekben ered, Pédernél Torna vgyébe megyen által. A Bósva, Miszla, Csermely, (ez Kassán keresztül folyik) kisebb vizek ugyan, de számos liszt, fűrés, kalló, puskaapor, és papiros malmaik végett említést érdemelnek. —

3. *Termékei.* Abauj kies és szelíd éghajlata, földének minősége, a gazdasági növények termésének általában kedvez. Tisztabuza legszebb terem a gyürkéi, bődi, s általában az oszválygyi és hegyközi, különösen pedig a füzéri, valamint a gönczi és főnyi határokon. Őszi rozsot kitűnő szépségben adnak a vizsolyi, kispfalusi, mérai, gönczrukkai, kéri, dobszai, pérei s ezekkel szomszédos számo-

sabb helységbeli határok. Az itt termesztett gabona olly kitűnő jóságú, miszerint posopi mérőjének nehézsége majdnem minden évben .82 fontig felmegy. A két sorú-árpa egész megyében jó sikerrel természetlik; a kassai serfözők a kassai árpát minden bár hol termett árpánál jobban szeretik s fizetik; ez kivált a szalad készítésre legalkalmasabb. A legjobb és legtöbb zabot természetlik a csereháton, hol annak dűzstermése, ritka szerencsétlen éveket kivéve, a természetőt gazdagon jutalmazza. K u k o r í o z a tekintetet nem érdemlő mennyiségben természetlik, pedig kivált e megye alsó vidékén igen jól terem, és mégis érik. Több tekintetet érdemel a megyére nézve a főzet é k természetés. A szkárosi borsó a szepességi után az első, és a kékedí, zsujtai, újvári, nádasdi s szkárosi lenese a debreczeni mihálynapí vásáron nagykelendőségű áruczikk; Burgonya megyeszerte nagy mennyiségben természetlik. Káposzta, kivált a megye felső részén, a Hernád és Tárca mentiben mivelletik kitűnő szorgalommal, s több megyék innen pótolják ebbelí szükségéiket, s a káposzta e vidéknek évenkint sok ezer forintra menő jövedelmet biztosít. Egy újabb, ehhez hasonló jövedelmű ág kezd a megyében gyarapodni t. i. anemesebb fajú dohány természetés, s ez jelenleg is már majd az egész megyében nagy szorgalommal mivelletik, s szentandrásí név alatt kezd a kereskedésben ismeretes lenni. Az itt lermcsztni szokott dohány leginkább acetnekihez hasonló. A kender és len is egyik fő természetményét teszi a megyének. Alig van a megyében földbirtokos, ki kendert nem vetne; a len, főleg az északi részen igen szépen diszlik. — A gyümölcstermesztésnek mint mondani szokták, fészke Göncz. Hiteles összeírás után mondhatni, hogy volt év, midőn 30,000 puttón cseresznye került ki Gönczről. Kisebb mértékben, de kitűnő jóságú cseresznyét természetnek a beszteriek, hutkaiak, osvaiak a mezőn A korláthi őszi-baraczk jelessége s mennyisége által, ámbár e vidéken egyebűtt is sok terem, nagy jövedelem forrás. A sárga baraczkot leginkább Lengyel honba hordják, de e gyümölc s kívánt mennyiségben mindeddig nem természetlik. Abaujnak gazdasági főbb természetnyei közt azonban első helyet foglalnak nagyrészben kitűnő, általában pedig tetemes mennyiségű borai. Az erdő-horvátí hegyek s szántói szőlők, a világhírű hegyaljai, közönségesen tokaji nevezet alatt ismeretes, legjobb borok közé hely-

hezhető borokat teremnek és szorosan a Hegyaljához számítanak. A bodóközi, s gönczi-hegyek nem vétetnek ugyan fel a Hegyalja nevezet alá; de terméseik igen jelesek, s a hegyaljaiakkal vetélkednek. Ezek után sorolhatók az aszalai es szikszai; majd kellemetes zamatjokról s szép szinokról ismeretes, általában e vidéken legjelesebb boroknak tartott hejzei borok. A főnyi, korlátbi, kéri, alpári hegyek jeles, és a hegyaljaihoz hasonfajú terméssel diszleuek. A még nem említett helyek termései az eddigiekhez nem számíthatók, hanem középszerűek; de talátnak helyek mellyeknek aszuborai szinte jó áron szoktak elkelní. — A bánj gazdaságának nagy részét teszik szép fekvésű rétéi, mellyek a Hernád, Tárca, és Osva völgyeiben terűnek el. De vannak mocsáros helyek is. A kassai és csereháti járásokat egymástól elválasztó Kanyapta völgyének 3,000 holdra számított téré kórófüvet, vagy csak haszonvehetlen sást terem, a szüntelen álló víz miatt, s bár lecsapolása mindig pengettetik, még eddig soha munkába nem jött. A természetes füveken kívül, nagy mennyiségű takarmányt adnak a megyében a vetett takarmányfüvek is. Már most a bükköny majdnem mindenütt s jó sikerrel vettetik; a lóhere vetés naponta szaporodik; a víztőlment alsóbb vidékeken szépen díszük a luczerna, a felsőbb vidékek veres lóhere termésre alkalmasok. A különben széna bőséggel nem dicsekedhető Kéked, Zsujta, Újvár, Göncz, Hécze, Fony és más hasonfekvésű helységek sikerrel mivelhetnék a balta-czimet, melly a határookban vadon is terem. Erdeje 406,561 holdat foglalván el, a megye nagyobb része fában bővelkedik. Ez erdőségek nagyobb részben tölgyesek és bikkesek: de Kassától nyugotra szép fenyvesek is talátnak. Szarvasmarhát tulajdon szükségére Abauj eleget nevel; sőt a Hernád melléke kereskedésre is; különösen pedig Szikszó, Hal máj. Inánes, Fügéd, Encs szép ökröket szoktak tenyészteni, s a szikszói babom vásár ezen a vidéken legnevezetesebb. A megye több vidékein a köznép munkára már inkább lovat, mint ökröt tart, de csak közönséges fajból, s nemesítésére nem sokat ügyel. Fontosabb ennél a juhtenyésztés, mert ez mind az urasagoknál, mind a jobbágyoknál egyformán el van terjedve, s az elég és igen egészséges legelő hatalmasan előmozdítja azt. Az uraságoknak már most többnyire nemesített nyájai vannak. A rengeteg makkot adó tölgyes, bikkes erdők,

annyira elősegítik a sertésenyésztést, hogy ezek-hői tulajdon szükségén kívül még a szepességnek is bőven juttathat. Legnevezetesebb sertésvásárok tartatnak Jászón és Nagy-Idán. Vadállatokból őzet a regéczi erdők, a jászói, nagyidai vadaskertek; nyíllal, rókát a többi erdők és mezőségek; vizimadarat, különösen vadkacsát a Kari) apta számlálhatlan seregekben táplál; a gyönyörű somodi bikkesekben annyi húrost s fajtyukot fognak, hogy vetek kis kereskedés is űzetik. A Hernád, Tárca, Osva vizekben való halászat sem megvetendő. Fogatik bennük: jó ízű ponty, csuka, kárász, sügér, angolna stb. A Kanyapta mocsár csíkkal és pióczával bővelkedik. — A hajdan még gazdagabb arany-idkai arany-ezüst bányákat 1807-ben jnl. I én nyitották meg újra, s mostanában 9 bánya üreg tartatik művelésben. Ásnaq ugyanitt kevés finom ezüstöt, s nagyobb mennyiségű piskolcz erezet. Kevés arany, ezüst asatik Telkibányán is. Réz, Jászó-Mindszent, Aranybika, Béla, Opáka, Hámor mellett több bányákban. Vas igen sok Meczenzéfnel, s az Ida vize körül. Piskolcz Aranyidkán kívül; Jászó-Újfaluban, Telkibányán. A napkeleti hegyek merő láva (Vulkán eredetű) kövekből állnak. Porcellán föld van Hollóházán, Telkibányán; Kalló-agyag (bolus) Telkibányán; agyagpálakó. Aranyidkán, Meczenzéfén; s i m a p á l a k ő Szántón. Ásványosvizek találatnak következő helyeken: Alsó-Kéked, Felső-Mislye, Gecse, Herlány, Ránk, Kassa, Komlós, Rákos, Rudnok, Göncz, Somodi, Szántó, Telkibánya, Szilvás-Apáti, Bácsa.

4. *Népesség.* Népessége Abauj vgyének 175,050 lelket számlál. (A megyei 1846-ki összeírás szerint nemtelen 151,178; nemes 10,£00; Kassa népessége 13672.) kik laknak 1 sz. kir. városban, 13 mezővárosban, 236 faluban és 32 pusztán. Esik 1 □ mfre 3360 l. — Nyelvökre nézve magyarok száma 111,584, tót 33,246, német 5634, orosz 15,128, s végre 9,558 zsidó. Vallás tekintetében: a római katolikusok 93,612 lelket számlálnak, s 58 anyaegyházai között 52 a kassai, 5 a rozsnói, egy pedig az egri püspöki megyéhez tartozik. A görög katolikusok 23 anyaegyházai között 18,025 lelket számlálnak, kik mind az eperjesi megyés püspök által igazgattatnak. — Az evangélikusok 5132 főre mennek, s 5 egyházai u. m. Kassán, Bánkon, F. Kemenczén, Fancsalon, Szántón; a tiszánin-

néni és túli egyházkerülethez kapcsolvák. A 48,759-re menő reformátusok, 100 szentegyházaik a tiszamelléki superintendens által igazgattalak. Zsidók száma 9,558.

5. *Ipar és kereskedés.* Sok és ügyes mesterember lakik Kassán, Jászón, Szikszón, Meczenzéfén, Gönczön, Szépeiben, különösen Kassán, Szikszón és Szépeiben sok csizmadia van, s e helyeken egyúttal a számos tímárok kapós bőroket is készítenek. A meczenzéfi németek többnyire vasmívesek, kik legközelebb összesen társaságba állván, egyik a másikért való átalános kötelezéssel, 200,000 pftot vettek fel kölcsön, s vállalataikat tetemesen öregbitették. Van itt 120 hámosos és 70 szegkövác, kik évenként 18,000 mázsa vasat dolgoznak fel; s kaszát, kapát, kazánokat, patkókat, szegeket nagy mennyiségben készítenek; továbbá Meczenzéf lakosai utat, kövezetét csinálni mindenféle eljárnak, s ezekben felette ügyesek. Kassán van 2 kőedény, I vas szög, egy jó hírben álló börgyár, répacukor,rosolis és liqueur s végre kártyagyár; ugyancsak itt van egy dolgozóházzal összekötött posztógyár, másik nagyszerű

200,000 pft részvényes tőkén alapulandó pedig keletkezöben; végre ugyancsak itt több burnót gyár, papiros, s puskapormalom, melly utóbbi évenként 600 mázsát szolgáltat. P o r c z e 11 á ngyár van: Telkibányán és Hollóházán; papirosma lom Szörnyén; O l a j g y á r: Halmajón. Üveghuta: Szalánczon, Sompatakon, Regéczen üveg-metszéssel. Végre vashámor számláltatok 10. Opákán: rézolvastzó hámor. Fő kiviteli czíkkék ezen megyéből a gab on ának minden nemei* b or, gy apj u, sertés, nyersbőrök, gubacs. Igen népes és fontos gabonavásárok esnek: Kassán, Meczenzéfén, Jászón, Szépeiben; sertés vásárok: Jászón, INagy-ldán. A Kassa-Ujfaluusiak sertéshússal, szalonnával jutalmas kereskedést folytatnak Kassára. Legnevezetesebb barornvásár a szikszói. Egyébiránt Kassa középpontja az Erdély, Debrcczen, Pest, Hegyalja s más részről Lengyelország közt folytatott kereskedésnek.

6. *Jobbágytelkek és adó.* Egész jobbágytelkes bír itt első osztályban 22, másodikban 24, harmadikban 26 hold szántóföldet; rétekből, hol sarjut kaszálnak 6, hol nem lehet 8 embervágót. Hlyen egész házhely 2264 számláltatik, mellyeket 4527 jobbágy mivel, házasszellér van 6872; házatlan 3309. Az 1828-ki országos összeírás szerint az adó

alatti földmennyisége 117,807 hold. Kassa városának területe be nem küldetett. Portája a megyének, mely után hadi adója kivettetik 65. Kassa városának 18.

7. *Nemesség és urodalmak.* Az 1846-ik évi összeírás szerint Abauj megyének nemessége 10,200 lelket számlál. Urodalmi közötti a jászéit bírja a jászói-prépostság; regéczithg. Breckenheim Ferdinánd; gönczit, szikszait, n-idaít a gr. Csáky család; enyiczkcit b. Meskó; füzérradványit gr. Károlyi István, szalánczit gr. Forgács; bodókó-váraljait gr. Péchy; m i s j e i t a tudományi kincstár; olcsvárita sz. István Seminarium; s o m o d i t a rosnyói püspök; a s z a l ó i t a n.-várad! Káptalan; királynépit gr. Barkóczy János. Kassa királyi város bírja Forró városát és Garadna falut, s ezenkívül 18 más helységet, Sáros és Abauj megyékben. Ezenkívül mind papi, mind világi urak számosán bírnak még itt, s a nemesek közt is gazdag birtokosok vannak.

8. *Felosztása.* Eloszlik 1 sz. k. városra, és 5 főbírói járásra, u. m. 1, füzéri, 2. kassai, 3. csereháti, 4. szikszói, 5. gönczi járás. Gyűléseit tartja Kassán.

Szabad királyi város.

Kassa, egy a legszebb, legrégebb, legmíveltebb városaink közül Pesthez 32. Debreczenhez 18 m. f. távolságra, majd minden oldalról szőlőhegyekkel körülkerített gyönyörű kies völgyben fekszik, a Hernád vize jobb partján. Maga a hajdan nagyon megerősített város kicsin, de széles rendes utcái, csinos sőt pompás épületei miatt, méltán legszebb városaink közt foglal helyet. Ezenkívül 3 külvárost számlál, mellyeket a belső várostól széles-gyep-tér (glacis) választ el. A külvárosok házai alacsonyak s jelest épen nem lehet rólok mondani. A belváros főutcáján látható a sz. Erzsébet roppant és pompás szentegyháza. Ez csupa négyszögű faragott kövekből régi góth ízlésre épült, s hazánkban a legszebbek közé számítható. A festések, képek gazdag fényűzéssel készültek, de régi ízlés szerint. Nem kevésbé ékesítik továbbá Kassát az itt levő számos királyi vagy országos tisztségek. Így Abauj vármegye itt tartja gyűléseit: itt van a kassai kamarai kormányzó, mely a felső magyarországi királyi jószágokra ügyel fel: a kerületi tartomány- biztosság; kassai iskolai kerület fő kormányza; cs. kir. katonai osztálynoki (Divisions) és brigadai parancsnokság

(Commando); főhadi- biztosság; hadi- pénztár, fő posta és harminczad hivatalok. A kassai r. kath. püspökség 1804-ben állított fel, s igen csekély részecskéket kivéve, kiterjed egész Abauj, Sáros és Zemplén vármegyékre. Van itt továbbá egy rom. kath. gymnasium a praemonstratensisek felügyelete alatt, egy kir. akadémia, királyi nemes convictus, papi - növendékház, 2 kisdedovó intézet, 3 könyváros, egy könyvnyomó műhely. Az elégtágas páholyokkal ékeskedő játékszínben német társaság mulattatja a közönséget. Népeisége Kassának 13,672 l., (a városi összeírás, melyből azonban a nemeség kimaradt, 10,535 lelket mutat ki.) A kézművesek száma 539, kik közt sok a csizmadia, 8 ezek becses kordovány csizmaikkal Debreczenbe is lejárnak. Van itt Z kódény, 1 vasszög, egy jó hírben álló bőrgyár, répaczukorgyár eczet, rosolis- liqueur- t kártya- 1 posztó több burnótgyár; papiros- puskapormalom sat. egy nagyszerű posztógyár pedig 200,000 pft. Részvényekből gyűlendő tőkével most van keletkezében. Kereskedése Kassának, kivált borra, gabonára, dohányra, gubacsra, asztalosenyvre, sóra, piskolczra nézve nagyfontosságú. Öt országos vására csekély, de heti-vásárai népesek. Alsó Magyarországnak Lengyelországgal! kereskedése itt központosúl. Ambár Kassának környéke már magában is igen szép, de azért nem szűkölködik közmulató helyekkel. Hlyen a város közepén levő térés sétahely (promonade) mely három sorú magas nyár és gesztenye fákkal ültetettette be. Egyébiránt Kassa egy a leggazdagabb királyi városok közül. Földes ura Forró és Garadna, ezenkívül Abauj és Sáros vármegyékben fekvő más 18 helységeknek, melyek határaiban csak az erdő 29,000 holdnál többet foglal el.

Nevezetesebb helységek.

1. *Füzéri járásban.* B e s z t e r f. lakosi sok gyümölcsöt különösen híres cseresznyét természetnek. F ü z é r f. a helység felett magas szikla hegyen régi vára romjait mutatja. Alsó-kéke d f. Van itt a Zombory családnak egy bástyákkal megerősített kastélya, nagy gyümölcsös és veteményes kertek; gyönyörű vadakkal bővelkedő erdő és egy ásványos forrás s fordó- intézet. Ezen hideg kénköves forrás sokban hasonlít a balfi (sopron megyében) és sz. györgyi (Poson vármegyében) ásványos vizekhez. Gyógyereje kitűnik a csúzos és köszvényes bajokban, aranyérbben, tagok zsibbadásában. — A fürdőben a víz gőzzel melegítetik. Mislye f. a tudom, kincstárhoz tartozó nagy urasági lakház

hajdan kolostor volt. Az Osva, Tárca, Hernád vizeiben itt jó halászat esik. Vannak itt több liszt- kása- és kender-törő malmok, sör s pálinka főzőház. H e r l á n y falu határában van a R á n k i savanyú vízforrás. Használ főképp a gyomorgyengeségben, s az innen származó nyavalyákban u. m. komorkórságban, sárgaságban, hideglelésben, rendetlen bőszámban sat. Rozgony f. a Tárca völgyében Kassához 11[^] órányira 1490 l., kik közt sok a zsidóság. Itt verte meg tökéletesen I Károly az elhatalmasodott Trencsényi Mátét 1312-ben jun. 15-kén, s a szántóföldeken sánczokat, régi hadi készüléket ma is gyakran találunk. N a g y-S z a l á n c z mezőváros régi omladozott várral. Erdeje igen szép, vadakkal bővelkedik. S z i n y e f. gróf Szirmay szép kastélyával s papirosmalommal. Abaujvár kassához keletre 2 m. f. közel a Hernádhoz. Régi vára, mellyel Aba Sámuel építtetett, s mellytől a megye nevét vette, omladékban hever. — Hollóháza, f. porcellán gyárral. Komlósnak fürdő intézete van. Pusztafalunál a Milicz hegyén 2 tó van. — Szilvás-Apáti mulatóhely, fürdő-intézet Kassához 1[^]/_{fc} órányira.

2. *Kassai járásban.* E n y i c z k e m. v. b. Meskó nagy két emeletes kastélyával. Nagy-Ida m. v. 1842 l. Diszesiti gr. Csáky Antal kastélya, gyönyörű angolkerttel. Országos vásárai különösen sertésre nézve híresek. 1650-ben az európai zsidók itt nevezetes zsinatot tartottak. Régi vára a czigányok ütköztetéről nevezetes. Bárca f. a Bárcaycsalád⁴ kastélyával, sok mesteremberrel. Felső-Bárczának fürdő- intézete van. Arany-Idka f. nagy kincse fekszik arany s ezüst, vas, piskolczbányáiban. Hogy itt régen te is üzték a bányásztságot, azt az elhagyatott bányáüregek mutatják, 1807. július 4-én kezdett a kamara itt újlag nemes érczet kerestetni. S a c z a f. Semsey úr szép ízlésű kastélyával s pompás angolkertével, jeles váltó gazdaságával, s nemes juhtenyésztéssel. Semse f. Semsey Jób uraság kastélyával s csinos angolkertével. Béla f. van rézbányája és szép fenyvese. C s a n y f. bid a Hernádon. H á m o r f. vasbányákat mivel s hámorokban dolgozik. J á s s z ó-M i n d s z e n t f. réz és vasbányát mivel, szép erdeje van. Hidas-Németi f. posta hivatalal s vámhiddal a Hernádon. O p á k a f. rézolvasztó hámorral. Rudnoknak vasas ásványvize s fürdője van.

3. *Csereháti járásban.* Jászó m. v. egy kies völgyben, a Bodva vize melleit. Hajdan bányaváros volt, most a praemonstratensiek gazdag prépostsága s hiteles levéltára díszesíti. A prépostsági két tornyos szentegyház egy a legjelesbbek közül. Az ide való hegyeken, igen sok vörös és fejtér, fekete és fejtér, kék és fe-

jér csikós márvány töretik, s helyben asztalnak, szobornak, oltárnak, sírköveknek dolgozzák fel. Van itt számos kézműves, az országos vásárok pedig különösen sertésre nézve fontosok. Alsó és Felső Meczenzé f. egymástól $\frac{1}{2}$ órányira fekvő m. városok, közel a szepesi, tornai és abauji határszélek összejöveteléhez; az első 3543, e pedig 2120 lakossal, kik igen szorgalmas emberek: többnyire kézművességből, bányászatból élnek, a földművelést asszonyaikra hagyván. Vasbányáikban igen sok vasat ásnak; hámoráikban pedig feldolgozzák. Az ide való hámbrosok és kovácsok egyesülve, egymásért általában s egyenkint kötelezván magokat, 200,000 fíot vettek fel kölcsön, s vállalataikat újabban nagyon szaporították. Van itt 120 hámos, 70 szegkovács, kik évenkint 18000 mázsa vasat dolgoznak fel. Az ide való lakosok továbbá leghíresebb utcsinálók egész hazánkban, sőt a posványáságok kiszáritásában is nagyon ügyesek. Az alsó meczenzéfi hetivásárok különösen gabonára nézve nevezetesek. Szepesi magát megváltott régi nevezetes mezőváros, a Bodva mellett 2825 l., kiknek a legközelebbi tűzvész tetemes kárt okozott. Hajdan királyi kerékgyártók voltak s a királyi butyort ők vitték táborba; most többnyire mesteremberek, főleg csizmadiák és tímárok. A kath. plébánia a kassai püspöki megyében csaknem legrégibb s leggazdagabb. Van lovagkaszárnyája, és sok nemessége. Országos, kivált hetivásárai gabonára híresek.

4. *Szikszói járásban.* Aszaló m. v. Borsod megyétől csatoltatott ide, de még beczikkelyezve nincs. Jó bort termeszt. Forró m. v. szőlőhegye nagy s igen jó bort terem. Szikszóm, v. a pesti országúiban Kassához 16 órányira, 4201 l*, kik közt 752 zsidó is találtatik. Határa igen szép búzát terem, bora sok, s a hegyaljaival vetekedik. Van számos kézművese, s híres országos vásárokat tart. Szent A u d r á s f. dohányja igen híres, s az egész Abaujmegyei jobb fajta dohányok szentandrászi név alatt jönnek kereskedésbe. — Hal máj f. *szép* búzát, sok szénát termeszt Olajgyára van.

5. *Gönczi járásban.* B o d ó k ö-V arajja m. v. gr. Péchy csinos kastélyával s kertével. Szőlőhegye híres bort terem. Régi várát a Rákóczyak építették. Göncz m. v. Kassához délre 4 m. f., közel a Hernádhoz, 5368 l., kik közt számos mesterember találtatik. Roppant szőlőhegye hegyaljaihoz hasonló bort terem; gyümölcse, kivált cseresznyéje híres és sok, hiteles adatok szerint volt idő, midőn 30,000 puttón cseresznye került ki Gönczről. Vásárai erősen látogattalak. Szántó m. v. Tokajhoz 2 m. f. 4863 l., kik közt 1271 sidó találtatik. Van számos nemesi ud-

vartelke dohányt termeszt; nagykiterjedésű szőleje pedig a Hegyaljához számíttatván, bora tokaji név alatt kél el. — Kis Bánya c s k a v. Széphalom egy felemelkedett helyen s szép vidéken fekvő kis helység. Itt élt, itt munkálkodott a nagy Kazinczy Ferencz Önfeláldozásával, a magyar irodalomnak szentelvény életét. Czekeháza f. Ékesíti Patay Sámuel úr kastélya. Bora igen jó. Felső G o l o p f. Zemplén vármegyéhez tartozó alsó Goloppal összefüggésben. Bora híres. Díszére szolgál b. Vay ékes kastélya. Hej eze f. a kassai püspök szép emeletes kastélyával, nagykiterjedésű szőlőhegye kemény bort terem, mely évek múlva érik meg tökéletesen, de akkor állandó s asztali bornak legtöbbre becsltetika megyében. E r d δ-H o r v á t h i f. Jó borát különösen a kristály tiszta s felette állandó szín teszi nevezetessé. Regéczkéf. A helységtől délre romokban hever a regéczi sziklavár, mellyel hajdan a hatalmas Rákóczy nemzetség építtetett, s melly mind vidékére, mind különös viszontagságára nézve legnevezetesebb minden e megyebeli régi várak közt. Telkibáuya f. Gönczhöz keletre $1\frac{3}{4}$ m. f. 1291 l. Ezen helység sokban hasonlít egy Schweiczi havasok közt fekvő faluhoz, mivel házai 8—10 öl magas sziklákon vannak épülve. Fő gazdasága roppant erdejében s arany- ezüst- vasbányáiban áll. Van itt egy érez zúzó- ház, vasas ásványosvíz és fürdő intézet, végre hg. Breczenheim Ferdinándnak nevezetes porcellángyára.

39. Zemplén vármegye.

1. *Fekvése.* Zemplénvgyé az északi kárpátoktól kezdve egész a Tiszáig hosszan lenyúlik s határai északról Galiczia, nevezetesen a szánoki kerület; keletre'Ung és Szabolcs; délre Szabolcs,Borsod; nyugotra Borsod,Abauj, Sáros“ vármegyék. Kiterjedése 108436 □ mérf. Használható földe 1,235,418 hold, mellyből 406,798 h. szántóföld; 123,214 h. rét, 74,666 h. szőlő, 23,114 h. kert, 468,973 h. erdő; 138,653 h. legelő.

2. *Természeti tidjdonsága.* Zemplén vgye honunknak legszebb, legnagyobb s legboldogabb megyéi közt fénylik, akár természeti szépségét, akár a természet különféle ajándékaiban való nagy gazdagságát tekintsük. Már Árpád alatt élő őseink nagyon megkedvelték ezen tartományt, a mint Béla névtelen jegyzője írja, s itt fészkelvén meg magukat először, innen hódították meg Magyaror-

szágnak többi részeit. A megye északi részét (az egésznek közel egy harmadát) Beszkéd bérczeinek különböző ágai borítják el, s azért ez igen hegyes; a dereka egy hosszú, tágas, kies völgy; déli részén a híres tokaji vagy hegyaljai hegyek terülnek el, termékeny s felette gyönyörű völgyekkel vegyítve: végre a Bodrogköz, továbbá a Hernád, Sajó, Tisza vizek és Szerencs vidéke közt fekvő tájék, vagyis az úgynevezett Hangodon egészen róna. Levegője az északi hegyek közt durva, hideg, de egészséges. A déli részeken a szelíd, mérsékleti éghajlat a tenyészetet hatalmasan előmozdítja; s itt minden növény, s még a nemesebb gyümölcs is szépen diszüks; holott északon a szőlő fűrt már éretlenül marad. A tokaji hegyekről alább, itt pedig csak az északi részeket elborító hegyekről teszünk említést. Ezek mindnyájan a kárpátoknak (mellyek itt Beszkéd bérczeinek neveztetnek) ágazatai, s a Tapoly, Ondava, Laborczo, Cziróka vizek szűk völgyeit képezvén, délfelé mindinkább alacsonyabbak lesznek, úgyhogy Magyarországnak nagyobb síksága Varanó és Sztára helységek alatt már elkezdődik. — Nevezetesebb hegyei: Dili, Vihörlet, mindenik egy hegyitóval vagy úgynevezett tengerszemmel; a medvéiről híres Nasz t as és Si monka, az Oblik, Remeto, H r u b o, Inocza hegy. Fő folyóvize a megyének a Tisza. Ez Tárkányon felüljön be és Tokajon állól egy ágat bocsát ki, melly Lúczhoz közel ismét visszatér, s által formálja a 24,000 holdra terjedő Taktaköz szigetét, mellynek azonban nagyobb része Szabolcshoz tartozik. A Bodrog, az egyesült Latorcza, és Laboréza vizekből veszi eredetét. Ez a megyében a Beszkéd bérczeiből fakad, s Homonna mellett elsiétvén, Izgugyától kezdve határt von Ungh vármegye közt, s majd az Ungh vizével megnagyobbodván, nyugotnak fordul, s Zempléne felül az Ungh vármegyéből jövő Latorczával egyesül. Az egyesült két folyóvíz nevét elveszti s Bodrog név alatt nyugotnak folyván, Tokajnál a Tiszába ömlik, miután ugyancsak a párhuzamosan folydogáló Tiszával egy 6 mérföldnyi hosszú, és 3 mfnyi széles félszigetet t. i. a Bodrogközön képezte volna. A Tapoly és az Ondava Sáros megyéből jönnek által s mindkettőjüket a Laborcza nyeli el. A Hernád, mintegy 4 mérföldnyire elválasztja a megyét Abaujtól és Borsodtól, s Körömnél a Sajóval öblösöd-

vén Kesznyétenen alól a Tiszába szakad. Az igen számos patakok között csak a Honjvát, Czirókát, Ublyát, Uliscsót, Olykát említem.

3. *Termékei.* A milyen különböző ezen megyének geographiai fekvése és helybeli tulajdonsága épen olyan különbözők természet ajándékai és termékenysége is, inelly csaknem minden lépcsőn keresztülmegy; midőn az északi hegyek közt lakó rusznyák csak zabot, pohánkát burgonyát természet főképen, s zab kenyérral megeleézik: akkor a hegyaljai magyar a jóltevő természetnek különböző javait nagy mértékben éldelei, s asztalát a buza-kenyér mellett a világon a legjobb bor ékesíti, terem itt igen sok és szép tiszta búza, kétszeres, tönköly, rozs, árpa, zab, köles, sok kukoricza, a déli, burgonya és pohánka az északi részeken; továbbá lencse, borsó, bab, mák. Kerti veteményekből: kaposztát legtöbbet természetnek. Spárga a Hangodon szép mezőségein vadon is terem. Lent keveset vetnek; de kendert bőséggel a Bodrogeközben, a Herilád mellékén, s az Ondava, Laborcza vidékein. Dohány természettsel számtalan kertészek foglalatoskodnak, s a rátikai németek (Tállya mellett) igen híres kedves illatú dohányja egész országban beesültetik. Legelője általában véve nem sok, s az északi részen ezen hiányt az erdők pótolják. Azonban a Bodrogeközieknek mind legelőben, mind szénában, mind gyékényben és nádban bőségük van. A gyümölcstermesztést a kellemes meleg éghajlat nagyon előmozdítja, a zempléni gyümölcs (t. i. a déli részeken, mert északon Homonnán felül a szilva sem érik meg tökéletesen) mind jó zamatjára, mind édességére kitünteti magát. Terem jó ízű oszibarack, sok cseresnye, alma, körtve, szép szilva, sárga és görög dinnye, dió, gesztenye, nőszipolya sat. De mindezeknél nagyobb fontosságú a szőlő s az ebből Psajtott bor; s mivel a tokaji másképp hegyaljai borok, legalább nevökről, egész világon esmeretesek; nem leszen érdektelen a Hegyaljáról itt bővebben értekezni. Hegyalja hossza 6—7 mf. szélessége 3—4 mit, és így mintegy 14 □mfdet foglalna el, mellynek egy harmadát szőlőhegyek, két harmadát pedig szántóföldek, rétek, erdők teszik. A bele eső helységek ezek: Szántó (Abauj megye) Golop, Tállya, Rátka, Ond, Mád, Zombor, Tarczal, Tokaj, Olaszi-Liszka,

Erdőbénye, Tolcsva, Bodr-Keresztur, Erdő-Horváthi (Abauj megy.) Zsadány, Olaszi, Sáros-Patak, Sátoralja-újhely, Kis-Toronya. A hegyaljai hegyek ágazatai azon hegysoniak, melly Sáros vgyében a híres nemes opált adja (Cserveniczán) s délnek fordulván Abauj vármegye keleti oldalát végig futja, s innen több ágakban Zemplénbe lépven, a Bodrog és Tisza vizeinél végét éri. E hegyeknek felső színe vagy is a felső termő föld általában különböző alakokban mutatkozó porphirból áll, tehát egy részről innen magyarázhatni meg a hegyaljai szőlők dísztését. Azonban a bor jóságát nem csupán e körülmény, hanem még a szőlőművelésben tapasztalt kitűnő okos szorgalom, s ipar, és a válogatott próbált jószágú szőlőfajok, és a késő szüret is elősegítik s okozzák.— Az aszuszőlőbor csinálásának divatba való jövetelét Szirmay a 17dik századnak második felére teszi. A hegyaljai szőlőtőkék, összevissza sor nélkül állanak, de karók mellett. A szüret igen későn történik, s rendszeren 20-dik octoberben szokták elkezdni. Szarvasmarhát sokat és szépet tenyészt Zemplén, különösen a Bodrogtörzs nagy-kiterjedésű legelőin. Lovat ezinte eleget nevelnek a magyarok és a szótások (így neveztetnek az evang. és kalh. cseh-tótok) Abara, Csemernye, Varanó, Hosszú-Mező ezelőtt különösen jó lovakat tenyésztett, de ez egy idő óta hanyatlak. A juhtenyésztést az egészséges legelők, a sertésstartást, a makkot termő erdők, s a sok kukoricza s bozótos helyek nagyon elősegítik. A Dili, Naszacs hegyén s a Beszkéd bércei közt sok medve lappang, ugyancsak az északi rengetegekben találattik vaddisznó, őz, farkas, dämvad, borz, nyest, fajdtyúk, császár, hurok és fenyves-madár. A bodrogtörzsi és tiszamelléki mocsárokat a különféle vizimadarak csoportonként lepik el. Halakban a Tisza és Bodrog nagy mértékben bővelkedik, s e miatt már első őseink első bejövetelükkor megkedvelték e tartományt „quia terram (inter Tibiscuin et Bodrog) a mint Béla névtelen jegyzője írja — videntes abundantiam piscium, et omnium bestiarum, ultro quam dici potest, dilexerunt“ Aranyat ástak I. Károly idejében Aranypatakén. Jó vasércz találattik a rudlyai és szinnai hegyekben, Bánszkanál van egy vasbánya is. Fazekas és pipaagyag: Kis Azarnál; vörös, sárga, fekete és hamuszínű márvány Lagnócznál és Sztárénál, de csak mész-

égetésre használtak; fejer sima p á l a k ő, valamint csikós is, továbbá nemes opál, Zamuthón. Legközelebb jó kőszent fedeztek fel Szécs-Keresztiirou, kőszén van még Zamuthónál, Nagy-Toronyénál. Sósutknál és Alagyar-Izsépnél s ó s f o r r á s o k vannak, mindenik már más ízben is, a sós-kúti pedig múlt évben is felső parancsnál fogva behányatott; azonban a behányt forrás mellett újra felbuzog és a lakosok vizét kenyérsütésre s marha eledelül használják. Sava n y 11 viz források vannak: Bisztrón, Homorúién . Kelczen; meleg kén köves források: Szerencsen, Bekecsen, hol jó fürdő-intézet is található. Az a & y a S 0 8 1 kén köves víz a szobránzival megegyez, sőt annál még hatékonyabb. — Timsós források: Erdő Bényén; s ugyanitt, valamint Mádon, Barin, Toronyén- k é »-köves salétrom os források. Szécs-Keresztárhoz közel egy forrás kőhájjal vonja be a fáit s más tárgyakat. Ásványos vizek vannak még: Fekete-Patak, Koponcsa, Legyes-Bénye, Mikova, Orosz Poruba, Zboj helységknél.

4. *Népesség.* Zemplén vgyének népessége 297 039 lelket számlál, kik laknak 29 mezővárosban, 422 faluban, és 90 pusztán. Esik 1 □ rnfre 2750 l. (A megyei összeírás 1841-ben nemességen kívül összesen csak 199,187 lelket talált) — Nyelvökre nézve magyarok 110,988 I. számlálnak; tót 72,931, német 1903, orosz 92,934, görög 151, Zsidó 18,132. Vallásokra nézve a 110,661 főre menő róm. kath. 66 parochiában mind a kassai püspöktől függenek. A görög katolikusok 130 parochiában az eperjesi püspök igazgatása alatt 99,400 l. számláinak. Evang lutheránusok száma 5634 s 3 anyaegyházai a tiszáninneri s túli egyházkerülethez tartoznak. A reformátusok 63,061 lélekkel, 78 anyaegyházat bírnak s főpapjuk a tiszarnelléki superintended, n. e. ó-hilű görögök száma 151, zsidóké 18,132.

5. *Ipar és kereskedés.* Kézművesek vannak ugyan a mezővárosokban, de nem feles számmal. Papirosmalom az egész megyében egy van t. i. Nagy-Kemeuczén. Jó vashámora van Rholl uraságnak Szintién. A kisazariak pedig híres cserép-pipákat készítenek. Csemmyén van egy börgyár, ugyanitt és számos helyeken a megyében szeszgyárak, mellyek közül különösen csak Bujanovics Eduárd úr tót-izségi nagyszerű szeszgyárát említjük. A

kereskedésben legfőbb szerepet játszik a tokaji vagy hegyaljai bor; de jelenleg ez is nagyon csökkent, melly veszteséget a sok mesterséges tokaji bor pancsolók s borvesztegetők is nagyon elősegítettek. Boron kívül viszen ki a megye még mindennemű gabonát, szarvasmarhát, gyapjút, sertést, halat s a t. Igen népes és élénk gabona vásárok vannak Ujhelyen, úgyhogy ezeket földiek is csoportosan látogatják. Szinte illy híres sertésvásárok esnek Zemplén városában. A Varanó-vidéki tótok Erdélyből, Moldvából, csapatonként összeveszik a lovakat, s azokkal nemcsak a megyében, hanem messzebb vármegyékben is nevezetes kereskedést űznek.

6. *Jobbágytelkek és adó.* Egész telkes jobbágy bír itt első osztályban 20, másodikban 22, harmadikban 24, negyedikben 26 hold szántóföldet. Rétekből hol sarjút kaszálni mindig lehet 6, hol nem lehet 8 embervágót. Illyen egész jobbágytelek van a legközelebbi egyéni összeírás szerint 7,540, mellyeket 15,272 jobbágy mivel (a dicalis összeírás csak 10,621 jobbágyot, 65,127 hold szántóföldet, ugar nélkül, és 26,482 embervágó rétet talált). Házasszeller van 9,523, házatlan 3020. Az adófizető házak száma összesen 24,795. Az 1828ki országos összeírás szerint pedig az adó alatti földmennyisége: 235,927 hold. Portája a megyének, melly után hadi adót fizet 104. Megjegyzést érdemel itt, hogy a papitized Zemplén vgyében nem természetben szedetik, hanem a megye ezt a kassai megyés püspöktől, kit különben illet, állandó szerződés mellett ugyan, de a mellyet minden új-püspökkel meg kell újítani, haszonbérben bírja. Ugyanis a megyében levő 451 helység, 90 pusztá közül, a kassai püspököt illető tized 289 helységet és 30 pusztát terhel, mellyek a haszonbért szerződésben névszerint el vannak sorolva, s fizettetik ezen tized fejében a püspöknek évenként 4,594 pft 554/8 kr., melly az ezen tizeddel terhelt helységek közt megállapított állandó arány szerint vettetik ki, a közadóval együtt. A megye azon helységeire nézve, mellyek a kassai püspöknek járó papi tizeddel terhelve nincsenek, különféle szokás van e részben divatban. Némellyek, mint a krajnai oroszfaluk, törvény által vannak a tized alól kivéve, mások állandó gyakorlatnál fogva nem fizetik azt; a sáros-pataki és regéczi urodalmakhoz tartozó tizedet pedig az urodalom követeli királyi adományzási jogon. Vannak végre olly helyek is,

hol gyakorlatból a helybeli plébános veszi a tizedet, de ez inkább papi fizetésnek tartatik. Általános szabály azonban, hogy e megyében a papitized nem adatik természetben. Az úri kilenczed egészben véve természetben jár, több részeiben azonban a megyének ezt a jobbágyság megszokta váltani. Pénzzeli megváltás esetében egy egész telektől kilenczedváltáság fejében 12 pftól 24 pftig szokott a fizetés lenni.

7. *Nemesség és uradalmak.* Zemplén megye összes nemessége 16,752 főre megyen. Szavazó nemes Íratott össze 1846-ban 4,188. Urodalmi közül a tokajit bírja a kamara; sárospatakit bg Brezenheim Ferdinand; szerencsit gr. Erdődy György s az Almásy nemzetség; m o η o k i t gr. Andrássy György; tőke-terebesítés n. · k e m e n c z e i t özv. gr. Andrássy Károlynő; liszkait a szepesi püspök és káptalan; olaszit Lónyay Gábor; zsalab inait, kle novait, tavam ait, szécs polyánkait, csókjóit, varanó-csemernyeit, viravait, és kosaróczit gr. Barkóczy János; erdő bényeit a Szirmay család majorátusa; léi é s z i t a jászói s leleszi prépost; g i r i n c s i t gr. Klobuczy; n. tá rkány it gr. Majláth; leány vár it b. Sennyey; g o l o p i t b. Vay; bacskóitb. Fischer; imre g í i t b. Barkóczy; n. - k á z m é r í t gr. Török; h o m o n n a i t gr. Csáky és gr. Vandernát; n.-mihályit gr. Sztáray Albert özvegye; szinnait Rholl uraság; mező l a b o r c z i hitbizományi urodalmat gr. Csáky László örökösi; d o b r a i t gr. Haller nemzetség; sztropkóit gr. Keglevich s más Pethő örökösök; v a r a n ó i t gr. Forgács és többen.

8. *Felosztása.* Eloszlik Zemplén vgye: 6 főbírói járásra, u. m. 1. hegyaljai, 2. bodroglői, 3. újhelyi, 4. homonnai, 5. göröginyei, 6 varanói járás. Gyűléseit tartja Sátoralja-Ujhelyen.

Nevezetesebb helyek.

1. *Hegyaljai v. tokaji járásban.* Erdő-Bénye, m. v. szőlőhegye a hegyaljához tartozik s igen jó bort terem, a Szirmay majorátus pinczéje hajdan a Rákóczyaké volt, s legnagyobbnak

törtetik a hegyalján. Sok szilváját aszalva messze elhordja. A számos ásványosvizek közt van itt egy timsós forrás, mely szemfájás ellen igen foganatosnak ítéltetik. Bodrog-Keresztur, m. v. Tokajhoz egy kis órányira, a Bodrog jobb partján, dombra épülve s három utcái amphitheatrum ként párhuzamosan mennek. Szőlőhegye a hegyaljához tartozik. Baromvására nagy, országos vásárai igen népesek. L i s z k a, m. v. Lakosai hajdan IV Béla által kihívott olaszok voltak, most szép szabadságokkal bírnak, nem robotoznak, csak mérsékleti urasági taksát fizetnek. Hegyagához tartozó szőlőhegyeinek igen jó fekvés jutott s bora a legjobbakk közé taitozik. Mád, m. v. és főhely a Hegyalján, egy hegyekkel kerített szép térségen 4971 l, kik közt 800 zsidó is található. Van fürdő intézete, jó kőbányái. Szüret alkalmával itt híres tánczvigalmak esnek; az idegen borkereskedők is itt gyűlnek össze, s azért a mint itt a bor- és aszú ára megindul, az az egész Hegyalján sinormei tékül szolgál. Nagy kiterjedésű szőlőhegyén az egész Hegyalján legédesebb bor terem. Alsó- és Felső-Megyaszó, m. v. marhája sok, kőbányája is van. Sáros Nagy-Patak, szabad m. v. a Bodrog partján, mely Kis-Pataktól választja el, 5469 l. Utcái felette sárosok, a házak alacsonyok és rendetlenül épültek, de környéke felette regényes. Van itt hg Breckenheimnak a régi vár helyett egy új szépizlésű kastélya, mellyhez tágas angolkert tartozik. Legnevezetesebbé teszi azonban a reformátusok régi s mind e mai napig virázzó collegiuma (már 1550-ben theologia, philosophia sat. tanított itt) 24,000 kötetre menő könyttárral. A lakosok főbep földműveléshől, marhatartásból, kézművességből élnek. Nyugotra eső szőlőhegye jó bort terem, kőbányái felette becses malomköveket szolgáltatnak. 1836. magát 300.000 pengő forintért örökösen megváltotta, hg Breckenheim Ferdinándtól. Szerencs, m. v. szőlőhegye a Hegyaljához nem tartozik ugyan, de némelly helyen a hegyaljaihoz hasonló jóbort terem. Hajdan apátsága volt, később a zárda helyére vár épült, most pedig annak tornyai lehányatván, ez urasági kastélyá van átváltoztatva. T á l l y a, m. v. 5849 l, Hajdan kőfallal volt körül kerítve. Régi váának maradványai alig láthatók. Szőlőhegye a Hegyalján az első közt foglal helyet. Itt 13-dik octoberben igen nagy hordóvásár szokott esni. T a r c z a l, m. v. egy igen kellemes vidéken, a tokaji hegynek déli oldala felől 3369 l. Gyümölcse sok és jó szőlőhegye a tokaji hegynek déli oldalán fékűvén, sokkal jobb s becsesebb bort terem, mint a tokaji vagy északi rész. A királyi asztalra jövő aszuborok csinálására itt egy különös biztos ügyel fel. Toka j, m. v. Pesthez 24, Debi eczenhez 8 mire, egy

meglehetősen magasságú hegy és a Tisza s Bodrog vizek közé szorítva, igen szűk, keskeny helyen, 3496 l. Házai köből épültek ugyan, de rendetlenek, utczái rosszak. Ékességére szolgál az 5 vallás felekezet temploma. Van itt kir. só hivatal, 80 öl hosszú szép új híd a Tisza vizén, vámmal. A régi tokaji híres vár helyét vízfakadások borítják. A város felett emelkedő hegy teteje terméketlen, de oldalát szinte a városig, gazdag szőlőtőkék fedik, melyek azonban északnak fordulván, mégsem teremnek olyan becses bort, mint a délen fekvő tarzialiak. A lakosok különösen szép ökröket tartanak, mindenféle mesterséget és kereskedést folytatnak. Tüzifa, aroncs, szőlőkaró, lécz nagy mértékben szállítatik ide, s őszkor gyümölcs olyan sok, hogy a szálak egész Tiszát látszanak elborítani. Tolcsva, m. v. szépvidéken, Abaujmegye szélén, a Szirmay család majorátusa szép kastélyával. Hegyaljához tartozó szőlőhegye híres bort terem. Z o m b o r, m. v. szinte a Hegyalján. Bora különösen jó zamatu. Első alkotója ezen helynek Zumbur, Lehel magyar vezér fia volt. Kisfalud, f. a régi S z e g h i vár romjait mutatja. Szőlőhegye a Hegyalján a legjobbak közé tartozik. Monok, f. 2706 l., gróf Andrássy György kastélyaival s kertével. Bodrog-Olaszi, f. szőlőhegye különös jó fekvésű s a Hegyalján a legelsőek közé tartozik. A tatárok pusztítása után IV-ik Béla által ide hívott olaszok kezdték a szőlőművelést új-életre hozni; s ennek köszönheti a Hegyalja világszerte való elhíresedését. R á t k a, f. a Hegyalján. Lakosai igen híres dohányt termesztnek.

2. *Bodrogközi járásban.* Király-Helmecz, m. v. gyümölcsösök, a Perényiek régi várkastélya romban áll. Lelesz, m. v. régi prépostsággal s nevezetes levéltárral. Zemplén, m. v. szőlőhegyesök és kapós asztali bort terem. Sertés vásárai e vidéken leghíresebbek. Régi vára, mellyről a vármegye nevét vette, elpusztult. Nagy-Tárkány, f. gr. Majláth szép kastélyával, só házzal s rakhellyel a Tisza mellett.

3. *Újhelyi járásban.* Gálszéch, m. v. egy kies vidéken, sok úri háza, egy négy tornyu kastélya van. Töke-Terebes, m. v. 3472 l., özv gr. Andrássy Károlyné szép kastélyával, vadás, fácszános kertével. Lovas kaszárnyája hajdan Sz.-Pál szerzetesek zárdája volt. Az urasági kertben a régi vár romjai most is láthatók. Páris helysége Terebessel összefügg, s nevét vette hason nevű váráról, melly most szinte romban áll. Sátoralja-Ujhely, m. v. a Ronyva pataka mellett, igen kellemes vidéken. S. Patakhöz 1V₂ mf. 6868 l., kik közt 1149 zsidó is található. A város nem igen rendezesen épült, házai alacsonyak. Kitérő azonban ezek közt a csinos Ízlésű vármegye háza, mellyben tartja a megye gyűléseit

és törvényszékeit. Említést érdemel itt a Győrnél 1809-ben elesett felkelő nemes vitézek emlékoszlópa. Van itt egy római kath. gymnasium a kegyes szerzetiek felügyelése alatt. A várostól nyugotra húzódó szép hegyek közt láthatni a tábori sátorot ábrázoló Sátor hegyet, mellyről e város elŐnevét vette. Tágas kiterjedésű szőlőhegye még a Hegyaljához tartozik s nemes bort terem, mellynek jóságát a száraz pinczék is nevelik. Mesteremberei számosságok; héti- és. országos vásárai népesek, kivált gabonáért a felföldi tótoktól is nagyon látogattnak. Bodzás-Ujlak, m. v. Ujhelyhez északra 2 mf. Bacskó, f. b. Fischer nagy régi kastélyával. A régi Buristyáni várnak omladékáit nem messze a falutól most is láthatni. Imregh, f. b. Barkóczy kastélyával, minorita zárdával.

4. *Homonnai járásban*, llomouna, m. v. egy gyönyörű vidéken, a Laborcza melleit, sóhivatallal, harminczaddal, igen népes országos és heti vásárokkal. Diszére szolgálnak a gr. Csáky és gr. Vandernát kastélyai, igen pompás angolkertekkel. Hajdani várát ki építette, nem tudhatni. N a g y-M i h á l y, m. v. gr. Sztáray Albertnő csinos kastélyával, sóházzal. S z i η n a, m. v. Rholl József nr szép kastélyával. Vashámorai a várostól $\frac{3}{4}$ órányira esnek. Sztára, m. v. gr. Sztáray kastélyával. A bar a, f. híres lovakat tenyészt, melly azonban régebben több gondal űzetett. N a g y-Kemencze, f. 2445 l., papirosmalommal.

5. *Göröginyei járásban*. Krasznibród, f. közel hozzá van egy basilita szerzetesek zárdája, mellyet a Drugethek alapítottak. Ta vam a, f. gr. Barkóczy kastélyával. Lakosai hajdan a zempléni-vár társzekeresei voltak.

6. *Varanói járásban*. Sztrop.kó, m. v. Sáros megye szélén. Láthatni itt. egy francieanus kolostori, s egy régi öt szegletes várat, mellynek közepében van a templom s más épületek, Vásárai népesek. Varan ó, m. v. a Tapoly mellett, egy hegy alatt és hegy oldalában, 2291 l., kik közt 143 kézműves is talál-tatik. Hajdan nevezetes kereskedő város volt s szép szabadságokat kapott. Ékesíti gr. Forgács kastélya, a régi vár helyén. Van itt továbbá patika. Gr. Drugeth Györgyné Sz. Fái szerzeteseket hozott ide; de zárdájuk 1786-ban eltöröltetvén, templomuk parocli. szentegyházul szolgál. Hétfőn tartott hetivásárai és országos vásárai népesek. Agyagos, f. Van egy kénkőves ásványos vize, melly a szobránczihoz hasonló; továbbá egy szeszgyára. Bánszka, f., hegyek közt egy szoros völgyben; vasbányákat mivel. Tapoly-Bisztra, f. jó savanyú vasforrással. C s á k l y ó, f. hajdan vasbányákat mívelt; most van egy szeszgyára s jeles váltógazdasága. Varanó-Csemernye, f. sok káposztát természet, jó lovakat

tenyészt. Van egy bőr- és szeszgyára. C sic sva, népes pusztá, régi vára alatt, hol gr. Barkóczy Jánosnak szép gazdasága van. Mészégetés. Kórház. Híres búcsúk. Hegyen fekvő pusztá várának falai most is fcnállanak, s innen felséges kilátás esik; udvarán egy mély kút nézést érdemel. Dávidvágás, falu szép ökröket nevel. V aranó-Hosszu-Mező, falu, jó lovakat tenyészt. Tót-Íz s é p, falu, váltó gazdaságot folytat. Van itt BujanoYics Eduárd urnák egy nagyszerű gózszeszgyára, melly első volt a megyében. Mogyoróska, f. sok gyümölcsöt termeszt. Van egy szeszgyára, marhahizlalója. Hajdani vára omladékban hever. Aranyos-Patak, f. egy mély gödörben inkább, mint völgyben. Hajdan aranybányákat miveit, s a Sárosmege felöl levő hegy oldalban gr. DessewíTy Ferencz jelenleg is ásatott aranyat: csakhogy egy arany két aranyba került. Sós-kút, f. sós forrását a kamara behányatta, de az a behányt forrás mellett újra kibuzog, s vizét a lakosok kenyérsütésre s marhák eledelére használják. Lovakkal nevezetes kereskedést üz. Szacsur, f. lakosai közt sok tolvaj talál—tátik, kika megyei börtönt igen gyekor ízben látogatják. Zamuthó falu, opálbányákkal, mellyeket jelenleg 30 pftért egy kassai polgár haszonbérrel. Van szeszgyára, s halarában kószén találtatik.

33. Ung vármegye.

1. *Fekvése.* Határai Ungvármegyének keletről Gáliczia, Bereg; délről Bereg, Szabolcs, Zemplén; nyugótól Zemplén; északról táliczia és Zemplén vgy. Kiterjedése 59647 □ mf. Mívelés alatti földé 642,668 hold, mellyből 208,514 h. szántóföld, 49,653 h. rét, 10,923 h. szőlő, 13,220 h. kert, 259,830 h. erdő, 100,528 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Ung vár megyének két harmada, hegyes, erdő; egy harmada pedig, nevezetesen a nyugoti rész, rónaság, mellyet azonban szinte rengeteg tölgyes erdők és számos apró tavak szakítanak félbe. Földe a síkságon termékeny, fekete agyag, itt-ott szikes és iszapos földdel keverve; a hegyeken részint tiszta, részint kövekkel vegyített sárga és vörös agyag, melly erős mívelést kíván, s mégis csekélyül jutalmaz. Levegője, a mocsáros helyeket kivéve, egészséges, éghajlata mérsékelt; annyira, hogy még Vinna körül CSzomolnokkal és Beszterczével egy szélesség alatt) is láthatni szőlőket; ellenben az ungvári járásnak nagyobb részében a szilva rit-

kán érik meg tökéletesen. Az Ostra hegye két ágban futja meg a megyét. Északnyugoti ágában nevezetesek. Polonyina és Javornyik fő bérczek. A Lyuta és Túrja vizek közt délfele nyúló ágban említendők a Djil, a zsíros legelőt szolgáltató Kulicza, Zanta, Boronszka, Magúra, Kolár s a Polonyina-Rovnai bérez. Az Ung és Túrja vizek közt délre a Szinyák ágadzik el, Zsarnava, Lubszki, Makovicza, Színatorja, Polyána hegyeivel. Ezen hegytömeg délre nyugotra dombokká lapulván, rajtok terem a híres szerednyei bor. A Zemplén Vgyéből bejövő hegyek közt a Hirács, Oszivi, Vihorlyát, Szninszky-Kámen, Sztari-Konyus, Inócz, s a keblében arany-ézüst érczetek rejtő Temnik érdemlenek említést. Végre északon terülnek el Beszkéd név alatt a Kárpátnak ágazatai, gyönyörű fenyves erdőkkel borítván, míg a többi említett hegyeket főképp bíkkesek fedik. — Fő folyóvize a megyének az Ung, melly eredetét azon Beszkéd nevű havasok vizéből veszi, mellyek Magyarországot Lengyelhontól elválasztják; honnan sebesen rohanva le, 9 mf. alatt 200 lábnyi esése van. Ungvárnál, nem messze a várostól, vize zúgó által egy csatornára vezetetik, mellynek Kis-Ung a neve; ez több kalló és fűrészmalomokat hajtván, sok jövedelmet hajt eddig is, ámbár vize, mennyisége és állandósága miatt bárminemű erőmű hajtására, még jobban felhasználható. Az Ung magába veszi az Ublya, Uliesa, Lyuta, Túrja vizeket, és a felső remetei és szobranci hegyekről lejövő, s sok más patakokat s ereket. A Laborcza határfolyó Zemplén és Ung vmegyék közt; a Lator ez pedig délről választja el a megyét Szabolcs és Zemplén vármegyéktől. A Tisza csak kis déli csúcsát érinti a megyének. A számos apró tavak közt csak a Szninszki-Kámen bérezés hegy tetején levő tengerszemet hozom elő, melly igen mély, s arról nevezetes, hogy kifolyása a f> remetei hámorokon kívül, 1 papír, 4 fűrész, s igen sok lisztmalomot forgat. A számos mocsár közt említést érdemel a Blata, melly Vinna, Kalusa, Haanja közt mintegy 9000 holdat foglal el.

3. *Termékei.* Tisztabúzáat a síkságon természetnek, de nem sokat, valamint árpát sem. Fő termék tehát akukoricza, rozs, különösen pedig a zab. Pohánka, burgonya mindinkább kezd divatba jöni. Kölest

az Ung és Latorcza völgyén bőven vetnek. Len és dohány kevés; de kender a rónaságon sok és szép. A legelő nem felesleges, de elég. Bor sok és jó; s a szerednyeí fejrbor a legjobb s leghíresebb magyarországi borok közt foglal helyet. Gyümölcs a szőlőhegyeken s a Tisza mentiben bőséggel van. Híres a petróczi cseresznye. Az erdő 259,830 holdat borítván el, fában szükség nincs; de ha az erdő pusztításnak gát nem vettetik, nem sokára még Ungban is méreg drága lesz a fa. A Beszkéd szép fenyveseket mutat. — Szarvasmarhát annyit tenyészt Ung vgye, hogy belőle el is adhat. L ó kevés, s fajára nézve is nem sok figyelmet érdemel. Juhot az oroszok tartanak legtöbbet, leginkább tejéért. Ellenben a sertéstenyésztés igen nevezetes ága s jövedelemforrása az ungi birtokosok gazdaságának, s valóban ezen állatot a rengeteg makkos erdők, a sok gyökeres s posványos hely könnyen tenyészthetővé teszik. Vadak szinte szép számmal találtatnak. Az Ung, Tisza, Latorcza vizeiben pedig jövedelmes halászatok esnek; különösen nagy és jóízű rák s igen sok pisztráng találtatik a Tengersizemből kifolyó patakban és az Ung vizében. Arany és ezüst találtatik a Temnik hegyében. V a s é r c z Felső-Remeténél, de nem miveltetik, és Turnán, Ungváron felül; igen jó porcellánföld, melyet Bécsbe hordanak, Dubrinicson. Ásványos vizek vannak: Kosztovapásztély, Kosztrina, Szobráncz, Ungvár, Uzsok és Caiganyócz helyeknél. Az ungvári és cziganyóczi vasasnak mondathatik. A szobránczi viz nagy sikerű s különösen hashajtó.

4. *Népesség.* Népessége a megyének 115,997 l., kik laknak 8 mezővárosban., 203 faluban, 11 népes pusztán vagy más lakhelyen. Esik 1 □]mfre 1967 l. Nyelvökre nézve a magyarok száma 35,639, tótok 13,153 vannak; továbbá 59,668 orosz, 42 görög, 7495 zsidó. Vallásukra nézve: a r. katolikusok 15 anyaegyházban 24,121 l. számlálnak; s mind a szathmári püspöktől függenek. A 64,640re menő görög katolikusok 68 parochiát bírnak, mellyek a munkácsi püspök által igazgattatnak. Reformátusok a tiszarnelléki egyházkerületben 38 anyaegyházat bírnak 19,380 lélekkel. Az evangélikusok száma 319, nem-egyesült görög 42, s végre 7495 zsidó.

5. *Ipar és kereskedés.* Kézművesekre nézve Ungvár-

megye is kezd mostanában gyarapodni; a vidéken ugyan kevés van: de maga Ungvár számlál 423 kézművest 16 czéhben, és 45 kereskedőt. Említést érdemelnek a számtalan kallók, fűrészmalmok, a pálinkafőző házak. Répa ezukorgyár van Záhonyban, mely évenként 4000 mázsa répát dolgozván fel, 200 mázsa nyers ezukrot készít (mázsját 10 és 20 ftjával) s ezt finomítás végett Pestre küldi. A szerednyei gőzgépgyár megszűnt. Vas-hámor van Antalócson, Felső-Remetén, Turja-Remetén. Ez utóbbiban» mely a kamaráé, erőművek által készítenek ások, kapák, kaszák, szegek s a t. s öntetnek a legjobb, úgynevezett Merkúr vaskályhák, kemenezék, kandalok; főzőedények, gyertyatartók, álló tükörrámák óratartók, emlékek s a t.. mellyeket nagyobbára Lengyelországban adnak el. Van a gyárnak 200 rendes munkása, 1 olvasztó és 11 verő műhelye, mellyeken az öntött műveken kívül évenként 6000 mázsa vert vasat készít. A felsőremetei vasgyár továbbá a gr. Sztáray örökösöké, s készíti évenként, egy 36 láb magas égető kemenczével (Hochofen) 150,000 vft áru nyers, öntött és rudvasat, vagy 10,000 mázsa nyers vasat. E vasból 300 mázsa, kovácsok és lakatosok által feldolgoztatik. A vas kitűnő jóságú, s helyben adatik el. Ez évben szeg- és lakatos-munka-gyárakat építenek, mellyekben már minden műszerek megszerezettek, s szeptemberben ez osztály is megkezdte munkáját. Harmadik vasgyár, az antalóczi özv. Petróczynó tulajdona. Ez évenként 100 embert foglalatoskodtat, s 4000 mázsa nyers vasból, 3000 mázsa vert vasat készít. Posztógyár van Ungváron, mely 6 széken 9000 rőföt, 20,000 ft értékben készít. Végre mivel a bécsi híres porcellánhoz Dubrinics, megyebeli helységből hordják az agyagot; ennek megtisztítására van Ungváron egy gyár, mely a kamarától 1500 mázsa földet vásárol, s ebből tisztítás után 540—600 mázsát szállít Bécsbe, hol neki a prágai és passauai porcellánföldekkel kell versenyezni. Ugyanazon lóerő, melly e földtisztításnál alkalmaztatik, tesz mozgásba egy vászon-mángorló gépet, hol évenként 2—3000 vég vászon (20 rőfével) készítetik el.— A kereskedés még bölcsőjében van. Viszen ki mindazáltal sertést, szarvasmarhát, gabonát, gubacsot, gyapjút, bőröket, vasat és vasműveket; borral való átmeneti kereskedése Galicziával nem megvetendő. Országutai roszak.

6. *Jobbágytelkek és adó.* Egész telkes jobbágy bír itt első osztályban 20, másodikban 22, harmadikban 24, negyedikben 26 hold szántóföldet; rétekből, hol mindig lehet sarjút kaszálni 8, hol ritkán 10, hol sohasem embervágót. Hlyen egész jobbágytelek találatik 1745. Az 1828diki országos összeírás szerint az adó alatti földmennyisége 73,279 hold. Portája a megyének, melly után hadi adót fizet, 35.

7. *Nemesség és urodalmah.* Nemessége a megyének 5,579 lelket számlál. Urodalmi közül a legnagyobbat, az ungvárit bírja a kamara*, a bezóit gr. Apponyi György és Gyula nejeik, gr. Sztáray Júlia és Zsófia, p á-lóczit gr. Barkóczy János; bozosit gr. Buttler; szered nyeit, szobránctízés vinnait többen. Ezekon kívül nevezetesebb birtokosok: az egyh. alapítvány (mocsári jószágban) jászói prépost, gr. Sztáray, gr. Török, gr. Klobusiczky, gr. Majláth, gr. Waldstein, b. Horváth, b. Ghylányi, b. Perényi, b. Vécsey, Bernát, Draveczy, Fekesházy, Horváth, Ibrányi, Kállay, Karner, Kazinczy, Kulin. Lónyay, Mokcsay, Orosz, Péchy, Petrovay, Pongrácz, Pribék, Ritter, Szerencsy, Szirmay, Szmrecsányi, Tabody, Turánszky, Viczinándy s a t.

8. *Felosztás.* Eloszlik a megye 4 főbírói járásra, u. m. 1. szobrán ez i, 2. doboruszkai, 3. min aj i, 4. ungvári járás. Ezenkívül 6 alszolgabírói járásra, mellyek e következők: lungvárvárosi (középponti) 2. ka p o si, 3. vinnai, 4. b e ze i, 5. szerednyei, és 6. felvidéki járás. A fő- s alszolgabírák közt Ungvármegyében rangon és fizetésen kívül (fő 300, alszolgabíró 150 ft húz) hatóságra nézve semmi különbség nincs, Gyűlések helye: Ungvár.

Nevezetesebb helyek.

1. *Szobráncti járásban.* Szobrán ez, m. v. Ungvárhoz 2 mf. A városhoz fél órányira egy kellemes vidéken van híres kénkoves és sós fördője, mellynek vize italra is használtaik, s erősen hajt. Használ a görcsben, szélütésben, köszvényben, máj és lépduulásban, sülyben, makacs kelésekben, komorkórságban, nehéz-nyavalyában, s több ideg és bőnyavalyákban. K o n y u s, falu, régi vára romjait mutatja. Alsó-Ribnyicze, falu,

ékesíti Draveczy uraság jeles angolkerte, mellynek közepén folydogáló pisztrángos patak, egy fűrészes és lisztmalmot is hajt. Váralja, f. rengeteg erdőben álló pusztavárral.

2. *Doboruszkai járásban.* Doboruszka, falu. Nevezetes volt itt az itteni kath. templom keleti oldalába helyezve, Dobó István egri hősnék márvány-szobra, melly nem rég innen Egerbe vitetett által. Ptruksa, falu, egy Bodrogrközbe vivő révvel a Latorcza vizén.

3. *Minaji járásban.* Cz i g a n y ó c z, f. jeles vasas ásványos vízzel és fürdővel. Gerén, falu, régi várának romjai láthatók, mellyről hajdani birtokosa, a Drugeth nemzetség, Geréui mellék nevét vette. M i n a j, f. lakosai közt sok zsidó van. S z t i r t h e, f. vámmal a Latorcza vizén. Záhony, f. közel a Tisza balpa tjához. Bépa-cukor gyáráról fentebb a megyénél emlékeztünk; van ehhez kapcsolva egy szeszyára is.

4. *Ungvári járásban.* Kis-Berezna, f. Bazil szerzetesek kolostorával s templomával, hova évenként búcsúra járnak az e vidéken lakó oroszok vagy rusnyákok. Du brinies, f. porcellánagyagát Bécsbe hordják. Nyeviczke, f. régi vára omladékban hever. Kosztova-Pásztély, f. savauyóviz forrásai. Perecsény, f. mész-kő-bányája van. Turia-Remete, f. a Túrja vizén álló virág7Ó és jeles vaskámoiról fentebb a megyéüel emlékeztünk, mihez felhozzuk még, hogy V. Csokonay Mihálynak Debreczenben fenálló emléke is itt önteteit.

5. *Ungvár-városi (középponti) járásban.* Ung vár, igen kies vidéken fekvő kamarai m. v. Pesthez 32, Debreczenhez 15 m. f. 8015 l., kik közt 2500 zsidó találtatik. Van itt a munkácsi görög kath. püspöknek, s az ungvári kamarai igazgatóságnak nagy kastélya; s a város székhelye a munkácsi görög kath. püspöknek. Keletre az Ungvize partján emelkedő hegytetőn áll régi, most is jó karban tartott vára, melly jelenleg a görög kath. növendék papság s néhány kanonokok lakául szolgál. A pompás új vármegye ház, mellyben a közgyűlések s törvényszékek tartatnak. A régi vmgyeház most katona laktanya. Itt volt hajdan a Drugeth László által felállított paulinusok kolostora. Van itt továbbá róm. kath. gymnasium, árva nevelőház, könyvnyomtató intézet; só-, postahivatal, kamarai vasraktár. Gyárai többnyire az újabb időkben keletkeztek. Van egy posztó-, porcellánföld-tisztítógyára, mángorlóval összekötve, mellyekről a megye leírásánál bővebben emlékeztünk; végre egy gyufa gyára. Kézművese van 423, összesen 16 czéhben, s több czéh nincs a megyében; kereskedője 45. Folyóvize az Ung, nem messze a várostól zúgó által csatornára véve, egy pusztó-,

guba-kalló, fűrészmalom (hol évenként 60,000 darab deszka készül) s kilencz kövű vízimalmot forgat. Ugyancsak az Ung partján levő kntban vasas ásványos víz van, melly felmelegítetve vizével egy látogatott föld intézetnek szolgál.

6. *Kaposi járásban*. Nagy-Kapós, m. v. 1190 I., sok urasági épületekkel. Számos nemessége van. P á l ó c z, m. v. 146*2 I. Ékesíti gr. Barkóczy János kastélya, egy szép kerttel. Feje egy urodalomnak. Vaján, f. a Laborezán hídja van. Vizsoka, falu, határában egy nagy tó nem rég kiszáraztatván, most búzát terem.

7. *Virmai járásban*. Vinna, m. v. két kastélylyal. Egy magas sziklabérczen fekszik régi vára. Felső-Remete, falu. Északra tőle a Szninszki-Kamen hegy legfelső tetején van egy tengersizem, vagy hegyi tó; az ebből kiszakadó patak jó izű rák airól, s pisztrángjairól, valamint arról is nevezetes, hogy 4 fűrész és számos lisztmalomra s vashámorra szolgáltat vizet. A f. remetei vashámor, mellynek leírását fentebb a megyénél adtuk, a helységtől északra fekszik, s van itt a vasgyár dolgozói számára orvos és egy elemi tanoda is, melly a fiatal munkások erkölcsiségre meglepő sikerrel hat. Szenna, falu, b. Vécsey kastélyával.

8. *Bezei járásban*. Bező, f. gr. Apponyi kastélyával, feje egy urodalomnak. Petrócz, falu, híres cseresznyét természet. P i n k ó c z, f. Horváth uraság kastélyával.

9. *Szerednyei járásban*. Szerednye, m.v. postahivatallal, kastélylyal. Hajdani vára omladékban áll. Nagy szőlőhegyén izere s különös zamatjára nézve országszerte híres fejér bort természet. Gépgyára, melly Gall módja szerint gőzégetvényi készülleteket gyártott, megszűnt. Gajdos, f. egy folyam által elszelt egyik része Ung, másik Zemplén vmgyéhez tartozik. A n t a l ó c z, fala, egy jeles vasgyárral-

10. *Felvidéki járásban*. L y u t a, f. messze széljelszórva, a polonyinai bérezek alatt, 1300 I., fűrészmalom, s erdősz-hivatallal. N a g y - B e r e z n a, m. v. 1312 I., kir. erdősz hivatallal. U z s o k, falu, Galitzia határszélén. Van harminczad hivatala s roppant bikkes és fenyves erdeje.

31. Bereg vármegye.

1. *Fekvése*. Bereg vármegye az országnak szélső északi részén fekszik. Határos vele keletről Máramaros, délről Ugocsa, Szathmár; nyugotról Szabolcs, Ung vgye;

északról Galiczia, mellytől a Kárpátok választják el. Földterülete 674S3 □ mf. Mívelés alatti föld 706,692 hold, mellyből 208,731 h. szántóföld, 43,388 h. rét; 8,562 h. szőlő; 9376 h. kert; 342,514 h. erdő; 94,121 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Ennyi kiterjedésű tartományban a természet olly különböző alakban tűnik elő, hogy valóban ezt a legnagyobb ritkaságok közé számíthatjuk. Ugyanis, a megye legfelső északi részét magas kősziklás hegyek, sőt valódi havasok (Polonia, Huszlya, Osztra) borítják; a föld itt köves, hideg, sovány, úgyhogy a zabot, pohánkát alig termi meg; az éghajlat annyira zordon, hogy szőlőt, vagy más nemesbb gyümölcsöt látni épen nem lehet. Azonban egynéhány mérfölddel alább, nevezetesen Munkács vidékén, a hegyek már szelíd alakot vesznek magokra, e fenyvesek helyett, bikkes, tölgyes erdők, szőlőtőkék fedik oldalait. Munkácstól délre egész a Tiszáig lapályos rónaság terül el, melly mindenféle gabona-nemest s a legszebb tisztabuzát gazdag kamattal teríti vissza; a gyümölcsfák erdőket képeznek. Beregszászon csaknem tokajihoz hasonló híres aszubort csinálnak. Atalában a megyének egy felét hegyes, másik felét róna tartománynak lehet nevezni: de a melly nem merő síkság, hanem itt-ott dombok, nagyobbára pedig rengeteg tölgyes erdők által szakítottak félbe. Bereg vgye hegyeit a Latorcza vize két tömegre osztja. A jobb oldalon eső, az Ung vgyéből bejött Osztra és Szí nyák hegyeinek folytatása. A baloldalon B o r s a v a, s B o r l ó hegyek legnevezetesebbek, melly utolsó előbb nyugotra, majd Határerdő név alatt délkeletre húzódván, Ilosva vizét egészen bekeríti, s nemző anyja lesz számtalan patakoknak, mellyeknek kifolyási okozzák, a 2 □ mfre terjedő Szernye mocsárt. Végre azon hegy, mellyre a híres munkácsi vár épült, egészen elszigetelve magánosan áll, s az említett hegyekkel semmi nemű összefüggésben nincsen. A Tisza Csetefalvánál lép be a megyébe, s ennek déli részét fél holdalakban bekerítvén, 8 m. fnyi igen csavargós folyása után, Lányán feliül ismét elhagyja. Partjait gyönyörű gyümölcsös kertek kísérik. A Latorcza Kitzera hegyeiből veszi eredetét s nyugót felől Zsdenyova, Hrabonicza, Pinye, Viznyicze, Sztára, kelet felül Vicsé vizeit magához vevén, előbb dél, majd nyugót felé folydogálván, 10 mfnyi mensele után Aggteleknél Ung vgyébe hömpölyög által. Fo-

lyása sebes, s azért minduntalan több medret csinál magának, s számtalan szigeteket, ágakat képez, mellyeknek egyesítése azonban már czélba vétetett. A Borsova Mármarosból jön be hozzánk s az Ilosva vizénél öregbülvén, Beregszászon alól Vér ke, majd Szernye nevet vesz magára, s így még a Csarada és Micz vizekkel nagyobbodva, Kis Domronyon túl a Latorczába ömlik. A Szernye vagy máskép G á l h i mocsár Munkács és Beregszász közt fekszik, 1781-ben az akkori fölmérés szerint 28,701 holdat borított el (1100 □ öl 1 h.) most valamivel kisebb.

3. *Termékei.* Fő természetménye Seregnek a tengeri (kukoricza) és zab. Az első kedves eledele lévén az oroszoknak, s a mellett sertés hizlalásra fordítatván: mind a magyaroktól, mind az oroszoktól nagyban természetlik, sőt az utóbbiak olly helyeken is szokták vetni, hol a hideg éghajlat miatt csak ritkán érhetik meg. Tisztabuza elég és szép terem a magyaroktól lakott déli gazdag rónaságon; de az északi hegyes vidékeken valódi ritkaság; mert az itteni köves, sovány földekben a zab és h a j d i n a is csak sinlódik. Árpát keveset vetnek; a burgonya szinte nem rég kezd nagyobb divatba jönni, valamint rozs is kevés természetlik. Dohán y-kertészességgel szinte több helységek foglalatoskodnak, különösen pedig Vári és vidéke. Az északi vidéken mind rét, mind legelő (kivéve a polonyinai, husznyai havasokat) szűk; ellenben a déli rónaságon bőséggel van, de mivel lapályos és az árvizek gyakran elöntik, inkább szarvasmarhának, mint juhnak való. A szőlőtőkék 8562 holdat foglalnak el, s általában csak közönséges fejr asztali bort teremnek; azonban a beregszászi, muzsaji erős borok a legjobbak közé tartoznak hazánkban, s az itt csinált aszút némelylek a tokajihoz hasonlítják. A tiszaháti járásban majd minden helység bír messze kiterjedő gyümölcsk értékét, mellyek főképei» szilva, alma és körtefákkal vannak beültetve, s az őszszel leszedett gyümölcsöt vagy Debreczenbe hordják tengelyen, vagy talpakra rakván, a Tiszán Szolnokba viszik. Híres különösen kormos és sóvári almájok. Továbbá nevezetes Bereg még arról is, hogy itt 1½ fontos almát látni épen nem ritkaság. A mit a gyümölcsről mondottunk, ugyanazt mondhatjuk a fáról is, hogy t. i. nagy bőséggel van. — L o v a t a magyar keveset tart, s még kevesebbet

az orosz, s azt is csekély fajból. A juhtenyésztés a hegyes vidékeken lakó oroszoknál van nagyobb divatban; mert a rónaságon a lapályos legelők miatt nem igen szeretik tartani. Ellenben a szarvasmarhatartás itt szépen divatozik, úgyhogy ökröket más vgyéknek is adhat el. Szinte illy fontosságú s nevezetes ága a beregi lakosok jövedelmének a sertényésztés. A mi a vadállatokat illeti: medve, farkas, vaddisznó; huro- és császarmadár, fajdyúk az északi rengetek erdősegekben; mindenféle vízimadár megszámlálhatlan seregekben a Szernye mocsárban: hala kimeríthetlen bőséggel a Tiszában, igen nagy és jó ízű rák a Latorcza kisebb ágaiban, különösen N. Lucska, Cserlenő körül — elegendő mennyiségben találhatik. — Hajdan Beregszászon aranyat ástak. Vasér ez találhatik Viznicz, Csabina, Bilke körül. Kréta Muzsalynál; fejér tiszta porcellán agyag, homokkő, melly malomkövekre fordítatik, s mellyben timsó részek vannak, Beregszásznál. De legnevezetesebb ásványa e megyének a szálkásan törő timsó kő, melly a Borsova vize s a Szernye mocsár, azaz Beregszász és Bene közt ásatik, s mellyből készül a híres munkácsi timsó. Ásványos vizek vannak: Bukován, Laturkán, Ivelipinán, Paszikán, Polenán, Szolocsinban, Szolyván, Szittyákon és Ploszkón, melly utolsó sokat közelít a bártfaihoz. Iványon nagyon híresedül kezdő vasas ásványos víz találhatikalkalmas fordőszobákkal. A dragobertfalvi sósforrás felső parancsnál fogva behányatott.

A *Népesség*. Beteg vgyének népessége 125,962 lelket számlál, kik laknak 10 mezővárosban, 260 faluban, 4 népes pusztán. Esik egy □ mfre 1880 l. Nyelvökre nézve magyar van 50,091, tót 704, német 2756, orosz 67029, zsidó 5382. Vallásukra nézve: a rom. katolikusok a szathmári megyés püspök igazgatása alatt 6 anyaegyházban 9138 l. számlálnak. A 71,869-re menő görög kath. 77 párodnál az Ungváron lakó munkácsi püspök által igazgattnak. Az evang. lutheránusok száma 615, reformátusok 73 anyaegyházban 38,958 főre mennek, zsidók száma 5382.

5. *Ipar és kereskedés*. Mesteremberek igen sokan vannak Munkácson és Beregszászon, különösen gubások de kézművesekből a többi mezővárosokban sincs szükség; hordót, dongát, sajtárt s más faeszközöket nagy mennyiségben készítnek a tiszai magyarok; fenyőszá-

lat, deszkát, léczet pedig az északi oroszok, neve zetesen a Zsdenyova, Zbunya, Serbócz, Rosztoka, helységek. Hamuzsirt főznek 10 helyen, mintegy 2500 mázsát. Szelesztón igen jó vas készül több hámorokban, ugyanitt vaseszközöket is öntenek u. m. szép kályhákat, fazekakat, kazányokat, mellképeket pénzformában stb. Vannak továbbá vashámorok Rilkén és Uonczon. Végre Munkács mellett (Podheringen) van egy nagy t i m s ó f ő z ő intézet, mellyhez tartozik a pusztá kerepeczi is, mind a kettőt gr. Schönborn és a báró és nemes Bercsényi család fidei commissuma közösen bírják; szinte nagy és jeles timsógyár a gr. Károlyié Muzsajon, h. Perényi Zsigmond dédai timsógyárának alaptökéje, a gyári épületekben, réz és faedényekben, 10,000 pft.; ide nem számítván a timsóbányák vételárát. A felhasznált timsókó ára a forgó tőkéhez számítottván, ez szinte évenként 10—12,000 pfra rüg. Készít pedig a gyár évenként 3200—3,500 mázsa timsót, minek ára 20,200—21,000 pft. Egyébiránt az említett timsógyárakban évenként összesen 13,000 mázsa timsónál több készítenek, melly jóságra nézve minden hazait felülmúlván, csak a híres rómaival vetekedhetek. Papirosmalom van Hraboniczán; üveghuta szinte a munkácsi (irodalomban: Bereg vgye mind nagy városoktól, mind népes és művelt tartományoktól távol esvén, kereskedése nem nagy fontosságú; ámbár termékei jeles mennyiségben vannak, a mellett a hajózható Tisza is keresztül futja.

6. *Jobbágytelkek és adó.* Egész telkes jobbágy bír itt első osztályban 18, másodikban 20, harmadikban 22, negyedikben 24, ötödikben 28 hold szántóföldet. Rétekből első osztályban 8, másodikban 10, harmadikban 12 embervágót. Hlyen egész jobbágytelek van 1068. Az 1828-diki országos összeírás szerint az adó alatti telkek mennyisége 111,602 hold. Portája, inelly után hadi adót fizet 32.

7. *Nemesség és urodalmak.* A megyének összes nemessége 7984 főt számlál. Uradalmi közül a roppant munkácsit és szentmiklósit, melly hajdan herczegség volt és 2/3 részét foglalja el a megyének, bírja gr. Schönborn Ferencz; a megye másik 1/3 része számos fő és középrendű birtokosok közt van felosztva.

8. *Felosztása.* Eloszlik Bereg megye 4 főbírói járásra: u. m. 1. munkácsi, 2. kaszonyi, 3. felvidéki, 4. tiszaháti járás. Gyűléseit tartja Beregszászon vagy Munkácson

Nevezetesebb helyek.

1. *Munkácsi járásban.* Munkács, m. v. s főhelye Bereg-vármegyének egy kies rónaságon a Latorcza vize mellett, Kassához 20, Debreczenhez 19 mf. Vidéke gyönyörű, s három oldalról viruló szőlőhegyek, délfelé gazdag szántóföldek környezik, északra pedig rengeteg bikkes, tölgyes erdők s hegyek kékelnek. Népesége 4361 L, kik közt számos mesterember, különösen sok gubás találtatik; egyébiránt jeles szabadságokkal bírnak. Van itt sólerakodóhely, a Latorczán 84 öl hosszú s 6½ öl széles hid. Országos vására élénk. Félórányira a várostól fekszik híres vára, egy lapályos térségen felemelkedő magános szikla tetején. Maga a Yár kicsiny s benne a várparancsnokon s néhány tisztéken kívül kevés őrsereg szokot tanyázní, mivel számos szobákban országos rabok őriztetnek. Építője a várnak Keriatovich Theodor, orosz herczeg volt 1359-ben. Sok viszontagságai közt különös említést érdemel itt Zrínyi Ilona vitézsége. Ugyanis Tököly Imrének Konstantinápolyba való hurczolatása után Caprara cs. kir. hadvezér Munkácsot is elakarta foglalni, de ezt a szerencsétlen özvegy Zrínyi Ilona elszánt féifias bátorsággal oltalmazta annyira, hogy csak 3 évi megszállás után kerítheté kezére 1688-ban január 14-én. S z o l y v a, m. v. a Latorcza mellett savanyúvíz forrással. Alsó-Vereczke, m. v. a galicziai határszélhez 1 m. f. az oda vezető országutban, s ó és harminczad hivatallal. Alsó-Hrubonicza, f. van papiros-malma. Szent-Miklós, f. a galicziai országutban, Munkácshoz 1½ mf. gr. Schönborn jó karban tartott régi kastélyával, feje egy uradalomnak. N e l i p i n a, f. a Latorcza balpartján. Van savanyú-Yize, fordó intézete, fűrészmalma; gyönyörű erdejében számos nagy vad tanyázik. P l o s z k ó, f. savanyúvize nagyon dicsértetik. P o d h e r i n g, f. Munkácshoz *2 mf. Itt van a több ízben említett nevezetes timsógyár. Van itt továbbá sörfőzőház, nagy fa lerakodó hely, vámhid a Latorczán. Szelesztó, f. Munkácshoz északra 1 mf. Vashámmal s igen jó vasöntő-gyárral.

2. *Iiaszonyi járásban.* Mez ö-K a s z o n y, m. v. Munkács-hoz 4 mf. 1230 l., gazdaghatárral, jövedelmes bortermesztéssel. Derczény, f. lakosai sok fejer cseréppipát égetnek, s igen szép erdejükből faeszközöket készitnek. Iványi, f. legnagyobb nevezetessége felette dicsért vasas ásványos vízében s fordó intézetében áll.

3. *Felvidéki járásban.* Bereg, m. v. 1722 l., szép gyümölcsös kertekkel. B i l k e, m. v. közel a Borsova vizéhez 2248 l.,

kik vasbányákat művelnek, hámorokban dolgoznak, deszkát fűrészelnek, s meszet égetnek. B e u e, f. a Borsova mellett, szőlőhegye igen jó bort terem; kőbányája híres malomköveket szolgáltat. 11 o s v a, f. van egy kénköves ásványos forrása; régi vár omladéka a Bodoló-hegyén: szép eredeje sok gubacsot ad. Múzsaly, falu, szőlőhegye felette becses bort terem, sőt aszút is csinálnak; kőbányája híres, valamint gróf Károlyi timsógyára is említést érdemel.

4. *Tiszaháti járásban.* Beregszász, m. v. Munkácshoz délre 4 mf. a lassan folyó Vérke vize mellett, 3463 l., kik hajdan szászok voltak; most magyarok. Van itt vármegyeház, hol a mf gyei gyűlések tartanak; szegények háza. Szántóföldéi mindenféle gabonát, főzeléket gazdagon teremnek; nagy kiterjedésű szőlőhegye pedig híres bort terem, sőt aszút is csinálnak; kőbányája kapós követ ad, sőt régenten határában aranybányákat is miveitek. 1552-ben nevezetes zsinatot tartottak itt a reformátusok, 1656-ban íratott temploma falára a Lengyelek által „vicém pro vice, reddo tibi bone vicin e.” Tarpa, m. v. Beregszászhoz 3, a Tiszához 3/fc mf. 2461 l. A Tiszamentében szép gyümölcsösöket tart. Ezen város az 1832/e országgyűlés óta törvényesen Bereghez csatoltatott, cserében adván Szathmár vgyének Dobos faluját. V á r i, m. v. Beregszászhoz 1½ mf. közel a Tiszához, egy ebből kiszakadó víz-ág mellett, 2350 l. Gyümölcse bőséggel; dohányt termeszt. V á s á r o s-N a m é n y, m. v. a Tisza balpartján. Gazdag határa árvizektől gyakran szenved, gyümölcse, hala bőséggel. D é d a, falu, b. Perényi Zsigmond nevezetes tirnsó gyárával.

IV. Tiszántúli kerület.

35. Krassóvármegye.

1 *Fekvése.* Krassóvármegyének határa északról Arad vármegye, mellytől a Maros vize választja el; keletről Erdélyország s az Oláhiliriai végezed vidéke; délről ugyanaz utóbbi; nyugotról Temesvármegye s a már emlí-

tett végezd. Nagysága 108⁸⁷⁷ □ mföld. Mívelés alatti földe 1,209,515 hold, mellyből 208,914 h. szántóföld, 61,210 h. rét, 27,314 h. szőlő, 23,135 h. kert, 785,428 k. erdő, 103,514 h. legelő. Megjegyzendő, hogy az 1783-dik évi 3174 szám alatt Posonban april 10-én kelt helytartótanácsi intézvénynél fogva, ezen megye határából 14 helység, t. i. a karansebesi járás elszakittatván, 1784-ben az Oláhvégezd vidékéhez csatoltatott. Az elszakasztott helyek következők: Karansebes mezőváros, Csilla, Jász, Obresa, Glimboka, Cserés-Bisztra, Zavojs, Vojszlava, Pristian, Bokosnicza, Pctrosniczn, Golecz, Pojana és Bakin.

2. *Természeti tulajdonsága.* Krassó egészen hegyes tartomány, úgyhogy valódi rónaság itt nem találtatik, ha csak a Temes vize széles és kies völgyét, s a Karas vagy Krassó folyónak bal mellékét ide nem számláljuk. Földe általában véve nem olly termékeny, mint a másik két bánáti megyéé, t. i. Temesé és Torontóié, mert itt a hegyeken sok a köves, vagy nehéz agyagos föld, mely a vízmosásoktól is szenved, s innen, midőn az érintett két vármegyében egy egész jobbágytelek 10—20,000forintért eladathatik, akkor itt, mint alább látandjuk, számos elhagyott jobbágytelkek vannak. Egyébiránt a Temes és Karas völgyében, valamint másutt is a völgyeken s dombos részeken a föld szerfelett gazdag termékenységő, mely trágya nélkül egyszeri szántás mellett minden gabonanevet uzsorával térít vissza. Hegyei az Erdélyből s Oláhország véghatáráról becsapó Kárpátok ágazatai s két főhegytömegre oszthatók. Az északi tömeg a Temes és Maros közti tért borítja el, közbevevén a Béga vagy Bege folyónak vidékét is. A déli tömeg a Temes, Boganis, Berzava, Karas, Néra és Duna folyók közt fekvő téreket borítja el. A déli tömeg ezüst, réz, vas, ón, kőszénbányáiról nevezetes. Folyóvizei ugyanazok, mellyeket fentebb említettünk, kivévén a Dunát, mely J/2 mfnyi távolságra folyik el a megye déli csúcsától. Ezen vizek mind keletről nyugotnak folynak, de a Karas és Néra délnyugot felé veszik utjokat, s a Dunába omlenek; a többieket részint közvetlenül, részint közvetve, a Tisza veszi fel, kivéve mindazáltal a Temest, mely a bele szakadó folyókkal Páncsovánál a Dunába siet. A Béga vizéről és csatornájáról Torontói vármegye leírásánál bővebben értekezünk. — Egés-

séget rontó nagyobb tavak és mocsárok itt nincsenek; de a Rui mocsár, Giadna mellett, említést érdemel. Levegője igen egészséges, mit a számos nagy életidőt érő öregek eléggé bizonyítanak. Éghajlata a sok begyek daczára is meleg és szelíd, s mind a bor mind a gyümölcsstermesztésre felette kedvező.

3. *Terméket* Főtermesztményei a megyének: a kukorica, a gyümölcs, különösen a szilva, mellyből igen sok és erős pálinka főzetik; a fa, s végre az ásványok különféle nemei. Ezeken kívül terem még jó és sikeres tiszta és kétszeres búza a róna és dombos határokon: rozs, zaba hegyes vidékeken. A bégai járásban: Rises Nagy-Kostély, Szilha, Perui, Gruin helységek jó föld minden gabonát, de leginkább szép tiszlabuzát terem. Ezen járás több helységeinek főterménye: kukorica, zab. Szőlője sokkal több lehetne a megyének, mint jelenleg van (27,314 h.); mert erre felette sok alkalmas helyei volnának; de az oláh tunyasága miatt, az ipar ezen ága nehezen megy előre; jobban szereti ez a szilvásokat, mivel ezeket nem kell kapálni. A 23,135 holdat elfoglaló kertekből 17,304 hold jobbágyi kézen van. Tulajdonképeni legelője nem sok van ugyan a megyének, kivált a bégai járásnak kevés, s itt a baromtenyésztés is igen közepszerű. Azonban, ha általában a sok erdőségből legelőül használható részt felvesszük; akkor valóban a legelő elég, és bizonyosan a marha- és juhtenyésztés sokkal jobb karban állhatna, mint jelenleg látjuk. Azonban különös említést érdemel a kamarától haszonbérélt bulcsi urodalomban, b. Fechtignek ritka jelességű gazdászata, hol a legfinomabb merino juhok és eredeti arabvér lovak tenyésztetnek. Az erdők vadakkal, a folyók halakkal bővelkednek. Ártalmas férgek közt a megyének különösen említendők a kolumbácsi mérges legyek. Ezek kivált a két utóbbi száraz évben nagy kárára voltak a mezőgazdaságnak; mert kénytelen volt a gazda barmait egész april kezdetétől szinte május végéig, a szűk takarmány ellenére is, miattok is tálon tartani, sőt nappal rendszeren nem dolgozhatván, sürgetés munkáit éjszakával kellett pótolnia. De nagyobb figyelmet érdemlenek az ásványok, mellyekkel Krassó gazdagon meg van áldva. Arany (termés arany is) ásatik Oraviczán és Dognácskán, évenként 20 márka. Ezüst (1 mázsa ércben több mint 1 márka) Oraviczán, Dog-

nácskán, Szászkán és Moldaván, évenként 11,000 inárka. Réz, s ennek különféle nemei Oraviczán, Moldaván, Dognácskán, Szászkán, tiladnán, mintegy 10,000 mázsa. Cementviz, vagyis vasat rézzé változtató viz van Szászkán. Jó vas Resiczán, Bogschánban, Oraviczán, Dognácskari, Szászkán, Zsidóváron; ó n Dognácskán, Moldaván, Oraviczán, Szászkán, Gladnán közel 2000 mázsa. Néha 1 mázsa ércben 26 font tiszta ón található. Vismuth Dognácskán. C z i n k Dognácskán, Oraviczán, Szászkán. Piskolcz és kobalt Oraviczán. Karnak ő Szászkán. E g é r k ő Oraviczán, Moldaván. Márvány Moldaván, Oraviczán, Dognácskán; különösen pedig Szászkán szép fejér, úgy hogy ez az olasz carariai márvánnyal vetekszik. Legfőbb kincse fekszik azonban Krassónak kimeríthetlen kőszénbányáiban, található ez Szászkán, Dományban, Moldava vidékén, Steyerdorfon, Gerlistyén, mégpedig olly minőségben, milyenben sehol egyebütt Magyarországon. A kőszénbányák terméke jelenleg 500,000 mázsán felül megyen; azonban, ha a már elkezdett ut a Dunaig elkészítetik, sokkal nagyobb jövedője lesz a krasói kőszénbányáknak, mellyek termékét milliomokig lehet növelni; a minthogy már kőszénre a kamarával több előleges szerződések is kötöttek. Ásványvizek nincsenek

4. *Népesség.* Krassónak népessége 219,101 lelket számlál, kik laknak 17 mezővárosban, 219 faluban, 1 pusztán. Esik 1 □ mfre 2029 l. 1845-ben születtek száma 6161, meghaltak 3841; és így szaporúság 2320. Nyelvükre nézve 2500 magyar, de tiszta magyar helység egy sincs a megyében; 11,650 német, 10,040 horvát, 194,361 oláh, 640 zsidó. Vallásukra nézve a római katliolikusok a Csanádi püspök igazgatása alatt 18 egyházban 24,970 lelket számlálnak. Különös ritkaságkép megjegyzést érdemel itt, hogy a rom. katbolikusok közt oláhok is találtnak, nevezetesen Kulcson van egy oláh kath. gyülekezet. A 492-re menő evangelikusok a Temesvgyei vukovai anyaegyházhoz számítnak. A reformátusoknak egy leányegyházuk van Vecseházán 444 lélekkel. A 192,645 I. n. e. g. óhitűek 205 egyházat bírnak. Zsidó van 640.

5. *Ipar s kereskedés.* Valamint a nyers termékeknek előállítására, azonkép ezeknek további nemesítése körül való ipar Krassó megyében csekély lábón áll, s úgy szólván bölcsőjében van; csupán a bányászatban látszik figyelmet

érdemlő élénkség, mint ezt a fent előszámlált ásványokból észrevehettük. Bogschánban vasöntőgyár van, mellyben különféle vasmívek öntetnek, sőt ezelőtt ágyúk is. A csiklovai réz hámorban a réz pléhtáblákká készítették el a rézmívesek számára, Zsidó váron Klein úr a vaskészítést nagyban űzi. Tomesten van egy üveggyár, melly évenként 40—45 munkással 18—20,000 ffrt áru üveget gyárt. — Kereskedése a megyének szinte nem nagy fontosságú. Főkviteli cikkei: tűzi- és szerszámfa szilvapálinka, s ez nagy bőséggel, gyümölcs, ásványok, nyers bőr. Mindezek részint a Béga csatornáján, részint tengelyen vitetnek Temesvárig, s onnan tovább. Országutai a legjobbakkal közé tartoznak egész Magyarországon.

6. *Jobbágy telkek és adó.* Ezen megyében 4 rendű, u. m. egész, fél, negyed és nyolczad telkek vannak, miszerint abban semmi osztály rendnek helye nem lévén, egy egész jobbágytelkes bír szántóföldben 24, rétben 6, közlegelőben 3, belső telki járandóságban 1 holdat, holdját 1600 □ ölével számítván. Féltelkes bír szántóföldben 12, rétben 4, közlegelőben 2, belső telki járandóságban 1 holdat. Aígyedtelkes bír szántóföldben 6, rétben 3, közlegelőben 1, belső telki járandóságban 1; nyolczadtelkes szántóföldben, akár rétben 5, közlegelőben 1, belsőtelekben 1, összesen 7, némelly helyeken 8 holdat. Illyen telkek találtak: egész telek 153, fél 2374, negyed 12,154, nyolczad 13,159. E részleteket összevéve, az egész telkek száma 6'496% lenne, noha miután itt a féltelek hold számban nem felét stb teszi az egésznek, holdszám szerint ez többre menne. Ezen telkeket mivel összesen 27,890 jobbágy; zsellérek száma 8780. Azonban Krassómegyében igen sok üres telek is találtak; jelesen az 1846-diki kimutatás szerint találtak üres egész telek 42, fél 362, negyed 573, nyolczad 859, mi összesen 4733/8 egész telek; s így a mivelés alattiak száma 60233/ö egész telekre olvad. Ezen üres telek mennyisége, valóban méltán mutatja azt, hogy mennyire nem lenne czélszerű még hazánkban az urbérváltásra nézve mind a két oldalról kényszerítő törvényeket hozni; mert vannak vidékek, hol nemcsak kényszerítést nem tűrhet e tekintetben a jobbágyság, sőt gyakran a föld ingyen sem kell neki. Az 1828-dikt országos összeírás szerint az adó alatti föld 296,058 hold. Porták száma 112.

7. *Nemesség és urodalmak.* A nemesség száma Krassó-

megyében 1374 főre megyen. 1845-ben szavazó nemes íratott össze 328 világi, és 35 egyházi személy. A megyének nagyobb részét, ámbár eddig is s mostanában is jeles adományzások történnek, még most a kamara bírja; és a kincstári jószágoké kerületi tiszttartóságra, és két szántatárságra osztatnak el. Azonban a kevés nemesség igen vagyonos. Mivel 1837-ben megjelent „Magyarország stb. mostani állapota statistikai s geographiai tekintetben“*4 című nagy munkámban, az időnkint gyakran történő adományzások miatt, a birtokos családok neveit még ki nem tehettem; az eddigiek sorát ezennel közlöm. Jelenleg birtokosok következők: Asboth, Athanaszievics, Bissingen-Nippenburg gr., Bogdanovics, Borngaesser, b. Bruken-thal, Brument, Busbök, Csiky, Dániel, D Elle vaux, Deszgsinics, Draskovics, Fábry, Fischer, Fogarassy, Frummer, Gábiel, Grabovszky, Gyika, Gyorgyevics, Házi, Halász, Hoffmann, Jagodics, Jakabffy, Janicsár, Jankóvics, Joannovics, Jovics, Kapra, Karácsonyi, Kiss, Klein, Kranovánszky, Lazarovics, Leitner, Licsek, Liebenberg, Lonovics, Macskásy, Maderspach, Mayer, Malenicza, Malonyay, Manussy, Markovics, Milinkovics, Mocsonyi, Nákó, Neppel, Orbok, Palikucsevnyi, Pánczélyi, Patyánszky, Pausz, Petrovics, Piacsek, Popp, Reisz, Rigyicsky, Rippelschidt, Sebasliáni, Sivó, Szerényi, Szyz-lajsky, Sztojanovics, Theodorf, Trandapbil, Trautenberg, Vinkler, Vlahovics, Vodianer, Vrányi, gr. Zichy, Zoldy.

8. *Felosztása.* Eloszlik e megye 5 főbírói járásra, u. m. 1. lúg ösi, 2. b u lesi, 3. krassói, 4. oraviczai, 5. b é g a i járásra. Gyűléseit tartja Lúgoson.

Nevezetesebb helyek.

1. *Lugosi járásban.* Oláh- és N é m e t - L u g o s, két résire osztott kamarai m. v. a Temes két partján, egy 50 öl hosszú híddal összekötve, Temesvárhoz 8, Pesthez 46 m. f., termékeny térségen, kies erdőktől körülvéve. Népessége: német Lúgosnak 1811, oláh Lúgosnak 6558 l., kik közt sok mesterember és kereskedő van. Van itt minorita szerzet zárda, vármegyeház, mellyben a közgyűlések tartatnak, lóvas kaszánya. Heti vásárai élénkek, szőlőhegye jó bort terem. Régi nevezetes vára egészen elpusztult. Szakul, m. v. a Lúgosról Karansebesre vivő országúton, szép szilvásokkal. Vecseháza, f. református lakosai

Rittberghez tartoznak Temesvármegyében, de van iskolatanítójok helyben. Ivóvízben szükségét szenved, a kutakat nagyon mélyen kell ásni. Zsidóvár, f. a Temes mellett 1189 I. Erdeje legnagyobb az egész megyében; mert 20,000 holdat foglal el. Egy meredek sziklatetén elpusztult várromjait láthatni. Vasbányáiról és hámorairól nevezetes.

2. *Bulcsi járásban.* B i r k i s, m. v. a Maros mellékén 1576 lakossal. Van sok gyümölcse s jó vásárokat tart. Német-Fa eset, m. v. a Béga csatornája mellett egy hegyen levő régi omladozott várral, a temesvári és erdélyi országúiban. Oláh-Facset, m. v. szinte a Béga csatorna mellékén. Kápolnás, m. v. Facsettől 2 órányira 1438 I., van sok szőlőhegye s szilvása. B u l c s, falu, oláh nyelven beszélő r. kath. lakosai, mint ritkaság, említést érdemlenek. Van itt egy régi-apátúrság romhelye, báró Fechtignek jeles okszerű gazdászata, igen finom merinójuh és arabló tenyésztése. Német-Grladna, f. a Bagyeshegy tövében réz- és vasbányákkal. Tömést, f. üvegyárral.

3. *Brassói járásban.* Német-Bogsán, bánya m. v. a Berzava mellett 1422 I. Bányákat mivel, vasbámorai s öntömühelye van. Székhelye egy Jielyettes bánya törvényszéknek s hámorokra felügyelő tisztségnék. Oláh-Bogsán, m. v. 2163 I., nagy határral. Dognácska, kamarai bánya m. v. Bogsánhoz délre i/a m. f. 2379 I., Márványt tör, rézbányákat mivel. Német-R e s i c z a, kamarai bánya m. v. 12811., vasbámorokkal s bányákkal, olvasztóházzal. Oláh-Resicza, m. v. Gerlistye, falu, a Karas vize mellett 1716 I., kőszén bányákkal. Krassova, f. Dognácskához 2 órányira, a Karas vize mellett 39461. kőbányával. Egy hegyen láthatni régi váromladékait, mellytől vette nevét a megye. Zsidovin, f. 1370 I. Közel a faluhoz és a Berzava vízéhez egy kies dombon valamely négyszegű sáncz nyomait láthatni, melly alatt sok régi épületek maradványaira akadtak, egész római szobákat találtak, mellyeknek alsó pallózata kis kvarcz darabokkal s négyszegű égetett téglákkal vala kirakva.

4. *Oraviczai járásban.* Új-Moldova, bánya m. v. Krassónak legdélibb csúcsában, közel a Dunához 3252 I. Réz- és más érezbányákat mivel; erdeje roppant. Székhelye egy helyettes bányatörvényszéknek. Vidéken jó kőszén találtatik. Német-Oravicza csinos bánya m. v. Lúgoshoz délre 11 m. f. 3458 I. Ezüst-, réz-, vasbányákat mivel. Székhelye a bánáti főbányászkerületnek s kormányának és kerületi bányatörvényszéknek. Van itt erdősíeti s postahivatal, roppant erdőség, sok mesterember. Oláh-Oravicza, m. v. 1832 I., kik favágásból, kőszénbá-

nyamivélsből, s más bányamunkákból élnek. N é m e t-S z á s z k a, kamarai bánya m. v. 2597 l., gazdag réz-, vas-, ónbányákkal, márványtöréssel, bányahivatallal és helyettes törvényszékkel. Német-Csiklova v. Csiklovár, bánya helység 2212 l., rézhámorral. S z o k o l á r, f. közelében van egy régi hegyi vár omladék, melly közönségesen P o t o k i várnak hivatik, de eredete bizonytalan.

5. *Bégajjárásban.* Nagy-Kostély, f. 1589 lakossal, jó káposztát termeszt, s gazdag búzatermő határa van. S z i l h a, falu, 4511 l., szinte termékeny határral, sok gyümölcsöt termeszt, s kis szőleje is van. Hezcre, Bálincz, Fadimák, faluk, sok és szép szilvásokkal bírnak.

36. Temesvármegye.

1. *Fekvése.* Temes határos északról Arad vármegyével, mellytől a Maros vize választja el; keletről Kraszóvármegyével; délről egy kis részben az oláh-iiiiriai végezred, és a német-bánáti ezred vidékeivel; nyugotra Torontáliéi. Nagysága 116, 519 □ mf. Mívelés alatti föld 1,262,875 hold, s ebből 586,795 h. szántóföld, 173,855 h. rét, 24,535 h. szőlő, 36,588 h. kert, 252,134 h. erdő, 188,968 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Temesnek keleti része hegyes, völgyes, majd dombos; nyugoti része pedig egészen róna, sok helyt mocsároktól s vízállásoktól megszagatva. A keleti hegyes résznek földje sárga és fekete agyagos, majd köves és itt-ott homokos; de általában termékenyebb, mint az északi vármegyék hegyes vidéke. Legsoványabb és kövesebb a megyének északkeleti oldala, vagyis a lippai járás. A megye nyugoti, vagyis másik fele része porhanyós kerti földből áll, melly minden trágya nélkül a legszebb tisztabuzát, repcét, kukoriczát, dohányt stb. olly gazdagon termi, hogy közepszerű jó esztendőben egy mag búza után 12—15 magot aratni közönséges számítás. A hegyes vidékeken szép tájékok lepik meg az utazót, különösen Lippa környéke, hazánknak legbájo-lóbb vidékei közé tartozik. Éghajlata igen szelíd és meleg, a mit a felette édes gyümölcsök, a rizskása termesztés, a pamut (gyapot) növényekkel tett szerencsés kísérletek eléggé bizonyítanak. Levegője azonban a mocsárök körül nem dicsérhető, s maga Temesvár, Versecz kör-

nyéke csak nem régen idegenek temetőjének tartatott, mi egyébiránt jelenleg a mocsárok nagy részének lecsapolása, a rizskása termesztésnek több helyeken való megszüntetése által tetemes változást szenvedett. A hegyes vidékek a legkiesebb s egészségesebb levegővel dicsekedhetnek.— Folyóvize a megyének: 1 a Maros, melly Bellatincztól kezdve Nagyfaluiig, s így 12 mfnyire elválasztja a megyét Aradvármegyétől. Szálakra hajózható lévén, Erdélyből nagy mennyiségben szálltának rajta söt, fenyőszálakat, deszkákat, léczeket, s más épületfákat. 2. a Temes, Krassóból jön be, se megye derekát hosszában végig folyván, miután Torontói szomszédságában egy nagy szigetet képezne, ugyanezen vármegyébe áttér. 3. a Krassó-vármegyéből jövő Berzava Gertenyesztől Dentáig (4 mf.) folyik, hol csatornára vétetvén, szinte nyugotnak tart, s Torontálvármegyét nedvesíti. Ezen folyónak mellékén vala divatban a rizskásatermesztés, hanem, mint alább láthatjuk, ez jelenleg csak a topolyai pusztán gyakoroltatik. 4. a Karas a megyének legalsó délkeleti csúcsát nedvesíti, s határt vonván a két vármegye közt, a végezedek vidékeire hőmpölyög át, hol Új-Palánkánál a Dunába ömlik. Számos patakjai közül nevezetesebbek: az O b u r d a, Poganis, Beregszó, mellyek szinte, mint az említett nagyobb folyók, keletről nyugotnak küldik vizeiket. Ezen vármegyének, söt az egész temesi bánatnak megbecsülhetlen hasznót tett gr. Mérey, bánati katonai kormányzó az által, hogy 1763-ban Mária Theresia parancsolatára a Béga csatornáját tökéletességre vitte. Erről a csatornáról bővebb leírást Torontálvármegye leírásánál közlendek. A Temes, Berzava, Beregszó folyók mentiben sok mocsáros ingoványos helyek vannak; valamint az Ali bün ári mocsár nagyobb része is Temesvármegyéhez tartozik.

3. *Termékei.* Temesnek televénnyel (humus) gazdagon megáldott földje s a meleg és szelíd éghajlat együttvéve okozzák, hogy itt mindenféle növény buján diszlik. Tisztabuza igen sok és szép terem, melly aránylagos sulyja, vékony haja, sikeressége miatt, a torontálival együtt bánati búza név alatt, nemcsak hazánkban, hanem Ausztriában is minden más vidékbéli búzának elébe tétetik, s posoni mérőjétől számlálva 1 v. forinttal rendszeren drágábban fizettetik. Terem továbbá igen sok kétszeresbuza, tengeri és zab, kevesebb árpa, s még

kevesebb roz. Burgonyát szerfelett keveset vetnek, valamint kölest is. Olaj s kereskedési növényekből főhelyet érdemelnek a repce és dohány. A repcét főképen az uraságok és a német parasztok vetik. Dohányt több helyeken ültetnek, de legtöbb, 3 legjobb terraesztektik Szépfaluban, Fibisen, a Majlátfalvi pusztán, Belinezen stb. Riskását ezelőtt a Berzava vize mellékén, néhány határookban évenként 10—15,000 posoni mérőt termesztettek, de a gyakori rós aratások, a drága és sok napszám, az aránylag csekély ár miatt, ennek termesztésével felhagytak, s jelenleg egyedül a topolyai pusztán maradt gyakorlatban. Az óhitűek gyakori és hosszas börtjei a bab és p a s z u l y-termesztését szükségessé teszik. Más kertivetemények és zöldségek közt a fejeskáposzta érdemel figyelmet, melly O h a b á n, Belinezen, s más Te mes és Béga melléki helységekből legtöbb s legjobb termesztetik; Freydorf pedig Temesvárt látja el mindenféle nemű nagymennyiségben termesztett zöldségeivel. Legelő általában jó van, de szűk; rét elég, sőt a Temes, Beregszó mellékein bőségben van. Gyümölcs dolgában hasonlókép gazdag e megye, mert azon kívül, hogy a szőlőhegyeken számtalan cseresznye, barack, mondolafák diszlenek, még más adó alá eső gyümölcsös s különösen szilvákertek 16,98410/io holdat (1600 □ ölével) foglalnak el. Egyébiránt a szilva a főgyümölcs, melly valamint a többi gyümölcsfajok is általában nagy édessége által különbözteti meg magát, s belőle igen sok, erős és zamatos pálinka (Rákié) főzetik. Szép urasági gyümölcsös vagy fény üzési kertek nem sok helyt találatnak, de ab. Izdenczyé Monostorban, gr. Szapáry Mihályé Nagyfaluban, mindenesetre említést érdemelnek. Hogy ezen szép és áldott megyének semmi se hibázzék, Bachus is kedvező pillanatot vete rá; mert igen sok s egyszersmind jó bora terem; melly különös kedves italu, de közönséges panasz, hogy magát soká nem hagyja tartani. Jóságára nézve első helyet érdemel a megye borai közt a verseczi. Különös észrevétel Verseczen az, hogy itt a hegynek északi oldala jobb bort ad, mint a déli, minek oka a hegy fekvésében kereshető. A verseczi hegyhez számíttanak még: az északi oldalon Kis- és Nagy-Zredistye, Kudricz, Markovecz; keletfelé Varadia; a déli oldalon Szolcsicza, Messicz, Jakuba és Kustély. De vannak e megyében több

jó bort termő hegyek is, u. m. Lippán, Keszinczen, Szilason, Gattáján (a Sümegh hegye) Guttenbrunban, Bruckenauban, Bencseken, Gyarmatán, stb. A megyének keleti, azaz hegyes fele része szép és elégséges erdőt mutatathat; de a nyugotl róna vidéken fa dolgában érezhető szükség tapasztalatik. — A szarvasmarhatenyésztés legkedvesebb foglalatossága mind az oláhnak, mind a rácznak és magyarnak. Egyébiránt a temesi ökör és tehén termetére kisebb a békésinél, csongrádinál stb., de zomókebb, csontosabb, szélesebb és könnyen hízó. Lovakat a németek tartanak legtöbbet s legjobbat, különösen szép s magas lovakat nevelnek Szépfalun, Orczyfalván, Moraviczán, s az ide való német lakosok egyszersmind híres kocsisok szoktak lenni. A nemesített juhtenyésztés még ezen megyében nem terjedt el, s tudtomra csak b. Ambrózy Lajos és Gorove uraságtenyésztetfinom spanyol birkákat, ez Gattáján, amaz Medvesen. Hanem annyival több a közönséges raczkafaj, mert ezt mind a jobbágyok, mind az uraságok nagy mennyiségben tartanak.

A selyembogártenyésztés szinte nem utolsó ága Temes megye gazdaszatának, az évi termést középszámitással 16,000 fontra lehet tenni. A Temes, Maros, Berzava smás kisebb folyók és patakok jó izü potykával, harcsával, csukával, keszeggel, rákkal, az alibunári mocsár teknős békával kedveskednek. A kolumbácsi mérges legyek Temesmegyében is, mint általában az egész bánatban uralkodnak, s mit Krassóvármegyénél róluk mondtunk, az ide szinte alkalmazható, sőt itt sok mocsárban bővebb menedéket találván, még jobban el vannak hatalmazva, különösen a baromtenyésztésnek nagy kárára vannak; inert főkép a szárazabb esztendőkbén a legelő barmot vérrig kínozzák. s gyakran belőlök tetemes mennyiséget megölnek. — Erez és más nemű ásvány a temesi hegyekben nem találtak. Nevezetesebb köbáu ák vannak: Lippán, Markoveczen, Szuszanoveczen. Ez utóbbiban utszakövezésre igen alkalmas kövek töretnek. Sok és jó mész égettetik Vornisza pusztán a lippai járásban. Ásványos vizek találtak: Buziáson, Bruckenaun, Lippán, Vladimirováczon. Legnevezetesebb köztök a buziási, hol fürdőintézet is van.

4. *Népesség* A hosszas török iga alatt az egész bánát elpusztult, s csak csekély számú oláhok s ráczok marad-

tak meg. Hanem 1716-ban az ausztriai ház győzedelmes fegyvere a törököket innen végképen kiszorítván; e tartomány újonnan éledni kezdett, s jelenleg a magyar koronának egyik legbecsesebb gyöngyét teszi. 1751-ig az egész bánát katonai igazgatás alatt állott, s temesi, becskerei, Csanádi, verseczi, lippai, lugosi, karansebesi, mehádiai, új-palánkai és pancsovai kerületekre vala felosztva; de 1751-ben csak a mehádiai, újpalánkai, pancsovai kerületek, a karansebesinek és becskerekinék egy része maradt katonai igazgatás mellett, a többi a k. kamarai jószágokhoz kapcsoltatott. Már Mária Terézia, de főkép II-dik József idejében minden felől tódultak ide a jövevények, különösen pedig németek a Rajna, Mózél vidékéről, a régi Sváb kerületből, s mostan ezen faluk legszebbek egész országban. Magyarok igen kevesen fészkeltek meg magukat, úgyhogy jelenleg tisztán csak Rittbergen s Majláthfalván (ez pusztá) laknak; egyebütt keverve más nemzetbeliekkal. 1779-ben gr. N i c z k y s gr. Zichy kir. biztosok eszközése által az egész bánát 3 vármegyére (Temes. Torontál, Krassó) és két katonai vidékre osztatott fel, u. m. a német-bánságira, s az oláh-illyriaira. Legközelebb pedig a bánsági végvidék 3 ezredre osztatott fel, u. m.

1. oláhbánságira, 2. illyrbánságira, 3. németbánságira. Van Temesvgyében jelenleg, 1 sz.k v. Temesvár, 1 kir. szabadalmas város, Vinga, 13 mezőváros, 172 falu és 6 pusztá; és ezen helyeken lakik összesen 320,475 lélek. Esik egy □ mfre 2760 l. Nyelvokrenézve Van: 5827 magyar, 3213 tót, 3180 bolgár, 93,920 német, 160 francia, 194,654 oláh, 3025 montenegrinus, 415 görög, 14.260 rácz, 1821 zsidó. Vallásukra nézve: a római katolikusok 97,598 főre mennek, s a Temesváron lakó csanádi püspök főigazgatása alatt, 41 anyaszentegyházát s 3 szerzetes zárdát bírnak. A görög katolikusoknak 1535 l. Temesváron a Fábrika külvárosban és Zabrányon van egy-egy parochiájok, a nagyváradi egyesült óhitű püspök igazgatása alatt. Az evang. lutheránusok 4 anyagyházban, u. in. Lieblingen, Bultyinban, Vukován és Kis-Semlakon 4686 lelket számlálnak, s a bányavárosi egyházkerülethez kapcsoltatottak. A reformátusok 2 anyagyházkerülethez tartozik. Ezen kívül Temesváron van egy egyesült evangelico-református gyülekezet, hol a

lelkész evangelicus, a tanító református. A nem egyesült óhitűek száma 212,354 lélek, kik 145 parochiában, a temesvári és verseczi püspökök felügyelése alatt vannak, s Bezdinben, Sz.-Györgyön és Messiczen, fekvő jószágokkal gazdagított kalugyer monostort is bírnak. Zsidók száma 1821.

5. *Ipar és kereskedés.* Az oláli ajkú nép öltözeti szükségeit egészen maga látja el; a férfi osztály tunyán üzött földinivelése mellett, maga tenyészti a közönséges juhot, a nők feladata pedig az így nyert gyapjút ruházati kelmékké, szőnyegekké és pokróczokká feldolgozni. Tagadhatatlan, hogy ez nevezetes ága Temes megye iparának. Újabb időben szokássá kezd válni, a gyapjú fonalat kisebb városokban e végre megtelepedett festők által festetni, mi eddig otthon történt. Mindenféle és jó mesterember találtak Temesváron, valamint Új-Aradon, Vingán, Lippán, Dettán, Dentán, Verseczen is számos mesterember van. A megyei kézművesek száma 3000-t halad. Különösen említést érdemel a megyének lisztgyártása. A Maroson és a Bégán számos malmok nagy mennyiségű lisztet készítenek, mellyért messzi vidékiek is eljárnak, s aradi név alatt jön kereskedésbe. Temesváron van egy nagyszerű szélmalom is. Olajmalom van a megyében 59. Továbbá Temesváron van egy bőr-, stearingyertya-, szivar-, vegytani termékgyár; ugyanitt 7 posztós és számos tímár jeles készítményekkel látja el a közönséget. Lippán van egy burnótygyár; számos kézművesei közt pedig egy jó köédnyeket készít. Hidegkuton pamutfonó, Temesváron és Verseczen pedig selyemgombolító házak dolgoznak. — A nyers termékeknek, mellyek Temesben nagy bőséggel s különféleséggel találtak, további szállítását igen előmozdítják a Béga csatornája, melly a Tiszával és Dunával áll kapcsolatban, és a szálakra hajózható Marosvize. Legelső s leggazdagabb kereskedőhely a megyében Temesvár, melly mindennemű gabonával, szarvasmarhával, bánáti és törökországi sertésekkel, mézzel, viaszszal, nyersbőrrel, gyapjúval, törökországi gyapottal, kordovánnyal íagyfontosságú kereskedést üz, e mellett a pesti és bécsi kereskedőkkel összeköttetésben lévén, tartja gyarmati fényűzés! s gyári portékákkal ezen egész vidéket, és Oláh s Szerbországnak nevezetes részét. Nevezetesebb kereskedési helyek továbbá: Lippa, Új-Arad és Versecz. A két

első különösen Erdélyből leusztatott szálfákkal, deszkákkal, léczekkel s más épületfákkal kereskedik; Versecznek pedig borkereskedése tetemes, mely részint a megyében széljel, Temesvárra, Vingára, részint Erdélybe / vagy Páncsova s Torontál vármegye felé vitetik. Ugyancsak a versecziek mustárral is igen jutalmas kereskedést gyakorolnak Pest és Bécs felé.

6. *Jobbágy telkek és adó.* Temes megyében, mint egyéb bánáti megyékben négy rendű, t. i. egész, fél, negyed és nyolczadtelkek számláltak, miszerint abban semmi osztályrendnek helye nem lévén, egy egész jobbágytelkes gazda bír szántóföldben 24, rétben 6, közlegelőben 3, belső telki járandóságban 1, összesen 34 hold földet, 1600Π ölével számítva. Egy féltelkes jobbágy: szántóföldben 12, rétben 4, közlegelőben 2, belső telki járandóságban 1 holdat. Egy negyed telkes szántóföldben 6, rétben 3, közlegelőben 1, belső telekben 1 holdat. Egy nyolczad telkes szántóföldben 5, közlegelőben 1, belső telki járandóságban 1, összesen 7, némelly helyeken 8 holdat. Mindezen részletes telkeket összeszámítván, egész jobbágytelek 13,306% találhatók. Az 1828-diki országos összeírás szerint az adó alatti telkek száma 640,476 hold. Temesvár városának területe be nem küldetett. Portája a megyének 254. Temesvár városának 24.

7. *Nemesség és urodalmak.* Temes vármegye nemessége 2140 főt számlál, s így ez nem számos ugyan, de ellenben gazdag birtoku. Legtöbbet bír^a megyében a királyi kamara, 4867 egész jobbágytelket. Ezután következik a közalapítványi (politico-fundationalis) kincstár 2307% egész jobbágytelekkel. Továbbá birtokosok a következő családok: Aczél, b. Ambrózy Andreovics, Arizy, Asztry, Baics, Beniczky Bethlen, Bohus, Capdebó, Constantin, Czikó, Daruváry, Demelics, Dessewffy, Dettrich, Dézsán, Dobrovolnyi, b. Duka, Gál, Gorove, Gyika, Gyürky, Hiller, Hollósy, b. Izdenczy, Karácsonyi, Kayser, Klaniczky, Koics, Kövér, Kulterer, Laczkovics, b. Lopreszti, Majerffy, Malenicza, Manestie, Milecz, Muzslay, Nemeshegyi, IVyéky, Osztoics, Papházy, Pidot, Potyondy, b. Prónay, Prusinczky, Radványi, Reményi, gr. Szapáry, b. Szína, Sztojanoics, Termasics, Tormásy, Tóth, Thuróczy, Ulman, Vukovics. Végre nevezetes jószágokat bír itt a Csanádi káptalan, zágrábi püspök, és Temesvárvárosa.

8. *Felosztása.* Eloszlik e megye 1 szabad királyi városra, és 4 főbírói járásra, úgy mint: 1. temesi, Z. szent-andrási, 3. lippai, 4. verseczi járás. Gyűléseit tartja Temesvárott.

Szabad kir. város.

Temesvár. Legszebb s legrendesebb város egész országban. Szegedhez 13, Pesthez 37 m. fre, lapályos termékeny rónaságon a Béga hajózható csatornája mellett. All magából a városból, várból és külvárosokból, mellyek meglehetősen távolságra vannak, de hozzájuk szép árnyékos fasorok vezetnek. A vár és Yáros körökörül erős sánczokkal és kőfállal van bekerítve, minélfogva az ausztriai birodalom első erősségei közé számítható. Szépen kövezett s tisztán tartott utzásai egyenesek és szélesek, csinos Ízlésű házai emeletesek s erős anyagból egyforma terv szerint épültek. Diszesb épületei a csanádi római kath. püspöki főtemplom, a Csanádi püspök gyönyörű ízlésű lakháza, a vármegyeház, hol tartja a megye törvényszékeit és közgyűléseit, a német és görög tanácsház, a régi vár, melly most fegyvertárul használtatik, s igen számos kincstári épületek és kaszárnyák. Az ivóvíz csöveken vezetetik a városba, a Fabrika külvárosból. Három kapui (bécsi, péterváradi, erdélyi) éjszakán zárva tartatnak. Külvárosai közt legszebb a Józsefváros. Itt megy el a Bégacsatornája, melly e külvárosnak nem kis elevenséget ad. Az Ó-majorok kies erdők szomszédságában, kedves mulatóhelye a lakosoknak-, valamint átalában e várost legszebb sétahelyek, s mulató kertek ékesítik. Temesvár székhelye a csanádi r. kath. püspöknek, Tcáptalannak s papi növendék háznak, a temesvári n. e. óhitű püspöknek, a temesi kamarai igazgatóság-nak, a bánati hadi kormányzéknek, várparancsnokság-nak, egy osztályos és brigadéros generálnak, fő hadi és kerületi biztosság-nak, főpostahivatalnak. Van itt továbbá egy kath. gymnasium a kegyes szerzet felügyelete alatt, jog és bölcseleti tanoda, polgári és példány iskola, nyomtató műhely, játékszín, só-, harminczad, katona élelmezési hivatal, hadi és közalapítványi pénztár. Az irgalmasbarátói; kórháza a többek közt különös említést érdemel. Lakosainak száma 19,081 főt számlál, kik közt mindenféle és igen jó kézművesek taláztatnak. A Béga csatornáján levő vízimalmok igen híres lisztet készítenek, mellyért még messzevidékiek s külföldiek is meg keresik a várost. Van továbbá itt egy bór-, stearingyertya-, szivar- s vegytani termékgyár, 7 posztos és számos tímárai különösen jó portékát készítenek. A kereskedés felette nagyfontosságú,

mit részint a város politikai fekvésének, részint a Béga csatornának köszönhetni. Ez a Tiszába szakadván, a várost Béccsel, Pesttel s a Dunával köti össze. Főkereskedési czikkek, liszt, gabona, szilvapálinka, méz, viasz, gyapjú, nyersbőr, szarvasmarha. Török portékákkal szinte nevezetes átmeneti kereskedést üz.

Nevezetesebb helyek.

1. *Temesi járásban.* Balázsfalva, f. olaj-és szeszgyárral. Buzi ás, f. nevezetes ásványos vizéből a körülbelül fekvő helységekbe sokat hordanak, főkép Temesvárra. Fördő intézete látogattatik. N a g y-K övéres v. Reveres, f. a lugosi országutban 77% egész jobbágytelekkel 1823 l. Ohaba, f. különösen híres fejeskáposztát termeszt. Remete, f. b. Ambrózy Lajos ékes kastélyával. Rifctberg, magyar f. Krassóvármegyéhez közel. Lakosai 1850, kik közül 1760 református. Határának kiterjedése 8701 hold és 540 öl, mellyből van 82 egész, 101 fél és 17 negyed jobbágytelke. Minden szerdán szokásból kirakó és baromvásárt tart. S z i l a s, f. bora a legjobbak közé tartozik a megyében.

2. *Szentandrás járásban.* V i n g a, sz. kir. priv. város, Tevárhoz északra 3 m. f. 4981 l., kik többnyire bolgárok. Határa roppant kiterjedésű s felette termékeny; mesteremberei számosak; vásárai élénken látogattatnak. Szentandrás, m. v. Temesvárhoz északra $1\frac{1}{2}$ órányira. Első osztálybeli gazdag róna határa 169 egész jobbágytelket számlál. Új-Arad, m. v. a Maros balpartján. Ó-Arad kir. várossal átellenben 4160 l. Mesteremberei igen számosak. Fakereskedése nagy fontosságú, kivált fenyőszá-lakkai, deszkákkal s más épületre tartozókkal, mellyek Erdélyből ,a Maroson szállítatnak ide; a Maroson levő malmi őrlik azon híres aradi montlisztet, mellyel még külföldre is nevezetes kereskedés üzetik. Az aradi vár Aradvármegyéhez tartozik. Gyarmat h a, m. v. 3348 l., 153 egész jobbágytelekre terjedő első osztálybeli igen gazdag határral, melly igen szép búzát, zabot, tengerit, dohányt terem. Merczidorf, lakosai igen szorgalmas földmivelők, szép búzát termesztenek, s jó lovakat tartanak. Monostor, f. Vingához nyugotra $\frac{1}{2}$ m. f. kies vidéken. Ékesíti b. Izdenczy kastélya és nagy kerte, melly a megyében legszebbnek tartatik. Van nemes juhtenyésztése. Orczyfalva, f. Arad és Temesvár közt a fő országutban, mindeniktől 3 m. f. 2071 l., kik szép lovakat tartanak, s híres kocsisok, és 150 egész jobbágytelekre menő első osztályú határukon sok és sikeres búzát termesztenek. Szederlak, f. Aradhoz $\frac{1}{2}$ m. f. gazdag határa igen

szép búzát terem, a Maroson levő malmai híres lánglisztet őrlenek, mely aradi név alatt ismeretes.

3. *Lippai járásban.* Hidegkút (Gutenbrunn), csinos német m. v. 2965 l., sok kézművesek, kik közt több gyapotfonó. L i p p a, m. v. igen szép vidéken a Maros mellett. Aradhoz keletre 4 m. f. 5752 lakossal, sóházzal, kamarai ui odaírnai tisztartósággal, savanyúvízforrással. Sertés és méhtenyésztése, szilvási, pálinkafőzése nevezetesek. Kézművesei számosak, s köztök különösen egy jó cserépedényeket nagy mennyiségben készít. Van egy burnótyára. Fakereskedése a legnagyobb fontosságú. Az Erdélyből jövő tutajosok rendszerint itt szoktak megállapodni. Altaellenben a Maros jobb partján fekszik a h.res búcsújáró hely: Radna és a romjaiban heverő Solymosi vár. Hajdan Lipának is erős vára volt. Rékas, m. v. 2890 l., kamarai urodalmi tisztartósággal. Szőlőhegye igen sok, s meglehetősen bort terem. Belincz, f. Doktorics Miklós úr szép kertével. Lakosai sok dohányt és káposztát termesztnek. Iktár, f. A Bethlen viiágzó nemzetség innen veszi előnevét, de régi kastélyuknak már nyomait is alig láthatni.

4. *Versecki járásban.* B u l l y i n, m. v. első osztálybeli határa igen termékeny. Csáková csinos m. v. 4170 l., sok mesteremberrel s lovagkaszárnyával. Gazdag termékenységű róna határa 144 egész telket számlál. Igen jó rétét a Temes árja gyakran rongálja. A város feje az alapítványi kincstár egy igen szép urodalmának. Hajdani várából egy csonka torony még most is jó állapotban szemlélhető. Denta, m. v. a Berzava mellett 2783 l. Róna határa a legszebb tisztabuzát, tengerit, zabot, árpát, repcét, kendert, könnyüműveléssel igen gazdagon termi; rétái bőségesek, s azért marha-, lótenyésztése virágzó. Detta, m. v. $\frac{1}{2}$ órányira Dentától, sok kézművessel. V e r s é c z, népes m. v. Temesvárhoz délre 10 m. f. 15,403 l. Székhelye a Versecki görög n. e. püspöknek. Van itt sótiszség, kamarai urod. tisztartóság, lovaskaszárgya, számos mesterember. Kereskedése különösen borral és mustárral fontos. A selyemtenyésztés nagy virágjában van. Van selyemgornbolító s fonóintézete. Határa 373 első osztályú egész jobbágytelket számlál. Szőlőhegyei roppant kiterjedésűek, s igen sok s jó bort teremnek. Gattája, f. a Berzava mellett, 2018 l. 1094/8 egész jobbágy teleknyi felette termékeny határral. Sümeg hegyén jó bort termeszt, Gorove uraság nemesített birkanyájai nézésre méltók. Jabuba, f. Verseckhez $1\frac{1}{2}$ órányira, igen jó bort termeszt. Moravicza, falu, Verseckről Temesvárra vivő országúiban. Lakosai szép lovakat tenyésztnek s híres kocsisok. Topolya pusztá, Dentához nem messze. Az egész vármegyében

most csak itt természetlik rizskása, s a mi különös, ezen kötelesség a kir. adomány levélbe is beiktattott. Birtokosa Arizy Pál. Vara dia, f. a Karas vize mellett 33681. Szilvása igen sok lévén, pálinkát nagy mennyiségben főz. Szőlőhegye kedves ízű veres bort terem. Nem régiben a helység határán, nevezetesen az Oravicza felé vezető dűlőt mellett, Neró idejéből való arany ezüst és réz római pénzeket találtak. Ugyanitt különféle régi épületeket is ástak ki, jelesen 1 házat 3 szobával, mellette két kövezett utsza, különféle nagy erős falak, egy nyílt hely végén egy $J/2$ öl magas oszlop. A „kilia”nevű hegyből pedig egy épségben levő templomot bontottak ki.

37. Torontál vármegye.

1. *Fekvése.* Torontóinak szomszéda északról Csanád, s egy kis részben Csongrádmegye, mellytől a Maros választja el; nyugotrói Csongrád, Bács vármegyék és a Csajkások kerülete, s ezek közt a Tisza von határt; délről a németbánati végezred vidéke; keletről Temes vármegye. Nagysága 132,113Q inf. Mívelés alatti földé 1,359,266 hold, mellyből 648,838 h. szántóföld, 202,514 h. rét; 41,954 h. szőlő, 13125 h. kert; 143,212 h. erdő, 309,623 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Az egész vármegyében nem-hogy hegy, de egy jó kora halom sincs, s így tisztán róna tartomány. Földé minemiiségére nézve különféle. Atalában fekete agyag, igen sok televénnyel (humus) gazdagítva; sok az iszap és lápföld is; a Tisza és Maros mentiben, s a kiszáritott mocsárok helyein. Szikes területeket több helyeken láthatni, például; Pádé, Gyülvész körül; de homok úgy szólván semmi sincs; mert az a kevés, a mi Ecska, Peszák környékén s a Tisza partjain taláztatik, az egészhez mérve figyelmet nem érdemel. Ezek szerint Torontál, Békés, Csanád volnának azon megyék, ni elljek kevés kivétellel nemcsak termékenyeknek, hanem valóban gazdagoknak neveztethek. Hegyek, dombok, s így változóság itt nem lévén, kies vidékeket ne keresünk; azonban a Temes ligetei Rudna körül a legregényesebb tájékoknak sem sokat engednek. Éghajlata szelíd és meleg; levegője egészséges; a váltó hideg, mióta a mocsárok kiszárittattak, úgy szólván eltűnt. — Torontóinak kimondhatatlan szerencsés fekvése van abban, hogy széleit két hajókázható víz (Tisza, Maros), derekát egy hajókázható víz és csatorna (Béga) hasítják. Fő folyó vize

a T i s z a, melly Új Szegednél a megye határára lépven, ezt egész hosszában végigfolyja, bal partja ide, jobb partja pedig Bácsához és a Csajkásokhoz tartozván. Folyásában felelte sok, és nagy tekerületeket tesz, mellette olly óriási töltések vannak, millyenek a rómaiaknak is becsületükre szolgálhattak volna. A Maros Perjámosnál éri el a megyét s Csanádtól és Csongrádtól elválasztván, 9 m. fnyi folyása irtán, Szegednél a Tiszába szakad. Főrév és átaljárás van e folyón Csanádnál. A sok ágakra oszló s gyönyörű ligeteket képező Teraes Ujpécsnél, Csebzánál, Macedoniánál lép a megye határára, s ennek délkeleti csúcsát keresztül hasítván, mintegy 6 m. fnyi folyása után, Botosnál a német-bánáti ezred vidékére megyen át. Áradásaival ez is sok kárt okoz. A Berzava Botosnál a Temesbe ömlik. A megye északkeleti szegletében több apró ágak szakadnak ki a Marosból, mellyek egyesülvén, Aranka név alatt, Pádén alól a Tiszába hempelyegnek. A B e g e vagy B é g a vize és csatornája, mind Temes, mind Torontói vármegyének felette nagy hasznára van. Az egész csatorna hosszúsága teszen S11/^ német mérföldet, s átfolyja Krassó, Temes, Torontói vármegyéket, s a németbánáti végezred vidékét. Temesváron felül csupán fák és kövek leusztatására használtak; de Temesvártól kezdve egész a Tiszáig különféle nagyságú és szerkezetű hajók járnak rajta. Lefelé marhákkal kell vontatni, mire nézve mindenütt alkalmas parti utak csináltattak: de a Fejér mocsáron által csak rudakkal, s póznákkal tolatok fel a hajó. Egyébiránt az Ó-Béga vizének szabályoztatása czélban lévén, egyszersmind a csatornának is Becskerektől a Tiszáig más menetele terveztetik. Ugyanis mostani menetele a Fejér-Mocsáron s Gustos árkan keresztül Titelnek, mind le, mind felfele sok bajt, sőt veszedelmet szerez a hajóknak, és e mellett tetemes a kerülés. Ezen bajok eltávoztatására tehát egy másik csatorna van szándékban, Becskerektől, Aradácson keresztül a Tiszáig, melly 14,018 folyó öllel lenne rövidebb, mint a régi csatorna; más szembeötlő hasznait nem is említvén. Végre a csatorna vízesése Fadimáktól és Balincztól (Krassó vármegyében) kezdve a Tiszába való szakadásáig 131'—6" — 1" tesz. A mocsárok csak nem régen nagy és nevezetes részét foglalták el a megyének, azonban ezek az újabb időkben sokkal szűkebb határok közé szórhattak.

3. *Termékei.* Torontál szerfelett gazdag és termékeny vármegye, mely mindenféle gabonanemet olly bőséggel terem, hogy a tetemes belső szükségen felül alkalmasint $2\frac{1}{2}$ millió posoni mérőt ki is vihet, s a megye szintúgy mondathatik Magyarország Egyptomának, mint Bécs és Ausztria tárházának. A föld általában véve trágya nélkül is gazdagon fizet, ámbár itt-ott vannak már ollyan régi földek, melyek azt megkívánák, ha ettől a rácz és oláh nem irtóznék. Főtermesztménye a tisztabuza, mely bánáti név alatt ismeretes, s mely sikerességére, jóságára nézve minden más vidékbeli búzánál drágábban fizettetik. Különösen pedig a németek azok, kik legtöbbet és legszebbet természetnek. A kétszeresbuza szinte nagy divatban van, de rozs felette kevés vettetik. A tavaszi vetemények közül a zab és kukoricza legelterjedtebb gabonanemek, ezt az oláhok és ráczok, amazt a németek szeretvén főképen. Kölest a fris feltörött földekben igen sokat természetnek. Árpa jóval kevesebb vettetik, mint zab; burgonya pedig épen kevés, s az sem jó minőségű. Kendere csak házi szükségre elég; len erre is kevés. Tavaszi, de kivált őszi repcét egész Magyarorszában itt legtöbbet vetnek. Dohánytermesztéssel több ezer család foglalatoskodik, úgyhogy 41 nagy népesített pusztán csaknem mind dohánytermesztők laknak, s ezek leginkább magyarok. A torontáli dohány szegedi név alatt jön kereskedésbe, mégpedig olly nagy mennyiségben, hogy erre nézve talán egyedül Szabolcs és Tolna vármegyék vetekedhetnek vele. Jóság és kedves iz tekintetéből különösen dicsértetik a deszki és tordai. Legelője és rétje, mint főnebb láttuk, szerfeletti bőséggel van, de ezeknek nagyobb része urasági majorság, s innen a jobbágyok főképen bérlett legelőkkal s rétekkal tarthatják ki számos marháikat. Jobbágyi legelő 42,694 hold tallátaik (1600 □ ölével). Ennyi sok és különféle javai közt némi szükséget mégis érez e megye. Ugyanis gyümölcs kevés; szőlője és bora több volna ugyan, és kedves ízű, de gyenge és nem állandó. A jobbágyi kertek és szőlők 11,085 $\frac{1}{16}$ holdat foglalnak el. Nagy része a megyének fában szinte hiányt szenved; de kivételt érdemel a Maros melléke, hol gyönyörű erdők szemlélhetők; továbbá a Temes vize környékei kies ligeteikkel. A Tiszamentiben többnyire fűzerdők találtnak. A jobbágyi erdőség csak 1161 $\frac{1}{4}$ hol-

dat tesz. — A szarvasmarhatenyésztés nagy fontosságú Torontálban, s ezt nemcsak a jobbágyok, (különösen a ráczok és magyarok) hanem az uraságok is erősen gyakorolják. A tágas pusztákon a gőbölők falkáinkint hizlaltatnak, s ezekkel, különösen a nagybecskereki marhakereskedők élénk kereskedést űznek. A németek és francziák ökröt ugyan keveset nevelnek fel, de jó fejős teheneket szoknak tartani s vaját is sokat készítenek. A lótenyésztés dicséretére válik ezen megyének s e tekintetben csak Somogyot és Tolnát ismeri el vetélytársául. E dicséretet azonban főkép a német helységek, például: Máriaföld (Nagy-Terem), Perjámos, Szárcsa, Biljet, Jécsa s a t. érdemlik meg, mellyek semmi áldozatot nem sajnálnak, csakhogy jó ménekre tehessenek szert mire egyébiránt a közellévő Mezőhegyes kedvező alkalmat nyújt. A ráczoknak apró, de tüzes és tartós lovai szinte figyelmet érdemlők, s kitűnőleg Basahid a lótenyésztésben jelesen megkülönbözteti magát. A nemesített birkatenyésztés még itt sem kapott lábra, hanem közönséges raczkafaj nagy mennyiségben tenyésztelik, főkép az oláhok által. Sertést, kukoriczája bőven lévén, sokat tart. A selyembogártenyésztés nincs olyan karban, milyben lehetne. 1836-ban csak 1546¼ font gubó gyűjtett. Szép epreskertek vannak Nagy-Becskereken, Nagy-Kikindán, Módoson. Vadállatok és szárnyasok közül özek bőven találtnak a Marosmelléki szép erdőségekben; a Bege mentiben pedig fáczányok. A tavakat, és mocsárokat csaknem hihetetlen mennyiségben lepik el a különféle fajú viziraadarak, mellyek közt a r e z n e k, mint igen nagy ritkaság, említést érdemel. A Temes, Berzava, Maros s különösen a Tisza sok halat adnak, de az utóbbi folyó legközelebbi években világszerte híres halgazdagságában, úgy látszik, sokat vesztett. A n a d á l y vagy p i óczafogás nem megvetendő sommát hoz be némelly urodalmaknak.— Ásványokat Torontál, némelly szikföldieket kivéve, nem mutathát. Sósforrások több helyeken voltak: de felsőbb rendeleteknél fogva behányattak. Ásványosvizek vannak azonban: Bánát-Komlóson, Franyován és Margittán.

4. *Népesség.* A törököknek 200 évig tartott dühöngései miatt pusztán hagyott tartományt, magyar-, német-, francziaországi gyarmatok ülvén meg, ez időben Jégvirág-

zóbb, leggazdagabb megyéje bonunknak, itt lehet látni egész országban a legszebb s legvagyonosabb helységeket, mellyek közül néhányat), mint Sándorháza, Ernesztháza s a t. talán az egész ausztriai birodalomban legsinosabbak. Legpompásabb kerte van özv. b. Liptaynének Lovrinban; igen szép még Kiss Antalé Szentgyörgyben, gróf Gyulayaké Trübswetteren stb. Népes lakhely van benne 148, u. m. £3 mezőváros, 93 falu, és 68 népes puszta. Házak száma 45,595. Az 1846-diki megyei összeírás talált 345,018 lelket, mellyhez a nemességet 4815 l. hozzáadván, összes népessége a megyének 349,836 főre megyen. A nevezett megyei összeírás szerint született 11008, meghalt 7103, s így évi szaporúság 3905 l. Nyelvökre nézve magyarok száma 54,869, tót van 2725, német 88,030, oláh 61,806, rác 123,684, schokác 763, bolgár 9760, görög 218, francia 5531; zsidó 2450. Vallás tekintetben: a róm. catholicusok a csanádi megyés püspök igazgatása alatt 51 anyaegyházban 158, 548 lelket számlálnak. A 4174 főre menő evangélikusoknak négy gyülekezetük van, u. m. Nagy-Becskeréken, Istvánfalván, Tót-Aradácson és Nagy Sz.-Miklóson, mindenik a bányavárosi egyházkerülethez tartozik. A reformátusok 3306 lélekkel két anyaegyházat bírnak, u. m. Magyar-Ittebén és egy újonnan áhítottat Nagybecskereken. Főpapiok a tiszántúli superintendens. Legszámosabban vannak a n. e. óhituek, 181,358 l. s 71 parochiáik nagyobb részben a temesvári, kisebbben a verseczi püspök által igazgattatnak; zsidók száma 2450.

5. *Ipar és kereskedés.* A torontáli lakosok csaknem egyedül földműveléssel, és barorntenyésztéssel foglalkozkodnak, s azért itt gyárakat épen nem kell keresni. Mesteremberei azonban a mezővárosokban elég számosak, összesen 1846-ban 3678 találatott. Lisztet igen sokat készítenek. A Maroson s más vizeken levő és szárazmalmokon kívül, mellyek közt számos nagyszerűek is láthatók, Torontál legtöbb szélmalmost mutathat az egész országban. Ser és pálinkafőzőházak szinte számosán vannak, többek gőzerőre is. Az ujszegedi hajógyárakban pedig legjobb, legerősebb s legnagyobb hajók készülnek egész Magyarországon. — Torontál sok terinesztményeiben szerfelett bővelkedvén, kereskedése is igen nagy fontosságú, mellyet a Tisza, Maros, hajókázható vizek, s a Béga csatorna s folyó

hatalmasan előmozdítanak. Főkereskedési cikkek: a búza, zab, repce, dohány, szarvasmarha, ló, sertés, juh, gyapjú, nyersbőrök, hal, méz, és viasz. Törökbecsének híres gabonakereskedéséről ezen hely leírásánál bővebben szölandunk, Nevezetes rakpiaczok még: a bubálai, becskerekai, csókái. Azonban sokkal virágzóbb lenne ezen kereskedés, ha a megyének rász utai a közlekedést szerfelett nem nehezítenék.

6. *Jobbágy telkek és adó.* A jobbágytelkek egész, fél, negyed és nyolczad telkekre oszlanak, s bennük semmi osztálynak helye nem lévén, egy egész telkes jobbágy bír szántóföldben 24, rétben 6, közlegelőben 3, belső telki járandóságban 1 holdat, mind 1600 □ ölével számítva. Féltelkes bír szántóföldben 12, rétben 4, közlegelőben 2, belső telki járandóságban 1 holdat. Negyedtelkes: szántóföldben 6, rétben 3, közlegelőben 1, belső telki járandóságban 1 holdat. Nyolczadtelkes bír a körülményekhez képest akár rétben, akár szántóföldben 5, közlegelőben 1, belső telki járandóságban 1, összesen 7, némelly helyeken 8 holdat. Hlyen telkek találtattak összesen , egész telkek 7,567, fél: 7128, negyed 3868, nyolczad 890; összesen 12,2092/8, ezenkívül szorgalmi telkek száma 15,353. Az 1828-diki országos összeírás szerint az adó alatti föld 539,067 hold. Hadi adót 254 porta után fizet

7. *Nemesség és birtokosok.* 1785*ben csak 108 férfi nemes személy találtatott, az 1836-diki tisztujítás alkalmával már 976 szavazó nemes Íratott össze; az 1845-diki tisztujítás alkalmával történt összeírat pedig 1203 szavazó nemest mutat ki. Összes számok 4815 főre megyen. A torentáli nemesség e szerint bár elegendőleg szaporodik, jelenleg sem felette sok, de igen vagyonos, sőt ennyi s ilyen gazdag nemesek egy vármegyében sincsenek. Birtokot tekintve: a nagykikindai szabadalmas kerületben, melly egyébíránt k. kincstári jószág, találtatik 1451 egész jobbágytelkek, a kir. kincstár ezenkívül bír 2177 telket. Továbbá birtokosok a következők: Aczél hűbérnök, Áldássy család, Arizy Károly, közbirtokos, Bajzáth család, Banschak hűbérnök, gr. Batthyány család, b. Bedekovics cs., Berkovics hűbérnöki cs., Bezerédy cs., Bilot cs., gr. Buttler cs., Caesar közbirtokos, Csekonics cs., Dadányi cs., Damaszkín cs., Dellimanich közbirtokos, Díván György, Endródy cs., Filkovich hűbérnök, főherczeg nádor József örö-

kösei, Fodor közbirtokos, b. Gerliczy cs., bobdai Gyertyánffy cs., gr. Gyulay cs., Hegedűs, Hertelcndy cs., Illievics közbirtokos cs., beodrai Karácsonyi cs., ivándai Karácson cs., Kaszonyi cs., Kiss cs., Koczó cs., Kukovics cs., Lázár cs., b. Liptay cs., Lukinich hűbérnök cs., Lukinits hűbérnök cs., Malenicza cs., Marczibányi cs., Mattanovics cs. hűbérnök, Mixich cs. hűbérnök, Mocsonyi cs., Nagy közbirtokos, Nákó cs., Nikolics cs., Novakovics cs., Pálffy közbirtokos, gr. Pejacevich cs., Pelrovics cs., Pollimberger cs., Pozvevits cs. közbirtokos gr. Rogendorf cs., zombori Rónay cs., b. Szína György, Sissányi cs., gr. Szapáry cs., gr. Széchenyi cs., Szerviczky cs., Szluha cs., Tajnay birtokos, Vucsetich cs., zágrábi püspök és káptalan, zágrábi prépost, egyszersmind auraniai perjel, Zsunác cs. hűbérnök. A fennevezett hűbérnökök a zágrábi püspök pap nemesi székéhez tartoznak.

8. *Felosztása.* Eloszlik a megye 5 főbírói járásra, u. m. 1. nagybecskereki, 2. új pécsi, 3. nagyszent, miklósi, 4. törökkanizsai, 5. becsei járás. Gyűléseit tartja Nagy-Becskereken.

Nevezetesebb helyek.

1. *Mezővárosok.* Nagy-Becskerek, igen csinos város s főhelye Torontálvármegyének a Béga, vagy Bege folyóvize mellett, Szegedhez délre 14, a Tiszához $1\frac{3}{2}$ m. f. nyíre. Házai nagyobb részt cseréppel fedettek, utszái is elég rendesek. Van benne 5 templom, vármegyeháza, mellyben a közgyűlések s törvényszékek tartatnak, kath. és reform, gymnasium, 2 casino, színház, patika, serház. Népeisége 16,023 I. Mesteremberei számosak, kereskedése gabonával, szarvasmarhával s nyersbőrökkel nagy fontosságú. Roppant kiterjedésű termékeny határa 399³/₈ egész jobbagytelket foglal, epreskerte legszebb a megyében. Török-Becse legnagyobb gabona kereskedő hely egész Monarchiában, a Tisza balpartján, Nagy-Becskerekhez északra 4, Szegedhez délre 10 m. f. A városnak a tornyok, a magas és erős anyagból készült gabona tárházak messziről igen szép tekintetet adnak. Az utszak Szeremvármegyéből hozott kövekkel vannak kirakva; a rakhelyt 8 révkörnyékét pedig terméskövekből épült töltések ékesítik. A Sissányi örökösök kastélya előtt s a tiszaparti magas töltésen fel, fasorok és sétat helyek gyönyörködtetik a szemet. Népeisége 5900

l. A tiszamelletti lapály földeket, mintegy 10,000 holdat, nem régen is az árvizek rongálták, de egy 2400 öl hosszú töltés által a földesúr felét ezen haszonvehetlen földnek kiszárította. Országos vásárai kevés figyelmet érdemlenek, de annyival fontosabb gabona kereskedése. Ausztriából, Magyarországból, Horvátországból, a földközi tenger nevezetesebb kikötő helyeiből néha 100 kereskedő is megjelenik évenként. Az elmenő terhes gabona hajók, közel 300-ra mennek; s így évenként 1 millió posoni mérő gabonánál több vitetik ki, főképp Pest, Győr, Moson, Bécs felé; kevesebb Horvátországba, Sziszekbe és Károlyvárosba s innen szárazon Fiúméba, még kevesebb Leibach felé. A gabona után dohánykereskedése mindjárt következik. Nevezetes, hogy e környéken igen sok orvosi fű találtatik. Határa szélén egy elpusztult goth ízlésű templomnak; a tiszai szigetben pedig a régi becsei várnak romjai szemlélhetők. Beodra, m. v. beodrai Karácsonyi Lajos és László urak jeles lakházaikkal s pompás istállóval, 3090 l. Ó-Bessen y ő az Aranka vize mellett 8433 l., szép városházával. Határa 263% egész jobbágytelket számlál. Biljet, 3466 igen vagyonos lakossal. Kézműveseinek száma 114. Határa 10,02810/16 hold, melyből úrbéri föld 8217 10/16 h. Itt legtöbb figyelem a lótenyésztésre fordítatik. A város feje a zágrábi püspök vérhatalommal élő urodalmának, s a börtönök is itt vannak. Csatád szinte gazdag német m. v. 2470 l., van jeles lótenyésztése s búzatermesztése. Feje egy kamarai tisztartásági kerületnek. Csóka, élénk vásárokat tart, s réve van a Tiszán. Franyova, a nagy kikindai szabadkerülethez tartozik; Törökbecse mellett a Tisza balpartján. Vannak gabonatarházai, 5158 lakosa s ásványos vízforrása. H a c z f e l d vagy Zsomboly, igen csinos német m. v. 5405 vagyonos l., 346½ egész jobbágytelekkel, szerfelett termékeny határa szép tisztabuzát, repczét stb terem. Szent István, határa szerfelett termékeny, lakosai contractualisták, s vagyonos emberek. Török Kanizsa, a Tisza mellett, mellyen Magyar Kanizsára vivő réve van, Szerviczky György úr kastélyával. N a g y - K i k i n d a, csinos város s főhelye a kikindai szabadkerületnek, melly hajdan katonai igazgatás alatt volt; de jelenleg a megye hatósága alá esik, azonban magának van külön tanácsa, szép kiváltságai; különben kamarai jószág. Népeisége a városnak 17,066 l. Van itt szép városház s epreskert. Székhelye egy hadfogadó kormánynak. Igen termékeny határa 406 egész jobbágytelket számlál. Szarvasmarhát, juhot nagy mennyiségben tenyészt. A kikindai szabadkerülethez tartoznak még: Mokrin, Franyova, Melenceze mezővárosok; Kumánd, Basahid, Karlova, Jo-

sephová, Taras, Rác Keresztur faluk s számos puszták. A kerület pallós joggal él. BánátKömlös, a törökkanizsai és szegedi posta útban, 4965 l., kik sok szarvasmarhát s juhot tartanak. Feje Nákó János úr urodalmának. Melencze a szabad kikindai kerületben 6764 l. Van 264 egész jobbágytelke, s felette sok szarvasmarhája. Német Módos, feje a zágrábi káptalan urodalmának, melly pallósjoggal is él, s azért a börtönök is itt vannak. Rác-Módos, 2653 l. Van epreskerthe és $153\frac{2}{8}$ egész jobbágytelke. Mokrin, a kikindai kerületben. Van postahivatala, 356 l., 289 egész jobbágytelke. Magyar- és Rác Párdány két m. v. amannak van kastélya, s határa legszebb tiszta búzát, repézét, zabot tengerit gazdagon terem. Perjámos gazdag német m. v. Temes vármegye szélén, közel a Maroshoz, 3662 l., kik közt 97 kézműves találatik. Határa 9649 holdat 196 ölet foglal, mellyből úrbéri föld összesen 8832 hold 596 □ öl. A földművelés nagy virágzásban vagon, de az állattenyésztés, a lótenyésztésen kívül, csekély lábbon áll, lovat azonban sokat és szépet nevelnek, még eladásra is. Csinos épületei közt említendő, az emeletes papiak s iskolaház, Valamint szinte emeletes vendégfogadó. A Maroson levő számos vízi malomban jeles lánglisztet gyártanak *, 6 fakereskedők üzlete kiváltkép virágzik. Új Szeged, Szegeddel átellenben a Tisza balpartján. Vannak szép kertei és élénk kereskedése. De legnagyobb nevezetessége derék hajó gyárában áll, hol egész Magyarországon legszebb és legnagyobb szállító hajók készülnek, mellyek mind a Dunán, mind a Tiszán alkalmazhatók. Német Nagy-Szent Miklós az Aranyka vize mellett 1725 L, 119 egész jobbágy telekkel. A nagy Róvay Miklós születés helye s feje gr. Nákó Sándor urodalmának. Rác Nagy Szent Miklós az elÖbbeni város mellett, 9053 l., kik közt 329 zsidó is találatik. Határa $265\frac{2}{8}$ egész jobbágytelket számlál. Sok szarvasmarhát, sertést, lovat, juhot tenyészt. A 61 számú magyar gyalog ezred nevendékháza ideiglen ide helyeztetett, gazdaképző intézete az ahhoz tartozó házzal s telkekkel most is megvan, de elhagyott állapotban.

2. *Faluk* Bánlak Temesvármegye szélén, 2614 l. Ékesítik Karácsonyi Lajos úr szép kastélya, s gyönyörű gazdasági épületei. B a s a h i d, a kikindai szabad kerületben 2890 lakossal, kik jó lovat tartanak s híres kocsisok. Bocs ár, Hertelendy uraság szép kastélyával. Német Csanád a Maros balpartján, hol réve van, gyönyörű erdejében özek nagy számmal tanyáznak. Csenely a Béga csatorna kezdeténél 1954 lakossal, 24 kézművessel. Határa 7738 holdat foglal, mellyből úrbéri 3238 hold.

Lótenyésztése csekély, de marhatenyésztése virágzik. Német Écska. N.-Beckerekhez délre 11/4 m. f. Lázár Zsigmond or szép kastélyával és kertével, a Bégén gyönyörű hidja van. Egres, a Maros balpartján 2776 lakossal. A czistercziták régi zárdájának romjai most is szemlélhetők. E 11 e m é r N. Beckerekhez 1 m. fre 4053 lakossal, Ittebei Kiss Ernest úr gyönyörű kastélyával. Nagy J é c s a, a temesvári országutban 2323 lakossal, kik közt 54 kézműves és 5 kereskedő találtatik. Lakosai lótenyésztésre legnagyobb gondot fordítanak. Magyar Ittebe, a Bege partján 2600 lakossal, ref. anyaszentegyházzal. L o v r i n derék német falu, ékesíti özv. b. Liptaynő szép kastélya s gyönyörű kerte, melly szépségére nézve legelső a megyében. A helység feje özv. báró Liptaynő gotlóbi birodalmának. Marienfeld, igen szép és gazdag német f., felette termékeny határral. Lakosai szép lovakat tenyésztenek. Pészák 2210 l., kik közt 27 mesterember, 3 kereskedő, kevésbé homokos hatóra 4665*/4 holdat foglal. Sándor h á z a, német falu, s legszebb helység az egész bánáságban. 1259], kik 3478 holdra terjedő határukat szerződés szerint művelik. Német Szárcsa lakosai nagyon szép lovakat tenyésztenek. Feje a zágrábi prépost s egyszersmind az auraniai perjel urodalmának. Szent György, ékesítik Ittebei Kiss Antal úr szép épületei s igen gyönyörű kerte. Rác Szent Márton, határában római régiségek omladécai találtatnak. Tisza SzentMiklós, 3023 l. Határa 1367/g egész jobbógytelket foglal. Az utakat itt szép fasorok ékesítik. S z ö r e g szép fekvésű falu, Szegedhez órányira, 2612 l. Feje a kamara egy urodalmának. A plébánia kertében szemlélhetők a szőregi apátúrság épületének nagy-szerű romjai, melly még 1247-ben fenállt. Torda népes magyar hely, 2866 l., kik híres dohány termesztők s jámbor viseletük által jelesen megkülönböztetik magukat. Trübszwetter, francia falu, Nagy Szent Miklóshoz délre egy órányira, gr. Gyulay szép kertével, 2542 vagyonos lakossal, kik szép búzát termesztenek, jó lovat és tehenet tartanak. Határa 154 egész jobbógytelket számlál. Zombor a Maros mellékén, 2872 l. Van egy réve a Maroson, szép erdejében özek tanyáznak. Aurélbaza, a szilasi pusztának egy részére a m. k. kamara által 1843-dik évben telepített dohánymivelő gyarmat. Nevét gr. Dessewffy Auréltól vette. Számlál 620 lakost; határa 2121 ö/16 holdat foglal. Gazdasága középfokon áll. Dohányt minden gazda 3 holdat tartozik ültetni, termésének felét a kincstárnak adván; többi szántóföldjeitől három forint, réttől 2 frt, legelőtől 1 frt, kihásításoktól 30 krt fizet pengőben holdankint. Egységbiránt a föld egyszeri

szántás után trágya nélkül is mindent gazdagon, burgonyát is bőven terem.

38. Csanádvármegye.

1. *Fekvése.* Csanádvármegye két nagyobb darabból áll, melyet közép tájon egy keskeny földnyak kapcsol össze. A keleti részt észak, kelet és dél felől Arad keríti be; fölül egy kis csúcsnak északi szomszédja Békés; nyugotról határos megye Csongrád; délről Torontál, mellytől a Marosvize választja el. Nagysága 29136 □mf. Mivelés alatti földje 334,317 h., s ebből 120,934 h. szántóföld, 56,548 h. rét, 4,635 h. szőlő, 6,783 h. kert, 35,200 h. erdő, 110,217 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Ezen megye, szinte mint a szomszéd Békés és Csongrád, merő síkság, melyet csak néhány kézzel hányt halmok szakitnak félbe. A Maros mentiben a földszíne laposabb, feljebb északfelé felemelkedett rónaság. A Maros mellékén 2—3 lábnyinál mélyebb pinczét már nem lehet ásni, s a kutak szinte bővizűek, de italra rendszerint rosszak. Földe felette kövér, fekete agyag, melly trágya nélkül is gazdagon terem, néhol szikes térségekkel keverve, de valódi homokos föld egész megyében nem találhatik. A megye egyetlenegy folyója a Maros, mély déli határát nedvesíti, elég tekervényes folyással, mintegy 6 mértföldnyi hosszúságra. Ezen szőlítják Erdélyből a sőt, az épületi s tüzi-fát, és más faeszközöket; malmokat is számosán tart forgásban *, de ellenben áradásaival a mellékebeli helységeket tetemesen károsítja. Vizek: a Szarazér, melly Aradnál szakad ki a Marosból s Tornya, Batonya, Kovácsháza, Tót-Komlós (Békésben), mellett elmenvén, a földéaki réten enyészik el. Már ma torkolata el lévén töltve, csak eső és hóvíz szokott benne lenni. Ezenkívül vannak a kopáncsi, királyhegyesi, dáli, mikocsi, margitai és jángori erek, mellyek árvíz idején telnek meg vízzel.

3. *Termékei.* Csanádnak földje mind a szántásvetésre, mind az állattenyésztésre felette alkalmas. Termesztenek igen sok és szép tisztabúzát, kétszerest, árpát, zabot, tengerit, kevés kölest és repczét, tisztarozsot, pohánkát; burgonyát pedig úgy szólván semmit sem. Zöldséget, kertiveteményt Ma-

kő olly bőséggel természet, hogy ezekkel nem megvetendő kereskedést űzhet. Kender nagy mennyiségben vették; dohányt is bőven természetek ezelőtt, de most a csekély ár miatt, több helyeken felhagytak vele. Gy ü m ö l c s f ákat a házi és szőlőskertekben bőséggel láthatni, de ezeknek nemesítését nem régen kezdték. A mezőhegyes! jeles kertben igen szép és nemesített gyümölcsök teremnek, s több évvel ezelőtt csak az almának 100 neme találtott, s szőlővesszők még a jó reménység fokáról (Afrikában) is hoztattak. Tornyán, Kevermesen, Makón, nagy és szép urasági kertek vannak. A palotai kath. plébános gyümölcsöskerte szinte említést érdemel. Minden helységek közt Makó legtöbb szőlőskerttel bit; az ide való bor legjobban dicsértetik, ámbár az sem különös jóságu, kiváltképen nem állandó. Erdő az egész megyében feletke kevés van. Az állattenyésztés nagy haszonnal űzetik. Szarvasmarhát sokat és szépet tartanak mindenütt a terjedelmes puszták kövér mezőségein, s majd minden nagyobb uraságúal válogatott gulyát láthatni. A makói magas hófejrőségfi ökrök országszerte ismeretesek. A jobb fajta lótenyésztésre szembeötlő sikerrel halott az egész Európában elhíresedett mezőhegyest katonaménes, annyira, hogy itt közembereknel is, kivált a magyaroknál és tótoknál, szép testálású szálás lovak szemlélhetők. Az adófizetők juhái többnyire közönséges fajtól való; selymes kevés van, némellyek pedig még magyar juhokat tartanak; hanem az uraságok kisebb-nagyobb részben nemesített birkákat tenyésztene, s egy idő óta nyájaikat nagyon szaporítják, a szarvasmarha tenyésztést mindig kisebb körbe húzván Nyúl a pusztákon különösen sok, valamint tűzokok, dar vak is elegendő mennyiségben. A halászat a Marosban naponkint csekélyebb. A selyem bogártenyésztés pedig említést alig érdemel.

4. *Népesség.* Népessége a megyének 75,372 lélek, kik laknak 3 mezővárosban, 6 faluban, és 24 népes pusztán. Esik 1 □ mfre 25991. Nyelvre nézve: magyar van 45,8⁹, tót 5309, német 2180, oláh 20,056, zsidó 1478. Vallásukra nézve: rórn. katolikusok 32,421 lélekkel, 6 anyaegyházban a Csanádi püspök által igazgattalak: a görög kath. egy anyaegyházban Makón 2123 lelket számlálnak, s a nagy-váradí görög kath. püspöktől függenek. Evang. luth. gyülekezet van Nagy-Lakon, és Pítvaroson 7110 lé-

lekkel, a bányavárosi egyházkerületben. Reformátusok száma 13,383 l.; anyaegyházuk van: Makón és Domhegyhá-
zán, leánygyülekezetök: Battonyán, és Kovácsházán, s ezek
mind a dunántúli egyházkerületben esnek. A g. n. e. óhi-
tűek 18,857 l. számlálnak, s öt parochiáik az aradi püs-
pöktől függenek. Végre zsidók száma 1478.

5. *Ipar és kereskedés.* A lakosoknak nagyobb része föld-
műveléssel és baromtenyésztéssel foglalatoskodik. Ugarol-
ni már itt rendszeren szoktak, nem úgy mint a szomszéd
Békés vármegyében, hanem mégis a háromszori szántást
feleslegesnek tartják, mi ugyan a föld szerfeletti termé-
kenysége miatt még most megengedhető. Gyár az egész
megyében nem találhatik, hanem Makón számos és sokféle
kézműves van, mint ezt a város leírásánál bővebben látand-
juk. A hajókázható Maros szépen előmozdítja a kereske-
dést; mert ezen hozatik le a só, mindenféle épületifa, n. m.
fenyőszálak, deszkák, zsindelyek stb. A makóiak sok zöld-
séget természetvén, ezzel jutalmas kereskedést űznek, a
szomszéd vidékekre: ugyanitt többen a Bánátból hajtott jó
fajta sertésekkel kereskednek; mások ismét a zarándi, vi-
lágosi, gyulai, békési, sőt a belényesi, margitai vásárokon
is összeszedik a czímeresebb szarvasmarhát, s azt egy ide-
ig az ide való pusztákon tartván, a makói, vásárhelyi híres
baromvásárokon a felföldieknek jó nyereséggel tovább
adják.

6. *Jobbágytelek és adó.* Egész telkes jobbágy bír itt
első osztályban 36, másodikban 38 hold szántóföldet, ré-
tekből minden különbség nélkül 26 holdat, llyen egész
jobbágytelek van 192^{1/8}. Az 1828-diki országos összeírás
szerint az adó alatti föld mennyisége 131,470 hold. Portá-
ja a megyének, inelly után hadi adója kivettetik 39.

7. *Nemesség és urodalmak.* Az 1845-diki tisztujítás al-
kalmával szavazók száma volt 643, az összes nemesség
pedig 24t6 főre megyen. Nagyobb részét a megyének a
kamara bírja; a makói urodalmat bírja a Csanádi püspök;
a tornyait a Marczibányi nemes nemzetség majorátusa.
Többi főbb birtokosai: gr. Wenkbeim, gr. Fekete özve-
gye, Bittó, Edelsbacher, Návay, Kallay, Tököly, Szalpek,
Vásárhelyi stb. . .

8. *Felosztása.* Eloszlik 3 főbírói járásra, u. m. 1. ma-
kói, Z. nagylaki, 3. b a t o n y a i j á r á s. Gyűléseit
tartja Makón.

Nevezetesebb helyek.

1. *Mezővárosok.* Makó, Szegedhez keletre 3 m. f. közel a Maroshoz, igen lapályos helyen, annyira, hogy 2-3 lábnyinál mélyebb pinczét nem lehet ásni, innen a kutak is bő, de ihatatlan vizűek, s inkább a Marosból isznak. Népeisége 20,322 l. Nevezetesebb épületei: a vármegyeház, mellyben a gyűlések és törvényszékek tartatnak, a Csanádi püspök kastélya, mellette levő szép kerttel, a reform, emeletes iskola. A várost 1 m. fdnyi hosszú töltés védelmezi a Maros árjai ellen, mellynek feneke sok helyt iszappal annyira feltölt, hogy egyenlő magasságú a város földével; minélfogva régóta szándékban van, Torontálvármegye beleegyezésével, a Marosnak új medret ásni. A város határa 1406 egész telket (56 holdjával) foglal, mellyből jobbágy telek 6211/[^]. A föld kövér fekele agyag, néhol sz kés, de homok egész határban nincs. Szőlőskerteiben sok, de nem állandó bor teem; a gyümölcs fákat nemesíteni kezdik. Szarvasmarhái szép fajták, lovait a mezőhegyesi ménésből nemesítvén, kitűnő szépek, juhái nagy részt közönséges két nyiretüek, nemesített és magya juh kevés. Sertést szinte bőséggel nevelnek a lakosok, söt némelylek a Bánátból hajtott jó fajta sertésekkel a szomszéd vidékekre is kereskednek. A kézművesség elég jó karban áll. Mesteremberek száma 400 körül van, s köztök ritkábbak is találhatnak. Halárában több elpusztult helységek temploma, vagy alapkövei látszanak. Bálon sírok is fedeztetek fel, mellyekben 3—4 holt test, török mód peruit, ülve vala eltemetve. Nagylak, a Maros mellett Makóhoz keletre 2³/₄ m. f. 12,212 l. Határa tágas és felette termékeny. Szarvasmarha, juh, sertés és apró szárnyasállat tenyésztése nagy fontosságú. Tornya, a Pestről Aradra vivő országúiban, a Marezibányi nemes család majorátusa kastélyával s kertével. Gasdag termő határán marha, ló, juh és sertésenyésztése nevezetes.

2. *Faluk.* B a t o n y a, a Pestről Aradra vivő postauthan 7129 l. Határa valamivel hátsabb, mint a Maros melléki helységeké, s nem olly termékeny, de illő mivelés mellett mindent jól terem. Új-Csanád, nem messze a Marostól, Makóhoz 13/fc m. f. Gazdag termékenységu határa a Maros árjaitól sokat szenved, s ez okból maga a helység is a falyótól távolabb építetett. Szeut-István király 1036-ban a régi Csanádon püspökséget állított, első püspök nek Gellértet tevén, ki később Budánál, a róla nevezett Szent-Gellert hegyéről, a pogánysághoz szító magyarok által a Dunába vetetett. Itt választatott Péter helyébe királyul I-ső András,

Dózsa György hada Csanádot elpusztította, Csáky Miklós püspököt nyársba vonatván. A püspöki palota s székes szentegyház romjai a Maroson túl, Torontóvármegyében, Német-Csanádnál láthatók, Földeák, dombon álló kath. temploma régi goth épület. Ntdja sok, felette termékeny határán dohányt termeszt.

3. *Népes puszták.* Kis-Iratos, nevezetes marha, ló- s juhtenyésztéssel. Kevermes, igen szép paszta, Aradvármegye szélén, 14001., nevezetes marhatenyésztéssel és hizlalással, ménessel s dohányföldekkel. Ó - és Új-Kqvácsháza, szinte roppant kiterjedésű és gazdag puszta, Batonyához és Mezőhegyeshez egy jó m. f. 2659 l. Mezőhegyes, híres és nevezetes puszta, Aradhoz 5 m. f.; hozzá tartoznak még Kis-Kamarás, Feckés, Nagy-Pereg (ez utóbbi már Aradvármegyében) puszták, mellyek összesen 39,911 holdat (1100 ölével) 855 □ ölet tesznek, s 84 járásra osztatnak fel. Ez az egész termékeny rónaság II. József alatt 1785-ben, a kir. kincstártól egy katonai ménesintézetnek adatott által, melly a magyarországi főhadi kormányszéktől, s ez által a cs. kir. udvari főhadi tanácstól függ. A ménesre s az itt folytatott gazdaságra egy főtisztkari tiszt és egy jószág igazgató ügyel fel, kik alatt ismét számos, méneshez és gazdasághoz tartozó személyek vannak. A ménest tápláló mezei gazdaság 200 ökörfogatot, s nyáron át 7000 embert foglalatoskodtat. Elvetetik évenkint 10,000 mérő gabona és zab, s szénát 2—300,000 mázsát gyűjtenek. A ménesbeli lovak száma már 30 évek óta mindig 3000 körül van, mellyek közt rendszeren 700 egynéhány anyakancza. A ménes alapítása alkalmával esek eredeti magyar faj tenyésztetett, de később ménék és kanczák számos híres külföldi ménesekből, sőt Arabiából is hozattak, s más keleti származású ménék is vásároltattak, úgyhogy most mar Mezőhegyesen nem egy megállapodott, hanem igen különböző fajok tenyésztetnek. Néhány évek óta azonban az idegen tenyész-lovak vételével kiméivé bannak, s a különböző fajok is nem kevertetnek annyira össze, úgyhogy a ménesnek 11 osztálya, mellyek a mostani főménes parancsnok által szín és fajok szerint elkülönöztettek, már is meglepő szép tekintetet adnak. Pitvaros, kamarai puszta 1364 l., kik igen szorgalmasok, s az uraságtól haszonbérben tartott földeiken dohányt, s mindennemű gabonát termesztnek.

39. Békésvármegye.

1. *Fekvése.* Békésvármegyének határa északról a N.-Kunság, egy kis részben Szabolcs- és Biharvármegye,

meilylöl a Sárrét választja el; keletről Bihar- és Arad; délről Arad-, Csanád-, Csongrád; nyugotról Csongrád-, N.-Kunság (Kun-Sz.-Márton) és Hevesvármegye. Nagysága 654üC []] mf. MiveJés alatti földé 647,537 hold, melJybői 238,964 hold szántóföld, 131,122 hold rét, 8387 hold szőlő, 2525 hold kert, 40,213 hold erdő, 226,326 hold legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Az egész megye merő síkság és lapály, mellyet csak néhány kézzel felhányt halmok szakiiinak félbe. Földének minémiisége porhanyós fekete agyag, igen sok televénnyel (humus) gazdagítva, az északi s keleti részen feltorlasztott korhany és ízapföld (ausgeschwemter Marsch und Moorboden). A szikes helyek is meglehető s térséget foglalnak el. Átalában Békés Magyarországnak leggazdagabb vármegyéje, s termékenységben vele csak Csanád és Torontá! vetekedhetnek. Éghajlata mérséklett ugyan, de néha nyárban a meleg, téleu a hideg kiállhatatlan; az erőszakos szelek, zivatarok gyakoriak. Levegője a mocsárok körül nem igen egészséges. Folyóvizei közül a Fekete-Körös Állttól Dobozig, mintegy 2 mfnyi hosszúságra határt von Bihar és Békés közt, Dobozon túl egészen a megyébe folyik, s Békésben az Aradvármegyéből jövő Vári, Gyula határait mosó Fejér-Körössel egyesül. A Sebes-Körös Biharból Vésztőnél lép a megye határára, s miután Szeghalom, Körös-Ladány mellett folydogálna, az edelesi pusztán az egyesült Fejér- és Fekete-Körösbe ömlik, innen a három egyesült Körös nyugotnak veszi folyását, s számtalan kigyózásai után Gyomán, Endrődön, Szarvason, Sz.-Andráson, Öcsödön keresztül, kiér a megyéből, s Csongrádnál a Tiszába szakad. A B e r e t ty ó, csak a bucsai, csudabalai, csejti pusztákon érinti a megye határát. Ezeken kívül vágynak a szeghalomi, vésztői, ladartyi határban több fokok, mellyeken a Sebes-Körös vize széljelágazik; továbbá aBüngösdá békési, Kákai foka szarvasi, Dánfok a békési, Mirhó és Dancza a gyomai határban, mellyekben tavaszkor hóolvadással s a Körös vizei kiöntése alkalmával szokott víz lenni, egyébkor kiszáradnak. Végre említést érdemel azon csatorna, mellyet a csabaiak a Fejér-Körösből városuk alá vezettek. Mind ezen vizek, csekély esésük miatt, felette lassan folynak, s tavasszal hóolvadáskor környékeiket elöntik, a honnan a

megye északi s északkeleti részeit nagykiterjedésű mocsárok, nádas tavak lepik el.

3. *Termékei.* Tisztabúzáat mindenütt legtöbbet s igen jót termesztnek, melly sikerességére, aczélosságára nézve, mind a pesti, mind a nagyváradí piaczkon fellette becsültetik, különösen híres az öcsödi, szentandrásí és békésí. R o z s o t ritkán vetnek, hanem helyette kétszerest; továbbá árpát, zabot és sok kölest. A tengeri (kukoricza) itt nincs olly divatban, mint a szomszéd Bihar- és Aradmegyékben, ezt leginkább földjavításra használják, a midón már földjeiken a gyom nagyon elharapódzott, a róz s zántás s a .nem ugarolás miatt. A tártkát (f pohánkát) nevéról sem ismerik, valamint a burgonyának is mindezideig kevés becse van. Kendert minden helységben termesztnek, legtöbbet pedig Csabán, Tót-Komlóson, Orosházán és IVlezőberényben, hol a vázszonezövés nevezetes ágát teszi az asszonyi-nem szorgalmának. A repcze mindinkább kezd terjedni, s a megyében már is számos olajütömalom találtatik. Dohányt a kigyósi pusztán sokat ültetnek az oda való kertészek, Dobozon már kevesebbet, de ez minemüségére legjobbnak tartatik. A kertészkedésben, zöldségtermesztésben különös gyönyörüségüket találják a csabaiak és békésiek; a csabai hagyma eléggé ismeretes. Az itteni kövér l e g e l ö k ö n sok ezer megyei és külföldi göbölly hizlaltatik meg, s vannak puszták, mellyek nagyobb részt buja növésű kaszáitokból állnak. Egyébiránt a bőven találtató csomorika (méregbürök) veszedelmes a szarvasmarháknak, A szarvasiak, mezőberényiek, s némelly urak luczernát s lóherét is vetnek, s ezeknek magjaival nem megvetendő kereskedést folytatnak. Gyékény, sás felesleges a számos mocsárookban. Mád Gyomén, Váriban, Dobozon, különösen pedig Vésztón, Szeghalmon, Füzesgyarmaton annyi terem, hogy a lakosok még udvaraikat is ezzel kerítik. A gyümölcsfák nemesítésében szép előmenetelt tettek a lakosok Szarvason, Csabán, Mezőberényben, Békésen, Gyulán, sokat tevén erre a halhatatlan Tessedik példája s ösztönzése. A többi helységek szőlőkerteiben szinte sok gyümölcsfa találtatik, de az oltást részint nem gyakorolják, részint csak most kezdik. Terem pedig ezekben, különösen sok meggy, szilva, cseresznye, alma stb. Dinnyét feles számmal s igen jó

izüt természetek Békésen, Dobozon, Vésztőn. Növény és üvegházakkal ékesített nagyobb kertek találtak Gyulán, Kétegyházán, Körosladányban. Szőlőskerte Dobozt kivéve, minden helységnek van, de a bor áfáiában gyenge és nem állandó. Békésen szinte sok világos veres bor terem, de gyengesége miatt kereskedésre ez nem alkalmas. A Körös mentiben, s a gátok mellett ugyan vannak f ü z e s e k, de általában véve fában nagy szükségét érez a megye, melly hiányt a szegényebbek náddal, szalmával, tűzokkal, kóróval pótolnak; a vagyonosabbak pedig tűzifát az Erdőhátról vesznek, honnan ezt kasokban szokták a Körös segedelmével leereszteni. — A sok és zsíros legelők s rétek mindennemű állattenyésztést hathatósan előmozdítanak. így nagy hősséggel nevedik itt szép magyar fajbeli szarvasmarha. Lovat szinte sokat tartanak, s ezek közép nagyságúak, erősek, zömökök, többnyire erdélyi fajbeliek; id gr. Wettkheim Józsefnek a k í g y ó s i pusztán derék ménese van, angol, arab, török magyarfaj ménekkel és kanczákkal. A juh tenyésztés mind az uraságoknál, mind a jobbágyoknál közönséges lett. A jobbágyok többnyire közönséges kétnyiretű birkát tartanak. Nagy szarvu, gyapjas magyar juhokat felesebb számmal csak Békésen és Vésztőn láthatni. A selyembirka nemesítését itt több uraságok nagy tökéletességre vitték. Sertést mindenütt sokat nevelnek, de kivált a megye északi s északkeleti rétségein, s igen szegény embernek tartatik az, ki télen legalább egy pár bizott sertést le nem öl. Egyébiránt nem annyira a mangalicza, m'«nt a magyar, nevezetesen pedig a szalontai faj kedveltetik, melly magas, nyúlánk testállása, hosszú füle, vörös szőre, kemény szalonnája által különbözteti meg magát. A méh tenyésztés Békésben szinte szépen virágzik, úgyhogy van olyan jobbágy, ki 45 akó nyers mézet is el&d a rosnyói kereskedőknek. Fácán a dobozi erdőkben, vadkacsa, vadlud, szárcsa, búvár, vöcsök, gém, gödény, szalonka találják az itteni térés mocsárookban, s nádas tavakban, valamint a becses kócsagnak két nemét (ardea nycticorax és ardea cinerea) s h a l l y u t is láthatnia rónaság szép mezőségeit pedig *túzokok* lepik el. Vadállatokból farkasok ilt-ott a *rétés nádas* helyeken s erdőkben kedvökre tanyáztak. Őzek, dámvadak a gyulai vadaskertben s a

dobozai erdőkben, nyíllak mindenütt feles számmal találtnak. A három Körös vizei potykát, csukát, harcsát, kezeget, süllőt, rákot s néha kecsagét szolgáltatnak. Hegyek itt nem lévén, ásványokról szó sem lehet, s azon gyeptőzeget (turfa), melly a megye északi és északkeleti részeiben bőven találtnak, de használatlanul hever, ide nem számíthatjuk.

4. *Népesség.* A 17-dik század vége felé 1686-tól fogva 1700-ig egészen elpusztítottak ezen vármegyét a kiűzött török-talár seregek, a németek, de kivált Kiba és Tököly ráczipitányok alatt kegyetlenkedő vad rácipok. A 18-dik század elején némelley helységek újra feléledtek, de mégis nagyobb részét a mostani lakhelyeknek Harukkern János György népesítette meg, ki 1719-ben csaknem az egész megyét III. Károlytól magának szerzettet s ide magyar, tót, német lakosokat híván be, mindenik nemzet s vallásbelit külön helységekben telepítette le. Most van* az egész megyében 6 mezőváros, 13 falu, 85 pusztá, mellyek közül 3, u. m. Ó- és UpKigyós s Csejt leginkább dohányosokkal van benépesítve; nagy rész pedig úrbéri földkint használatik. Népessége a megyének 155,056 l. Esik 1 □ mfre £385 J. Nyelre nézve 95,847 magyar, 45,826 tót, 4109 német, 8618 oláh, 195 görög, 461 zsidó. A Békésmegeyi tótok vagy egészen ehnagyarosodiák már, vagy nagyon kezdenek magyarosodra, s csupán Csabán és Tót-Komióson van még a tót nyelv csaknem kirekesztő divatban. Átalában itt mind a németek, mind az oláhok tudnak magyarul. V all ásukra^ nézve a katolikusok a nagyváradi megyés püspök igazgatása alatt 9 parochiában £8,127 lelket számlálnak. A evangélikusok 5 anyaszentegyházban, mindenik két lelkészszel ellátva 58,121-re mennek, s főpapjok a bányavárosi superintendens. Az 59,113 főre menő reformátusoknak 13 anyaegyházai a tiszántúli egyházkerülethez kapcsoltattak. A n. e. óhitűek 4 anyaegyháza 92341. a nagyváradi consistoriumhoz tartozik. Zsidó 461.

5. *Ipar és kereskedés.* Boldogult Tessedik Sámuel, szarvasi evang. lelkész 1790-ben Szarvason, az evang. gyülekezet költségén, egy Gyakorlati gazdasági intézetet állítván fel, ez által igen sok jó magot hintett el az ide való nép közt, inert ezt nemcsak okszerűbb gazdálkodásra, gyümölcsnemesítésre, takarmánynövények, u. m. luczerna, lóhere termesztésre, hanem egyzersmind

len, kender, gyapjúból való fonásra, szövésre, festésre, s több technológiai ismeretekre is oktatta; de fájdalom! ezen hasznos intézet, részint a nép szerfeletti értelmetlensége, részint némi tisztitársi viszálykodások miatt régen megszűnt, s újabb helyette nem állított Átalában véve a földművelés Békésben igen alsó fokán áll a műveltségnek. A kézművesek száma 54-re megyen. Legszámban találatnak Gyulán és Szarvason, sőt szükségesebb mesteremberek egyéb mezővárosokban és helységekben is illő számmal találatnak, csakhogy ezek nyáron inkább mezei munkások. Az asszonyok különösen Csabán, Komlóson, Orosházán, Berényben, Szarvason nemcsak jó fonók, hanem szöni is tudnak, úgyhogy takácsokra itt kevés szükség van. Fonnak gyapjút is, s a gyapjufonalat fekete, sárga, zöld, vörös és kék színre megfestvén, abból pokróczot, férjeiknek, maguknak ruhát készítenek. Csabán csak ponyvákért 12,000 forintot vesz be évenként a szorgalmas fejérség. A megyei rabok 1837 óta szinte az e végre készült fonóházban zsáknak valóvászonkészítésével foglalkoztatnak. Búzáját s más gabonáját a pesti, nagyvárad, aradi; sajtját, vaját a nagykőrösi; apró marháit a pesti piacokon szokta Békés eladni. Hetivásárok több helységekben tartatnak: de legnépesebb ezek közül a gyulai, mely pénteken esik. A békési marhavásár ország-szerre ismeretes; így szinte a gyulai áldozó hetiben eső vásár, híres a marhákra és faeszközökre nézve, melyeket a Körösön hoznak le az erdőhátiak, s innen tovább Békés-, Csanád-, Csongrádvármegyékbe vitetnek. A sept. 22-én tartott vásár pedig a gubacsért nevezetes. A mézet a rosnyói kereskedők vásárolják fel. A gyapjút helyben a zsidók veszik meg. A Körös vizei sok kárt tesznek ugyan áradásaik által, de hasznót is hoznak; mert ezeken hozzák le az erdőhátiak kasokban a tűzi és gazdasági szerszámfákat, sőt nagy víz idején Csongrádtól felfelé a tiszahátiak is szolgálnak jóféle pogácsa-, masánszki almákkal. Utjai a megyének, kivált esős időben, kő nem léte miatt, nagyon rosszak.

6. *Jobbágytelkek és adó.* Egész jobbágytelkes gazda bír itt első osztályban 34, másodikban 36, harmadikban 38 hold szántóföldet (holdját 1100 és 1200 □ ölével). Bitekből minden osztály különbség nélkül 22 emheruágót. Hlyen egész jobbágytelek számláltatik 3806¹/₈. Az 1828-diki országos összeírás szerint az adó alatti föld mennyi

sége 255,253 hold. Portája a megyének, melly után hadi adót fizet, 84.

7. *Nemesség és urodalmak.* Az 1846-dik évi tisztújítás alkalmával szavazó nemes íratott össze 1194, a nemes özvegyeket is ide értve; összes száma pedig a nemességnek 4452-re megyen. Jelenlegi birtokosok a következők: Aczél Antal, gr. Almássy Alajos, gr. Apponyi György és Gyula, id. gr. Batthyány István és László, Bajzáth György, özvegy Becsky Jánosné, b. Bedekovich Rudolf, Beliczey József, gr. Bethlen Domokos, gr. Blankenstein József örökösök, id. gr. Bolza János, Csabay Antal, Csepcsányi Tamás, Cseperephy Károly, özv. Csik Imréné, Csuzy Pál, Daróczy nemzetség, b. Drechsel György, Durcsák János, Fehér Imre, gr. Festetics Vincze; b. Harukkern örökösök, Hellebrant János, Horváth nemzetség, Csuzi-Horvát, Sz.-györgyi Horvát, Kárász Miklós örökösei, gr. Károlyi testvérek, gr. Keglevich Gábor, özv. Kendefy Adámnó, Kornis Károly, Kosztolányi Péter, gr. Leiningen Lajos, gr. Mitrovszky testvérek, Milecz Teréz, özv. Moudbach Károlynő, Német Antal, Novak Ferencz, Nedeczky György, Omazta Zsigrn., Pákozdy Zsigm., b. Podmaniczky nemzetség, gr. Rhédey Adám, Rosty Albert, b. Rudnyánszky nemzetség, Salamon Elek, Simay Kajetán örökösei, Skerlecz Rozália, gr. Slockliamner Herman, özv. Szakái Jakabnő, Sixti Ferencz, Talián Magdolna, Tomcsányi József, gr. Trautmansdorf, Varga Ignác, b. Weselényi Farkas, id. gr. Wenkheim Ferencz örökösei, b. Wenkheim József örökösei, Vigyázó Ignác, Virágos Sándor, Vodjáter Sámuel.

8. *Felosztása.* Eloszlik e megye 2 főbírói járásra, u. m. 1. b é k é s i, 2. c s a b a i járás. Ezenkívül van a közeponti kerület. Gyűléseit tartja Gyulán.

Nevezetesebb helyek.

1. *Békési járásban.* Békés, m. v. Gyulától északnyugotra 2½ mé.lföld a Fekete és Fejér Körös vizek összefolyásánál 17,262 l. Hajdani vára a város északi részén állott az egyesült Fehér és Fekete Körös vizek egy tekerületében; most helyén egy közlakos majorsága van, s a lakosoktól mind ez ideig kastélynak nevezetik. Egyébiránt Békés egy a legrégebb városaink közül, s hajdan szabad város, kir. libertinusok lakhelye volt. Ékesíti id. gr.

Wenkheim József nr kastélya. Van itt patika, s a két Körösön, egy-egy erős tölgyfahíd. Legelőit az árvizek gyakran elöntik; de szántóföldéi ettől mentek, s rajtok híres sikeres tisztabuza, árpa, zab, tengeri, sok zöldség és dinnye természetik. Marhái, lovai szépek, két nyiretű birkát is tenyésztnek, de hossza gyapjas magyar juhokat felesebb számmal; a méhtenyésztést erősen úzik, szőlőkerteiben sok nemesített gyümölcsfákat láthatni. A Körös-vizében halászata nem megvetendő, s ugyanezen hoznak az erdőhátiak mindenféle szerszám és tűzifát. Három országos vásárai különösen szarvasmarhákra nézve híresek. Fűzes Gyarmat, m. v. a Sárret szélén 4627 L, igen szép reform, templommal. Díszére szolgál gr. Blankenstein derék laka s kerte. Határa felette gazdag termékenységű; szénája, nádja igen sok, nádas tavaiban temérdek vízi madár, köztök kócsagok is tanyáznak, tekenyös békája, rákja bőséggel, szőleje szép gyümölcsfákkal van beültetve. Turfája nagy mennyiségben volna, de nem használja. Igen vagyonos lakosai sok juhot, birkát, sertést, s híres szépségű szarvasmarhát tenyésztnek. K é t e g y h á z a, f. Arad megye szélén 4893 l. Ékesíti gr. Almásy szép kastélya s nézést érdemlő gyönyörű kerte. T ó t-K omlós, f. Csongrád és Csanád vármegye közt, Békéstől egészen elszakasztva, 6972 l., postahivatallal. Határa lakosai számához képest szűk. Körös-Ladány, f. a Sebes Körös partján. Díszére szolgál b. Wenkheim pompás kastélya, mellette levő kis kerttel; a Körös szigetében pedig angolkert látható. Derék hid a Körösön. Az árvizek elhárítására boldogult b. Wenkheim József úr sok és költséges csatornákat ásott, de azért a határt most is gyakran elborítja a víz. Az uraság itt igen szép nemesített birkákat tart, mellyeknek fajából a lakosok is nagy mennyiséget tenyésztnek, így szinte sok szarvasmarhát, juhot, sertést tartanak. Orosháza, f. a megye déli szegletén, 10,802 l., jeles állattenyésztéssel. Lakosai közül 72 jobbágy, a helységtől mintegy egy órányira fekvő 880 holdat tevő sz. tornyai szőlőket 1846-ban 78,000 ezüst forint szerződési díjban örökre megváltotta. Szeghalom, igen régi magyar helység; me.t a váradi regestrumban Szeguholm és Zieghulm név alatt már 1200 táján gyakran előfordul. Fekszik Békéshez északra 4 órányira. Lakosai száma 5681. Házai rendezve vannak, s a jobbágyhózak közt is sok csinos épület találatik, csakhogy a nád-tetők s kerítések miatt tűzveszedelemnek nagyon ki vannak téve. Vésztő, igen régi magyar helység, a Sebes-Körös mellett. Elsőben a tatárok, majd 1680 után a rácok elpusztítván, csak a templom kőfala állott fen több évekig, mígnem a 18-dik század elejéü ezt is megkezdték ülni némelly Biharmegyei lakosok. Határa a

helységnek lapályos, s áradások járják és ezek okozták azt, hogy itt hajdan $62\frac{1}{2}$ úrbéri jobbágytelek lévén, már 1798-ban csak $27\frac{1}{2}$ sessiót lehetett szántani. Egyébiránt az árvizek meggátlására most már sok munkát tettek a lakosok, és sok igen jó termőföldet víztől megszabadítottak, mellyet egyezés szerint miveinek. A mágori dombon, hol most gr. Wenkheim Ferencz örököseinek szép szőleje van, volt 1200 táján a Csoltór apátlurság temploma és klastroma, melly később veres barátok kezére került. Új-Kigyós, szép népes pusztá 1151 l., kik többnyire id. gróf Wenkheim József úr cselédei, és dohánykertészek. Az uraság szép épületekkel felruházott gazdaságot tart, nemesített merino juhokat, gyönyörű lovakat és szarvasmarhákat tenyésztet, kertészei pedig sok dohányt termesztnek. A pusztán keresztül menő országút két oldalról beárkolla, akáczfákkal ültetett ki.

2. *Csabai járásban.* Csaba, m. v. míg 1841-ben mezővárossá nem lön, Európának talán legnegyobb faluja, 24,033 l., kik közt számos kézműves van ugyan, de a népességhez képest mégis kevés, hanem többnyire gazdálkodással foglalatzkodván, sok szarvasmarhát, lovat, különösen juhot tenyésztnek. Sokan különös gyönyörűségeket találják a kertészségben, s a gyümölcsfák nemesítésében, az asszonyok pedig mind szövök, fonók, úgyhogy zsákokkal és ponyvakkal nagy kereskedést űznek. Határa a városnak 85,149 holdra és 421 öltre te^ed, és ezt 1846-ban 800.000 pftért megváltotta. Házai Csabának nagy részt csinos Ízléssel épültek. Szentegyházai közt különös említést érdemel az új roppant, fél millióba került Basilika. Egyébiránt ámbár a békési tótok leginkább elmagyarosodtak, a csabaiak eddig még különösen megtartották tót nyelvöket, s nehezen magyarosodnak. Gyoma, igen régi m. v. az egyesült Körös mellett, mellyen derék tölgyfa híd viszeu át, 57811., kik közt számos kézműves is volna, de ezek nyáron át földmíveléssel stb. foglalkozuak, 250 egész jobbágytelket foglaló különben igen termékeny határát, bár 2720 ölnyi gátat tart, az árvizek nagyon járják. A lakosok sok marhát, kivált juhot tartanak, földeiket ugarolják s kivált kölest nagymennyiségben termesztnek. Hala a Körösben sok, vízi madarai közt kócsagok is találatnak. Határában több halmok s 3 elpusztult falu, u. m. Ege, Pó és Nyárszeg helyei is láthatók. Szarvas, magyarosodni kezdő tót m. v. a Körös partján, 17,504 l. A város szolgálata, jegyzőkönyvek és számadások magyar nyelven mennek. Ékesítik gr. Bolza kastélya s kerte; de leginkább az evang. virágzó gymnasium, melly 1836-ban hozatott ide Mező-Berényből, s benne bölcsészeti tudományok is tanítatnak. A szarvasi számos mester-

emberek vasárra, Erdélybe eljárnak; a földmívelőkre is a derék Tessedikről ragadt némi józanabb gazdálkodás; nevezetesen lóherét természetnek, s ennek magjából sok pénzt bevesznek, valamint gyümölcsfáik nemesítésére is több gondot fordítanak, mint más alföldi helységek. Számos szarvasmarhán, lovakon sertéseken kívül, nagy részt közönséges birkát 50,000 körül tenyésztetek, 1846. april 17-én a város magát megváltotta. Egész jobbágytelke van 355%. Hajdani várát ki építette, nem tudhatni: ennek udvarközepe ott volt, hol most az evang. nagy templom áll. Endród, f. a Körös mellett 6456 l. A 16-dik század elején virágzó curialis nemes hely volt. A csinos parochialis és helység-ház, méginkább a roppant kath. paroch. templom, gyönyörű rézzel fedett tornyával, diszére szolgál. Itt már szokásban van a trágyázás, de a földnek parlagon hagyása, a tengeri vetés is sikeres földjavításnak tartatik. K ö » ö s -T a r c s a, f. az egyesült Fekete és Fejér Körös part án, mellyen révé van. Paraszt épületei csinosak, de e.ös időben utszáin a sár felette nagy. A helység feje b. Wenkheim egy urodalmának, ki itt szép selyembii kákát tart, valamint a jobbágyok is ezek nemesítésére gondot fordítanak, ezenkívül különösen sertést nagy bőséggel tenyésztetek. A Körösben g; zdag halászat ven. Mezo-B erény, f. egy lapályos síkságon, Békéshez I % m. f. 8523 l. Azon gymnasium, molly itt 18u2 óta virágzott, 1836-ban Szarvasra tétetett által. Lakosai szép búzát s más gabonát, kendert és luczernát, lóherét bőven természetnek, s ez utóbbiak magvával jutalmas kereskedést üznek, gyümölcsfák nemesítéséé gondot fordítanak, jó lovakat, ökröket, birkákat tenyésztnek. Öcsöd, f. Hevesvármegyéhez közel, a hármás Körös együtt folyásánál. Lakosainak száma 4946 l. Határának kiterjedése 25,181% hold. Tisztabuzája a megyében legszebbnek, legsikeresebbnek tartatik.

3. *Középponti kerületben.* Gyula, csinos m. v. Nagyváradhoz 10, Aradhoz 7 m. f. a Fejér Körös mellett, melly a várost több csatornákra véve keresztülfolyja, 16570 l. Hajdan nevezetes erőssége volt. Mo«t a város két részre oszlik, magyar és német Gyulára, a kettőt egy vízárak választván el, melly a régi várnak sánca volt, mindeniknek külön tanácsa van. Ékességére szolgál a városnak gr. Wenkheim Ferencz örökösök kastélya, gyönyörű gyümölcsös, vad- és hazaérttel. Itt van a vármegyeháza, mellyben a közgyűlések és törvényszékek tartatnak. Említést érdemel még a régi török fürdőház. A kastélyhoz közel van a régi várnak 7 ölnyi magasságú négyszegletes maradványa, mellynek keleti oldalán fenálló tágas csonka torony, most urodalmi tömlőcz. A város főbb

utszái kövezettek, s a Körösön derék köhidak visznek át. A lakosok közt kézművesek igen számosan vannak, köztök ritkább mesterségek is találhatók. Pénteken tartott heti s országos vásárai népesek, kivált az áldozó hétben eső híres baromvásáráról, faszerszámairól, melyeket az erdőhátról szálltnak ide, s innen Békés, Csanád Csongrád, Aradvármegyékbe hordanak. A septemb. 22-én eső vásár gubacsról nevezetes. Doboz régi magyar falu a fekete Körös mellett, mellyen erős tölgyfa hídjá áll, Gyulától 1 m. f. Szép tölgyes erdejében sok szarvas, öz, fácánny és nyúl tanyázik; a vaddisznók pusztulnak. A lakosok híres, de kevés dohányt természetnek; télen ölfavágásból pénzelnék. Az ide való tölgyfa igen tömött, vízben könnyen leül; azért a Körös ágya tele van elmerült fatörzsökkel, mellyek a halászatot felette nehezítik. Vári, falu, Gyulától keletre egy kis órányira. Lapályos határa szűk, s földet, legelőt másutt haszonbél; erdeje derék; de ebből a lakosok csak száraz gajjat kapnak.

40. Máramarosvármegye.

1. *Fekvése.* Máramarosvármegyének határai nyugotról Szalhrnár és Ugocsavármegyék; délről Erdélyország; keletről Bukovina és Galiczia; északról Galiczia és Beregvármegye. Nagysága 178981 □ mf. Mívelés alatti föld 1,795 510 hold, s ebből 352,103 h. szántóföld, 102,812 fi. rét, 825 kert, 1,098,456 h. erdő, 241,314 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Máramaros a szó valódi értelmében hegyes tartomány, s az egész megyében aTiszának Bocskótól Hlisztig nyúló tágasabb völgyét kivéven, térséget nem láthatni. Azonban regényes és bájoló vidékekkel a hegyek, völgyek sem bővelkednek, mert a Mojszinon tol levő pompás sziklakaput, a Rahó, Tisza és Vissó gyönyörű környékeit kivéve, szép tájéket alig láthatni. A völgyek többnyire egyenesek és egy alakúak; az erdőkkel borított hegyek szinte csaknem tetőikig hasonlóak. Nem láthatni itt zuhatagokat, merész alkalósu sziklacsoportozatokat, mellyek Szepesben s más hegyes vidékeken elragadtatásig gyönyörködtetik az utazót. Különben Huszt körül igen sok kupalaku hegyek vannak. Említést érdemel az, hogy a verhovinai járásban a délkeleti részen fekvő hegyeken, mintegy 3 mfnyi területen rettentő földrengések régi nyomai több helyeken maradtak fen, a hol részint álló vizek, mint a pólyánál, szinevéri és kalocsai határok völgyei-

ben, részint a hegyek tetőiről leomlott szirthalmok hanttal benőtt maradványai borzasztólag lepnek meg, s hihető, hogy ezen rendkívüli tűneményeknek lett áldozatja Jaszenovecz nevű falu, mely Szinevérés Negrovecz közt állott. A föld csaknem mindenütt jó, kevésbé homokos, s bent a hegyek közt is kevésbé köves, sőt a Tisza tágas völgyében valóban termékeny, a honnan e megyében a növények kellő disztlésit nem a föld, hanem a kedvetlen éghajlat akadályozza. Ugyanis ez felette változó, a csípős hideget gyakran ízben nagy hőség váltja fel; télen sok hó esik; nyáron gyakori az eső és köd, sőt a hegyek közt hó sem ritkaság. Legkedvezőbb éghajlattal bírnak a nyugotra eső vidékek. — Levegője felette tiszta és egészséges, s azért a lakosok közt igen sok és nagy életidejii öregek találtnak. A főhegyláncz, mely a megyét minden oldalról bekeríti, a Kárpátnak egy részéből áll, s összeköti az északi részt azazal, mely Erdélyt elborítja. Ezen hegy Galiczia felé terjedő lánczának épen gerinczén megyen a Galiczia és Magyarország közt való határ. A C s o r n a a Fekete-Tisza forrásánál első nevezetes havas ebben a hegygerinczben, mellynek délfelé húzódó ága egy szelíd havas lánczot képez, s ez a Fekete-Tisza és Taraczk völgyein menvén le, ágazatokat egész a Tiszáig bocsát ki, mellyek egyikéből emelkedik *fel* egész havasi magasságig a magában álló kupalaku Kobola a kaszói völgyben. A Hoverla és az előtte álló P e t r ó z a szinte legmagasabb hegyei közé tartoznak a megyének. A főhegyláncz Bukovina felé terjedő gerinczében rövid, de széles és tetemes magasságú hegyhát a Petrova a Fejér-Tisza és Ruskova Polyána völgyek közt; ennek közép csúcsa a Pop-Iván honunk magasabb hegyei közt nem utolsó rangban áll. A főhegyláncz ágazati még a B a n i c z a, a magas, meredek s mégis zöldéin s 4632 láb magas három csúcsú Troyaga. A havasi magasságú kopasz Gorgán mellékágai képezik a Borsava, Nagy Ág és Talabor völgyeit, itt több helyeken az erdőkkel borított hegyek tetején s oldalain kövér legelők, vagy úgynevezett havasi puszták is találtnak. Az Erdélyből jövő másik hegylánczban az északi részen legmagasabbak, bár az említetteknel kisebbek a Csárkano és Sessul. A déli részen húzódó hegysor már Erdélyben tetemes magasságot ér, ott pedig, hol a mármarososi hegylánczczal egyesül, minden eddig említett északra eső he-

gyeket magasságával jóval felülmúl. Áll ez egy kopasz, csaknem mindig hóval fedett hegyhátból, s meredek, elszagattott sziklacsucokból, mellyek közt Stoll, Gyridileu, Mamaja, Magúra, főképp az óriási Petrósa (6882 láb magas), Borsától dél felé hazánkban a legmagasabbak közé tartoznak. Azonban ezen hegyláncz ismét leszáll, egy alacsonyabb meredek és setét erdős hegygirinczre, mellyből a Czibles Dragomirfalváihoz délre, mintegy magában álló, magas és kopasz havascsuc tűnik elő, s melly tovább a zöidelő Guttin hegyig s magában álló Rósa havasig terjed, honnan északnyugotra fordulván, a megye határszélén, a rónaságon csekély dombokká változik, ennek folytatása a Sziget felett hosszú sziklafalat képző kő hát. Átalában a megye magasán fekszik, mint ezt némelly helyeknek a tenger feletti magassága is mutatja. Kőrösmező 2298 l., Borsa 2088, Talaborfalva 1638 l., Técső 1370 l., Huszt 1214 l. Folyóvizei közt a Tisza, Magyarországnak második főfolyója, több apró folyamokból veszi eredetét. így a Fekete-Tisza a Kőrösmező felett levő havasokból ered, s a Lazestyina patakka egy esti Ivén. dél felé folyik, Bocskó-Rahonál a keleti havasokból jövő Fejér-Tiszát veszi magához, s egy szűk szorutaton átvergődve, Huszton túl Ugocsába lép. Pompás, tiszta és sebes víz ez, és csak a megye halárát elhagyva, válik lomhává s iszapossá. Mindwi megyei folyóvizet és patakot részint közvetlenül, részint közvetve a Tisza nyél el. A Vissó Borsán alól, az ottani havasokból ered, útjában több patakot, Vissónál különösen egy nagy Vasser nevű patakot vevén föl, miután a petrovai hegyszorulatok közt átvergődött, Tribussánál az itt csekélyebb Tiszával egyesül. Az Iza Szacsal helységén felül a délkeleti havaslánczából ered, s északkeletnek folyván, útjában több, Farkasrévnél pedig a Rósa havasból jövő Sugatag patakot veszi fel, s így Szigetnél szakad a Tiszába. A Taraczka az északi hegyekből folyik egyenesen délnek s Taraczkköznel a Tiszába vegyül. A Talabor egyik legnagyobb vize a megyének. Szinevér Polyána határán a galicziai határhegyekből ered, s több ágakra oszolva, Bustyaházánál a Tiszába omlik. A Nagyág a megye északi részén számos apróbb patakokból gyűl össze, s Husztnál több ágakra oszolva szakad a Tiszába. Az említett vizek részint rekeszek segítségével, részint a nélkül talpakra mind hajózha-

tok, az egy Sugatag patakját kivéve, mellyen bár vize bő, csak néha láthatni egy két szálhajót úszkálni. Tavak, vagy úgynevezett tengerszemek több helyt találtaknak; ilyenek a szinevéri, polyánai, kalocsai határookban levők. A kalocsainak mélysége ismeretlen s hihető, hogy egy Havas résznek lezuhantával vette eredetét. A polyánai szinte megmérhetlen mélységű, vize undorító, s ha bele halat vetnek, az megdöglik.

3. *Termékei.* Kukoricza legtöbb vettetik a megyében, mert ezt mind az orosz, mind az oláh különösen kedveli, s kenyeret ebből süt, a honnan gyakran a hidegebb völgyekben is erőltetik annak termesztését, hol ez ritkán érhetik meg, Tisztabuzáta Tisza melegebb völgyeiben, á r p á t s kevés zabot és ro^s óta hidegebb völgyekben vetnek. Burgonya sok és felette jó ízű termesztetik. A megye leghidegebb vidékén, t. i. Körösmező tájékán még a zab, borsó, bab, burgonya, mák, s veres lóhere szépen szokott diszteni, különösen a len ritka magasságra növekszik. Szép lent természetnek továbbá a viskiek és környékbeliek, az Ugocsával határos helységek pedig dohánytermesztéssel foglalkoznak; Gyümölcs a hideg éghajlat miatt, felette kevés; szőlő ámbár a megye egy szélességi fok alatt fekszik Posonmegyével, csak a kabu la polyánai kertben, s á huszti várhegy oldalán szemlélhető. Ellenben kimeríthetlen kincse van Máramarosnak rengeteg erdőségeiben, mellyek a használható földnek közel két harmadát 1098,456 holdat foglalnak el, s bennük 127 különböző fánemek s ritka szép növésű fák találtaknak. Fő fánemek pedig a tölgy és cser. Abikk, melly a tölgnél magasabbra nő, a zordonabb hegytetőket foglalja el. Az igen szép s egyenes növésű kőris egész erdőket képez több helyeken, kivált a Tisza s Vissó völgyeiben; ugyanitt s még a Nagyg, Taraczk és Talabor völgyeiben gyönyörű fenyveseket, (leginkább öreg és veresfenyo) láthatni. A Vissó s Vasser völgyeiben s Körösmező körül a tiszafa sem ritkaság. H á r s bőven, juhar még több. — Lovat a megye minden vidékein sokat tartanak, s mivel a hegyeken keresztül rendes szekérutak nincsenek, a portékaszállítást s utazást lóháton szükség tenni. Egyéb-iránt a máramarosi ló, természetére alacson, zömök, de erős, tüzes és tartós. Hámos lovak csak a nyugoti téresebb vidékeken vannak. Szarvasmarha a szelidebb hegyek

közi térés legelőkön bőséggel; a tehenek általában kicsinyek, színre fejérek és verhenyegesek, különben tejelésre dicsértetnek. A juhtenyésztés legnagyobb fontosságú ezen megyében, mire a messze terjedt havasi legelők jó alkalmat szolgáltatnak. A juhok magyar fajból valók, hosszú gyapjasok, fejérek és feketék, s a köznép élelmére s ruházatára felette hasznosak. Kecskéket, hol csak valamennyire megengedtetik, az oláhok tartanak legtöbbit. Sertések minden háznál tenyésztetnek, s a szalontai veres fajból valók. Mézet is szépen gyűjt e megye, medve s vaddisznó még itt sok található, valamint szarvas, őz, dämvad, farkas, róka bőséggel, nyúl kevesebb, zerge vagy havasi kecske a Petroszán és Pop Iván kopasz szikláin. Közönséges és gyöngytyukot a hazáknál sokat tenyésztetnek, ludat, kacsát kevesebbet. A havasokon közönséges és nyírfajd, az erdőkben császármadár, vadpáva, a sziklákon a sasok különféle nemei. Hal kevés. Legnagyobb fontosságú ásványa Máramarosnak a só, melly itt olly kimeríthetlen mennyiségben található, hogy ez egyedül az egész országnak szükségét kiszámlálhatlan időkig pótolhatná. Arany (tisztá arany is, gediegenes Gold) található Budfalunál, a Zsarapony nevű gazdag aranybányában, Borsán, Aranyföveny a Tisza partján Lonkánál, s a bereznai völgyben; ezüst Stimbolynál, réz érez Kabola-Polyána, Borsa, Troyaga m. Vasércz Kabola-Polyánánál, hol évenként Z—3000 mázsa vas készíttetik; továbbá Troyagánál és Trebueánál. Ón Borsánál, ónmáz, egérkő, piskolcz, barnakő Troyagánál. Agyagpálakő: Dragomirfalván, Troyagán, 'Rónaszéken. Mészke több helyen. Márvány a Pietrosz hegyén, Kabola-Polyánban, Troyagán. Igen szép alabasrom a Guttin hegyen. Kőszén, a suliguli savanyúvíz környékén, Técsönél. Ásványosvizekben felette gazdag e megye, különösen pedig a Vissó, Nagyág völgyeiben majd minden lépésre új meg új forrásokra bukkanhat az ember *, találatnak pedig ásványosvizek következő helyeken: Akna, Rahó, fialczatul, Baticza, Bilin, Bocskó-Rabó, Borkút, Borsa, Bréb, Désze, Disznópatak, Dragomérfalva, Feiső-Nyéresháza, Felső-Rhóna, Felső-Vissó, Ferencz völgy, Glóod, Hosszúmező, Joód, Ivanecz, Kabola-Pataka, Kabola-Polyána, Karácsonfalva, Királymező, Krácsfalva, Közép-Vissó, Kvaszne, Lúchi, Mikolapatak, Orosz-Mokra, Ruszpolyána, Szaplón-

cza, Sziget, Sztatina, Tereselpatak, Váucsfalva, Vilhova-ti, Visk; a Nagyág völgyében, Ó-holyátinban, Hidegpatakon, Oblyáskán, Bicskán, Majdankán, Kelecsényben, Szolymán, ez utóbbi kövesítő erővel bír. Legnevezetesebbek ezek közt: a borsai, királymezői, különösen pedig a suliguli, melly nemcsak e megyében, hanem az egész országban is legerősebb, s belőle több százezer tégelylyel hordanak széljel. Mindezekről a helységek leírásánál bővebben emlékezünk.

4. *Népesség.* Mára maros népessége 176,615 L, kik laknak 5 koronái mezővárosban, egy mezővárosban, 162 faluban, 34 telepen. Esik 1 □ mfré 991 l. Nyelvükre nézve; 13463 magyar, 7268 német, 56811 oláh, 89,454 orosz, 9619 zsidó. A magyarok csaknem mindnyájan nemesek, tisztviselők, vagy mesteremberek. A németek részint kézművesek és tisztviselők, részint n sóaknákhan dolgoznak, részint pedig favágók, kik különös engedménnyel telepítették ide, Felső-Ausztria Salzkammergut nevű vidékéről. Ezelőtt nem régen zsidóknak híret sem lehetett hallani ezen magyar Schweizban, de most már a szomszéd Lengyelországból mérték felett megszorodtak, a pálinkaivásra különben is hajlandó nép nagy kárára. Vallásokra nézve a rom. catholicusok 13 anyaegyházban 11,617 l. számlálnak, s a szathmári püspöktől függenek; görög kath. 132 plébániában 147,997 főre mennek, s a munkácsi püspök által igazgattatnak. Evangelicusok száma 95; reformátusok 7287 lélekkel 8 anyaegyházat bírnak, u. m. az 5 koronái városokban, Dolhán, Úrmezőn és Taraczközön, mellyék mind a tiszántúli egyház kerületehez tartoznak. Zsidók száma 9619.

5. *Ipar és kereskedés.* A földművelés általában nagyon gyarló lábón áll, úgyhogy azon völgyekben is, mellyeknek földje elég termékeny volna, egész darab miveletlen táblákat láthatni, mellyek csak legelőül használatnak. Innen a megye gabona szükségét kénytelen a szomszéd vármegyékből, részint Galicziából pótolni. A banyaművelés az újabb időkben élénkebb szorgalommal folytatatik. Budfalunál a zsarpony nevű aranybányát egy magán társaság nagy haszonnal művelti. Borsához közel a Troyaga havas szomszédságában sokat Ígérő kamarai rézbánya nyitattott meg. Ugyanitt ónbányákra is dolgoznak. A Kabolapolyánai, kamarai vashámor a környéken ástotton kívül,

Beregmegyei vasérczet is dolgozik fel, évenként mintegy 3000 mázsát. A verchovinai járásban sok faeszközök, n. m. sajtárokat, hordódongákat sib. csinálnak; minden nagyobb folyó vidékin pedig tetemes mennyiségű szálak kötnek. A koronái városokban mindenféle kézműves találatok, Szigeten 390. A kamarának pedig több helyeken nagy ser és pálinkafőző házai vannak. Az asszonyok, különösen a viski magyar, s általában az oláh nőnem, sok vásznat és gyolcsot sző; továbbá durvaposztót is készítenek, mellyet élénk színre meg tudnak festeni i Borsán az oláh asszonyok igen szép szőnyegetek, s különféle keztyüket csinálnak. Üveghuta van Técsőn. Papirosmalom Dolhán.—Kereskedése a megyének a közlekedés nehézsége miatt csekély. Legnagyobb kereskedés úzetik Galicziából és Bukovinából hajtott szarvasmarhával, s e kereskedés részint Toronyén és Huszton, részint Kőrösmezőn keresztül Szigeten központosul. Itt a kereskedők száma 117. Ide az örmények és zsidók, kiknek kezében van csaknem kirekesztőleg a kereskedés, lovat is sokat hoznak. Kereskedési cikkek továbbá, juh, nyersbőr, prémbőr, kordovány, a gabona különböző nemei, dohány. Sót legtöbbit, fenyőszálakat s faedényeket sokat, kevesebb vásznat, durvagyapju szövötteket visznek ki.

6. *Jobbágytelkek és adó.* Egész jobbágytelek illán van első osztályban 22, másodikban 24, harmadikban 26, negyedikben 30 hold szántóföld; rétekből első osztályban 8, másodikban 10, harmadikban 12 embervágó. Illyen egész jobbágytelek számláltatik 2141. Az 1828-diki országos összeírás szerint az adó alatti föld menyisége 86,800 hold. Portája a megyének, melly után hadi adót fizet, 60.

7. *Nemesség és birtokosok.* Mármaros nemessége tetemes, 26300 főt számlál. Urodalmi közül a h u s z t bírja a korona, a bocskóita kir. kincstár, s e kettő legnagyobb részét foglalja el a megyének. Nevezetesebb birtokos családok továbbá, gr. Károlyi, gr. Kornis, gr. Teleky, gr. Toldy, gr. Vay, b. Fischer, b. Perényi, b. Sztojka, b. Vesselényi, Asztalos, Bay, Balázs, Barczán, Ben kő, Búd, Buday, Butykay, Csabay, Csatáry, Chernél, Csiszár, Cziple. Darvay, Dienes, Dobay, Dobsa, Dósa, Drogos, Dunka, Ferenczy, Fogarassy, Fráter, Fóió, Gerzon, Godzsa. Gulácsy, Gyenge, Haby, Haraga, Hatfaludy, Horty, Horváth,

ilosvay, Jár my, Joó, Joódy, Kállay, Kallós, Komáromy, Korda, Kovásy, Kornis, Kölcsey, Majos, IVlánn, Markocsányi, Mihály, Móricz, Vag-y, Nag-yiday, Nánásy, Onicza, Pap, Petrovay, Pogány, Rednik, Reviczky, Réthy, Román, Selevér, Suska, Szalay, Szaplanczay, Szalkay, Szatlunáry, Szetitpály, Szepesbázy, Szőlósy, Szunyogh, Takács, Tar, Tóth, Újhelyi, Uray, Várady, Vasady, Vincze, Vlád.

8. *Felosztása.* Eloszlik a megye 5 főbírói járásra, u. m.

1. verchovinai, 2. alsó, 3. szigeti, 4. kaszói, 5. felső-járás. Gyűléseit tartja Szigeten.

Nevezetesebb helyek.

1. *Verchovinai járásban.* Eökörmézó, f. az egész vidéken legnagyobb és jó mérsékelt éghajlata határa van. Számos völgyeiben több telepek keletkeztek, u. m. Sztrihalyna, Prochidnya, Szopkó, Kálinics, Klemenját patak, Peregyila, Lozánzska, mellyek mind az eökörmézói községhez tartoznak; az összes lakosok száma 2400-ra megyen. Mészköve és havas pusztái nevezetesek és marhatartásra alkalmasok. Van fenyves erdeje, mellyből levágott fenyőszálakkal alakosok kereskednek. Hidegpataka k, f. Galiczia szélén 1972 I. Határa sovány, a tűzi fában szükségét lát, savanyú s érczesvizekkel bővelkedik. Kalocsa, f. 1953 I. Vannak szép havasi pusztái. Gyönyörű erdőségeiben sok vadak, császármadarak, s vadpávák találtak. Savanyúvize mind itatra, mind fürdésre használható. Ennek határában a Német-Mokrára vivő ut mellett van egy álló víz, mellynek mélysége mindeddig ismeretlen, s hihetőleg régi időben valamely rettentő földingás miatt lezuhanó havasi rész által származott. Kelecsény falunak nincs erdeje, de közel hozzá különös erejű érczes vizek találtak. Lyáchovecz a gulicziai határtól benyomuló hegyek több oldalain széjjelszórva fekvő f. Lakosai a földművelésben és marhatartásban igen gyakorlottak, s más helységbelieknél vagyonosabbak. Szinevér, f. 1540 l., nagykiterjedésű határa elég termékeny, szép fenyves erdejéből Sok szálát leszállt a Talabór vizén, szép rétéi vannak, 8 jó hegyi pusztáin feles számú marhákat s juhokat tenyészt. I m s á d faluhoz közel Negrovecz és Szinevér közt állott hajdan Jaszenovácz nevű falu, melly a felette álló hegynek leszakadása által végpusztulásra jutván, templomának helyét most csak egy fakereszt jelöli. Szinevérpolyána, f. Határában van egy mérhetetlen mélységű állóvíz, vagy tengerszem,

vize undorító, s a belevetett eleven halak azonnal megdöglenek. Van továbbá e falunak szép fenyves erdeje, s lakosai fenyőszálak vágásával s elszállításával foglalkoznak. Szol y ma, f. Van egy szép térségen a Nagyág vize partján jó féle savanyúvize, melly kövesítő (petrifikáló) ereje által már egy jó emelkedésű dombot csinált j s annak közepében, mint egy üstben, örökké forva buznognak ki tojasnyi nagyságú buborékai. A Nagyág vize közepén szinte kövesített szikla nyomult fel, meilynek tetején több fel szökő érczes források kristály tiszta jó savanyúvízzel szolgálnak. A köszvényben, csúzban szenvedőknek ezen víz igen fogatos. Torony a, f. Itt van a harmincznd hivatal bolletistáján, a menyiben innen Galicziába közzátmenetel vagyon.

2. *Alsó járásban*, D o l h a m. v. közel Beregvármegye szé- léhez 1000 l. A reformátusok is bírnak itt egy anyaegyházat, melly egész országban legkevesebb (40) hívet számlál. Van papi- rosmalma, meszel éget , a körül fekvő nagy erdőkben pedig sok hamuzsir főzetik. Huszt, m. v. egy kellemes vidéken a Nagyág vizének a Tiszába ömlésénél 3200 l. A Nagyágot itt inkább sok ágnak lehetne mondani. Ez és a Huszt patakja, azon kívül több más apró folyók egészen vízzel veszik körül a várost, s hozzá néhol hídon, több helyt gázolva, nagyviz idején kompon lehet jutni. Ré- gi omladozott vára egy magas kupalaku kösziklás hegyen épült. Ide a sűrű bokrokkal benőtt hegynek csiga módra kanyargó útján egy hosszas bolthajtású kapun juthatni. A várhegy aljának déli oldalán a főméit, kamera szőlőültetésekkel tett próbát, de ez nem sikerülvén, a szőlőtőkék kivágnatni rendeltettek. Técső, m. v. a Husztról Szigetre menő országútbán, a Tisza mellett termékeny térségen, 1890 l. Szénája igen sok, a mintegy 1/4 órányira fekvő Ferencz völgy telepen van üveghutája. V i s k, m. v. mind Huszthoz, mind Técsőhez 1/2 órányira 2350 l. Van réve a Ti- szán, sok lent termeszt, magjából olajat üt, gyolcsot szó. Neve- zetes itt a viekl, máskép várhegyi savanyúvíz és fürdő. Használ a vak aranyérben, hysteriai és asthmai bajokban, gyengültségben, különösen gyomorgyengeségben, oszlat némelly keményültséket, csuzos és köszvényes szenvedéseket, időszaki bőrkiütéseket. Vize igen kellemes italu. B e d ő, f. 1290 l. Határa a megyében a legtermékenyebbek közül való. Bronyka, f. régi vára romban áll. Brustyaháza, f. sószállási hivatallal. Csománfalva, f. lakosi cserépedényt készítenek. Kerekhegy, f. nevezetes sóbányákkal. L i p c s e-P o l y á n a, f. sok és jó meszet éget. Sándorfalva, és Sófalva, f. hajdan gazdag sóbányákkal. Fe- kete víz forrását a köznép köszvényben sikerrel használja. U r

m e z ő, f. határa a legtermékenyebbek közül való, de a Talabor vize gyakran károsítja.

3. *Szigeti járásban.* Hosszú mező, koronái m. v. a Tisza balpartján 1290 l. Szénája sok. Nagy-Sziget, koronái város s főhely e megyében. Fekszik rónaságon, keletről az Iza folyóval egyesülő Róna, délről a városon alól a Tiszába ömlő Iza; északról a Tisza folyóktól környezve; délről magasabb, több oldalról alacsonyabb hegyek közt. Népeisége 6336 l., kik közt 964 zsidó is található. Kézműveseinek száma 390, legényekkel, inasokkal együtt 716. Van 117 kereskedője, s a megye kereskedése itt központosul. Házaí rendetlenül vannak építve, de közlök több szépeket láthatni. Említendőek ezek közül, a három vallásfelekezetek tornyos templomán kívül, a megyeház, hol a mpyei közgyűlések s törvényszékek tartatnak; a ref. lyceum; a kegyes szerzetek zárdája és iskolája, városház stb. A ref. lyceumban gr. Buttler János nagylelkű adományából törvény is tanítallik. Van itt továbbá b. Sztojka erdélyi püspök által alapított öreg ápolóház 12,500 frt. tőkével; kisdedovó; rom. kath. gymnasium, gyümölcsenyésztő-intézet, koldulást megszüntető társulat 1800 p. frtnyi tőkével. Határának kiterjedése 21,125 hold. A város székhelye a máramarosi kincstári jószágok igazgatóságának, s ez, valamint a megyei gyűlések is igen élénk ké teszik. A máramarosi koronái öt városok, u. m. Sziget, Hosszumező, Tecsó, Visk, lluszt együtt véve várhatóimat is gyakorolnak. Kis-Nagy-és Német-Bocskó, f. a Tisza két partján 2263 l, kamarai sószálító hivatalall. Feje a kincstár egy urodalmának. Alsó-és F e l s ő-K örös mező magas hegyek és bérezek közt elterülve fekvő f. Galiczia szélén, harminczad hivatalall, sok kamarai épülettel s élésházzal. Népeisége 500.0-ren felül megyen, kik közt igen pénzések találtnak, nevezetes szarvasmarha, lókereskedést üzvéen Galicziával és Bukovinával. Ezen kívül sok juhot tartanak, s azok tejéből liptaiva l vetekedő igen jó túrot s sajtot készítenek. A körösmezőieknek viselete igen különös és szép, egészen különböző a vidék, sőt egész Magyarország egyéb lakosaiétól. Főszerpet játszanak ebben a veres megszsin. Kabola-Polyána f. a sebes Szapurka pataka melleit. Keskeny mezejét a Szapurka partján tarkáló vetések, szép kaszáló rétek, gyümölcsfák foglalják el, s mindenkor tilalomban lévén, egy valóságos kerthez hasonlít az inkább, mint mezei gazdálkodó helyhez. Ezzel majd összeragad a vashámosok és hutások lakhelye szép sorral és csinos közönséges lakóházzakkal. Van itt egy olvasztó kemence, 8 hámor, és 2 szegcsináló műhely. A vasérczet több faluk határáiról hozzák,

de mindeddig jó tulajdonságút nem tudtak felfedezni, azért itt Beremgyei vasat is dolgoznak. A falutól $\frac{3}{4}$ órányira van egy híres savanyú forrás, és épületekkel újabban ellátott fürdő. Vidéke felette szép és regényes, vize vasas; inni igen kellemes. Van itt egy angolkert. Rónaszék f. Szigethez keletre 1 J/a m. f. 1400 l., nevezetes és igen gazdag sóbányákkal. Szaplontza, f. regényes vad és igen jól védett erdőtájon, a Kőbét tövében buzognak híres ásványos forrásai. Ezek egyike sósavas égvényes, iblany, büzeny s vizgyanta tartalmú, másika hasonlóan vasas tartalmú savanyúvíz, izére kellemetlen, de felette hatékony, s egy lehetne hazánk legjótékonyabb fürdőintézetei közül. Szlatina, f. Szigethez $\frac{1}{3}$ órányira, a Tisza jobb partján, b. Sztojka derék kastélyával s kertével, jó termékeny határral, 1027 I. Van itt a kincstárnak jövedelmes sóbányái, melyeket Handálnak neveznek. A handáli 1000-re menő lakosok mindnyájan bányászok, tiszteltek és kézművesek, vagy szolgák. Királymező új telep egy magas hegyi tájkon, nevezetessé teszi igen hatékony iblany, büzeny és vastartalmú sókutja, minden kéuegek nélkül; hatására nézve a polhoraihoz (Árvavármegyében) hasonlít.

4. *Kászói járásban.* Bréb, f. savanyú vízforrással. Kővárvidéke s Szathmár vármegye felől eső Guttin hegyen szép fejér alabastrom találtak. A hegytetején van egy tengerszem. Búd falu, 1196 l. Határán van a magán társulat által mi veit Zsarapony nevű gazdag aranybánya. Akna-S u ga tag, f. sóbányáiban igen szép fejér só vágatik.

5. *Felső járásban.* Borsa, népes oláh f. a Borsa és Vissó patakok összejövetelénél, 3650 l., rézbányákkal. 1217-ben a tártárok a vissói völgyben akarván haza takarodni, a máramarosiak az utakat levagdalt fákkal elégették, s a menekedni nem tudó lovasatárokból fegyverrel s kövei 15,000-et leöldöstek, zsákmányaikat s foglyaikat elvették. De legnevezetesebbé teszi újabb időben ezen Helyet híres ásványos vízforrása. A különmemű források közt legnagyobb figyelmet érdemel a kőnhalsavas, égvényes, vasas savanyúvíz, mit Sándor forrásnak neveznek. Ezen víz felette dúsan tart magában szénsavas vaséleget, s e tekintetben hihetőleg leggazdagabb az erős vasas vizekkel annyira bővelkedő Magyarországban; foglal továbbá sok szénsavas szikéleget és szikhalvagot, szénsavas mészéleget, szénsavas keseréleget, iblany, büzenyt, kőyéleget, életműves anyagokat. Hőmérséklete 4° R. Beható, föloldó hatásainak kitűnőnek kell lenni, de naponkinti használata sok testalkatnak ártalmas. Dragomirfalva, f. savanyú vízforrással. J o ó d népes falu. 1870 L, van ásványos for-

rása. Leordina, f. a Vissó mellett harminczad hivatallal. M o j s z é n, f. a Vissó mellett 2020 l., kik közt 200 zsidó is találatik egy régi elhagyott Basilita kolostorral. F e l s ő-V i s s ó, f. 2470 l., kamarai erdészhivatallal. Határában van a híres suliguli savanyúvíz forrás, melly egész országban legerősebbnek tartatik, s ebből több százezer üveggel hordanak széljel, leginkább Pest és Debreczen, N.-Vár ad felé. Ugyanitt a Szkragyve nevű völgyben van két gáliczos víz, mellyek megérdemlenék, hogy rajok több figyelem fordittassék.

41. Biharvarmegye.

1. *Fekvése.* Bihar fekszik az országnak keleti határszélén. Határai keletről: Közép-Szolnok, Kraszna, Kolos, A.-Fejér, Zaránd; délről Arad; nyugvóiról Békés, Szabolcs; északról Szabolcs és Szatmárvarmegyék. Földterülete 20036 □mérföldet foglalván el; e tekintetben első a magyar varmegyék közt. Használható földje 2,096,833 hold, melly böi 585681 hold szántóföld, 201,470 h. rét, 58,328 h. szőlő, 27,616 h. kert, 808,414 h. erdő, 415,224 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Bihar nemcsak nagyságára első az országban, hanem termékenységére s természeti szépségére nézve is az első varmegyék közt fénylik. Csaknem fele a megyének (az egész belényesi járás , a váradának %; az érmellékinek */2; a szalontainak */4 része) hegyes és dombos; nyiigoti fele pedig, t. i. az egész sárréti járás, a többi említett járásoknak fenmaradt része csupa rónaság, mellyet erdők ritkán szakítanak félbe. A hegyes résznek legmagasabb része az erdélyi határszéleken s a beéli vidéken fekszik, innen nyugotra a hegyek mindinkább szelidebb alakot vesznek magukra, a bikkéseket, tölgyes, cserjés erdők, a kősziklás zordon hegyeket viruló szőlőhegyek s dombok váltják fel, míg végre ezek a végtelen síkságban lassankint elenyésznek. A föld minősége s termékenysége igen különbözö. Ugyanis ez a rónaságon felette gazdag fekete agyagból áll, melly rősz inivelés és semmi trágya után gyönyörű tisztabuzát, tengerit, árpát s más mindennemű gabonát, csak eső legyen, gazdag uzsorával térít vissza. Sárga homok felette kevés van, s csupán a Debreczen körülfekvő egynéhány helység határában láthatni illyest, s itt is leginkább erdőnek, legelőnek, szőlőskerteknek használtván, a sivatag mérföldekre terjedő homokos buczkák nem bosszantják a szemet. A dóm-

bos vidékeknek valamivel rosszabb föld jutott, de kevés javítással ez szinte termékeny. Ellenben a hegyes vidéki hideg agyagföldek, melyek sok helyt kavicszal kevertek, erős trágyázást kívánnának, mit azonban a dologtalan oláh nép épen nem tesz, s ennél fogva nem is sokat arat. A levegő általában egészséges és tiszta, kivált a hegyes vidékeken, sőt a sárréti nádas rétségek körül is erős, pozsgás és hosszú életű embereket szemlélhetünk. A belényesi járásban több helyeken, a szalontai járásban Botfejen gelyvások találtak, s ezen betegség itt szinte a víznek tulajdonítottatik. A Kárpát, mely Máramarosból Erdélybe lép, ide is bejön, s a megyének keleti részét elborítja. Tudniillik a bihari hegyek mindnyájan a Kárpátból eredő Batrina hegysornak ágazatai. Ebből két ág megy ki. Nevezetesebb részei ezeknek: a Gyalu, Ripi, Kalinyásza, a Kukurbita; a szörnyű magasságú és kopasz Bihar, a Moma, a vasérczekkel bővelkedő Sánchihegy; a Kumunecz, a Sebes-Körös völgyének minden déli hegyeit magasságával felülmúló Magúra, a Boicza, Affinget, Keczinu, Ples. A harmadik főhegytömeg a Sebes Körös és Berettyó közt fekvő tért borítja el, s szinte folytatása az Erdélybe bemenő, de a Sebes Körös forrása megkerülése után ismét visszatérő batrinai hegyágazatnak. Itt legnevezetesebb hegyek az Oszoly, Hágó, különösen pedig a Réz, mely egész hegylánczot képez, s zordonsága által nyilván mutatja a Kárpáttal való atyafiságát. A fonáczaik és pesterei, vagy mint mások nevezik, esküli csepegő kövekkel teljes barlangokról, az egyes helyek leírásánál bővebben olvashatni. A Sebes-Körös ezen nevét méltán viselő sebes folyó, s méltó vetélkedő társa a Vágnak és Hernádnak, miután Erdélyből Feketetónál beköszöntene, a vármegye közepén egyenesen nyugotnak foly, s egy regényes szépségű völgyet képezvén, Váradon túl már sebességéből alá hágy, s Vizesgyánon alul ágyát is elveszteni látszik, s a melléken fekvő helységek határait árjaival pusztítván, ropant kiterjedésű nádas rétségeket képez, s Okányon túl Békésvármegyébe lép által. Váradig talpukra hajókázható, s ezen hozatik le Erdélyből a temérdek fenyőszál, deszka sat. A Fekete-Körös nevét hihetőleg setét zöld színéről vehette, s ered a Bihari havasnak alján, s miután a Gyepeszt és Kölesért magából kibocsátotta volna, szinte

Békésvgyébe megy által. Kajla kasokban sok fát szállítanak Békésvármegyébe, s fővenyéből gyakran mosnak aranyat, különösen a belényesi járásban. A Berettyó ered az Oszoj begyének forrásaiból, 12 mfdnyi folyása után, a Sárrét nádas mocsáraiban rendes ágyát elveszti, s több ezer hold legtermékenyebb földet víz alatt tart. Az Ér Krasznamegyéből a szalacsi határon lép be a megyébe, s mintegy 5 mér-földnyi folyása után, Pocsajnál a Berettyóba szakad. Ez csendes és lassú víz, a honnan nagy károkat nem tesz. igen szép nádat terem; számtalan ágakra oszló ágyában, s nagy víz idején jóízű csukákkal kedveskedik. Nevezetes, hogy az újabb időkben ennek a víznek mellékén a földren-gések leggyakoribbak s legkeményebbek voltak. A Gyepes eredeti forrással nem dicsekedhetik, hanem csak a FeketeKöröséből szakad ki a görbedi határban. A K ö l e s é r Tenke határának alsó részén, a Gyepes eredetén felől szakad ki a Fekete-Köröséből, s a méhkeréki határon nádas-rétté válik. A K o r h á n Szalontán felől egy mér-földdel a Köles-érből szakad ki, és Zsadánynak veszi útját, hol végre nádasrétté változik. Teöz Aradvármegye Szuszág helysége határában levő nagy hegyből ered, s magas eséssel, mint csekély patakocska törekszik az útjában levő köveken kérésziül, a laposabb tájakra, Tamásdánál újra a bihari határokat öntözgetvén, a Fekete-Körösbe vegyül. Majd mindenütt roppant erdőségek közt folyván, ágya mód nélkül megtölt fákkal, mellyek vizét a szép erdőségekre vetvén, sok károkat és számos kiszakadásokat okoznak. Agyának feneke a Fejér-Körösénél alább fekvő-vén; nagy munkával kénytelen Aradvármegye, ennek a Teözbe, a hová erővel igyekszik, általszakadását hátráltatni. Hollód, ered a rossiai hegyekből, a rippai határban, a Fekete-Körösbe ömlik. Pecze, a belényesi járásban, az úgynevezett Bányahegyekből jön, s miután a Püspök-fürdő mellett elfolyván, ennek és alább a Felix fürdő meleg vizeit kebelébe vette volna, N. Váradot keresztül futván, Új-Palota mellett a Sebes-Körösbe siet. Kicsiny, de némellykor kirtelen áradó kártékony víz. Apró tavakban, nádas rétségekben ás mocsárookban nagy bősége van ezen megyének, mert csak azon Sárrét, mellyel a Sebes-Körös és Berettyó vizei képeznek 70,000 holdnál többet foglal el, pedig a többi folyóvizek is nem megvetendő mennyiségii nádasréteket s mocsárokat hagynak maguk után.

S. *Termékei.* Biharvármegyének két fűtermesztménje van, t. i. a tiszta- s kétszeresbúza és a tengeri (kukoricza) Ugyanis a magyar főképen tiszta s kétszeresbúza kenyérre), az oláh pedig tengeri kenyérral vagy máiéval élván, ezen gabonanemek nagyban természetnek, azzal a különbséggel, hogy a tengerit nemcsak a mezőségen, hanem a hegyes részeken is egyformán természetik, holott a búza a hegyes vidékeken meg nem terem, vagy ha megterem is, keveset szoktak vetni. Tiszta rozstot felette keveset vetnek, árpát és kolesta kövér mezőségi vidéken sokat természetnek; de e gabonaneműek a hegyes részeket részint nem szeretik, részint nem lehet őket a sok apró madaraktól megőrzeni. A pohánkát (hajdina) egyedül a bikácsi tótok vetik, magyarok s oláhok előtt nevérol is alig ismeretes. A burgonyát a magyar megveti, az oláh pedig kinek nagy szüksége volna reá, nem természetik, és így nagyban csak a bikácsi, görbedi tótok, palotai, tarjám svábok, Hosszupályi, Monostorpályi, Sámson stb. magyar helységek ültetnek; mivel Debreczenben jó nyereséggel eladhatják. Nagy Létán, Kéczen az uraság egész táblákkal természetik s belőle pálinkát égettet. Fekete, de inkább fejez zab mindenütt elég van. Végre helyel-helyel láthatni tavaszbuza, ősziárpa, tenkely, alakor, ésőszirepcze vetéseket, de csekély mennyiségben. Kereskedési növények közül főhelyet érdemel a kender és len, hanem kereskedést vele ritkán üznek. Dohány több helyeken termesztenek, de füstölni legjobb az ártándi, félegyházi és tarjáni, Diószezen, N. Létán s még egykét helységben nagyban fizik a dohánytermesztést. Vad sáfrányt a debreczeni vásárookra hordanak a sárréti és szalontai járások mezőségi helységek, Kis-Szántón nap virág magvából olajat ütnek. A fekete gyapár, mellyel a bőrt veresre festik, utón utfélen terem. Derecske, különösen pedig Sarkad sok foghagymát, vereshagymát természetik, s vele szinte nem megvetendő kereskedést üz. Harsányban és Ugrán híres fejeskáposzta terem. Pazulyt, babot az oláhok böjt alkalmával nagyon fogyasztván, bőven természetnek mind a kertekben, mind a tengeri földeken. — Rét és legelő dolgában nagy bősége van ezen megyének, különösen a mezőségi résznek, mert a hegyes vidékeken többnyire rendes legelőket nem találhatni, hanem a

marhák részint az erdőkben, részint a lekaszált réteken részint az összevissza használt szántóföldeken (ugardúló itt nem lévén) legeltetnek. Gyékény, nád, sás feleslegesen van a sárréti mocsárookban, az Ér, Kölesér, Korhány vizeiben. A bihari lakos gyümölcsstermesztésre s nemesítésre kevés szorgalmat fordít, de a természet ezen kevés fáradságot is gazdagon megjutalmazza. A hegyes vidékeken, főképp pedig Bélvidéken, Rézalján, a belényesi járásban szerfeletti bőséggel terem a szilva, e a regényes Körösvölgyének déli oldala csaknem egy szakadatlan szilvaserdőt képez. Ezen gyümölcsöt a dologtalan oláh nép leginkább szereti, mert kevés munka után szép pénzt vehet be, vagy maga pálinkát főzvéen belőle, vagy e célra a zsidóknak adván el. A szőlőhegyeken s a hegyek közt mindenütt természetnek cseresznyét. Dió szinte a szőlőhegyeken és a hegyes vidékeken bőséggel van, úgyhogy az utóbbi helyekről több ezer zsákokkal visznek Békés és Csongrád vgyékbe. Valamint a hegyes és dombos vidékeknek a dió, cseresznye, édes gyermekek szokott lenni, úgy viszont a mezőséget a meggy szereti főképp, annyira: hogy ez még a szikes helyeken is díszük. Nemes fajú alma, körte nem sok találtatik, ámbár e részben Debréczen jó példával megy elő, továbbá híres a grossi, kárándi, fekete tóti alma, a belényesi körte és alma. Noszpolya, berkenye, helyyel-hellyel igen szép kajszinbaraczk és mórabora Debreczenben, gesztenye Siteren, de kis szemű, őszi baraczk különféle nemű s gyakran különös jósága, mindenütt van a szőlőhegyeken s a hegyes vidékeken. A sámsoni, debreczerti iszonyú nagyságú görög dinnyék, egész országban ismeretesek, valamint szinte a sarkadi, gyantái sárgadinnyék, a szalontai vérbőlü görögdinnyék dicséretre méltók. Atalában dinnyét sok helyt természetnek s pedig nem kertekben, hanem szántóföldeken. A mogyorót, somot, vadalmát és körtét (vaczkor) földi epret, áfonyát s más vadgyümölcsöket, mellyek a keleti rengeteg erdőségekben bőséggel találatnak, nem említvén: csak a makkot hozom elő, melly az Erdőháton s a Rézalján nevezetes ágát teszi a földesurak jövedelmének. De szóljunk egy két szót a legnemesebb gyümölcsről és a szőlőről. Biharvármegyében a szőlőtőkék 58,328 holdat foglalnak el, s kevés mezőségi kerteket kivéve, mind hegyekre vagy dombokra

vannak ültetve. Minő jósága borokat teremjenek ezen szőlőhegyek, az hazánkban eléggé tudva van, legalább az érmelléki fehér asztali borok s különösen a bakarborok teljes mértékben megérdemlik a dicséretet, mert állandóság mellett igen kedves ízzel és zamattal kérkedhetnek. Egyébiránt a bihari szőlőhegyeket két fő tömegre lehet osztani. Az első fekszik az Ér és Berettyó közt s ez jön tulajdonkép Érmelléke név alatt. A második fekszik a Berettyó és Sebes-Körös közt, s itt már megjegyzésre méltó, hogy több szőlőhegyek földjének alkotó részei közt kő s kavics, mint p. o. a Lakságon, majd ismét több mészföld találtatik, pJ. o. Váradon, holott az Ér melléki hegyek általában kevés homokkal és mészszel vegyített sárga agyagból állanak s igen egészséges bort teremnek. Az Érmelléken legkedvezőbb fekvéssel bírnak a következő helyek: Vajda, Sz. Imre, Diószeg, Koly, Jankafalva, Kis- és Nagy-Kágya, Székelyhid, Asszonyvására, Otomány, Kereki, Szunyogd; mellynél fogva e szőlőhegyeken legtöbb jó bor szüretik. A második tömegben, melyet váradinak nevezhetünk, legjobb bor terem Terjén, Tóthiban, Telegden, Örvénden, Biharon, Csatáron, Kovácsiban, Hegyköz-Pályiban, Száldobágyon, Vásárhelyen, s a Lakságon. A belényesi, szalontai, sárréti járások igen szegények bor dolgában. Végre megjegyezzük, hogy Biharban a bormérték nem a k ó, hanem cseber, s a kis cseber 50, az öreg cseber 100 itczét foglal magában. A megyének fele azaz a mezőségi rész nagy szükségét érez fadolgában, s itt csak Debreczennek van roppant erdősége, inég egynéhány helységek bírnak kisebb erdőkkel, de a többiekszalmával, szárított ganéjjal, tengeri kóróval s nád-dal pótolják szükségüket. Egyébiránt a vármegyének Aradvármegyével határos részein majd mindenütt felséges tölgyesek vannak. A hegyes és dombos vidékek mindenütt szép és sok erdővel kérkednek — A jó fajú lovak tenyésztésében kevés igyekezet látszik itt. A magyar köz-nép lovai aprók, s megelégszik ha szekerében valamit, melly csak mozogjon, befogva láthat. Az oláh mégcsak annyit sem gondol ezen becses állattal, mint. a magyar, s ott is, hol alkalmas hely lehetne, vagy igen kevés számmal, vagy épen nem szaporítatik. Ellenben a szarvas-marhát az oláh is jobban kedveli, a magyar pedig a czimeres ökröt kevélységének tartja, különösen a sárréti és szalontai járások mezőségei vagyonosabb helységei fe-

lette szép szarvasmarhát tenyésztenek, s kitűnő szépségű bikákért semmi áldozatot nem sajnálnak, sőt még a dombozabb és soványabb részek lakosai is valóban jeles marhákat nevelnek, különösen Terikén, Gyantán, Hosszuaszón, Tulkán, Bélfenyéren, Kocsubán, Kisházán stb. A hegyek közt lakó oláhság marhái apróbbak és rozszabbak. A földesurak szinte nagyban űzik a szarvasmarhatenyésztést, s többen egész gulyákat tartanak, mellyek közül a Körnösdi pusztán (Bereg-Böszörményhez és Sashoz közel) levő egész országban legszebb, s erről a pusztára leírásánál bővebben. Juhot de csak közönséges magyar juhot igen sokat tenyészt Debreczen, s a megyének mezőségi része. A nemesítést csak nem régen kezdték el, már is több helyeken nagy tökéletességre vitt finom birkanyájukat láthatni. Kecskéket a hegyes vidékeken, különösen a belényesi járásban tartanak az oláhok. A sertésenyésztés olly virágzásban van, hogy nemcsak a tetemes belső szükséglet kielégíti, hanem még kereskedésre is felesleges mennyiségben marad. Különösen a szalontai járás ebben a tekintetben a többi járásokat jóval felülmúlja. A szalontai sertések országszerte ismeretesek. Ezen városban némelylek több százakból álló nyájukat tartanak, különösen figyelemmel leven a szép állású kanok és magló koczák kiválasztásában, és a kis malacoknak jól tartásában. A szalontai fajon kívül tartanak sokan fekete és fejér mangaiiczákál is, mellyek könnyebben növekednek s szaporábbak a vereseknél. A in éh tenyésztés meglehetősen divatban van a hars, som és más fákat termő hegyes részeken, s az aradi zsidók akó vagy vékánkint magukhoz szedvén a kasból mindenestől összevert mézet, nagy summákat nyernek, valamint a szalontaiak közül sokan szednek mézet, de hasonlóan a zsidók számára. A selyem bogártenyésztés és nem sok figyelmet érdemel, sőt a József császár alatt ültetett helységek epreskertjei is elpusztultak, annyira: hogy jelenleg csak Debreczenben találhatik két nagyobb epreskert, melly említésre méltó. — Vadállatok különfélék kerengik e megye vidékeit, íiemcsak a hegyesebb részeket szökik keresztül kasul az őzek, hanem a lapályos, erdős és cserjés helyeken sem ritka tünemények. Nyúl igen sok, kivált a mezőségen. A farkasok a nádas rétségeken s erdőkben épen nem ritkaságok. Erdélynek havasai közül az ezekkel egy lánczolatban álló hegyekbe egyenkint, de

ritkán medve, vaddisznó, sőt szarvas is kitévelyedett már. A borz a tengerikben nagy károkat teszen. — Szárnyasállatokból: fácánok találtak Beél környékén, s a váradi deák püspök fácános kertében, Püspöki mellett, császármadarak a közép magasságn bikkes hegyekben, apró fenyvesmadarkák a hegyes részeken sereggel repkednek. A keletre fekvő köves hegyekben nemcsak közép nagysága, hanem nagy sasok is költenek. A mérföldekre terjedő róna mezőket tűzokok s daruk lepik el, s a számos mocsárokat, tavakat, réteágeket fehér és fekete golyák, különféle gémek, libuczok, sőt kócsagok; továbbá vad kacsák seregekben foglalják el. A Berettyó, Ér, Sebes-Körös, Gyepes jó ízű halakkal kedveskednek, de a Fekete-Körös legtöbb halakat nevel, Komódiban igen sok, Hódoson a Berettyóban, s a Teöz vizében igen nagy rák fogatik. Teknősbékákat egyenkint a hegyesebb részeken is találnak, mint p. o. a krajovai tóban, de valódi tanyájok ezeknek a sárréti roppant nádas réiség. A gróssi, hagymási, barzesdi köveshegyeken sok és szép csigákat lehet szedni, s Biharban a bánáti csigákra semmi szükség nem lenne. A Fekete-Körösből Vaskóh tájékán néha borsónyi nagyságú aranyat mosnak. Ezüst ásatik Rézbányán évenkint 1000 márkánál több, (egy mázsa rézércben *Z* márk) Réz, szinte Rézbányán évenkint 840 mázsa körül; továbbá 500 mázsa ó n. Ó n találtatik még Meziádon, Belényes körül. Sok v a eér ez a vaskóhi «irodalomban, Kimp helysége határán a Sáncki hegyekben, és Petrosza vidékén, Kimpen ásnak még szép márványt, valamint Rézbánya, Belényes, Élesd környékein szinte szép és különféle színű márvány töretik. Közönséges mészkő Belényes, Korniczal, Elesd, Zaránd s Várad környékén, s Fonácán bőséggel. Jó fazekasanyag van Telegden, Korojon, Csatárban, IVagyréven és Sonkolyoson, e két utóbbit messzebb vidékekre, üveghutákba is hordják. Porcellánföld van Robogányban, de nem használtatik. A gróssi és hagymási kősziklás tetők közepjésü kissebb malom és daráló-köveket szolgáltatnak. Tűzkő Csernoházán, Dubricsonban, Korniczelen, az élesdi uodalomban és Ágrisnn találtak. Kőszén Dernán, A. Verzáron, és Terjén sok. Asphalt ásatik Bodos-Patakon. Természetes ásvány-alkali (szikló, szó-

da) sok helyen van, fokép pedig Debreczen, Konyár, Esztár, Hossza- és Monostorpályi, Kis Pircs, Derecske, Bagos és Sarkad-Keresztur határain; s a debreczeni híres szappan, ennek köszönheti nagyobhrészint szépségét. Ásványosvizek varinak. Nagy-Váradon; A Derna, Félix sz. Márton, Hagymádfalva, Hajó, Szalárd, Szék[^]*Toplicza-Káránd, Tataros helységeknel. A váradi meleg s szalárdi savanyúvíz forrásokról s fürdőkről az említett helyek leírásánál bővebben olvashatni.

4. *Népesség.* Az 1845-diki megyei összeírás szerint Biharvárnegye népessége 360,621 lélek, mellyhez hozzáadván a még be nem foglalt nemességet, 30,816 l. és Debreczen sz. kír. városa lakosainak számát 55,065 l.; az összes népesség 446,502 főre menne; más adatok (az egyes vallás felekezetek összeírása) után számítva azonban a megye népessége 498,803 l. s ez tökéletesebb. Esik 1 □ mérföldre 2494 l. A nevezett összeírás szerint születtek száma 10448 l.; meghallaké 8855: és így évi szaporúság 1563 l. Lakik e népesség 1 sz. királyi, 1 püspöki, 29 mezővárosban, 448 faluban és 228 pusztán. (A megyei összeírás 1845-ben csak 42 pusztát talált, én a fentebbi mennyiséget a megye közgyűlési jegyzőkönyve VII kötet 595-dik lapjáról vettem, melly 1731-en és 1732-ben összeírott pusztákat rendre névszerint elsorolja? ezek közül néhányan ugyan megnépesítették, de a faluk közé felvéve nincsenek) Nyelvökre nézve: 289,613 magyar, 1590 német, 200,500 oláh, 7100 zsidó. A magyarok a megye legtermékenyebb részét, a síkságot, és a dombos vidékeknek nagy részét foglalták el; a soványabb hegyes tájékokat az oláhnak engedvén. Az oláh többnyire apró falukban lakik, s általában csaknem a legalsó fokán áll a műveltségnek. Vallásukra nézve: a rom. katolikusok a nagyváradi rom. katli. püspök igazgatása alatt 39 plébániában 29,184 lelket számlálnak. A görög e. katolikusok 44,643 lélekkel 65 szentegyházat bírnak, s a nagyváradi görög katli. püspöktől függenek. Az evangélikusoknak csak Sváb-Olasziban és N.-Váradon van egy anyagyülekezetök 914 lélekkel, főpapjok a tiszáninneri s túli superintendus. A 250,269-re menő reformátusok 136 anyagyülekezei mind a tiszántúli egyházkerülethez tartoznak. Nem e. óhitűek száma 166.6931. s ezeket 302 parochiával az aradi püspök igazgatja. Zsidók száma 7100.

5. *Ipar és kereskedés.* Biharvármegyét a természet mindennel megáldotta, érette minden tett, hanem az emberek keveset tettek és tesznek. A magyarnak, ki olly földön lakik, melyet mindedig trágyázni sem kellett, csak szántani kellene jól és idejében, de ezt sem teszi. A hegyes részeken, hol a földnek terméketlenebb volta miatt legnagyobb szükség lenne a fáradhatlan szorgalomra, a mezei gazdaság leggyengébb lábán áll, kivált az oláhság közt. A javításnak minden legkisebb jele nélkül rendetlenül és bokrok közt hevernek itt a kevés javítás után is termékeny földek. Egyébiránt az épületi fák s szerszámok s edények készítésében sok helységek kitüntetik magukat, különösen a szalontai járásban. Kézműves mindenféle és elég jó találtaik Debreczenben és Váradon, sőt Debreczenben a szappankészítés (évenkint mintegy 7000 mázsa) a guba, csizma, közönséges férfi posztó ruha, mindenféle bőr, fésű, pipa- és csutora-készítés valóban nagy fontosságú; mert ezen készítményekkel nemcsak az egész környéket kitarják, hanem ezekből más messzi vidékekre is kereskedést űznek. Jó cserépedényeket csinálnak Csatáron, Telegden, N -Réven, Lehecsényben, s még néhány Belényes járási helységekben; gyengébbeket Beélben, Tenkén. Vaskóim, mely a nagyváradi deák sz. püspök urodalmához tartozik, derék vas hámor van, mely üzletét újabban nevelte. A petrószai vasgyár évenkint 6000 mázsa vasjat dolgozik fel, mellyből 4000 mázsa kovácsolt vas, ugyanitt szeg- s más vasműgyár is van keletkezőben. Dernáii van egy t alaj k o czkagy ár; papirosmalom Belényes mellett Fenesen, melly elég jó papirost készít. Üveghuta van: Almaszegen, Elesden és Beélben. — Kereskedése a megyének lankadt; mert termékeire bent kevés a fogyasztó, máshova tengelyen szállítani pedig költséges; a honnan gyakran a gabonának épen semmi kelete sincs, így szinte a bornak is, kivált mióta Lengyelország polgári állása változott, s mióta a szőlőskertek a síkságon elszaporodtak, s a pálinka-ital terjedni kezd. A nádtermő helyekről, u. ni. Okányból, Zsádányból stb. sok száz szekér nádat hordanak széljel mindenfelé, kivált a váradi piaczra; a jól készült gyékényeket, szakasztó és kézi kosarakat messze földre elszállítják. Fakereskedése a szalontai és belényesi járásoknak épen nem megvetendő. Ugyanis a Beél

vidékéről, a Fekete-Körös és Hollód melléki gyönyörű erdőségekből mindenféle faszerszámokat, edényeket, épületfákat visznek le Békés, Csongrádvármegyékbe, részint tengelyen, részint pedig a Fekete-Körös árjával. A debreczeni szarvasmarha, ló és ser lésvásárok egész országban híresek, és valóban nagy fontosságúak. A debreczeniek szalonnával mindenféle kereskedést űznek, különösen pedig Gömör-, Szepes-, Sárosvármegyékbe, Pestre és Erdélybe. A szalontaiak sertéskereskedésben a debreczeniekkel vetekednek. A székelyhídi sertésvásárok szinte említésre méltók. Szalonta, Ol-Apáthi, Sályi, Sz.-András helységbeli paraszt marhakereskedők Váradon, Margitén, Belényesen a czimeres ökröket összeszedvén, a gyulai, békési, zarándi, és világosi vásárokon más alföldi kupeczeknek tovább adják. A debreczeni országszerte nevezetes 4 vásár, nemcsak Biharvármegyét, hanem ezen egész környéket bőven kitarja, mindenféle kézműi és gyarmati árukkal. A váradi vásárok már jóval csekélyebbek. Minden járásnak van egy jó karban tartott, kavicscsal csinált országutja, mellyek Váradon, mint középponton egyesülnek.

6. *Jobbágytelkek és adó.* Egész jobbágytelkek után van itt első osztályban 26, másodikban 28, harmadikban 30, negyedikben 32 h. szántó föld. Rétekből: első osztályban 8, másodikban 10, harmadikban 12 embervágó. Illyen egész jobbágytelket a megyei összeírás az 1775-től fogva mostanig történt változatok szerint 67 8 644/8ü részt mutat ki. Az 1828-ki országos összeírás szerint az adó alatti földmennyisége 435,856 hold. Debreczen városa, területét a nevezett összeírásra be nem küldötte. Portája a megyének, mély után hadiadója kivettetik, 214; Debreczen városágak 41.

7. *Nemesség és urodalmak.* Szavazó nemes íratott össze 1825-dik évben 5194, ez 1829-ben 5242-re szaporodott; az 1845-diki összeírás pedig 10,272 szavazó nemest talált; s így 1825-től 1845-ig, azaz 20 év alatt a szaporúság 5078. Az összes nemesség száma pedig jelenleg 30816 főre megyen. Az urodalmak közül: aváradolászai, v a s k ó h i, beéli roppant urodalmakat 90 egynéhány helységgel, mellyek közt nagy magyar mezővárosok és faluk is találatnak, bírja a váradi rómi. kath. vagy deák püspök; a belényesi szinte roppant urodalmat a váradi görög kath., vagy oláh püspök; a gazdag és jövedelmes

n a g y v á r a d i t a váradi rom. kath. káptalan, p e c z e
 szent mártó nit vagy asszony vásárit a praemonstráti szerzet szent István váradhegyéről nevezett
 prépostsága; s z e n t - j o b b i t a hasonnevű apátúréag,
 melly jelenleg a szatmári püspök jószágaihoz van csatolva;
 aderecskei 16 helységből álló roppant uradalmat
 bírja hg. Eszterházy; d i ó s z e g h í t gr. Zichy Perencz;
 székelyhídit gr. Stubenberg; nagyí éta it b. Mamii;
 i n a r g i t a i t gr. Csáky Sándor, az eddig előszámlált uro-
 dalmak vérhatalommal is bírnak. Továbbá a szalárdi
 urodalmat bírja Komáromy uraság: pankotait gróf
 Csáky Károly özvegye; a keresztszeg-apáthit gr.
 Csáky Petronella; sitérit, kővághit szinte a gróf
 Csáky nemzetség; s a r k a d i t nagy részben gr. Almásy
 Alajos; p a l o t a i t gr. Frimont Béla; é l e s d i t gr. Bat-
 thyány József; n - r é v i t gr. Batthyány Arthur; hagy-
 mád fal vit b. Huszár; vár ad aljait a kamara; gesz-
 tit Tisza Lajos; bakonyszeghit és kötegyánit
 a gr. és nemes Rhédey nemzetség; k é c z i t gr. Károlyi
 György. Ezenkívül mind a papi, mind a világi fő és közép
 nemesi osztályból számos jó birtokuk találtatnak.

8. *Felosztása.* Eloszlik Biharmegye 1 sz. kir. városra
 és 5 főbírói járásra, u. m. 1. v á r a d i, 2. érmelléki,
 3. sárréti, 4. szalontai, 5 b e l é n y e s i j á r á s. Gyű-
 léseit tartja Várad-Olasziban.

Szabad kir. város.

Debreczen, Pest után legnagyobb, legnépesebb városa
 Magyarországnak, Pesthez 24 magyar, a tekervényes postautak sze-
 rint 35 m. fre. A város hosszas kerekded alakra van építve s kerü-
 lete egy m. fdet foglal. Utczái hosszúk, szélesek és nagy részt
 egyenesek, de kövezve nincsenek. Az ó város maga egy mély és szé-
 les árokkal van körülvéve, s hozzá 8 kapu vezet. Házai többnyire
 alacsonyak, de vannak igen csinos s emeletes magán épületek is,
 és mindenik házhoz tágas udvar s kert tartozik. Nevezetesebb épü-
 letei a roppant két tornyú új reform, templom, a ref. collegium, a
 kegyes szerzetiek zárdája, a városháza, a dohánygyár épülete, a
 tiszántúli kerületi törvényszék épülete, a sóház. Népeisége 55,065
 l., kik nagy részt tös gyökeres református magyarok. Határa felette
 nagy kiterjedésű, s hozzá tartozó számos pusztákkal mintegy 15 □

mfedet foglal. A lakosak főfoglalatossága: földművelés, marha- lósertés- juhtenyésztés, s az ezekkel való nagyszerű kereskedés és a kézművesség mindenféle nemei. Különösen említést érdemlenek a vásári magyar szabók, szürszabók, gubacsapók, csizmadiák, kik kézműveikkel Magyarországnak nevezetes nagy részét bejárják; továbbá a csutorások, kik mintegy 200,000 darab csont szopókát küldenek széljel; a pipacsinálók, kik 10 milliónál több vörös és fekete pipát készítenek évenként; a fésűsök, vargák, szíjgyártók és hentesek. A szorgalmas fehérnép szappanfőzésben és kenyérsütésben tünteti ki magát. A várost környező szőlőkertekben, sok és szép gyümölcs terem. A város széke a tiszántúli kerületi törvényszéknek, kir. tartományi biztosságnak, cs. kir. hadi biztosságnak, császári kir. pénztárnak; a 39 számú m. gyalogezred hadfőgádó kormányának, és brigadás generálnak, és egy lovasezred főtiszt karának. A reform, virágzó collegium a felsőbb tudományokban 12 oktatót és évenként 600-nál több felsőbb tanulót számlál, van egy nevezetes könyvtára, melly 20,000 darabnál számosabb s jeles természettani gyűjteménnyel bír. Van itt továbbá rom. kath. gymnasium a kegyes szerzetek felügyelése alatt, árvaház, harmiuczad-, sóhivatal stb. Négy országos vásárai a pesti után egész országban legnépesebbek, s legnagyobb fontosságúak. Kedden tartott hetivásári szinte igen élénkek.

Nevezetesebb helyek.

1. *Várad* *járásban*. Nagyvárad, egy hazánknak legrégibb, legszebb, s legnevezetesebb városi közül, kellemes termékeny térségen, melly északra szép szőlőhegyek által záratik be, Pesttől 28, Debreczentől 6 mfre. Tulajdonképen négy városból áll; um. a tulajdonképeni Nagy-Váradból, Várad-Olasziból, Várad-Velenczéből és Váraljából. A négy várost az itt 34 öl rendes szélességű Sebes-Körös választván el, két erős fahíd köti össze, egyébiránt mindeuk külön tanácssal bír. Összes népessége a városnak 19,368 l., mellyből Várad-Olaszin lakik 7422, N.-Váradou van a gör kath. püspök lakása s a kir. akadémia. Várad-Olaszinak nevezetesebb épületei: a rom. kathol. püspök laka, a mellette épült nagyszerű egyházzal, s a kanonok urak lakházai, a megyeház, mellyben a megyei gyűlések s törvényszékek tartatnak, ennek udvarán nagyszerű 150 kamarával készült börtön, a praemonstrati s irgalmas szerzetek laka. Van itt két kórház, több jótékonyintézet és alapítvány. Ugyanitt van főhg. Mihály, elébb Máriásy nevét

viselő katonanevelőintézet. N.-Várad és V.-Velence közt fekszik a vár, mély sánczokkal, magas kőfalakkal s hat bástyával erősítve. Váradot nagyon díszesítik a számos hivatalok, közigazgatási és egyházi kormányzéseknek itt léte. Az említettekén kívül felhozan-dók még a kir. főgymnasium, ref. gymnasium, n. e. óhitű capitalis iskola, még egy katonanevelőintézet, árvaház, kamarai s katona élelmezési hivatalok, s a 37-dik számú magyar gyalogezred, had-fogadó kormányzó. A lakosok nagy része kézművességből s kereskedésből él. Olaszi kézműveseinek száma 255, nyitott boltos kereskedőie 16. Szerdán tartott hetivásárai igen népesek s különösen gabonára, azután deszkára, lóra és szarvasmarhára nagyfontosságúak. Hat országos vásárai közül, melyeket pesti és bécsi kereskedők is látogatnak, legnevezetesebb az úrnapi. A \aradi meleg fürdők cs források délkeletre fél m.fre esnek a várostól egy kies vidéken, s tulajdonképen nem is a város, hanem Hajó és Pecze Sz.-Márton helységek határában. Hasznaik tapasztaltattak a gör-csökbén, gutaütésben, csúzos nyavalyákban. Bihar, m. v. 2153 l., tágas szőlőhegye jó bort terem; néhány száz lépésnyire a várostól egy jó nagyságú négyszegletes földvárát most is láthatni. Csatár, m. v. legközelebbi nagy tűznek mind a kath. mind a ref. szentegyházak áldozatai lettek. Nagy kiterjedésű s igen kedves bort termő szőlőhegyén sok idegen urak bírnak. Lakosai cserépedényeket csinálnak. Élesd, mező v. a Kolosvárra vivő országúiban. Magas kösziklotetjén áll a régi Solyomkői vár. K i s - M a r j a, szabad m. v. Váradhoz északnyugotra 3 m. f. Bocskay István születéshelye, ki a várost szép szabadalmakkal ruházta fel. Szénája elég s igen szép szarvasmarhákat tenyészt. A megye tisztújító székén a városnak egy szava van, s perei tanácsától egyenesen a megye törvényszékére vitetnek. Püspöki, m. v. 2640 l., kik közt számos nemes találtatik. S z a l á r d, m. v. egy kies környéken a Berettyó vize mellett, mellyen derék vízi malma áll. Szénája felette sok. Keletre mintegy $\frac{1}{2}$ órányira van élénken látogatott fürdőintézete és savanyúvize. A vidék regényességét nem kevéssé emeli a régi Adorjáni vár pusztá maradáka. Mező-Telegd, m. v. a Sebes-Körös mellett. Szőlőhegye híres bort terem. Lakosai sok cserépedényt készítenek s azt messze elhordják. Nagy-Bárod, f. s főhelye a báródsági nemes kerületnek s a kapitányi székeltetés, vagy a gyűlés itt szokott tartatni. Ezen nemes kerülethez tartoznak még: Kis-Bárod, Cséklye, Nagy-Patak, Korniczal, Beznye, Körös-Topa és Brátkának egy része. Népeességük összes száma 4000-en felül van, kik közt 3000 tulajdon nemes telkeken lakó nemes születésű foglalkozik; oláh anyai nyelvökön beszélnek. A

megyei tisztújítások alkalmával innen 8—900 szavazó nemes szokott összeírni, holott a kétségtelen nemesek száma nem több, mint 6 család. Nagy-Bárodon van egy új kerületi ház; hetenkint divatozó vásárait pedig a szomszédátjai élénken látogatják. A báródsági nemesség őrző s védelmezé hajdan tartozáskép Súlyomkővárát, s az Erdélyből jövő vagy oda menő fejedelmek és főszemélyek kíséretéül szolgált. Jákó-Hodos, f. a Berettyó víztől sokat szenved, jövedelmes vízimalma; gazdag rákhalászata van. Nagy-Rév, 1240 l. Van híres agyagja, melyet messze vidékekre, üveghutákba is hordanak. Feje gróf Batthyány Arthur uradalmanak. S i t é r, f. sok gyümölcse, sőt gesztenyéje is van. Sonkolyos, f. Itteni birtokában gr. Haller János egy agyag bányát nyitattat, honnan tiszta s erős agyagot több üveghutába hordanak.

2. *Ermelléhi járásban.* Diószegh, m. v. Debreczenhez 4, Váradhoz 3 m. f. 4625 l. Határa gazdag, sok dohányt terem; híres bakator bora Bécsben is eléggé ismeretes. Margittá, m. v. a Berettyó mellett 3152 l., gr. Csáky Sándor kastélyával. Van jövedelmes vízi malma; marhavasárai nevezetesek. Micske, igen régi m. v. kies vidéken, bora jó, gyümölcse sok. Er-Mihályfalva, m. v. Szabolcsmegye szélén 2158 l., több jeles úri lakházakkal és kerttel. S z a l a c s, m. v., közel Közép-Szolnokmegye véghatárához, vagyonos 5129 l., kik szép szarvasmarhát és lovat nevelnek, bora jó, nádja az Érben elég. Székelyhid, m. v. Debreczenhez keletre 4 m. f. az Ér mellett igen kies vidéken 3496 l., gr. Stubenberg kastélyával. Pénteken tartani szokott hetivásárai élénken látogattalak; különösen sertésvásárai nevezetesek; bora a leghíresebb ermelléki borok közt foglal helyet. Hajdani vára romban áll. S z e n t-J ó b, m. v. Hajdan nevezetes vára volt a Berettyó tavai közt; most jövedelmes apátsága híresíti, s az apát jelenleg a szathrnári püspök. S z é p l a k, m. v. Krasznavármegye határszélén 1629 lakossal. A Ima szeg, f. az úgy nevezett Rézalján. Határában van egy üveghuta. B o d o η o s-P a t a k, határában asphalt ásatik, melyet Pesten adnak el. F.-Derna, f. Baranyi uraságnak koczkalajgyarával. Nagy-Léta, f. Debreczenhez 3 m. f. 5072 l. Határa mintegy 2 □ m. f. det tesz s 200 egész jobbágytelket foglal, és a legtermékenyebbek közé tartozik a megyében. B. Mandl gazdasága itt a megye legszebb példánygazdaságai közé tartozik. Vajda, f. egy hegyen, melly a Berettyó termékeny völgyére szép kilátást mutat. Ékesíti a Dobozy nemzetség két kastélya, szőlőhegye igen híres és nemes bort terem.

3. *Sárréti járásban.* Nagy-Bajom, m. v. a Sárrét mellett 3534 l. Igen termékeny határán jeles marhatenyésztést üz.

Mocsáraiban tekenyösbékája is van. Bereg-Böszörmény, m. v. 2900 l. Gazdag határán szép és sok szarvasmarhát, sertést, lovat, és juhot tart. Derecske, m. v. Debreczenhez 2 m. f. a nagyvárad i országútján 5709 l., kik sok szarvasmarhát, lovat, juhot tartanak, szép kerti véleményt természetnek. Híres a derecskái hagyma. A városban rendszeren egy század lovasság szokott tanyázni. Feje hg. Eszterházy egy roppant urodalmának, mellynek lakosai hajdan szabad hajdúk voltak, most földeiket mind szerződés szerint mivelik, s vagyonosak Nagy-kaba, m. v. Debreczenhez délny. 6713 l., gazdag határral. Berettyó-Ujfalu, m. v. a várad i, pesti s debreczeni országút összejövetelénél 4983 i. A népességhez szűk határa leven, több pusztákat haszonbérrel. Ártánd, f. jó hírbn álló dohányt természet. Keresztszeg-A p ó t h i, f. rétje, legelője igen sok, azért gyönyörű szarvasmarhát tenyészt, sertést is sokat tart. A helység feje gróf Csáky Petronella egy urodalmának, mellyhez Keresztszeg-Apáthi egészen, Keresztszeg falu egy része és még Körmösd, Boldogasszony telke, Kis és Nagytóti puszták tartoznak. A körmösd» igen szép és híres gulyáról a pusztá leírásánál emlékezünk. Fúrta, f. 1472 l. Szarvasmarha-, ló-, juhtenyésztése igen nagy fontosságú, valamint sertéseket is sokat tart. Komódi, f. 2583 l., jeles szarvasmarha-, sertés- és lótenyésztéssel. Mocsaraiban, lapjaiban sok vízi madár, rák bőséggel. K o n y á r, f. 2768 l. Határában levő kisebb tavak helyein sok sziksót seper; egy nagyobb tó pedig fürdésre használtatik, s vize a köszvényes nyavalyákban igen sikeresnek tapasztaltatott. P o c s a j, f. az Ervizének a Berettyóba szakadásánál, mellyen vámhid van. Szénája, nádja igen sok, sertés- s marhatenyésztése fontos. Bégi vára végkép elpusztult. Sámson, f. Debreczenhez északkeletre 11/4 órányira 3124 l., kik közt 453 zsidó is találatik, híres görögdiányt természet. K i s-S z á n t ó, f. napvirágból olajat üt. Körmösd, pusztá gróf Csáky Petronella K.-Apáthi urodalmában, Sas helységhez közel; nevezetessé teszi híres gulyája, melly talán egész országban legszebb. Alkotója c szép gulyának az öreg Kollarszky Pál, ki már 1802-től, és pedig 1805-től fogva, mint kormányzó tisztartó hivataloskodik ez urodalomban. Eleinte a gulya közönséges válogatott paraszt tehenekből állott, mellyek közt még 1813, boldogult Rhédey Ferencz úr egyetlen egyet sem talált tetszésére valót; 20 év óta pedig nemcsak Magyarországból, hanem Moldvából s Podoliából is temérdekek a vevők. A bikáknak ment darabja 600, 500, 400 pfton, pedig nem az elejéből, mert ez házi tenyésztésre hagyatik. Tehenek darabja 250,200, 180 pirt. 1838. gr. Podhorszky Anasztász szá-

mára vett bikák 50—60, tehenek 40 aranyával keltek. Moldvába Hoszpodár Szturdzo 6 tehenet 1000 pftért vett, hg. Eszterházy egy bikát 600, gr. Teleki 500, múlt ősszel pedig podoliai nemes Gilonics de Grzimala egy két éves bika borjút 400, két tehenet egyenkint 350 pftért vett. Azonban a közönségesebb fajokból, kivált borjúkat elég jutalmasan lehet szerezni.

4. *Szalontai járásán.* Beél, m. v. üveghutája van, sertésenyésztést nagyban üz; 4 országos vására többnyire szarvasmarhával foglalkozik. Határában egy régi sánczczal körülvett erősség omladécai látszanak. Feje a nagyváradai deák püspök egy 30 helységről álló urodalmának. Cséffa, m. v. határa marhajuhtenyésztésre igen jó. Sarkad, m. v. a Váradról Gyulára vivő országúton 5131 l. A ref. szentegyház tornya a linczi torony idomára van építve. Határát a Gyepes- és Fekete-Körös árjai rongálják, bár a Gyepesnek csatorna is ásatolt. Lakosai, kik közt számos kézműves is van, — a szarvasmarhatartást, méhtenyésztést sikerrel üzik. Vörös, fokhagymával, szép sárga-dinnyével kereskednek. Szalonta, m. v. a mezőségen 9857 l., kik közt mintegy 300 nemes család találtatik. A lakosok főfigyelme a sertésenyésztésre van fordítva, és a szalontai sertés országszerte híres; de szarvasmarhát is sokat, és szép lovakat tenyésztenek; sertéssel, marhával, juhval, mézzel kereskednek, vérbélű görög-dinnyéjük híres. Hajdú korának emléke csak egy vigyázó toronyban áll fen. Legközelebb a város a pusztító tűz áldozatja lett. Oláh-Apáti, f., lakosai sertés- és marhakupeczek. Bélfenyér, f. lakosai leginkább kerékgyártók, szép szarvasmarhát tartanak, s magukat örökös haszonbérbe bírván, vagyonosok. Geszt, f. 1340 l. Ékesíti Tisza Lajos kastélya és kerte. Marhái s juhái szépek. Gross, f. vastag, terepély dió és cseresznye fák közt, kies és egészséges vidéken, a Járás legnagyobb hegye alatt, Bratkoja nevű legelőjén terem a vörösbodza és strigoj nevű mérges gyökér; a rajta keresztül folyó patak számos malmokat s kallókat forgat s pálinkaházakbaft szolgál. A lakosok sok szép nagyobb marhát s juhot tenyésztenek, bár kaszálótokról be nem hordhatván a füvet, kénytelenek marháikat telelésre oda hajtani. Gyanta, f. a-Körös s Hollód vize mellett, 1670 l. Erdejének a megyében is alig van párja, csakhogy a Hollód vize nagyon rongálja. Sárga-dinnyéje jó; halászata jövedelmes, gyakran mázsát nyomó harcsákat is fognak szigonynyal. Hagymás, f. nagyobb hegyek alatt igen szép vidéken. Lakosai sok faeszközöket készítenek. A beéli üveghutában használt békasót itt ássák. Diója, cseresznyéje sok. Harsány, f. 1300 l., káposztája igen híres és sok. Toplicza-Káránd, f.

sok zszindelyt, hordódongát készít; meleg ásványos vize csak kenderáztatásra használtatik; gyümölcse sok és szép. Körösszeg, f. hajdan erősség volt. Itt öletett meg IV. László a Kanok által. O l c s a, f. sok épületfát készít; régi prépostsági templomának omladékai láthatók. Új-Palota, f. kathol. szentegyháza igen ékes, szorgalmas lakosai jó lovakat tenyésztenek. Sályi, f. Cseres erdejéből Váradot ölfával tartja, szemet éget, lakosai ügyes sertés- és marhakereskedők. Szék, f. hegyes és igen szép vidéken, Aradvármegye szélén. A Telekiek hajdani kastélyának romja is elenyészett. A helység határán van egy szizapos sóstó, mellynek vizét a marhák, kivált a lovak nagyon szeretik. Lakosai dongákat s épületfákat készítenek. Itt terem a megyében legtöbb gyalogfenyő. U g r a, f. 1450 l., marhájok szép, sok s híres káposztát termesztnek.

5. *Belényesi járásban.* Belényes, szabadalmas m. v. igen bájoló regényes vidéken, mellyet a Fekete-Körössel minden oldalról egyesülő patakok, még kellemesbbé tesznek, £100 l. A járási főszolgabíró lakása ide van rendelve. Van itt egy egyesült g. kath. emeletes gymnasium, a váradai g. kath. püspök nyári kastélyával. Kézművesei számosak. Csütörtökön tartott hetivásárai, terményekre, országosvásárai szarvasmarhára nézve nevezetesek. Az egész megyében itt lehet legszebb gyümölcst kapni. Nem messze a várostól egy hegyen Béla vára omladékai láthatók. Magyar-C s e k e, m. v. gyümölcse, kivált szilvája bőséggel. Rézbánya, m. v. közel Bihar havasához, egy felette hegyes kősziklás vidéken, ön, vas- rézbányákkal, mellyekben ezüst s kevés arany is található; hámor, zúzó, s más királyi bányászépületekkel, bányászshivattal, s helyettes törvényszékkal. Vaskóh, m. v. egy keskeny völgyben. Van jó karban levő vashámora, mellynek műszereit a Fekete-Körös hajtja. A lakosok hámoraiak készítményéből minden tizedik az uraságnak jár. Nevezetes itt egy patak, melly mihelyt a kőszirtből kisuhan, azonnal két malmot hajt, télen soha be nem fagy. F e n e s, f. papirosmalommal. Fonácza, f. Nevezetessé teszi 5 üregre oszló híres csepegő köves barlangja. A barlangban semmi nemű állatok s denevérek nem tanyáznak. Kalugyer, f. egy felette járatlan kősziklás vidéken, dagadó forrása teszi híressé. Ezen forrásban minden órában, néha minden félórában a víz meggyül, feldagad, mintegy 20 akónyi belőle kibugyan, egy kis patakba csergedez. Száraz évben ez kiszárad, esős időben, kivált őszszel és tavaszszal dagadása óranegyedenkinti, vagy még gyakoribb, de az egyszerre kibugyanó víz mennyisége mindig egyenlő. E forrást az oláhok Iszbuknak nevezik, vizét szemfájás, köszvény s bőrkiütések

ellen fontosnak tartják, s e miatt más megyékből is járnak ide. K i m p, f. itt ássák a vaskohi hámorban használt vasérczet, márványa is van. Pecze Sz.-Márton, f. Határában találhatik az úgy nevezett váradi Felix meleg fődő. Petrosza, f. vashámorában évenként 6000 mázsa vasat dolgozik fel, melyből 4000 m. kovácsolt 5 szeg- s más vasműgyárai keletkezöben vannak.

49. Szathmárvármegye.

1. *Fekvése.* Szathmárvármegyének szomszéda északról Máramaros-, majd Ugocsa-, mellytől a Túr és Batár vizek, majd Bereg-, mellytől a Tisza választják el; nyugotról Szabolcs-, délről Bihar-, Közép-Szolnokvármegyék és Kővárvidéke; keletről Máramaros-, mellytől magas bércek által különöztetik el. Földterülete 106539 □ mértföld. Használható földje 1,062,590 hold, mellyből 354,620 hold szántóföld, 140,223 h. rét, 35,985 h. szőlő, 21,584 h. kert, 368,653 h. erdő, 141,325 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Szathmár akár termékenységit s a nyers termékek különféleségit, akár természeti szépségit tekintsük, mindenesetre Magyarországnak leggazdagabb s legszebb vármegyéi közt foglal helyet. Nyugoti részén, az úgy nevezett Nyírségen az unalmas rónaságot ugyan csak homok dombok, völgyek s nyíres erdők s szőlők szakítják félbe, de keletfelé a Krasznát, majd a Szamost elérvén egész a Tiszáig, ettől nagyon különböző gazdag növényzetű vidéket találunk; Szathmár városán túl pedig az emelkedettek!) földön szép szőlőhegyek, századoktól álló gesztenyes erdők, majd messzire kékeilő bikkes bércek, a hjes völgyekben sebesen zuhogó patakok gyönyörködtetik a szemet. Átalában Erdőd, Erdőszada, Nagy-Bánya, Szinyérváralja s az Avasság (a nagy bányai járásnak északi része 16 helységgel, inelly hajdan a szathmári kir. várhoz tartozott) környékei, honunk legkieesebb, legbájolóbb vidékei közé sorozhatók. Legtermékenyebb vidék Nagy-Károly környéke, le az Ér mentiben, Szathmártól felfelé a Kraszna és Szamos köze, végre az egész szamosközi járás, mellyek összesen a megye összes földterületének egy jó harmadát foglalják el. Nagy-Károly környékén, az Ér és Kraszna mentiben porhanyós fekete kertiföld, kevés homokkal vegyítve találhatik; a szamoskö-

zi járás földje már kemény fekete, vagy sárga agyag, nehéz szántású, de igen szép tisztabúzat gazdagon terein. A turhádi helységek határai soványak, fejtér agyagosak, vagy homokosak, s erős trágyázást és munkát kívánnak. Egyébiránt az egész vidéknek az árvizek felette sok kárára vannak. A Túr soványító iszapja a legmunkásabb földmívelő iparkodását is tönkre juttatja. A nyírség, melly a nyíri járásnak $\frac{2}{3}$, a megyének $\frac{1}{4}$ részét teszi, homokdombokból s völgyekből áll, hol a föld kevés kivétellel csak rozsra, tengerire, lenre, dinnyére kedvező, azonban szőlőtökéket és szép nyires erdőket táplál; de zsombikos s mocsáros helye is sok. A nagybányai járásnak nyugoti s északnyugoti része, továbbá Erdőd, Bélték környéke, mellyek a megyének összesen egy negyedét teszik, a tulajdonképeni borvidék, hol a gazdaság főképen szőlőhegyekben áll, földje néhol, mint a szathmári hegy környékén, annyira kemény, hogy sokszor a bort ásott gödrökbe öntik. Különös, hogy ez utóbbi vidéken, a szőlőhegyen sem forrást, sem kutat nem találni. Legtermékenyebb vidéke a megyének a Máramaros béreseivel szomszéd hegyes tájék, továbbá az úgy nevezett Bikalja, Közép-Szolnok s Kővár felé. Itt a föld agyagos, köves, sziklás, szántásra kevésbé alkalmas, hanem a természet e hiányt, a rengeteg bikkes erdők, s Máramaros és Kővár szomszédságában gazdag ércbányák által pótolja. — Levegője a megyének a hegyes részen felette egészséges és tiszta; de a síkságon a sok mocsárok s árvizek miatt nem dicsérhető. Éghajlata általában szelíd és meleg annyira: hogy még Nagy-Bánya vidékén is a máramarosi bérezek alatt szőlőhegyek s gesztenyés erdők szemlélhetők. Egyébiránt különös, hogy a földrengések 1829 óta a megyében gyakoriak, s középpontja e veszélyes tüneménynek az Érmelléke, különösen Endréd, Dengeleg helységek látszanak lenni. A megye keleti részét mint láttuk, hegyek borítják. Az első tömeg Máramaros széleitől délnek a Lápos vizéig terjedvén, gazdag arany-, ezüst- és rézbányáiról nevezetes. Nagyobb hegycsúcsok itt a R o z s a l y, melly illatos, kövér füveivel számos juhnyájakat táplál, a Feketehegy egy fekete szint játszó tengerszemmel. A G u t t i n y, Máramaros és Szathmár közt szinte egy hegyi tóval, és sokat ígérő arany- és rézbányákkal. Az avassági bérezek közt említendő a szörnyű magas és sziklás M i k e b é r c z, to-

vábbá a Köves vagy Petros. A B i k a l j a, inelly Közép-Szolnok vármegyéből jön be, a Szamos és Kraszna közt egy zordon erős hegylánczolatból áll, melly északfelé mindig szelidebb lesz, míg a síkságban egészen elenyészik. A Tisza Ugocsából lép a megye határára, s azt Beregvármegyétől elválasztván, Bereg és Szabolcs közé tér át; halakban gazdag s hajózható lévén, sok hasznot hajt, s partjait szép gyümölcsösök ékesítik: de ellenben, ha csak a múlt évben megkezdett Tiszaszabályozás a bajnak elejét nem veszi, árjaival felette tetemes károkat okoz. ASzamos Középszolnokot és Kővárt elválasztván, Grdószadánál jön be Szathmárba, s ezt 17 mfnyi folyása közben, csaknem két egyenlő részre osztván, Olchva Apáthinál a Tiszába szakad. Udvarin felül bocsátja ki a Sár-eret, melly a Túr vizébe hempelyeg. A Kraszna a Meszes hegyekből veszi eredetét Kraszna vármegyében, s e név alatt csak egy ágával jön be Szathmárvármegyébe, melly Király-Darócz, Nagy- és Kis-Majtény mellett lassan elfolyván, a nagy ecsedi lápban, úgy szólván, elenyész. Partja majd semmi sincs, szélein sok káka, nád és sás terem; halai sárizüek. Az E r szinte egy ága a Krasznának, s némelly Szathmár- s Biharvármegyei helységeket öntözvén, léteit ad a mindenben gazdagon megáldott Érmeilékének. A Túra vámfalusi hegyekből ered az Avaságon, s egy darabig a megyét Ugocsától elválasztván, 7 mfnyi folyása után a Tiszába tér. A Batár Ugocsából a Csernaujfalusi hegyekből jön, s Tisza-Ujlaknál a Tiszába ömlik. A Lápos a Máramarosi havasokból ered, s Kővár vidékin átjön a megyébe és Erdószadánál a Szamosba szakad. Sok éreztörő, zúzó alkotmányokat, s malmokat tart forgásban. Kisebb folyók a Kékes, Szaszár, Fernezely, Miszt, Szinyér, Tárná, Terep, Balkány, Homorod stb. A számos posványok közt az első az ecsedi láp, melly a Kraszna vizének elmoscsárosodásától vehette eredetét, a Szamos és Tisza árjaiból is kapván olykor vizet. Ez Domahidától kezdve Szamoszig 4 mf. hosszú, szélessége 1—11/3 mf. régenten kisebb lehetett, mert több helységeknak, mellyek a környéken állottak már ma híre alig van. Továbbá vannak a Sár, Holt-Tisza, Holt-Szamos, Rakta-Eger, Gcgó, Erge mocsárok.

3. *Termékei.* Főtermesztményei Szathmárnak a búza

és kukoricza. Az oláh ott is kukoriczát akar természeteni, a hol az nem terem; a Tisza és Szamos kövér porondjain azonban szerfelett gazdag termése van. Búza és kétszeres legtöbb s legszebb arattatik a szamosközi járásban; továbbá Szathmár, Csenger s N.-Károly körül. A nyírségnek csaknem egyedüli őszi gabonája a rozs, de más tájékon ez kevés, van továbbá sok zab, kevesebb árpa, tenkely, köles. A szamosközi járásban több helyeken, mint Gácsaljon, Fulesden stb. híres l e n c s e és borsó terem. A burgonyát legelőbb a svábfaluk termesztették, de már az oláhok is kezdik szeretni; a Nyírségen pedig régen kedves vetemény. Kendert mindennütt; l e n t legtöbbet és igen jót a Nyírségen, s az Avaság némelly helységekben, különösen Komorzánban. A dohánytermesztés szépen virágzik N.-Károly, Csenger, Fejér-Gyarmat vidékein, s debreczeni név alatt adatván el, igen sok pénzt hoz be a megyébe. Gyümölcsben fellette gazdag e megye. A Tisza és Szamos partjait s tekerületeit egész gyümölcserdők lepik (itt lankáknak hívják). A roppant kiterjedésű szőlőhegyekben, a nyíri szőlőskertekben szinte felesleges a gyümölcsfa. Van itt sok és ismeretes jóságú alma (kormos alma), kört t, híres cseresznye, sok dió, meggy, berkenye, noszpolya, kedves ízű őszi és nyári barack; de főgyümölcs a szilva, főkép a berzenczei, melly roppant mennyiségben terein, s vele aszalva s pálinkának főzve nagy kereskedés üzetik. Nagy es Felső-Bánya, Misztótfalu határain gyönyörű gesztenyes erdők, végre jó ízű görög és sárga dinnyék teremnek, kivált a Nyírségen. Bora nemcsak sok van Szathmárnak, hanem jó is. Jóságra nézve legjobban dicsértetnek a színváraaljai, aranyosmegyesi, apai, újvárosi, misztótfalueli borok; színre leginkább fejekek. A nyírségi szőlőskertek csak gyenge italt adnak. Mind bérezés, mind lapályos vidékei Szathmárnak gyönyörű tölgyes, bikkes erdőkkel bővelkednek. A Nyírségen főszerepet játszik a Nyír. Fenyvesek azonban itt nincsenek, de vadgyümölcsfák nagy bőséggel, nevezetesen Györkefalanál egész vadcsereznye erdő van. A Szamosközben s az ecsedi láp környékén, mind a legelő, mind a széna bőséggel lévén, ez okból itt még a jobbágyoknál is szép tömött testállású kövér ökröket láthatni. A Nyírségen s a hegyes vidékeken már kevesebb és selejtesebb szarvasmarha tenyésztetek

Bivalyokat némelly uraságok tartanak. Lovakat jó erős zömök és serény magyar fajból derekakát nevelnek Panyola, Nabrád s más szamosközi helységek, de legszebbeket s legmagasabbakat a IV. Károly vidéki német faluk tenyésztnek. A birkatartás nincs tigy elterjedve, mint más nyngoti megyékben; egyébiránt mióta gróf Károlyi Lajos országszerte híres nyájaiból Szathmárme gyei jószágaira is küldött, azóta ez gyarapodik, sőt nemesítésre is figyelmet fordíának. A szarvasmarhatenyésztés után mindjárt a sertéstartás az, melly a megye lakosainak legtetemesb jövedelemmel szolgál, s ezt valóban a rengeteg tölgyes, bikkes erdők, a nagy mértékben termesztett kukoricza vagy tengeri hatalmasan előmozdítják. Vadállatokból szarvasokat, őzeket, rókákat, nyulakat a keleti szép bérezés erdőkben bőséggel vadászhatni. Farkasok, rókák az ecsedi, s más lápok bozótosaiban, medvék s néha vadkecskék a Máramarossal határos bérceken épen nem ritkaságok. Ugyanezen erdőkben császár, hurok, fogolymadarak, fájd és nyírtyukok, szalonkák több nemei nagy mennyiségben tanyáznak. A tavakon hattyúk s a vizimadarak számtalan nemei. A folyóvizekben kecsegék és sok más jó izü halak; a patakokban meny- és kövi halak, pisztrángok találtnak. A nemes és nem nemes érczek szinte nagy díszére és hasznára szolgálnak e megyének. Nagy-Bányán, Felső-Bányán, Kapnikon, Fernezelyben, Illó van, Misztótfaluban már századoktól fogva élénk szorgalommal miveit gazdag bányák, sok más érczen kívül, finom aranynyal, ezüsttel, rézzel fizetnek. Találatik továbbá fejr és fekete ón, vas; a félérczek közül kéneső, czin, piskolcz, vismuth; egérkő, kobalt, aranyszín festék (auri pigmentum, legszebb Felső-Bányán), mész festő érez, mellynek, mázul használva, az üvegesek és fazekások nagy hasznát veszik. Végre tiszta termés k é n k ő, kalczedon, jaspis, gránit, alabastrom, fénkő s köszörüké; malomkő van Aranyos-Megyesen, Szinyérváralján, Józsefházán, Újvároson, Fernezelyben stb. Illobánál és N.-Bányán vasat rézzé változtató czémentvíz van; természetes salétrom és sziksó a Nyírségen; jó k ő s z e n e t fedeztek fel az Avasságon. Orvos és érczes vizekben szinte bővelkedik e megye. Savanyú vízforrások vannak: Nagy-Bányán, Felső-Bányán, Felső-Fernezelyen, Felsőfalun, Vámfalun, Bikszádon; kénköves vasas források: Bájfalun,

Vámfalun a Mike magas bérczén, melly Büdöseárnak nevezetik, Mikolán, vagy inkább Homokon. Ásványos vizek vannak végre Avasfalun, Mérk, Mező-Terem, Miszt-Monostor, Mátka, Szathmár, Tartócz, Turvékony, Udvari, Újváros helységeknel.

4. *Népesség*, Szathmár megyének népessége 247,734 lelket számlál, kik laknak 2 szabad kir. városban, 1 szabadalmas bányavárosban, 16 mezővárosban, 243 faluban. Esik 1 □ mértföldre 2337 l. Nyelvre nézve magyar van 145,162, tót 1060, német 15,869, oláh 71,917, orosz 4493, zsidó 9233. Vallásokra nézve r. katolikusok 40,266 l. 34 parochiát számlálnak, mellyek az egy nagyváradai piisp. megyéhez tartozó Király-daróczit kivéve, mind a szathinári püspöktől függenek. A 101,819-re menő görög kath. 121 szentegyházban a munkácsi püspöktől függenek. Református anyagyülekezet van 142, mellyek 95,416 lélekkel, a tiszántúli egyházkerülethez tartoznak, az evangélikusok 1000 l. csak Nagy-Károlyban és Nagy-Bányán bírnak anyaegyházat, s főpapjok a tiszáninneri s túli superintendens. Zsidók száma 9233.

5. *Ipar és kereskedés*. Mindenféle kézműves elegendő találtatik ugyan a királyi- és bányavárosokban s Nagy-Károlyban, de másutt némelly mesterembekben nagy hiány érezhető. Szathmáron a czéhes mesterek száma 1142, kik közt 367 csizmadia, 292 gubás, 156 tímár. Számos gubás találtatik még Nagy-Bányán; Fehér-Gyarmaton varga és csizmadia, Matoicsón szürszabó, csapó s gubatakács és szövő felesen. Sok cserépedényt csinálnak Misztótfaluban, Mogyoróson, Sziuyérváralján, kályhákat Lekenczén. A nagy-bányai kés jóságáért eléggé ismeretes. Üveggyár van Selestyén. Jánkon van gr. Barkóczy Jánosnak egy nagyszerű pálinkagyára, melly éven át 73,314 itcze 20 foku pálinkát készít ^ továbbá hamuzsírőző-intézet van az Avasságon. — A megye nagy termékenysége, különféle termékekben való gazdagsága, a bányavárosok és a máromarosói sóaknak közel léte, s a hajózható Tisza nagy fontosságúvá teszik az itteni kereskedést. Szathmár, Nagy-Károly, Nagy-Bánya, Felső-Bánya és Szinyérváralja városai legnevezetesebbek, s ezeket külső kereskedők is meglátogatják, a moldvaiak, bukovinaiak sok jó lovat s marhát behordanak, e mellett Erdély, Máramaros az avassági oláhok s a bányászhelyek sok eleséget, bort, szilva-

pálinkát s dohányt vásárolnak. A szálkái, csengeri, megyesi, gyarmati, erdődi, bélteki, májtényi, jánki vásáron főképp csak marha adatik el. A juhok számos seregeit vásáron kívül is minden tavasszal felvásárolják a felföldi tótok. N.-Károly gabonapiacza nevezetes s itt a rozs mindig olcsóbb, mint Szathmáron; ugyanitta dohánykereskedés, Szathmár szilvapálinka kereskedése különös figyelmet érdemel. Végre a Tisza Máramarosból sót, fenyőszálat, deszkákat, szőlőkarót hoz, Szathmárból pedig almát, körtét stb. szállt le az alsó magyar vidékekre, utjai Szathmárnak felette rosszak.

6. *Jobbágytelkek és adó.* Egész jobbágytelek után van itt első osztályban 26, másodikban 28, harmadikban 30, negyedikben 32 hold szántóföld; rétekből első osztályban 8, másodikban 10, harmadikban 12 embervágó. Hlyen egész jobbágytelek számláltatik 3894. Az 1828-diki országos összeírás szerint az adó alatti föld mennyisége 130,365 hold. Ezen kívül Nagy-Bánya városának területe 61,666 hold, mellyből adó alatt van 5982 h. Felsőbánya területe 13,224 hold, ebből adó alá jön 8984 h. Szathmárnémeti területe 30,000 hold. Portája a megyének, melly után hadi adót fizet, 79, Szathmárnémeti városának 124/8, Nagy-Bányának 9.

7. *Nemesség és urodalmak.* Az összes nemesség Szathmárban 31,906 főt számlál. Az urodalmak közül: a misztótfalusit és fej érgyarmatit bírja a gr. Károlyi család, nagykárolyit, svábbéltekit gr. Károlyi György; királydaróczit gr. Károlyi István; erdődi t gr. Károlyi Lajos; jánkit gr. Barkóczy János; erdőszadait gr. Degenfeld; sárközuj lakit b. Vécsey. Ezen kívül e megyében igen számos birtokosok vannak, s közlök sok vagyonos.

8. *Felosztása.* Eloszlik a megye 2 szabad kir. városra (Szathmárnémeti és Nagy-Bánya), egy szabadalmas bányavárosra (Felső-Bánya) és 4 főbírói járásra, u. rn. 1. nyiri, 2. krasznaközi, 3. szamosközi, 4. nagybányai járás. Gyűléseit tartja Nagy-Károlyban.

Szabad kir. városok.

Szathmárnémeti, egy n legrégeb, legnevezetesebb szabad kir. városok közül. Szathmárnémetitől a Szamos választotta

el hajdan, s az elsőt már Árpád magyarjai mostani helyén találtak, a mellette később épült Némethit Szt.-István hitvesével Gizelával ide jött németek szállották meg, később a kettő összecsatoltatván egy szabad kir. várossá lett 1715-ben. Nevezetesebb épületei: a római kath. székes egyház, melly Magyarország legszebb, legdíszesebb templomai közé tartozik; a püspöki kastély, papnövendékház, a katonai leánynevelő-intézet és zárda. A város még építés alatt levő színházi s casinoi épülete; az irtalmas szerzet zárdája, szegények intézeti épülete, városház, római kath. lyceum, s ref. gymnasium épülete. A házak száma 1840. Rendes lakosok az 1845-diki összeírás szerint 14,446, ebből polgár 450. Határának kiterjedése

30,000 hold. Jótékony intézetei: a szegények kórháza, az irtalmas szerzet 18 beteget tart s katonai leánynevelő intézet. Van itt egy r. kath. püspöki lyceum, kir. kath. gymnasium; ref. gymnasium. Végre említést érdemel a püspöki convictus. A takarékpénztár 1847. feb. 1-ően nyílt meg. Gyárak itt ugyan nincsenek, hanem a kézművesség szembetűnőleg virágzik 22 czéhben 1142 mesterrel, kik közt különösen említendők a czizmadiák (368), gubások (292), tímárok (156). A város által a kórházban nevelt árvagyermekek gyufát készítenek. A kereskedők száma 44.

Nagy-Bánya, régi és nevezetes sz. kir. város egy igen szép és egészséges vidéken 5415 l. Van egy minorita szerzetes atyák kolostora, gymnasiuma, a nevezett szerzetesek felügyelete alatt; továbbá van itt sóház, főbányász tisztség, s egy kerületi bányatörvényszék, puskapormalom. Lakosai közt mindenféle kézműves találtak, különösen vasból és aczélból híres műveket, tartós és jó élű késeket csinálnak. A számos gubások szinte említésre méltók. A város szomszédságában már ősidőktől kezdve gazdag arany és ezüst bányák miveltettek, számos érczuzó, olvasztó házakkal. Különös birtokosok is sok bányát miveinek a nagybányai határban. Leggazdagabbak a feketebányai arany-ezüstbányák. A gyümölcsstermesztés itt nagy fontosságú; híres a nagybányai aszalt szilva, jó ízű alma, körte, kajszin, duránczi baraczk, cseresznye stb. kivált a gesztenyefák bérceit nagyon kedvelik. Az úgy nevezett borpataki szőlők alatt igen jó savanyúvíz találtak. Régi várának omladéka is elenyészett. A város birtokához tartoznak Felső-Fernzey, Felső- és Alsó-Újfal, Lénárdfaln egészen, Laposbánya helység fele részben.

Felső-Bánya, szabadalmas kir. bányaváros, az úgy nevezett Bányahegy tövében, Nagy-Bányától 1 m. f. 4414 lakossal. Határában fekvő hegyei bővelkednek arany, ezüst, réz, ón, vas, cinóber, piskolcz, kénkö, gáliczkő érczekkel, s itt a bányászat

régóta virágozik. A kir. bányákon kívül a város s ennek polgárai is mivelhetnek bányákat, s ez az élelemnek főága. Van itt egy bányászihivatal s törvényszék. A város erdeje 12,293,380 □ ölél foglal. Gyümölcskertei különös jó nemes gyümölcsösei bővelkednek. Gesztenyéje híres, s vele nagy kereskedést üz. A város határában eredő Szaszár vize számos bányász stb. alkotmányokat tart forgásban, s ebben és kisebb patakokban, sok rákot, pisztrángot, néha vidrát is fognak; a Fekete hegy tövében egy Bóditó nevű tava annyira mély s bő vizű, hogy szárazság idején a stompakat, kohókat, malmokat hat hétig vízzel kirtartja. Savanyúvize jó, s felette kedves italu forrásai vannak.

Nevezetesebb helyek.

1. *Nyíri járásban.* Ecséd, m. v. hányt hordott földre építve az úgy nevezett ecsedi lápon, igen szoros helyen 1356 I. Régenten kőfallal kerített város volt, záros kapuval. Híres vára, melly megvehetetlennek tartatott, a Kraszna szigetében volt építve, s fenálló maradványai most is nagy erősségre mutatnak. Határa Ecsédnek csupa lápból áll, s midőn a Szamos s Kraszna kiöntenek, víznél egyebet nem láthatni. Nádja, szénája, hala, csíkja elég. Nagy-Károly, népes és csinos m. v. Szathmármegyének székes városa, termékeny rónaságon, Debreczentől 8 m. f. 11,956 l. Van itt kir. gymnasium a kegyes atyák felügyelése alatt, könyvnyomtatóműhely, sóház, igen számos czóhes mesterember, sok kereskedő 1800 zsidó. Országos- és hetivásárai különösen gabonára, szarvasmarhára, sertésre, lóra nézve nevezetesek, szilva és rozspálinka kereskedése nagy fontosságú. Régi vára helyén áll gr. Károlyi György kastélya. Az angol- s fáczánoskert szinte nézésre méltó. A város határát a fasorok s ültetések, továbbá gyümölcsösök kellemessé teszik. Nagy-Ma j tény, a Krasszna partján, tehetős lakosai jó földeiket szerződéssel bírják. M á t é - S z a l k a, m. v. 2650 l. Határa bár homokos, búzát, rozsot, tengerit bőven terem. Baromvásárai népesek. Olchva-Apáti, f. hajdan praemonstrati prépostsága volt. Börvely, f. 16421., kik szép lovakat tenyésztenek. Roppant lápjában sok nádat vág, halat, csikót fog; erdeje csupán vadkörtefákból áll, gr. Károlyi kerített vadsertéses kertével. Csanólos, f. szép lovakat, s igen jó tejelő teheneket tart. Csomaköz, f. sok dohányt termeszt. D o m a h i d a, f. az ecsedi láp kezdeténél. K a p l y o n, f. Nagy-Károlyhoz északkeletre ½ m f. szentferencziek zárdájával s templomával, melynek délre eső kápolnája alatt van a gr. Károlyi nemzetség temetkező helye.

Kocsord, f. az ecsedi láp megszakadásánál, sok hidakkal s töltésekkel tartatik. Szám összeg, f. a Szamosnak a Tiszába ömlésénél 1560 l., s egy révvel a Szamoson. Szaniszló, falu, Nagy-Károlyhoz 1½ m. f. 2263 l. dohányt természet, sok marhát s juhot tart. Váll aj, f. nézésre méltó itt gr. Károlyi Lajos válogatott electoral törzsök nyája, mely mind a többi urodalmi, mind a környékbeli idegen urasági juhok nemesítésére nagyfontosságú.

2. *Krasznaközi járásban.* Bélték, m. v. 1280 l. Szőleje kedves bort terem s pinczéi híresek. Hajdan vára volt. C s e n g e r, m. v. a Szamos mellett, mellyen itt a megye költséges hidat tart, 2361 lakossal. Dohánytermesztése, marhavásárai híresek. Király-Darócz, m. v. a Kraszna vize mellett 3058 l., népes vásárokat tart. Erdőd, m. v. igen szép vidéken, Szathmárhoz délre 3 kis órányira 1450 l. Régenten vára volt, mellynek helyén most gróf Károlyi Lajos csinos 4 tornyu kastélya áll. Jó bort termő szőlő-hegye feletti legmagasabb tetőn van a Sz.-Donát kápolna, mellyhez népes bucsujárások történnek. Erdőszada, m. v. a Szamos mellett, regényes vidéken, mellyel gróf Degenfeld dombon álló várkastélyából egészen beláthatni. Vásárai népesek. A m a c s, falu, szép gyümölcsös s káposztás kertei vannak. Hirip, f. igen sok veres hagymát természet. Ujhuta, Szelestye pusztáján épült f. Van itt gr. Károlyi Györgynek egy üveghutája. S á n d o r f a l u, f. víz dolgában igen nagy szükséget szenved.

3. *Szamosközi járásban.* Fejér-Gyarmat, m. v. 2500 l., sok és híres dohányt természet. Jáuk, m. v. a Túr és Szamos folyók közt, feje gr. Barkóczy János egy urodalmának, mellyhez még Ritse és Hermanszeg egész helységek s ezen kívül 25 helységekben széljelszórt kisebb nagyobb birtokok tartoznak. Ékesili a szép urasági kastély. Van itt az uraságnak egy nagyszerű szeszgyára, melly készit évenként 73,314 ilcze 20 foka pálinkát 21,994 vfrt értékben s e mellett 500 darab sertést s 60 darab sóiét tá, Iái. A lakosok az urodalom okszerű gazdaszatát szépen követik, s a serlés, szarvasmarha, de lótenyésztés is nálók virágzik. M a t o I c s, m. v. lakosainak főeleimé a kézművesség. N o g y- A r, f. a Turvize mellett, közel annak a Tiszába szakadásához; sok marhát tart; gyümölcsösei nagy hosznuak. Tiszta-Berek. f. erdejében igen magas (10 öles) égerfák is nőnek. Cseke, falu, 1250 l. Szép szarvasmarhát tenyészt, sertéstarlása nagyfontosságú, a Tisza mentiben gyümölcsöskertci igen jövedelmesek. Fülöpös-Darócz, f. káposztája s különösen sok diófája van. Gacsály, f. lencséje híres cs sok. Homok, f. a mikolai határ összejövetelénél levő ásványos vize köszlécyheu igen ajánlatik.

Kér-Semlyén egyé olvadt két falu, mellyeket csak a Kérvizo választ el. Szép szarvasmarhát s erős lovakat tenyészt. Kis-Namény, f. híres lencsét s borsót termeszt.

4. *Nagy-bányai járásban.* Aranyos-Megyes, m. v. Szathmárhoz keletre egy posla állásnyira, 2632 l. Halárának kiterjedése 12,310 hold. Szőlőhegye felelte jó bort terem. Jákónak nevezett régi vára 1278 előtt már fenállott. Ugyanitt láthatók egy golh templomnak fenálló falai, melly közvélemény szerint a Szenl-Ferencz szerzeteseké volt, de a klastromnak már helyét sem ismerhetni. Misztótfalva, m. v. ref. temploma igen régi; nagy szőlőhegyén jó bort termeszt; lakosai közt sok fazekas szekeres és kézműves találatik. Szinyérváralja, m. v. 2893 l., roppant szőlőhegyei híres bort adnak. Szombaton tartott heti s országos vásárai népesek. Avas-Újváros, m. v. a mrgyesi s újvárosi hegyek nlalt tágas völgyben. Úrnapkor tartott vására igen nevezetes. A város feje az Avasságnak, melly 16 helységből áll, és felelte Számos családok birtoka. Apa, népes f. 2193 l., gazdag halárral. Báj falu, f. F.-Bányához egy órányira, sok szenet eget, a bányákban dolgozik. Van egy nevezetes kénköves orvosi és ásványos vize, fördőintézzettel. Batiz, f. Szathmáritól $\frac{1}{2}$ m. f. 1900 l., kik közt nemes 397. Halára 6970 holdat foglal. A lakosok leginkább szarvasmarhatenyésztéssel foglalkoznak. Balizvársá r a, f. lakosai mind oláhok, de közlök egy sincs, ki a magyar nyelvet jól ne beszélne. Berencze, f. áSzinyér pataka Szamosba ömlésénél. Határa annyira buja, hogy trágyázás nélkül is minden évben basználtathatik, s még is marhát teletetni alig tudja. B i k szád, f. az Avasságon, dombok és hegyek oldalaiiban széljelszórva 13191. Savanyú vize híres. A Terep folyamban sokkövi halat fog. Van üt egy sz. Bazil szerzetesek zárdája F e I s ő f a l u, az Avasságon számtalan dombokon széljelezórva 2349 l. Egy-egy ház mellett 8—10 köblös föld is van. Főkincse vadakkal, madarakkal gazdag temérdek erdejében áll. Az itt levő sziklás Petros, az avasi bérezek közt legmagasabb. Az itt eredő Túr vizén számos gubakallója; továbbá van savanyú vízforrása, hamuzsíröző-intézzete. Alsó- s Felső-Fernezelykoh, bányászlak, szüntelen mozgásban levő éreztörő, olvasztó, választó stb. báuyászkotmányokkal. Komorzán f. 1872 l., aszonyai sok lent természetnek s gyolcsot szőnek. L c k e n c z e, f. mellett van egy könnyen faragható, fejér kőből álló hegy, mellyből a lakosok kályhakat szoktak készíteni. Pathóháza, a Szinyér vize és Szamos közt 1127 l. Szénáját szerfölötti kövérsege miatt a katonaság számára nem veszik be, hanem a lakosok leginkább marhahizlálásra fordítják, vagy jó áron eladják. A mar-

hatenyészítés szépen virágzik, mert szebb csordát, gulyát és ökröket alig lathatni, mint Patóházán; azért a lakosok csaknem mind marhakupeczek. Szürgye falun laknak Karácson Tódor hősnek, ki Borsánál (Máramarosban) 1217-ben a tatárokat szörnyen megverte, nemességgel nyert telkein mostani szegény ivadécai. Itt leomlott kősziklák toronymagasságban láthatók egymáson heverni; mintha valaha hegyek összeomlása történt volna. Sárköz, f. 1345 l. b. Vécsey Miklós 3 emletes kastélyával. Sár-Eger, Rakta-Eger folyókon itt a megye költséges hidakat tart. Nevezetes erdejében a Tana és Turvize egyesül. Szőlőhegye jó bort terem. Sebespatak, f. lakosai füstös kéménytejen házaikban többnyire gelyvósok vagy némák. Vámfalu, f. nevezetes a Mike nevű hegyes, kősziklás, szörnyű magas bérezek közt, a kőszvényt és rtihot gyógyító kénköves forrása, mely Büdössárnak nevezetik, melléje nem rég alkalmas fürdő-intézet épült.

43. Szabolcs-vármegye

1. *Fekvése.* Szabolcsnak szomszédai északról Ung, Zemplén, mellyektől nagy részt a Tisza választja el; keletről Beregh, Szalhmár; délről Bihar, s egy kis részben Békés; nyugolról Heves, Borsod, Zemplén vgyék; Bereg, Borsodmegyéktől, *némelly részecskéket kivéve*, szinte a Tisza vize által választatok el. Végre a Hajdúvárosok területét egészen kebelében foglalja. Nagysága 115780 □ m. f. Mívelés alatti föld 1,038,195 hold, mellyből 432,618 h. szántóföld, 92100 h. rét, 15,623 h. szőlő, 6,215 hold kert, 183,125 h. erdő, 308,514 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Szabolcs egészen róna tartomány, mellyet hegyek épen nem diszesitenek, ha csak a homokdombokat ezeknek nem nevezzük. Tiszamelléke, Kis-Várda, Büly, Vencsellő vidéke a Tisza áradásaitól gyakran rongáltván, felette mocsáros, a föld részint főnyes, részint vizenyős vagy legalább nyirkos fekete lapály. Főgazdasága ezen vidéknek roppant rétjeiben áll. Továbbá a nyirkos föld zöldiég, különösen káposztatermesztésre alkalmas. A nádudvari járás csaknem egészen, a dadai járásnak nagyobb része, merő rónaság, mellyet erdők sem szakítanak félbe. Itt a föld porhanyós, néhol kemény fekete agyag, minden trágya nélkül búzát, s más veteményeket gazdagon *terem*; szélesen *kiterjedő* rétéi igen zsíros és

tápláló szénái teremnek, mellynél fogva a szarvasmarha, juhtenyésztés felette virágzó. Azonban ezen gazdag föld a szárazságot hamar megérzi. A nyírség, t. i. a nyírbátori járás egészen, a kisvárdai nagyobb részt s a dadai és nádudvari járásoknak keleti oldala általában homokdombokból, völgyekből áll, mellyeket szép erdők, különösen nyíresetek tarkáznak. A föld leginkább rozstot, tengerit, dohányt, burgonyát, dinnyét terem, mégpedig meglehetősen mennyiségben, s a mi legjobb, ritkán csal, s egészen soha sem. Főhiánya e vidéknek a kaszáló rétek szűk és száraz volta. A levegő általában tiszta és egészséges, kivált mióta a mocsárok szűkebb körbe szorítottak; de jó ivó vízben számos helységek érezhető szüksége szenvednek. — Egyetlenegy folyóvize a megyének a Tisza, melly Varsánynál lép a megye határára, s 24 mfdnyi hosszúságban nedvesíti a határszéleket. Partja s melléke alacson lévén, gyakran kiönt, s messze behat a megyébe, s vissza nem szivároghatván, nagy mocsárokat hágy maga után. Ezen mocsárokon keresztül folynak a Kösely, Kadarcs, Hortobágy, Árkus, mellyek mindannyi kiszakadt erek, s mellyek a Tiszaáradáskor vízzel meglelvén, egész környéküket elborítják, míg az 1846-ban épen itt megkezdett Tiszaszabályozás ennek elejét nem veszi. Az összefolyó Takta és Gomony vizei képezik a Tiszának nagy szigetét, melly Takta köznek neveztetik. A nyírséget szinte számtalan tavak s zsombikos helyek lepik.

3. *Termékei.* Szabolcsot ha egészen nem hasonlítjuk is Békés- vagy Torontálvármegyékhez, mindazáltal általánosán véve, a legtermékenyebb megyék közé számíthatni. Különösen rozst egy megyében sem terem talán annyi, mint itt, mert ez a nyírségnek főgabonája. így szinte sok és sikeres tisztabúza, kétszeresbúza vettetik a mezőségen, s a nyírségnek feketésb homokos határain. Zab mindenütt, árpa a mezőségen terem több, ellenben a nyírség valódi hazája a tengerinek, dohánynak, s egy időtől fogva a burgonyának, melly itt igen jó izii és szapor. Azon közel 100,000 mázsára menő dohány, melly debreczeni név alatt kereskedésbe jön, legnagyobb részt Szabolcsvármegyéből kerül ki, Szathmár ebhez kevesebb mennyiséget, s Bihar még kevesebbet adván. Valódi vidéke a dohánytermesztésnek: N.-Kálló, Nyír-Báthor, Bakta, Nyíregyház, Rakomaz, és Vencsellő környékei. Jóság te-

kintetéből a paszabi különösen dicsértetik. Kendert a mezősében, lent a nyírségen természetnek többet, s itt Vaja és Eör helységei már régen elhíresedtek jó len termesztésükről. A nyírségnek legelője elég volna ugyan, s juhtenyésztésre kiváltképen alkalmas, de rétjei részint szárazok, részint kevesek, egy két helységet természetesen ide nem értvén. Ellenben a Tiszamellékén, a Takta közben, mind legelő, mind rét szerfeletti bőséggel van. Gyümölcs dolgában a mezőség tetemes szükségét érez, hanem a nyírségi szőlőskertekben, s Bereghvármege szomszédságában a Tisza mellett elegendő terein. Görög és sárgadinnyét pedig egy megye sem termeszt annyil, mint Szabolcs. Jó dinnye termesztéséről különösen Szabolcs helysége ismeretes. Szőlőskertek mind a nyírségen, mind a mezőségen találatnak, de ezek közönséges gyenge bort teremnek. A Tisza partjait erdők vagy legalább Tüzesek kísérik; a nyírségen a sok nyírből tavasszal nyírvíz csapollatik ki, mely izére nézve a gyenge borhoz hasonlít s nyáron kellemes hűsítő ital. — Az állattenyésztést a mi illeti: a szarvasmarha- és sertésenyésztés legnagyobb fontosságúak ezen megyében. Különösen szép és nagy ökröket nevel Vaja városa. Juhot már nem tartanak annyit, de ezek száma évről-évre szaporodik s a nemesítés előmozdítására több uraságok teljes erőből igyekeznek. Mézet sokat gyűjtenek a nyírségi helységek, de a selyembogartenyésztést csupán a nyíregyháziak törekednek virágzóbb karba hozni, a minthogy itt legtöbb eperfa találatik egész megyében. Vadállatok közül a temérdek nyúl érdemel említést. A Tisza halat bőven szolgáltat, s ezek közt jó izii kecsegél; a számos tavak csíkokkal, kárászokkal, Dombrád körül a mocsárok tekenős békával kedveskednek, végre a posványokkal s tavakat különféle vizirnadarak serege lepi el. Hegyek nem lévén, itt tulfljdonképeni ásványok nincsenek, hanem a kiszáradt tavak helyein, főkép Nyíregyháza, Sz.-Mihály, Gáva, Ujfejtó körül feles mennyiségű sziksót sepernek; természetes sálétrom pedig hazánkban sehol annyi nem képeztelik, mint az illeni róna mezőkön. Ásványos víz van Berczelnél és Nyíregyházánál.

4. *Népesség.* Szabolcs megye népessége 220,719 lelet számlál, kik laknak 1 kir. szabadak és 16 mezővárosban 132 faluban és 78 pusztán. Esik 1 □ mfre 1919 1, Nyel-

vökre nézve von 186,271 magyar, 16,642 tót, 1680 német, 1465 oláh, 3194 orosz, 112 görög, 11,355 zsidó. Vallásokra nézve a rom. kálholikusok 42,536 1. számlálunk, és 37 plébániában az egri érsek által igazgat-
talak. Számszerűit 36,082 görög katolikusok 33 par-
cliián a munkácsi püspöki megyéhez tartoznak. Reformá-
tusok száma 115,633], s összesen 116 auyaegyházaik
közül 109 a tiszántúli, a taklaközi 7 pedig a tiszamelléki
egyházkerülethez tartozik. A 15,113-ra menő ágostaiak
csupán Nyíregyházán bírnak egy népes anyaegyházat; le-
ángyülekezeteik vannak: Hugaajon és Geszteréden, mely-
lyek mind a tiszáninnyi, s túli egyházkerületben esnek.
Zsidók száma 11,355.

5. *Ipar és kereskedés.* A műveltebb gazdálkodás né-
niéi ly egyes urodalmaknál s uraságoknál szép előmenetelt
tesz. ízlést és műveltséget mutató úri kertek több helye-
ken vannak, különösen: Tégláson, Abrányban, Berkeszen,
Acsádon. A gőz-szeszgyárak e megyében is nagy kiter-
jedést vettek. Szódagyárak, Nyíregyháza, Bérezel
vidéken. Jeles olajmalom van Miháliban; rozsolis,
eczetgyár Pócs-Petriben. N Kallóban van egy sá-
lé t r o n i f ő z ő i n t é z e t, felügyelő tisztséggel, inellybez
több vidéki kazánok tartoznak. Kézművesség mostanában
kezd némi gyarapodást venni. Kereskedése sem felette
élénk Szabolcsnak; inert bőséges termékeit messze kell
hordani s olcsón vesztegetni. Főkviteli cikkek a dohány,
rozs, szarvasmarha, sertés, gyapjú, len, kender, dinnye,
fejeskáposzta, méz és bal. A szarvasmarha, sertés, a hi-
res debrcczeni vásárokon kél el, de Nagy-JVladán is neve-
zetes baromvásárok történnek. Fejeskáposztával Szováth
Debreczenbe, Kék, Beszterecz, Patroha, L)emecser, Gégény,
pedig mindenféle kereskedést fiznék. A Tisza mentében
több helyek épület- és tűzifa kereskedéssel foglalkoznak.

6. *Jobbágy telkek és adó.* Egész jobbágytelek után van
itt első osztályban 28, másodikban 30, harmadikban 32
hold szántó föld; rétekből első osztályban, hol sarju min-
dig knszaltalik 8, hol ritkán 10, hol soha sem 12 ember-
vágó. Hlyen egész jobbágytelek van 2047%. Az 1828-diki
országos összeírás szerint adó alatt van 90,921 hold. Por-
tája, mellyután hadi adója kivettetik, 70.

7. *Nemesség és birtokosok.* A nemesség 24,856 1. szám-
lál. Urodalmi közötti a kisvárdait bírja hgEszterházy;

berkesait gr. Vay Ábrahám; vencselőit gr. Dessewffy Sámuel; szentmihályit özv. gr. Dessewffy Józsefné; dobit gr. Andrásy; ó fejtőit gr. Csáky Sándor; nyírbátorit gr. Károlyi György; új városit Semsey család, püspök ladányit a vallási alapítvány; a kalloit a Kállay nemzetség; tizsaszentmártonit gr. Forgách; egyik it egri káptalan; báj it Patay nemzetség; baktait Bekk Pál özvegye. Ezekon kívül egy megyében sincs annyi közbirtokos, s részint vagyonos nemes család, mint Szabolcsban.

8. *Felosztása.* Felosztatok Szabolcs vmegyéje 4 főbírói járásra, u. m. 1. k i s v á r d a i, 2. nádudvari, 3. dadai, 4. nyírbátori járás. Gyűléseit tartja Nagy-Kállóban.

Nevezetesebb helyet.

1. *Kisvárdai járásban.* Mándok, m. v. 1489 l., nevezetes marha- és sertéstenyésztéssel. K i s-V a r d a m. v. a Tiszához l. m. f. 2351 l., virágzó marha és sertéstenyésztéssel. Régi vára hajdan meglehetősen erősség volt. Ajak, f. 1438 l. Sok főzeléket, hagymát termeszt. B e z d é d, f. nagyszerű szeszgyárral. G y i r e, f. a Tisza partján van egy fakereskedése melly évenként 10,000 frtot forgat, s a Netsze tavában sok a hal. Lövő, f. van egy 30 köblös szeszgyára. Kárász, f. 14271.,dohányt, kendert termeszt. A helység felett van egy magyar kalap alakú földhányás, Gara Miklós nádori székhelye, mellyen hajdan törvényt szolgáltatott. Ugyancsak itt van még két hányt halom, „test”⁴ és „vérhalom”⁴⁴, melly alatt rablásaikért levágott tatárok nyugszanak. Jelenleg készülöben van itt két szeszgyár, mellyek közül egyik 40, másik 60 köből életet gyártand fel naposa. Tornyos-Pálczsa, f. 1729 l., derék erdeje van, Papp csinos és rendbe szedett helység 1841-ben jövéen be határába a tagosítás, a jobbágyok illetősége egyenkint egy tagban adatott ki; luczernát, lóherét természetek, s marháikat istállón tartják szembetűnő gyarodásokra. P a t r o h a, f. Határa nagy és igen termékeny, sok és híres fejeskáposztát termeszt. K i s-V a r s á n, f. a Tisza áradásától ketté szakíttatván, egy nagy töltéssel köttetik össze. Lakosai szorgalmas fuvarosok. Telkeit 1843-bau tagosította. Feles számú birkát és sertéseket tenyészt. Kaszálja jó s gyümölcsös fákkal van beültetve, s nem ritkaság egy féltelkes jobbágnak 3—400 köből alma termése. Van egy 40 köblös szeszgyára, másik 30 köblös készülöben; a

Tisza parton nagy fakereskedése éven át 30,000 ftot forgat. Nagy Varsán, f. gr. Gyulay kastélyával s 60 köblös szeszgyárával.

2. *Nádudoari járásban.* Nagy Kalló m. v. Debreczenhez északra 4 m. f. 5823 l., kik közt számos kézműves találatik. Itt van a vármegyeháza, mellyben a közgyűlések s törvényszékek tartatnak. Dohány termesztése nevezetes. Van egy salétrom főző intézete, felügyelő tisztséggel, mellyhez a vidéken több salétrom főző kazánok tartoznak, mellyek készítményeiket tisztítás végett ide hordják. Vára hajdan nem megvetendő erősség volt. Nádudvar, m. v. Debreczentől 4 m. f. a pesti országuiban 6981 l. Gazdag határa roppant kiterjedésű. Téglás, m. v. Debreczenhez északra 2 m. f. 1970 l. Ékesíti özv. Bekk Pálnő szép kastélya és pompás angolkertc, melly legszebb a megyében. Új vagy K á cz-F e j ó r t ó, m. v. Debreczenhez 3 m. f. 7658 l., kik közt zsidó 1000; nagykiterjedéslí határa felette gazdag, s rajta nemes juhtenyésztés üzetik. B a l m a z-U j v á r o s, m. v. Debreczenhez 2 m. f. 6353 l. nemesített birkákat s szép szarvasmarhákat tenyésztt. Balkány, f. Debreczenhez északra 3 m. f. 3156 l., (650 zsidó) sok dohányt, káposztát, dinnyét termeszt. Egyek, f. a Tisza mellett 2629 l., virágzó szarvasmarha és sertésenyésztéssel. Földes, f. 4153 l., kiknek egy része e vidéken felette rősz hírben áll. P t i s p ö k-L-a d á n y, f. 4547 l. Nádja a Sárréten sok. S z a k o l y, f. sok dohányt termeszt. S z o v á t h, f. Debreczentől 2 órányira 3027 l. Határa felette gazdag, híres káposztát termeszt. Tétét len, f. 2300 l. Búzája szép, marha- és birkatenyésztése virágzó. Z e l e m é r pusztja közel Debreczenhez. Nevezetessé teszi e helyet Karap Sándor és Diószegi urak által felállított gazdaképző intézet, melly az árva gyermekekre különös figyelemmel van. Az intézet földje 300 hold, s rajta 10,000-ret haladó eperfa ültetéssel, már jeles selyemtenyésztés is kezdetett.

3. *Dadai járásban.* Nyíregyháza, kir. szabadalmas város, Debreczenhez északra 5 m. f. homokos térségen 17094 l. Háza csinosak s vagyonságra mutatnak. Szorgalmas lakosai a marha s juhtenyésztést nagy haszonnal üzik. Eprcskerte nagy. A kézművesség sziksoseprés és marha, s juh kereskedés sok száz kezett foglalatoskodtat. B o g d á n y, m. v. dohányt termeszt. Tiszadob, m. v. a Tisza mellett 2295 l. Itt kezdetett meg a Tiszaszabályozás 1846-ban. Tiszalök, m. v. a Tisza mellett, Dobhoz 1½ m. f. Igen termékeny határa talán a Tisza árjaitól megszabadul. Polgár, m. v. a Tisza mellett 4051 l., 117 első osztálybeli egész jobbágytelekkel, marhája, sertése igen sok. Hajdan haj-

dn város volt. Báj, f. Patay uraság kastélyával s kertével, nevezetes marhatenyésztéssel. Bérezel, f. a Tisza parján fenyőfával kereskedik. Népeisége 1415 l., kiknek nagy része temérdek bajt okoz a szolgabíróknak. A határában levő sóstavakban széksót sepernek, de szódagyára megszűnt. Van egy 15 köblös szeszgyára. Bér kész, f. Ékesíti gr. Vay Abrahám szép kastélya, házi g Yadaskerte. Káposztát bőven termeszt. Búd, f. Tokajhoz délre Z m. f. 1425 l. Posványos ereiben temérdek (évenként 100,000 kévét is) nádat vág. Dada, f. a Tisza mellett Dob és Lök közt, 2322 J. gazdag halárral. Demecser, f. sok káposztát termeszt. Gáva, f. a Tisza mellett 1784 l. Dohányt bőven termeszt, vidékén sok sziksót sepernek. Van itt két szeszgyár, egyik 10 köblös 100 itczét; másik 40 köblös 500 iteze szeszt éget napon, s rendszeren 6 hónapig folyvást főz. I b r a n y, f. a Tiszától egy órányira 1890 lélekkel, áradásoktól ment tználóföldein igen sok dohányt termeszt. Északi oldalon Yizzel állandóul körülvelt szigetében láthatni régi várkastélyának romjait, melly még 30 évvel ez előtt is az Ibrányi régi család egyes tagjainak laka volt. Kern e c s e, f. 2025 l., sok dohányt termeszt. S z e n t M i l » á I y, f. Toh8jhoz délnyugolra 2 m. f. 5241 l., gr. DessewIvy Józsefnő kastélyával s kertével. Gazdag határa roppant kiterjedésű, s igen szép búzát terem. Tokajra sok kenyeret hord. Oross, f. 2198 l., sok dohányt termeszt. Rakomaz, f. 2283 l., a dohánytermesztést szerfelett űzi. Szabolcs, f. szinte dohánya sok, dinnyéje különösen jó. O-és UjVncselő két egymással összeragadt falu, de külön tanácsosat, amaz 1040, ez 1478 l. Ekésíti gr. Desscwffy Sámuel jeles laka s kerte. Dohánytermesztése nevezetes.

4. *Nyírbátori járásban.* N y i r B a k t a, m. v. gr. Dcgenfeld kastélyával. Dohányt sokat termeszt. Nyir-Bálor, m. v. Kallóhoz keletre 2 m. f. 2728 l. Van itt egy minorita monostor; a ref. régi szentegyházban a Báthory nemzetség emlékköve, nagy dohánytermesztés. N a g y-M a d a, m. v. marhavásárai nevezetesekek. Mária-Pócs, m. v. görög kalh. Basilit monostorral. Az ide való bucsujárások nagy élénkséget ednek e városnak. Vaja, m. v. közel Szathmár-vármegyéhez. Régi várát gr. Vay Abrahám ujtattatta meg. Lakosai felette szép és nagy ökröket tenyésztenek. Lentermesztése híres. Szent György Abrány, f. Ékesíti Eördögh uraság kastélya s igen nagy és szép kerte; dinnyét termeszt Eör, f. sok és híres lentermesztéssel. Ér-Kené, f. lakosai oláhok volnának, de magyarul jobban beszélnek. Pócs-Petri, f. nevezetes dohánytermesztéssel, van egy rozsói s eczetgyára.

44. Ugocsa vár megye.

1. *Fekvése.* Ugocsavármegye határos északra Beregh; keletre Máramaros-; délre Szathmár-; nyugotra Szathmár- és Bereghvármegyékkel. Kiterjedése 22c14 mf. Mívelés alatti föld 241,222 hold, melyből 85,122 hold szántóföld; 13,450 h. rét, 2678 h. szőlő; 876 h. kert; 118,714 h. erdő; 20,382 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Ugocsa kiterjedésben kicsiny ugyan, de kies fekvését s termékenységét tekintve, sok nagyobb megyét felülhalad. Nyugoti és déli része róna, keletre és északra hegyes, melyet a M áram árosból s Bereghból jövő Kárpátok ágai boritnak. Földe a rónaságon fekete porhanyó» agyag, s igen termékeny; a Tisza-mentiben, kivált szigeteiben, olly kövér, hogy a tengerit minden esztendőben gazdagon megtermi. A hegyes részen kemény agyag föld táíaltatik, mely felette szorgalmas mívelést kívánna, de melly az oláhoknál s oroszoknál hibázik. — Legmagasabb hegye a Hark, melly több ágakra oszlik el. Ezután jönnek a tárnái és turczy hegyek, mellyekben ásványok találatnak; a Veléthe, s a gyulai és terebesi, salánki és nagyszőlóst szőlőhegyek. — Főfolyóvize a Tisza, melly Kirvánál jön be Máramarosbol, s miután a megyét két felé osztaná, számtalan szigeteket képezvén, azt Tiszaujlakon alól elhagyja. A Batár Máramaros határ szélén ered, s a megyét keresztülfolyván, egy darabig Ugocsa és Szathmár közt határt csinál, s Tisza-Becsnél a Tiszába szakad; áradásaival tetemes kárt okoz. A Bors óva Bereghvármegyéből Rosztokánál lépvén be, a megyének csak egy kis északi részét nedvesíti, ezután von Beregh és Ugocsa közt, s az előbb említett megyében Várinál a Tiszába merül. Szinte gyakran kiönt és sok mocsárt hagy maga után, mellyek csak tartós bévség által száradnak ki. A Túr Szalhmárvármegyében veszi eredetét az Avas hegyekből, s majd a megyében, majd ennek Szathmár megye felé eső határa szélén folyván, végre N.-Arnál a Tiszába hempeleg. Mocsarai közül a Fekete-Éger mocsár legnagyobb, s 7 helység határán terjedvén el, mintegy 3000 holdat foglal. Levegője a megyének átalában egésséges, a hegyek közt durva.

3. *Termékei.* Terem sok és szép tisztabúza, két-

szeres, rozs, tönköly, alakor, zab, igen sok kukoricza, dohány, kender s a máramarosi és szathmári határszélek felé sok és jó len. Gyümölcs nem felette sok, de némelly tiszamelléki helységek szép gyümölcsösökkel bírnak. Tekeházán annyi dió terem, hogy vele a galicziai zsidók nem megvetendő kereskedést űznek. Szőlőhegyei 2678 holdat foglalnak el. Erdeje mind a hegyes részeken, mind a rónaságon bőséges, s az utóbbi helyt olly iszonyú magasságú és vastag tölgyfák nevelkednek, hogy egynek derekából egész kis hajót farnagok ki. Ezen tölgyes erdők makkot majd minden esztendőben gazdagon teremnek. Az állattenyésztést a mi illeti: a sertésenyésztés érdemel első helyet, mert ez számos nyájokban tenyésztetik és hizlaltatok. Ezután jön a szarvasmarhatartás, melly szinte jó karban áll, de juh- és lótenyésztése csekély. A máramarosi bérczetről néha medvék kullognak által, őz, róka, nyúl, nyír és fajdyuk, hurok, fenyvesmadár elég van a keleti erdőségekben; a mocsárokon s tavakon seregenként láthatni a vadrczékét s más vízimadarakat, sőt a hattyú sem ritkaság. A folyókban, különösen pedig a Tiszában gazdag halászatok esnek; a mocsárookban tekenyősbéka nagymennyiségben; a Batár folyójában iszonyú nagyságú rák található. — Hajdan a turczi hegyekben s a tárnában ezüst-, aranybányák mi vehettek. Kis-Gérczén kőszén, iVagy-Tárnán két savanyúvízforrás találtak.

4. *Népesség.* Ugocsa népessége 50,264 l., kik laknak 4 mezővárosban, 65 faluban. Esik egy □ mfre 2284 l. Van 20,623 magyar, 327 német, 8106 oláh, 19,115 orosz és 2093 zsidó. Vallásukra nézve: rom. katb. pároddá a szathmári püspöki megyében van 6, összesen 4241 l. A görög katolikusok a munkácsi püspöktől függenek s 32 szentegyházzal 32,746 l. számlálnak. A reformátusok 28 anyaszentegyházban 11,163 lélekkel a tiszántúli egyházkerülethez tartoznak. Ágostiaiak száma 21, zsidóké 2093.

5. *Ipar és kereskedés.* A lakosok csupán föld- és szőlőműveléssel s baromtartással foglalatoskodnak, s a kézművességi iparra nézve jelene kevés a megyének de kifejtendő szorgalma után szép jövődőt ígér. A tiszaparti lakosok nagy része nyáron át csajkásoknak áll be a só és szálhajókra, Kereskedése szinte nem nagy fontosságú; de a n. szőlősi sertés és barom vásárok nevezetesek.

6. *Jobbágy telkek és adó.* Egész jobbágytelek foglal itt első osztályban 20, másodikban 22, harmadikban 24 hold szántóföldet; rétekből, hol mindig lehet sarjut kaszálni 8, hol ritkán 10, hol soha sem 12 embervágot, 800 □ ölével számítván. Hlyen egész jobbágytelek találattik 405. Az 1828-diki országos összeírás szerint az adóalatti föld mennyisége 17,628 hold Portája, melly után hadi adót fizet, 12.

7. *Nemesség és urodalmak.* A nemesség száma e kis megyében 4470. Urodalmi közül a n. - szőlősi és n y a l á b i tágas urodalmakat bírja a b. Perényi család, melly pallos joggal bír, valamint az újhelyi nemes család is, a n. - s a l á n k i t a gr. Károlyi nemzetség. Ezeken kívül számos közbirtokos nemzetségek vannak.

8. *Felosztása.* Eloszlik két főbírói járásra, mellyek ezek: 1. t i s z á n i n n e n i, 2. t i s z á n t ú l i j á r á s. Gyűléseit tartja Nagy-Szőlösön.

Nevezetesebb helyek.

1. *Tiszáninnen i járásban.* Nagy-Szöllös, m. v. a Feketehegy tövében, igen kies vidéken 2138 l. A három vallásnak temploma, ferencziek monostora, a számos és csinos urasági épületek szép tekintetet adnak a városnak. Itt van a megyeháza, mellybeu a közgyűlések és törvényszékek tartatnak. Határa termékeny, szőlőhegye kedves izü asztali borral szolgál; a Tiszában való halászata jövedelmes, vásárai szarvasmarhára és sertésekre nézve híresek. A város felett egy meredek hegyen áll a régi kankóvára, melly elébb Ugocsának neveztetett, s a megye innen kapta nevét. Tisza-Ujlak, m. v. a Tisza jobb partján 1525 l., ref. anyaszentegyháza igen régi. Van itt nagy sóház s lerakó hely, kir. provisoratúsi hivatal. Lakosai hajózással só és faszálítással foglalatoskodnak, de a városnak magának erdeje nincs. S a l á n k, f. közel Bereghvármegyéhez 1535 l. Határa minden megyebeli faluk közt legnagyobb és termékeny. Sásvár, f. a Tisza partján. Határa szép búzát, szigete sok kukoriczát terem. A Tisza szigetében volt hajdan Sásvára. Tisza-Ujhely, Szirma, Verböcz, f. a belölök származó ős családokról nevezetesek.

2. *Tizántúli járásban.* Fekete-Ardó, m. v. böterménységü határral. Halmi, m. v. a Bereghvármegyébe s Szathmárra vivő országútban. 1126 l., postatisztséggel. Szántóföldei

igen termékenyek, országos vásárai e vidéken nevezetesek. K i s G é r c z, f. 1240 l. Kanyaháza felől eső hegyeiben kőszén talál—tátik. Hetény, f. a Tisza mellett. Feje volt hajdan a Heten földének, melyet Toxus fejedelem ajándékozott Heten jeles kunvezérnek. Királyháza, f. tágas völgyben a Tisza mellett. Egy magas sziklás hegyen áll a régi elpusztult N y a l á b v á r a. Ez már 1223-ban a b. Perényi nemzetségé volt, s jelenleg is nevet ad egy urodalomnak. Nevetlenfalu, hajdan Deákkalva, a Zápolya nemzetség, mely élébb Deáknak neveztetett, innen vette származását. Szászfalu, f. közel a Tiszához, híres dohányt termeszt. Tamásvárálja, f. jó bort termeszt. Hajdani váránck sánczai s romjai most is láthatók. Nagy-Tarna, f. a helységet körülkerítő begyek oldalában két savanyúvíz forrása van; hajdan arany-, és ezüstabányái is voltak. Tekeháza, f. porhanyós földé szerfelett termékeny f. gyümölcsösei gazdagok, különösen diója sok. Tur-Terebes, f. a Turvize mellett 1720 l, a b. Perényi család régi várkastélyával. Lakosai földművelésben kitűnnek. Turcz, f. völgyekben elszórva 17211., hajdan ezüst s aranybányákat mivelt.

45. Csongrádvármegye.

1. *Fekvése.* Csongráddal szomszéd északra (K. Szolnok) vármegye, a Nagy Kunság és Békésnek egy kis része; keletről Békés-, Csanád-; délre Csanád-, Toroníál-, mellytől a Maros választja el, s Bácsnak egy kis része; nyugotra Bács, Kis-Kunság és három helyen Pestvármegye. Kiterjedése 62ö94 mf Mívelés alatti földé 640,480 h., mellyből 243,154 h. szántóföld, 82,996 h. rét, 9875 h. szőlő, 2100 h. kert, 51,32! li. erdő, 250,036 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Az egész megye merő síkság, mellyet csak néhány felhányt halmok szakílnak félbe. Földje fele részében, t. i. a Tisza baloldalán, fekete agyag kevés szí kés-hely lyel keverve s televényben annyira gazdag, hogy trágya nélkül minden gabonanemet uzsorával térít vissza; úgy nevezett homokos föld ilt egyáltalában nem találhatik. Ellenben a megye másik fele részében a Tisza jobb partján a föld nagy részt homokos. Közel a Tiszához ingoványos, turfás, s ítt-ott szeljel szórva számos apró tavak vannak, mellyek kiszáradván, helyeiken szik-sót sepernek a lakosok. Különös továbbá az, hogy ezen a részen, melly homokos, s melly földalatti vízzel annyira

bővelkedő, hogy két-három lábnyi mélységre mindenütt vízre akadhatni, némelly helyeken egy két ásó nyom után szélesen elterjedő, de csak alig egy lábnyi vastagságú lyukacsos, sárgás keménykő bőséggel találhatik, mellyet itt közönségesen terméskőnek neveznek, s épületek alapköveibe, sőt téglák közé, a falakba is haszonnal rakatik. Levegője elég tiszta és egészséges; télen a fergetegek gyakoriak; a köznép közt a pokolvar (carbunculus) uralkodó betegség. — A T i s z a csaknem két egyenlő részre osztja a megyét, a gyólyai pusztától kezdve, a horgosi háttár széléig, 11 mértföldnyi hosszúságra nedvesítvén ezt. Hajókázható lévén, a kereskedést tetemesen előmozdítja; számos malmokat forgat, halat is szolgáltat ugyan, de ellenben egész menetelében majdcsaknem évenként olly nevezetes kiöntéseket okoz, bogy azok miatt sok ezer holdnyi térség a szántás és kaszálás alul kizáratik, és csak nádat, gyékényt, giztgazt terem. A M a r o s Torontálvármegyétől e megyét elválasztván, Szegedvároson felül a Tiszába ömlik. Folyása sebesebb, mint a Tiszáé, minden hirtelen esőzésre kiönt, menetele tekervényes, s a mi nagy baj, a Tiszába nem oldalvást lefelé, hanem oldalvást majd felfelé folyik, s ez által gyakran visszatolulás eszköztetik. Ezen sok sőt s épületi fákat szálltának Erdélyből Szegedre. — A Körös, miután mind a három leányát, a Sebes, Fekete- és Fejér-Köröst, Tarcsa és Gyoma közt összeölelte, útjában a Berettyóval öregbedve, Csongráddal átellenben a Tiszába szakad. A Kurcza az öreg Körösből a megyében kiszakadván, s Szentes és Szegvár alatt elfolyván, Mindszenten felül a Tiszába ömlik. A K ó r ó gy Békésvármegyében az öreg Körösből ered, s Szegvár alatt a Kurczába keveredik. Csak áradáskor van benne anynyi víz, hogy folyhasson. Illyen vízmedrek szinte a Veker, Mágocsiér, Százázér stb. A Tisza több szigeteket képez maga körül, mellyek csupa mocsárok. Tavak vannak mind a Tisza mentiben, mind másutt széljelszórva bőséggel. Legnagyobb a Holdtava, Vásárhely mellett, 1% □ mnyi területtel, Ludastó, Fejértó, Baktó, Vídratorok, Matyitó s mások többen.

3. *Terméket* A gabonának minden nemei, jelesen tiszta, őszi és tavaszi búza, úgy nevezett járó, vagyis őszi és tavasszal termő búza. Kétszeres, rozs, a tiszáninneneni járásban; árpa, zab, tengeri olly bőség-

gel teremnek, hogy a lakosok saját szükségeiken felül néhány százezer mérőt adhatnak el. Arepczét mindinkább kezdik termeszteni, de Derekegyházán már régen több száz holdból álló repczevetéseket lehetett látni. A vadrep czéből is házi szükségre sok olajat üttetnek vagy égetnek a lakosok. Kendert mindenütt bőven természetnek, de kereskedés vele nagyban nem üzetik. Ellenben a dohány igen nevezetes és főtermesztménye a megyének, mert ebből 8000 ember táplálja magát, s szegedi név alatt, kereszámmal, 40,000 mázsa adatik el idegen kereskedőknek s ausztriai burnótgyáraknak. — A szegedi határban, Vásárhelyen, Csongrádon, s más több helyeken sok s igen édes görög és sárga dinnye természetik; továbbá a szegedi és szentesi szőlőskertekben jó fajta gyümölcsöt kaphatni, de egyebütt a gyümölcstermesztés gyarló lábón áll. Fehér és veres bor a szegedi, vásárhelyi, szentesi, csongrádi stb. szőlőskertekben bőséggel terem, de nem állandó, s nem is elég. Jóságára nézve legjobban dicsértetik a csongrádi vörösbor. Valamire való erdő egész megyében nincs, hanem Csongrád és Alpár közt mégis szemlélni egy homok tengerbe ültetett erdőt, mellyben topolyák, ákácok, de fenyők is stb. szépen növekednek: a gátok széleit fűzfák, az utszákat pedig több helyeken ákácok foglalták el. Az egész hazában, sőt a külföldön is ismeretes szálas, izmos, nagyszarvu czimeres szarvasmarhák tenyésztetnek itt mind a földesurak tágas pusztáin, mind az adózók kövér legelőin, különösen pedig a legczimeresebb ökrök, tehének és bikák a gr. Károlyi nemzetség derekegyházi pusztáján neveltetnek. A mezőhegyes! ménés a lótenyésztésre való jótékony befolyását itt is mutatja; mert valóban némelly szegedi és vásárhelyi gazdáknál szálas és szép lovak szemlélnhetők. Abirkatenyésztés mind a földesuraságok, mind a lakosok által nagy előmenetellel üzetik; kivált Károlyi István, Lajos, György grófok *legszebb* electoral nyájakat tartanak, a derekegyházi, mágocsi, szénási, ördöngösi és kenyéri majorokban. Közönséges magyarjuh már kevés van. Sertéseket, különösen szőke mangaliczákat szinte nagy bőséggel nevelnek a lakosok, mellyek a vizek elapadása után a rétségekben hamar meghízhatnak. Az udvarokon, de főképen a tanyákon számtalan tyúkok, mindenféle szárnyasok, pávák is. Vadszárnyasok kö-

zul: ezer meg ezer vadkacsák, vadludak, szárcsák, búvárok, vízi tyúkok, vöcskők, károlykatonák, bakesók, sok nemű szalonkák, közönséges és fekete gólyák, mindenféle gémek, és nevezetesen a magyar kalpagot ékesítő kócsagok, a pusztaszeri nagy tóban, de másutt is hattyúk és gödények, nemkülönben túzokok, darvak a tágas pusztákon, e magyar Mezsopotámián egész sereggel, és néha réznekek. — A halak bőségéről világszerte ismeretes Tisza, úgy a Maros, Körös és Kurcza folyók a legközelebbi száraz esztendőkből igen megfogyatkoztak hal dolgában. Fognak ezekben csukát, potykát, kecsegét, harcsát, menyhalat, szőreget, tokot, vizát és sok rákot, mellyek a Kurcza vizéből legjobb ízűek. Ásványokat a róna tartományban nem kereshetni. A tiszánineni járásban a homokos földek alatt rejtőző kő rétegről emlékeztünk. Ezekben kisebb és nagyobb csiga hajak talátnak, s ezekből Szeged városa Kistelek alatt néhány évvel ezelőtt meszet égetett. Végre ugyancsak a tiszánineni homokos térségeken létező tavakban temérdek sziksó separtetik. Csongrád és Mindszent határaiban sós ásványos vizek is talátnak.

4. *Népesség.* Csongrádmegye összes népessége 137,883 lélek, melly lakik 1 sz. kir.-, 2 mezővárosban, 6 faluban s 16 nevezetesebb népes pusztán. Esik egy □ mfre £142 1, Nyelvre nézve 131,298 magyar mellett van 2662 német, 1690 rác, 322 görög, 1911 zsidó. Vallás tekintetben rom. katolikusok 96,335 1. számlálnak, s 15 anyaszentegyházaik közül a szegedi, a Csanádi püspöki megyébe, a horgasi, a kalocsai érseki, a többi pedig a váci püspöki megyébe esik. E v a n g. anyaszentegyház van Szentesen és H. M. Vásárhelyen 996 lélekkel, mindenik a hánya városi egyházkerületben. A 36,639 főre menő reformátusok 3 anyaegyházai H. M. Vásárhelyen, Szentesen és Sámson pusztáján a tiszántúli egyházkerülethez tartoznak. Nem egy. óhitű szentegyház van H. M. Vásárhelyen, Szegeden, Szentesen 2002 lélekkel. Zsidók száma 1911.

5. *Ipar és kereskedés.* Sok és mindenféle mesterember talátnak Szegeden; a mezővárosokban pedig több rendű kézműveseknek tulajdon czéheik vannak. Nem lévén a megyében fűrészmalomok, a szükséges deszkákat, léczeket és zsidelyeket különös magyar faragók, főképen szegediek, kézimunkával, olly alkalmasokra és serényen vágják s ké-

sztik, hogy a Máramarosból leszállítottaknál sokkal jobbak és jutalmasabbak, mellyekből sok ezer darab a szomszéd megyékbe is elhordatik. Hasonlóképen száraz- és vízimalmokat, úgy a legaranyosabb, lágy- és keményfából nemcsak kis-, hanem a Tiszára és Dunára megkívántaie kereskedő hajókat is szinte ezen magyar faragók készítene: s valóban Újszegeden (már Torontálvármegyében) a legszebb, legjobb, legnagyobb (8000—10,000 mázsások) hajók csináltatnak egész Magyarországon. Tápé helységében minden háznál szövetik gyékény, s évenként inintegy 20,000 darabot ad el más vidékbelieknek. Az olajtörő malmok közt legnevezetesebb a gr. Károlyiaké, H. M. Vásárhelyen, melly repczéből üt olajat. Egyébiránt a miipar központja Szeged, hol 2514 kézműves, több eczetgyár, szivargyár s nagyszerű festőintézet. (Fellmayeré) találhatik. A szegedi szappan szinte híres, s vele nagy kereskedés űzetik. A megye kereskedésének fő tárgyai: a marha, gabona, dohány, gyapjú, szappan és hal, Szegednek, Szentesnek, de leginkább H. M. Vásárhelynek országos vásárait a pesti, fehérvári, veszprémi, váczai, sőt bécsi kereskedők is meglátogatják, s itt a sovány, vagy felhízott ökröket falkánként összeveszik. A dohányt, az ausztriai burnótygárak számára jelenleg többnyire egy cs. kir. biztosság vásárolja fel helyben, Szegeden. A halak részint elevenen, jég közt Pestig, részint és leginkább a szabad levegőn megszáritva és besózva a bánáti és Aradvármegyékbe, úgy Horvátországba elhordatván, szép nyereséggel szoktak eladatni.

6. *Jobbágytelkek és adó.* Egész jobbágytelek után van itt első osztályban 34, másodikban 36 hold szántóföld; rétekből minden különbség nélkül 22 hold. Hlyen egész jobbágytelek számláltak 2756. Az 1828-diki országos összeírás szerint az adó alatti föld mennyisége 162,842 hold, ezen kívül Szeged városának kiterjedése 187,682 hold, mellyből adó alatt van 153,268 hold. Portája a megyének, melly után hadi adója kivettetik, 61; Szeged városának 46.

7. *Nemesség és urodalmak.* A nemesség száma 4760 főre telik. Legnagyobb birtokos e megyében a gróf Károlyi család -, azonban Szentes magát már 1837-ben örökösön megváltá, legközelebb pedig Csongrád és Holdmező vásárhely örök váltságai vannak tárgyalásban. A mind-

szeni és algyői irodalmakat bírja Pallaviczini örgróf; főbirtokosok még Szeged városa és a Kárász nemes család, de ezeken kívül kevés birtokos van itt, s azok is jobbra más vármegyében lának.

8. *Felosztása.* Eloszlik Csongrádmegye 1 sz. kir. városra és 2 főbírói járásra, u. m. 1. tiszántúli és 2. tiszamelléki járás. Gyűléseit tartja Szegvárott.

Szabad kir. város.

Szeged, régi s nevezetes sz. kir. város a Tisza jobb partján, átellenben a Marosnak ebbe szakadásával, egy sík térségen, Pesthez 21 mf. 35861 1. Nevezetesebb épületei: a két rom. kath. parochiális s a minoriták s szent ferencziek igen régi nevezetes szentegyházain s zárdáin kívül: az iskolaépület, a pompás városháza a várral átellenben, a roppant polgári kórház, s igen számos magános épületek, mellyek közt emeletesek is számosak, kivált a városnak búzapiacz körüli része mostanában nagyon szépül. Vára, melly hajdan nagy erősség volt, most e nevet nem érdelmi, s katonai s fenyítőházi épületekből áll. A Tiszán való átmeneteire a vár szögleténél egy hajóhíd szolgál. Van itt egy bölcsészeti tanoda, gymnasium a kegyes szerzetesek felügyelete alatt, egy nagy országos fenyítőház, só-, harminczadhivatal stb. Határának kiterjedése 187,682 hold. Lakosai sok és szép szarvasmarhát, jeles lovakat, igen sok juhot és sertést tartanak, a dohánytermesztést nagyban üzik és fuvaroznak. Továbbá találhatik itt számos és mindenféle kézműves, könyvnyomtató intézet, egy karton, egy szódagyár s igen sok malom a Tiszán. Kereskedésre kedvező fekvése leven a városnak, ez valóban nagyfontosságú, kivált dohányra nézve, honnan az egész környéken termesztett dohány szegedi név alatt adatik el. Gyapjú, gabona, épülelifa, s marhakereskedése szinte nevezetes. Továbbá a szegedi szappan mind szépsége, mind olcsósága tekintetéből kapós lévén, ezzel szinte jövedelmes kereskedés üzetik; kivált pesti vásárok alkalmával. Végre a török tartományok és az ausztriai birodalom közt folytatott szállító kereskedés is egy nevezetes jövedelem forrás.

Nevezetesebb helyek.

1. *Tiszántúli járásban.* Szentes, szabad népes magyar város, közel a Tiszához a Kurcza vize mellett. A város 1836-ban

magát 1,361,572 frt 47 kr. ezüstben megváltotta, mely szerint az egész határ (556%⁸ jobbágytelkek egy 56 holdjával 2293 ház, és 1098 h. szőlő, általában 1100 □ ölével számítva) kivevőn 11200 holdat, minden úri javadalmak, épületek, s törvényhatósággal együtt birtokába jött. Földeiken a gazdák tanya épületeket tartanak, s szarvasmarhát, lovat, juhot sertést nagy mennyiségben tenyésztnek, gyümölcsfáikat nemesíteni kezdik. Tíz czéheikben számos mesteremberei vannak, különösen sok a csizmadia. Különféle mesteremberek vannak czéhen kívül is. Végre van sok vízimalma a Tiszán, továbbá sok száraz liszt és olajmalma. A Tiszán, Körösön és Kurczán kívül, határában esnek még a Kórógy, Veker, magócsi ér, mellyek leginkább áradásokkor telnek meg. Szentes határán, több már elpusztult helységek voltak: u. m. Ecser, Fábíán, Sz.-László, Királyság, Sz.-Mihályfalva, Hékéd, Sz.-Ilona, Pécska, mellyeknek templom omladékai többnyire most is láthatók, Pécskáu sütötte Haruckern Gyöigy a sok kenyeret Eugen seregei számára. Holdmező Vásárhely, nagy magyar m. v. Szegedhez 2%, a Tiszától YJJ m. f. a Holdtava mellett egy termékeny rónaságon, 32,393 l., kik valamint a szegediek is, erős, izmos, vállas, piros, egészséges, ezen felül természetes emberek. Van itt egy ref. gymnasium, olajgyár. Határa 135,128 hold, s a váltságon hatalmasan dolgoznak Alakosok különösen sok zsíros dohányt, sárga és görög dinnyét termesztnek^ szarvasmarháik, lovaik az alföldön legszebbek, birkát sokat, némelly tehetős gazdák nemesített nyájukat is tartanak, 8 czében, s azonkívül is mindenféle mesteremberei számosak. Baromvásárai egész országban híresek, és méltán; mert itt valóban gyönyörű magyar ökröket láthatni, s nem ritkaság, hogy egy gazda 60—70 ilyen darabot állít fel, s azokkal kereskedik. Megjegyzést érdemel Vásárhelynél azon töltés, mellyet a megye az úgy nevezett Te're fokán innét kezdve egész az algyői révig hányatott, mellynek hossza 3666 folyó öl, szélessége 4, magassága 5 öl A város határán hajdan 17 helységek állottak, u. m. Sz.-Király, Gorsa, Kopáncs, Batida, Férged, Sz.-Erzsébet, Csomorkány, Sámson (ez most népes pusza), Tót-Kutas, Szőlós, Fecskés, Újváros, Ráros, Derekegyház, Mártély, Sót, Körtvélyes. Csomorkányon a templom mohos kőfalai most is fenállnak. Szőlősön pedig rémitő erővel készült sánczokat szemlélhetni. Maga Vásárhelyis régenten túl a Holdtaván, Makó felől állott. Mind-szent, f. a Tisza bal partján 5349 l. és 160 egész úrbéri telekkel. Szegvár, f. a Kurcza vize partján, Szenteshez 1, a Tiszához % m. f. 4613 l. Itt van a díszes megyeház, mellyben a közgyűlések tartatnak, egy emeletű egészséges tömlőcczel. Derekegyház, pusza gr. Károlyiak kastélyával s kertével. Gazdászata nagyszerű

s virágzó, különösen czimeres ökrök neveltetnek. Ménese, nemes birkanyajai szépek, repczetermesztése tetemes. Sámson, népes pusztá 1743 l., gyümölcskertei szépek, dohánytermesztése nagy.

2. *Tisza melléki járásban.* C s o n g r á d, m. v. a Tisza jobb partján, Pesthez 10 postaállásnyira, a várossal átellenben a 3-as anya Körös ömlik a Tiszába. Népeisége 14972 l. Tágas határa Tiszán túl is kiterjed s 400 egész jobbágy telket foglal. A város magát 1846-dik évben 1,000,000 pftért megváltotta, lakosai sok és szép szarvasmarhát tenyésztének, határában szikso separtetik. Algyő, f. a Tisza jobb partján 1742 l. A falun felül komp jár által a Tiszán. Horgos, f. 2168 l. a Kárász család díszes épületeivel, postahivatallal, jeles marha és juhtenyésztéssel. Tápé, f. a Tisza jobb partján sok gyékényt készít, évenként 20,000 felül s vele magyar és török vidékekre kereskedik. Pusztaszer, igen nevezetes pusztá, körül vétetik a tömörkényi, anyási, hantházi, péteri, szegedi, mindszenti és kisteleki határoktól; térsége 13,000 hold; igen gazdag termékeny siktérség, aranyos távolságban, hihetőleg emberi kezek által hányt dombokkal félbeszakítva. A tóhájlai csárdához közel egy régi elpusztult, magas goth ízléssel épült szentegyház mohos falai látszanak, mellyek messziről több mértöldnyiről mutatják az utazónak dicső magyar őseink legelső országgyűlése helyét.

46. Aradvármegye.

1. *Fekvése.* Aradvármegye határos Északról Bihar; keletre Zaránd, Hunyad; délre Krassó és Temesvár megyékkel, mellyektől a Maros választja el; nyugotra Békés és Csanádvármegyékkel. Földterülete 108304 □ mf. Mivelés alatti földé 1,183,421 hold, s ebből 410,764 h. szántóföld., 131,220 h. rét, 23,523 h. szőlő, 11,740 h. kert, 481,154 h. erdő, 125,020 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Aradvármegye egyik honunknak leggazdagabb, legszebb, legkieisebb vármegyéi közül; keleti része, melly az egésznek 3/8 részét teszi, hegyes, bérezés; nyugoti oldala ellenben merő síkság. Ezen rónaság ismét nagy részben fában szűkölködő, kisebb részben, t. i. északra Biharvármegye szomszédságában, gyönyörű lapályos erdőkkel borított mezőség, melly Lunkaságnak, vagy máskép erdőhátnak is neveztetik. A föld a hegyek közt sárga, vagy veres agyagos, több helyt köves, általában termékenyebb a felső magyarországi hegyes vidékek földénél, mellynek csak jobb mivelés hibá-

zik. A Lunkaságon fekete nyirkos föld legtöbb találtatik melly sok helyütt mocsáros és vizenyös; különben bő termékenységű; szénát bőven ád, kivált pedig igen szép erdőket nevel; a többi rónaságon, melly valamivel felemelkedettebb, a föld általában fekete agyag, sok televénnyel gazdagítva, és szerfelett termékeny. A keleti részt elbontó hegyek a Kárpát ágazatai s Erdélyből jönnek be, két egyenetlen nagyságú tömegben. A kisebb hegy tömeg a Fejér-Körösön felül levő tért foglalja el, nyugotnak tartván, a lapályos Lunkaságon vész el. A nagyobb tömeg a Fejér-Körös és Maros közti tért borítja el, szinte nyugotnak tartván, a híres ménesi és világosvári hegyekkel végződik. Mindezen hegyek részint őserdővel, részint híres bortermő szőlőtőkékkel boríttatnak, gyomraikban pedig ásványokat is rejtegetnek. Főfolyója a Maros, melly Erdélyből jövén be, a megyének egész déli határszéleit keresztülfutja kanyargós menetelével. A Fejér-Körös Erdélyből jő be, s a megyét hosszában, s csaknem derékban átvágván, miután a megyében eredő Csiger vizét Zarándnál magába vette, Gyula-varsádon alól Békésvgyébe takarodik által. A Fekete-Körös Talpas falunál beköszönt, s mintegy 3 mfnyire a két megye közt váltogatva határt húzván, Békésbe megy által. A Teöz Suszány falunál veszi eredetét, s a Fejér-Körössel csaknem párhuzamosan folydogálván, Tamásdán alul a Fekete-Körösbe ömlik. Ezen víznek a Fejér-Körösbe való erőszakos általszakadását nagy költséggel lehel megakadályoztatni. Mellékén vannak a legszebb lapályos erdők, de a benne való halászat nem sok ügyeimet édemel. Ez előszámlált vizek kártékony árvizeinek gátlására mind a megye, mind a kormány sok gondot fordított s fordít. Levegője kivált a hegyek közt nagyon egészséges, s 100 esztendő öregeket látni nem ritkaság; éghajlata szelíd, de nem olly meleg, mint a bánáti vármegyéké.

3. *Termékei.* Terem igen sok és szép tisztabuza, melly egyszer tavasszal, egyszer ősszel vettetik ki, s mellyből készül nagyobb részt a híres aradi lángliszt, kétszeres, zab, árpa, kevés rozs, de legtöbb kukoricza, mivel az oláh kenyeret rendesen ebből eszik. Kereskedői növények közül kender csupán házi szükségre; dohány számos helyeken, évenkint mintegy 25,000 mázsa. Gyümölcsben szinte gazdag ezen megye; van sok almája, diója, jó ízű sárga dinnyéje, barackja, szilvája

pedig szerfelelli bőséggel, mellyből erős pálinka égettik. A megyének egy kis nyugoti részét kivévén, egyebütt mind a hegyes vidékeken, mind a lapályon gyönyörű erdők találatnak; azért tűzi és szerszámfát sokat adhat el Békés, Csongrád, Torontál, Csanádmegyéknek. Végre szőlő-hegyei oily híres csemege, asszu és asztali borokat teremnek, hogy e tekintetben egy vármegyének sem enged. Országszerte sires a ménesi vörös bor, itt asszút is készítenek; ezenkívül szinte híres és felette egészséges fejr asztali borok teremnek: Galsán, Muszkán, Agrison, Almáson, némileg Pankotán, főképen pedig Magyaráton, méily mindeniknek koronája. Szarvasmarhát sokat és szépet nevelnek a róna mezőségen, a tágas pusztákon, sőt néhol a hegyek közt is. Az uraságok részint a zsiros legelőkön, részint istállóban több ezer göbölyt hizlalnak. A birkanemesítés mindinkább lábra kezd kapni. A rengeteg tölgyes, bikkes erdőkben számtalan sertés nyáj hizlaltatik, de legtöbb van mégis a Lunkaság bozotos helyein s roppant tölgyes erdőségeiben. A méhtenyésztés nagy divatban van az erdős helyeken, mire a bőséggel találató hársfa jó alkalmat szolgáltat, de a se Ivem bogártenyésztés csekély lábón áll. A szép erdőségekben őzek, (igen sok Kiszindia környékén) rókák, nyulak, fogolymadarak, nyír és fajdyukok, húros madarak, Boros-Jenóné! s másutt is fáczányok bőven találatnak; a mocsárokat s tavakat vadkacsák, ludak, szalonkák, szárcsák; a róna mezőségeket túzokok és darvak lepik el. A folyók különféle halakkal, a patakok rákkal, pisztráanggal kedveskednek. De ásványokban sern mostoha ezen megye. Petris, Rossia környékén sok elhagyatott rézbányákra találni. Jelenleg Milován találatik réz. Arany, ezüst nyomai vannak Zöldesen, Józászon stb. Vasat sokat és elég jót ásnak Dézna, Monyásza körül. Meszet több helyt égetnek, legjobb az agrisi. Jó fazekas és pipaanyag találatik Déznán. Ásványos vizek vannak: Apateleak, Dézna, Monyásza, Ó-Arad és Rossia körül.

4. *Népesség.* Aradvármegye népessége 239,984-re telik, melly lakik 1 sz. királyi, 23 mezővárosban, 156 faluban. Esik 1 □ mföldre 2,222 l. Nyelvre nézve: 36,061 magyar, 1789 tót, 18107 német, 180,268 oláh; 1406 rác, 153 görög, 2200 zsidó. Vallás tekintetben a róm. kath. számszerűit 41,892 l. a Csanádi püspöki megyében 19

egyházzat bírnak, görög kath. száma 15960, kik a nagyváradai görög kath. püspöktől függenek. Evang. gyülekezet van 3, összesen 2939 lélekkel, mind a 3 a bányavárosi egyházkerülethez tartozik. A 11,037 lélekre menő reformátusok 11 anyaegyházban a tiszántúli superintendens által igazgattnak. A n. e. óhitűek 165,956 lélekkel, az ó aradi megyés püspök igazgatása alatt 143 parochiát számlálnak. Zsidók száma 2200.

5. *Ipar és kereskedés.* O Arad számos és jó mesterembereiről s dohánygyáraitól nevezetes. Hajógyára épen nem vetekedhetik az Új Szegedivel. Durva posztót s pokróczót készítő kallói vannak Boros-Jenőn, Silingyián, Kiszindián; de finomabb posztót Temesvárra kell kallóztatni vinni. Vashámorok vannak a boros-sebesi urodalomban és Monyásza környékén. Kereskedése a megye gazdagsága miatt elég élénk, sokat tévén erre a Maros hajókázható vize is. Viszen ki mindennemű gabonát, bort, tűzi- és szerszámfát, dongákat, lapátokat, teknőket stb. Ez utóbbiakat többnyire Békés, Csanád, Csongrád, Torontálvármegyékbe, leginkább a Maros és Körös vizek segedelmével; a gyapjú, dohány, gubacs, méz és viaszkereskedés a zsidók kezében van. Az aradi lángliszttel, (melly egyébíránt Temesvármegyében szinte örletik) még külső országokon is nyereséges kereskedést folytatnak. Híres marhavásárok esnek: Ó-Aradon, Világosan, Simádon, Zarádon.

6. *Jobbágytelkek és adó.* Egész jobbágytelkes gazda bír itt első osztályban 26, másodikban 28, harmadikban 30, negyedikben 32 hold szántóföldet; rétekből, hol mindig kaszáltatik sarju 8, hol ritkán 10, hol sohasem 12 embervágót. Illyen egész jobbágytelek taláttatik 4105. Az 1828-diki országos összeírás szerint az adó alatti föld mennyisége 275,586 hold. Ezenkívül Arad városának területe 23,148 hold, mellyből adót fizet 10,558 h. Portája a megyének, melly után hadi adója kivettetik 100. Arad városának 10.

7. *Nemesség és urodalmak.* Az összes nemesség száma Aradmegyében 5737 I. Urodalmi közül, ámbár időnkint ajándékoztatnak, még most is szép jószágokat bír a kamara, inellyek ménesi és pécskai tiszltartóságra s aradi számtartóságra osztatnak. Továbbá a pankotai és butyini urodalmakat bírja b. Dietrich; a kisjenőitf hg Nádor József örökösei; borossebesitgr. Königssegh;

v i l á g o s i t a Bohus nemzetség; m á c s a i t Csernovice-, borosjenőit az Aczél nemzetség; elekit gr. Wenkheim, soborsinit b. Forray; fazekas-varsándit gr. Gyulay; szemlakit gr. Hadik; vadászit b. Simony!; gyulavarsándit Névery nemes cs.; petrisit Szalbek nemes cs. Ezekenkívül vannak itt még jó birtoku nemesek ázép számmal.

8. *Felosztása.* Eloszlik egy sz. kir. városra és 4 főbírói járásra, mellyek ezek: 1. borosjenői, 2. világosi, 3. aradi, 4. zarándi járás. Gyűléseit tartja Ó-Aradon.

Szabad kir. város.

Ó - A r a d, egyik Magyarország legélénkebb s mindinkább emelkedő varosai közül, a Maros jobb partján, egy felette termékeny rónaságon, Pesthez 16 $\frac{3}{4}$ postaállásnyira 18,156 l. Lakosai részint a kitűnőleg üzőtt földművelésből, részint mesterségekből, kereskedésből és fuvarozásból élnek. Egy rom. kath. gymnasium, főpolg. iskola, mesterképzőintézet az oláh n. e. óhitűek számára. Dolgozóház-, só-, posta-, harminczadhivatalok. Országos vásárai a gyári s fényüzési portékákra nézve a pesti és debreczeni vásárok után mindjárt következnek, s ezeket bécsi s csehországi kereskedők is látogatják. Szarvasmarha s lóvásárai hasonlóan híresek. Ezen felül a város nevezetes kereskedést folytat dohánynyal, gyapjúval, gubacsal, borral, nyers bőrökkel, mézzel. Végre Erdély, Pest, Temesvár, Nagyvárad közti átmenő kereskedés szinte tetemes hasznára válik. Az aradi lángliszt egész ausztriai birodalomban revezetes, s mostanában már a tengervidékekre is kereskedési czikké kezd válni. Régi vára helyett II. József uralkodása alatt épített újvár a Maros bal partján, a várostól csak 300 ölnyi távolságra fekszik, s hozzá egy derék hid vezet. Aradhoz közel, a kam. C s á j a nevű erdőben szinte egy régi vár s több épületek romjai látszanak.

Nevezetesebb helyek.

1. *Borosjenői járásban.* B o r o s - J e n ő, igen régi és nevezetes m. v. 1759 l. Bora jó, erdeje gyönyörű, vadai s fáczánai számosak. Régi várfalainak nagy része, a most kath. temp, tornyául szolgáló régi török mecsettel máig is fenáll, s néhol tetővel befedve urasági épületekül szolgál. Boros-Sebes, m. v. gyümölcscesel,

fával, cserépedényvel kereskedik. Bököny vagy Butty in. 3067 1. Szilvási szépek, kőbányája jó. 0 - és Új-Dézna, m. v. igen hegyes vidéken, vashámorokkal. Régi vára bérezek és erdők között egy meredek hegyen állott. Apatelek v. Mokra, falu szőlőhegye a legrégebbek közé tartozik a megyében s igen jó bort szolgáltat. Kiszindia, f. 1403 1. Patakjaiban sok pisztrángot fog; van szürkallója. Monyásza, f. zordon bérezek közt, vasbányái, hámorai vannak, mészégetéséről s ásványos meleg forrásáról nevezetes.

2. *Világosi járásban.* Ó-Szent-Anna, m. v. 2965 1. Új-Szent-Anna, m. v. 4189 1. szerfelett termékeny határán dohányt termeszt. Ó - és Új-Pankota, két egymással szomszédos in. v. S i m á n d, m. v. Aradhoz 4 m. f. 5207 1. Búzája, szép, sok káposztát termeszt, szarvasmarha és sertésenyésztése nevezetes, sok marhát hizlal. Különösen marhavásárai híresek. Világos igen régi nevezetes smost is élénk m. v. Aradhoz keletre 3 órányira feleire regényes vidéken 5623 1. ékesíti a Bohus nemzetség szép kastélya, szőlőhegye igen jó bort terem, gyümölcse sok. Világosvár hajdan erős és igen nevezetes vár volt, s mostani pusztult állapotában is büszke állásával nem kissé gyönyörködteti a távolról szemlélőt ; a pompás jeleneteket pedig, mellyekkel látogatóit jutalmazza, leírni képesek nem vagyunk. A g r i s v. E g r e s, f. 1281 1., szőlőhegye jó fejt borot terem, híres meszet éget. Draucz, falu, határában jó fazekas agyag ásatik. K u r t i c s, falu, 2587 1. gazdag sík határán sok dohányt termeszt, marha- és juhtenyésztése nevezetes. Magyarét, f. 1903 1., szép borházakkal rakott szőlőhegye nagy kiterjedésű, igen híres és egésséges fehér bort terem. Szent -Márton, f. sok fejes káposztát termeszt. M á c s a, falu, 2261 1. Ékcsiti Csernovics uraság díszes lakháza. 0 - és U j - Fazekas-Varsánd összeolvadt két falu 2873 1., igen tágas róna határán dohányt és sok kendert termeszt.

3. *Aradi járásban.* G y o r o k, m. v. Méneshoz közel, bora híres, innen kezdett legelőször kereskedésbe jönni a ménesi bor. Rác- és Magyar-Pécska, két egymás mellett fekvő m. v. a Maros jobb partján, Aradhoz nyugotra 2 m. f. 14,1131., roppant határa felette termékeny, marha-, ló-, juh- sertésenyésztése virágzó. Székhelye egy kam. tisztartóságnak. Ó- és Új-Paulis, szinte két egymással szomszédos m. v. Méneshoz közel 2250 1., bora ménesihez hasonló, gyümölcse sok. Petris, m. v. Erdélyország szélén. Vidéken sok régi elhagyott rézbányákra találni. R a d n a, m. v. a Maros jobb partján 15621., kik közt sok a mesterember. A város felett emelkedő hegyen fekszik a capisztrani sz-

ferencziek zárdája, sok drágaságokkal ékesített szép templommal, hova a csuda tevő szűz Mária képéhez népes búcsújárások történnek. S o b o r s i n, m. v. Sóházzal, sok szilvásokkal. Tótvára d. m. v. a Maros mellett, sok gyümölcse van. Régi vára kicsin, de hajdan erős lehetett, most omladékban hever. Hodos-B o d r o g, falu, ó hitű Kalugyer zárdával. C s i c s é r, f. a Maros mellett, a bizerei régi apátság hihetőleg a csicséri szigetben állott, hol most régi omladékok s egy szép kút látszanak. Glogovác, f. Aradhoz $\frac{3}{4}$ mf., 21981., kik sok dohányt és káposztát termesztnek, jó lovat tartanak. A helység a régi Orodvárosa romjain épült, melly hajdan nevezetes város volt, várral és egy igen gazdag káptalannal együtt; innen neveztetett el a megye, a vár s káptalan templom omladékai egész a mai korig fennmaradtak. A falu határában pedig öt nagy halmot láthatni, mellyek embercsontokkal telvék, s leghihetőbben Hunnus temetőhelyeknek tartathatnak. Kladova, falu, Radnához közel nagy hegyek közt levő völgyben 1772 l., régi várának romjait mutatja. Kovaszincz, falu regényes vidéken, 3441 l. Van egy kőbányája, szőlőhegye ménesihez hasonló bort terem. K u v i η v. K ö v i, f. bora híres, kőbányája van. Ménés, f. Aradhoz keletre m. f. 1738 l. Legnevezetesebb gazdasága szőlőhegyében áll, melly Ménest egész Európában ismeretessé teszi. Itt szüretik azon aszú bor, melly sötét vörös színe, édessége, tüze s más boroktól különböző szekiú illatú, kedves zamata által annyira elhíresedett, hogy sokan még az ős tokajinak is elébe teszik. Ménesihez hasonló bort teremnek még Paulis, Gyorok, Kúvin, Kovaszincz, Világos, Kladova helységek szőlőhegyei. U j - P a n á t, f. sok dohányt, szép búzát termeszt, szép lovakat tart. Kis-Pereg, falu 1212 l., szerfelett termékeny határán marhatenyésztése nevezetes. 1834-ben elkezdvén magát megváltani két jobbágy, azóta évenkint több megváltások történnek. egy egész telek (49 hold) váltása 1100 p. forint, egy zselléré 80. S o j m o s, falu, a Maros jobb partján. 1379 l. Erdeje legnagyobb s legszebb talán egész megyében. Régi várának falai egy sziklás hegy tetőn nagy részt máig is fenállanak. Szem-lak, f. a Maros mellett, Pécskához nyugotr'a 2 órányira 2868 l., gazdag róna határral.

4. *Zarándi járásban.* Cser.mó, m. v. az erdő hátán, vagy úgy nevezett Lunkaságon 1426 l., a marhatenyésztést sikerrel űzi. K i s - J e n ő m. v. a Fehér-Körös jobb partján, Aradhoz 7 órányira, 2159 l. A város feje boldogult főhg. nádor József örökösei urodalmának, mellyel a zeréndi is egyesítettett, és a melly különösen szép és jó rendbe hozott erdőségekkel dicsekedhetik. Sikló, m. v. 2380 l., szerfelett termékeny határán szép szarvasmarhát

tenyészt, itt egy kettős sáncz nyomai szemlélhetők. Z a r á n d, m. v. róna térségen, közel a Csiger vizének a Fehér-Körösbe ömléséhez 3364 l. Marhavásárai híresek. Hajdani várából, mely hihetőleg legrégebb a megyében, csak némelly sánczmaradványok látszanak. Apáti, f. Lunkaságon 3022 l., marha-, sertésenyésztése jeles. Fekete-Gyarmat, f. a Fekete-Körös mellett, sertés- és marhatenyésztése nevezetes. M i s k e, f. 1391 l. Szinte nagy sertésenyésztése van. Otlak a, f. 2553 l. marha-, juhtenyésztéssel. S e p r ü s, falu, 2621 l. Határában Bethlehenes és Oroskesz régi helységek romjai láthatók. Székudvar, f. 2976 l. Némelly régi romokból sokan azt gyanítják, hogy a Csanádi (a pécsi megyebeli Tolnában fekvő) megyébe helyezett czikatori apátság itt Yolt. T a l p a s, f. a Luukaságon, Biharvmegye szélén 1270-re menő lakosai roppant tölgyes erdejükből sok faszerszámot s hordó dongákat készítenek, s marha tenyésztést jó sikerrel űzik, hajdani vára egészen elpusztult. Bél-Zerind, falu, a Fekete-Körös mellett, Bihar szélén, faeszközkészítéssel foglalkozik, sertés tenyészt.

Visszakapcsolt részek.

47. Kraszna vármegye.

1. *Fekvése.* Krasznavármegye északra és keletre Közép-Szolnok; délre Kolos; nyugotra Biharvármegyétől környékezteték. Földterülete 19,349 □ m. f.

2. *Természeti tulajdonsága.* Egészen s általánosan hegyes, erdős, úgyhogy térsége épen nincs, hanem e hiányt a számos és néhol tágas völgyek pótolják. Főhegyei a M e s z e s és Oszoly a megye déli határszélein, továbbá a Biharvármegye és Kraszna közt húzódó Réz, mellynek vidéke Rézaljának neveztetik. E hegyeknek ágai borítják el az egész megyét, mellyeket részint ős bikkesek, részint kies szőlőhegyek s gyümölcsösök fednek. Nevezetesebb folyói: a Kraszna, melly az Oszoly hegy forrásaiból fakadván, északnak veszi folyását, s Kraszna, Somlyó városok mellett menvén, miután több patakokkal, s a csuda-

latos Csehi tónak (felül meleg, alól igen hideg) vizével öregbült, Hidvégen túl K. Szolnokvármegyébe foly által. A Berettyó forrása szinte az Oszoly bércei közt van, s közel a Kraszna eredetéhez. Ez hasonlóul északnak tart, 3 mfnyi folyása után Bályognál Biharvgye földjére lép. Völgye felette kies, s melléken vannak a legkövőbb rétek és szántóföldek. A Zilaj pataka csak keleti szétét érinti megyénknek. Földje általában középtermékenységű, s jó művelés mellett, minden gabonanemet bőven terem, hanem a renyhe oláhok kezeiben csekély aratással fizet. Levegője a bérézek közt erős, zordon, de tiszta és igen egészséges; a völgyeknek s a megye északi részének kellemetesebb, szelidebb éghajlat jutott, mit a virágzó bor- s gyümölcsstermesztés eléggé bizonyít.

3. *Termékei.* Tisztabuza, kétszeres, rozs, árpa, zab mindenütt vettetik, de tengeri mégis legtöbb, sőt az oláh csak ezt szereti termesztetni, más veteményekkel semmit nem gondolván. Egyébiránt a sok erdős bérézek miatt kevés szántóföldje lévén, gabonát nem természet elegendőt. Gyümölcse sok és jó, híres a bürgözdí nagyszemű leves cseresznye; a meszes vidékiek pedig gyümölcseikkel messze földekre eljárnak, ezért s mészért gabonát cserélvén be. A bortermesztés előkelő ága a krasznai nép gazdálkodásának, s az idevaló kemény borok asztali itálnak igen dicsérteinek. A bérézés legelőkön jó zömök szarvasmar hát, kevés, de csontos erőslovakat nevel, s a rengeteg bikkes, tölgyes erdőkben temérdek sertést hizlal. A Rézalján őzek találtaknak. Nemes érczetek nem mutathat ugyan, de tartós épületek nagy mennyiségben volnának, ha használtatnának. Meszet Bagolyháza, Bogdánháza stb. faluk sokat égetnek, s e helyen márvány is találtaknak. — Ásványos vizei közül leghíresebb a zoványi kénköves s vasas gyógyforrás, mellynek vizét hordókban távolabbi vidékek is hordatják. Köszvény és gyengeség ellen igen foganatosnak mondatik. Csaknem hasonló ásványvíz van Somlyónál.

4. *Népesség.* Népessége Krasznamegyének 43,181 I. Laknak 3 mezővárosban és 69 faluban. Esik 1 0 mértföldre 2310 lélek. Nyelvökre nézve: magyarok száma 16,346, oláh 26,510 és 325 zsidó. Vallás tekintetben: a rom. kath. 2 plébániában 3682 I. számlálnak, görög kath. 26,510, kik 57 szentegyházat bírnak. Reformátusok 25

anyaegyházban 12,654 fore mennek. Unitarius van 10, zsidó 325.

5. *Ipar és kereskedés.* A magyar csak elég szorgalommal műveli földéit, de az oláh itt is renyhe. Mesteremrek számosan vannak Szilágy-Somlyón és Krasznán. Gyárak ugyan nincsenek, de hamuzsírforrással több helyen foglalkoznak. Fő kiviteli cikkei: szarvasmarha, sertés, bor, gyümölcs, hamuzsír, gubacs, nyersbőrök és pálinka. Somlyón és Krasznán leginkább csak baromvásárok esnek.

6. *Nemesség és adó.* Nemessége 6393 főt számlál. Főbirtokosai: a BániFy bárók és grófok, gr. Andrassy, gr. Kendeffy, gr. Kemény, gr. Teleki, gr. Rhédey, gr. Toldalagi, gr. Bethlen, b. Bornemisza stb. Az 1828-diki országos összeírás szerint adóalatti földje 55,801 hold. Portája, mely után hadi adója kivettetik, 16.

7. *Felosztása.* Eloszlik 4 kerületre, u. m. 1. Somlyóig. p e r e c s e n i, 3. k é m e r i, 4. k r a s z n a i kerület. Gyűléseit tartja Szilágy-Somlyón.

Nevezetesebb helyek.

1. *Mezővárosok.* Kraszna, a hasonnevű folyó mellett, számos kézművesei vannak, meglehetősen baromvácárokat tart. Nagyfalu, 1460 l. A Berettyó mentiben rétjei igen jók. Szilágy-Somi y ó, vagyonos m. v. a Kraszna mellett kies vidéken 3192

1. Itt van a megyeháza, melyben a gyűlések s törvényszékek tartanak; továbbá van sóháza, ásványos forrása, mely szemfájási és rheumaticus bajokban hasznosnak mondatik. Lakosai gabona és bortermesztésen kívül, kézművességből élnek. Baromvásárai jók. Magas hegyre épült régi vára hajdan nevezetes erősség volt.

2. *Faluk,* Bagos, Bállá, jó bort termesztenek. Bagolyháza, a Meszeshegy tövénél, a Kraszna vize melleit, jó' meszet éget, úgy szinte Bogdánháza mészegetéseért és márványáért említendő. Van sok gyümölcse. Csehi szőlőhegyen szőljel szórva. Ezen helység hegyén két igen mély és csudálatos tó van, mely felül meleg, alól igen hideg, s pokoltónak neveztetik. 111 o s v a, tágas szőlőhegyén jó bora terem. Kémer, népes falu a debreczeni országútban, 1653 l. posta hivatallal. Jó bora van. Perecseny a Kraszna vize mellett 1345 l., termékeny határral. R á t o n, f. két domb közt szőljel szórva. Lakosai többnyire nemések.

Z o v á n y a Berettyó mellett. Kénköves ásványos fürdőjét messze vidékről is látogatják. A csúzos nyavalyákban különösen dicsértetik.

48. Középszolnokvármegye.

1. *Fekvése.* Közép-Szolnokvármegyenek szomszédai: északról Szathmár; nyugotról ugyanez, és Bihar, Krasznavármegyék; délről Doboka és Kraszna; keletről Kővárvidéke. Földterülete 39648 [J mf.

Z. Természeti tulajdonsága. Ezen megyében a bérezés hegyek, a kies dombok, a bájoló völgyek, s ismét a búzatermő rónaság egymást kellemetesen váltogatván, az egészét méltán a legszebb, legáldottabb vármegyék közé számlálhatjuk. Átalában inkább hegyes és dombos, mint róna tartomány. Nevezetesebb hegyei a Meszes a megyének déli szegletében, továbbá a Bikk egy erdős zordon hegyláncz a megye északi határszélein; a Kraszna és Érvizek mentiben az O s z o l y hegynek hosszan nyúló sorai. Tulajdonképeni rónaságot, csak a megye nyugoti részén az Ér folyó mentiben láthatni. Fő folyó vizei: a Szamos, melly B. Szolnokból, s Kővárvidékéből lép be, s a megye keleti oldalát 4 mfre nedvesítvén, Szélszegezen felül Szathmár vármegyébe tér át. A Kraszna Krasznavármegyéből Híd végen felül jöven be, Király-Darócnál szinte Szathmárba megy által, több ágaival, melyek összesen Érnek neveztetnek, sok félszigeteket képez, s Bihar- és Szathmárvármegyében léteit ad a természeti gazdagságáról és szépségéről nevezetes Érmellékének. A Szilágy, Zilaj, Gyöngy, Bélték, kisebb folyók s közülök az első a Szamosba, a többiek a Krasznába ömlenek. Levegője mindenütt egészséges; éghajlata szelíd és a növények tenyészésére felette kedvező.

3. *Termékei.* Ez áldott megyében mindenféle gabona bőséggel van; különösen sok és szép tisztabuza terem az Ér mentiben. Tengerit a számos oláhok, de a magyarok is sokat természetnek. Kerti és hüvelyes veteményekben fogyatkozás sehol sincs. Sok gyümölcs közt említést érdemel a nagyszemű berzenczei szilva, mellyből erős és jó ízű pálinka főzetik. Zilaj körül a Meszes vidékén sok alma, körte, s különösen nemes fajú őszi baraczk, az Ér és Kraszna vidékein híres sárga és

görög dinnye terem. Bor csaknem mindenütt termesztik, s még a zordonabb bikkaljai helységekben is láthatni szőlőket. Egyébiránt legjobbnak tartják a Tasnád, P é r környékén termett bort; aztán jön a meszes-vidéki, melly erős és kedves ízű, s messze elhordatik. Sok dohánya közül dicséretre méltók: a szodorai, tasnád-szántói s a t., mellyek egy kissé erősek ugyan, de kedves illatuak. Az egész megyében gyönyörű tölgyes és bikkos erdők szemlélhetők, mellyek makkot, gubacsót bőven szolgáltatnak. Azonban az Ér mentiben néhány helységnek, nincs elegendő fája, de ezt olcsón szerezhet. Szarvasmarhát sokat és szépet nevel, miről a híres tasnádi baromvásár bizonytságot tesz; a juhtenyésztés s nemesítés is napról napra gyarapodik. Sertés temérdek hizlaltatik a rengeteg makkos erdőkben. A nemesebb lótenyésztés r e néhány uraságok különös gondot fordítanak s b. Wes-selényi sibói ménese nemcsak honunkban, hanem külföldön is régóta kitűnő hírben áll. Itt különös figyelem fordittatik a keleti vér tisztaságára. A Bikkalján a rengeteg V o l u s a i erdőségben őzek, sasok, nagy mennyiségben tanyáznak, de egybűtt is az erdők fogoly-és császarmadarakkal, a folyók halakkal; a Kraszna és Ér nádasai vízi madarakkal bővelkednek. Ásványokkal a sok hegyek mellett sem dicsekedhetik e megye. Sósforrások vannak Hadadnál, Szépiáknál. Kővé vált tengeri állatok csontjai találtatnak Sibónál.

4. *Népessége.* Van ezen megyében 1 szabad város (Zilaj), 6 mezőváros, 134 falu és 1 népes pusztja. Népessége 95,816 l. Esik 1 □ mfre £395 l. Nyelvökre nézve: magyar van 35,997; oláh 59,135; zsidó 684 l. Vallás tekintetben rom. kath. anyaszentegyház 4 van, a nagyváradi püspök igazgatása alatt 4123 lélekkel. Gör. kath, 95 egyházban 58,612 l. a fogarasi püspöki megyéhez tartoznak, a munkácsi püspöki megyéhez kapcsolt gyülekezeten kívül. A reformátusok 54 anyaegyházat és 31,690 lelket számlálnak, s főpapjok az erdélyi superintendens. Evangélikusok száma 184; ó-hitű van 523, zsidó 684.

5. *Ipar és kereskedés.* A lakosok nagyobb részt föld- és szőlőműveléssel, baromtartással foglalatoskodnak ugyan, de mesteremberek is elég számosan vannak, különösen Zilajon, Tasnádon. Szilágy-Csehiben, Nyers termékek-

ben nagy gazdagsága lévén a megyének, ezekből, ugyszinte borából más vidékeknek is juttathat. Gabonára, kéziművekre leghíresebb a zilaji vásár. A tasnádi híres baromvásárt, hova a szomszéd Szathmár- és Biharvármegyék-ből is hajtanak eladó marhát, az aradi, csongrádi, békési, s más messze vidéki kereskedők is látogatják. Z s i b ó is 5 népes országos vásárt tart, mellyeken sok ló és szarvasmarha adatik el.

6. *Nemesség és adó.* Nemessége 9908 főt számlál. Urodalmi közül a sibóit, hadad it bírja a b. Wesselényi nemzetség; a görcsönyit gróf Andrássy; sarmaságit gróf Kemény. Az országos összeírás szerint adó alatti földje 129,218 hold. Portája, melly után hadi adót fizet 42.

7. *Felosztása.* Eloszlik belső és külső járásra, s hat kerületre, mellyek ezek: 1. z i l a h i, 2. s i b ó i, 3. s z i l á g y c s e h i, 4. s z i v á g y i, 5. t a s n á d i, 6. p e e r i kerület. Gyűléseit tartja Zilahon.

Nevezetesebb helyek.

1. *Mezővárosok.* Szilagy-Cseh, kellemes dombos vidéken a Szilagy pataka mellett 4037 l., számos mesteremberrel. Görcsön, Zilajhoz 1½ órányira. Feje gr. Andrássy egy urodalmának. Hadad, van egy régi elpusztult vára, 1711 lakosa, s itt a voluea nevű rengeteg erdőségben nagy vadak és sasok bőven tanyáznak. A régi nevezetes b. Wesselényi nemzetség innen veszi előnevét. Sibó, 1324 l. Régi igen híres menése 1828-ban eladatván, a helyett b. Wesselényi Miklós még híresebbet tenyésztet; többek közt Ősikből, hol még eredeti keleti vérii lovak leginkább találhatók, hozatott anyalovaktól igen jeles csikai vannak. A város határában igen sok tengeri állatok kövévált csontjai találatnak. S t i l e l m e d, a Szamos mellett. T a s n á d, szabadalmas ni. v. egy kies dombos, majd termékeny róna vidéken 3611 l., számos kézművessel. Nagykiterjedésű szőlőhegye jó bort terem, marhavásárai pedig országszerte híresek. Van egy elpusztult hegyi vára. Z i l a h, szabadalmas kincstári város a Meszes hegyénél, igen szép vidéken 9416 l. A megye itt tartja gyűléseit. Van rendezett tanácsa, virágzó ref. gymnasiuma; mesteremberei számosak; országosvásárai pedig felelte népesek. A városnak joga volt követeket küldeni az erdélyországi országgyűlésre,

2. *Faluk.* Ér Sz. Király f. 1543 l., kik szőlőmívelésből sok pénzt keresnek. Ér-Körös, róna halarán szép búzát termeszt, jó és sok marhát tenyészt. Mojgrád, a Meszeshegyénél, mellyen elpusztult váromjai látszanak. M a g y a r-N á d a s d, termékeny dombos vidéken 1163 l. N á p r á d a Szamos jobb partján 2973 l., sok nemes udvarházakkal. P e é r, Biharvármegye szélén, alacson hegyes vidéken 1236l., jó bort termeszt. S z o d o r ó dohánya kevésbé erős, de kedves ízű. Tasnád-Szántó, 1563 lakossal, sok javakban részesült tágas határral, dohánya jó. Szó r-Demeter, szőlőhegye igen jó bort terem. Szilágy Szegh berezés vidéken, Szilágyi Mihály hajdani várának romjait mutatja.

49. Zarándvármegye.

1. *Fekvése.* Zarándvármegyének szomszédja északról Alsó-Fejér, s egy kis részben Biharvármegye; keletről ugyancsak Fejér; délről Hunyad; nyugotról Aradvármegyék. Földterülete 25 538 □ mfdet foglalván el, e tekintetben 50-dik a megyék között. Hajdan nagyobb kiterjedésű volt, de 1744ben két járása Aradvármegyéhez kapcsoltatott.

2. *Természeti tulajdonsága.* Egész kiterjedésében hegyes, völgyes, úgy, hogy térséget sehol sem láthatni, hacsak a Fejér-Körösnek itt-ott tágasabb völgyét ide nem számláljuk. Hegyei, mellyek közt főbbek: Magúra, Moma, Graina, Krovasch, Strimba, Sibold, Mola; meglehetősen magasságúak, kősziklások, zordonok, s többnyire erdőkkel borítvák, gyomraikban nemes érczek s más ásványok nagy mennyiségben találhatók. Földje csak a hegyek aljaiban s a völgyekben termékeny, egyébutt sovány, agyagos, köves és záporoktól rongáltatik, a honnan gabonatermő földje felette kevés. Fő folyóvíze a Fejér-Körös, melly a megye keleti hegyeiből eredvén, több patakokból gyűl össze, s Brád, Körösbánya városok mellett a megyén keresztül nyugotnak folyván, Aradvármegyébe megy által. Jóízű halain kívül belőle aranyat is mosnak. Hegyi csermelyek felette számosan vannak, s nagy hasznot tesznek a bányákhoz tartozó gépelyek, malmok forgatása által. Levegője tiszta s égés séges, de valamivel durvább, mint a szomszéd Hunyad vármegyéé.

3. *Termékei.* Szántóföldé kevés s nem igen termékeny

lévén, ez okból sokkal kevesebb gabona természetik, mint a mennyi belső szükségre elég lenne, hanem ezt kénytelen Aradvármegyéből szerezni. Egyébiránt minden gabonanemek közt tengerit legtöbbet vetnek. Legelege az erdőkben s a hegyek térségein bőséggel van, minél fogva a marhatenyésztés nem megvetendő, valamint kecskéket is számosán tartanak, de ló- s juhtenyésztése kevés figyelmet érdemel. Bora s gyümölcse is, a szilván kívül, nem elegendő, sőt az elsőben nagy szükségét szenved. Rengeteg erdőségei, mellyek a megyének nagyobb részét foglalják el, mind épületi, mind tűzi fát, mind szennet bőven szolgáltatnak, s benne nagyobb vadállatok, p. o. őzek tenyésznek. Legfőbb kincse azonban ezen megyének gazdag ércbányáiban áll, mellyek bőven adnak aranyat, ezüstöt, kevés rezet, vasat, cinket, s más különféle ásványokat. Névszerint jövedelmes arany- és ezüstbányák vannak: Körösbánya, Boicza, Bukuresd, Stanisa, Buda, Herczegány, Gajnél, Tresztján helységeknel. Ribicze falunál több szép kövesedések találatnak, p. o. kővé vált fenyőfák, mellyek achatneműek, itt- ott kaláris (corallum) kövesedések, melly termék egyedül nagy tengereken találatik. Kőszén találatik Czebe vidékén. Ásványos vizek vannak Al- és Pel-Vácánál és Csunyánynál.

4. *Népesség.* Zarándmegye lakosainak száma 38,601. Esik 1 0 mfre 1544. Népes lakhelyek vannak. 2 mezőváros, 97 falu., Nyelvkülönbségre nézve: 3527 magyar, 35,084 oláh. R. katolikusok 12131. Boiczán, N.-Halmágyon és Körösbányán bírnak anyaszentegyházat, s az erdélyi püspöktől igazgattatnak. A 296ra menő gör. katolikusok a Balásfalván lakó fogarasi püspök alatt vannak. Reformátusok száma 2314. s Körösbányán, Ribiczen, Érádon, Kriscsóron levő anyaszentegyházaik az erdélyi egyházkerülethez csatolvák. A görög nem egyesültek 34,778 lélekkel, 89 parochiát bírnak. Ezen kimutatást adják az egyházi névtárak. A megyei kimutatás ettől nagyon eltér. E szerint népessége a megyének 53,727 1. Nyelvkülönbség szerint van magyar 710, német 822, oláh 51,323, tót 20, cigány 826, örmény 3. rác 6, zsidó 17. Vallásukra nézve, róm. kath. 1210, görög kath. 345, református 376, gör. n. e. óhitű 51,768, evang. luth. 5, unitarius 6, zsidó 17.

5. *Ipar és kereskedés.* A lakosok főfoglalatossága a

bánjászság s e körüli munka; favágás szénégetés. A földmiveies csekély; gyárnak hire sincs. Körösbányán és Brádon nevezetes heti vásárok tartatnak, s kivált a brádi felette nagy fontosságú, mert e tartja gabonával nemcsak Zarándot, hanem a szomszéd fejrmegeyi bányahelyeket is; bár olcsóbbság tekintetéből sokan inkább Aradról vásárolnak; többen pedig onnan nevezetes gabonakereskedést üznek.

6. *Nemesség és adó.* Nemessége 2,675 I. számít. Főbirtoicosok a kamarán kívül gr. Bethlen, gr. Gyulay, gr. Haller, gr. Teleki, b. Bornemisza, b. Jósika, b. Naláczy, Hollaky, Kozma Ribiczei, Nemes, Brádi stb. nemzetségek. Az országos összeírás szerint adó alatti földje 55,801 hold, épen annyi mint Kraszna vármegyéé. Hadi adót 15% porta után fizet.

Felosztása. Eloszlik 4 kerületre, mellyek ezek: 1. brádi, 2. halmágyi, 3. körösbányai, 4. ribiczei kerület. Gyűléseit tartja: Körösbányán.

Nevezetesebb helyek.

1. *Mezővárosok.* Körösbánya legnépesebb, egyszersmind fővárosa Zarándnak, a Fejér-Körös mellett, Aradhoz 16 m. f. 2039 l., kik legnagyobb részt kézművességből, arany s ezüst bányák átíveléséből élnek. Országos s nevezetes hetivásárokat tart. Határában igen jó szarukő ásatik. Brád, felette élénk gabonavásárról és piaczárol nevezetes, mert úgy szólván, az egész vidék innen él.

2. *Faluk.* Bukarest igen hegyes zordon vidéken, Körösbányához 3 órányira, jövedelmes arany s ezüst bányákkal. Csung á n y, több gyógyforrásokkal. C z e b e, vidékén sok kőszén található, a Magara hegyében pedig nemes érczek. Nagyhalmágy, a gr. Bethlen nemzetség egy urodalmának feje, sóbázzal. Ilerczegány arany és gazdag ezüst bányái vannak. R i b i c z e határában kővé vált fenyőfák s corallok találatnak. T r e s z t i a, arany-, ezüstbányái gazdagok. Alsó és F e l s ő - V á c z a, több ásványos forrásokat mutathat.

Kovárvidéke.

1. *Fekvése.* Kővárvidékének határai: északról Szathmár; keletről és délről Belső-Szolnok; nyugotról Közép-

Szolnokvármegye, a minthogy régenten ez utóbbi megyétől szakítottatott el. Kiterjedése 1861 □ mf.

2. *Természeti tulajdonsága.* Az egész megyét zordon bércek borítják, mellyek Máramaros és Szathmár szélein lejövő Kárpátnak ágazatai. Ezen hegyek közt két nevezetesebb völgy nyílik; egyik az, mellyet a Belső-Szolnokból jövő s a máramarosi havasokból eredő L á p o s folyója fut keresztül, melly miután a sziklatetőn álló Kővár omladékait körülkeriugené, s több kisebbeken ki vili, a Monostor és Surdok faluktól jövő patakokkal öregbednék, Erdőszadánál a Szamosba ömlik. Másik völgye az, mellyet a sebesen zuhogó Szamos foly keresztül a vidék nyugoti határszélén, melly viz mintegy SV^{mf}re határfolyó lévén, Erdő-Szadánál egészen Szathrnárba megy által. — Földe többnyire kemény, agyagos, köves, s nem igen termékeny, e mellett gabonatermesztésre a sok hegyek miatt kevés térséget is használhat. Éghajlata azonban szelidehb, mintsem azt olly hegyes vidéken gondolnánk, mit kétségkívül a vidék physikai fekvésének, a kemény északi szeleket elzáró máramarosi bérceknek tulajdonit hatni.

3. *Termékei.* Főtermesztménye a tengeri, azután a zab és r o z s, de mindezek belső szükségre sem elegendők. Bort is termeszt, de szinte nem sokat; hanem gyümölcse annyi van, hogy vele kereskedést is űzhet; különösen szilvája, cseresznyéje, barackja, almája, gesztenyéje szépen terem. Az erdők bővelkednek vadgyümölcsfákkal, sőt Berkesz körül gesztenyés erdőket, több helyeken pedig vadcsereznyéseket szemlélhetni A hegyek egészséges tápláló legelőt, a rengetek erdőségek fát, makkot bőséggel szolgáltatnak. Lovat, juhot, ökröt keveset tart, de te henet elegendőt; a bérezés vidéken pedig leginkább kecske van divatban. A vidék északkeleti hegyei nemes érczeket rejtegetnek gyomraikban, s Kapnikbányánál jövedelmes arany-eziistbányák miveltetnek. Ásványos forrásokból savanyúviz találatik Szurdok-Kápolnáknál és Remeténél. Kénköves meleg gyógyforrás va Budőspatakánál.

4. *Népesség.* Egy bánya, 3 mezővárosban s 89 faluban lakik 48,166 l. Esik 1 □ mfre 2675 l., 5254 magyar, 42,912 oláh. li. kath. vallást 2020 követi, kiknek Kapnikbányán és a kapniki Handalban van egyegy anyaszentegyházuk. Görög katolikusok 35,400 főre mennek, s 61 pa-

rochiát bírnak. A 3234-re menő reformátusoknak 7 gyülekezetük van. Végre a görög nemegyesültek 30 szentegyházban 7512 l. számlálnak.

5. *Ipar és kereskedés.* A lakosók nem annyira földműveléssel, mint gyümölcstermesztéssel, marhatartással, favágással, szénégetéssel, bányászattal, gyümölcs- és gabonakereskedéssel foglalatoskodnak. Berkeszen sok és jó cseréppipa készíttetik, mellyeket messze földre is elhordanak.

6. *Nemesség és adó.* A nemesség 2010 főre megyen. Főbirtokosok: gr. Teleki, gr. Korniss, gr. Bethlen, gr. Kendeffy, gr. Kemény, gr. Toldi, gr. Mikes és Katona nemzetségek. Az 1828ki országos összeírás szerint majorsági birtok, a miveletlen földet is beleértve 191,405 bold, ezenkívül adó alá esik 35,256. h.

7. *Felosztás.* Eloszlik 4 kerületre; u. m. 1. v a d i, 2. berkeszi, 3. somkuti, 4. bunyi kerület. Itt főispán helyett főkapitány vagyon. Gyűléseit tartja Sáros-Magyar-Berkeszen vagy N.-Somkúton.

Nevezetesebb helyek.

1. *Városok.* Kapnikbánya, népes bányaváros, Nagy-bányához keletre 4 m. f. a magas Guttinhegy szomszédságában, 2968 l. Van bányász hivatala, a nagy bányaitól függő helyettes törvényszéke, s jövedelmes arany és ezüsbányái. A várost a Kapnik vize folyja át. Sáros magyar Berkesz kies dombok közt fekvő m. v. s székhelye Kő várvidékének. Lakosai, kik közt számos nemesek vannak, igen szorgalmasok, jó cseréppipákat s edényeket készítenek, fuvaroznak. Hagymásláros a Lápos vize mellett, hegyes, erdős határral.

2. *Faluk.* Büdöspataka egy felemelkedett helyen, jó meleg ásványos forrással. B u t y á s z a, igen erdős vidéken, hol állott hajdan Kővár vára egy sziklatetőn, melly az erdélyi külön fejedelmek idejében országsértők rendes fogháza volt. C z i k ó egy dombon a Szamos mellett, hol ez két magas hegy közt omlik ki Szathmárvármegyébe, s ezen völgyet kies voltáért szép szorosnak nevezik. Hosszúfalva, országosvásárokat tart. Kápolnak-Szurdok, hegyek közt elszórva, igen jó savanyúvízforrással. Remete, szinte savanyúvízforrásai vannak. N. S o m k u t, posta hivatala van, s országosvásárokat tart.

V. Drávántúli kerület.

50. Verőcze vármegye.

1. *Fekvése.* Verőczevármegye határai északról a Dráva mentiben Somogy, Baranya; keletről a Duna folyásán, s a törvényes kérdésben forgó Zsiva szigetén túl Bács s alább Saerémvármegyék; nyugotra. Pozsegavármegye, s a szentgyörgyi végezed; délről a bródi végezed. Földterülete 83670 □ mf. Mívelés alatti földje 960,208 hold, s ebből 283,692 h, szántóföld, 56,748 h. rét, 42,130 h. szőlő, 23,545 h. kert, 452,779 h. erdő, 101,314 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Verőczevármegye nagyobb részt magas sűrű erdővel felváltott rónaság. Kelet s északi oldala, a Duna mellett, Erdőd táján emelkedő hegyeket kivéve egészen sík, délnyugoti része pedig szirtes, közép magasságú hegyekkel borított, mellyek Lápovác falunál a diakovári járás szélein kezdődvén, a nassiczi, vucsini, verőczei járasok s kerületek szélein nyúlnak el. Átalában a síkságot gyakran felváltó dombos vidékek, a bérezek alatt hosszában elnyúló szőlőhegyek, a szántóföldeket környékező bájos ligetek s az ezeken által csergező patakok, az egész megyét igen szép, kellemesen változó tartománnyá képezik. Földje kevés kivétellel, mindenütt termékeny fekete agyag, Verőcze tájékán homokos, a vucsini kerület némelly magasabb hegyei közt fekvő határokon pedig köves. Éghajlata felette kies, mert sem a tél zordonsága, sem a nyár mérték feletti hősége ellen nem panaszkodhatni. Levegője annyira egészséges, hogy még a mocsárvidéki helységekből is 70—80 esztendőseket látni épen nem ritkaság. Azonban július és augusztus hónapokban a vérhas és váltó hideg, a mértékletleneket gyakrabban meglátogatja. A megye nyugoti részén található hegyek, mellyek Fekete hegynek, Kermidiának, mások által posegai, nassiczi, órahoviczi hegységnek neveztetnek, nagyobb részt szirtesbérczek, meredek, magasabb tetőjőken, a vucsini kerületben fenyőfatermők. Legmagasabb ormozat és csúcs a P a p u k Drenovác felett, aztán Tócsák Vucsinnál és

Kermdia Nassicz felett Gvadácznál, utóbb L i s z i n a, Strázea és Bitó. A keleti részen emelkedő hegyek, inkább domboknak nevezhetők. — A Duna Almásnál a Drávát kebelébe vevén, Verőczt keletről egész Vukovárig Bácsvármegyétől választja. el, s itt 3 mfnyi folyása után Szerémvármegyébe lép által. A Dráva Gradácznál jön be a megyébe, s ezt Somogytól és Bárányától elválasztván, s mintegy 18½ mfnyi hosszúságra nedvesítvén: Almásnál a Dunába szakad. Vük a ered, Pouczie falunál a diakovári járásban, s Vukovárnál (Szerémvármegyében) a Dunába omlik. Rendetlen folyása s áradásai okozták a tágas P a l a c s a nevű tavat. Karassicza több apró vizekből származik, mellyek Kapelna falunál a mihuljáczi kerületben jönnek össze. A valpói járáson ezer tekervényekkel áthatván, sok áradásokat szül, s több mint 43 kisebb-nagyobb patakot részint közvetve, részint közvetlen magához véve, végre Petrievcze mezővárosnál a Drávába vegyül. Ezek közül nevezetesebbek: Vojlovicza, Orahovicza, Kalugyer patakok; V u c s i c z a, Sverznicsa folyók. A B r á n a vagy Vrána, V u - koszavljecza, Bukovicza, Breznicza és Czernabara, a gaehisthlyei, oresháci és p i v n i c z a i patakok a verőczei és vuceirii kerületben, végre a kraviczai patak az északi járásban. Mocsárai közt legnevezetesebb a P a l a c s a, rómaiak idejében P a l u s H i u l c a, mellynek munkába vett kiszáraitatása P r o b u s róm. császárnak életébe került. Az északi járásban: Ténye, Dobszin, Harasz, tin, Szent-László Szerémvármegyében Robottá és Kórógy faluk közt 14,725 holdat borít el. A posványosság nyugót északi részén, de hova csak apróbb csolnakokon nagy vesződéssel juthatni, láthatók a hajdani római várnak omladozott dűledékei, melly Cibalis ad Paludem Hiulcam, vagy talán a geographusoktól annyira keresett Limusa lehetett, s mellyet most a lakosok Kologyvárnak neveznek., Jugovác ingovány, a verőczei és vucsini urodalmak határinál, több száz hold földet ellepett, inelly a ráczmiholjáczi csatorna segedelmével kiszáraitatván, a legvirágzóbb rétekké s legegészségesebb legelővé változtatott. J e l á s z, több illy nevezetű vizenyösségek vannak, a legnagyobb Czernacson túl, a nassiczi kér. Viljevo mellett s az erdősekben nagy károkat tesz Kalilo, Netecsa,

mellyek a Sztrug és Risztre, úgy többek a vucsini, valpói, nassiczi és diakovári erdőségekben, mellyek a Dráva, Vuka, Karassicza s egyéb folyók rendetlen folyásaiból erednek, s jobbára az erdőket rongálják.

3. *Termékei.* Terem t i s z t a b u z a jó és bőséggel; legjobb Dálya, s Diakovár felemelkedett síkságain, de terem még a Verőcze vidéki homokokon, sőt az erdőkkel körülvelt hegyes helyeken is a vucsini kerület néhány falujit, a köznép által úgynevezett Buzsákban (szeglet) kivéve: kétszeres, rozs, zab, köles mindenütt; hajdina jobbára csak a felső verőczei s vucsini kerületekben természetek. Egyébiránt minden gabonanemek közt tenge-rit vagy kukoriczát legtöbbet vetnek, s egy slavoniai hold jó esztendőben ötven, sőt még több posorii mérőt is megterem. Lencse, borsó, bab, burgonya a kukoricza földeken elég természetik. Az eszéki hetivásárokat mindenféle válogatott szépségű, izmos nagyságú zöldség, temérdek bőséggel lepi el, de vöröshagymát Rácsból hordanak. Különös nagyságú spárgák nemcsak kertekben, hanem vadon a mezőkön is teremnek. A legszebb fejes káposzta felette bőven van. A neme- sebb kertészkedés szinte divatban van. Úri kertek vannak: Diakováron a püspöknek, továbbá Valpón, Vucsinban, Rétfalun, Tényén, Miklóson. Kereskedői növényekből len és kender csak házi szükségre vették. Komló vadon elég terem, Dohányt, kivévén apróbb házi szükségeket, nagyban csak néhány német faluk természetek, u. m. Sz.-Lukács, Antunsdorf, máskép Kapan és Oreshacz, végre Budimeze. — Legelő és rét elég van. Hol pedig a széna szőkébben terem, ott bükköny, mohar vetés divatozik. Gyümölcs dolgában gazdag Verőczevárme- gye. Eszéken az őszi barackoknak különös nagyságú, több mint ötven nemei, a válogatott kerti szőlők zamatos, és korinthiai fajai, kellemes kajszin barackok, legszebb nyári s téli körtvélyek, spanyol megyek, s egyéb gyümölcsök gyönyörrel öltik el a szemlélőket. A vásárokon sár- ga és görög dinnyék, almák, ezeknek királya a zamatos 8 z e r c c i k a, és a stajerivel vetekedő masánczker, az első leginkább a nassiczi, verőczei dombokon, az utolsó a híres szlatinai előbb parlag, most a legszebb gyümölcsössé változtatott halmon bőven teremvén; továbbá körtvély, dió szekerenként árultatnak, vagy a Dunán egész Zimo-

nyig lehordatnak. Gesztenye Orahovicza körül erdőkkel van, s nemcsak messze elhordatik, hanem sertéshízulásra is fordítják. Fügéket néhol a köznép is termeszt; moggyoró és som a rengeteg erdőkön untig terem. Egyébiránt közpéldabeszéd szerint kétféle mannája van itt a népnek; egyik a makk, másik a szilva, e mellett az esős júliusi hónapok a makkot gubacscsá változtatván, ebből is szép somma pénzt vesznek be a földesuraságok. Bor a vármegyében nem mindenütt terem, de a nyugoti s déli részek a diakovári Ternava helységétől kezdve hosszában egész Turnassziczáig, a magasabb hegyek alatt elterjedt dombok rakva vannak szőlőtőkékkel, mellyek nemcsak asztali jó fejr és vörös borokat szolgáltatnak, hanem még asszu is készítették. Különös figyelmet érdemelnek azerdódi és ternavai vörös borok, a fejérek közt ó korban asztali közönséges italnak a v u k o - szavljeviczai, turnassiczai és bukoviczai első ajánlatúak. A nassiczposzári, szeónai, orahovicz-radlováci, vucsini leginkább vörös ó borok dicséretesek, de jobbára erős szeszesség miatt asztali italra, mint a ternavaiak s erdődiak is alkalmatlanok. A Drávamelléki vidéknek szőlőhegye nem lévén, főképen Baranyából szerez borokat. A rengeteg erdőt az urodalmak mindinkább irtogatják ugyan, de térségök mégis arányfeletti, s a Dráva mentiben fekvő urodalmaknak nem utolsó jövedelmük van fából. A szarvasmarhatenyésztés csak középszerű karban áll; ökröket csupán házi szükségre nevelnek, a hizlalás sincs igen divatban, s a kövérebb marhák Szerviaából hajtának be. Egyébiránt a tehének, mellyek mindenféle fajból valók, s mellyek közt a tyrolisiak, helvetiaiak s miirzvölgyiek az éghajlathoz legalkalmasabbak, elegendő tejjel, vajjal tartják a megyét. A lovak aprók, teherhordásra nem alkalmatosak, de annyival inkább futásra, úgyhogy talán sehol nem lehet forsponton olly sebesen jární, mint Verócze és Szerémvármegyékben. A nemesített juhtenyésztés nem utolsó ága a megyei gazdaságnak; de a köznép kivevén, az eszéki és veróczei járásokat, igen kevés juhott tart; a diakovári, nassiczi, vucsini kerületben kecskék is tenyésztetnek s ezeknek és az öröknek (berbics) sült húсок (percsevina) legkedvesebb eledele a köznépnek. Sokkal nagyobb figyelmet érdemel a sertéste-

nyésztés. Az erdőknek térsége a néha felette nagy bőségben termő makk, a jó tömött szemű, mindenütt gazdagon termő tengeri, a sertéstartást nemcsak elősegítik, hanem azt úgy szólván, szükségessé teszik, s mind az urodalmak, mind az idegen kereskedők, mind a jobbágyság részint tulajdon erdejükben, részint haszonbérletiekben ezerenként hizlalják sertéseiket, mellyekkel aztán Kanisa, Sopron Győr felé igen nevezetes kereskedés üzetik, nevelvén az eladandó sertések számát a Szerviából behajtottak is. — A vucsini s nassiczi kerületben, a diakovári s verőczei járásban őzek mindeddig is vadon találhatók. A vadaskertekben szarvasok däm vadak, őzek, vad-disznók táplálhatók, ezeken kívül, a vucsini, verőczei, a valpói, podgorácsi és tényei vadások említést érdemlenek. A kertekbe zárt vadakon kívül, a szabadban számos farkasok, rókák, számtalan nyulak, borzok, a vucsini magasabb hegyeken császármadarak is, szalonkák (schnefek) szerfeletti bőségben, a posegai széleken, hurkokban fogott fenyvesek, húrosok. A vadludaknak, vad-réczéknek, szárcsáknak, ingoványi - szalonkáknak seregei pedig annyira ellepik a tavakat s mocsárokat, hogy ezekkel a köznép is bőven ellátja asztalát. A selyem-bogár t e n y é s z t é s meglehetősen divatban van, s még nagyobb lehetne, ha a selyem bolyónak olly sokféle fajzata, ezeknek annyiféle ára, a beváltást kibérlők az adózó népet nem sarczolnák és idegenítenék. A méhtenyésztés az uraságoknál mindenütt üzetik, a köznépnel főképen az eszéki, verőczei és diakovári járásokban. Bővelkedik továbbá a megye a halaknak sokféle nemeivel. A Duna és Dráva menyhalat, vizát, tokot, lazacot, kecsegét; ezek s egyéb folyók, Palacska tava, s a drávai fokok igen jó ízű csukákat, süllőket, pontyokat, harcsákat stb. adnak. A palacsai tó környéke jó ízű csukákon kívül, kikelet előtt temérdek jó ízű nagy csíkjaival, utóbb teknős békaival tartja az egész vidékkört, csigák pedig, mellyek a karansebesiekkel vetekednek, kivált a verőczei járás szőlőhegyei tövében bőven ásatnak. A hegyi kövecses csermelyek forrásainál, a vucsini s nassiczi kerületben számos pisztrángok fogatnak s más egyéb jó ízű kövi halak. A Karassicza, Vucsicza, Vojlovicza, Valugyerszka, más patakok és folyók rákjai igen jó ízűek; legizmosabbak fogatnak Czernaz, Kapelna és Klokocsevác vidékein, említést érdem-

lök még a vucsini, szlatinai, diakovár sterbinczei halas és teknősbéka tavak. A termés köveken kívül, mellyek csak ritkán és néhol fordttatnak épületekre, terem kovács, mellyet a jankováczi üveghuta használ. Van sokféle jó agyagföld; közöttük a jóshavai s orahoviczai fazekasok földjei ismeretesek. Más ásványokról vagy érczekről semmit sem mondhatunk. Ásványos víz van Valpón, ezenkívül a Szlanavoda sósforrás Alsó-Kuszonjéhez közel. Végre Sztálinik és Boroecze faluknál, magas hegytetőn két Jezerák nevű tó, mellyek a legerősebb télben sem fagnak be.

4. *Népesség.* Van ezen megyében 1 sz. királyi, 18 mezőváros, 222 falu, 37 pusztá. Lakosainak száma 15821 házban, 137,072 L Esik 1 □ mfre 1651. Születtek száma 1846 ban 4498, meghaltak 3894, szaporuság 604. Nyelvre nézve 2753 magyar, 598 tót, 3786 német, 129,482 rácz, 453 zsidó. Vallásokra nézve: a római katolikusok 42 egyházban 94,369 lélekkel, a Bosna vagyis diakovári és szereim egyesült r. kath. püspök alatt vannak nagyobb részt, kevesebb egyházak tartoznak a pécsi és zágrábi püspökök igazgatása alá. Az evangélikusok 52, a reformátusok 2610 számmal vannak, s 3 anyaegyházban, u. m. Rétfalun, Harasztiban és Sz. Lászlón, a dunamelléki egyházherülethez tartoznak. Óhilü görögök 34 gyülekezetben 39,588 főre mennek, s a karloviczi érsek; a nassiczi, vucsini, verőczei kerületekben pedig a pakráczai püspök által igazgattatnak. Zsidók száma 453. (A. megyei összeírás későn küldetvén be, az lsó Rész népességi táblázatában az egyházi névtárak kimutatása van s innen ered a különbség).

5. *Ipar és kereskedés.* Az iparról, a köznép főbélyegét tekintve, nein sokat mondhatunk. A nőnem szorgalmatosabb a férfinál, s ez az itt természetett lenből és kenderből, mindenféle vásznat, sőt finomabb gyolcsot, vagy patyolatot is sző. A kézi mesterségek minden ágai eléggé üzetnek a megyében s a mezővárosokban, de kivált Eszéken számos, sőt ritkább mesteremberek is találatnak, s a megyebeli kézművesek 2503 számmal vannak. Üveghuta van Jankovácson, s Marienthalban. Eszéken Verőczen, Diakováron több selyembeváltó és gombolyító házak; de mind ezeknél nevezetesebb a csepini répaczukorgyár, melly jó termő évben mintegy 75,000 mázsa répából 4000 mázsa nyers cukrot gyárt, mellyből 2800 mázsa finomított cukor ké-

szül. Kereskedése a megyének, különösen némely ágazatokban messze országokra is elterjed, s ezt a Duna és Dráva tetemesen előmozdítják. Legelső helyen áll szerviai s boszniai marha, különösen sertéskereskedése, mely bizonyosan egész országban legnagyobb, a minthogy szalonát Eszéken talán legolcsóbban lehet venni. Azután jön a bácsi, s bánáti búza liszt, kender, a baranyai bor, a stájer deszka és vas, épületfa, savanyúvíz stb kereskedés.

6. *Jobbágytelkek és adó.* Egész telkes jobbágy bír itt első osztályban 24, másodikban 32, harmadikban 40 hold szántóföldet. Rétekből minden osztály rendben 8 embervágot (egy hold 2000 □ öl egy kaszás rét 1000 Qöl, kivéven a diakovári urodalom némely helyeit, hol 1 hold 1684, egy kaszás rét 1317 □ öl.) Telkes jobbágy van, 9305 minden rendű lakók, zsellérek s kertészek száma 14,226 Az 1828-diki országos összeírás szerint az adó alatti földmennyisége 331, 700 hold. Eszék városa területét be nem küldte. Portája a megyének, melly után hadi adót fizet 80, Eszék városának 11.

7. *Nemesség és urodalmak.* Az egész nemesség csak 1014 főre megyen. Urodalmi közül: az almás it, csepinit és erdődit bírja az Adamovich nemzetség. Fericsencsét a mostani Miklóssal, s Örachoviczát a Mihalovich család; verőczeit, n assicz it,rétfaluit gr. Pejachevich, v u c s i n i t Jankó vies József; the-rezováczit Jankovics István; d á l y a i t kamarai zálogkép a karloviczi érsek; diakovárit a hasonnevű püspök; e s z é k i t a kamara; végre az obradovezeit az orachoviczai kalugyer zárda.

8. *Felosztás.* Eloszlik 1 szabad kir. városra és 4 főbírói járásra és 3 albirói kerületre, mellyek közt azonban különbség csak az lévén, hogy amazokat fő, ezeket alszol-gabírák igazgatják, vegyesen járásoknak is neveztetnek. Járások s kerületek következők: 1. eszéki, 2. valpói, 3. diakovári, 4. verőczei járás, 5. m i h o l j a c z i, 6. n a s s i c z i, 7. v u c s í n i. kerület. Gyűléseit tartja Eszéken.

Szabad királyi város.

Eszék, a rómaiak idejében Mursia vagy Mursa, fekszik egy róna térségen a Dráva jobb partján, Budához 19 postaállásnyira.

Népessége 13,138 l., kik közt számos és ritkább mesteremberek is találhatóak. A város négy részre oszlik. A vár hármassánczual s bástyákkal van körülveve, s 4 kapuja van; itt van a fő örház, városháza, gymnasium, a vár igazgatási tisztekkel, két brigadiros general, vár és vízépítő, pattantyús osztályok, hadi biztosság, élelmi fegyvertár, tisztek laka, fő posta és szorgalom kocsi hivatal, hadi és polgári kórház, hadfogadó és *katona nevelő* épületek. A várat a Dráva túlsó partján levő erős fellegvár őrzi. A belső városban van a megyeháza, hol a közgyűlések és törvényszékek tartatnak, s ezzel összekötött harrainczad hivatal. A várost a Dráva balpartjával egy szép fa hid köti össze. Yeröcze vármegyének kereskedése itt központosul, a mellett átmeneti kereskedése is nagyfontosságú, s mindenik, mióta a Dráván egész időig feljárnak a gőzhajók, még örvendetesebb emelkedést vesz. Sertéskereskedése úgy szólván egész országban legfontosabb, különösen hizott sertésekre nézve. A szalonna egész országban itt legolcsóbb.

Nevezetesebb helyek.

1. *Mezővárosok.* D á I y a 3782 l. Ékesíti a karloviczi érsek jó Ízléssel épült urasági laka. A határ termékenységéről s gyors lovairól dicsértetik. D i a k o v á r széke a bosniai, vagy diakovári és szeretni rom. kath. püspöknek s káptalannak. Várának mohos falai és sánczai láthatók a nyugoti részen; a keletit pedig a püspöki kastély diszesíti. Van itt püspöki lyceum és seminarium, elagott papok háza, az egész megyében legnagyobb lovas kaszárnya, szép püspöki kert. S h o k a c z-M i h o l a c z, 1241 l. b. Prandau szép lakával s drávai révvel. N a s s i ez, szép egészséges dombon, ékeskedik gr. Pejachevics jeles kastélyával, Szent Antal napi marhavására igen nevezetes. Orachovicza, hegyektől körülvéttetett gyönyörű völgyben, roppant gesztenyes erdei híresítif. Nyugotra Duzlok falu, felett magas dombon láthatni az orachoviczai várat. Szia ti na szép egészséges fekvése s gyönyörű gyümölcsösei említésre méltók. Valpó Eszékhez nyugotra 2½ órányira 2486 l. Hajdan erős vára volt, mellynek helyén most b. Prandau nemzetség roppant palotája homloktoronyoyal épült s a lapályföld miatt alapját temérdek gerendák tartják. Van itt derék kert, híres serfőzőintézet, s a város feje a b. Prandau nemzetség egy roppant, vérhatalommal bíró urodalmának. Verő ez e 4125 l. Diszesíti a gr. Pejacevich nemzetség pompás kastélya. Van lovas kaszár-

nyája, régi vármegyeháza, s a róla nevezett urodalom vérhatalommal bírván, itt vannak a tömlőczők. A város tövében fekszik Antunovacz majorság, hol hajdan nevezetes orangeria volt. Verőcze régenten a jelesebb erősegek közé tartozott, s körében a hegyek ormain, máig is több vár alakú erősegek látszanak. Vucsin, kedvesen csergő patakokkal hosszában keresztül szelt gyönyörű völgyben. Egy magas kősziklán várromjai látszanak, mely a török időben híres haramia fészek volt. Ékesíti most Jankovich József uraság szép nyári palotája. Erős jó illatú vörös borán kívül különös említést érdemel szökő kútja.

2. *Faluk.* C s e p i n, nevezetessé teszi e falut Mayer Ignác úr jeles répacukor gyára, mely 75,000 mázsa répából évenként 4000 mázsánál több nyers cukrot gyárt, melyből 2800 mázsa finomított cukor készül. Erdőd, hajdan Teutoburgum erősség, mellynek romjai most is a Duna magas partján fekszenek, híres, de erős bortermeszt. G o r j á η 13211. Hajdan Garaváros és erősség, s várának némelly omladékai a falu közepén most is látszanak. Itt támadtattak meg Erzsébet és Mária királynék, Horváthi János bán és az auranai perjel által 1386-ban, s ejtettek fogságra. Jankovác üveghutája, csehországihoz hasonló nemcsak közönséges, hanem sűrű, simított, köszörült stb. üvegeket is készít, anyagszerét helyben találja. Van itt a béreztetőn egy régi váromladék is, s az üveghutánál egy felséges vízrohanás, mellyet egy itt elfolyó patak képez, zordon szirtek közt csörgése közben 16 ölnyi mélységre rohanván le. K □ z m a f. és Vucsin közt van egy dagadó forrás, melly két óráig elapad, s akkor ismét megdagadván, vizét kilöveli. Tárnává a hajdani püspök lakról s boráról ismeretes hely, most is van itt a diakovári püspöknek magas dombon épült szép kilátású kastélya.

51. Szerémvármegye.

1. *Fekvése.* Szerémvármegyének fekvése igen rendetlen, mert hosszan és tekervényesen 16 mérföldnyire nyúlik, midőn szélessége 2-, 3-, 5, ni. f. Határai északról Bácsmegye, mellytől a Duna választja el, kisebb részben egy oldalról, valamint keletről a pétervári végezed, délről ugyanaz és bródi végezed; nyugotról Verőczevármegye. Nagysága 43²⁰⁹ □ m.f. Mivel és alatti földje 520,899 hold, ebből 225,428 h. szántóföld, 95,274 h. rét, 71,121 h. szőlő, 18145 hold kert, 70,728 h. erdő, 40,203 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Szeré mvár megye akár ennek szerfeletti termékenységét, akár meleg kies éghajlatát, akár vidékei tündér szépségét tekintjük, méltán a legszebb, természettől leginkább megáldott megyének mondható, se miatt mára rómaiak idejében nevezetes tartomány vala. A megye hosszában s a Duna mentiben egy csaknem mindennült egyforma nagyságú hegy-láncz nyúlik el, melly délfelé hosszú hegyágazatokban lassan lassan ellapul s egy felemelkedett rónaságot képez, melly jóval magasabb, mint a péterváradí ezred szávai környéke, vagy a német-bánáti s a csajkás vidékek síksága. A föld könnyű agyag, igen sok televénnyel gazdagítva; a termékenység is bámulásra méltó, mert itt egy szem búza után 20-at, tengeri után 2000-ret aratni épen nem ritkaság. Neveli a föld termékenységét s a növények buja tenyészetét, az igen kellemes éghajlat is, melly már az olaszországihoz hasonló. Különösen szép vidékek vannak, Gergeteg, Verdnik, Beocsin, Rakovác körül, s az utóbb említett helynél egy gyönyörű vizomlás is látható. Levegője a megyének tiszta és egészséges, mellynél fogva járványbetegségekről szó sem lehet, de ősszel a sok gyümölcs mértéktuli evése gyakran vérhast okoz, s a zsengekorbán nagy pusztításokat tesz. A fentemlített hegy-láncz az ide való nép nyelvén Fruska-Gora, a rómaiaknál Mons Aimus, Scharengrádnál s Babszknánál veszi eredetét. Dióknál jó formán felemelkedvén, egyenlő magasságban 500 öllel haladja meg a Duna tükrét, s mindenütt a Dunát kísérvén, Karioviczon túl lapulni kezd s végre síksággá vál. Ezen hegység a réteges hegyekhez (Flöczgebirge) tartozik, mellynek magva serpentinkő, s így neptuni származású. — A Duna Vukovárnál lép a megye határára, s ezt Bácsvármegyétől elválasztván, s mintegy *ÍZ* mérföldnyire nedvesítvén: Kamenicz alatt a péterváradí végezredbe megy által. A *V u k a* Kórógynál jön be Verőczevármegyéből, s 3 mérföldnyi folyása után Vukovárnál a Dunába szakad. Rendetlen folyása s áradásai okozták a Falács a nevű mocsárt, mellynek egy része Szeremvármegyéhez tartozik, a nagyobb rész Verőczéhez tartozván. Ezen két folyón kívül nagyobb vize Szeremnek nines, de a hegyi csermelyek számtalanok, s temérdek malmokat tartanak forgásban

4. *Termékei.* Szeremvármegye mint már láttuk, szer-

feletti termékenységgel bír, s a mi ritkaság, egész kiterjedésében, úgy hogy minden szántóföldjei első osztálybeliek, s csupán Neshtin faluban találtnak második rendűek. Terem igen sok és szép tisztabuza, s kétszeres, kevés rozs, felette sok tengeri, kevesebb zab és árpa. Rizs nem terem, de k δ 1 e s, bab igen sok. Iiórógy magyar falu, híres lencsét is termeszt. A burgonyának itt semmi becse. Kereskedő növényekből igen jó dohányt termesztnek némelyik egyesek, de csak kertekben; a Ken dér is csupán háziszükségre vetetik, de Kórógy sok lentermesztéséről is elhíresedett. A legelő jó, 40203 h. A 103, 593 kaszás, — (1 kaszás — 000 □ ól) réteknek tiszta baszna 109,113 írt. 29 kr. pp. bebecsültetett. Gyümölcs dolgában felette gazdag ezen megye, kivált szilva temérdek bőséggel van, s mivel ez igen édes. belőle zamatos kedves izü s egyszersmind erős pálinka, vagy úgynevezett szlivovicza főzetik, melly csaknem egész Európában ismeretes. De van még ezen áldott megyének egy híres természetnye, t, i. a bor. E tekintetben már a rómaiak idejében nevezetes tartomány vala Szerem, s kivévén azon szőlőket, mellynek szüikvölgyekben, vagy árnyékos gyümölcsfák, vagy erdők szomszédságában vannak, egyébütt az egész Szeremségben jó bor terem, de kiváltképen megkülönbözteti magát az, melly a többször említett hegylánczon Illóktól Karloviczig termesztetik; névszerint pedig: Illokon, Ban osch toron, Cserevíczen, Beocsinban, Le din ezé n, K a m e ii i c z e ii, Beshenovón, Mindezen borok nagyobbára veresek, hanem egy idő olt a fejr bornak még jobb ára lévén, a fejr szűrése is divatba jött. Leghíresebb fejrbor terem Rakovácson, mellynek egészen az a zamata van, a mi a cyprusi bornak, s édesége is az lenne, ha a szőlők némi túl érettségi fokig le nem szedetnének. Egyébiránt mind a vörös, mind a fejrbor forrása után néhány hónappal tökéletesen megérik, és a legjobb borismerő is óbork tartaná, e mellett jó pincezében s gondviseléssel sokáig, eltartathatik; de fájdalom! Szeremvármegyében a hegyi pinczék szokásban nem lévén, e miatt a legnemesebb bor is hamar romlásnak indul. Aszubbort Szeremben nem szokás készíteni, de az ürmösnek több nemei divatoznak, mellyek közül az úgy nevezett karlov i c z i pezsgő ürmös (Tropf Wermulh) különösen

dicsértetik, s vele az országban, sőt Bécsben is, nyereséges kereskedést űznek. — Erdeje a megyének, egykét rónasági falut kivéven, mindenütt elég, s mind tűzi, mind igen szép épületi s kádárfákat bőven szolgáltat, e mellett makkból és gubacsból számos ezereket vesznek be az urodalnak. A növények buja tenyészése a baromtartást hathatósan előmozdítja, s valóban ez oily nagy fontosságú, hogy e tekintetben Szerem aránylag még a gazdag Temes és Torontói vgyéket is felül múlja, holott e most említett megyékkel Cseh- s Morvaországnak legtermékenyebb kerületei nem is mérkőzhetnek. A köznép lovai aprók ugyan, de tüzesek, erős alkatásúak s gyorsfutók. A ló nemesítésre legtöbbet ügyel gr. Pejachevich Péter, ki Humán egy igen szép nemes vérii ménest tenyésztt. De a s e l y e m b o g ártenyésztés is szép virágjában van itt, ámbár ez még jobb karban lehetne. 1833-ban termett 36,416 font selyembolyó fGaleta) — A Duna m e n y h a l a t, v i z á t, t o k o t, k e c s e g é t, s más nemű halakat bőven szolgáltat. A P a l a c s a mocsár igen jó izü csukákon kívül, kikelet előtt temérdek nagy c s íkj ai v al, utóbb teke nősbékáival tartja az egész körvidéket. A hegyi kövecses csermelyek forrásainál piztrángok, kőhalak fogatnak. Nemes érczek nem fedeztetek ugyan még fel, de egy ritka éreznem, t. i. M i e m i t s, melly ez időben csak Toscanában, Miemónál, s a Száz-meiningeni herczegség beutflücksbrunnál látható, itt Rakovácz környékén egész tömegekben találtatik. K ő fej többnyák több helyeken vannak, s utszakövezésére, épületekre kívántató kövek Torontál-vármegyébe is hordatnak. M e s z e t szinte több helyeken égetnek, de jóságra nézve legtöbbre becsültetik a leximiri Kőszén találtatik Gergetegnél, Karlovicznál, Rakovácznál. Asványosviz van Ravaniczánál.

4, *Népesség.* Szeremvmegyében van 16 mezőváros és 83 falu, Népessége 106,924 l. Esik l □ mfre 2475 ı. N y e Ív-re n é z v e: magyar van 3018, tót 542, német 1673, rác 101,528; végre zsidó 163. Vallástekintetben rom. kalhk. száma 36,106, s ezeket 17 egyházban az egyesült szerem! és diakóvári püsp. igazgatja. A görög katbk 1224 l.; az evangélikusok 84 l. számlálnak. Reformáta anyaszentegyház egy van, t. i. Kórógyon, s ez magyar, ellenben, a mi Magyarországon egyetlen egy példa, Antin és Tordincze helységekben lakó reformátusok illyr nyelven

beszélnek, ezek s a korogni egyházhoz, tartozván, összes számok 2305 1. Főpapjok a dunamelléki superintendens. Ő hitű görögök 67,042 lélekkel 57 egyházat bírnak, s a karloviczi érseki megyéhez tartoznak, sa Fruska-Gora hegyen 14 kalugyer zárdát számlálnak.

5. *Ipar és kereskedés.* Legnagyobb mértékben mutatkozik a szorgalom a szőlőművelés s pálinkafőzés körül, melly nemcsak törkölyből, hanem szilvából is felette nagy mennyiségben főzetik. A törkölypálinkát évenként 85-86000 akóra becsülik. A szeremi szlivovicza nemcsak Magyarországon, hanem idegen tartományokban is minden illy nemű szesz-italok közt legtöbbször becsülik. Sert legjobbakat főznek Humán. Mesteremberek elegendő számmal találhatók a mezővárosokban, s a vukovári bocskorosok és a schydi szappanosok jó készítményeikről elhíresedtek. Végre említést érdemiének az igen számos lisztmalmok, s több selyemgombolyító házak. A megyének a Duna mellett s a hajókázható Dráva és Száva szomszédságában! fekvése, nyers termékeinek szer feletti bősége, a kereskedést is nagyfontosságúvá teszik, viszen ki tiszta búzát, tengerit, zabot, bort szlivoviczát, gyümölcsöt, fát, épületi s kövezet követ, hajt ki pedig szarvasmarhát, sertést stb.

6. *Jobb ágy telkek és adó.* Szeremvármegyében csak első osztálybeli földek találhatók, kivéven Neshtin helységét, s egy egész telkes jobbágy bír 26 hold szántóföldet, s kaszás rétet. Az 1828-diki országos összeírás szerint az adó alatti föld 268,886 hold, mellyből 120,823 hold, (2000 □ ölével) jobbágyi szántóföld, s 103593 kaszás rét (1000 □ ölével számítván) Hadi adót a megye 81 porta után fizet.

7. *Nemesség és irodalmak.* Nemessége 816 főt számlál. Középbirlokú nemesek itt nincsenek, hanem az urodalmak tágasak, s ezek közül i 11 o k i t 4 mezővárossal a 24 helységgel bírja hg. Odeschalky, vukováritöm. v. s 24 helys. gróf Eltz; r urnáit gróf Pejachevich Péter, n u s h t á r i t. gr. Khuen család; cserevicsit gr. Brunswich Józsefnő; kameniczit Marczibányi Livius; c s a l i n ait Jankóvich család; shydit a körösi görög e. püspök. Végre 12 Pernjavort, vagyis allodialis földeken megtelepedett apró helységet a kalugyer szerzetesek bírnak.

8. *Felosztás.* Eloszlik 3 járásra s ugyanannyi kerületre, mellyek közt azonban különbség nincs, s egymástól függetlenek, és ezek következők: 1. továrnai ki, 2. ire-

ghi, 3. i l l o k i járás, 4. vukovári, 5. rumai, 6. shydi kerület. Gyűléseit tartja Vukovárott.

Nevezetesebb helyek.

1. *Tovarniki járásban.* Sharengrad m. v. 1261 l., kapuczinus s sz. ferencz szerzetesek kolostorával. Dunában való halászata híres. S z o l l i n m. v. Határában régi római régiségek találtnak. Tovarnik m. v. a Dunától délre $1\frac{1}{2}$ m. f. re 2751 l. Gazdag róna határa szép búzát terem. Csakovcze f. régi váromladékai láthatók. Miklóshevcze f. gabonája igen híres. Novak f. igen kies vidéken, hol a Fruska-Gora gyönyörű hegység kezdetét veszi.

2. *Ireghi járásban.* Iregh m. v. 3642 l. Vásárai, énekesnői híresek, selyembeváltóháza van. Beshenovo f. híres zamatos bort termeszt. Gergeteg f. felséges vidéken, határában kőszén található. A hason nevű kolostor bírja. Krushedol, f. az ide való kalugyer zárda, melly a helységet bírja, legrégebb a szeremi kolostorok közt. V e r d n i k f. sok szilvással.

3. *Mohi járásban.* C s e r e v i c s n i. v. a Duna mellett 1923 l. A Fruska-Gora hegységénél fekvén, tágas szőlein igen nemes bort termeszt. 111 o k m. v. a Duna jobb partján, Palánkéval átellenben, felséges vidéken 3364 l. Hegyen fekvő régi várából gyönyörű kilátás esik Bács-vármegye gazdag rónáira. Bora felette híres. A város már a rómaiak idejében is nevezetes volt. K a m e l l i c z, a Duna mellett 1765 l., bora igen dicsértetik. B e o c s i n f. borát legzamatosabbnak tartják a megyében. Neshtin f. az egész megyében csak itt vannak 2 osztályú földek. Bakovacz Perjavorf. A megyében itt terem a legjobb fehérbor; a szeremi borok többnyire veresek lévén. Vízi eh f. Itt szélesztetett el a lázongó pórság utósege 18! O-ben.

4. *Vukovári kerületben.* Nusztárm» v. hajdan monostor név alatt apátsága volt. Ó-V ukovárm. v. a Duna jobb parján a Vuka vizének beleömlésénél, 5353 l., kik igen iparkodó vagyonos emberek. Mesteremberei számosak, különösen sok jó bocskor varga található. A Dunában való halászata nagy fontosságú. Itt van a vármegye széke. Van két selyembeváltóháza, s egy lovasezred főtisztikaro itt szokott tanyázni. Új-Vukovár m. v. az ellébbeni várostól csak a Vuka vize választja el. Antin f. Határában egy régi vár romai láthatók. Bobotta f. a Palacsza mocsár mellett, mellynek kiszárítása jó sikerrel vétetett munkába. K ó r ó g y, f. a Palacsza mocsár mellett 1210 ref. lakossal. Határa igen

termékeny, jó lent, lencsét, babot természet, gyolcskészítéssel foglalkozik. Markusháza, f. helyén állott hajdan Ad 1 a b o-res pontis Ulae nevű római gyarmat. Terpinja f. sok marhát nevel. Tordincza faluban és az Antinban lakó illyrajku reformátusok, mint ritkaság említendők.

5. *Rumai kerületben.* R u m a m. v. Péterváradhoz délre 4 m. f. 7492 l., gr. Pejachevich Péter kastélyával. Gabonája első rendii, kereskedése élénk, kézművesei számosak, nemes vérű ménese híres; sere különösen hajdan dicsértetik. Kraljevcezf. hajdan Basiana város, s hasonló nevű püspök lakhelye.

6. *Shydi kerületben.* Babszka, Erdővég, Kukujevce mezővárosok. Shyd m. v. Illókhöz délnyugotra 2 m. f. 3672 l. Sok marhát tenyészt. Számos mesteremberei közül a szappanosok jó hírben állanak. Csalma f. 1363 l., kik sok faeszközöket készítenek.

52. Posegavármegye'

1. *Fekvése.* Posega határos északról a szentgyörgyi végezreddel s Verőczevármegyével; délről a bródi és gradiskai; nyugotról a körösi végezreddel, mellytől az Illova vize választja el. A megyének egy kis része, t. i. a kutinai urodalom nern függ össze a többivel, hanem Zágráb-, Körösvmegyéktől, a körösi s gradiskai végezredektől vétetik körül. Nagysága 45,²¹⁹ □ mf. Mívelés alatti földje 505,415 hold, mellyből 155,210 h. szántóföld, 44,522 h. rét; 20,814 h. szőlő; 12,955 h. kert; 214,234 h. erdő; 57,680 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Azon hegység, melly Stájerországból Varasd, Körösvármegyéken, s a körösi s szentgyörgyi végezredeken keresztül fut, ide is bejön, s több ágakat bocsátván ki, ezekkel az egész megyét ellepi, úgyhogy ezt egészen hegyesnek mondhatjuk, számos nagyobb kisebb völgyekkel átszakítva. így p. o. az egész alsó járást egy hosszú, széles völgy, mellyet északról s délről meglehetősen magasságú hegyek zárnak be, közepén pedig az Orlyova vize folyik elébb keletnek, majd Pleterniczán (hol a keletről jövő Longya vizét magához veszi) alól délnek fordulván. Ezen széles völgy, melly számtalan apróbb patakoktól nedvesítetik, Campus Poseganus név alatt ismeretes, s mind kies volta, mind termékenysége által jelesen megkülönbözteti ma-

gát. A felső járásban három nagyobb völgy érdemel említést, t. i. Pakra, Biela vizeinek szép völgyei, s végre az, melly a vucsini begysor, s Illova vize közt fekszik s a regényes daruvári vidéket képezi. A fön előszámlált folyókon kívül még csak a Trebess és Velicsanka vizeket jegyezzük meg. A föld csaknem mindenütt termékeny agyag, sok kerti földdel keverve, de az északkeleti részen kövecses, vagy sovány fejér agyagos. Levegője igen tiszta és egészséges, úgyhogy ha a késő nyáron s ősszel néha dühöngni szokott vérhast kivesszük, más járvány nyavalyának itt hire sincs. Az éghajlat szelíd, kellemes tes, s mind a gyümölcs, mind a bortermesztésre kedvező. Nyáron a rekkenő meleg napok után, az északák hűvösek.

3. *Termékei.* A föld minden gabonanemet jól megteremne ugyan, de azért tiszta bú zát keveset vetnek, kétszerest, rozсот, kölest, hajdinát többet, de legtöbbet mégis tengerit, melly legkedvesebb természetménye a köznépnek. Dohányt sokat és biret természetnek Posega környékén. A buzér Velika körül s a kutyevói «irodalomban vadon terem. Gyümölcsben nagy gazdagsága van ezen megyének. Terem híres pogácsa, zamatos szercsika alma, sok dió, cseresznye, gesztenye a kutyevói urodalomban egész erdővel, s a csernek! és daruvári urodalmakban az utak is gyümölcsfákkal vannak beültetve. Egyébiránt itt is, mint a szomszéd Verőczében 2 mannája van a népnek, t. i. makk és szilva, mert mind a kettő jó esztendőekben minden fáradság nélkül ezerekkel ajándékozza meg, az első leginkább a földesurakat, a második a köznépet. Ezeken kívül az esős júliusi napok után gubacs is bőséggel szedethetik. A szilvát pedig annyira szereli a köznép, hogy nemcsak udvarát, kertjét, szőlőaljait, hanem néhol irtásait és urbértelkeit is szilvafákkal ülteti be. A szarvasmarha, ló, juhtenyésztés nem sok figyelmet érdemel, de annyival többet a sertéstenyésztés, mert itt kevés kivétellel a legszegényebb gazda is tart s — 15 darab sertést, s leginkább ebből pénzel. A selyemtenyésztést legjobban úzik Szirács és Pakrácz körül. A inéhtartás nem megvetendő. Nagyobb vadállatok közül a gyönyörű erdőségekben őzek mindeddig vadon is találtnak, s az északkeleti bérezek közt hurkokban fenyves madár bőséggel fogatik. Nemes érczek mindeddig nem fedezhettek fel, de más ásványai s kövei közül békasó több

helyeken találtak, s a szomszéd marienthali (Verőczevármegyében) üveghuta is innen hordja anyagszerét. Meleg ásványosvizek vannak Lippiken, Velikán és Daruváron, melly utolsó leghíresebb.

4. *Népesség.* Van Posegavármegyében 1 szabad királyi, 10 mezőváros, 251 falu. Népessége 73,129 l. Esik 1 □ mfre 1626. Nyelvökre nézve: magyar csak a nemesi rend és tisztességek közt találtak néhány; német van 1065, rác 71,710, és 354 zsidó. Vallásukra nézve: a 44,125-re menő rom. kath. 13 anyaegyházban a zágrábi püspöktől függenek; a 28,650 görög nem egyesültek pedig 11 plébániában a pakráci püspök által igazgattak. Zsidók száma 354.

5. *Ipar és kereskedés.* A lakosok többnyire földműveléssel és baromtenyésztéssel foglalkozván, mesterember köztök kevés találtak. Daruváron és Posegán vannak posztó- és pokróczszövőök; Ivánopolyán üveghuta; Posegán selyemgombolyító-intézet. A megye kénytelen lévén minden termékeit messze és tengelyen vinni; a kereskedés lankadt s csupán sertés-, gubacs-, hamuzsirkereskedése érdemel figyelmet. Posega, Pakrácz, Szirács nemcsak megyei, hanem bosnyáksertésekkel is nevezetes kereskedést iiz.

6. *Jobbágytelkek és adó.* Ezen megyében mind a szántóföld, mind a rét holdja 1296 □ ölével méretett ki, s bír egy egész telkes első osztályban 24, másodikban 32, harmadikban 40 hold szántóföldet; rétekből különbség nélkül 8 embervágót, vagy holdat, s ilyen jobbágytelek számáltak 2351. Az 1828-diki országos Összeírás szerint az adóalatti földek mennyisége 147,614 hold. Ezen kívül Posega sz. kir. városa kiterjedése 5712 h., mellyből adó alá jön 2308 hold. Hadi adót fizet a megye 55, Posega sz. kir. városa 2 porta után.

7. *Nemesség.* Nemesség száma 638. Urodalmi közül a daruvárit, pakráczit, s t r a x e m a n i t 79 helységgel bírja Jankovich Izidor, kutyevóit 1 mv* s 34 faluval a tudományi kincstár; velika és pleterniczait Svetics; ez erne kit Markovics; kutinait gr. Erdődy és gr. Szécsen; k a p t o l i t a diakovári káptalan; bresztováczit és blaczkóit többen; végre Posega városa is bír egy több helységekben álló urodalmat.

8. *Felosztása.* El oszlik 1 sz. kir. városra és 2 járásra, u. m. 1. alsó, 2. felső járás. Gyűléseit tartja Posegán.

Szabad kir. város.

P o s e g a, az Orlyava és Velicsanka vizek mellett, kies szőlőhegyek szomszédságában, 2420 l., kik dohányt termesztenek, sertéssel kereskednek s a mesterségeket is meglehetősen űzik. Van egy rom. kath. gymnasiuma, selyemgombolyító és beváltóháza, vármegyeháza, mellyben a közgyűlések és törvényszékek tartanak. A város igen régi s már megváltónk születése előtt nevezetes hely volt s Reeatina, Ravenata, később Romana, Valeria, majd Bassiniana névvel nevezetett. Régi várát most a város bírja.

Nevezetesebb helyek.

t. *Alsó járásban.* N a g y-Czernek m. v. 1167 l. Markovics uraság kastélyával. Feje egy urodalomnak. Kaptol m. v. régi várkastéllyal, a diakovári káptalan urodalmában. Pletérenicza a m. v. az Orlyava vize mellett, hol a Longya beleszakad, Svetics uraság kastélyával, lovag-kaszárnyával. Straxeman m. v. Jankovich Izidor uraság egy urodalmának feje. V e l i k a m. v. erdős hegyes vidéken, Posegához 1½ m. f. Van ásványosvize, fürdője, nem messze régi pusztá vára. N a g y és K i s-B a c h i n d o l, f. szőlőhegyek közt, régi pusztá várral. Drezsnik f. híres meszet éget, régi várának romjai láthatók.

2. *Felső járásban.* D a r u v á r, kicsin, de csinos rácz-scho-kacz m. v. egy térségen hegyekkel mindenfelől körülveve. Számos kézművesei közt sok poszlós találtatik. Főekessége Jankovich uraságnak a városon kívül megás dombon fekvő s gyönyörű angolkerttől környezett kastélyában áll. Az egész város úgy szólván, meleg ásványos vízre épült, mert akárhol ásatik meg a föld, mindenütt e buzog fel, s a lakosok ivóvizöket is vagy a városon kívül levő római forrásból, vagy a kastélyból hordják. Az itteni jótékony meleg források és fürdők már a rómaiak s törökök előtt híressé tették e helyet. E források vize ingerlő, oszlató, erősítő erővel bír, s hasonlít a Bécs-mellelti Baden, Spaa, Karlsbad fürdőihez. Használ a zsibbadságokban, reszketésben, csúzos és köszvényes nyavalyákban, sárgaságban, aranyérben, rendetlen hónapszámokban, májdugulásban. A város magában nem régi, mert csak Mária

Terézia alatt kezdett megnépesített, de hogy itt hajdan nevezetes város lehetett, mutatják a feltalált s kiásott régiségek s épületek alapjai. A várostól délre 1 órányira szinte valami nagyszerű romok találatnak. *K u 11 i n a* m. v. 1345 l., jó bort termeszt. *K u tyevo*, m. v. 1496 l., s kastélylyal. Feje a tudományi kincstár egy urodalmának, melly e mezővárosból és 34 faluból állván, 475 egész jobbágytelken kívül, 45,657 hold használható földet s ebben 152 hold gesztenyést bír. Pakrácz m. v. székhelye a pakráczai gör. kath. püspöknek, kinek szép palotája ékesíti. Van itt továbbá papnövendékház, lovag-kaszárnya, szép kert s régi vár. A lakosok sertéssel nevezetes kereskedést űznek. Szirács m. v. lovag kaszárnyával, régi váromladékkal, sertéskereskedése nevezetes. A Biela patakon sok liszt s pokróczkalló malmi vannak. *B i e 11 a* f. mellett egy kopasz hegytetőn van egy régi templom s zárda maradványa, mellyet a templariusokénak tartanak. *Csaki o v a c z*, f. egy helyen Fekvő pusztavárral.

Horvátországi vármegyék.

53. Zágráb vármegye.

1. *Fekvése.* Zágrábvármegyének fekvése igen rendetlen, mert keletről délnyugotnak a Magyar Tengerpartig, közel 32 mfre terjed, holott szélessége néhol 10, majd 7, 4,3, sőt csak 2 mf. Határai északról Varasdvármegye, Stájer- és Illyrországok; keletről Kőrösvármegye, Poszavármegyének s a körösi végezrednek egy kis része, s a gradiskai végezred; délről az Isó és 2dik báni, szluini, ogulini végezrednek; nyugotról Illyrország s a Magyar-Tengerpart. Az egyik báni végezrednek Sichelburg nevű kerülete, a nagyobb testtől elszakítva, Zágrábme gyének nyugotra egy darabig határt csinál. Földterülete 10832 [j mf. Mívelés alatti föld 1,147.553 hold, mellyből 358.654 h. szántóföld, 81,313 h. rét, 39,713 h. szőlő, 26,523 h. kert, 597,785 h. erdő, 43,565 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Ezen hosszúra nyúló megyének természeti tulajdonsága szerfelett különböző. Ugyanis csaknem fele, t. i. az északi rész Károly városig

számítva inkább róna, mint hegyes tartományoknak nevezhető. Itt a rónaságon levő föld minden gabonanemet jól megterem, különösen a Turopolya mezeje termékenysége által jelesen megkülönbözteti magát. A dombosabb részek már soványabbak, de jó művelés mellett ezek is mindent megteremnek. Ellenben a megyének Károlyvároson alul fekvő része magas, kösziklás és kopár hegyekből áll. A földréteg ezen kopár környéken, ott, hol erdők nincsenek, alig egy ujnyi vastagságú, s ez is a sebes záporok által gyakran egészen lesepertetik, s így itt mondhatni, semmi tenyészetet nem lehet észrevenni. Különösen a Pécshegye környékén szántóföldek nincsenek is, hanem mesterségesek, de sokszor egy hirtelen zápor a véres verítékkal készített szántóföldecskét újra semmivé teszi, s a termőföld rétegét mélységbe sodorja. Nevezetesebb hegyei: Okie h, Pécs., Capella Velika, Gelynyák. A levegő általában igen egészséges, a déli magas bérezek közt hideg és durva, s mikor Károlyvároson felül gyönyörű szőlőhegyek, gyümölcsösök, gesztenyés erdők szemlélhetők; akkor e városon túl egész a Magyar-Tengerpartig, szőlőket csak a melegebb déli hegyoldalakon sziklák közt elszórva láthatni; gyümölcs pedig úgy szólván semmi sincs. Zágrábnak két hajókázható vize van. Egyik a Száva, melly Illyr- és Stajcrországokból bejövén, s keleti folytatában Zágrábhöz közel elhaladván, s mfuyire nedvesíti a megyét. Ez 800 — 1000 mázsás hajót könnyen bír. Másik hajókázható víz a Kulpa. Ered ez a megye végső nyugoti szélén, a carnioliai havasok ágazataiból, a chabari urodalom kebelében, s folyását keletnek vevén, Károlyvárosnál hajókázhatóvá válik, s végre Sziszeknél a Szávába merül. Kisebb folyóvizek: a L ó n y a, L o n y i - c z a, S z u s z i c z a, Odra, K u p c h i n a, K r a p i n a, K a m n i c z a, K o z n i c z a, Dobra, R o s i n a, C h a b r a n k a, Buna, Lekenik, Lekneno, R i b n i - c z e, Sztupno, Charnecz és Zelina. A déli kopárbérczek közt kevés a folyóvíz és patak, s a Károly várostól, Fiúméig vivő Károlyijában, forrásokban felette érezhető a fogyatkozás.

3. *Termékei.* Az északi vidéken főtermények a k u k o - r i c z a, p o h á n k a, köles, tisztabuza, rozs, kevés árpa és zab, dohányt felette keveset ültetnek. Gyümölcsben, kivált szilvában, cseresznyében, barack-

ban nagy bőség uralkodik. Gesztenye egész erdőkel van, különösen Zágráb körül. A kertészség gyarló lábón áll. Bora igen sok terem (kivéven a szávai járást, melly ismét a gabonatermesztést űzi erősen) s ez erős, szeszes és kedves ízű, de nem igen állandó; színére nézve többnyire fejér. Jóságára nézve dicsértetik: a zágrábi, kassinai, sz.-jánosi, peszervári, verki, vugrai, vagy ngrai, berczkovlyáni, stb. Erdeje a dombos és hegyes részeken bőséges. Makk és gubacs annyi terem, hogy minden esztendőben az elsővel sok ezer sertés hizlaltatok; a másodikkal pedig a zágrábi zsidók nyereséges kereskedést űznek. Marhatartása a szűk legelők miatt nem nagy fontosságú, de fejős tehenet eleget tartanak, s vaj és sajt kereskedésre is készítetik. Az ásványokat mi illeti: Szamobornál jó rezet ásnak, Bisztráuál pedig vasércz találtak. A megye déli része, melly alatt Károly városon alul fekvő vidéket, különösen a hegyi járást értjük, igen mostoha tartomány. Némelly helyeken fű is olly rősz terem, hogy azt számárnál egyéb állat meg sem eheti. Gyümölcsben nagy fogyatkozás; szőlőtőkék csak itt-ott a déli hegyoldalakon szemlélhetek. Ellenben a rengeteg erdők fát mind épületre mind tűzre felesleges mennyiségben szolgáltatathatnának, de nagyobb része a rősz utak miatt nem használható, hanem helyben rothad el, A baromtartás legnyomorultabb állapotban van. Azonban kecskét csaknem minden háznép tart. Juh felette kevés tartatik, s azon finom spanyol és padnai eredeti juhnyáj, mellyet a kamara M. Therézia alatt Mercopail és Csabar környékén letelepített, már régen Budaörsre tétetett által. Szelíd szárnyasállat csupán a hegyeken levő nagyobb térségeken lenyésztetik, de szinte kevés. Szárnyas és vadállatok a roppant erdőségek mellett is olly csekély mennyiségben találtak, hogy a Károlyvárostól vivő fiumei útban egész Drágáig, csak verebet látni is ritkaság. Ásványokból vasércz van a bródi urodalomban; márvány több helyeken. Verbovszko és Bosziljevo közt szép setétkék, Bavaagoránál tiszta fejmárvány töretik. Köszén Planinánál. Ásványosvizek Jamnicza, Leche, Szent-Ilona, Szlanovecz, Sztari-sziszek, Zágráb határaiban; de leghíresebb az alsó stubiczai meleg kénköves forrás és fürdő, s e hírt méltán is megérdemli.

4. *Népesség.* Zágráb vármegyében van két szabad kir.

8 mezőváros, 1259 falu, s 100 más népes lakhely, major stb. Népesége 286,733 l. Esik 1 □ mfre 2649 l. Nyelvr e nézve 1231 németet, 2572 rácot, 460 zsidót kivéve, a többi 282,470 l. mind horvát. Vallásukra nézve a r. katolikusok 283,480 lelket, 116 parochiát számlálván, a zágrábi megyés püspöktől függenek. Görög kath. 134 sz. s Zágráiban birnak egy egyházat; evang. 64, református 23 van, óhitűek 2572 számmal zágrábi és károly városi egyházaikban a károlyvárosi püspök által igazgattanak. Zsidók száma 460.

5. *Ipar és kereskedés.* Mesteremberek számosán és jók találatnak ugyan Zágráiban; ugyanitt van egy fejer kőed^nygyár, egyébiránt a megye vidékein a kézművesség általában csekély lábón áll. Sziszeken van egy hajógyár, melly igen szép, erős és 2—3000 mázsás hajókat épít. Üveghuta van Oresjében. A megyei termékekkel való kereskedés sem nagy fontosságú, hajóépületi fából azonban a déli rész tetemes somma pénzt vesz be. Sokkal fontosabb az átmeneti kereskedés, mivel a nyers termékekben dús Magyarország csupán ezen megyén keresztül, nevezetesen pedig a Károly városnál kezdődő és Fiúmégig terjedő Luiza utón viheti keresztül feleslegét a tengeri kikötőbe.

6. *Jobbágytelkek és adó.* A megye nagyobb részében egy egész telek után vau első osztályban 12, másodikban 14, harmadikban 16, negyedikben, tudniillik a fengermelléki s hegyi járás némelly helyein, 18 hold szántóföld; rétekből, hol sarju mindig kaszálható 5, hol ritkán 7, hol sohasem 9 embervágó. A hegyaljai kerületben, első osztályban van 14, másodikban 16, harmadikban 18 hold szántóföld; rét mint főnebb. A síkon fekvő kerületben első osztályban 18, másodikban 20, harmadikban 22 hold szántóföld; rétekből, hol mindig kaszáltatik sarju 6, hol ritkán 8, hol sohasem 10 embervágó. Az 1828diki országos összeírás szerint az adóaiatti földmennyisége 204,207 hold. Ezenkívül Károlyváros területe 1396 hold, mellyből adó alá jön 824. Zágrábvárosa be nem küldte. Portája, melly után hadi adót fizet, Horvátországnak Fiume városát kivéve, a Tengerparttal együtt összesen 135⁶/₈. Eből a hatósági kivetés után jelenleg Zágrábmegyére jön 66, Károlyvárosára 4, Zágrábvárosára 3.

7. *Nemesség és urodalmak.* Zágrábvármegyének nemességét a turopoljai nemes kerület jól megszaporítja, s

számlál jelenleg 20,104 lelket. Kisebb-nagyobb urodalmi 30-on felül mennek. Nevezetesebb birtokosok a kir. kincstár (Fuccine, Fusina és verbovszkói urod.) a zágrábi püspök (zágrábi, biskupeczi, podkupszkai stb. urodalma) a zágrábi káptalan, (sziszeki urod.) gr. Batthyány Kázmér, (bródi, grobniki urod.), gr. Keglevich, gr. Nugent-Lavai római hg, gr. Erdődy, b. Kulmer stb., kiken kívül mind a fő, mind a középneemesi osztályból számosan vannak nevezetes jószágokat bíró urak.

8. *Felosztása.* Eloszlik 2 szabad kir. városra, 1 szabad nemes kerületre, u. m. a turopolyai kerület és 6 főbírói járásra, mellyek ezek: 1. zágrábi, 2. sz.-jános, 3. szávai, 4. k u l p á n i η n e n i, 5. k u i p á n t űli, 6. hegyi járás. Gyűléseit tartja Zágrábban.

Szabad kir. városok.

Zágráb, szabad kir. egyszersmind fővárosa Horvátországban, a Száva hajókázható vizétől $\frac{1}{2}$ órányira, Bécestől 1972, Budától 28, Fiumétől 12 $\frac{1}{2}$ postaállásnyira, egy kellemes vidéken. A várost általában a csinosabb városok közé számíthatjuk. Szépségét a számos két emeletes házak, a pompás templomok s jó Ízléssel épült középületek igen nevelik. Nevezetességei közé tartoznak: az országháza, mellyben tartja Horvátország, a drávántuli kerületi megyékkel közös gyűléseit; a banális és kér. ítélőtábla szinte itt gyűlvén össze. Lakhelyül szolgál ez a bánnak, s ugyanitt tartatik az országos levéltár. Továbbá Yan itt főhadi kormányzó, kir. akadémia, főgymnasium, papnövelde, harminczad. Kőfallal kerített igen régi vára szinte említendő. A város székhelye a megyének, és a hason nevű rom. kath. püspöknek, 28 kano-nokból álló gazdag káptalanival, a hadi pénztár, építőszék stb; könyvnyomtató intézet szinte megemlítendő. Népeisége 14 991 1. Mesteremberei számosak, 700 körül. Különösen átmeneti kereskedése nevezetes. Van egy fejer köedénygyára.

Károlyváros. sz. kir. város egyszersmiad vár és erősség a hajózható Kulpa vize, a Corona és Dobra folyók mellett, Zágrábhöz délre 7 m. f., 5066 lakossal. Székes helye a róla nevezett n. e. óhitű görög püspöknek s a szluini végezdred tisztikarának. Van egy rom. kath. gymnasioma. Kereskedése, kivált gabonával, dohánnyal nagyfontosságú, csakhogy a vár miatt szilárd anyagból rak-tárak építése akadályoztatik. A Luiza ut innen megyen Fiuméba.

Nevezetesebb helyek.

1. *Mezővárosok.* Jaszka kastélyai s ferencziek zárdájával. M e r c o p a i l királyi m. v. egy szép térségen két magas hegy közt 1123 lakossal. Ravnagora 1098 l. Itt igen szép fejtű márvány töretik. Verbovszko királyi m. v. a Károlyutban a Dobra vize mellett. Zamobor a számos malmokat forgató Gradna vize mellett 2391 l., ferencziek zárdájával, harminczaddal és rézbányákkal.

2. *Faluk.* Bosjakovina a Zelina vize mellett, gr. Draskovich kastélyával, feje egy urodalomnak. B r ó d ékesíti gr. Baththyány Kázmér kastélya van Yasbányája, harminczad hivatala. C h u b a r, a Horvátországot Karinthiától elválasztó Chabranka vize mellett, a Paravics nemzetség kastélyával. Cherni-Lugh, jövedelmes vasbányákkal. Czvetkovich szabadalmas község tulajdon tanácscsal. D e l n i c z e 1721 lakossal. F u s s i n a, a magyar tengerparti vidék szélén, a frumei országúiban, sok deszka metsző malmokkal. Nagy Goricza a turopolyai nemes kerület székes helye. Szent Helena meleg ásványos forrással. J a m n i e z a savanyú vize van. N o v í g r á d, közel a Dobra vizéhez, Haraminchich uraság kastélyával. P l a n i n a, vas miveket készít. Ribník, régi várkastélyában hajdan templariusok laktak. Alsó Sztubicza, meleg ásványos vize, használ a hosszas betegségből származott ideg gyengeségben, időnkénti bőrkiütésekben, zsibbadásokban, csúszban súlyban, tagmerevenységben, aranyérben, sárgaságban, rendetlen hószámban sat. efféle nyavalyákban. Szeverin egy magas kőszikla tetőn levő régi várral. Sziszek hajdan nevezetes erőssége volt, mellyel a róla nevezett urodalmat bíró zágrábi káptalan építetett. Hogy itt régi római város volt, a kiásott régiségek bizonyítják. Kereskedése nem megvetendő, de nevezetesebb ez az átalellenben levő s katonai határországhez tartozó Új-Sziszeken.

54 Varasdvarmegye.

I. *Fekvése.* Nyugoti szomszédja Stájerország; ugyan az északról is és Zalavmegye. Keletről határos Kőrös és Zágráb; délről Zágráb vinegyével. Stájerországtól a Szutla vize, Kőrösvmegyétől a Badnya, Zágrábtól a Krapina vize választja el legnagyobb részben; Zala közti a Dráva von határt. Területe □ mf. művelésalatti föld 385,072 hold, s

ebből 163214 h. szántóföld, 29,060 h. rét, 25,788 h. szőlő, 13,542 h. kert, 140,790 h. erdő, 12678 h. gelölő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Kivévén azon 1^{1/2} órai szélességű rónaságot, melly a Dráva mentiben terül el, az egész megyét apró hegyek és dombok borítják, mellyek közt számtalan kies és termékeny völgyek, igen kellemesen lepik meg az utazót, de e gyönyörteljes élvezetet a nagyon észrevehető iparhiány s a köznép szerfeletti szegénysége igen alászállítják. Földje a drávai rónaságon könnyű fővenyes agyag; melly egész megyében legtermékenyebb, a kukoriczát különösen kedveli. A dombos részeken keményebb agyagra találunk, néhol sok mészfölddel vagy kavicscsal keverve. A levegő igen tiszta és egészséges. A Dráva mentiben vágnak néhány golyvások, de ezen természeti rősz, a víznek tulajdonittatik. Az éghajlat szelíd meleg. Hegyei, mindnyájan a stájerországi hegysorból szakadnak ki, s a M aczel hegyével kezdődő, s keletnek tartó főhegyláucz, csaknem egyenlő két részre osztja a megyét. Ebben említést érdemlenek: Strahinszka-Gora, Ivanschicza, Selesnicza, Bénák. — Fő és hajókázható vize a Dráva, melly Stájerországból jővén, mintegy 5 mfnyi hosszúságra nedvesíti a megye határszéleit. Többi folyóvizei, vagy inkább patakai: a Bednya, Szutla Krapina, Breznicza, Horvaczka, Plitvicza, Sássa, Szbily, Vuchelnicza, s számos kisebbek.

3. *Termékei.* Tisztabuza kevés természetik, ámbár mindenütt jól megteremne; rozsot és kétszerest szinte jóval kevesebbet vetnek, mint kukoriczát, melly itt fővetemény. A kölest, pohánkát a horvátok általjában kedvelik; zab, árpa kevés van; len és kender csupán házi szükségre; dohányt a Dráva mellékén bőséggel ültetnek. Gyümölcse sok és jó ízű; különösen sok a szilva, cseresznye és őszibaraczk. A szőlőművelés a gazdaságnak főágát teszi, s az egész megyében el van terjedve. A bor általjában igen szeszés és kedves ízű, de nem nagyon állandó. Jóságára nézve legjobb dicsértetik a v i n i c z a i és t o p l i kai. Az erdők 140,790 holdat foglalván, fát, makkot és gubacsot bőven szolgáltatnak. Közlegelő e megyében úgy szólván semmi sincs, s e hiányt az erdők pótolják valamennyire. Innen az állattenyésztés nem nagy fontosságú. A sertéstartás még legtöbb figyelmet érdemel, ámbár azon

sertéseknek, melyek az itteni makkos erdőkben telettenek, nagyobb része szinte Bosnyákországból hajlatik ide. A rengeteg erdőkben őzek, nyillak, rókák, sőt néha vad sertések is talátnak, így szinte fogoly, császár, hurosmadarak, szalonkák több nemei. A méhtenyésztés szinte nem megvetendő, s a Varasd városiak sok mézet gyujthetvén össze, avval meglehetősen kereskedést űznek. Selyem bogártenyésztésre kevés gond fordítatik. — Az ásványországból különösen említésre méltó, a gazdag radobójai kénkőbánya, hol tiszta (gediegen) kénkő nagy mennyiségben ásatik. Márványt törnek a szeleszniki hegyen s Krapinánál. Fazekas agyag talátnak Krapina környékén. Kőszén van Radobolynál, Brainszkánál, Lepoglavánál. — Ásványos vizek tekintetében Varasd a Horváthországi megyék közt legjobban megáldatott, s a toplikai és krapinai meleg kénköves források a leghíresebb magyarországiakkal méltán vetekedhetnek. Meleg források talátnak még Tergovischénél, Chresnyevécznél. —

4. *Népesség.* Van a megyében 1 szabad királyi, 5 mező város, 406 falu, 208 más népes lakhely, major stb. Népessége 131,898 lélek, melly 670 zsidón kívül 131228 1. mind horvalli és r. katolikns, kik 54 anyaszentegyházban a zágrábi püspöktől függenek, a chazmai társas káptalan Varasdon tartván lakását. —

5. *Ipar és kereskedés.* A földművelésre a telkek feletőbbi elaprózása igen károsan hat. A köznép ipara leginkább pálinka főzésben tűnik ki; az asszonyok vásznat készítenek. Kézműves általában kevés. Fejér kőedény gyár van Krapinán, Varasdon, ez utóbbin még harisnya s dohánygyár. De a kereskedés különösen Varasdon nagy fontossága, kivált bor, gabona, borkő, gubacs, dohány, aszalt szilva, pálinka stb. effélékre nézve. Az átmeneti kereskedés még fontosabb, mert Varasdon menvén keresztül a triesti és zágrábi út, az innen jövő áruk innen küldetnek széljel. A varasdi 4 országos vásár különösen szarvasmarhára, lóra, sertésre nézve jó hírben áll. —

6. *Jobbágy telkek és adó.* Egy egész jobbágy telek után van itt a hegyi vidéken első osztályban 12, másodikban 14, harmadikban 16 hold szántóföld, rétekből, hol mindég kaszátnak sarju 5, hol ritkán 7, hol soha sem 9 embervágó. A sik vidéken első osztályban 14, másodikban 16, harmadikban 18 hold szántóföld; rétekből hol sarjú min-

dig. terem 6, hol ritkán 8, hol soha sem 10 embervágó. Ilyen egész jobbágy telek van összesen 7365. Az 1828-iki országos összeírás szerint adó alatt van 98,362 hold föld; ezenkívül Varasd városa kiterjedése 13922 hold, mellyből adót fizet 7752. Hadi adót a kivetés szerint fizet a megye 31a/8. Varasd városa 2% porta után. —

7. *Nemesség és urodairnak.* A nemesség 3615 lélekre megyen. Kisebb nagyobb kiterjedésű urodalmi igen számosak. Főbb birtokosok: gr. Draskovich, a zágrábi káptalan, (toplikai urod.), gr. Erdődy (császárvár, varasd.), b. Bedekovich (komori urod.) gr. Keglevich, Chasmai káptalan, b. Wintershofer, b. Rutkay, gr. Sermage, Ludiavszky, Pethő, gr. és nemes Wojkfy sat. nemzetségek.

8. Felosztás. Eloszlik 1 szabad királyi városra, s 4 főbírói járásra, u. m. 1. alsó mezőségi, 2. felső mezőségi, 3. alsó zagorjai, 4. felső zagorjai járás. Gyűléseit tartja Varasdon.

Szabad kir. város.

Varasd. A Dráva jobb partja mellett, Becshez 15, Budához 21½ posta állásnyira, termékeny kies térségen, 9136 lak. A város 9 szentegyházat s szép épületeket mutathat, s elég élénk. A megye itt tartja gyűléseit. Van fő posta, harminczad, és sóhivatala, nagyobb r. kath. gymnasiuma s a sz. László provinciabeli ferencziek vezérlete alatt, továbbá fejércserép edény, harisnya, dohánynyára. A trieszti és Zágrábon átjövő magyar tengerparti ut itt menvén keresztül, kivált átmeneti kereskedése nagyfontosságú. Országosvásárai szarvasmarhára, sertésre, lóra híresek. A városon kívül van régi várkastélya, melly a gr. Erdődy nemzetséget, mint Varasdvárának örökösét uralja.

Nevezetesebb helyek.

1. *Mezővárosok.* Klanecz, Stájerország szélén, ferenczi kolostorral, harminczad hivatallal. Közel ide egy pusztasági hegyi várromjai láthatók. Krapina, sz. László provinciabeli ferencziek kolostorával, harminczad hivatallal, régi várkastélylyal. Van egy fejezőkövedénygyára. Híres meleg ásványvize a toplikaival egyenlő hatású. T o p l i k a Varasához délkeletre 2 m. f-re, regényes vidék.

ken, a Zágrábi káptalan uradalmának feje, várkastéllyal, szőlőhegye igen jó bort terem. Híres ásványos vizének, melly varasdinak is neveztetik, varás erejű hatása van a zsibbadásokban, idősült bőrküritésekben csipő fájdalomban, csomósodásokban s a tagmerelyeny-ségben, tagaszályban, májdugulásban, aranyérben, sárgaságban, s más alsó testrészi bajokban. Venicza, gr. Draskovich várkastélyával, híres bort természet.

2. *Faluk.* Bellecz, régi omladozott várral. Radoboj, híres kénköbányái, mellyeket a kincstár maga kezel, s helyettes bányatörvényészeke van. Toplicze-Krapinszke, meleggyógyforrásai fördő intézetei vannak.

55. Kőrösvármegye.

1. *Fekvése.* Kőrösvmegye határos északra Zala és Somogyvmegyékkel, mellyektől a Dráva választja el, de Legrád Zalamegyében a Dráván innen fekszik; keletre a varasd-szentgyörgyi, és varasd-kőrösi végezeudekkel; délre Posegának egy kis részével s Zágrábmegyével; nyugotra Zágráb és Varasdvmeigyékkel. Délre egy kis rész a nagyobb testtől el van szakadva. Nagysága 30214 □ mf. Használható föld 324.720 hold, mellyből 144256 h. szántóföld, 28981 hold rét, 23,582 h. szőlő, 4250 b. kert, 91,523 h. erdő, 32,128 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Csaknem az egész megye kies dombokkal, begyekkel, völgyekkel változó tartomány: rónaságot csak a Dráva mentiben, s délre a Lónya vize környékén láthatni. Termékenysége mind a 3 horvát megye közt legnagyobb. — Hegyei közötti a K á l n i k és Mali-Ghevo; folyóvizei közül a hajózható Dráva s a Zágrábvinegye közt határt vonó Lónya legnevezetesebbek, más számtalan patakokat nem említvén.—

3. *Termékei.* Terem szép tiszta búza és rós, kukoricza nagy mennyiségben, köles, pohánka, zab, árpa, kender, kevés dohány; kertiveteménye bőségesen. Átaljában a föld termékeny, de illően nem miveltetik. Gyümölcse különösen szilvája szerfelett sok, s a vmegye rendelése szerint minden paraszt tartozik évenként 12 fát oltani. Bor nagy mennyiségben és igen jó terem, melly ereje, tüze és zamataja által jelesen megkülönbözteti magát. Színre néz-

ve többnyire fejt, de vörös is van, s a moszlaviczai (kólón hegyi, mons claudius) vörös bort sokan a burgundiának eleibe teszik. Híres borok még: a kálniki ésnagy-bukoveczi. — Fája elég, nevezetes erdők e következők: J elenschal, Lonszkopo nye, Verboveczi - Lug és Sa I k o v a. — Állattenyésztése nem sok figyelmet érdemel, a szűk legelők és határok miatt, mellyek különben juhtenyésztésre nézve felette alkalmasak és egésségek lennének. Kőszén tájlatatik a Raszini hegyen s más helyeken.

4. *Népesség.* Két szabad királyi, 1 mezővárosban, 298 faluban és 10 más népes lakhelyen lakik összesen 71,636 lélek s így esik $1 \square$ mfre 2387. Nyelvüket tekintve 1748 rácson, 165 zsidón kívül a többi 69,723 mind horvát. Vallásukra nézve: a 69540 r. katolikusok 33 parochiában a Zágrábi püspöki megyéhez tartoznak; görög katolikus van 183; s Kőrösön, hol egyszersmind püspökjök lakik, van egy székesegyházuk; az 1748-ra menő n. e. óhitűeknek a nyae gyházuk van Kapronczán és Míklonszán; zsidók száma 165.

5. *Ipar és kereskedés.* Ipara s kereskedése e megyének csekély; kézművesei kevesek, gyára nincs: de utjai jók.

6. *Jobbágy telkek és adó.* Egész telkes jobbágy: a podraviai kerületben első osztályban 12, másodikban 14, harmadikban 16, negyedikben 18 hold szántóföldet; a verboveczi kerületben: első osztályban 16, másodikban 18, harmadikban 20, negyedikben 22 hold szántóföldet. A kólón-hegyi helyeken: első osztályban 18, másodikban 20, harmadikban 22, negyedikben 24 hold szántóföldet; rétekből mindenütt egyformán, hol mindég van sarju 6, hol ritkán 8, hol soha sincs 10 ember vágót. Az 1828-iki országos Összeírás szerint a megye adóalatti földje 138,940 hold, ezenkívül Kaproncza városa területe 14,974 hold, mellyből adót fizet 7528 hold. Kőrös városa be nem küldte. Portája a megyének, melly után hadi adót fizet, a hatósági kivetés szerint jelenleg $22\frac{2}{8}$, Kaproncza városának 2, Kőrösnek $\frac{7}{8}$.

7. *Nemesség és birtokosok.* Nemessége a megyének 8286 lelket számlál. Urodalmi közül a preheczit, grade-czit bírja a zágrábi püspök, negoveczi, novimaroffi, monoslói, gr. Erdődyé; verboveczi, kálniki a kamaráé; ludbregghi hg. Batthyányié; Tkalecz a körösi gör. kath. püspöké. Ezenkívül vannak még több nevezetes birtokosok.

8. *Felosztása.* Eloszlik 2 sz. királyi városra, és két főbírói járásra, u. m. 1. podravai, kapronczai vagy mezőségi, 2. Körösi, hegyi vagy hegyaljai járás. Gyűléseit tartja Körösön.

Szabad királyi városok.

Körös, régi sz. k. v. 3100 lakossal. A megye itt tartja gyűléseit, s székhelye a körösi gör. kath. püspöknek. Alsó és felső részből áll van, hajdan két külön tanácsa volt.

Kaproncza, Köröshöz északra 4 m. f. rónaságon 4298 l., nagy kiterjedésű határral. Van itt ferencziek kolostora. A város szabadságát még bajor Ottó alatt 1306-ban nyerte.

Nevezetesebb helyek.

Ludbregh m. v. hg. Batthyányi kastélyával, vámhiddal a Bednya vizén. Feje egy urodalomnak. M on ősz ló f. gr. Erdödy család 3 várkastélyával, a Bednya vizén vámhidja van. Verbovecz f. feje a kamara egy urodealmának, urodealini kastélylyal.

Szabad Kerületek.

Szabad Jász- és Kun-Kerületek.

1. *Fekvése.* Ezen kerületek, mellyek a Jászságból, Kis- és Nagy-Kunságból állnak, Magyarországnak mintegy közepe, a Duna és Tisza vidékein, de nem egy öszszefüggő, hanem 3 nagyobb tömegben fekszenek. Nevezetesen a Jászságnak nagyobb része Fénsszarutól, a kelet délfelé folyó Zagyva bal partján, kisebb része jobb partján fekszik; amannak kelet-északfelé szomszédja Hevesvármegye, Külső-Szolnokkal együtt, ennek nyugot-délfelé Pestvármegye. Határai közt 3 falu és 3 pusztá Pest- és Hevesvármegyékhez tartoznak: A Kis-Kunság,² nagyobb és ² kisebb darabból áll. A legnagyobb résznek keletfelé szomszédja Csongrádvármegye, délfelé Csongrád és Bács; nyugot- és északfelé Pestvármegye környékezi. A második nagyobb darab az elsőtől északra esik, s Pestvármegyétől van körülvéve. Egy kis darab N.-Körös mellett Pest- és Hevesvármegyéktől környékeztetik. Végre Laczháza, 2 kis da-

rabban a Duna mellett fekszik, Pesttől délre 4 mfnyire,— A Nagy-Kunságnak szomszédjai kelet-délfelé Bihar- és Szabolcsvármegyék, egyébölt Hevesvármegye. Ezen tömegeből két kis rész lentebb esett, a felső a Körös vizének jobb, az alsó ugyanazon folyónak bal partjára. Földterülete 85iG5 □ mföld (a Jászság 173/6 □ inf. Kis-Kunság 47 V, . Nagy-Kunság 20 V, □ midet foglalván el.) Mívelés alatti földje összesen 897,832 bold, mellyből 341,041 hold szántóföld, 108,934 h. rét, 42,528 h. szőlő, 6100 h. kert, 32,831 h. erdő, 366,998 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Mind a három kerület csupa róna, erdők nélküli tartomány, hol hegyek épen nincsenek, ha csak a Kis-Kónságban lévő homok dombokat azoknak nem tekintjük. A Nagy Kunság földje kevés szikes helyeket kivévén, általában fekete agyag, melly nyílt fekvése miatt a szeleknek s a szárazságnak ki van téve ugyan, de rendes időjárással mindennemű gabonanemet, különösen szép tisztabuzát gazdagon terem. A Jászságon már homok is bőven van, de a nagyobb rész mégis termékeny fekete agyag vagy fekete homok. A Kis-Kunság rtillemben nagy részt homokfölddel bír, itt-ott termékeny fekete agyagos, vagy homokos, és sovány, de egészséges legelőt szolgáltató szikes területekkel keverve. A levegő mindenütt egészséges s rendes járvány nyavalyák itt nincsenek; nyáron a rekkenő meleg, télen a kemény szelek s zivatarok gyakoriak. — A Jászságban a Zagyva vizén kívül, melly a kerületet áthasítja, említést érdemel a T a τ η a, melly a Mátra hegyek közt közel Párádhöz eredvén, s a Sírok vizével, továbbá Tarnócza, Bene, Mérge, Gyöngyös, Rhédey, Agó patakokkal nagyobbodván, Mihálytelken felül a Zagyvába ömlik. Ezen kerületet még két nevezetes árok, t. i. a Csörszárka s a Kisárok hasítják keresztül, melyek hihetőleg az Avarok sánczolásai voltak. A Nagy-Kunságban nevezetes folyók a Berettyó, Hortobágy és Körös, mellyeknek áradásaitól gyakran szenved. A Tiszának M i r h ó nevű szakadéka 1786-ban roppant munkával betöltetett. A fenemlített árokhoz hasonló Ördögárka, a kerületnek kis részén keresztül Pestvármegyébe is álhat, egész Bajáig Bácsvgyben. A Kiskunságnak folyóvize nincsen, kivévén Laczházánál a Dunát, melly árvizek alkalmával egy ág által Kun-Sz.-Miklóst is érintvén, a Bakér és Kigyós erek által visszatér. Így szinte a

Tisza Maty ága által Dorosmaig elhat. Kisebb nagyobb tavai igen számosak, s ezek közt nevezetesebbek: Halastó, Sóstó, Fejértó, Pirtó a Halasiak határában, ismét Fejértó Kisszállás pusztáján, Fertő Mizse pusztáján stb.

3. *Termékei.* Tisztabuza legtöbb s igen szép terem a Nagy-Kunságon, melly aczélosságáért, sikerességéért a debreczeni sütőnek által nagyon kerestetik. A Jászszágon is sok szép tisztabúza terem, de a Kis-Kunságon kevés, mert itt főtermesztmények a rozs, s tavaszi gabonából a zab és tengeri. Árpát a Nagy-Kunságon többet természetnek mint zabot. A kása kedves eledele lévén a köznépek, e végből köles mindenütt bőven vetetik. — Kereskedési növényekből kendert, lent csupán házi szükségre természetnek; dohányt a Nagy-Kunság kezd kiterjedtebben művelni, ugyanitt r e p c z é t néhány urak nagyban természetnek, de ennek rendes művelése, dolgozókéz hiánya miatt, felette sok akadállyal jár. Közönséges kertivetemény és zöldség elég van s nagy jóízű spárgák a mezőkön vadon teremnek. Gyümölcsben érezhető a szükség. Egyébiránt sárga- és görögdinnye nagy bőséggel van, s Kisújszálláson és Kardszágon egy Takács nevű görög dinnyefaj, a magyarországi leghíresebb dinnyékkal vetekedhetik. Szőlőkertet kisebb-nagyohbrészben mindenik helység mivel, de borok a hegyiekhez nem hasonlíthatok, hanem a. halasi és kardszági eléggé dicsértetik. Erdőben nagy fogyatkozása van mind a három kerületnek, mert csak elvetve láthatni egy kis erdőcskét, igazi erdőt pedig sehol sem. A Jász- és Kunkerületekben nagy részt a baromtartás elibe tétetik a gabonatermesztésnek, s ezért itt minden ágai a házi állattenyésztésnek nagyfontosságúak. Különösen főfigyelmet érdemel a szarvasmarhatartás, melly mindenik kerületben, kiváltkép a Kis-Kunságban, nagyban üzetik. Az idevaló tágas homok és szikes pusztákon ezrenként legelnek a legszebb fajú magyar ökrök és tehenek, s vannak számos gazdák, kik tavasszal 2—300 darab ökröt a közelfekvő helyek vásárjaiban összeszedvén, azokat a nyári legelőkön meghizlalják s ősszel vagy helyben, vagy a híres Fehérvári vásáron jó nyereséggel eladják. A marhatartás után mindjárt a juh tenyésztést kell említenünk, mert ez szinte nagykiterjedésben üzetik. A

magyar hosszú gyapjas juhok napról napra fogyatkozáván, ezek helyét a birkák töltik be, sőt a nagyobb birtokosok már némely részben nemesített nyájakat tartanak. — Ser-t é s mindenütt annyi tenyésztetek, hogy a tetemes belső fogyasztáson kívül, szalonna lévén kedves eledele a köz-népnek, még valami eladásra is jutt. De a lótenyésztés va-lóban jobb karban lehetne, mint azt jelenleg látjuk. — Az epreskertek a helységek-nél nagyobb részt megvannak még, de a selyembogártenyésztés olly csekély, hogy említésre sem méltó. Hegyek itt nem lévén, érczek-ről nern beszélhetünk, sőt kövekben is teljes fogyatkozás van, kivevén Kis-Kunságban azon daráskövet, vagy mint itt nevezik termés követ, melly némely tavak partjain egy-két ásó nyom után, egész rétegekben találta-tok, s belőle meszet lehet égetni. Illyen kövek ásatnak Majsa mellett a Széktó partján, Ferencszállásán, Jakab-szállásán szinte a tavak mellékén. Végre ugyan a Kis-Kunsági a számos tavak kiszáradt helyein s z i k s ó nagy-mennyiségben gyijjtetik.

4. *Népesség.* A 3 kerületben van összesen 17 mezővá-ro, 8 falu és 55 pusztá. Népessége 195,233 lélek, és így esik 1 □ mire 2296. Nyelvökre nézve 248 görögöt és 160 zsidót kivéve a többi 194,825 mind magyar. Vallás tekintetében r. kath. van 109,489, kik a Jászságban és Nagy-Kunságban (hol legkevesebben vannak) az egri ér-sektől, a Kis Kunságban a vácsi püspöktől függvén, 20 egyházat számlálnak, evangélikusok száma 390, reformá-tusok 84,946-ra mennek (a N.-Kunság majd tiszta refor-mátus), s a Kis-Kunságban s Jászságban a dunamelléki, a Nagy-Kunságban a tiszántúli superintendenstől függvén, anyaegyházaik száma 12, óhitű görög van 248 1. Kardsza-gon egy parochiával, zsidó 160.

5. *Ipar és kereskedés.* A lakosok általában földművelé-sel foglalkozván, a kézművesség köztök csekély lábon áll; s ámbár a nagyobb mezővárosokban mostanában a mester-emberek szaporodnak, de ezek nyáron át szinte földműve-sek szoktak lenni. A kerekegyházi pusztán van egy s z ó d a gyár, melly évenkint a megrendelésekhez képest 2000 mázsát is képes gyártani. Kereskedésük szinte kevés fontosságú e kerületeknek, azonban különösen a nagy-kunságiak sok aprómarhát s tojást hordanak Pestre. Sza-badszálása messzebb vidékre is kereskedik sajttal, Számos

marhavásárai közül leghíresebb a félegyházi a Kis-Kun-ságban.

6. *Nemesség és adó.* A nemesség a 3 kerületben összesen 7826 megyen. 1828 diki összeírás szerint az adó alatti földmennyisége 559,986 hold. Portája a kerületnek, melly után hadi adót fizet, 125.

7. *Felosztása.* Eloszlik 3 kerületre: 1. Jászság, 2. Kis-Kunság. 3. Nagy-Kunság. Kerületi közös gyűlések helye Jász-Berény.

Nevezetesebb helyek.

1. *Jászságban.* Jász-Berény, fővárosa nemcsak a Jászságnak, hanem a Jászkun kerületnek is. Fekszik a Zagyva, Tárná és Tápio folyóktól körülövezve sík rónáságon. Határának kiterjedése 47 604 hold; mellyet 2950 polgár lakos bír. Összes népessége 18,3T3, házak száma 3131. Van takerék pénztára, rab dolgoztató intézete, szürposztó és pokrócz gyára, összesen 658 kézművese, kik közt 215 szűcs. A ferencziek zárdája azon helyen épült, hol régenten egy vár volt, s ezt némellyek Attiia várának hiszik. Van továbbá egy r. kath. nagyobb gymnasium. Végre említést érdemel egy kürt a városházánál, mellyet Leel kürtjének mondanak. J á s z A p a t h i, m. v. 8709 l., különben is nagy házarához még Szent Iván és Kocsér puszták tartoznak. Á r o k s z á l á s sz. m. v. Határának kiterjedése, a hozzátartozó berekegybázi és Sz. András pusztákkal együtt 49,833 hold. Népeisége 10,147 l, e között polgár 540, házak száma 15T7, mesterember van 331. J á s z-L a d á n y sz. m. v. 5275 l. Gazdag búza termo határát a Zagyva és Tisza Miller nevű ága gyakran elöntvén, csaknem 2 m. f-nyi töltést kénlelen tartani. K i s é r sz. m. v. a Tisza Kisér nevű ága mellett 5125 l., igen erős dohányt termeszt, s határában harmatkását szednek. Alsó Szent György sz. község a Zagyva és Tárná vizek összefolyásánál 4159 l. Felső SzentGyörgy sz. község a Zagyva folyó partján, Jász- Berénytől 2/a m. f-re, 2052 l. Határának kiterjedése a hozzá tartozó s tőle 16 m. f-nyire, Csongrád mellett eső Szent Lászlói pusztán kívül, 4059 hold mellyet 340 gazda bír. Említést érdemel a határban a,,Táborhelyt hol hajdan a törökök táborozván, itt sok fegyverek ásatnak ki. Végre egy sóstó, mellyben sok vízimadarak, halak tanyáznak, de ha máshonnan hoznak ide halat, az néhány óranegyed alatt eldöghk. Dósa, sz. közs. a Tárná mellett 2579 l. Határában van egy domb,

mellyről a lakosok azt tartják, hogy itt ütközet történnén, a halottak ide vannak eltemetve. Jakóhalma sz. község 2690 lakossal. Határának kiterjedése 7759 hold. Ezenkívül a Felső Szent Györgynél említett sz. László pusztából 5189 holdat bír. A földbirtokos gazdák száma 226. Mihálytelek, F én szaru sz. községek, ez utóbbi 4571 lakossal.

2. *Kis Kunságban.* H a l a s, sz. m. v. a Halastó mellett 14050 lak. Van ref. gymnasiuma; roppant kiterjedésű határán juhtenyésztést űz. F é l e g y h á z a sz. m. v. Kecskeméthez 4 órányira 17261 l. Itt van a Kis Kunság kerületi háza. Van egy r. kath. gymnasiuma. Marha\ásárai híresek. Szőlőkerteiben sok jó gyümölcs terem. Kun Szent Miklós, a Dunáoak Bakér nevű szakadása mellett 4857 l. Van virágzó ref. gymnasiuma. Hajdan földvára volt. Laczháza sz. m. v. 3861 l., termékeny határa szűk. S z a b a d s z á l a s sz. m. v. 4896 lakossal. Fülöpszálás sz. m. v. közel az elébbenihez 4921 lakossal. Határán sok szikstó sepper, és Szabadszállással közösen bírja Kis Balázs pusztát, mely kővér lúzokjairót nevezetes. M a j s a Halashoz 2 m. fre 5412 lak. a Sziktó mellett, mellynek partjain kövek ásatnak, mellyekből mész is égettetik. Lakosai különösen marhatartással foglalkoznak. D o r o s m a, sz. község Szegedhez egy órányira 8389 lakossal. Félgyházi pusztá 3/6 részét bírja Jász ÁrokszalJás, $\frac{1}{6}$ Kun Sz. Miklós, $\frac{2}{6}$ Fülöpszálás. Egy részit iszonyú homok tenger foglalja el, máson szibós tavai vannak, és van itt egy szódagyár, melly évenkint 2000 mázsa szódat is képes készíteni.

3. *Nagy Kunságban.* Kardszag sz. m. s első városa a N. Kunságnak, Debreczentől 6. m. fre, 13,894 lak. Itt láthatni egy boldogult Nádor fő hg. Jósef tiszteletére emelt oszlopot. A ref. iskolában egy oktató alatt gymnasiális tudományok is taníttatnak. Híres görögdinnyét termeszt. M a d a r a s sz. m. v. a kerület északi részén. Határának kiterjedése 26253 hold (1600 ölével) 994 □ öl, mellyet 970 polgár bír ^ az összes népesség pedig 7311 főre megyén, kik 8 egyént kivéve, mind reformátusok; kézműves van 130. Házak száma 1405. A határ északi részén alig akadhatni már Fábiánka, és Kápolnás régi helységek nyomaira. Kunhegyes sz. m. v. igen sík rónaságon 6401 lakossal, kik közt 156 ezéhez mesterember. Házak száma 1305; határkiterjedése 25,079 hold (1600 ölével) 342 □ öl. Kis Új szállás, sz. m. v. 8724 l., kik közt 202 kézműves, polgárok száma 840; ház van 1593. Dinnyéje híres, asszonyai sok baromfit tenyésztnék. Kardszag felől a Kara János mocsara terül. Túrkeve sz. m. v. az elébbenihez 2 m. fre 8573 lakossal, szép szarvas marhá,

sok juhot tenyészt. Kun Sz. M á r t o n sz. m. v. a Kőrösveze mellett, melly fél hold alakra bekeríti, 6251, néhány híján mind r. katólikus lakossal. Ékesíti a kath. szép szentegyház s a N. Kun kerület háza. Jeles marha vásárokat tart.

Mentes Hajdú Kerület.

1. *Fekvése.* A Hajdú kerület 3 külön"tömegben Szabolcsvármegyétől vétetik körül, csupán Szaboszló és Vámos Pércs városok szomszédosok egyszersmind Biharvármegyével. Nagysága $\overset{1775}{\square}$ mf. Mívelés alatti föld 195,822 hold s ebből 93,275 h. szántóföld, 29,136 rét, 8128 h. szőlő, 1314 h. kert, 5220 h. erdő, 58,749 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Földe a Hajdú kerületnek mindenütt róna és gazdag; kivevén Hadháznak és Vámos Pércsnek homokos téréit, de a hol szép erdők tenyésznek. Egyetlen folyóvize az Ér, melly a szoboszlói határon Szabolcs vármegyéből Szováthtól jöven be, itt igen sok apró mocsárokat képez, s a nádudvari határra ismét Szabolcsba tér át. Ezenkívül sok mocsáros helyek találatnak Nánás határában.

3. *Termékei.* Főterméke a kerületnek tisztabuza, melly a gazdag termékenységi földeken bő uzsorával fizet, ezután árpa, rozs, zab, köles stb., kendert csak házi szükségre, lent keveset vetnek; a dohánytermesztés inkább van divatban. Szőlőskertet s ebbé gyümölcsfát mindenik város mivel, de csak kősönseges bort termeszt. Vámos-Pércset és Hadház városát kivéve, a többi helyeknek erdejük nem lévén érezhető fogyatkozásuk van fa dolgában. De nádat, kivált Nánás mocsárjaiban sokat vág. Legelője, retje bőven lévén a szarvasmarhatenyésztést általában nagy kiterjedésben üzi, különösen megkülönbözteti magát Nánás és Böszörmény; a szoboszlóiak lótenyésztéssel inkább foglalkoznak, azonban lovaik jóságát dicsérni még sem lehet. A juhtenyésztés általában el van terjedve, de nemesítésre alig fordítanak kevés figyelmet. Sertést Nánás és Szoboszló tenyészt legtöbbit. Átalában az állattenyésztést jó karban lehet mondani.

4. *Népesség.* Összes népessége a kerületnek 66,52t lakos. Esik egy \square mfre 3913. Népes hely van 6 szabad h. város, a hozzájuk tartozó pusztákkal. Nyelvökre nézve 89

görögöt és 414 zsidót kivéve a többi 66,018 mind magyar. Vallás tekintetében r. katolikus van 577, kik Szoboszlón bírnak egy anyaegyházat; a 9623ra menő gör. katolikusoknak anyagyülekezetök van Dorogbon és Böszörményben. A reformátusok 55,791 lélekkel Doroghon kívül a többi 5 városban mindenütt népes egyházat bírnak, s a tiszántúli egyházkerülethez tartoznak; n. e. óhitű görög van 89, zsidó 414.

5. *Ipar és kereskedés.* Közönséges kézművesek mindenik városban talátnak ugyan, legtöbb Szoboszlón, de a kerület iparáról más különöst mondani nem lehet. Kereskedésének központja Debreczen lévén, a kerület kebelében ez sem sok figyelmet érdemel. Leghíresebbek a Szoboszlói vásárok.

7. *Nemesség és adu.* A nemesség száma, inelly azonban itt törvényhatóságra nézve sem különbözik a polgári osztálytól, 6128. Az 1828iki országos összeírás szerint az adó alatti föld mennyisége 113,331 hold. Portája 31V8.

Nemes Hajdúvárosok.

Böszörmény Debreczenhez északra 3 mf 17024 1. kerületi házzal. Határa roppant kiterjedésű és igen termékeny, sok és szép szarvasmarhát nevel. H a d h á z Debreczenhez 3 mire a tokaji postautban 5131 1. Határának homokos részin erdeje, szőlőskerte van. Dorogh. Böszörményhez északra 2*/8 mf. 7529 1. Nánás, Doroghoz nyugotra 3/4 mfre 12,334 1. Felette termékeny határán igen szép szarvasmarhát tenyészt, meglehetősen bortermeszt, posványáiban sok nádat vág. Vámos Pércs Debreczenhez keletre 2 mf., kies erdők közt, 2893 1. Szőlőskerte bőven. Szoboszló, Debreczenhez nyugotra 3 órányira a pesti országutban, 16449 1. Roppant kiterjedésű határa gazdag, hozzá még o Bihar vgyei birtokon kívül, Kis-Szoboszló, Angyalháza Köles puszták is tartoznak. Lakosai szarvasmarhát, különösen lovat tenyésztnek s fuvaroznak.

Magyar Tengerpart.

1. *Fekvése.* A Magyartengerpart szomszédos északra Zágráb vármegyével; keletre Zágráb vármegyével, s az

Ogulini végezed vidékével; nyugotra Illyrországgal s az adriai tengerrel; délre ugyanezen tengerrel. Nagysága 6° □ mf. Mívelés alatti földje 61,931 hold, mellyből 11,834 h. szántóföld, 1318 rét, 7974 h. szőlő, 300 hold kert, 27,313 erdő, 13,242 h. legelő.

Z. *Természeti tulajdonsága.* Azon krajnai kopár, szikláshegyek, mellyek Zágrábvármegyének Károlyvárostól a Magyar-tengerpartig terjedő részét egészen elborítják, az egész vidéket különféle vonalokban ellepik. Legmagasabb hegy ezek közt a Pécs, Piket vagy Hrelin és Fussina (Fuccine) szomszédságában. Völgyek számosak vannak, de legszebb s valóban Magyar-Tempének nevezhető a drágái völgy Fiume és Buccari közt. A kis patakokat nem említve nagyobb folyója (ámbár ez sem nagy) csak egy van t. i. a Fiumara vagy Réka, deákul Oeneus vize, melly Fiúménál ömlik a tengerbe. Földje a bérceken sziklás, kopár s felette terméketlen, de a fenemlített drágái völgy termékenység által is magát kitünteti. Levegője a bérceken durva, zordon; az északi szelek gyakoriak s olly veszedelmesen erőszakosak, hogy a bérceken keresztül vivő Louisa fő országúfján, az utasokat mellék falak őrzik a dühös orkán csapásaitól. A völgyekben azonban s a tengerparton már szelíd s valóban olasz éghajlat uralkodik, niit a nemes gyümölcsök diszlése világosan bizonyít.

3. *Termékei.* A völgyekben, s más jó helyeken fekvő természetes szántóföldek itt egyszersmind szőlős, gyümölcsös és veteményes kertek is, mert a szőlőtőkék sorai közt burgonya, kerti vetemény, gabona természetik. Bortermesztéssel különösen a Buccari kerületi lakosok foglalkoznak, évenként mintegy 40,000 hordó (egy hordó, átalag 23/a akó) drágái éscostrenai név alatt ismeretes jó zamatu, tüzü bort természetvén, de ez mégis minőségre a magyar közepszerű boroknak jóval utánna áll. Gyümölcsstermesztéssel leginkább a kincstári kerület foglalkozik. Vannak olaj- és nagyobb figefák, nemkülönben granat-alma és borostyán fák* A bérceken és környékén ellenben csak mesterséges szántóföldeken lehet valamicskét természetni. Atalában gabona sokkal kevesebb természetik, mint a mennyi a nagy népességnek elég volna. Az állattenyésztés is felette csekély. Erdők szépek vannak. A halászat főfoglatatossága a népnek. Fognak t. i. a tengerben jó ízű csigákat, igen sok tinhalat, scombrit (scornbertinus) márnát, arany-szár-

njut (aurata), kerekhalat (Rhombus), tőkehalat (asellus marinus) sardellát s több eféléket, különféle minéműségű s gyakran meglepőleg nagy rákokat. Ásványaiból márványt különféle színűt s szépségűt mutathat.

4. *Népesség.* Népessége a vidéknek 48,498 L kik laknak 2 szabad kereskedő városban, 3 mezővárosban és 30 faluban, mellyeknek részei még mintegy 100 külön nevezetű lakhelyet tesznek. Esik 1 □ mfre 8083 I. Vallásukra nézve, kivéve 11 evangélikust, 50 reformátust, 23 óhitű görögöt és 106 zsidót, a többi mind római katolikus, kik 21 parochiákban, az egyesült zengi s modrusi püspök által igazgattatnak. A nyelv egész Magyar Tengerparton a népnél horvát (kivéve egy részben fiúmét), a miveltebb osztálynál és kereskedőknél olasz.

5. *Ipar és kereskedés.* A kézi mesterségek napról napra virágzóbb állapottal dicsekedhetnek, mellyre igen sokat tesz az, hogy itt czéhek nem léteznek; hasonló emelkedésnek örvend a gyári ipar. A halászat csak a bukkari kerületben 600 mázsa tinhalat nyújt évenként; ugyanitt a Smidt és Meynierféle (fiumei név alatt ismeretes) nagyszerű papírgyár, melly mind a bécsi, mind a pesti műkiállításban arany érdempénzt nyert. Gyártmányai nagyban szállítatnak Magyarhonba, különösen pedig külföldre. Fiume város iparáról, valamint a mostanában szinte nevezetes gyarapodásnak indult kereskedéséről is, a város leírásánál szólandunk; itt csak azt jegyezvén meg, hogy jótékonyabb hatást a Magyartengerpart iparára és kereskedésére, sőt közvetve egész Magyarországra, bármi is, mostani viszonyaink közt aligha eszközölhet, mint a tervben lévő vukovar-fiumei vasút. Átalában 'a köznép iparáról említendő, hogy a fa, donga, deszka, gerenda stb. nevezetes ágai a vidék kereskedésének. Az itt épült hajók, mind szerkezetük, mind alkatrészeik kitűnő jóságánál fogva, híresek s messze tartományokba is kerestetnek.

6. *Adó és porta.* Az 1828diki országos összeírás szerint adó alatti földje a vidéknek 1040 hold, mellybe azonban Fiume és Buccari sz. k. városok bele nem foglaltatnak. Portája Fiumének 4, Buccarinak jelenleg 2, a kincstári kerületnek IV₃.

7. *Felosztása.* A Magyartengerpartvidék áll 3. u. m. fiumei, bukkari és a tengermelléki kincstári kerületi törvényhatóságokból. Főkörmányszéke van Fiumében.

Kerületek.

1. *Fiumei kerület.* Kiterjedése $\frac{1}{3}$ □ mértföld, lakossal száma 11,498. d. kerület országgyűlésen követ által a RR. táblájánál képviseltetik. A főkormányzó a fő RR-nél ül. Szerkezete csaknem egészen megyei, az elem benne polgári. Közügyeit igazgatja a patriciusi vagy kapitányi tanács, mellynek előlülője a magyar tenger melléki kormányzó. Ezen testület kebeléből választja a városi tanácsot, melly 5 tagból áll, s ezek közül 3 képezi a szóbeli bíróságot. A kapitányi tanács, azonkívül hogy magában foglalja a városi tanácsot, mint polgári perekre nézve felelbbviteli, továbbá nemeseket és bűnpöröket illetőleg első bírósági, áll az első bíróságu kerületi törvényszékből és szóbeli bíróságból is. — Helyei: *Fiume*, szabad első tengerparti kereskedő városa Magyar országnak, az Adriai tenger, nevezetesen a Quarnerói öböl s a Fiume vize mellett, Budától 72, Károlyvárostól 18 m. fre. — A lakosok száma 8,982. Nevezetesebb intézetei; a gymnasium 7 tanító s egy igazgatóval, könyvtára 8000 d. könyvet s számos iratokat foglal magában, nyilvános rajz, vasárnapi iskola, számos köz és magános tanító intézetek, két lelencz, - Zálogház, két tengeri kármentő intézetek, különösen a tengerészeti intézet, mellynek újonnan elrendezése legfelsőbb helyről mostanában váratik. A m. tenger melléki kormányzékai és kincstári hivatalok itt központosának. Van továbbá Veszteglőház, kikötői Kapitányság, első bíróságu váltó és kereskedelmi törvényszék, só, harminczad postahivatalok, külhatalmak fő és alügyviselősegei. A város kereskedelmi forgalma 8—9 millió pft. A kerület házi pénztárának bejövetele körülbelől 87000 pftokra terjed, alakul pedig leginkább a bor adóbul 74,144 ft. a színháznak és más városi épületek béreiből 9262 fkai, az úti vámpénzből 1210 f. 20 kr., a boltok és bejegyzések taksáiból 2000 fkat. Ezen bejövetelekből fődöztetnek minden igazgatási és kezelési költségek, a nyilvános épületek fentartatnak s a város adósságának kamatai, melly tartozás 80,000 ftbol áll, szinte ebből fizettetnek. Katonai adót fizet a város évenként a hozzá tartozó kerülettel, melly Plasse, Cosala, és Drenoya helységekéből áll 2826 ft. 59* $\frac{1}{2}$ krt. p. Kikötői forgalom 1845/0 évben következő volt: Jött teherrel hosszuutu hajó 23 öszvessen 4521 tonna, 95,458 pft áru értékkel, 30 Ausztriai gőzös 2985 tonna, 48,370 pft, 816 negyobb partutazó hajó 35969 tonna, 1,839,870 pft., 1518 kisebb partutazó hajó 10,398 tonna, 254,113 pft., vagyis öszvessen 2387 különféle hajó 53,873

tonna erővel, 2,237,8II pft áru értékkel, ezenkívül üresen jött 2933 különféle hajó 35552 tonna erővel. Ment pedig a kikötőből 68 hosszúútu, 15,684 tonna, 720,921 pft; egy ausztriai gőzös 125 tonna 3560 pft. 897 nagyobb partutazó 42322 tonna, 1,930,855 pft; 1065 kisebb partutazó 8,868 tonna, 232,397 pft., vagyis összesen 2031 különféle hajó, 66,999 tonna, 2,887,733 pft. áruértékkel; ezenkívül ment üresen 3338 különféle hajó 26,759 tonna erővel. És így összesen a forgalom 120,872 tonna teher 5,125,544 pft. értékben. 1823-dik jan: 1. napjától dec. 31-ig összes forgalom volt 1,320,655 pft, tehát az óta kikötői forgalmunk 3,804,889 pftal javult. Van a Fiúméi kerületben a város közelében egy fontána féle Amerikai őrlőmalom; számos szivar-gyár, mellyek készítményei kapósak, s egy kénsavanygyár. A fiumei név alatt ismeretes papírgyár nagyobb része a bukkari, egy kisebb része a fiumei kerületben, íróhivatala pedig a városban vagyon. A mesterségek átaljában meglehetősen lábbon állanak, mire igen sokat tesz az (mint már fentebb érintett) hogy czéhek nincsenek. Nagyobb fajta hajóinak száma 79: az 1846-ik évben itt készült hajók száma 26.

2. *Buccari kerület.* Kiterjedése 4 □ m. f. 2 porta 14,000 lakosai részint a városban, részint a kerületbeli többi 14 községekben laknak. Főfoglalkozásuk földművelés, bortermesztés, kereskedés, tengerészet, halászat, hajó s egyéb gyártás stb. Évenként 40,000 hordó bort; a halászat 600 mázsa tinhalat nyújt. E kerületben van (mint már fentebb előadatott) Smidt és Meynierféle (fiumei név alatt ismeretes) nagyszerű papírgyár. Hadiadó 2431. ft. 33. kr. háziadó 2725 ft. 36 kr. p. A kerület szerkezete melly. az 1779-ben nyert szabadalmon talapszik, hasonlít a fiumeihez A kapitányi tanács elnöke szinte a magyar tengerparti kormányzó.

Nevezetesebb helyek: Buccari sz. kikötő, 2300 lakossal. Az öböl, mellynek partján fekszik elég biztos és kényelmes kikötő. Van benne egy főelemi férfi és nőiskola, 3 tanítóval és egy tanítónéval. Továbbá kikötői, egészségügyi, só és 30-adi hivatal és Svéd-Norvégiai alügynökség. Porto-re szinte sz. kikötő. Kikötője, melly már romlásnak indult VI. Karoly által építetett. Van benne egy pápai aliigyelőség. Az itt meglévő 2 Frangepáni féle vár egyike korházá van átalakítva. Buccaricza, Medja, Crehovicza, S. Cosma stb. kisebb helyeken k. 30—di hivatalok léteznek. E kerülethez tartozik meg a martin-schizzai nagyszerű (sz. Ferenczről nevezett) veszteglő s mellette Zúr kova, hol egészségügyi küldöttség találhatik. Szintén ezen kerületben van Terzato, melly a Louisa ut melletti ma~

gos begyen fekszik, a Frangepanok egyik várának nagyszerű romaival. Itt van egy Sz. Ferenczi kolostor, hova népes búcsújárások történnek.

3. *Kincstári kerület.* Területe 5% □ m. f. 1½ porta 23,000 tisztán rom. kath. lakossal, 16 községben. Foglalkozás földművelés, bor, gyümölcstenyésztés, kereskedés, halászat és kömivesség, mellyel a szomszéd vidékeken is űznek. Nevezetes!) kereskedési cikkek: fa, szén, déli gyümölcsök és bor, mellyet a végvidékekre, továbbá Horvát és Koront országokba nagy mennyiségben szállitnak ki. Vannak tágas erdei. Szerkezete (1787 óta, midőn Zágráb megyétől elkülönöztetett, önálló) megyei. Igazgatja a kír: kormányzék, biztosa által. Két, t. i. Vinodoli és Ilreini járásra osztatik.

Nevezetesebb helyek: Novi mv. a tengerparton 2500 l. A modrusi székes egyh. társ. kapt. és nagy prépoidság székhelye. Van még benne elemi iskola. 30-di, egészségügyi hivatal. — Bribir vár és község 4400 lakossal. Helye az előbb nevezett székes káptalan 2-ik társulatának (3 kanonokkal) s ezen kívül létezik benne elemi iskola. — Czirquenicz a község a tengerparton. A vinodoli kincst. u odalom székhelye, elemi iskolával. Itt terem a híres holudár nevű \örös bor. — Selte a tengerparton révvél, 30-di s egészségügyi hivatallal.

Magyar katonai végvidék.

Károly városi végvidék.

Felosztása. A károlyvárosi végvidék magában foglalja 1. likkai 2. ottosaczi, 3. o g u l i n i, 4 szlunizs ezredeket. Kiterjedése öszvesen 164 □ mf. Természeti tulajdonsága. A károlyvárosi végvidék igen hegyes tartomány. Nevezetesebb hegyei a kin és nagy Kapella, a V e I) e b i t; melly a Kapellánál sokkal magasabb és zordonabb, s a tengersizine felett 900° emelkedik fel, A Pits-

sevicza az ottosaczi ezredben már nem illy zordon és merdek. Verbacska-s t a i a, az erdős Petrova Gora. E hegyekben igen számosak a hasadékok és barlangok. Vizei, az adriai tengeren kívül, az U η n a és Kul p a folyók. Egyébiránt e végvidéknek igen különös folyóvizei vannak; mert ezek a mélységekben föld alatt elveszvének, többé nem bukkannak elő, mint Dobra, Miesnicza; hanem földalatti csatornájukban egyenesen a tengerbe szakadnak. Hlyen vizek aLikka, Gaczka (pompás vizomlással), Korenicza; de Zermagna földszinén folyik a tengerbe. Említést érdemlenek az Otosaczi és Ogulini ezredék közt a Kiskapella hegyen fekvő 8 p l i t v i c z e i tavak; regényes vizomlásokkal. Földje csaknem egészen sovány köves, s inkább marhatartásra alkalmas. Egyébiránt e száraz hideg massinai völgy, a még kopárabb popina i völgy bús tekintetével egész ellentétben állnak a természetől megáldott zermagnai, koreniczai, korbiai, bründeli nyájas völgyekkel. Már az északkeleti részen több jó föld találtatik, mert a szluini ezred nagyobb részt termékeny, nehéz és könnyű agyagos földdel bír.

1. Likkai ezred. Határai északról az ottosaczi ezred; keletről Török-Horvátország; délről Dálmátország; nyugotról az adriai tenger. Kiterjedése 46 □ mf. Mivelés alatti földé Carlopagó községét is ide értve 358,649 hold; ebből 76,763 h. szántóföld, 5 h. szőlő, 25,030 rét és kert, 140,263 h. legelő, 116,588 h. erdő. 1842-dik évben összesen termett az ezredben 187,772 mérő búza, 170 akó bor, 370,479 mázsa széna, 30,170 ölfá. Az állattenyésztést illetőleg, volt 5097 ló, 26,674 d. szarvasmarha és 68,266 d. juh. Népeesség: Az ezred összes népeessége 69 565 lelket számlálván, esik 1 □ mire 1512 l. Vallásokat s nyelvüket tekintve van 22,282 horvát, kik mind r. katolikusok és 22 parochiát bírnak; a 47,283-ra menő ráczok a g. n. e. óhitű vallást követik és 34 egyházban 53 papi személyt számlálnak.

Ipar és kereskedés. Van összesen 324 kézműves, 104 kereskedő. Népes lakhely van az ezredben: egy szabad katonai község (Carlopagó), 1 mezőváros és 103 falu. Főtisztikari helye: Gospich.

Nevezetesebb helyek: Carlopagó sz. kat. község az adriai tenger mellett. Hajdan a kor baviai,grófké volt,kik jeles szabadságok-

bal megajándékozták, mellyeket 1 Mátyás is megerősített. Van kapuczi nos monostora, fő elemi és leány iskolája, só és harminczad hivatala, 859 lakosa. Határa csak 7 hold kertre terjed s így lakosainak főélelme kereskedésből van, ez is csaknem egyedül dalmátországi borra szorítva. Kikötője sokkal jobb fekvésű a zenginél, de a város mostoha fekvése, melly a Zengre vivő főkereskedési úttól távol esik, e jótéteménytől is megfosztja. Kézművese van 43. Gospich, m. v. és a főtisztikar helye 1164 l., fő elemi és leány iskolával. Népes heti vásárokat tart. Grachaczf. 1123 l. Udb i n a f. 873 l., mind a kettő heti vásárokat tart.

2. Otosaczi ezred. Szomszédos nyugotra az adriai tengerrel; északra az ogulini ezreddel; keletre Török-Horvátországgal; délre a likkai ezreddel. Kiterjedése Zeng szabad királyi város és katonai községével együtt 49 □ mf. Használható földje 362,791 hold, s ebből 51,911 hold szántóföld, 77 hold szőlő, 20,357 hold rét és kert, 82,214 hold legelő, 208,232 hold erdő. 1842-ben termett itt 136,306 mérő gabona, 967 akó bor, 390,748 mázsa széna, s vágatott 72,153 öl fa. Állattenyésztést tekintve volt 5411 darab ló, 21,112 darab szarvasmarha, 68,584 darab juh. Népesége az ezrednek 65,372 lélek lévén, esik 1 □ mértföldre 1334 l. Az összes népesség közt 32,293 r. katolikus horvát, 29 anyaszentegyházzal, és 33,079 görög nemegyesült óhitű rác, 18 parochiával. Ipart és kereskedést tekintve van az ezredben 432 kézműves és 140 kereskedő; ezenkívül Zeng szabad királyi városában 2 gyár. Népes helyek: 1 szabad királyi város és két. község, 1 mezőváros és 83 falu. Főtisztikari helye: Ottosacz.

Nevezetesebb helyek: Z e n g, sz. k. teng. város, egyszersmind sz. kát. közönség, az adriai tenger partján. Igen régi város, mert még a gallusok kr. sz. e 413-dtk évben építették. Jelenleg elég csinos város 2716 l., kik közt 139 kézműves, 23 kereskedő. Utszái felette szűkek, kivévén azt, melly a várost a tengertől elválasztja, melly 2 — 3 emeletes házaktól ékesítetik. A víz hiányát, az ezen század elején ásott 2 órányi hosszú vízvezető csatorna bőven kipótolja. A város székhelye a zengi és modrusi vagy korbovai egyesített püspökségnek, melly kiterjed a likkai, ottosaczi, ogulini ezredék vidékeire, és a szluinainak nagy részére, a Magyartengerpartra, és Zágráb vármegye déli tájékaira. Van itt püspöki, lyceum, fő elemi és leány iskola, harminczad - só - postahivatal. Határa csak 85 holdat foglal. Tengeri kereskedése, a

francia háború elején felette élénk volt; később Trieszt és Fiume emelkedésével tetemesen csökkent ugyan; de most sem megvetendő, s ezt elősegíti II József által 20,000 pftal megajándékozott kölcsönző alapítvány, mely most a végvidéki közvagyonhoz van kapcsolva. 0 11 o s a c z, m. v. és az ezred főtisztikari- helye, a Gaczka vize mellett 328 I., hetivásárokat tart. Sz.-György f. a tenger mellett, 496 l. Van egy derék sziklától képezett öble, mely 12 kereskedő hajót befogadhat, s szelektől megőrizhet. Jabláncz f. a tengerparton 783 ll, kikötővel.

3. Ogulini ezred. Határozzák, északról Zágrábvármegye; keletről a szluini ezred, egy kis részben Török-Horvátország; délről az Ottosaczi ezred; nyugotról a Magyar Tengerpart és az adriai tenger. Nagysága 44 □ mf. IVlevelés alatti földje 211,792 h.; ebből 66,836 h. szántóföld, 195 h. szőlő, 29.808 h. rét és kert, 42.585 h. legelő, 75,368 h. erdő. 1842-ben termett az ezredben 229,134 mérő gabona, 1086 akó bor, 280,765 mázsa széna. s vágatott 50,563 öl fa Állattenyésztést tekintve, volt 4750 d. ló, 25,4 7 d. szarvasmarha, 77,957 d. juh, Népe s s é g e 67,419 I., s így jön 1 0 mfre 1532 Van pedig 35 247 horvát, r. kath. 32,172 I. g. n. e. óhitű rácz; amazok 23, ezek 15 anyaegyházat számlálván. Ipart tekintve kézműves van 259. Kereskedők száma 94. N é p e s l a k h e l y t a l á l t a t i k : 1 m e z ő v á r o s é s 110 f a l u . A z e z r e d f ő t i s t i k a r i h e l y e : O g i t l i n .

Nevezetesebb helyek: O g u l i n m v . é s a z e z r e d f ő t i s t i k a r i h e l y e a D o b r a v i z e m e l l e t t 2361 l . , f e l s ő e l e m i é s l e á n y i s k o l á v a l . H e t i v á s á r o k a t t a r t . P l a s c h k y f . a K á r o l y v á r o s i n . e . ó h i t ű p ű s p . l a k h e l y e , a l s ó e l e m i i s k o l á v a l . J o s e p h t á l , f . a f ő p o s t a é s k e r e s k e d é s i ú t b a n , 1387 I . , i g e n é l é n k h e t i v á s á r o k k a l . B r ü n d e l v a g y B r i n j e f . 1653 l . V a n a l s ó e l e m i i s k o l á j a é s h e t i v á s á r o k a t t a r t .

4. Szluini ezred. Határos északra Zágrábvármegyével; keletre az I báni ezreddel, s Török - Horvátországgal; délre s nyugotra az ogulini ezreddel; egy része pedig, t i . a s i c h e l b u r g i k e r ű l e t a n a g y o b b t e s t t ő l e l v á l v a , Z á g r á b v á r m e g y e é s K r a j n a o r s z á g k ö z t f e k s z i k . K i t e r j e d é s e 25 □ m f . M í v e l é s a l a t t i f ö l d e 206.550 h . , m e l l y b ő l 93.725 h s z á n t ó f ö l d , 1392 h . s z ő l ő , 19,307 h . r é t é s k e r t , 26,456 h . l e g e l ő , 62,670 h e r d ő . 1842-ben t e r m e t t 195.212 m é r ő g a b o n a , 9176 a k ó b o r , 176,838 m á z s a s z é n a , s v á g a t o t t 50,099 ö l f a . V o l t p e d i g 2767 d . l ó ,

22,438 d. szarvasmarha, 31,399 d. juh. Lakosok száma 58,058 lélek; s így esik 1 □ mfre 2322 l. Van pedig 31,850 r. kath horvát, és 26,208 g. n. e. óhitű rác, amá zok 24, s emezek 17 anyaegyházat bírnak. Kézműve- sek száma 245; kereskedőké 81. Népes helyek: 319 f.; házak száma 4825. Az ezred főtisztikara Károly- városon az ezred vidékén kívül lakik, s e város szolgál vásárhelyül is.

Nevezetesebb helyeit: Szluin, Voinich és Sousicze ez utóbbi a sichelburgi kerületben, mindenik hetivásárokat tart.

Báni végvidék.

Felosztása. A báni végvidék magában foglalja az első és második báni ezredeket. Kiterjedése összesen 48 □ mértföld.

Természeti tulajdonsága. A károly vár ősi végvidék zor- don sziklás hegyeihez s hegyszorulataihoz épen semmit sem hasonlatnak a báni végvidék hegyei, s e szerint völ- gyei sem. Széles térségek azok, mellyeket a Glina és S z u n y a kigyózdva keresztülfutnak, mosolygó völgyek környezik az erdős hegyeket, s a Száva, Kulpa, Ú n n a (mind a három folyó hajókázható) mentiben termékeny rónaságok terülnek el.

1. Első báni ezred. Határa keletre a 2-dik báni ezred; délre Török - Horvátország; nyugotra a szluini ezred; északra Zágrábvármegye, mellytől a Kulpa vize választja el. Nagysága 24 □ mértföld. Használható föld 199,092 h.; ebből 87,979 h. szántóföld, 2386 h. szőlő, 19,178 h. rét és kert; 42,272 h. legelő és 47,277 h. erdő. 1842-ben termett 249,871 mérő gabona, 27,963 akó bor, 299,109 mázsa széna, s vágatott 63,982 öl fa. Az állattenyésztés 6824 ló, 30,076 d. szarvasmarba és 14,451 d. juhval foglalkozott. AlakosokS anyaszentegyházban 20,532 r. kath. horvát és 24 anyaszentegyházban 38,208 ' g. n. e. óhitű rác lelket számlálván; összes számmal 58,740 főre mennek; s így esik 1 □ mfre 2448 l. Kéz- műves van az ezredben 168, egy gyárral; k e r e s k e d ő 104. Népes lakhely 1 mezőváros, 129 falu, há- zak száma 5623. Az ezred főtisztikari helye: G l i n a.

Nevezetesebb helyek: G l i n a, m v. az ezred főtisztikari helye

a Glina folyó mellett 1629 L, kik közt számos a kézműves. Van fő elemi és leúy iskolája. Marhakereskedése nagy fontosságú, s Károly várossal, Zágrábbal, Gréczczel, sőt Béescsel is kereskedési összeköttetésben áll. Hetivásárain bosnyákországi sertés nagy mennyiségben adatik el. Thopuszko híres fürdőhely Glinához dél-nyugotra 1 órányira. Hasznai kitűnők a bőrbetegségekben, kivált ha syphiliticai természetűek, sülyben, csúzban, kőszvényes bajokban, zsibbadásban, merevénységben; belőlről ivás által használva; gymorgyengésben, bélszorulásban, komorkórságban, az anyaméh bajaiban.

2. Második báni ezred. Határa északról a Kulpa vize, melly Zágrábvármegyétől választja el; keletről a gradiskai ezredtől szinte e folyó; délre Torök-Horvátországától az Unna vize által választatik el; nyugotra az első báni ezreddel határos. Nagysága 24 □ mf. Használható földje 228,304 hold; mellyből 89,609 h. szántóföld, 1571 h. szőlő . 14,315 h rét és kert, 43209 h. I^gt-lő, 79 500 h- erdő. Termékei: 1842-ben termett itt 323,630 mérő gabona, 15,944 akó bor, 323 907 mázsa széna, és vágott 52,537 öl fa, Volt pedig 7824 d. ló, 29,746 d. szarvasmarha és 10,608 d. juh. A népesség 12 anvaegyházban 23,005 r. kath. és 32 anyaszentegyházban 35,904 óhitű l. összesen 58,909 majd mind horvát lélekre megy; s ebből esik 1 □ mfre2455. Kézművese van471 és két gyára. Kereskedője 363. Népes lakhely: az ide tartozó Petrinia és Kosztajnicza városokkal együtt, 2 sz. kir. város és 146 falu; házak száma 6552. Az ezred fő-tisztikar helye: Petrinia.

Nevezetesebb helyek. K o s z t a j n i c z a, sz. kát. város az Unna vize és egy kopasz hegy közt,2893 !., kik közt 106 kézműves és 114 kereskedő.Házai többnyire fából épültek, s néhány az Unna parton karókon áll. Az átellenben levő Unna szigetén van a veszteglő intézet, melly mellett szemlélhetni az oltalmazható karba tétetett kereskedési rostélyt, hol miuden hétfőn, főképen sertéssel igen nevezetes kereskedés üzetik. Petrinia szép fekvésű szabad katonai város a Kulpa mellett 4197 I., főelemi leány és nemzeti iskolával. Van 266 kézművese, 198 kereskedője, s kereskedése a báni végvidéken legnagyobb, lakosai vagyonosak. Székhelye az ezredi főtisztzi karnak. Hetivásárain kívül 4 országos vásárt tartván, azokat idegen kereskedők is látogatják. Dubnicza, mv. az Unna balpartján, Török-Horvátország szélén 3157 I., hetivásárokat szombaton kereskedési rostélyánál tart. Sziszek a Kulpa és

Száva Összefolyásánál átellenben a Zágráb vármegyében fekvő Ó-Sziszek mezővárossal, 498 l. Van egy igen nevezetes hajógyára, különösen átmeneti kereskedése nagyfontosságú. A Kulpa parton egész sorban szép magtárak szemlélhetek.

Varasdi végvidék.

Felosztása. A varasdi végvidék magában foglalja a körösi és sz. györgyi végezteket. Kiterjedése összesen 64 □ mf. *Természeti tulajdonsága.* A varasdi vidékben legmagasabb a Kőrösvármegyéből által jövő Kai ni k hegye, ámbár ez jóval alacsonyabb a károlyvárosi begyeknél. Még kisebb ennek folytatása az erdős Kaproncza és Garitsch. Különben itt a hegyeket dombok és kellemes térségek váltják fel, s a természet mindenütt nyájas alakban mutatkozik. Folyóvize a Pakra által megnevekedett Illova, Lónya, melly a Glogovniczával öblösödött Chasmát nyeli el.

1. Körösi ezred. Határa északról és nyugotról Kőrösvármegye, s nyugotról egy kis részben Zágráb-; délről Kőrös-, Posegamegyék, s a gradiskai ezred; keletről a sz. györgyi ezred. Kiterjedése 28 □ mf. Használható földje 284,041 hold, s ebből 122,328 h. szántóföld, 4661 h. szőlő, 38,244 h. rét és kert, 18,973 h. legelő, 99,835 h. erdő. Termékei: 1842-ben termett 381,132 mérő gabona, 94,315 akó bor, 725,320 mázsa széna és vágott 51,397 öl fa. Az állattenyésztés: 10,221 darab lóval, 22,320 d. szarvasmarhával és 6541 d. juhval foglalkozott. A népesség 60.697 főre megyen, mellyből 1 □ mfre esik 2168 l. A 47,056 főre menő horvátok mind r. katolikusok és 23 anyaegyházat számlálnak; a g. n. e. óhitű ráczok 13,641 lélekkel 14 parochiát bírnak. Kézműves van 361 és két gyár; kereskedő 239. Népes lakhelyek száma: 1 szabad katonai-, 1 mezőváros és 190 falu; ház van 4758, Főtisztikari székhely, Bellovár, melly ezen és a szentgyörgyi ezred határszélein fekvén, a szentgyörgyi ezredhez kebeleztetett.

Nevezetesebb helyek: 1 w a n i c h sz. kath. város, s nevezetes iparüző hely 665 l. Van 66 kézművese és 40 kereskedője. Amazok közt a fazekasok híres cserépedényt készítenek, általában pedig a kézművesek készítményeikkel majd minden horvátországi vásárt bejár-

nak. A kereskedők mézzel, viasszal, borkövei Sopronig, Bécsig kereskednek. A város hajdan erősség volt. Chasm a m. v. káptalanja a török háborúban elpusztulván, jószágai a végörök közt felosztattak, s jelenleg Varasdon tartja székét. Czirqueno 813 I., hetivásárokat tart. Monostor I w a n i c h f. Van egy sz. Ferencz szerzetbeli monostora, s szinte hetivásárokat tart.

2. Szentgyörgyi ezred. Határa északról Kőrösmegye; észak-keletről a Dráva folyója, raelly Somogyvármegyétől hasítja el; keletdélre Verőcze- és Posega-; délre Posegavármegyé; nyugotra a körösi ezred. Nagysága 36 □ mf. Használható föld 320,204 hold; mellyből 111,384 h. szántóföld, 4791 h. szőlő, 44,554 h. rét és kert, 32,025 h. legelő, 127,450 h. erdő. T e r m e t t e kiterjedésen 1842-ben 413,826 mérő gabona, 110,599 akó bor, 545,057 mázsa széna, s vágatott 122,154 öl fa; és volt 14,686 d. ló, 43,067 d. szarvasmarha, 20,851 d. juh. Né pessége az ezrednek 73,932 l., s ebből 56,050 l. r. kath. horvát, kik 26 anyaegyházat birnak; és 17,782 l. görög n. e. rácz 15 anyagyulekezettel. Kézműves van 674 és két gyárkereskedő 348. Esik pedig az összes népességből 1 □ mfre 2053 l. Népes lakhelyek: 1 sz. katonai város, 1 mezőváros, 176 falu. Ház van 7057. Főtisztikari székhely: Bellovár.

Nevezetesebb helyek: B e i l o v á r szabad katonai város, a hasonnevű patak mellett 2639 l. Főtisztikari helye mind a szentgyörgyi. mind a körösi ezrednek. Van fő elemi, leány és községi iskolája, selyemgombolyítója, 135 kézművese, 56 mesterembere, heti, hónapos és 2 országos vásárokat tart. Szentgyörgy (Gyurgyevacz) m. v. 3539 l., alsó elemi iskolával. Heti vásárokat tart.

Szerém vagy magyar vidék.

Felosztás. Eloszlik 1. gradiskai, 2. bródi, 3. pétervárad-i ezredekre és a csájkás kerületre. Egész kiterjedése 133 □ mf. *Természeti tulajdonságú.* A gradiskai ezred, a bródinak egy része észak felől Posega és Verőczvármegyékből kap hegyeket, s a Szeremségen a híres bortermő Fruska-Gora nagyobb részt a pétervárad-i ezredhez tartozik. Mindezen hegyek azonban nem magasabbak 458 ölnél s még legmagosabb hegyek vannak a gradiskai ezredben, de mindenütt sűrű

tekintve: kézműves van 1493, több selyemgombolyító és beváltóházakkal. Kereskedők száma 468. Foglal az ezred 4 szabad katonai, egy mezővárost és 65 falut. Ház van: 13,700. Az ezred főtisztikari helye; Mitrovicz.

Nevezetesebb helyek: K a r l o v i c z, sz. kát. város és székhelye a n. e. óhitűek érsekének és metropolitájának, a Duna jobb partján, a Zimonyba vivő országtútban, 45621., virágzó nem e óhitű lyceummal. Van papnövendékháza, alsó elemi német és illyr iskolája, leány nevelő intézete; 155 kézművese; 46 kereskedője 2329 holdra terjedt szőlőhegye igen híres vörös és fejér bort terem, s itt pezsgó ürmöst is készítenek. Boron kívül szilvapálinkával is nevezetes kereskedést üz. Pétervárad; hajdan Cusum, Acumincum a szerim püspök és hadi kormányzók székhelye, jelenleg erős vár és szabad katonai város a Duna jobb partján, Új vidékkel átellenben, mellyel egy hajó híd kapcsolja össze. Népeisége a hozzá tartozó Bukovcze falujával 4391 l. Szőlőhegye, melly 2301 holdat foglal, igen becses veres- és fejér bort terem. Kézművese 118; kereskedője 17. Zimony, Zemlin, hajdan Taurunum, leggazdagabb, legszebb, s legnagyobb kereskedést üző szabad katonai város az egész katonai végvidéken a Száva és Duna összefolyásánál, Nándor-Fejérvárral (Belgrád) átellenben. Számlál 8693 lakost; kik között 464 kézműves, 134 kereskedő. Vannak több tanító-intézetek; veszteglőháza; kereskedési rostélyzata, mellynél a törökökkel mindennap vásár tartatik. Átmeneti kereskedése egyfelől török, más felől ausztriai árukkal felette nagy fontosságú. Van Duna-gőzhajó kikötője. Mitrovicz, hajdan Szerem, m. v. és főtisztikari helye az ezrednek a Száva balpartján 44291. Van selyembeváltó és gombolyító háza, és só, harminczadhivatala kereskedési rostélyzata, ho! a törökökkel minden hétfőn, csütörtökön és szombaton vásárt tart; kivált sertéskereskedése nevezetes. Ó- és Új-Szlánkamen, egymástól órányira, lakosai nádból székeket, szövőhordákát csinálván, azokkal nem megvetendő kereskedést üznek. Ó-Pazuan, 2657 l. Sok szalmakalapot készít, szép szarvasmarhát tart.

4. Csajkások zászlóalja. A csajkások kerülete azon szeg-leiben fekszik, mellyet az összefolyó Duna és Tisza képeznek, s részint e folyóktól, részint az egyesült Bács-Bodrog vármegyéktől környékeztetik. Kiterjedése 16 □ mf. Mivelés alatti földje 131,968 hold, mellyből 48,413 h. szántóföld; 1985. h. szőlő; 61782 h. rét és kert; 13,970 h. legelő, 5818 h. erdő. Termelt e térségen 1842-ben 491,371 mérő gabona, 27,724 akó bor, 223.504 mázsa széna, s vágatott 1826 öl fa. Volt pedig 9759 darab ló,

12,784 d. szarvasmarha, 55,348 d. juh. Népeség 29,234 l. lévén, esik 1 □ mfre 1827 lélek. E népeség nyelvre nézve mind rác; vallás tekintetében pedig 2988-on kívül a többi 26,246 l. g. n. e. óhitű; amazok 2, ezek 23 anyagyházat bírván. Kézműves számláltatik 419, kereskedő 160. Népeshely van: 1 mezőváros, 14 falu; ház 3260. Főtisztkari hely: Titel.

Nevezetesebb hely: T i t e l mező v. közel a Tisza és Duna összeakadásához 1596 lakossal. Van fő elemi és leányiskolája; derék révje a Tiszán; országos vásárokat tart.

Bánsági végvidék.

Felosztás. Magában foglalja 1. a német bánsági, 2. oláhbánsági, 3. illyrbánsági ezredeket. Összes kiterjedése 174 □ mf. *Természeti tulajdonsága.* Az erdélyi kárpátok ágazatai az oláhbánsági ezredet egészen elborítván, az illyrbánsági s a németbánsági vidékek tenger síkságaiban elvesznek. Az oláhbánsági ezredben van a borzasztó zsványbarlang (Piatra Kupcseguli), itt képezik repedő sziklák a meredek Cserna völgyét. Legmagasabb hegy itt a Semni^aMare, M í k a, melly közel a tetőhöz 2163 l. Egy szirtos hegyláncz, felső és alsó K l i s s u r a nevű húzódik el a Duna balpartján Al i - bég és A l l i o n csúcsairól, s a veteráni barlangról ismeretes. Itt van a tündér szépségű Almás völgye. Az illyrbánsági felényire, a németbánsági ezred pedig egészen róna; s némelly homok dombokat kivéve szerfelett termékeny. Folyói a Duna, Tisza, Temes, Béga, Krasó v. Karas, Vera, Cserna, Bela-Deka. Itt vannak továbbá az Ilanca és Alibunár mocsárok, mellyek azonban már meglehetősen kiszáritattak.

1. Németbánsági ezred. Határa északról Torontói; keletről Temesvármegye és az oláhbánsági ezred; délre Rácország, mellylől a Duna választja el; nyugotra a pécsváradi ezred, mellytől a Duna, és a Csajkások zászlóalja, melly tői a Tisza hasítja. Nagysága 42 □ mf. Mivelés alatti földje 453,642 hold, mellyből 170,104 h. szántóföld, 7399 h. szőlő, 206,058 h. rét és kert, 62,945 h. legelő, 7136 h. erdő. Termett e területen 1824-ben 2,287,369 mérő gabona, 202,428 akó bor, 861,785 mázsa széna, s

vágatott 4081 öl fa. Említést érdemel itt a bőven termő Szömörce (Rhus Cotinus). Az állattenyésztés állott 39,857 d lóból, 31,368 d. szarvasmarhából, és 155,125 d. juhból. Népessége 116,020 főre menvén, esik 1 □ mfre 2,548 l. E népességből 3,672 magyar, 5816 tót, 16,148 német, 37,248 oláh, 420 horvát, 50,250 rác, 454 görög, 212 zsidó. Vallásukra nézve: van 17,047 rom. kath.; 7819 evang.; 3420 református-, 87,522 g. n. e. óhitű, és 212 zsidó. Kézművesek száma 1734-, kereskedők 736. Van 3 selyemgombolyító ház. Népes lakhely: 1 szabad katonai város és 37 falu. Házak száma 12,881. Az ezred főtisztikar székhelye: Páncsova.

Nevezetesebb helyek. Páncsova, szabad katonai város és főtisztikari hely, a Temesvizének a Dunába Yaló szakadásánál 11496 l., kik közt 665 kézműves, 205 kereskedő. Van minorita monostora, felső elemi s több tanító-intézete, veszteglő, só- és harminczad hivatala, 2 selyemgombolyító és beváltóháza. Búza-, marha-, fakereskedőse igen élénk. Határa 15,518 holdat foglal. B u b i n, Perlaszváros, f. hetivásárokat tartanak, s minden évben különösen egy marhavásárt. J a k u b a híres gyümölcsös kerteiről, Debeiiacs magyar református lakosairól nevezetes, kik Veszprémmegyérből költöztek ide.

2. Illyrbánsági ezred. Határa nyugotról a német bánsági ezred; északról Temes- és Krassó vármegyék-, keletről az oláhbáneági ezred; délről a Duna, melly elválasztja Rácországtól. Nagysága 38 □] mf. Mívelés alatti földének kiterjedése 225,237 hold, mellyből 75,748 h. szántó föld, 7794 h. szőlő, 61,234 h. rét és kert, 54,154 h. legelő, 26,307 h. erdő; melly termett 1842-ben 769,298 mérő búzát, 139,673 akó bort; 486,894 mázsa szénát, s vágatott 273536 öl fa; volt 13,840d. ló 19,894 d. szarvasmarha, 88,369 d. juh. Népessége az ezrednek 61,255; és ebből 8,864 német, 23,490 oláh, 7325 horvát, 21,376 rác, 200 cseh, 86 zsidó. Vallástekintetben 15,367 rom. catholicus, 54 ágostai, 200 református, 45,548 g. n. e. óhitű, 86 zsidó. Esik 1 □ mfre 1612 l. Kézműves van összesen 682, kereskedő 399. Ezenkívül 3 selyembeváltóház és gombolyító Fejértemplomon. Népes lakhely: 1 szabad katonai város, és 44 falu. Házak száma: 7593. Az ezred főtisztikarának székhelye: Fejértemplom.

Nevezetesebb helyek. Fejértemplom, igen kies és egészséges völgyben fekvő szabad katonai város és főtisztikari hely,

Vereczhez délre 4, a Dunához 1% mf. 5450 l. Kézművese 256, kereskedője 163. Van főelemi német és nemzeti illyr iskolája, só-, postahivatallal, 3 selyembeváltó s gombolyító házzal. Határa 6053 holdat foglal, melyből 1495 holdnyi szellőjén igen híres vörös- és sok fejbort természet. Alibunár f. hetivásárokat, s minden évben 4 országos vásárai közül különösen egy baromvásárt tart, róla nevezetik egy gyalogszázad. Delliblata, Izbiztie, J a s s e - nova a síkságon, Jassenova a hegyek közt végre R á c z Possechena, szinte századoknak adnak nevet. Eibenthal f. kőszénbányáiról híres.

3. Oláh bántási ezred. Határa nyugotról az illyrbántási ezred, s Krassóvármegye; északról Krassó- és Hunyadvármegye; keletről Oláhország; délről a Duna, melly Rácországtól választja el. Nagysága 94 □ mf. Mivelés alatti földje 658,522 hold, melyből 45,533 h. szántóföld, 1049 h. szőlő, 71,395h. rét és kert; 99,193 h. legelő, 441,352 h. erdő. E területen termett 1842-ben 307,296 mérő gabona, 9883 akó bor, 532,233 mázsa széna; s vágott 250,986 öl fa; tenyésztett 5,832 d. ló, 42,551 d. szarvasmarha, 166,855 d. juh. Népeisége 82,388 l. lévén, esik 1 □ mfre 875. E népeiségből 3200 német, 49,846 oláh, 5135 horvát, 14087 rác, 120 zsidó. Vallásukra nézve 9543 r. kath. s ezeknek van 6 anyaszentegyházuk, továbbá 72,725 g. n. e. óhitű, 84 parochiával, végre 120 zsidó. Kézművesek száma 972; kereskedőké 241. Gyár és selyemgombolyító van 5. Népes lakhely 3 mezőváros, 104 falu, ház 10,735. A főtisztikar székhelye: Karánsebes.

Nevezetesebb helyek. Karánsebes m. v. és főtisztikari hely, közel a Temes és Sebes vizek összefolyásához 2953 l. felső elemi és leányiskolával, sóházzal, nagy kaszárnyával, számos mes-teremberrel, határa 7544 holdat foglal. Környékén szedett s hízalt csigákkal messze földre kereskedik. M e h á d i a, m. v. Budához 59 Temesvárhoz 19x/a mfnyi távolságra, elemi iskolával, posta- harminczadivatalokkal. De legnevezetesebbé teszik ezen helyet a már a rómaiak idejétől fogva híres herculesi meleg fürdők, mellyek innnen 1 órányira a Cserna vizétől áthatított % órányí hosszú 3—400 öl széles völgyben esnek, s szükséges és csinos épületekkel elláttattak. E fürdőt messze vidékről külföldiek is látogatják. Használ a bőr és alsó részek bajaiban, a köszvényben, csuszban különösen, ha ezek nem gyuladós természetűek, zsibbadásban, komorkórságban, az anyaméh bajaiban, nehéz hallásban, szemgyengeségben, a kénésű orvosság miatt származott nyavalyák-

ban, ha ezek vénusi bajokkal egybekötve nincsenek. Ellenben minden vénusi bajokban inkább veszedelmes, mint hasznos. A földőnek 22 forrása van. Ó-Orsova m. v. átellenben a Duna szigetében fekvő és megerősített Török-Orsovával, 874 1. harminczad-hivatallal. A törökkel való kereskedés a rostélyzatnál űzetik, melly a schupaneki veszteglőhöz felvigyázása alá tétetett, valamint a Palánkénál, Moldovánál, és Szviniczánál levő rostélyzatok is. S c h u - panek f. a Duna mellett Orsovához 1 órányira, veszteglő-intézete a zimonyi után legnagyobb, és legfontosabb.

Tartalom.

Az ország; felosztása.

I. Dunántúli kerület.

1. Moson vármegye	7
2. Győr vármegye	15
3. Komárom vármegye	22
4. Fejér vármegye	33
5. Tolna vármegye	42
6. Baranya vármegye	51
7. Somogy vármegye	61
8. Veszprém vármegye	69
9. Zala vármegye.....	79
10. Vas vármegye	90
11. Sopron vármegye	102

II. Dunáninneni kerület.

12. Poson vármegye	113
13. Nyitra vármegye	124
14. Trencsén vármegye	135
15. Árva vármegye.....	143
16. Liptó vármegye	151
17. Zólyom vármegye	158
18. Turóc vármegye	163

19. Bars vármegye	173
20. Esztergom vármegye	183
21. Hont vármegye	189
ZZ. Nógrád vármegye	197
23. Pest, Pilis, és Solt törvényesen egyesült vármegyék	205
24. Bács Bodrog egyesült vármegye	222

III, Tiszáninneni kerület.

25. Heves és Külső-Szolnok egyesült vármegyék	233
26. Borsod vármegye	242
27. Gömör és Kis-Hont egyesült vármegyék	249
28. Szepes vármegye.....	261
A XVI szepesi városok	273
29. Torna vármegye	271
30. Sáros vármegye	282
31. Abauj vármegye.....	293
32. Zemplén vármegye	303
33. Ung vármegye	313
34. Bereg vármegye	319

IV. Tiszántúli kerület.

35. Krassó vármegye	325
36. Temes vármegye	332
37. Torontál vármegye	342
38. Csanád vármegye	352
39. Békés vármegye	356
40- Máramaros vármegye	366
41. Bihar vármegye	377
42. Szathmár vármegye	390
43. Szabolcs vármegye	406
44. Ugocsa vármegye.....	413
45. Csongrád vármegye	416
46. Arad vármegye	423

Visszakapcsolt részek.

47. Kraszna vármegye	430
48. Közép-Szolnok vármegye	433
49. Zaránd vármegye	436
— Kovárvidéke	438

V. Drávántuli kerület.

50. Veröcze vármegye	441
51. Szerem vármegye	449
52. Posega vármegye	455

VI. Horvátországi vármegyék.

53. Zágráb vármegye	459
54. Varasd vármegye	464
55. Körös vármegye	468

VII. Szabad kerületek.

Szabad Jász és Kun kerületek	470
Nemes Hajdú kerület	476
Magyar tengerpart	477

Vili. Katonai végvidékek.

Károlyvárosi végvidék	482
Báni végvidék	486
Varasdi végvidék	488
Szerámi vagy magyar végvidék	489
Bánsági végvidék	493